



UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

Capitularia Regvm Francorvm

Additae sunt Marculfi monachi & aliorum formulae veteres, & Notae
doctissimorum virorum

Baluze, Etienne

Parisiis, 1677

Stephani Baluzij Notae ad Capitularia & formulas.

urn:nbn:de:hbz:466:1-22974

NOTÆ

AD CAPITVLARIA
REGVM FRANCORVM.

Fig. 5. **CHILDEBERTI CONSTITVTIO**] Constitutionem istam contulimus cum codice Corbeienſi ex quo Sirmondus edidit. Reddidimus autem illi aliquot lineas quas ille ea, ut opinor, de causa omiserat quia nullum bonum sensum facere possunt. Nos tamen ea reponere volumus, ut etiam istis miseris reliquis frui possint istarum rerum studiosi. Ab his itaque vocibus *nostrum est pertrahendum* usque ad alteris cum non extant in editione Sirmondi.

Fig. 6. **BANSATRICES**] Ita omnino vetus codex. Lalandus tamen, qui supplementa Conciliorum Gallie nuper edidit, reposuit *dansatrices*, sed absque vetusti codicis auctoritate.

PERSONA EST] Post hæc verba nihil aliud ex constitutione ista Childeberti reperitur in libro Corbeienſi, ut pridem monuit Sirmondus. Lalandus tamen hæc addit: *distrieta inclusione digna. Sicut hi autem in penitentiam redigendi, ut qui salubria & à mortis periculo revocantia audire verba contemnunt, cruciatu saltem corporis eos ad desideratam mentis valeat reducere sanitatem.* Sed unde ista acceperit, non indicat. Itaque nos, qui nihil in his Principum nostrorum constitutionibus inferere volumus absque certa auctoritate, ab his abstinuimus.

Fig. 7. **CONSTITVTIO CHLOTHARII**] In edenda constitutione ista uti sumus iisdem codicibus quibus usum quoque fuisse Sirmondum constat, Corbeienſi nimirum & Corbionenſi.

OMNIUM POPVLOR.] Vox omnium excidit haud dubie in editione Sirmondi. Extat enim in utroque exemplari.

FORMA] Ita Corbionenſis. Alius habet *norma*.

c. 1. **SENTENTIAM EXCIPIAT**] Corbionenſis legit, *sententiam vomeretur excipiat*. Fortè legendum, *sententiam quam meretur excipiat*.

c. 7. **SUGGESTIONES**] In libro Corbeienſi legitur *suggestiois*, in alio *suggestiois*. Dubium autem non est quin legendum sit *suggestiones*. Apud Marculfum lib. 1. cap. 34. in codice regio legitur *suggestionem*, pro quo Pithæanus habet *suggestiois*. Protarius Tullensis Episcopus epist. 14. *Imperator suggestione mea quandam villam basilica sancti Apri reddidit*. Appendix libri sacramentorum in editione Hugonis Menardi pag. 284. *Retine statum quem huc usque paterna suggestione tenuisti*. Sed heic legendum est *successione*, ut

habetur in veteri codice Remensis Ecclesie MS. Eoque modo legi debere admonuit etiam idem Menardus in Notis ad hunc locum.

HABEANT STABILEM] Corbion. *ma-* Pag. 8.
neant stabili. Immo in Corbeienſi ita primò scrip- c. 2.
tum fuit, *maneant stabili firmatatem*. Postea verò posita supra lineam emendatione, super litera *m* scripta est litera *b*, super litera verò *n* litera *b*. Et sic vox *maneant* facile conversa est in vocem *habeant*.

DECIMAS PORCORVM] Vide Capitu- c. 11.
lare Karoli M. de villis suis cap. 36. pag. 336.

AVT GERMANI NOSTRI] Hæc non habentur in codice Corbionenſi.

IUDICVM] Vox ista non habeatur in eodem Pag. 10.
libro Corbionenſi. Et sanè non videtur esse necessaria. Nam cum constitutio sit generalis, ad omnes generaliter pertinet, non verò ad solos iudices. Ferri tamen potest hæc lectio propter sequentia.

NEC QVICQVAM] Ista & que deinceps sequuntur non extant in libro Corbionenſi.

SEXVS] Nescio quid heic sibi velit hæc vox. Fortè legendum *secum*. Verùm nec hæc quoque ratione sanabitur hic locus; nisi si ita suppleamus: *vel secum quam quarundam gentium populus &c.*

IUSTA ANTIQVI] In codice Corbeienſi legitur, *iusta antiquae juris constitutione*. Certum est autem frequenter in veteribus libris scriptum inveniri *iusta* pro *iuxta*. Possent innumera hujus rei exempla profari. Sufficiet unicuique ex titulo xxxiv. Capitulorum Karoli Calvi cap. 1. pag. 155. ubi legitur *iusta Dei permissione*, non solum in editione Sirmondi, sed etiam in antiquissimo codice Divionenſi, pro quo rectius legitur in libro sancti Vincentij Metensis, *iuxta Dei permissionem*. Contra in Extravagantibus Ioannis XXII. tit. ix. scriptum est in duobus locis *iuxta*, cum scribi debuisset *iusta*, quæ vox est Gallica, ut etiam observat auctor glossæ, atque ita in duobus his locis scriptum est in veteri codice MS. bibliothecæ regie.

ROSSONTENSI] Rosfontum, quod huic Pag. 14.
pago nomen dedit, vir clariss. Hadrianus Valens esse putat locum ad Axonæ fluminis ripas positum inter Augustam Sueffionum & vicum ad Axonam, hodieque Rosfontum Longum cognominatum, *Rosfont le Long*, Rosfontvillæ in pago Morvienſi mentio est in diplomate Karoli Calvi

TOM. I. pro monasterio Cellensi, ut Simondus observat ad titulum XIV. Capitulum ejusdem Principis pag. 772.

PAG. 15. PACTVS PRO TENORE] Hujus pacti duo antiquissima exemplaria habuimus, unum ex bibliotheca sancti Remigij Remensis, alterum qui fuit Joannis Tilij, utrumque valde deformatum. Habemus præterea leges antiquas ex editione ejusdem Tilij, ubi Franciscus Pithæus adnotavit in margine variantes lectiones ex codicibus antiquis. In uno verò eorum exemplarium quæ Pithæus commemorat, hic fuit titulus: *Pactum Childerici Regis pro tenore pacis*. Certe Bignonius in Notis ad decretionem Chlotharij pag. 859. putat hoc pactum esse partem constitutionis Clotarij, quod ille in cap. 17. suæ decretionis respicere omnino videatur ad hunc locum.

VT QVIA MVLTOR.] Antiqua exemplaria & omnes editiones habent, *Et quia*. Vnus Pithæus habet, *Vi quia*, deinde, *malorum insania convaluerat*.

PAG. 16. c. 4. MALA SORTE FRIS.] Pithæus, & forte una prinderit.

PAG. 17. DECRETIO CHILDEB.] Sex omnino editi hujus exemplaria habuimus, duo è bibliotheca regia, tertium è Tiliana, quartum ex veteri libro Ecclesiæ Bellovacensis, quintum ex monasterio sancti Remigij Remensis, sextum qui olim huc venit ex urbe Lingonensi.

IBID. c. 1. ANTONACO] Ita omnes veteres libri, etiam ij quos Bignonius vidit, atque ita edidit Joannes Tilius. Malè ergo Lindenbrogius, qui *Atiniaco* reposuit. Quid autem sit Antonacum, docent Notæ Bignonij ad hunc locum. Vide Hadrianum Valesium in verbo *Antonacum*.

IBID. c. 2. NVLLVS DE CRINOSIS] In codice Tiliano legitur: *In sequente hoc convenit unà cum leodis nostris de crinosiss, ut nullus incestum*. In Remensi: *Hoc convenit unà cum leodis nostris decrevimus ut nullus incertum*. In Bellovacensi: *In sequenti hoc convenit unà cum leodis nostris de crinosiss ut nullus incertum*. In uno regio & in Lingonensi: *In sequenti hoc unà cum leodis nostris convenit ut nullus incestum*. In alio regio: *In sequenti hoc convenit unà cum leodis nostris decrevimus ut nullus incestum*. In titulo VII. legis Bajuvariorum cap. v. in codice sancti Vincentij Metensis legitur, *virgini libidinosè criminis de capite extraxerit*, pro quo editiones & ceteri libri MSS. habent *crines*.

QVÆ INC. ESSE VIDENTVR] Hanc clausulam habent omnia vetera exemplaria, regio uno & Lingonensi exceptis.

ET OMNES RES] Antea legebatur, & omnes facultates sua legitimis parentibus perveniunt. Nos secuti consensum veterum codicum mutavimus.

IBID. c. 3. TREIECTO] Ita omnes veteres libri. Et sanè avo antiquorum Regum nostrorum non aliter scribebant.

QVAM MALE INTERTIAVIT] Ita omnia vetera exemplaria, uno regio excepto, in quo legitur *rem interviatam amittat*, quam lectionem habet etiam codex Lingonensis.

PAG. 18. c. 4. ADMODVM] pro amodo. Sed ita habent veteres libri. Vulgatus scribendi mos per illas rem-

pestates. Ludovicus Pius in epistola ad Sicharium Archiepiscopum Burdegalem pag. 559. *Qui in hoc negotio nostra admodum jussioni parere neglexerit*. Appendix Marculfi cap. 24. *ita & admodum memoratus ide*. Formule Simondicæ cap. 28. *ita & admodum liceat inantea ipsas res quiete tenere & possidere*. Et alibi sæpe.

VNDE IMP. VIC. ADCR.] Hanc clausulam habent omnia vetera exemplaria, præter Lingonensè & unum regium.

SOLATIO COLLECTO] id est, auxilio, adjutorio. Vnde in uno codice regio & in Lingonensi legitur *cum turba collecta*. Formule Simondicæ cap. 23. *mibi præstet solatium vel adjutorium*. Capitula addita ad legem Alamannor. cap. 42. *Et qui in ejus solatium ambulat*. Kstolis M. in capitulari anni DCCCVII. cap. 5. *Si partibus Hispania sive Avaratia solatium fuerit necesse præbendi*. Gregorius Turon. lib. 7. c. 29. *postpositis viris qui ad solatium ejus venire debuerant*. Annales Bertiniani ad an. DCCCLXIII. *pro Dei servitio & jussu S. Petri seu solatio Ecclesiæ*.

DE HOMICIDIIS] Caput istud descriptum est in libro VII. Capitular. cap. 256. sed mutilum.

MORIRE] Antea legebatur *mori*, quod idem est. Verùm consensus veterum exemplarium effecit ut hanc mutationem induceremus.

SINE LEGE INVOL.] In superioribus editionibus, in uno exemplari regio & in Lingonensi, tum etiam in libro septimo Capitularium legitur: *quemodo contra legem furium perpetravit, secundum legem moriatur*. Cetera verò exemplaria lectionem præferunt quam nos heic posuimus.

IN LOCO] Tilius ita edidit. Et omnino sic scriptum est in omnibus veteribus libris; eaque lectio sola bona est. Malè ergo Lindenbrogius, qui in *collo* edidit.

SI SALICVS] Antea legebatur, *si francus*, eodem sensu. Verùm nos maluimus sequi auctoritatem veterum exemplarium, quæ, nullo excepto, habent prout à nobis editum est.

ASCLIPIODVS RECOGN.] Hæc addita sunt ex duobus antiquis exemplaribus, uno regio, altero Tiliano. Fortassis est Asclipiodus Patricius, vir magna tum auctoritatis in Gallia, ad quem extant aliquot epistolæ sancti Gregorij. Caput istud deest in omnibus antiquis codicibus quos nos vidimus. Habetur tamen in editione Tiliana & in ceteris quæ ex ea emanarunt.

ANNO XX.] In uno exemplari regio & in Lingonensi legitur *anno XXI*. In Tiliano *anno XXI*. In altero regio *anno XXV*.

DECRETIO CHLOTH.] Hujus constitutionis duo manuscripta exemplaria habuimus, unum ex bibliotheca Tiliana, alterum ex monasterio sancti Remigij Remensis.

MVLTANDO] Ita codex S. Remigij. Tilianus, *militando*, quo modo Tilius edidit. In editione Lindenbrogij legitur *multandus*.

PLEBIVM] Ita omnes libri veteres & editiones.

FREDVM ET FAIDVM] Hæc est lectio codicis Remensis. In Tiliano legitur, *fredum &*

TOM. I. fredum. quod idem est. Tilius & post eum alij habent *inter fredum & fredum.*

PACIS TENORE] Nota marginalis in libro Pitheci, *pro pacis tenore.* Refertur autem hic locus ad pactum quod editum est supra pag. 15.

In fine istius constitutionis Pitheus hæc addidit in libro suo. *Si quis alteram pitto excusserit malb. quistrito sunt denar. cxx. qui faciunt sol. 111. cul. jud. excep. sap. in loco vestiunt.* Vide caput 72. legis Salicæ pag. 324.

CELLARINSIS] id est, tributum quod exinde debetur fisco. Celerense vocat auctor vitæ S. Desiderij Episcopi Cadurcensis cap. 16. *Nam & celerense de fisco ex pago Cadurcino impetravit.* Sic enim legitur in vetustissimo codice MS. monasterij Moyssiacensis, cum in editionibus male legatur *cadurense.*

LEX RIPUARIORVM] Legem istam emendavimus ope quatuor veterum codicum; quorum unus extat in bibliotheca regia, alter in monasterio sancti Galli apud Helvetios; tertius fuit monasterij Corbionensis, quartus sancti Vincentij Metensis.

RIPUARIORVM] In veteribus libris vulgò legitur *Ripuariorum*, non solum in titulo, sed etiam in textu legis. Interdum tamen legitur *Ripuary.* Sunt autem Ripuarij, ut quidam existimant, populi Franci qui inter Rhenum, Scaldim, & Mosam remanserunt. Hadrianus Valesius putat pagum Ripuariensem inter Rhenum, Ruram, & Mosam flumina jœuisse. Illud verissimum quod ait idem Valesius, multò facilius esse scire ac dicere qui non fuerint Ripuarij quam qui fuerint.

ITA UT VID. POSSIT] Securi hæc sumus editionem Tiliij & Lindenbrogij; quam confirmant etiam codices Sangallensis & Metensis. In libro quo Heroldus usus est legebatur, *ita ut videre non possit.* Sed ipse admonuit in margine legendum esse *videri possit.* In Corbionensi scriptum est, & *videre non poterat.*

HOMINEM REGIVM] id est, hominem qui Regi servitium debet, sive liber sit, sive servus.

HOMINEM ECCLESIASTIC.] id est, servum aut libertum ex familia Ecclesiæ, qui operas suas pendebat Ecclesiæ, ut interpretatur Vadianus to. 3. ter. Alaman. pag. 75.

PER VIM] Alibi *per virumem*; ut in titulo legis Salicæ. & alibi sæpe.

PARTVIRE] Corbion. *parere.*

SI NEGAVERIT] Editio Tiliiana, *si negare voluerit.*

CVM RAMO] Ita omnes editiones & omnes libri, uno excepto Metensi, qui *rama* habet. Retinere etiamnum Lemovices videntur hanc vocem. Congeriem enim ramorum vocant ramam & ramadam.

MORRIDVS] Morchidum dicit Rhabanus in epistola ad Heribaldum cap. 20. Sed in veteri codice MS. S. Germani de pratris, ubi caput istud Rhabani refertur, legitur *morchidum.* Vide Notas ad Regionem pag. 586. Morchidum autem ait Sibrandus Siccam in Notis ad antiquas Frisionum leges pag. 126. non esse simplex homicidium, sed clandestinam & violentam hominis in-

terceptionem & cadaveris occultationem; eamque ad rem probandam utitur hoc capite legis Ripuariorum & titulo v. legis Longobardorum de morte.

PVTEO] Codex Corbion. *puicio.* Occitani *puob* dicunt pro puteo, Lemovices *puob.*

EXTRA SOLVM] Corbion. *extra consilium.* Ibid. cit. 16.

ET IT. E. AD SOL. N. P. RED.] Metensis, & eam ad solum iterum non potest redire.

DELATVRAM] Multum variant veteres libri in hac voce, tam in hac lege quam in aliis. Plerique constanter habent *delaturam*, alij *dilataram.* Vtrumque b. num est.

AMISSARIVM] Et hæc quoque variant antiqui codices. Nonnulli enim *amissarium* habent scriptum, alij *amissarium.* Ibid. cit. 17. c. 1.

SCROVAS] Ita editio Basileensis, cui consentiunt codices S. Galli, Metensis, & Corbionensis. De regio nihil dicere possumus, quod priores tituli legis Ripuariorum in illo non habeantur. Varia lectio in margine libri Pitheci, *serovas.* Tilius & Lindenbrogius, *serofus.*

FVRATVS FVERIT] Corbion. *furaverit.*

OMNI FVRTO] Corbion. *omne texacum.* Atque ita ferme semper *texacum* aut *texagam* habet ubi alij legunt *furtum.*

PER SEMETIPSYM] Metensis, *pro semetipso.* Ibid. c. 1.

DOMINI IVRENT] Corbion. *dominus juret.*

VSQVE TERNOS] Ita Heroldus, quo etiam modo legitur in exemplari Corbionensi & in Sangallensi. Metensis habet *usque dum ternos.* Tilius & Lindenbrogius *usque ad ternos.*

HOC SERVO FREGERIT] Corbion. *servo oso fregerit.* Sic in titulo sequenti habet etiam *oso pro os.* Atque ita ferè semper legitur in illo codice.

ID EST QVAT. DEN.] Hec desunt in libro monasterij Corbionensis.

AVT CVM S. IVR.] Ita editio Basileensis. Sic etiam omnes veteres libri, itemque editio Tiliiana. Lindenbrogius habet: *Aut si negaverit, cum sex juret.*

INTERPELLATVS FVERIT] Post ista sequitur in codice Metensi: *quod incendium peccavit, si servus & c.* Ibid. tit. 30. c. 1.

PRO EO INTERROGATVS] Reperentavimus hæc editionem Tiliij & Lindenbrogij. Heroldus habet: *in iudicio rogatus, interrogatus respondeat, & stet, ac sine tangano.* Codex Sangallensis: *in iudicio pro eo respondeat, interrogatus respondeat, & sine.* Corbion. *respondeat ad interrogationis scabat, liceat ei sine tangano loquere, & dicat:* Metensis: *in iudicio interrogatus pro eo respondeat, & sine tangano loquatur & dicat.*

IGNEM] Corbion. *ignem.* itemque paulò post.

IN OBSEQVIO] Metens. & Corbion. *obsequium.* quod idem est. Nam antiqui librarij frequenter ponebant literam *u* pro litera *o.* Deinde qui emendabat, pro captu ingenij eam mutabat in *o*, aut lineam superponebat per suam

TOM. I.

Ibid. cit. 16.

Ibid. cit. 17.

Pag. 32. tit.

18. c. 1.

Ibid. c. 1.

Ibid. tit. 19.

Ibid. tit.

10. c. 2.

Pag. 33. tit.

23.

Ibid. tit.

27.

Ibid. tit.

30. c. 1.

Pag. 34. tit.

31. c. 1.

- TOM. I. incitiam. id quod certissimum est iis qui veteres libros tractant. Planum id fiet ex capite sequenti, ubi ita scriptum est in libro Corbionensi, *talē damnū incurrat qualē ille*. Item tit. 33. c. 1. *tertia manu quarat*. Hæc exempla sufficiunt.
- Pag. 35. tit. 32. c. 4. CVM ARMIS SVIS] Corbion. *cum arma sua*. Infrā tit. 33. cap. 1. *cum dexteris armatis & cum sinistris*. in eodem codice. Sic in Capitulis Karoli Calvi pag. 270. extrema, *pro dona liberanda*. Homilia Iliodori Episcopi in vetustissimo codice Colbertino MS. *Nam de illa tria opera mala quod superius scriptum est &c.*
- Ibid. tit. 33. c. 1. STAPPLVM] Ita scribitur hoc vocabulum in libro Metensi, in Corbionensi & Sangallensi *stapolum*. apud Lindenbrogium *staplum*. in editione Tiliana *stafolum*. in Basileensi *stapolum*. Vide infrā tit. 67. c. 5.
- Ibid. c. 1. CINE VVERDYNIAM] Tiliana editio habet *cineverduiniam* unico vocabulo. Lindenbrogius *cineverduiniam*. Heroldus *cina verduiniam*. divisit vocibus. Sanè in omnibus antiquis exemplaribus ista divisa sunt, uno excepto Corbionensi, ubi sic legitur: *ut de cineverduinia sua*. Vide infrā tit. 72. cap. 3.
- Ibid. tit. 34. c. 1. NOXIVS IVDICETVR] Metensis, *noxij iudicentur*. Ita etiam in Corbionensi & in Sangallensi. Editio Basileensis habet, *noxij iudicentur*.
- Ibid. c. 3. AVXILIVM PRÆVERINT] Corbion. *auxiliaverint*.
- Pag. 36. tit. 35. c. 3. ACCIP. SED. PRÆSVMP. Hæc est lectio omnium veterum codicum & editionis Basileensis. Tilius & Lindenbrogius habent, *acceperit vel seduxerit*. Pro eo autem quod statim sequitur *seu parentum &c.* apud Heroldum legitur *sine parentum*.
- Ibid. tit. 36. c. 4. FRESIONEM] Ita in codicibus Sangallensi & Corbionensi. Metensis & editiones habent *Erisionem*.
- Ibid. c. 5. BAIUVARIVM] Corbion. *Bogium*. INTERPECERIT] Corbion. *interempserit*. SI QVIS CLERICVM] Caput istud sit habet in eodem libro Corbionensi. *Si quis Clericum ingenuum interfecerit. bis quinquagenos sol. cal. iud. Si quis Subdiaconum &c.*
- Ibid. c. 6. SICVT ALIVM] In codice Metensi & in Sangallensi legitur, *sicut alius ecclesiasticus vel regius libertinus*. Quo etiam modo editum est ab Heroldo, nisi quòd is vocem *libertinus* omisit.
- Ibid. c. 6. QVADRIN. SOL.] Corbionensis: *ccc. sol. cal. iud.* Reliqua vetera exemplaria & omnes editiones habent uti nos scripsimus. In capitulis tamen quæ Karolus M. legi Salicæ addidit anno DCCCIII. sic legitur: *Qui Subdiaconum occiderit. trecemos solidos componat*. Sed in omnibus istis Clericorum interfectionibus lex Bajuvariorum addit centum solidos super compositionem capitulorum legi Salicæ additorum. Rursum codex Corbionensis in capite sequenti de compositione Diaconi habet, *ecc. sol. multetur*. Vide infrā ad tit. 14. legis Alamannorum.
- Ibid. c. 11. CVM DIRECTO] Ita omnes veteres libri, nisi quòd Corbionensis habet *conderello*. levi admodum mutatione. Tilius edidit, *pro conderello*. BAINBERGAS] Testamentum Euardi Comititis fundatoris monasterij Cifonensis in tomo
- XII. Spicilegij Dacheriani pag. 493. *Bruniam unam & Selmum cum haberga & maricam unam, brimbergas duas*. Bainbergas Lindenbrogius interpretatur *ocreas*; id est, *arma crurum*. Spelmanus *munimenta tibialia*.
- Caput istud deest in editione Lindenbrogij. Ibid. c. 11. Habetur tamen in Tiliana & in Basileensi & in omnibus antiquis exemplariis.
- DOTEM] Corbion. *dude*.
- TERTIAM PARTEM] Vide lib. 4. Capitular. cap. 9.
- MORGANGEB] id est, donum quod vir ei dederit propter nuptias, *matutinale donam* in actis conventus apud Audelaum habiti inter Guntramnum & Childebertum Reges, quòd videlicet manè seu tempore matutino post concubitum, durantibus adhuc nuptiarum solenniis, five ante nuptiale convivium, ut ait Voffius in libro de vitiis sermonis, sponse offerebatur, ut scribit Benedictus Carpovius in libro de iuribus feminarum singularibus pag. 197. ubi addit hoc donum à nonnullis ob hoc vocari largitatem sponsalitiæ. Erat autem illud voluntarium, modo majus, modo minus, prout quique amore & caritate erga conjugem ferebatur. unde & morgengap esse gratuitam donationem reperio in lege Longobardorum lib. 2. tit. 1. cap. 8. *per gratuitam donationem, id est morgengap*. Occasio postulat ut caput istud heic emendemus, quod valde deformatum est in editione Lindenbrogij, nonnullis videlicet vocabulis legi permixtis quæ legis ipsius non sunt, sed veteris cuiusdam interpretis. Reperitur ea lex in edicto Regis Rotharis tit. 89. in editione Basilij Iohannis Herold & cap. 222. in vetustissimo codice MS. bibliothecæ Thuanæ, ubi sic habetur: *Si quis ancillam suam propriam matrimonio voluerit ad uxorem, sit ei licentia. Tamen debeat eam liberam thingare, sic liberam, quod est vuidibora, & legitimam facere per garibinx. Tunc intelligatur libera & legitima uxor, & filij qui ex ea nati fuerint, legitimi heredes patri efficiantur*. quo etiam modo legitur in duobus antiquis codicibus MSS. bibliothecæ regie & in editione Nicolai Boherij. Lindenbrogiana sic habet. *Si quis ancillam suam propriam matrimonio voluerit sibi ad uxorem, sit ei licentia: tamen debeat eam liberam thingare, & sic facere liberam, quod est vviderboram, & legitimam per garathinx, id est, per libertatis donationem, vel per gratuitam donationem, id est morgengab: tunc intelligatur esse libera & legitima uxor, & filij qui ex ea nati fuerint, legitimi heredes efficiantur*. Itaque ea verba, *id est, per libertatis donationem, vel per gratuitam donationem, id est morgengab*, sunt, ut dixi, veteris cuiusdam interpretis, ad eoque ab hoc loco submovenda; præsertim cum heic non agatur de dono dando uxori, sed de libertate danda ancillæ propriæ quam quis ducere in matrimonium cupit. Nunc ad rerum ordinem redeo. Morgangeba igitur erat donum quod vir dabat uxori propter nuptias. Itaque nonnulli, dum nimis bene præsumerent de bona indole & blanditiis uxorum suarum, quarum aliquam particulam prægustaverant, incensarum amore, profusam ac dissolutam liberalitatem in eas exercebant; quorum intemperantiam lege

Tom. I. lege lata compefcuit Rex Longobardorum Liutprandus anno quinto regni fui, qua vetuit ne quis in morgincap uxori tribueret supra quartam partem bonorum fuorum. Lib. 2. leg. Longobardor. tit. 4. cap. 1. Morgincap volumus ut amplius fit nisi quarta pars de eius substantia qui ipsum morgincap facit. Si quidem minus voluerit dare de rebus suis quam ipsa quarta portio fit, habeat in omnibus licentiam dandi quantum voluerit. Nam super ipsam quarantiam portionem dare nullatenus possit. Hinc Papias ait in suo vocabulario: Morgincap, id est, quarta pars in lege Longobardorum. Et in Chartulario monasterij Casauriensis serpe morgincap dicitur esse quarta pars bonorum mariti, uxori data propter nuptias. Ego Aduini, filius quondam Cancelli, per consensum ipsius genitoris mei do tibi Radeperge dilecta conjugii mea, filie quondam Redecauri, quando te in conjugio sociari, morgincap, hoc est, quarantiam portionem de omnibus rebus substantia mea. Et paulo post: Ego Roscardi, filius Palumbi, do tibi Manperge dilecta conjugii mea, filie quondam Luponi, quando te in conjugio sociari, morgincap, hoc est, quarantiam portionem de omnibus rebus substantia mea. Item: Ego Acto filius quondam Iohannis trado atque concedo per scriptum morgincap tibi dilectæ conjugii mea. Inga filie quondam Iohannis omnem quarantiam portionem meam de cunctis rebus proprietatis & substantia mea. Alias tres ejuſdem argumenti chartas ex eodem Chartulario edidit Augustus Gallandius in tractatu de franco-alodio pag. 323. Sed infigne in primis visum est exemplum donationis quam Folradus filius Eriperti fecit Helegrine sponse suæ, editum quidem ab eodem Gallandio, sed mutilum ac valde mendosum; iteoque operæ pretium fortassis fuerit illud à nobis rursus vulgari una cum charta donationis quam Micææ conjugii suæ constituit Iohannes filius Domini. Diem quo donatio ista fiebat, id est, diem quæ sequebatur post noctem nuptialem, diem vocabant votorum. Charta ejuſdem Iohannis: ut alia die post noctem nuptialem, qui est dies votorum nostrorum &c. Charta investituræ de Monachiano & ceteris rebus proprietatis Gundividæ, quæ (ut pluribus dictum est in Notis ad Agobardum pag. 136.) post susceptum habitum religionis nuperat: tertiam portionem de omnibus rebus suis quæ ei in die votorum viri sui dederat. Et infra: quicquid ipſo die à viro Iustone à presenti die in dote acceperat in die votorum. Liutprandus Rex anno xvi. cap. viii. & lib. 2. leg. Longobardor. tit. 4. cap. 3. Nulli sit licentia conjugii sue de rebus suis amplius dare per qualemcunque ingenium nisi quod ei in die votorum in miphio & morgincap dederit. Sanctus Ambrosius sermone 80. Solent autem homines, sicut mos est in votis suis, hoc est, nuptiis, præcipue saltare vel canere. Vide Dionysij Petavij Notas ad Iuliani Misopogonem pag. 307.

Pag. 17. tit. 17. c. 1. CONSUMPERINT, NIH. R.] Tilius & Lindenbrogius ediderunt, consumperint aliquid, nihil requirit. Sed vox aliquid deest in omnibus antiquis exemplaribus & in editione Basileensi. Postea in Metensi scriptum est, nihil requiritur.

Hiſtit. 10. AD REGEM] Ita omnes veteres libri & edi-

tio Basileensis. Tilius & Lindenbrogius habent Tom. I. apud Regem.

STRINXERIT] Corbion, extrinxerit. Hinc Ibid. tit. 39. estreindre.

FURAVERIT ALIQUID] Codex Meten. Pag. 38. tit. 42. c. 1. Si quis de diversis venationibus aliquid furatus fuerit & celaverit. Sangallensis & editiones Heroldi & Tilij: Si quis de diversis venationibus furatus fuerit & celaverit. Corbionensis: Si quis de div. ven. furaverit & celaverit.

RETORTAS] Fumis genus est ex ramis arborum tortis. Sic dicta autem redorta vel retorta, quia rami illi tordentur ut fiant flexibiles. Vide infra tit. 72.

CAMBORTAS] Ita codex Metensis & editiones Tilij & Lindenbrogij. Sangallensis & Corbionensis habent cambortos. Sic etiam Heroldus.

TRAVGVV] foramen, Occitanicis & Vascibus trau, Francis trou.

IN EIVS POSSESS.] Hæc est lectio omnium veterum librorum & editionis Basileensis. Tilius & Lindenbrogius addunt, rem in domum vel in eius possessionem.

SEQUITUR] Codex Corbion. Sequeris, & usque tertio die à domo cuius vel in qual. Meten. & Sangallensis & tertio, itemque Heroldus.

SCRVTINIUM] Corbion, scudinium. Ibid. c. 1.

EXTRANEIS] Corbion, franeis, eadem sententia qua strumenta pro instrumenta, Spania pro Hispania.

ADHIBITIS] Metensis, adhibendis.

ET FALSVM] Meten. aut falsum test. dixerint. Ibid. tit. 50.

TRIEVVS] Meten. quatuor, Corbion. unu. c. 2.

quisque de illis tres resti ter quinos sol. multetur.

ET PLAC. INDIXERIT] Hæc desunt in libro Corbionensi.

PRÆSTITAM] Corbion, præstatam; ut supra in titulo, De re præstata. Vide Notas ad Reginonem pag. 569.

QUEM COMITEM VOCANT] In titulo Grafionem, ut supra tit. 51. Comes ergo & Grafio ejuſdem dignitatis nomen est, ut alij jam observaverunt.

FRATER ET SOROR] Corbion, inter fratrem & soror. Pag. 41. tit. 56. c. 1.

TUNC SOROR MATRIS] Ita omnes antiqui codices & editio Basileensis. Tilius & Lindenbrogius ediderunt, tunc frater & soror matris.

VSQUE AD Q. GENVC.] Ita codex Sangallensis & editio Basileensis. Sed regius, Sangallensis, & Corbionensis non habent voculam ad.

ET DE OMN. REBUS] Corbion, sed de omnibus res quod &c.

ALIVM NISI FISCVM] Corbion, alium quam fiscum. Ibid. c. 4.

Regino caput istud retulit ex Pacto Francorum, ac post eum Burchardus, Ivo, Bernardus Papiensis, & Raimundus. Difficilis autem visa est interpretatio illius vocis summo viro Antonio Augustino, qui in Notis ad primam collectionem Decretalium coniecit heic per pactum intelligi librum Capitularium. Post hæc verba, inquit, apud Burchardum & Ivo. additur formula libertatis in Ecclesia data, quæ fortasse sumpta est ex pactis Francorum, sive ex Capitularibus, ex quo libro suspicamus hæc

T O M . I

etiam esse. Falsus est hoc loco vir magnus, & qui cum seculum est M. Antonius Dominicy in Assertore Gallico. Primum enim certum est formulam illam libertatis in Ecclesia datæ, quam Burchardus & Ivo referunt post Reginonem, non extare in libris Capitularium, & sequi non debere post caput in quo mentio fit pacti Francorum. Deinde certum quoque est heic per pactum intelligi legem Ripuariorum, ex qua sumptum est caput quod Regino refert ex pacto Francorum. Melius Ianus à Costa, qui in commentariis ad tit. 18. libri primi Decretalium pag. 116. adnotat se istius pacti certissima vestigia deprehendisse in lege Riparia; statimque priores lineas hujus nostri capitis describit. Vetus glossarium MS. bibliothecæ regie: *Decretum, pactum, iudicium.* Synodus Dingoltingensis cap. 7. *De eo ut nullus hereditate sua privetur nisi per tres causas quas in pacto scribentur.* Prologus veteris legis Salicæ: *quicquid in pacto habebatur minus idoneum, per illos fuit lucidius emendatum.* Hinc in veteribus libris lex Salica inscribitur *Pactus legis Salicæ.* Et lex Alamannorum hunc titulum habet in vetustissimo codice monasterij Corbionensis: *Incipit pactus lex Alamannorum.* Constitutio Arichis Principis Beneventani edita à Camillo Peregrino in tomo primo historię Principum Longobardorum pag. 319. *Incipit pactum quod confisit Dominus Archiepiscopus gloriosus Princeps &c.* Denique ipsa lex Romana (quæ est omnium humanarum mater legum, ut ait Ludovicus Pius Additione I V. cap. 160.) pactum vocatur in testamento Heccardi Comitis, quod à Stephano Perardo editum est in monumentis historię Burgundicæ pag. 26. *pacto Romano libro.* Hinc, opinor, *judices de pacto* in lege Bajuvariorum tit. 26. cap. 4. Alibi pactum significat catalogum sive librum in quo inscripta erant nomina monachorum in eodem monasterio habitantium. Regula S. Fructuosi in Concordia regularum pag. 961. *adnotetur in pacto cum fratribus, & vivat inter monachos probatus & ipse monachus.*

LIBERTARE] Codex Sangallensis itémque Corbionensis & editio Basileensis habent *liberare*, Regino *liberum facere*. Libro 12. legis Vvisigothorum tit. 2. cap. 14. *Libertate verò servum Christianum Hebraus simaluerit &c.*

ARCHIDIACONVM] Ita codex regius & Sangallensis, itémque editiones Heroldi & Lindenbrogij. Ita etiam Ioachim Vadianus, qui caput istud descripsit in libro secundo de collegiis & monasteriis Germaniæ. Metense exemplar & Corbionense & editio Tiliana habent *Archidiacono*. Quo etiam modo legitur apud Reginonem in codice Parisiensi. Nam editio Helmsladiensis habet *Archidiaconum*.

QUA ECCLESIA VIVIT] Regino, *qua Ecclesia vivunt*. Editio Helmsladi, *qua in Ecclesia viget*. Sed vir clariss. Ioachim Hildebrandus admonuit in Viennensi & Moguntino codicibus scriptum esse *qua Ecclesia vivunt*, eamque esse genuinam lectionem. Codices MSS. hujus legis & editiones habent, *qua Ecclesia vivit*, eodémque modo legit Vadianus. Lex Romana, sive Codex Theodosianus, erat valde favorabilis Ecclesiis & personis ecclesiasticis; adeoque propter

hanc causam & Principes Ecclesiis concesserunt usum hujus legis, & qui in clerum assimebantur, relictis legibus secundum quas hæctenus vixerant, ad istam se conferebant. Charta Rainulfi Episcopi Teutensis data anno MXXXVI. *Sicut in lege scriptum est, omnis ordo Ecclesiarum secundum legem Romanam vivat & faciant.* Lex ad quam respicit hic Episcopus, est lex Longobardorum; ubi Ludovicus Pius statuit *ut omnis ordo Ecclesiarum secundum legem Romanam vivat*. Vide supra to. 1. pag. 690. Charta anni MXXV. edita à Durante Doria in historia familie Trinciz pag. 90. *Anno ab incarnatione D. N. 1095. Inditione tertia, mense Februarij. Nos Presbyter Altho q. Berardi & Presbyter Ioannes q. Ioannis, qui professi sumus ex natione nostra legem vivere Longobardorum, sed nunc pro honore sacerdotij nostri videmus vivere legem Romanam &c.* Eleganter Florus Lugdunensis ad Modicum Episcopum Augustodunensem scribens sub persona Ecclesiæ:

Me Constantinus reverendo munis ab ore, Me quoque Theodosius protegit ore pio.

Vbi vir clarissimus Ioannes Mabillonius, qui nobis hanc epistolam edidit, rectè adnotat hæc ideo dici de Theodosio quia Ecclesia Gallicana Codice Theodosiano utebatur, & ejus libertas ac immunitas legibus Imperatorum Romanorum nitebatur. Apud Adevaldum Floriacensem lib. 1. de miraculis S. Benedicti cap. 25. scriptum est *ecclesiasticas res sub Romana constitutas lege*. Qui locus lucem accipit ex his quæ dicta à nobis sunt.

PERFORENTVR] Infra tit. 59. cap. 3. *SOCIaverit*] Corbion. Meten. & Sangall. *sociatus fuerit*. Sic etiam editio Tiliana.

BARONEM] vitum. Vide infra in Notis ad titulum 83. istius legis. Chronicon verus S. Galli MS. ad annum DCCCV. *Hoc anno perrexit Dominus Karolus in Saxonia ad Haldstede, & multos barones & mulieres inde adduxit.* Pro quo Eginhardus ad annum DCCCLV. ait Karolum omnes qui trans Albem & in Voimmodi habitabant Saxones cum mulieribus & infamibus transfuisse in Franciam. Homilia incerti auctoris qui ævo ejusdem Karoli floruit, quæ verò extant in veteri codice MS. ejusdem monasterij Sangallensis: *Omnes homines barones & femine, debent intellegere quòd Dominus Deus fecit caelum & terram &c.*

CONTRADICERE VOL.] Codex regius, *frangere voluerint*. Corbion. *refrigerare voluerint*. Sangallensis non habet vocem *voluerint* neque *voluerint*.

CONCVLA] Ita omnes veteres libri, uno excepto Corbionensi, qui *concula* habet. Tilius legit *conicula*. Sed Heroldus & Lindenbrogij scribunt *conucula*.

ALSACCIA] Hæc est scriptura omnium veterum librorum, Corbionensi excepto, qui *alsaria* scriptum habet. Quo etiam modo legitur in editione Basileensi. Editiones Tilij & Lindenbrogij *alsacia*.

REGIS VEL ECCLESIAE.] In codice regio, in Sangallensi, in Corbionensi, & in editionibus Heroldi & Tilij legitur: *Servi autem Regis Ecclesiarum non actores*; nisi quòd codex

Tom. I. regius habet *anturos*. Lindenbrogij edidit: *Ser-
vi autem Ecclesiarum non per actores*. Codex Me-
tenfis: *Servi autem Regis vel Ecclesiarum non
actores*.

PRO SEMETIPSIS] Ita omnes libri veteres
& editiones, uno excepto codice Corbionensi, in
quo scriptum est *per semetipsos*.

QVOR. ROBORATA] Ita codex regius,
Sangall. & Corbion. & Heroldus. Metensis ha-
bet *quibus*, editiones Tilij & Lindenbrogij *quo*.

IDONEVM] Metensis, Sangallensis, & He-
roldus, *idoneam*. Regius, & una. Corbionensis
sic claudit hoc caput: *Omnia restituat*. quod
confirmat legendum fortassis esse *idoneam*. Idem
enim in capite seq. pro *idonea* legit *eiuniata*, id
est, *idoniata*. ut arbitror. Infra cap. 5. *etuniare*
pro *idoniare*.

ALTARI] Regius & Corbion. *altario*. Infra
cap. 5. *Super altario positam idoneare*. pro quo
codices regius, Sangallensis, & Metensis habent
idoniare.

TEST. DEFENDERE DEBENT] Codex
regius: *testamentum venire debent*. Corbionen-
sis: *virire debent*.

MVLTA INCVRRE] Codex Meten-
fis, *multam incurere quam de venditione con-
scripsimus*. Regius & editio Basileensis: *multam
incurere quod de venditione conscripsimus*.

Prior pars istius capituli habetur in fine supe-
rioris in aliquot antiquis exemplaribus. Itaque
in Metensi ita simpliciter legitur hoc caput:
Hæc & de donatione constitimus. Ita etiam apud
Heroldum, nisi quod ille reliqua etiam istius
capituli habet.

NULLA EI MALO] Codex Metensis: *nul-
lus ei malus ordo vel invasio*. Regius, *ordinem vel
invasio*. Corbion. *ordine le invasio*. Sangallensis
& Heroldus, *nulla ei malo ordine vel invasio*.

TESTAMENTVM] Editio Tiliana, *testimo-
nium*, quod idem est, ut observavit P. Pithæus ad
titulum VIII. collationis legum Mosyarum &
Romanarum.

PVERIS] Codex Metensis, *testium*.

TORQVEAT AVRICVLAS] Quia tum fe-
rè omnes causæ testimoniis confirmabantur aut
cædebant, eaque lis incidere poterat quæ grandæ-
vos testes requiret, pueros adhibebant testes,
eorumque aures vellebant, ut ex his quæ pertule-
rant meminisse discerent rei gesta. Sic etiam no-
stra patentes in nonnullis provinciis liberos suos
adducunt ad locum supplicij, cum aliquis homo
facinorosus illic trahitur morte sua futurus pec-
cati sui pœnam; & interim dum ille necatur, pa-
rentes virgis cadunt liberos suos, ut alieni peri-
culi memoria excitati novèrint se cautos & sapien-
tes esse debere.

BYVINÆ] Ita cod. Met. & Sangall. & edi-
tiones Heroldi & Lindenbrogij. Corbion. habet
bucinas, regius *bucina*. Tilius *bucina*.

MARCHAM] Editiones Tilij & Heroldi
marcam. In veteribus libris hæc vox sæpe scribitur
cum aspiratione, sæpe sine aspiratione.

NON ALIVNDE NISI DE] Corbion. *non
aliunde quam de*. Sic infra tit. 61. cap. 1. *non
alium quam fiscum nostrum habet heredem*.

PRIOR.] Ita codex Sangallensis & editiones
Tom. II.

Tilij & Lindenbrogij. Heroldus habet *primus*. Co-
dex regius, *proprior*.

SVPRASCRIPTA] Ita editiones Tilij & Ibid. c. 8.
Lindenbrogij. Basileensis, *super scripta*. quo etiam
modo habent codices regius & Sangallensis. Me-
tenfis legit, *cum sua lege*.

DENARIATVM] Heroldus edidit, *dinara-* Ibid. tit.
rium. Tilius, *denarium*. Codex Corbionensis
habet *dinariali*. Metensis & Sangallensis *de-
narium*.

DENARIALEM] Ita codex Sangallensis & Ibid. tit. 62.
Metensis, itèmq; editiones Tilij & Lindenbro-
gij. Codex Corbionensis habet *dinariali*, Herol-
dus *dinarialem*. codex regius *denarium*.

DVC. SOL. VALEAT.] Ita omnes codices
& editiones, una excepta Lindenbrogica, ubi
scriptum est, *cc. sol. solvat*. Metensis codex ad-
dit vocem *occisus*, hoc modo: *ducentes solidas
valeat occisus*.

DE FVRTO] Ita omnia vetera exemplaria & Ibid. tit. 63.
editio Basileensis. Tilius & Lindenbrogij ha-
bent: *De rexaga similiter*. In codice Metensi le-
gitur: *Similiter & qui furum perpetraverit*.

IN DOMO PROPRIA] Corbion. *ad do-* Pag. 46. tit.
num propriam. 64. c. 1.

HARRAIDA] Ita codices Sangallensis &
Corbionensis & editiones Heroldi & Lindenbro-
gij. Codex Metensis habet *ariragida*, regius *ha-
rrixida*. Tilius edidit *harraida*.

MINIME ADIMPLEVERIT] Codex Me- Ibid. tit. 65.
ten. & *minimè venerit vel adimpleverit*. c. 1.

IN D. PLAC. NON CONIVR.] Ita codex
Metensis & Sangallensis & omnes editiones. Co-
dex regius habet simpliciter, *non jurasset*. Cor-
bion. *in die placitus conjurasset*.

A DEXT. SEV A SIN.] Ita codices regius
& Sangallensis & editio Heroldi. Metensis &
editiones alie; *aliquibus à dextris, aliquibus à
sinistris*. Corbionensis, *aliquos à dextris stantibus*.

TAM PRIVS] Liber Metensis, *tam antèrius*.

DEBITOSVS] Hæc est lectio exemplaris Ibid. tit. 67.
Corbionensis. Regius habet *debiturus*. Metensis
& Sangallensis & editiones *debitor*. c. 1.

POST ARMOR. POS.] Sangall. & Cor- Pag. 47.
bion. *post arma positionem*. c. 2.

CERTARE COEPERIT POST] Ita codex Ibid. c. 56
regius, Sangallensis, *certare ceperint post malo*,
Metensis, *post malo ordine ceperit certare*. Edi-
tio Tilij, *certare ceperit pro malo ordine*. He-
roldus, *certare ceperit pro malo ordine*. Lin-
denbrogij, *chartam receperit pro malo ordine*.

HASLA] *hoc est, in ramo*, ut statim dicitur.
Itaque libens assentior Lindenbrogio, qui heic
agitur de iudiciis quæ fiunt ad quercum sive in
campo. Hinc hasla Francis significat locum pu-
blicum apertum.

SI QVIS IN CAPITE] Regius codex & Ibid. tit.
Metensis, *Si quis in caput*. 68. c. 1.

AVT SI NON DIXERIT] Ita Lindenbro- Ibid. c. 3.
gij. Regius codex, Metensis, Sangallensis, &
editio Basileensis, *dirixerit*. Tilius, *diripserit*.
Vox *verbum* deest in exemplari regio.

IVRARE COEPERVNT] Ita veteres libri
& editiones, nisi quod Tiliana habet *debuèrant*.

VSVS] Ita codex Metensis & editiones Tilij
& Lindenbrogij. Reliqui & Heroldus habent *usos*. Pag. 48. tit.
70. c. 1.

TOM. I. BALISTAM] Ita omnes libri veteres. Sed omnes editiones habent *balistam*. Ceterum ex hoc loco & ex legibus Bajuvariorum & Alamannorum patet balista & sagittarum usum antiquitus nostris hominibus cognitum fuisse. Et tamen Fulcherius Canonicus Carnotensis, qui prioris belli facti historiam scripsit, notat lib. 1. cap. 5. nostros crebris sagittarum ictibus à Turcis immissis stupefactos & in fugam versos fuisse. *Nec erat mirandum*, inquit, *quia cunctis nobis tale bellum erat incognitum*. Et Vvilelmus Brito libro secundo Philippidos ait:

*Francigenis nostris illis ignota diebus
Res erat omnino quid balistarum arcus,
Quid balista foret, nec habebat in agmine toto
Res armis quæquam sciret qui talibus uti.*
Idem libro quinto Philippidos extremo ait Richardum Regem Angliæ, qui obiit anno MCCCIX. ictu sagittæ, primum balistæ usum docuisse Francos.

Hanc tu

*Porrigit Guidoni balistam qui tenet arcum,
Vt sua qua misit Richardo missa remittat;
Vt qui Francigenis balistæ primitus usum
Tradidit, ipse sui rem primitus experiatur,
Quamque alios docuit in se vim seminat artis.*

Vt ista conciliari possint, dicendum videtur Francos, gentem bellicosam, abjecisse genus pugnandi minus & gladius tantum uti voluisse, in quo certamine magis emicat virtus & industria militaris. Contra Turci bellum gladius agere insoliti erant, ut ait Raymundus de Agiles pag. 144. apud Bongarsium. Vnde eodem paulo post, *ut videre quod non jam sagittis eminus, sed cominus gladiis res gerenda foret, in fugam versi sunt*. Verum quia novitas gratiam habet apud omnes gentes, per occasionem istius belli rediit in Franciam ratio illa pugnandi & interficiendi homines eminus. Tanta autem hinc pernicies secuta est ut Innocentio II. Romano Pontifici necessarium visum fuerit eos anathemate percellere qui balistis & sagittis uterentur adversum Christianos. Hæc sunt ejus verba ex canone XXIX. Concilij Lateranensis, & hinc in libro quinto Decretalium tit. xv. *Artem illam mortiferam & odibilem balistariorum & sagittariorum adversus Christianos & catholicos exerceri de cetero sub anathemate prohibemus*. Rursum itaque abjecta est inter nos illa ratio pugnandi. Cum autem ex eunte duodecimo Christi seculo Richardus Rex Angliæ è bello facto rediret, usum balistarum secum detulit, remque nostris hominibus desuetudine tum incognitam revocavit.

DEBILITATIS REUS CVLP. IVD.] Ita codex Metensis & Sangallensis & editio Basileensis. Codex regius habet, *debilitationis rei cul. judicetur*. Corbion, *debilitatem rei cul. jud.* Tilius & Lindenbrogius, *debilitationis reus judicetur*. Post ista sequitur in eorum editionibus: *Aut si negaverit, cum legitimo numero juret*. Sed hæc non habentur eo loco in vetustissimis exemplaribus.

IDONEARE] Codex Met. *idoneare studeat*. Metensis & editiones Heroldi & Lindenbrogij. Codex regius legit, *placitus ei constituitur vel concedatur*. Malè in editione Tiliana, *placitus ei concedatur*.

INTERTIATUR] Meten. *intertiatum est*. **TOM. I. DECORTICATO]** Hæc est lectio omnium editionum. Exemplar Corbionense habet *decorigato*, regium *descorticato*, Metense *decoriato*.

FVREME] Corbion. *furonem*. Item infra tit. 78. **IBID. tit. 79.** **DELIGNO]** Regius & Corbion. *de ligna*. Nos Lemovices lignam vocamus quod Latini lignum dicunt.

CVM SEX IVRET] Ita editiones Tiliij & Lindenbrogij & codex regius. Metensis habet, *cum tribus juret*. Corbion. *cum tres juret*. Heroldus, *cum III. juret*.

COLPVVS] Ita codex Metensis, Regius & **IBID. tit. Corbion. colibus**. Tilius, *pro colibus*. Lindenbrogius, *procolpus*. Heroldus, *colaphus*.

CLIDA] Hanc lectionem exhibent editiones omnes & exemplar regium. Codex Metensis habet *clita*, Corbion. *inclinata*.

FVRATVS FVERIT] Regius & Corbion. **IBID. tit. 78.** *furaverit, ipse similis furoni*; nisi quod Corbionensis habet *furonem pro furoni*. Furonem pro fure dicebant quo modo Gallonem pro Gallum legimus in chartis S. Galli apud Goldastum.

SVPERIVRATVS] Ita codex Meten. & **Pag. 11. tit. Corbion. & editiones Heroldi & Lindenbrogij.** Codex regius habet, *si perjuratus*. Tilius, *superatus*.

EXCEPTO] Liber Corbionensis: *excepto capitale & delatura restituant*. Regius: *excepto cap. & dil. in locum constituant*. Metensis: *except. capitali & dilatura que in locum restitui debent*. Tilius: *exceptis capitali & dil. qua restituant*. Heroldus: *excepto quod capitale & delatura in locum restituant*. Lindenbrogius: *exceptis capitali & dilatura que in locum restituant*.

FVRTO] Corbion. *taxaga*, regius *taxaga*. **IBID. tit. 81.** Heroldus, *furca*.

CVLP. IVDIC.] Metensis, *restituatur*. **PARRICVM]** Ita editio Basileensis, Codex **IBID. c. 1.** regius, *parricium*. Corbionensis, *paricū*. Metensis, *parium*. Tilius & Lindenbrogius, *parcum*.

SI QVIS VIR] Corbion. *Si quis baro seu qua mulier Ribnaria per maleficium aliquem*. Regius: *Si quis virum seu mulierem Ripariam per maleficium aliquod*.

HOC EST, EXPVLSVS] Hæc non extant in exemplari Corbionensi. Heroldus legit, *ob hoc expulsus*.

SATISFACIAT] Ita codex Metensis & editiones. Regius & Corbionensis habent *satisficerit*.

NVLLVS OPTIMATVM] Ita habent vetera exemplaria regium & Corbionense. Metense & editiones: *ut optimates, Majores domus, Domestici, Comites, Grafones, Cancellarij, vel quib. grad. sublimati &c. residentes*.

COMPONAT] Integro & Corbionensi codicibus sequens caput cum isto conjungitur statim post verbum *componat*.

NEC NVLLVS] Hæc est scriptura regij codicis & Corbionensis. Metensis & editiones habent: *Hoc quoque iubemus, ut iudices supranominati, sive fiscales de quacunque*.

LEX ALAMANNORVM] Conlata à nobis est cum quinque antiquis exemplaribus. Horum duo extant in bibliotheca regia; ceterumque unum vocamus Putaeanum, quia antè quam re-

T O M. I. gum esset, fuerat clarissimi viri Claudij Puteani Senatoris Parisiensis. Tertium exemplar nobis suppeditavit bibliotheca Thuana, quartum codex sancti Vincentij Metensis, quintum liber Corbionensis. Ceterum titulus istius legis hic est in antiquis exemplaribus: *Incipit lex Alamannorum, qua temporibus Clotharii Regis unâ cum principibus suis, id sunt xxxiiii. Episcopis, & xxxiiii. Ducibus, & lxx. duobus Comitibus, vel cetero populo constituta est.* Nos titulum illum non expressimus in editione nostra, quia legem retulimus ad Dagobertum, non vero ad Clotharium. Codex Corbionensis habet in titulo illo proceribus pro principibus, & adnatum pro constituta est.

INCIPIT LEX] In calce istius legis in codice Corbionensi, ubi repetitur pars tituli, sic legitur: *Incipit pælus lex Alamannorum.*

ET SI ALIQUA] Integer iste paragraphus aliter habetur in Metensi & Thuno codicibus, ubi sic legitur. *Et si aliqua persona res malo ordine de Ecclesia subtraxerit qua manus potestativa prius contradidit ad Ecclesiam, secundum legem Alamannorum multam qua in carta commemorata est in scito solvat, & lx. sol. pro fredo. Res autem ad Ecclesiam permavent cum emendatione hominis illius qui eas malo ordine subtrahere voluit, hoc est, cum supradicto debio res reddat, & xxx. sol. ad Ecclesiam persolvat.*

ET DE IUDICIUM] Hæc usque ad vocem *Ecclesia* non extant in codice Corbionensi.

MANUS SVAS] Corbion, manus eorum.

SI AVTEM] Et hic quoque paragraphus sic legitur in duobus codicibus supra laudatis. *Si autem exinde nec carta nec testes apparuerint, tunc liceat illum heredem cum quinque juratoribus electis & sua manu sexta per sacramenta adfirmare quod pater eius de prædictis rebus carius neque traditiones non fecisset. Nam tamen si unum de istis apparuerit, aut carta, aut testes, sacramentum heres habere non potest.* Regius, Puteanus, & Corbionensis habent ut legitur in vulgatis editionibus & in nostra.

ILLI HEREDI] Corbion, illum heredem cum illos testes nominatos.

SI QVIS HOMO] Rursum hic paragraphus multum diversus est ab editione ista in eisdem duobus codicibus, ubi sic habetur. *Si quis homo ad Ecclesiam confugium fecerit. Si vero servus fuerit, Presbyter eum reddere faciat domino suo ita sicut lex continetur. (Meten. ita ut lex continet.) Si autem Presbyter excusare ei non poterit, tunc in omni cura se impendat ut ille servus non evadat, tamen domino suo ad perdendum (Meten. pendendum) eum non tradat. Si servus fuga lapsus fuerit, & jam dictus sacerdos eum invenire non poterit ad reddendum domino suo, autem servum in capitale restituat, aut pretium sicut compositio servi fuerit. Si vero dominus servi eum in pace recipere voluerit, & Presbyter eum contenderit, & tunc servus fuga lapsus fuerit, & Presbyter eum ad reddendum invenire non poterit, aut alium servum talem in capitale restituat cum duodecim solidis, aut pretium restituat sicut servus componi debuerat. si occisus fuisset, cum supradictis xii. solidis. Si autem vi abstraxerit &c.*

SACERDOTEM ECCLESIAE] *Vox Ecclesie* Tom. 1. sic deerat in editionibus Tilij & Lindenbrogij. Nos restitimus auctoritate veterum exemplarium. Heroldus quoque illam habet.

ALII COGNOSCAN] Hinc collegit Valerianus in libro primo de collegiis monasterijsque Germaniæ veteribus hanc legem illo haud dubie scriptam tempore quo plurimi Alamannorum fidem Christianam nondum receperant.

Caput istud cum sequenti deest in libris regis & in Corbionensi. Pro illis autem hæc tantum illic habentur. *De raptoribus qui de Ecclesiis aliquid vi abstraxerit. Si quis autem raptiores Ecclesie, commendatæ alicujus infra januas Ecclesie vi abstraxerit, & tulerit homini cujus fuerant, sicut lex habet ita solvat. Injuriam autem Ecclesie, quam per raptum fecit, xviii. sol. componat.* Hæc etiam verba habet editio Heroldi in hoc capite. Sed reliqua quoque istorum duorum capitum apud illum extant ut in vulgatis editionibus & in nostra.

ITERVM ATQVE ITER] Hanc clausulam usque ad *ter novimpliciter*, quæ deest in editionibus Heroldi & Lindenbrogij, nos restitimus ex Tiliana, cui consentiunt codices Metensis & Thuanus.

INHONORAVIT] Ita codex Thuanus. Metensis & editiones Tilij & Lindenbrogij, *inhonorificavit*. Heroldus, *violavit*.

PER VIRTUTEM] id est, *per vim*, ut in Ibid. §. 21. editione Heroldi. Simili modo paulo post §. 5.

SAIGA] Caput istud deest in editione Heroldi usque ad ultimam clausulam quinti paragraphi.

DVA SAIGA] Codex Thuanus & Metensis & editio Tiliana, *duo saigi*. Item infra §. 6.

ET SVPA TRES SOLIDOS] Hæc in Ibid. §. 4. codice Thuanus & in Metensi coherant cum prior parte istius paragraphi.

VT SOLVATVR] Codices regij: *ut solvat*. Pag. 60. c. tur unicuique rei qua furavit. Corbion, *ut solvat* tur unicuique rem que furavit. Thuanus & editio Basiliensis: *ut solvatur unamquamque rem quam furavit*. Metensis & editio Tiliana: *ut solvat unamquamque rem quam furaverit*. Lindenbrogij: *ut solvat unicuique rei quam furaverit*.

NEGARE VOLVERIT] Corbion, *negaverit*. Ibid. §. 2.

In codicibus Metensi & Thuanus & in editione Tiliana caput istud sic omnino habet. *Qualiter servus componendi sint. Si quis servum alienum occiderit, solidos xii. in capitale restituat, aut cum alio servo qui habeat tredecim palmas cum pollice replicato & duos digitos in longitudinem, & tres solidos in alio pretio superponat, quod sunt simul solidi xv. Si quis ecclesiasticum servum vel regium occiderit, tripliciter componatur, hoc est, xlv. solidis.*

INVENIRE POTVERIT] Hæc est lectio exemplarium regionum & Corbionensis. Heroldus & Lindenbrogij habent, *invenire non poterit*.

HAISTERAHANDI] Ita codices regius, Pag. 61. Metensis, Thuanus, & editiones Tilij & Lindenbrogij. Puteanus habet *abbisterahandi*, Corbion, *haverterec*, Heroldus *haisterahanni*.

- T O M. I.**
AD ECCLESIAM] Codex Metensis, *Ec-*
clesiæ.
OCCIDERIT] Ita restitutum est ex manu-
 scriptis & antiquis editionibus. Nam Lindenbro-
 gius habet *occiderit.*
SI QVIS EI] Hæc addita sunt ex codicibus
 antiquis, Regius habet, *Si quis eum aliquam,*
 Thuanus, *Si quis autem ei alig.* Corbion. *Si quis*
eum aliquam, Puteanus, *Si quis autem eum ali-*
quam.
QUADRING. SOL.] Codices regij, Cor-
 bionensis, Metensis, ecc. Thuanus & editio-
 nes, ecc. Vide supra ad titulum 36. legis Ri-
 pariorum.
EXADONIAVERINT] Codex Met. *exido-*
niaverint, Puteanus *adexoniaverint.*
TRIBVS KAL. MART.] Ita regius & Cor-
 bionensis. Reliqui habent, *tribus Kalendas Mar-*
tias. Hæc erat seculi illius elegantia.
NISI ALIUD MANCIPI.] Hæc est lectio
 codicis Metensis & editionis Tilianæ. Regij, Cor-
 bionensis, Thuanus, Vadianus, & editio Basile-
 nensis, *nisi alium mancipium.*
INDE CONV. EVERIT] Corbion. *exinde*
probatas. Item paulo post: *Et ille ex hoc probatus*
fuert. Infra cap. 34. *Et exinde probati sunt.*
INTER PROP. EXERC.] Corbion. *infra*
propria hoste.
 Post caput istud Heroldus aliud habet, hoc
 modo.
De eo qui in curte Ducis seditionem movet,
Si quis in curte Ducis pugnam commiserit, &
ibi clamor ortus fuerit per ejus commissum, qui-
quid ibi factum fuerit per concursum, ei impute-
tur. Qualiscunque autem homo egerit, aut ali-
quid neglexerit, aut contra legem fecerit, illud
omne tripliciter componat. Ille autem cujus opera
vel voce hæc contentio orta fuerit, lxx. solid. in
publico componat.
 Nos illa omisimus, quia in nullo eorum exem-
 plarium reperta sunt quibus nos usi sumus in hac
 nostra editione adornanda.
QVIA] Corbion. *quare,* quo modo frequen-
 ter scriptum est in hoc libro pro *quia.* ut videantur
 hæc duo vocabula tum fuisse synonyma.
FILIVM CONTVMACEM] Vide legem
 Bajuvariorum, tit. 1. cap. 10.
REGNUM EIUS] Lex Bajuvariorum. ibid. *Et*
regnum ejus auferre ab eo. id est, provinciam
 quam ipse suscepit regendam, ut manifestum est
 etiam ex tit. 1. legis Bajuvariorum, cap. 1. 4. 8.
 Hispani hodie regna vocant quas nos dicimus
 provincias.
AVT ILLI FILIO DVICIS] Codex Cor-
 bion. *aut ad illum filium Duce.*
IPSVM PLACITVM] Corbion. *Ipsæ pla-*
citum fiat de sabbato in sabbato.
CENTENA] Codex regius habet *loca.*
VICINO] civi, ejusdem loci incole. Hispani
 hodie *vezino* vocant quem Latini civem dice-
 bant. *Vezino de Madrid.*
MISSO COMITIS VEL ILLI] Corbion.
ad ipsum Comitem vel ad illo. Ceterum omnes an-
 tiqui libri & editio Basileensis hæc habent *illo*
 pro *illi.*
VT QVI REB.] Corbion. *qualiter qui re-*
- belli.** In regio scriptum est etiam *rebelli.*
ET QVI BONI S. P. POSS.] Hæc non ha-
 beantur in codice Puteano.
SI QVIS AVT. LIBER.] Metensis. *Si au-*
tem quislibet.
AVT COMITIS] Hæc desunt in codice
 regio. Pag. 67. c. 36. §. 1.
A DEO REQUIRATVR.] Codex regius: *Ibid. §. 4.*
in animam Ducis Deus requirat. Ita etiam Lin-
 denbrogius.
INDE CONVICTVS] Hæc est lectio om-
 nium veterum codicum, uno Corbionensi excep-
 to, qui habet *exinde probatus.*
TRANSGREDERE] Lindenbrogius, *trans-*
gredi. Sed omnes antiqui libri & editiones Tilij
 & Heroldi habent lectionem quam nos retinui-
 mus.
CONTRADICIT] Corbion. *testavit.*
OPERA SERVILIA] Corbion. *operam ser-*
vilem. Similiter in sequenti paragrafo. Sed le-
 gendum esse *opera servilia* probant reliqua exem-
 plaria manuscripta & omnes editiones. Vide lib.
 1. Capitular. cap. 75.
DE HEREDITATE] Vox *de* non extat in
 codice Corbionensi, neque in Puteano.
VT DIEI D. HON. N. IMP.] Codex Me-
 tensis: *Si autem super hac inventus fuerit diei*
dominico honorem non impendere.
CONVICTVS] Corbion. *probatas.*
INCESTAS] Codex Metensis: *incestas,* ita
 ut uxorem. Videtur. VI. legis Bajuvariorum.
SOCRVM, NVRVVM] Regius, *sovi nurum,*
 Malè.
CONTRA HOC FEC.] Regius, Tilius, &
 Lindenbrog. *contra hæc fecerit.* Metensis: *Si quis*
hoc fecerit.
PERSONA] Putean. *personas,* regius *per-*
sonas.
LIBERTATE, SERVIS] Corbion. *liber-*
tate, servis fiscalibus adgregandis. Regius, Thua-
 nus, & editio Basileensis, *adgreganda sunt.* Pu-
 teanus, *adgregantur.* Metensis: *libertate, ad-*
gregandi sunt servis fiscalibus. Lindenbrogius:
libertate, & 1. servis fiscalibus adgreganda sunt.
OCCIDERIT] Hæc est lectio codicis Me-
 tensis & Corbionensis. Regij, Thuanus, & om-
 nes editiones habent *occiderit.*
FRATERN. N. CVST.] Regius & editio Ti-
 liana, *fraternitatem legis non custodisse.*
OMNIB. PARENTIB.] Corbion. *omnes*
parentes.
NVLLVS CAVSAS] Corbion. *Vt causas*
nullas.
IVDICII ILLO] Ita codices regij, Thuanus,
 Metensis, & editio Heroldi. Corbionensis habet
ad iudicem illum.
IVSTVM IVDICIVM] Ita omnes veteres
 libri & editiones, præter Tilianam, quæ habet
justitiam iudicis.
ANTE DVCEM] Codex Puteanus & editio.
 nes Tilij & Lindenbrogij habent, *ante iudicem.*
 Reliqui & Heroldus ut editum est. Quam emen-
 dationem retinui etiam in lemmate capitis.
SEMI TESTIFICATVS SIT] Hæc est
 lectio codicis Metensis & Thuanus, quam prætu-
 li. Regij & omnes editiones habent, *semel aut*

TOM. I. *his aut ter restificatus sit.* Corbion. *testificasset.*

Ibid. c. 44. INDE] Corbion. *exinde.*

Ibid. c. 45. 6. 2. PROBATA RES NON] Pucean. *probatum non.* id est, convictus.

SPATA] Puceanus & editio Tilij *spada.* Vascones hodieque *spadam* vocant, Lemovices *spasam.*

IDONEARE] Regij, Metensis, & Thuanus, *idoneare.* Corbion. *exoniare se.*

Ibid. c. 45. 5. 1. PLATEA] Codices regij & editiones Heroldi & Tilij habent *placito.*

INDOM. S. C. ARMIS] Corbion. *infra domo sua cum arma.*

Ibid. c. 47. 5. 2. IOSVM] Ita veteres codices, nisi quod aliqui habent *iosum.* quod idem est. Heroldus legit *iosum*, vitio haud dubie excipitorem.

Pag. 70. c. 46. 5. 1. L. X. SOL.] Hæc est lectio codicis regij & editionum Tilij & Lindenbrogij. Reliqua exemplaria & editio Basileensis habent *quadraginta.*

Ibid. c. 47. 5. 1. SI QVIS FEMINAM] Corbionensis: *De feminis autem liberis, si extra marcham vendita fuerit. revocet &c.*

Ibid. c. 49. 5. 2. MORTAVDO] Ita editio Lindenbrogij. Codex Corbionensis, *Mortstaud.* Thuanus, *mordate.* Metensis, *mortato.* Puceanus, *mortot.* Heroldus, *mortudo.* Tilius, *mortudum.* Codex regius, *mortuum.*

Pag. 71. c. 52. 5. 1. SI AVTEM REDDERE] Iste paragrahus sic legitur in libro Metensi. *Si autem mortua fuerit sub eo, solvat eam cum cccc. solid.*

Ibid. c. 53. SACRAMENTALIBVS] Codices regij, *sacramentalis.*

ETAL. HAB. VXOREM.] Hæc non extant in exemplari Metensi.

Ibid. c. 54. 5. 1. SI QVIS FILIAM] Codex Corbionensis. *Si quis filiam alterius non sponsatam acceperit sibi ad uxorem.*

ALTERIVS] Ita omnia antiqua exemplaria, uno excepto regio, in quo legitur *alienam.* quo etiam modo scriptum est in editionibus Tilij & Lindenbrogij. Heroldus habet *alterius.*

Ibid. c. 52. 5. 2. SVB ILLO VIRO] Corbion. *post illum virum.* Idem supra cap. 52. §. 2. habet, *aut si mortua fuerit post eum.*

Ibid. c. 53. 5. 1. PATRI] Corbion. *ad illum patrem.*

Ibid. c. 55. 5. 2. FILIIS AVT FILIAB.] Corbion. *filios aut filias.*

NVBERE SIBI ALIO] Editiones Tilij & Lindenbrogij habent *nubere alij sibi.* Nos secuti sumus consensum veterum codicum & editionem Basileensem.

Pag. 72. c. 55. 5. 2. QVADRAGINTA] Corbion. *cccc.* Et Heroldus, quamvis in textu retinuerit *quadraginta,* in margine reposuit *cccc.*

Ibid. c. 56. 5. 1. ILLI MVLIERI] Corbion. *ad illam mulierem.* Infra §. 2. *ad illa muliere.*

Ibid. c. 52. 5. 2. MORGANGIBA] Corbion. *morgangeppha.* NASTAHIT] Ita omnia vetera exemplaria & editio Heroldi, nisi quod codex regius levi mutatione habet *nasthait.* Puceanus *nestaid.* Heroldus scripsit in margine editionis suæ *nachshait.*

Ibid. c. 57. 5. 1. PATERNA] Corbion. *paternica.* Heroldus in margine *paternaica.* Idem in margine capituli 1. v. §. 1. *paternica.* Infra cap. 91. codex Corbionensis habet: *Si qua mulier que hereditatem suam paternicam habet.*

QVE ILLI] Thuanus, *qua illo.* Regij & Heroldus, *qui illo.* Corbionensis, *qua illum liberum.* Metensis, *qua liberi nupit.* Item paulo post regij codices habent *qui illo;* Thuanus, Metensis, & Heroldus, *qua illo.* Corbion. *qua illu colonum.*

SI QVA] Corbion. & Puceanus: *Si quis li- bera &c.* Ibid. c. 58. §. 1.

VADIT IN ITIN.] Corbionensis, Metensis, Thuanus, & Puceanus, *vadis itinere.*

ET SI EIVS VEST.] Hæc clausula usque ad *Et si eam &c.* deest in exemplari Puceano & in Corbionensi & in editione Basileensi.

VSQ. AD GENIC.] Thuanus, *usque genucula.* Regius, *usque ad genuclam.*

VT GENITALIA] Corbion. *usque genitalia.*

CONTRA EIVS VOL.] Corbion. *cum voluntate ejus.* Ibid. §. 1.

PVLISLAC] Ita codices regij & Thuanus, Tilius & Heroldus, *pulislach.* Lindenbrogij, *pulelach.* Codex Corbion. *purslac.* Metensis *puliscale.* Vide legem Bajuvariorum tit. 3. cap. 1.

SI QVIS ALTERIVS] Codex Corbionensis, *Si quis aliquis autem alterius absc. &c.* Ibid. c. 60. §. 1.

ALAMANNI ORSCARDI] Hæc est lectio codicum regij & Thuanus & omnium editionum, Codex Metensis habet *ofcardi,* Corbion. *scardi,* Puceanus *litereardi.* Ibid. §. 1.

NASVS TRANSPVNCTVS] Corbion. *naves transpuncta.* Ibid. c. 62. §. 1.

ABSCISVS FVERIT] Hæc desunt in codice Metensi. Lindenbrogij habet *abscisa.* Sed repugnant omnes veteres libri & antiquiores editiones. Ibid. §. 2.

SALIVAM] Ita omnes antiqui libri & editiones, nisi quod regius habet *salivom.* Heroldus edidit *salibum,* sed in margine reposuit *salivom.* Pag. 74. c. 65. §. 2.

DVOS DENTES] Corbionensis, *duas dentes superiores excusserit primas.* Et infra §. seq. *Et si vis una de ipsa duas.* Ibid. §. 1.

Et si vis una de ipsa duas. Perique dum istos errores grammaticales deprehendunt in veteribus libris, facile corrigunt, non animadvertentes hæc omnia ex usu Francicæ linguæ descendere, quæ pleraque vocabula in feminino genere ponit quæ apud Latinos masculini sunt, contra in masculino nonnulla ponit quæ Latinus usus in feminino locat. Verbi gratia. *Tamias clamores* scriptum est lib. 2. Capitular. cap. 33. in codice S. Remigij, & *tantis contulis honores* in præfatione Capitularis Aquilgranensis anni 789. in eodem codice. *Honorem suam* Addit. 1. v. cap. 130. in codice Bellovacensi. *Nostram honorem* lib. 2. Capitular. cap. 16. in Metensi. *Honor servata* in Capitulari II. anni 805. cap. 22. in codice Corbionensi. *Hostem nostram* tit. xxxvi. Karoli Calvi cap. 3. in Bellovacensi. *Vnam gregem* in titulo III. cap. 8. legis Salicæ in Metensi. *Ecclesiasticam mores* in præfatione Concilij Toletani IV. in veteri codice MS. Ecclesiæ Lugdunensis. *Novo synodo* cap. 2. Concilij Francofordiensis in veteri codice S. Remigij Remensis. *Ipsam synodum* apud Flodoardum pag. 554. in editione Colverrij. *Sandum synodum* in scripto anonymi MS. quo respondetur ad interrogationes Karoli Magni.

- TOM. I.** & alibi frequenter. *Super aurum & lapides pretiosos* in præfatione legis Salicæ in eodem codice S. Remigij. *Inconvulsam vigorem* in charta Sobbonis Archiepiscopi Viennensis data anno secundo regnante Rege Conrado. *Eam fontem* tit. 9. cap. 16. & tit. 10. cap. 22. legis Bajuvarior. in codice regio & S. Vincentij Metensis. *Fontem jocosam* in epistola Paschalis II. ad Richardum Archiepiscopum Narbonensem. *Fontem erectam* in epistola Eugenij III. ad Petrum Archiepiscopum Narbonensem. *Fonte cuberta* in præcepto Lotharj Regis anno DCCCCLVIII. pro monasterio Cuxanensi. *Villa qua dicitur Fons cooperta* in actis Concilij illic habiti anno DCCCXI. in Chartulario Ecclesiæ Vrgellenis. *Partem villa de Fonte cooperta* in bulla Gelasij II. pro monasterio Caunensi. *Vno fronte* frequenter legitur in veteribus polypticis & instrumentis.
- Ibid. §. 2. Paragraphus iste non extat in codice regio. In editione Heroldi & Lindenbrogij legitur: *Si autem unum ex ipsis excusserit duobus istibus, cum XII. solid. componat.* In codice Puteano: *Si uno ex ipsis excusserit duobus istibus, cum XII. sol. comp.* Reliqua vetera exemplaria & editio Tilij habent uti nos edidimus.
- Ibid. c. 64. §. 1. **LINGVA**] Codex Metensis: *linguã totã alienis absciderit.*
- Ibid. §. 1. Integer iste paragraphus sic habet in eodem libro Metensi. *Si mediã ita ut aliquid loqui possit, xx. sol. componat.*
- Ibid. §. 4. **COLLYS**] Male in Metensi & Thuano collus.
- Ibid. c. 67. §. 1. **SI QVIS ALICVI**] Codex Metensis. *Si quis alicui caput contra legem & voluntatem tulerit.*
- TYNDERIT**] Heroldus, *tunderit.* Codex Thuanus, *torunderit.*
- Ibid. §. 2. **SI BARBAM**] Codices regij, Corbionensis, Thuanus, & Heroldus: *Si enim barbam. Metensis, Tilius, & Lindenbrogius. Si autem barbam.*
- TYNDERIT NON VOLENTIS**] Ita codex Metensis. Regij & Heroldus habent, *tunderit nolentis.* Tilius & Lindenbrogius, *tonderit nolentis.* Corbionense exemplar, *non volentem tunderit.*
- Ibid. §. 4. Paragraphus iste deest in codice Metensi & in Thuano.
- Ibid. §. 5. **STAGNANDVM**] Puteanus, *extragnandum.* Hinc *estlancher le sang.*
- Pag. 75. c. 65. §. 7. **PALEPRVST**] Corbionense exemplar habet *balebrust.* regium & Thuanum *paleprust.* Heroldus *palebrust.* Tilius & Lindenbrogius & codex Metensis *paleprust.* Puteanus *salkprust.* Vide legem Bajuvarior. tit. 3. cap. 1.
- Ibid. §. 9. **MITTERE**] Codex regius, *miserit.* Metensis, *ducere.*
- Ibid. §. 10. **TOTVM BRA. MAN.**] Corbion, *totus brachius mancus.* ad quam lectionem referri videtur vox *absisus*, quæ extat in §. 12. Ita enim habent omnes libri veteres, si Puteanum excipias, & editio Basileensis. Puteanus legit *absissa.* Tilius & Lindenbrogius, *absissum.*
- Ibid. §. 11. **ANVLARIS**] Ita codex Metensis. Heroldus & Tilius & Lindenbrogius habent *annularis.* Codices regij *anelaris*, Thuanus *anelaris*, Corbion. *anelares.*
- VVLNERATVS EVERIT**] Ita vetera exemplaria.
- HREFVUNT**] Ita Heroldus & Lindenbrogius. Tilius & codex regius habent *resuunt* absque aspiratione. quod tamen descremum est levis admodum momenti. Metensis, *resuunt.* Thuanus, *breffuunt.* Puteanus, *herfiant.* Corbion. *renouundo.*
- Paragraphus iste sic habet in exemplari Corbionensi. *Si quis alium in gennulo placaverit ita ut cloppus permaneat &c.* Capitulare de villis Karoli M. cap. 23. *boves cloppos.* Cloppus veteres dixere pro claudo. Deinde, quia diminutiva nomina quandam majorem tenitudinem habent, clopinellum, quoque dixere majores nostri. Hinc cognomen celeberrimo scriptori seu potius continuatori poematis quod vulgo inscribitur *le Roman de la Rose*. id est, Ioanni Magdonensi sive Clopinello, *Maistre lean de Meung dit Clopinel*, ut observatum pridem est à viris doctissimis.
- AVT AL. E. TOL. VOLVERIT**] Hæc clausula non extat in codice Metensi.
- A MISSARIVM**] Hæc est lectio codicum regiorum & Metensis. Heroldus *admissarium.* Quo etiam modo habent Tilius & Lindenbrogius. Codex Thuanus habet *emissarium.*
- CVM D. I. Q. T. VALEAT**] Hæc clausula deest in codice regio & in editione Tiliana.
- TANTI**] Codex Puteanus & Heroldus sic.
- ET SIC**] Codices regij, Thuanus, Corbionensis, & Heroldus, *Pottea.*
- NOVEM GELDOS**] Puteanus, VIII. *vedredigidos.* Editio Tiliana, *novigeldos.* Codex Thuanus, Metensis, Corbionensis, regius, & Heroldus, VIII. *geldos.*
- NOVEM ENIM GELDOS**] Ita editio Basileensis & Lindenbrogij. Codex Puteanus habet VIII. *vedredigidos.* Reliqui & editio Tiliana *oito.*
- SIEQVO QVEM MARACH**] Omnia vetera exemplaria sic habent, quibus suffragatur etiam editio Basileensis. Tilius & Lindenbrogius legunt: *Si equo quem Alananni marach &c.*
- ITA FACIET**] Quidam codices legunt *ita fiet.* Metensis, *femiliter.*
- Ita habetur caput istud in exemplari Corbionensi. *Si homo in equo suo caballaverit, & aliquis eum super ipsum plagare voluerit, & dum ad illum injecit, illo caballo plagat, & scia ad dominum fecisset, sic illo caballo componat quomodo illo domino.*
- COMPONERE DEBVT**] Hæc desunt in libro Metensi.
- SI ENIM**] Codex Metensis habet: *Si enim in troppo aliquid involaverit &c.*
- NOVEM GELDOS**] Ita editio Basileensis, Tiliana & Lindenbrogica *novem geldis.* Codices regius, Thuanus, & Metensis, *novem geld.* Puteanus VIII. *vidredigidos.*
- LACTANTES**] Sic omnia vetera exemplaria & editio Basileensis. Ceteræ habent *lactantia.*
- ABORTIVVM FECERIT**] Codex Corbion. *ipsa abortaverit.*
- LACTET FOLEDRVM**] Omnia vetera exemplaria, uno Corbionensi excepto, habent *jaltet*

- Tom. I. *jalet ipsum poledrum vel poletrum.* Puteanus tamen legit *illam pro ipsum.* Itaque sic omnino restituendus est hic locus.
- Ibid. c. 74. Eos] Hæc est lectio libri Metensis & Thuan. Regij, Corbionensis, & Heroldus habent *cas.* Et paulo post Puteanus habet *illos* pro *illos.* Item paulo post libri regij & Corbionensis legunt *de ipsa grege.*
- Ibid. §. 2. *ÆSTIMAVERIT ARBITRIO*] Vox *arbitrio* deest in libro Metensi. In Corbionensi scriptum est, *æstimaverint arbitry.* Fortè legendum est *arbitry.* Quod confirmari videtur ex eo quod in capite sequenti, pro eo quod editum est *secundum arbitrium adpretentur.* idem codex Corbionensis legit *secundum quod arbitry adpretentur* &c.
- Ibid. c. 75. *ILLAM OPT. VACCAM*] Codex Corbion. *illa meliissima vacca.* id est, meliorissima, ut infra in capitulis additis cap. 39. *meliorissimus.* & cap. 43. *meliorissima.*
- Ibid. c. 76. *SI QVIS MORTAVDIT*] Editio Basileensis: *Si cui mortandus imponitur, sive si baro, sive femina, qui qualis &c.* Codex Corbion. *Si quis mortandus si baro aut femina &c.* Metensis: *Si quis in mortido barum aut feminam occiderit, secundum.*
- BARVM*] Codex Puteanus *baronem.* Tiliana editio *virum.*
- NOVEM GELDOS*] Hæc non habentur in exemplaribus regis neque in Corbionensi, & desiderantur etiam in editione Basileensi & Tiliana. Extant tamen in codice Metensi & in Thuan. & apud Lindenbrogium.
- Ibid. c. 77. *OCTO DIES NON VIVIT*] Corbion. *otto nolles vivet.* Metensis: & *non vixerit septem dies.* Puteanus: & *novem dies non vivit.* Vide Capitula addita ad legem Alamannorum cap. 20.
- PAG. 79. c. *PASTOR*] Ita codex Metensis & Thuanus & editio Tiliana. Reliqua exemplaria & editiones Heroldi & Lindenbrogij habent *psitor.* Quæ postrema lectio videtur esse sincerior.
- Ibid. §. 7. *AVRIFEX*] Hæc est lectio omnium veterum exemplarium, uno regio excepto, & editionis Basileensis. Tiliana & Lindenbrogica habent *aristifex.* Quo etiam modo scriptum est in codice regio.
- Ibid. c. 80. *GENECIO PRIORE*] Codex regius & Metensis, *genitia priore.* Inde genititrix in Concilio Meldensi cap. 75. & inde apud Reginonem lib. 1. cap. 246. ubi monimus hanc vocem heic positam esse invidiosè, ut innuerent Episcopi decimas quas laici percipiebant in pravos usus fuisse conversas, nimirum ad canum & scortorum sumptus. Confirmant hanc interpretationem gesta Aldrici Episcopi Cenomanensis; ubi pro eo quod patres synodi Meldensis aiunt & *inde canes aut genititrix suas pascant,* scriptum est Aldricum condidisse monasterium in loco in quo olim canes & meretrices sive latrones habitare solebant. Vide Notas ad Reginonem pag. 568. ubi caput istud legis Alamannorum explicavimus. Neque enim repetenda videntur que illic dicta sunt. Monachus Sangallensis de rebus bellicis Karoli M. lib. 2. cap. 5. *Erant quoque ibi duo notbi de genitio Columbrensi procreati.*
- Ibid. c. 81. *GRANIAM*] Plerique codices ita legunt, alij Tom. II.

graniam. quod idem est. Puteanus heic habet *granario.* In editione Basileensi, contra vocem *graniam* scriptum est in margine *granarium,* haud dubiè ex alio quopiam codice quam ex eo ex quo textus editus est. Alibi scribitur *granica.* Posteriora tempora dixerunt *granchiam* & *grangiam.* Hodie nobis *grange.*

STUBAM] Ita editiones omnes. Codex regio habet *stuba,* Thuanus & Puteanus *stupam,* Metensis *tubam,* Corbionensis *tuba.* Stubam autem vaporarium sive hypocastum interpretantur. Vide Vossium lib. 2. de vitis sermonis pag. 288.

TRIBVS] Hanc lectionem exhibent quatuor antiqua exemplaria & editio Basileensis. Regium & editiones Tilij & Lindenbrogij habent *sex.*

SCVR. V. GR. SERVI] Corbionensis codex Ibid. §. 5. habet simpliciter: *Scura servi si &c.* Sanè hæc duæ voces, *scura* & *grania,* sunt synonymæ in hoc loco, & utraque heic significat hortum in quo grana colliguntur.

LAIHVNT] Ita codex Thuanus & editio Pag. 80. c. Lindenbrogij. Basileensis & codex regius *latti* 82. §. 1. *hant,* divinis vocibus. Tilius, *latibunt.* Codex Puteanus, *laidunt.* Metensis, *laidibunt.*

VELTRVM] Plerique codices habent *vel-* Ibid. §. 4. *trvm.*

NEGAVERIT] Ita omnia antiqua exempla. Ibid. c. 83. *ria* & editio Basileensis, nisi quod in nonnullis 5. 3. veteribus libris scriptum est *negaverit,* quod idem est. Notum quippe est literas *e* & *g* promiscuè olim accipi solitas. Negare etiamnum Vascones & Occitani dicunt quod Latini profocare in aqua dicunt. Tilius & Lindenbrogij habent *anegaverit.*

GIRENT] Codex Puteanus *virent.* quod idem est. Virare etiamnum Lemovices dicunt flectere in aliam partem.

CVRFFODI] Ita omnes veteres libri & editiones, nisi quod Metensis & Thuanus habent *zurf* simpliciter.

CONTENTIONEM] Codex Metensis, *ter-*

ram. Quæsitum est zvo Rhabani Archiepiscopi Moguntini an liceret Missam aut psalmos cantare pro servo fugitivo in fuga mortuo. Respondit ille ad Reginaldum Chorepiscopum Moguntinum scribens orandum esse pro eo, nisi fortè aliquo crimine majore implicetur aut in perfidiam devolvatur. Epistola Rhabani edita est in postrema Conciliorum editione tomo VIII. pag. 1845.

QVADRAGINTA] Codex Puteanus *lx.* ex transpositione videlicet numerorum, quod frequenter reperiti in veteribus libris probari facile possent.

DVODECIM] Codex regius & editiones Tilij & Lindenbrogij habent *xv.*

FVERIT LIBERO HOMINI] Codex Corbion. *fuert à libero homine.*

BRACHIVM ABCISVM] Idem codex Corbion. *brachius absisu.*

ASCAPVLA] Hæc non habentur in codicibus regis neque in editione Basileensi.

MYLIERI PR. ABORTIVVM] Codex Ibid. c. 91. Corbion. *Si quis aliquis mulierem pregnantem abortum fecerit &c.*

DVODECIM] Editio Basileensis, *xv.*

- TOM. I. HEREDITATEM PATERNAM]** Corbion. Ibid. c. 92. *hereditatem suam paternam.* Vide supra ad cap. 57.
- IPSAS RES]** Hæc desunt in aliquot vetustis exemplaribus & in editione Basileensi.
- IBID. C. 93. PAREM SVVM]** Corbion. *pares suos.*
- ILLI ALIO QVIA INDE FVGIVIT]** Hæc est lectio editionis Basileensis. cui ferme consentiunt codices regij & Thuanus. Corbionensis habet: *ad illo alio quare inde fugiuit.* ubi *quare* postum est pro *quia.* unde vox Gallica *car,* ut opinor. Filius & Lindenbrogus ediderunt: *illi alij qui inde non fugit, sed mansit, & pares suos non dimisit.*
- PAG. 85. C. 94. COLPO]** Ita Heroldus & Lindenbrogus. Ibid. c. 95. §. 1. Tilius, *colpo.* Quo etiam modo legitur in codice regio & in Thuanus & Corbionensi, Heroldus habet in margine *colapbo.* Malè in libro Puteano *collo.*
- IBID. C. 96. §. 1. MEDELAM]** Ita omnes veteres libri & editiones; nisi quod Puteanus habet *medulam.* Quo etiam modo scriptum est in ora editionis Basileensis. Lindenbrogus edidit *medellam.*
- IBID. §. 2. OPERA TRICET]** Heroldus: *opera triecetur.* Tilius: *operari non possit.*
- IBID. C. 98. §. 1. BERBICIVS]** Ita veteres libri. Tilius habet *vervecibus.* Codex Puteanus, *pecoribus.*
- IBID. §. 3. STOTARIO]** Aliquot exemplaria habent *stecario, stogario, storario,* vel *stubario.*
- PAG. 84. C. 99. §. 1. PRVGIT]** Sic habent antiqua exemplaria. Pro quo tamen Puteanus legit *burgit.* Tilius, *pringit.*
- IBID. §. 19. CROEROLA]** Heroldus *horocrala.* Tilius & Lindenbrogus *querola.*
- PAG. 85. C. 1. SIMAVERIT]** id est, particulam auris absciderit.
- PAG. 87. C. 10. NOVENOCTES]** Vide supra ad caput 77. legis Alamannorum.
- PAG. 88. C. 19. LECTVARIA]** suppellectilis pars. Vita sancti Desiderij Episcopi Cadurcensis cap. 18. *scannalia, mensalia, lectuaria.* Sic enim legitur in codice MS. monasterij Moylliacensis, cum in vita edita scriptum sit *elethubilia.* Vide Capitulare de villis Karoli M. cap. 42. Lectaria culcitra interpretatur Hugo Menardus in Notis ad vitam S. Benedicti Anianensis.
- PAG. 89. ITEM ALIA CAPITVLA.]** Edita fuerunt ab Heroldo in calce legis Alamannorum, consequentibus numeris. Editum etiam ab eo fuit caput 39. capitulorum additorum; quod nos suo loco reddidimus prout habetur in vetustissimo codice Remensi.
- PAG. 95. LEX BAIIVARIORVM.]** Emendata est auctoritate trium veterum exemplarium; quorum unum habuimus è bibliotheca regia, alterum è Thuana. Tertium fuit sancti Vincentij Metensis.
- TIT. I. SEX]** Heroldus, *iii.*
- EXINDE NEC IPSE]** Tilius & Lindenbrogus sic ediderunt, *exinde quicquam auferre nec ipse &c.* Verùm hæ voces *quicquam auferre* in nullo eorum exemplarium reperiuntur que nos vidimus, neque in editione Basileensi, & absque iis rectè constat sensus.
- PAG. 96. C. 2. PRINCIPLE]** id est, Duce, vel Comite. Infra tit. XI. cap. 1. *Regis vel iudicis.* & cap. 2. *malles eum ante Regem vel Ducem.* Duces enim agitasse iudicia planum est ex multis locis, tom TOM. I. verò ex tit. 2. hujus legis cap. 10. & ex cap. 42. legis Alamannorum.
- TRIMNIUNGELDO]** Codex Meten. *trim niungeldum,* Thuanus *thrimniungeldum,* regius *triuniumgelde.* Tilius editio *thrummingeldum,* Basileensis *lirim niungeldum.* Lindenbrogus *triumniungeldo.*
- QVINDECIM]** Codex regius & editio Basileensis, *xii.*
- PIGNORE]** Codices regius & Thuanus & eadem editio, *pignus.*
- QVINDECIM]** Editio Basileensis, *xii.*
- DONET SEXAG.]** Metensis: *donet xli. vel lxx. fol.*
- QVADRAGINTA]** Metensis, *lx.*
- VI]** Metensis, *per vim.*
- RESPONSVM DARE]** In exemplari regio scriptum est *repræsentare.*
- QVIA]** Codex Metensis & editio Basileensis, *qui.* Regius & Lindenbrogus, *quare.*
- INVICTA]** Hæc est vera lectio, que extat etiam in libro quinto Capitularium. Heroldus edidit *in tuta,* & in margine, *in tuto.* Titulus iste in antiquis codicibus & in editionibus Tiliij & Heroldi coniungitur cum superiore, itémque in libro quinto Capitularium. In regio tamen codice diuisus est à superiore.
- SI QVIS PRESBYTERO]** Codex regius & Lindenbrogus ita habent: *Si quis Presbyterum vel Diaconum &c. iniuria affecterit,* nisi quod vetus exemplar habet *iniuria fecerit.*
- SVNT ORDINATI]** Heroldus, *si ordinatu.*
- CONTEMNATVRE]** Certum est hanc lectionem, quam editiones Tiliij & Lindenbrogij exhibent, esse optimam. Et tamen omnia vetera exemplaria & editio Basileensis habent *condamnetur.*
- CONSTITVIT REX]** Vides tum consuevisse Reges dare episcopatus, quod infinitis, ut ita dicam, exemplis probari possit. Habes infra pag. 141. præceptum Dagoberti Regis de episcopali dignitate Cadurcæ urbis conlata Desiderio Thesaurario. Vide formulas Marculfi pag. 378.
- VEL POPVLVS ELEGIT]** cum permissis vel consensu Regis. quod confirmatur ex his que infra tit. 2. dicuntur de electione Ducis. Vide Marculfum & Gregorium Turonensem.
- CAPUT ISTD MALÈ EDITVM EST]** à Tilio & Lindenbrogio, ubi sic legitur: *Si talis culpa est ut deponatur aut exilietur, de homicidio &c.*
- DE HOMICIDIO]** Puto legis istius latorem respexisse ad canonem 29. apostolicum, in quo, prout legebar in nonnullis editionibus, præcipitur ut Episcopus qui in homicidio, fornicatione, aut perjurio, aut furto captus fuerit, deponatur. Vide que de hoc canone dicta à nobis sunt in Notis ad Agobardum pag. 121. ad Reginonem pag. 555. & ad Gratianum pag. 471.
- DE CONSENSV HOSTILI]** Istud refertur ad perjurium. Vide Notas ad Agobardum pag. 122.
- LEGEM ECCLESIAST.]** id est, constitutionem Gelasij Pape, que extat in libro primo Capitularium cap. 100.
- Translata est hæc lex ex libro XVI. Codicis Theodosiani tit. 2. leg. 44.**

- Tom. I. SUSPECTI] In codice Theodosiano *sevi*.
 Ibid. c. 14. ARRENTO] Codex Metensis & editio Basileensis *carpeno*.
 §. 2. SECARE] Heroldus *sefare*. Hodie quoque Lemovices legare dicunt cum de secanda pratorum herba agitur.
 Ibid. c. 4. DVMODIA] Codex regius *dua*. Vide Notas ad librum primum Capitularium cap. 22.
 Ibid. §. 4. CARRO] Codex regius & Heroldus *carra*.
 Ibid. §. 5. PEDITVRAS] Ita omnes veteres libri & editiones. Heroldus tamen reposuit *petoritas* in contextu, in margine vero *pedituras*.
 Ibid. c. 6. EXIRE] Hæc est lectio regij codicis; quam præfert & Lindenbrogius. Tilius habet *experiri*, codex Thuanus *expetiri*, Heroldus *expetiri*, codex Metensis *expetere*.
 Ibid. c. 7. ET HOC NON SIT] Codex Metensis: *Et hoc vitetur ne sit per occasionem saltum, sed per probatas res expellet veritatem*. In Thuanus legitur *expellet veritatem*.
 Ibid. c. 10. CARMVLVM] Codex Met. *carmlam*.
 Ibid. §. 1. ET LIBERI SVNT, CVM] Hæc desunt in libro Thuanus.
 Ibid. c. 4. PROPRIVM HOSTEM] Codex regius, *propria hoste*.
 Ibid. §. 6. QVINQVAG. GAMACTAS] Secuti heic sumus editionem Lindenbrogij. Nam ista desunt in Tiliiana & in omnibus antiquis exemplaribus, quæ interpretationem tantum hujus vocis habent. Heroldus habet simpliciter, *xl. gamactos accipiat*. Itaque interpretationem omisit.
 Ibid. c. 10. MANVS SVAS] Hæc est lectio duorum veterum exemplarium, quam habent etiam editiones Tiliij & Heroldij. Regium exemplar habet *manu sua*. Lindenbrogius *manum suam*.
 Ibid. §. 1. IMPLET] Heroldus, *est ut impleat*.
 Ibid. c. 9. DVCATI] Ita omnes veteres libri & editiones. Heroldus tamen legit *ducatu*, quod idem est.
 Ibid. c. 10. REGVM] id est, provinciam quam is in potestate habet, ut dicitur supra hoc tit. cap. 8. Vide Notas ad caput 35. legis Alamannorum.
 Ibid. c. 11. SI QVIS CVRTE] Leg. *Si quis in curte &c.*
 Ibid. c. 12. NASCI] Ita codices Metensis & Thuanus. Regius & omnes editiones, *nascere*.
 Ibid. c. 13. PER NEGLECTVM] Tilius & Lindenbrogius, *pro neglecto*.
 Ibid. §. 2. FVRTVM] Codex Metensis, *pro furto*.
 Ibid. §. 4. QVINDECIM] Regius & Heroldus, *xii*. Quo etiam modo habet Heroldus in duobus sequentibus capitibus.
 Ibid. c. 10. DE TRIBVS] Sic omnia vetera exemplaria & editiones præter Basileensem, quæ sic habet: *De vii. solid. tremisses accipias de iii. solid. ut tremisses accipias &c.*
 Ibid. c. 10. HVOSI] Retinimus lectionem quæ est in codice Metensi & in Thuanus. quibus ferè consentit editio Tiliiana. Codex regius habet: *Hofdra, Ozza, Sagana, Hailingna, Anniona*. Ita etiam Lindenbrogius, nisi quod habet *Habilingna* pro *Hailingna* & *Anniona* pro *Anniona*. Tilius habet *Habilinga*, codex Metensis *Halinga*. Heroldus: *Huofstro, Zafagana, Hailingna, Annion*. Tilius habet *Fagana*.
 Ibid. §. 2. VSQVE AD DVCEM] Malè heic Heroldus edidit *vsque ad crucem*, ut rectè observavit Gregerus lib. 2. de cruce cap. 21. Nam omnia vetera

exemplaria & reliquæ editiones lectionem habent Tom. I. quam nos retinimus.

VOS] Heroldus, *nos*. Codex Met. *suos*.
 PARENTORVM] Ita omnia vetera exemplaria & editio Basileensis. Infia tit. 7. cap. 15. c. 10. §. 4. in codice regio, *per invidiam parentorum ejus*. Capitulare III. anni DCCCXIX. cap. 8. *cum parentorum consensu*. Chartularium Brivatense cap. 47. *quæ ex conquestu vel ex alodio parentorum meorum mihi legibus evenerunt*. cap. 67. *quæ ex hereditate parentorum illi legibusque adveniant*. cap. 150. *quæ tam ex alode parentorum meorum quam ex conquestu legibus mihi obvenierunt*. cap. 268. *res proprias quæ de conquestu mihi parentorum iustissime obvenierunt*. Charta Vvarnerij & Anstrudis in Chartulario Ecclesiæ Viennensis, data regnante Contado: *pro anima nostra remedii vel pro retributione parentorum nostrorum*. Charta Adonis Raduci & uxoris ejus Garlindis pro monasterio castri Mallastij data anno quinto regnante Leutario Rege: *Donamus nos alodem nostrum proprium qui nobis advenit ex alode parentorum nostrorum*. Alia Aribetti & uxoris ejus Garlindis pro eodem monasterio data anno xxxv. regnante eodem Leutario Rege: *In nomine Domini. Ego Aribertus & uxor mea Garlindes donatores sumus Domino Deo & sancto Iohanni Baptista monasterij castri Mallastij, & à Tresniro Abbate, & à cuncta congregatione ipsius monasterij alodem nostrum proprium qui nobis advenit tam per alodem parentorum quam per comparationem*. Item alia Aigofredi pro eodem monasterio data anno tertio regnante Hugone Rege: *Vendo ego tibi alobem meum qui mihi advenit per parentorum meorum*. Charta Vvilielmi Comitis Bisuldunensis pro monasterio Arulensi, data anno sexto regnante Henrico Rege: *Alodem nostrum proprium qui ad me jam dicto Vvilielmo advenit per vocem parentorum meorum*. Formula xv. Simondica in codice Pithæano: *una cum consensu parentorum vel amicorum nostrorum*. Eadem ratione dicebant *infantium* pro *infantum*, ut videre est in capite 139. & 148. ejusdem Chartularij Brivatensis.

PVLISLAC] Sic scriptum est in codicibus Ibid. tit. 5. Metensi & Thuanus & in editione Tiliiana. Lindenbrogius habet *puleslac*, codex Metensis *bul-lislach*, regius *pulis*. Vide caput 39. legis Alamannorum.

INFANC] Codex regius *infrang.* malè, ut Ibid. §. 3. opinor. Nam reliqui & omnes editiones habent *infanc*.

ATHARGRATI] Ita Heroldus, Tilius, & Ibid. §. 4. Lindenbrogius. Codex Metensis habet *athargrafi*, regius *athararati*, Thuanus *arbagrati*.

GEVLSKINI] Ita Tilius & Lindenbrogius. Heroldus, *gebulskim*. Codex Thuanus *gelbukin*. Metensis *gelbuschini*. regius *seppolsin*.

PALEPRVST] Hæc est lectio editionis Tiliianæ. Lindenbrogius legit *puleprust*, Heroldus *placprust*, codex Thuanus *palcprust*. Metensis *balchprust*, regius *polbrust*. Vide caput 65. legis Alamannorum.

HREVVAVVNT] Ita codex Metensis & Ibid. §. 4. regius. Thuanus habet *brevaunnt*, Tilius & Heroldus *brevaunnt*. Lindenbrogius *brefavunnt*.

Sif ij

- Tom. I. HROPANT] Ita codex regius & Thuanus & ediciones Tilij & Lindenbrogij. Metensis habet *hropant*, Heroldus *hrobaten*.
- Ibid. §. 2. SEX] Heroldus, *iii*. Item infra §. 21.
- Ibid. §. 9. VIL PEDEM] Leg. *vel manum vel pedem tulerit*.
- Pag. 108. BAVLARE] Lindenbrog. *batalare*.
- §. 14. TRIB. SOLID.] Heroldus, *iii*, *solidos*.
- Ibid. §. 16. LIDSCARTI] Sic scriptum est in codice Metensi & in editione Basileensi. Codex Thuanus, Tilius, & Lindenbrogus habent *lidscarti*. Codex regius *lidscasti*.
- Ibid. §. 21. SOLIDOS SEX] Editio Basileensis, *cum III. fol.*
- Pag. 109. c. 3. COMPONAT] Eadem editio heic addit, *eo quod inunvann impinxerit*.
- Ibid. c. 5. EO QVOD INVVAN EST] Ita codex Metensis. Thuanus *inunvannist*. Regius, *quod inunvannist*. Hæc clausula deest heic in editione Basileensi.
- Ibid. c. 7. IN QVO] Sic legunt omnes veteres libri, cum editiones habeant *in qua*.
- Ibid. c. 8. §. 1. QVADR. DVOBVS] Heroldus, *xl*. TELORVM] Sic ediderunt Tilius & Lindenbrogus. Fatendum tamen est in omnibus antiquis exemplaribus & in editione Basileensi manifestè scriptum esse *telarum*. ut videantur nostri telam dixisse pro telo.
- Ibid. c. 10. SI QVIS LIBERI] Hæc est lectio veterum codicum Metensis & Thuani & editionis Basileensis. Regius & relique editiones habent *liber*. EIVLATI] Ita omnia vetera exemplaria & editio Tiliiana. Heroldus & Lindenbrogus habent *ejulatu*.
- PORCILEM] Metensis, *pastoralem*. Sed supra lineam scriptum est à manu antiqua *vel porcilem*. Regius corruptè hoc loco habet *porcilem*.
- Ibid. c. 11. INTERDVVM] id est, interim. Vide infra tit. 13. cap. 5. istius legis. Karolus M. lib. 5. Capitular. cap. 35. *Vos interdum vicissim trallate ardentius quid ex his vobiscum constituamus*.
- Pag. 110. c. 13. §. 2. CVM ARMIS] Codex regius & Thuanus, *cum arma*.
- Ibid. §. 3. Paragraphus iste non habetur in codice regio. In editione verò Basileensi sic legitur. *Si autem pugnare vol. per aud. cor. sui, sicut vir non timet, duplex compositio eius non erit: sed sicut fratres eius, ita et ipsa componatur*. Verùm ista editio sana non est in hoc loco.
- Ibid. c. 14. §. 1. PEREGRINVM] Ita omnes veteres libri & editio Tiliiana. Heroldus & Lindenbrogus maluerunt *peregrino*. Et tamen certum est veteres interdum nocendi verbum conjunxisse cum accusativo. Præter exempla à Matthia Martinio allata ex intima antiquitate, adferam ego nonnulla ex vetustis codicibus. In Concilio Toletano IV. cap. 68. extremo legitur: *in servitiem propria Ecclesia revocetur cui nocere conatur*. pro quo legitur in vetustissimo codice MS. Ecclesie Lugdunensis, *quam nocere conatur*. Concilium Toletanum VII. cap. 1. pag. 403. in editione Loaisie: *sive etiam quo genis Gasorum, vel patria, aut Regi specialiter sub hac occasione possit nocere*. ubi idem codex Lugdunensis habet: *sive etiam quod genit Gasorum vel patriam aut Regem specialiter sub hac occasione possit nocere*. In libro VIII.
- legis Vvisgothorum tit. 4. cap. 16. scriptum est Tom. I. in vulgatis editionibus *antequam noccat alicui*, in antiquissimis verò exemplaribus Ecclesie Albienis & monasterij Moyssiacensis *antequam aliquem noccat*. Hinc passivum *noceri* pro *ladi*, ut observat idem Martinus; ex quo *nocitus* apud Gregorium Turonensem, ut notat Vossius in libro de vitis sermonis pag. 768. Si quis plura desiderat, adeat eundem Martinum.
- OMNIA INIVRIA QVOD] Haud dubiè Ibid. §. 1. hæc compositio verborum est omnino barbara; meliòrque est lectio codicis Metensis & editionis Basileensis, ubi legitur *omnem injuriam quam*. Verùm quoniam cetera exemplaria manuscripta & editiones Tilij & Lindenbrogij aliter legebant, fecimus quod fieri solet in judiciis, majorem numerum minori prætulimus.
- SVPRA] Heroldus addit *vocem cubitum*, pro qua codex regius habet *cubita*. Pag. 111 tit. 4. c. 4.
- CVM SEX] Heroldus, *cum iii*. eodemque Ibid. c. 5. modo idem habet infra cap. 7. Item in cap. 6. tituli seq.
- TVRNAVERIT] Ita veteres & editio Basileensis. Codex Thuanus & Tilius, *turnaverit*. Pag. 111. c. 5. Lindenbrogus, *turbaverit*.
- NYPTIAS] Eadem verba habentur in capite Ibid. tit. 6. c. 1. legis Alamannorum.
- FOENVM SECAVERIT] Ita veteres. Heroldus & Lindenbrogus habent *secaverit*. Pag. 113. c. 2. §. 1. Ibid.
- MESSEM SECAVERIT] Heroldus *secaverit*. Codex regius *sega-verit*.
- CARRO] Vetera exemplaria & editio Basileensis habent *carra*. Ibid. §. 4.
- OBSERVARE NEGL.] Codex Met. ob. Ibid. §. 5. *servare servorum tuorum neglexerit &c.*
- CONDEMNETVR.] Adde. *Et si frequens hoc fecerit, superiori sententia subjaceat*. Excidit nobis hæc clausula, quæ tamen extat in omnibus antiquis exemplaribus & in editionibus Tilij & Heroldi.
- SI QVIS CVM VXORE] Ita legitur iste Paragraphus in codice regio. *Si quis cum uxore alterius concubuerit vel liberet, si reperiens fuerit, cum vvedregildo illius uxoris contra maritum comp.* Itaque codex ille non explicat quantum valeat hoc loco vuidrigildus. Pag. 114. tit. 7. c. 1. §. 2.
- VIGINTI] Codex regius, *xxx*. Ibid. c. 1. §. 1. Ibid. §. 1. ScELERIS] Heroldus *scelerata*. malè, ut opinor.
- HORCRIST] Ita codex Thuanus. Editio Tiliiana habet *horchrift*, Basileensis *horicrist*. Lindenbrogus *horchrift*, codex Metensis *horicrist*, regius *hoortriet*. Notandæ sunt in his & similibus locis singule lectiones: quoniam cum voces illæ recesserint ab usu, difficile est affirmare quantum præferenda sit. Scio futuros qui heic meam diligentiam reprehendent ut superfluum & inutilem; quibus respondeo verbis Hieronymi: *Non sunt contemnenda quasi parva sine quibus magna consistere non possunt*.
- VVALVVRST] Codex Thuanus & Met. Ibid. c. 1. *vualvurst*, regius *vulvurst*, Heroldus *vulturst*, Tilius *vualvost*. Lindenbrogus *vultvorf*.
- PROPRIÆ PEN. REB.] Heroldus, *proprium penuriam rerum*. Ibid. c. 7. Pag. 115. c. 1.
- CVM CONSENSV] Codex Metensis & edi-

Tom. I. tiones Heroldi & Tilij, *per consensum*.
 Ibid. c. 10. QVADRAGINTA] Heroldus, xii. malè. Scribendum enim *xl*. Error fuit librarij.
 Ibid. c. 17. PARENTVM] Codex regius, *parentorum*. Vide suprâ in Notis ad tit. 2. cap. 20.
 Pag. 116. VVANCIVGA] Codex Thuanus *vuanclyge*.
 c. 17. Heroldus *vuanclygt*. Codex Metensis *vuandugo*, regius *vuachpodat*.
 Ibid. c. 19. ID EST AVVMNOS] Hæc non extant in codice Metensi; qui postea pro *singulos solidos* habet *singuli solidi*.
 Ibid. c. 20. ET IVDICES] Et hæc quoque desunt in codice Metensi.
 Ibid. c. 21. Paragraphus iste sic legitur in eodem codice: *Si autem iam vivus, x. sol. componat ancilla domino*.
 Pag. 117. IN FABRICA] Ita codex Thuanus & editiones Heroldi & Tilij. Codex Metensis legit *in fabricano*, regius *infra basilicam*. Lindenbrogius *infra basilicam*. Puto posteriorem lectionem non esse sanam.
 Ibid. c. 3. ID EST TRES DENAR.] Hæc desunt in editione Basileensi; quæ non habet etiam voces istas paragraphi sequentis *hoc est sex denarios*.
 Ibid. §. 3. ET SI MAIOREM] Heroldus: *Et si maior pecunia furata fuerit. Et infra, aut equus tanti pretij*.
 Pag. 118. SVASERIT] Quidam codices habent *sua-*
 c. 6. *derit*.
 Ibid. c. 8. AD MORTEM] Heroldus, *ad mortis pœnam*.
 SIMPLVM] Codex regius & omnes editiones habent *simplex*.
 FVRIS] Codex regius *furoni*. Item in cap. 14. §. 1. *furonis & furoni* habet idem codex.
 Pag. 119. VERACITER] Consentunt heic omnia vetera exemplaria & omnes editiones, etiam in libro quinto Capitularium, ubi paragraphus iste descriptus est. Vnus Heroldus pro hac voce habet *vel tacitus*.
 Pag. 119. TORMENTO] Codex regius *tormenta*, Heroldus *tormentis*. Ita etiam legit Ivo Carnotensis par. 16. cap. 283. Sed in Capitularibus scriptum est *tormento*.
 EIVSDEM MERITI] Lex Vvisgothorum lib. 8. tit. 4. cap. 13. *alium ejusdem meriti domino reformare cogatur*. Ibidem lib. 9. tit. 1. cap. 6. *duos equalis meriti domino cogatur exsolvere*. Præceptum Karoli Regis Burgundie de commutatione mancipiorum cum monasterio sancti Andree Viennensis in tomo XII. Spicilegij Dacheriani pag. 127. *in hujus meriti recompensatione dedimus Vvarnerium & Vvarnaldum cum uxoribus & infantibus illorum*. Meritum ergo heic significat pretium rei venditæ, commutate, perditæ, aut debilitatæ. Vide infra tit. 14. cap. 1. istius legis.
 Ibid. tit. 9. IN NOCTE] Malè in codice Metensi scriptum est *innocentem*.
 Ibid. c. 1. SCVRIA] Codex regius *escolarum*. Ceteri & omnes editiones uti nos edidimus.
 Ibid. §. 5. COMPARILIA] Ita editiones Tilij & Lindenbrogij. Confirmat hanc lectionem codex Thuanus, qui *cumparilia* habet. In Metensi scriptum est *cumparilibus*, in regio *parialia*. Vnde colligitur falsam esse in hoc loco editionem Basileensem, in qua legitur *cum Paraba*.
 Pag. 111. HREVVAVNTI] In codice Metensi & in

Tom. I. Thuano legitur *hrevvavntia*, quo etiam modo ediderunt Tilius & Heroldus.
 MANVM RECISAM] Heroldus, *cum manu rescissa*.
 RELICTI] Ita omnia vetera exemplaria & editio Tiliiana. Reliquæ legunt *delitti*.
 COMPONAT ET RESTITVTIONE] Lindenbrogius *est restitutio*.
 ET ARCHARTEA] Consentunt heic ferè omnes veteres libri & editiones, nisi quod Metensis habet *etorcaricam*; Tilius *etortarica*.
 APPLICANDVM] Vicit hoc loco consensus veterum codicum. Nam editiones omnes habent *amplificandum*; nisi quod Tiliiana, vitio haud dubiè librariorum, habet tantum *amplificandum*, nullo sensu.
 VVIFVAM] Codex regius *vnifan*.
 EVM] Ita codex Thuanus & editiones Regius & Metensis habent *eam*. Fons generis est masculini apud Latinos, feminini apud Francos. *La fontaine*. Vide quæ notavimus suprâ ad caput 74. legis Alamannorum.
 COGNOVERIT] Codex regius & Metensis *cognoscerit*. Sic etiam editio Basileensis.
 COMPLANTAVERIT] Secuti heic sumus editionem Lindenbrogij, quam confirmat exemplar regium. Ita etiam Thuanus. Sed codex Metensis & editiones Tilij & Heroldi habent *complanaverit*.
 VICINA] Legendum *vicena*, ut est in libro Metensi. Quam lectionem nos prætulimus propterea quæ paulo antè dicta sunt, quamvis reliqua exemplaria & omnes editiones habeant *quingvnginta*. Error ortus est ex eo quod scriptores veterum codicum istius legis omiserunt vocem *notas* in hoc paragrapho, & literam *l* positam post vocem *signa* interpretati sunt de numero flagellorum, cum significet tantum *vel*. Nam notum est eam literam, cum superiorem ejus partem obeliscus intersectat, non esse notam numeri. Rem confirmat auctoritate codicis regij, in quo locus iste sic legitur: *Si servus est, per singula signata l flagella suscipiat*. Ibi superior literæ illius pars divisa est per lineam transversam, ut intelligeremus ita legendum esse, *signata vel flagella*. Nemo non videt sensum non esse plenum. Erit autem integer si legatur *signa vel notas vicena flagella &c.* ut scriptum est in libro Metensi.
 FORTIOREM DEDERIT ET VICT.] Tilius & Lindenbrogius ediderunt, *cui Deus dederit foriam & victoriam*. Haud dubiè ea lectio videtur melior ea quam nos retinimus. Sed veterum codicum & editionis Basileensis auctoritas effecit ut aliter ederemus quam apud Tilius & Lindenbrogium invenimus.
 SVLCES] Ita scriptum legi in omnibus antiquis exemplaribus. Contra omnes editiones habent *sulcor*.
 QVI SEPI] Sic Tilius & veteres libri, præter Metensem, in quo scriptum est *Animalia quæ sepe*, quo etiam modo edidit Heroldus. Lindenbrogius habet *Quæ sepi*.
 HVVS VITII] Hæc est lectio editionis Basileensis & omnium veterum codicum, nisi quod in regio legitur *hujus vitia*. Tilius & Lindenbrogius habent *huic vitio*.

- TOM. I.** AVVRSVM] Ita codex regius. Metensis habet *aborum*, Thuanus *aursum*, quam lectionem exhibent editiones Tilij & Lindenbrogij. Basileensis habet *avorsum*. TOM. I. Pag. 114. c. 4.
- Ibid. c. 5.** ET ALIUD INTERIM] In codicibus regio & Thuanus & in editionibus Heroldi & Tilij legitur; & aliud interim ad operationem restituat interdum. Vox interdum superflua heic est, & significat interim, ut diximus supra. Pag. 115. tit. 17. c. 1.
- Pag. 118. tit. 14. c. 1.** FVERIT PRO CVST. CONS.] Heroldus, susceperit pro custodia. Pag. 116. tit. 17. c. 1.
- Pag. 129. c. 6.** VIDVA SI POST] Manuscripti libri sic habent: *De viduis qua post &c.* Ita etiam editio Tiliana. Heroldus: *Qua post mortem mariti in viduitate permanet.*
- Ibid. c. 7. §. 3.** VSVFRVCTVARIAM] Omnia vetera exemplaria & editio Basileensis legunt *usufructuario*. quod fortassis melius est.
- Pag. 130. c. 8. §. 2.** ALIOS] Leg. *illos*; ut rectè scriptum est in omnibus antiquis codicibus & in editionibus Heroldi & Tilij.
- Pag. 130. c. 8. §. 2.** DEBENT MIS. CONSIDERARE] Ludovicus Pius in charta divisionis imperij edita anno DCCCXVII. cap. 15. *Et si contigerit illum habere liberos ex concubinis, monemus ut erga illos misericorditer agat.*
- Ibid. tit. 15. c. 1. §. 1.** TESTIS PER AVREM] Vide infra tit. 16. cap. 2. Notitia iudicij facti ab Amone Archiepiscopo & ceteris Milis dominicis anno secundo Karoli M. Imp. to. 111. Metropolis Salisburgensis pag. 322. *Testes usu Bajoriorum per aures ex uriuque paribus tralli ut amplius examinem firmum esset.*
- Pag. 131. c. 4. §. 3.** A LOCOR. IVDICIBVS] Heroldus, *apud locorum iudices.*
- Ibid. c. 8.** QVOD CAMBIAS] à verbo *cambiare*, quod est commutare. Vide Notas illustrissimi viri Francisci Bosqueti Episcopi Monspelensis ad Innocentium III. lib. 13. epist. 37. Hinc cambium pro commutatione in Chartulario Casauriensis. Frustra igitur Heroldus heic addit vocem *vocant*. hoc modo: *quod cambias vocant.*
- Pag. 131. c. 9. §. 2.** CADVCVM] Ita codex Metensis & editiones Tilij & Lindenbrogij. Bona quoque est lectio codicis Thuanus, qui *cadivum* habet. Confirmant hanc lectionem exemplar regium, in quo *caduum* scriptum est, & Heroldus, qui licet *claudum* retinuerit in contextu, in margine tamen *cadinum* habet scriptum. Vide clarissimi Bignonij Notas ad Marculfum pag. 943.
- Ibid. c. 11. §. 2.** CVI FIRMAVIT] Malè Heroldus *infirmari*.
- Ibid. §. 1.** SVVIRON] Malè idem Heroldus, *si viro addixerit*.
- Pag. 133. c. 15.** TRES] Heroldus *duos*. Fortè legendum est *duos vel tres vel amplius*, ut supra tit. 15. cap. 2. §. 1. pag. 131.
- Ibid. tit. 16. c. 1. §. 2.** SPERAT] id est, credit, existimat. Capitulare anni DCCCLVII. cap. 5. *Sperat quod ingenua sit.* Hincmarus epist. 37. ad Rodulfum & Frotarium Archiepiscopos: *Obendit mihi librum quem, ut spero, Canones appellavit.* Narratio de quodam Clerico Cenomanensi scripta regnante Karolo Calvo: *acideo sperare se pati tam gravia.* Vide glossarium philologicum Matthiæ Martini.
- IVDICES DE PACTO]** id est, ut ego in. TOM. I. Pag. 114. c. 4.
- terpretor, iudices Bajuvarij, qui causas iudicabant secundum pactum id est legem Bajuvariorum. Vide quæ supra à nobis adnotata sunt ad tit. 58. legis Ripuariorum.
- TRES DIES AVT Q' A. C. SEPTEM]** Ita omnes veteres libri & editiones præter Basileensem, quæ ita habet: *duas aut tres aut certe quatuor noctes.* Pag. 115. tit. 17. c. 1.
- FASVVIROTOS]** Leg. *fasvvirotos*, ut est in editione Tiliana. Codex Metensis habet, *fasvvirotos*, Thuanus *fasvverotos*, regius *cursvvirotos*. Lindenbrogius *fursvvirotos*, Heroldus *farvvirotos*. Pag. 116. tit. 17. c. 1.
- MVRDRIDAM]** Variè scribitur hoc nomen in antiquis libris. Metensis habet ut heic editum vides, regius & Thuanus *murdrida*, quo etiam modo edidit Tilius. Lindenbrogij editio habet *murdrido*, Basileensis *mordrida*. Lex Frisionum tit. 20. *Si quis hominem occiderit & absonderit, quod mordrium vocant.* Hincmurtrum pro cade & occisione, Francis *meurtre*. Restituenda autem est hæc vox, ut istud obiter adnotem, literis Erardi Episcopi Autissiodorensis, quæ editæ sunt in tomo secundo Gallie Christianæ pag. 312. *exceptis incendio, homicidio, captu, & furto.* pro quo in Chartulario Episcopi Autissiodorensis, ex quo literæ illæ editæ sunt, legitur: *exceptis murtro, homicidio, raptu, & furto.* Vide Vossium in libro secundo de vitis sermonis pag. 246.
- OBSEQUIAS]** Ita veteres libri & editio Basileensis. Tilius & Lindenbrogius habent *exequias*. Franci etiamnum pro exequiis dicunt *obsequias, les Obseques.*
- ANTE SOLIS OCCASVM]** Heroldus, *obstante*. Ita etiam liber regius & Metensis & Thuanus. Pag. 118. tit. 15. c. 9.
- DAGOBERTI R. PRÆCEPTVM]** Mirum est quàm fædis erroribus scateat hoc diploma in libris editis. Nos illud bona fide contulimus cum vetustissimo codice MS. monasterij Moysiacensis, ex quo illud tibi damus emendatum.
- DECERNIMVS]** Ipse Desiderius in epistola quinta ad eundem Dagobertum ingenue agnoscit se tenere cathedram Cadurcensem liberalitate ejus: *condiciones Cadurche Ecclesie, cui Deo auctore ex iussu vestro presideo.* Pag. 114.
- ARCEM METROPOLITANI]** Antea legebatur *Archimetropolitani*. Emendatum est ex eodem codice Moysiacensi. Eadem phrasis reperitur etiam in vita sancti Theodardi Archiepiscopi Narbonensis apud Catellum in Memoria historice Occitanicæ pag. 759. ubi cum agatur de ordinatione Metropolitani, ait auctor vitæ in eodem codice Moysiacensi ipsum tenere *arcem regiminis* ejusdem provincie. Et pag. 766. in literis Stephani V. I. scriptum est ea esse privilegia Narbonensis Ecclesie super Tartaconensem *ut omnis qui pontificatus illius arcem forsiturus erit non prius ordinetur donec Archiepiscopus Narbonensis veniens eum consecret in archipresulatus honore.* Pag. 147.
- SIGBERTI R. EPISTOLA]** Eam primus edidit Henricus Canisius in tomo quinto lectionis antiqæ ex veteri codice S. Galli, corruptam sanè in multis locis, sed absque auctoritate emendatam ab eo qui nuper vulgavit supplementa Con-

T O M. I. ciliorum Gallie. Nos veterem codicem, veneranda profectò antiquitatis, ex quo illa edita est, vidimus, & cum eo contulimus editionem Canifianam. Itaque nostra omnino similis est ei quæ extat in codice Sangallensi.

VVLFOLEVDQ] Biturigum antiftite metropolitano, cujus provincie contributa erat civitas Cadurcorum, quique Concilio Cabilonenfi interfuit anno dcl.

SINE NOSTRA CONSC.] Ex hoc loco legitur Marca lib. vi. de concordia cap. 19. §. 5. Concilia non posse celebrari in regno absque auctoritate Principis.

APVD LIPTINAS] Præter canones Liptinenfes heic editos alium commemorat Hinemarus in epistola trigesima septima ad Rodulfum & Froarium Metropolitanos Aquitanie cap. 5. his verbis: *In fynodo apud Liptinas habita, cui sub Karlomanno Principe Georgius Episcopus & Ioannes Saccharius ac sanctus Bonifacius ex præcepto Zachariae Pape præfiderunt, legitur ut si vir mulieri desponsatus, dotata, ac publicis nuptiis ducta secundum Apostolum debitum conjugale non potuerit readere, & hoc aut amorum confessione aut certa qualibet approbatione fuerit manifestum, ut separentur, & mulier, si continent nequiverit, alteri viro legaliter nubat.* Confirmatur hæc narratio ex his quæ Episcopi in Artiniaco congregati anno dcccclviii. scripserunt ad Ludovicum Germanie Regem in Capitulis Karoli Calvi tit. xxvii. cap. 7. ubi legitur Gregorium Legatum apostolicæ sedis fynodo Liptinenfi præfuisse cum sancto Bonifacio. Verum quoniam in epistola illa scriptum est fynodum Liptinenfem iussu Pippini habitam fuisse tempore belli Aquitanici adversus Vvaifarium suscepti, eique præfuisse Georgium, qui anno tantum dclxvi. in Franciam à Stephano II. Papa missus est, & quia decretum de nonis & decimis paulò aliter expressum habetur quam in canonicis fynodi Liptinenfis, crediderunt nonnulli duas fuisse fynodos Liptinenfes, unam sub Karlomanno Principe, aliam sub Pippino Rege, istam verò superioris decretum de pecunia ecclesiastica sub precatio præstanda explicavisse interpretatione sua ac planius expressisse. Ego in ea sum sententia, falli eos qui ita sentiunt. Nam præterquam quòd nullum alibi extat vestigium duplicis fynodi Liptinenfis, quòd præterea tota illa narratio valde confusa ac fabulosa est, ut rectè monuit Sirmundus, & multa habet contradicentia & repugnantia, Hinemarus in citata epistola ad Metropolitanos Aquitanie disertè docet Georgium Episcopum fynodo Liptinenfi sub Karlomanno habitæ præfuisse ex decreto Pape Zachariae unà cum sancto Bonifacio. Quod evincit frustra huc induci duas fynodos Liptinenfes.

INDICVLVS SVPERSTIT.] Editus est ab illustrissimo & celsissimo Principe Ferdinando Furstenbergo Episcopo Paderbornensi in secunda editione Monumentorum Paderbornensium pag. 336. ex vetusto codice Palatino bibliothecæ Vaticanæ, ubi subiungitur fynodo Liptinenfi. Editus etiam est ab Hermanno Contingio viro doctissimo in tertia editione libri de origine juris Germanici pag. 349. Nos illum heic addidimus, quia

hinc explicatur caput quintum prioris Capitularis T O M. I. Karlomanni, cujus breviarium habetur in capite ultimo Capitularis Liptinenfis.

CAPITVLARE INCERTI ANNI] Animus primò fuerat omittere hoc Capitulare, quòd scitemus reperiri interdum in antiquis codicibus excerpta ex tribus postremis Capitularium libris cum hoc titulo: *Ex Concilio Regum, quibus Legatus Romana sedis interfuit Bonifacius.* cuiusmodi excerpta nuper in tomo ix. Spicilegij pag. 63. edidit vir clarissimus Lucas Dacherius sub titulo statutorum S. Bonifacij. Animus inquam fuerat hoc Capitulare ob eam causam omittere, Verùm deprehendi heic laudari unum caput quod non est ex tribus posterioribus libris, sed ex quarto, vigesimum videlicet; adeoque hinc coactus sum suspicari Capitulare istud à Principibus nostris constitutum fuisse in quodam conventu cui interfuit sanctus Bonifacius, & non esse simpliciter excerptum ex collectione Benedicti Levitæ. Aliorum esto iudicium.

CAPITVLARE SVSSION.] Contulimus cum veteri codice MS. sancti Vincentij Metensis cujus supra fecimus mentionem. Itaque si quid mutavimus, factum est auctoritate ejusdem codicis.

VI. NONAS] Labbeus in margine tomi sexti Conciliorum pag. 1552. admonet codices manuscriptorum habere quinta, eamque lectionem esse meliorem, eique congruere adscriptum Lune diem.

IN PRIMIS] Codex Met. *In primitus.* Quotiam modo edidit Surius.

OPTIMATVM MEORVM] In editionibus quæ nostram antecedunt legitur *optimatum eorum*, non solum heic, sed etiam in capite sequenti. In codice Metensi ita scriptum primò fuit, sed postea à manu antiqua sic emendati sunt hi duo loci ut utrobique minutissima litera *m*, quæ oculos ferme fugit, superponeretur priori literæ *o* *eorum*. Ex quo nos collegimus legendum esse *meorum*, ut in capite primo prioris Capitularis Karlomanni: *Itaque per consilium sacerdotum & optimatum meorum ordinavimus.* Atque ita uti nos edidimus legendum esse monuerat vir clarissimus Carolus le Coine in tomo quinto annalium Ecclesiæ Francorum pag. 142. §. 106. Sanè proclivis erat hic error propter repetitionem literæ *m*. Exemplo erit caput illud ex Capitulari Karlomanni, quod sic legitur in veteri codice Sangallensi: *Itaque per consilium sacerdotum & optimatum eorum ordinavimus.* Sic apud Burchardum lib. 2. cap. 30. in codice MS. clarissimi viri Dionysij Talonij Advocati regij Parisiensis legitur *Nulli autem heredum eorum ac probredum nec cuique persona & c.* cum legendum sit *heredum meorum*, ut est in vetustissimo & optimo codice MS. sancti Albini Andegavensis & in utraque Burchardi editione, tum etiam apud Reginonem, ex quo Burchardus accepit, lib. 1. cap. 402.

PUBLICITER] Superiores editiones habent *publicitus*; Surlana excerpta, quæ habet *publiciter*. Exemplar Metense legit *publiciter*.

ABEL] qui cathedra Remensis præfuit.

ARDOBERTVM] Senonensis Ecclesiæ antistitem.

T O M. I.
Pag. 104.
c. 6.Pag. 104.
17. c. 1.Pag. 104.
17. c. 1.Ibid. tit.
c. 2. §. 1.

Pag. 170.

Pag. 104.
19. c. 5.

Pag. 104.

Pag. 104.

Pag. 104.

Ibid. c. 5.

Tom. I.
Pag. 155.
c. 1.
Pag. 161.

NEC HABITUM LAICOR.] Vide supra in priori Capitulari Karolomanni cap. 7.

CAPITULA APUD YERMERIAM] Præter ea quæ de capitulis istis dicta à nobis sunt in pagina 159. tomi primi Capitularium, heic admonemus mutilum ac mendosum esse exemplar Metense, ex quo Sirmondus illa edidit, quod manifestè patebit ex his quæ postea dicturi sumus.

Ibid. c. 1.

IN TERTIO GENUCULO] Sirmondus edidit: *In tertio genu conjuncti separantur*. Codex Metensis habet: *In tertio genu dū separantur*. pro quo legendum esse *genuculo* manifestum est. Error hinc ortus quod interdum antiqui *genuculum* scriberent pro *genuculo*; ut in elencho capitulorum legis Bajuvariorum tit. 7. cap. 4. in codice Thuano *Si indumenta supra genucula eleuaverit*, cum alij veteres libri & editiones habeant *genucula*. Regino, qui caput istud describit in sua collectione, legit: *In tertio genuculo separantur*.

IN QUARTA CONIUNC.] Alexander III. in epistola ad Archiepiscopum Vpellensem & suffraganeos ejus: *dispensationis moderamine uentes, ut qui in quinto vel quarto gradu conjuncti sunt, eos non separatis*.

INDICAMUS] Codex Metensis habet *iudicamus*, Regino *inducimus*. Nos malimus *indicamus*, tamenetsi rectè heic legi quoque possit *iudicamus*. Libro quinto Capitularium cap. 3. *hominibus peccata consentibus iudicare & indicare penitentiam*.

DAMVS.] Sequitur postea in veteri exemplari, nisi prius illis *constituatur penitentia*. Sed ista clausula, quamvis antiqua sit, omiſsa est à Sirmondo, quia contraria est sententiæ capituli. Additam uero fuisse post tempora Reginonis colligi posse uideatur ex eo quod non extat in ejus collectione.

Ibid. c. 2.

MANET] Verbum obscænum, quo significatur maris & feminæ conjunctio. Itaque Burchardus describens hoc caput, hanc uocem omisit, & pro ea reposituit *fornicatus fuerit*. Vide infra cap. 17.

NISI VOL. SE ABSTINET] Hæc desunt apud Reginonem & Burchardum, qui pro his habent *si uult*.

Pag. 162.
c. 3.

NEPTAM] Sirmondus ediderat *neptem*. Sed uetus exemplar habet *neptam*. Neptam pro nepte ueteres dixisse patet ex libro septimo Burchardi cap. 22. quod sic legitur in codice Talonico: *Si quis neptam suam in conjugium duxerit*. Traditio lxx. sancti Galli apud Goldastum: *Diospirt nepta illius*. Et alibi, Eginhardus epist. 34. *admonendum censui neptitatem uestram*.

NEPTAM SVAM] Labbeus in margine tomi sexti Conciliorum pag. 1657. admonet hæc duo uocabula abesse à codice Palatino bibliothecæ Vaticanæ. & merito, inquit. *Nam in genere loquitur de quacunque uxore*. Verum ex pœna heic aduersus Presbyterum constituta facillè colligitur obseruationem uiri clarissimi non posse esse ueram. Nulla quippe ecclesiastica regula Presbyteros qui uxores habent quas ante consecrationem suam duxerant remouet à sacro ministerio, si eas sic habuerint tanquam non habentes. Pœna igitur depositionis heic adjecta est propter incestum admissum cum nepte, quod erat crimen atrocissi-

Tom. I.
mum, acriter ab Ecclesia semper vindicatum in laicis. Habet Ecclesia pœnas suas, ferrum excommunicationis aduersus laicos, depositionem seu degradationem, ut hodie loquimur, aduersus Presbyteros. *Nam unde laici excommunicantur, inde Presbyteri ab officio altaris subuocentur*, ut ait Regino lib. 2. cap. 406. ex quodam Concilio Rotomagensi. Itaque sensus istius capitis hic esse debet. Si quis Presbyter neptem suam uxorem habuerit, quod nulli Christiano licet, multo minus Presbytero, primum ipsam à latere suo prorsus remoueat, deinde propter temeritatem suam decidat à gradu quem obtinet in Ecclesia. Vide canonem primum synodi Neocæsariensis.

FEMINA VELVM] Vide lib. 5. Capitular. Ibid. c. 4. cap. 180.

SINE CONVEN. VIRI] Labbeus reposituit heic in margine *conuuentia*, quod idem est. quæ uox restituenda est literis Manassis Episcopi Aurelianensis de concordia Episcopi Autissiodorensis cum Herueo Comite Nivernensi editis in tomo secundo Gallie Christianæ fol. 293. col. 1. *de partium amicitabili conuuentia*. Sic enim dicitur illic est, cum in Chartulario Episcopi, ex quo prodierunt hæc literæ, scriptum sit *conuentia*. Vide lib. 5. Capitular. cap. 18.

SI QVA MULIER] Caput istud relatum est Pag. 169. ab Ivone par. 10. cap. 6. Gratiano 31. q. 1. cap. 5. 6. Bernardo Præposito Papiensi in prima collectione Decretalium lib. 4. cap. 20. & à Raymundo in libro quarto Decretalium tit. 19. de diuortijs. Mutilum autem est in codice Metensi & in editionibus, in quibus deest postrema clausula *Ipsa autem infidiatrix &c.* quam nos addidimus ex Reginone. Necessaria enim est.

ET HOC PROBARE POTEST] Ita codex Metensis & Regino. Burchardus uero, ne ullum uestigium extaret furtorum suorum, ne quis noscere posset Reginonem à se compilatum esse, sic interpolauit hunc locum: *Et si hoc probare potest ille uir eam ream esse consily, potest, ut nobis uideatur, ipsam uxorem dimittere &c. si uoluerit, aliam uxorem accipere*. Ita etiam in hoc loco legit Ivo Carnotensis, qui haud dubiè accepit ex Burchardo. Ita etiam Gratianus & Bernardus Papiensis.

ET SI VOL. AL. ACCIPIAT] Burchardus accipere, alij *ducere*. Sed Ivo non habet hanc clausulam. Raymundus, ad mores seculi sui respiciens, addidit *post mortem uxoris*, atque ita scripsit in hoc loco: *potest ipse post mortem uxoris, si uoluerit*. Si etiam Alanus uetus interpres, ut docet Antonius Augustinus in Notis ad primam collectionem. Verum additio illa Raymundi superflua est & inutilis, & ratione non constat. Vide quæ nos in simili causa nuper diximus in Notis ad Gratianum pag. 545.

SI QVIS INGENVVS] Caput istud refer. Ibid. c. 4. tur à Gratiano 29. q. 2. c. 4. descriptum, ut apparet, ex Burchardo uel Ivone.

ANCILLAM UXOREM] Regino legit *ancillam alterius uxorem*, quod melius est.

PRO INGENVA] Regino: & *asimat quod ingenua sit*. Ita etiam Ivo. Burchardus leui mutatione, & *existimat quod ingenua sit*.

POSTEA FVERIT INSERVITA] Ivo & Gratianus:

Tom. I. Gratiarius: fuerit postea in seruitute detecta.

INSERVITA] Vide Notas ad caput 28. libri tertij Capitularium.

SI E. A. S. R. P. FACIAT] Hæc addita sunt ex Reginone.

LICEAT EI ALIAM ACCIPERE] Regino ac post eum alij, aliam accipiat. Sed apud Burchardum, post verbum accipias, hæc adduntur: Si autem servam eam scierat & collaudaverat, post ut legitimam habeat. Ea verò neque in libro Metensi extant neque apud Reginonem. Habentur tamen apud Ivonem, sed ex Burchardo descripta, ut opinor.

Ibid. c. 7. SED MELIVS EST] Tota hæc clausula descripta est apud Reginonem.

Pag. 164. AVT SEN... SECVTVS FVERIT] Ista non extant apud Burchardum. Ivo quoque illa omisit par. 8. cap. 189. quia Burchardum describebat. Ita etiam Gratiarius.

FIDEM MENTIRI] Regino, fidelitatem promissam mentiri.

NAM ILLE VIR EIUS] Apud Reginonem & Burchardum: Ille verò qui necessitate &c.

IN ALIVM LOCVM FVGIT] Regino & Burchardus, in alia patria manet. quod videtur rectius.

SI NVN. I. S. P. S. R. SPERAT] Hæc addita sunt ex Regino & Burchardo.

ABSTINERE] Regino & Burchardus, continere.

CVM POEN. P. ACCIPERE] Regino & Burchardus: accipiat, tamen cum penitentia.

Ibid. c. 10. SI FILIVS CVM NOV.] Caput istud refertur à Gratiano 32. q. 7. c. 24. ex Concilio Triburiensi, ubi non extat. Rectè Regino, qui citat ex Vermeriensi.

VXORE PATRIS SVI] Hæc non extant apud Reginonem, & videtur in textum translata esse ex nota quadam interlineari. Iisdem carent Burchardus & Gratiarius.

SED ILLE VIR] Regino: Si vir ejus se vult. potest aliam accipere, si se continere non potest. Ita etiam Burchardus; nisi quòd in initio istius periodi legit: sed vir ejus potest, si vult, aliam &c.

Ibid. c. 11. QVI DORMIERIT] Refert hoc caput Gratiarius 32. q. 7. c. 11. sed locum non indicat ex quo descriptum est. Regino citat ex Concilio Vermeriensi, Burchardus ex Concilio Aurelianiensi cap. vi. Sic etiam Ivo par. 9. cap. 69.

NEC ILLA ADVLTERA] Sequentium verborum sensum sic reddidit Regino: nec ipsi adulteri unquam conjugio copulentur. Hinc ergo orta est lectio quæ extat apud Burchardum, Ivonem, & Gratiarium.

Ibid. c. 14. EPISCOPIS AMBVLANTIB.] id est, vagantibus, ut est in capite 13. synodi Vernensis.

ITERVM CONSECRANTVR.] Vide lib. 6. Capitular. cap. 81.

Ibid. c. 17. SE RECLAMAVERT] Regino, se proclamaverit. Ita etiam Burchardus & Ivo. Eginhardus epist. 9. Locum ei facias ad Dominum Imperatorem se reclamare.

MANSISSET] coisset apud Reginonem & alios. Vide quæ paulò antè dicta sunt ad caput secundum istius synodi.

Tom. II.

AD CRUCEM] De iudicio crucis vide lib. Tom. I. 1. Capitular. cap. 102. & quæ illic à nobis adnotantur.

SISERVVS ET ANCILLA] Ita restitutum est ex Reginone, cum in superioribus editionibus & in codice Metensi legatur: Si servus aut ancilla. Pag. 165. c. 19.

QVI VXOREM] Regino caput istud refert ex Concilio Vermeriensi, Burchardus ex Concilio Remensi cap. 3. Concilio quoque Remensi tribuunt Ivo par. 8. cap. 184. & Gratiarius 33. q. 5. c. 10. Burchardum, ut apparet, describentes.

ACCIPAT] Post ista Burchardus addit, sed similiter convertatur. quæ non extant apud Reginonem. Itaque qui ea habent Ivo & Gratiarius, acceperunt ex Burchardo. Puto autem hanc clausulam heic additam à Burchardo, pro more suo, ut fontes turbaret ex quibus suos rivulos derivaverat.

ALIA CAPITVLA] Descripta sunt ex Reginone, ut fert titulus, in libro secundo de ecclesiasticis disciplinis. Eadem habentur inter capitula apud Compendium promulgata anno DCCCLVII. licèt aliis ut plurimum verbis. Quod suspitionem facere posset illa per errorem tributa synodo Vermeriensi fuisse à Reginone, nisi compertum haberemus nota quoque illi fuisse decreta synodi Compendiensi. Immo cum in capite 125. libri secundi retulisset caput 21. Vermeriense, statim capitula tria describit ex decreto apud Compendium. qui est antiquus capitulorum Compendiensi titulus. Quod ostendit Reginonem bene scivisse quæ fuerint statuta synodi Vermeriensi, quæ verò Compendiensi. Nam & in capite 244. ejusdem libri, post allatum caput 17. Vermeriense, in sequenti capite, quod est synodi Compendiensi, non scripsit in titulo Ex eadem, ut solet cum significare vult constitutionem quæ sequitur sumptam esse ex eodem loco ex quo descripta erat ea quæ antecedit, sed De eadem re. Certum est præterea exemplar synodi Vermeriensi quod extat in codice sancti Vincentij Metensis, esse imperfectum ac mendosum, uti supra observavimus. Nam etiam titulus & præfatio desunt & nota anni quo synodus illa celebrata est. Adde quòd Regino, diligens & accuratus scriptor, duo capita refert synodi Vermeriensi quæ non habentur in Compendiensi, nimirum duo ultima istorum capitulorum; & quæ heic habentur quæ in synodo quoque Compendiensi referuntur, ea multum inter se diversa sunt, ut mox ostendam; adeoque tameneti eundem sensum habent, diversis temporibus condita fuisse videntur.

SI QVIS CVM VXORE] Sensus istius capituli habetur in capite octavo synodi Compendiensi. Sed verba sunt admodum diversa. Burchardus, pro more suo, fontes turbavit ex quibus sua accepit, ut paulò antè dicebamus. Itaque caput istud retulit, non ex Concilio Vermeriensi, sed ex Triburiensi. Pag. 165. c. 1.

SI QVIS SPONSAM] Et hoc quoque caput multum diversum est à capite decimo capitulorum Compendiensi. Burchardus refert ex eodem Concilio Triburiensi.

SI QVIS FILIASTRVM] In hoc capite non est magnum discrimen cum capite duodecimo

Tit

- Tom. I. synodi Compendiensis, Burchardus describit ex Concilio apud Vermeriam.
- Ibid. c. 4. **SI QVIS CVM MATRE**] Magnum prorsus discrimen intercedit in hoc loco inter caput istud & caput 14. synodi Compendiensis. Burchardus refert ex Concilio apud Vermeriam.
- Ibid. c. 5. **SIMILITER ET DE DYAB.**] Extat istius capituli sensus in capite 15. Compendiensis. Sed verba sunt ut plurimum diversa.
- Pag. 166. c. 5. **SI QVI PROPTER**] Extat in capite 18. Compendiensis, ubi sunt quaedam dissimilia. Non inveni apud Burchardum.
- Ibid. c. 7. **SI QVIS INCESTVM**] Maxima differentia est inter verba capituli 19. Compendiensis & ista. **A PIPPINO R. ET AB EPISCOPIS**] Lullus Archiepiscopus Moguntinus in epistola centesima inter Bonifacianas, data, ut fert titulus, ad Pontificem Maximum. (Quamquam ego facilius crediderim datam ad Fulradum Archicappellanum Pippini Regis, vel ad quendam eorum Episcoporum qui huic synodo Vernensi interfuerunt) hæc capitula ab Episcopis & Pippino Rege cum optimatibus suis constituta fuisse scribit. *Sancta & regularia instituta*, inquit, *canonica auctoritate confirmata tam Episcoporum nostrorum venerabilium quam etiam Domini nostri Regis Pippini consiliariorumque ejus manifesta ratione scimus conservanda*. Tum statim describit verba capituli octavi istius synodi. Unde interim discimus huic conventui, quemadmodum in superioribus observatum fuerat, interfuisse consiliarios Pippini, adeoque synodum regiam fuisse. Sanè magna pars istorum capitulorum ab auctoritate regia fluxit. Inter ea tamen nonnulla sunt quæ non à Rege, sed ab Episcopis sancita sunt; sicuti factum videmus in capitulis Francofordiensibus.
- Pag. 167. **INCIPIT CONCILIUM**] Hic est titulus capitulorum synodi Vernensis in codice Metensi. **NON CONGRVIS**] Sic edidit Surius, atque ita legitur etiam in codice Metensi & in Vaticanis à Labbeo laudatis, tum etiam in editione Veneta & in Biniana. Itaque vox non excidit haud dubiè typographis in editione Sirmondi. Scrupulosi autem huic fuerunt posteriores editores, flagitium committi putantes si lectio tanti viri mutaretur, non distinguentes inter lectiones judicio constitutas & menda librariorum.
- VERNIS**] Ita legitur in codice Metensi & in editionibus quæ ante annum MD CXXIX. prodierunt. Sirmondus maluit *Verno*. Sanè in præfatione Concilij Meldensis & apud Lupum Ferrarium legitur in *Verno*.
- RECUPERARE CVPIENS**] Capitulare primum Karolomani: *ut mihi consilium dedissent quomodo lex Dei & ecclesiastica religio recuperetur*. Capitulare Sueffionense anni DCCXLIV. cap. 1. *quomodo lex Dei & ecclesiastica regula recuperetur*.
- Pag. 169. c. 1. **CONSTITVIMVS**] Verba sunt Pippini Principis, cujus auctoritate Episcopi per civitates constituti fuerant, ut legitur in capite tertio Capitularis Sueffionensis. Quæ nostra interpretatio confirmatur ex capite quarto istorum capitulorum, ubi Princeps ait: *Episcopi quos modo vice Metropolitanorum constitimus*. & capite sequenti: *illi quem Metropolitanum constitimus hoc in-*
- notescat*. Hæc verò Metropolitanorum institutio Tom. I. reperitur in eodem capite tertio Capitularis Sueffionensis.
- SYNOVVS**] Marca lib. 6. de concordia cap. Ibid. c. 4. 24. §. 5. & 8. ait hunc capituli istius sensum esse, ut quæ prima synodus huic vocatur, regia intelligatur, quæ non solum ex Episcopis constabat, sed etiam ex optimatibus regni; alia ecclesiastica, cui intererant cum Metropolitanis Episcopi, Abates, & Presbyteri. In prima condebantur omnium suffragiis statuta ad disponendam politiam ecclesiasticam & civilem, quæ postea confirmabantur à Rege. Altera verò ad hoc tantum congregabatur ut veterum canonum custodiam curaret, hominum vitia corrigenda esse perdoceret.
- VEICVNQVE VOLVERIT**] In palatio habitas vulgò synodos istiusmodi patet ex pluribus locis, præcipuè verò ex canone septimo Concilij in Andemantuno Lingonum congregati anno DCCCLIX.
- VT MONASTERIA**] Vide Capitulare anni Ibid. c. 4. DCCCLXXIX. cap. 3. & Capitula edita in tomo nono Spicilegij Dacheriani pag. 64. cap. 11.
- PVLATORIO**] id est, in loco ubi constitum. Pag. 171. ta est earum habitatio quæ noviter habitum religionis susceperunt, & nondum velatae sunt, neque professorem regulatam fecerunt. Vide lib. 1. Capitular. cap. 69.
- PUBLICVM BAPTISTERIVM**] Non Ibid. c. 7. omnes Ecclesie habebant baptisteria, sed antiquæ tantum. Novæ, id est, oratoria sive capella, non habebant, nisi ex privilegio proprii Episcopi. Vide Notas ad Capitulare anni DCCCLIV. cap. 2.
- VT OMNES PRESBYTERI**] Ad hanc Ibid. c. 1. constitutionem respicit, ut diximus, Lullus Archiepiscopus Moguntinus in epistola mox laudata. Airenim: *Cognita enim canonum auctoritate decrevisis ut omnes Presbyteri qui in parochia sunt, sub potestate Episcopi esse debeant, & ut nullus eorum presumat in ejus parochia aut baptizare aut Missas celebrare sine iussione Episcopi, & ut omnes Presbyteri ad Concilium Episcopi conveniant*. Extat hoc caput in libro quinto Capitularium cap. 60.
- SECVDVM CAN. INSTVTV.**] Lullus ibidem: *Sed cum nec ita emendatus pantere de præteritis voluit, novissimè secundum canonicam institutionem vestram excommunicatus est à me*.
- SI QVIS PRESBYTER**] Titulus istius ca- Ibid. c. 9. pituli hic est in exemplari Metensi & in antiquis editionibus: *De modis excommunicationis tam de Clericis quam de laicis*.
- CVSTODIAT**] Sequitur postea in codice Pag. 172. Metensi & in editionibus quæ Sirmondicam antec. 9. cesserunt: *De his qui excommunicationem parvipendunt*. Deest autem hoc lemma in editione Sirmondi, in regia, & in novissima Parisiensi.
- VELATIS**] Abest hæc vox à codice Metensi Pag. 172. & ab omnibus antiquis editionibus. Sirmondus c. 11. illam addidit. Omitti autem potest absque ullo incommodo.
- CLERICOS**] Titulus istius capituli hic est in Ibid. c. 13. eodem codice Metensi & in antiquis editionibus: *De non suscipiendis alterius Ecclesie Clericis, & de susceptoribus eorum, absque licentia commenda-*

Tom. I. *iiii.* Addunt autem in initio: *Ex synodo Chalcedonensi capite decimo nono.*

REVERTI ECCLESIAM.] In codice Palatino bibliothecæ Vaticanæ statim additur sequens clausula, eodem ordine qualiter fuit. Verum quia illa non extat in canone vigesimo Concilij Chalcedonensis, ex quo sumptum est hoc caput, neque in codice Metensi, neque demum in editionibus, visum est eam debere omitti ut inutilem ac superfluum ac canoni adjectam ab homine imperito.

Ibid. c. 17. DE EPISCOPIS VAGANTIB.] id est, ambulantis per patrias, ut habetur in capite 14. capitulorum Vermeriensium; quæ alibi vocantur Episcopi ignoti. Labbeus admonet in margine hujus loci alibi legi *vacantibus*. Donationes Ecclesiæ Salisburgensis apud Canisium tomo sexto lectionis antique pag. 1155. *Vnum vacantem Episcopum nomine Liati ibidem advocavit, qui ipsam discordia Ecclesiam consecravit.* Verum quia iste Episcopus vacans ista tentaverat prætoritatem Vitigilij Episcopi Iuvavenensis, in cujus diocesi sita erat Ecclesiâ noviter dedicata, iste *excommunicavit eam*, id est, vetuit ne ullum illic divinum officium perageretur. Alij sunt Episcopi vacantes in canone xvi. Concilij Antiocheni.

NEC SCIMVS ORD. EOR.] Antiquæ editiones, nec scimus de ordinatione eorum. Codex Metensis, nec scimus eorum ordinem qualiter fuit. Sensus hic est: *nec scimus utrum verè Episcopi sint.* Vide Notas ad Gratianum pag. 478. & quæ infra dicuntur ad caput septimum additionis terciæ.

PRO ITINERIS CAUSA.] Quia peregrino Episcopo locus sacrificandi dandus, ut scriptum est in capite 3; 12. libri sexti Capitularium, & lib. 7. cap. 189. Sed nihil præterea præsumere, debet in aliena diocesi absque permisso & auctoritate Episcopi proprij; ut habetur lib. 6. Capitular. cap. 86.

Ibid. c. 14. QVIA PERSVASVM.] Caput istud non extat in codice Metensi, ubi in hoc loco hæc tantum leguntur: *De die dominico requiretur in illo synodo*, id est, ut opinor, in Aurelianensi terciâ, ex qua caput hoc sumptum est. Extat tamen in omnibus editionibus & in libro septimo Capitularium. Ad illud autem respexit Carolus M. in capite 79. Capitularis Aquilgranensis anni 789. *scus & bone memoria genitor meus in suis synodalibus editis mandavit, quod nec viri ruralia opera exerceant &c.*

SYPERSTITIONEM.] Hæc vox non extat in editionibus Conciliorum, & addita est ex libro septimo Capitularium.

ARATO.] Surlus, aratione.

Pag. 174. c. 14. VT CLERICI.] Veteres editiones habent in fronte istius capituli: *Ex synodo Chalcedonensi capitulum tertium.* Codex Metensis: *Ex synodo Chalcedonense capitulo iij.* Est autem epitome tantum & sensus canonis.

VEL ABBATE.] Hæc non habentur in canone Chalcedonensi, neque in antiquis editionibus. Addita sunt à Sirmondo ex codice Metensi.

Ibid. c. 17. VT POST MORTEM.] Veteres editiones habent in fronte istius capituli: *Ex synodo Chalcedonensi capite vigesimo quarto.* Rectius codex Metensis.

Tom. II.

tenis: *Ex canone Chalcedonense capitulo xxv.* Tom. I.

Sumpta enim est sententia ex canone 25. synodi Chalcedonensis. Sed postrema clausula istius capituli non habetur in canone Chalcedonensi, quæ petita videtur ex canone 19. synodi Neocæsariensis, in quo ita scriptum est: *Episcopus præter synodum & præsentiam Metropolitanæ nullatenus ordinetur.*

PROXIMO SYNODO.] Editiones, ad proximam synodum. Nos secuti sumus lectionem quæ est in libro Metensi.

IN ALIA SYNODO.] Ex hoc & sequenti Ibid. c. 10. capite patet non extare nunc omnia Capitula synodalia Pippini Regis. Certè in hac quoque Vermeriensis synodo nonnulla statuta sunt quæ in ea minime leguntur, nimirum de his qui res ecclesiasticas verbo Domini Regis tenent, & de Presbyteris qui vicis vel Ecclesias tenent, ut colligitur ex capite quarto & quinto Capitularis Metensis.

DE PEREGRINIS.] Vide Capitulare Metense cap. 6. Pag. 175. c. 11.

SPORTVLAS CONTRADICTAS.] Surlus Ibid. c. 25. addit in margine, *id est, vetitas.* quam explicationem retinuerunt omnes editores præter Sirmondum. Codex Metensis pro *sportulas contradictas* habet *sportulæ contradictæ.*

IUSTITIA EVACVATVR.] Vide legem Bajuvariorum tit. 2. cap. 17. & Calliodorum lib. 7. Variar. cap. 1.

Capitula quinque quæ sequuntur Sirmondus Ibid. c. 26. omisit in sua editione, quia extabant in Capitulis de alia synodo, & quia deerant in codice Bellocensis. Sed illa edenda etiam esse inter capitula synodi Vermeriensis argumento sunt antiquæ editiones, in quibus habetur initium capituli xxix. Præterea hæc quinque capitula habentur inter Vermerensia in codice Metensi, & in Palatino bibliothecæ Vaticanæ, ut monuit Labbeus in margine tomi sexti Conciliorum pag. 1660. & in fine paginæ 1669. Certè non est eadem editio quæ legitur in Capitulis de alia synodo.

EXCLUSVS.] Leg. *exclusas.*

TAM PVBLICI.] Surlus addidit in margine, *for. laici.* Pag. 176. c. 19.

CAPITVLARE METENSE.] Capitulare istud ut adscriberem anno DCCCLVI. hæc res fecit quod ex capite quarto constat datum fuisse post synodum Vermerensem, & quia in annalibus Francorum Metensibus videbamus Pippinum à bello abstinuisse eo anno, & interiora regni sui pacificè ordinasse, id est, ut ego interpretor, leges tulisse ad faciendam publicam concordiam. Hæc sunt verba annalium: *Anno dominice incarnationis DCCCLVI. Pippinus Princeps interiora regni sui pacificè ordinans tam in ecclesiasticis rationibus quam & in publicis negociis & privatis, in nullam partem exercitum duxit.* Horum porro Capitularium tria manuscripta exemplaria habuimus, unum vetus ex codice sancti Vincentij Metensis, alia duo scripta manu Sirmondi. Hinc ergo illa emendavimus & supplevimus. Metense autem vocavimus, quia ita placuit quibusdam qui ante me scripserunt. Nondum enim mihi constat de loco ubi ista Capitula edita sunt.

BONA PERSONA.] Ianus à Costa in Decretales pag. 44. conjicit hæc per bonam personam.

Tit ij

- Tom. I. intelligi majorem Clericum, sive (ut idem ait pag. 117.) Clericum quodam honore præditum, ut Decanos illos qui singulis decuriis signorum præsident.
- Pag. 179. **INCIPIT DECRETVM**] Hic est titulus istius synodi in codice Metensi. Vetustum autem esse ostendit etiam Regino, qui lib. 2. cap. 126. caput tertium horum capitulorum refert *ex decreto apud Compendium*. Burchardus lib. 9. cap. 47. in veteri codice S. Albini Andegavenis *ex decretis apud Compendium cap. 6. Ivo par. 8. cap. 185. ex Concilio apud Compendium capitulo vj.* Gratianus 33. q. 5. cap. 3. *ex Concilio apud Compendium*. Vide Notas ad Gratianum pag. 550.
- Pag. 181. c. 1. **SI IN QUARTA**] Vide Capitula Vermetiensia cap. 7.
- IN TERTIA VERO**] Hinc emenda caput 13. Theodori Cantuariensis in tomo IX. Spicilegij Dacheriani pag. 54. ubi legitur: *In tertia provincia non licet uxorem alterius post obitum ejus habere. ubi pro provincia legendum est progenie.*
- Ibid. c. 5. **SPERAT**] id est, credit. Vide supra in Notis ad legem Bajuvariorum tit. 16. cap. 1.
- Pag. 181. c. 6. **DE SENIORE SVO**] Regino legit: *à seniore suo in alia provincia.*
- IPSE SENIOR**] Hæc addita sunt ex codice Metensi, quæ extant etiam apud Reginonem.
- ET DIMISSA ILLA**] Regino: *Et cum ille senior durè ageret contra eum, dimissa conjuge reversus est ad parentes &c.*
- ET MODO HABET EAM**] Hæc non habentur apud Reginonem.
- Ibid. c. 7. **SI QVIS VXORE**] Operæ pretium est describere hoc caput ex collectione Reginonis, ubi sic legitur: *Si quis uxorem accepit, & eam contaminatam inveniens dereliquit, & aliam accepit, statutum est ut omnimodis ad priorem revertatur: quia & ipse, quando illam accepit, potest fieri ut virgo non esset; nec mulier lege viri tenetur quousque marito conjugatur. Illa quam postea accepit, nubat cui vult.*
- Ibid. c. 9. **IMPOSITIONE TAMEN**] Hæc & quæ deinceps sequuntur in hoc capite, non habentur in libro Metensi. Addita igitur à Sirmondo sunt ex libro quinto Capitularium, ubi extant.
- Pag. 181. c. 11. **GEORGIVS**] Codex Metensis, *Lorius*. Item infra cap. 13.
- Ibid. c. 13. **GEORGIVS CONSENSIT**] Hæc non extant in libro Metensi, & addita à Sirmondo sunt ex libro quinto Capitularium. Non extant etiam apud Reginonem, neque apud Burchardum, neque demum apud ceteros collectores. Defunt quoque apud Fulbertum.
- Pag. 184. c. 19. **Tria capita quæ sequuntur, omiſsa à Sirmondo sunt, tamen etiam extant in codice ex quo ille capitula Compendiensia edidit, quoniam, ut ipse ait, superius primo loco posita sunt in capitulis synodi Metensis. Verùm nos sic arbitrati sumus, non sine causa descripta illa fuisse etiam inter capitula synodi Compendiensis in codice Metensi, præsertim cum Labbeus in notis marginalibus tomi sexti pag. 1660. & 1697. nos doceat eadem in codice Palatino bibliothecæ Vaticanæ tribui Concilio Compendiensi. Ceterum dissimilia**
- alicubi sunt hæc tria capitula Compendiensia ab Tom. I. editione quæ extat inter capitula synodi Metensis. Præter hæc tria capitula, quartum quoque legitur in codice Metensi *Quia persuasum est populis*. Sed quia illud videbamus tale in synodo Vernensi descriptum esse quale hoc loco legitur, illud ob eam causam hæc omisimus, tum etiam quia non legebamus extare in eodem codice Palatino.
- APOSTOLICÆ SEDIS.**] Hæc sic distincta Pag. 189. sunt in codice Laudunensi & apud Burchardum & c. 2. Ivonem, cum in libro septimo Capitularium postrema ista verba conjungantur cum sequentibus, Magnam autem inter utramque lectionem discrimen est. Nam in libro septimo Capitularium Karolus ait se constituisse hæc capitula hortatu apostolicæ sedis; hæc verò se vocat adiutorem apostolicæ sedis; deinde constitutiones fert consulti consiliorum suorum, absque ulla mentione interventionis apostolicæ sedis. Sic Capitulare anni 779. factum est absque hortatu apostolicæ sedis, item constitutio de emendatione librorum & officiorum ecclesiasticorum. Capitulare item anni 789. factum est cum consilio Episcoporum & optimatum regni. Nulla sedis apostolicæ inter hæc mentio. Idem dicendum de Capitulari Saxonom anni 797. Fortius urgent capitula addita ad legem Longobardorum anno 801. quæ cum lata fuerint in Italia, ac forè sub oculis Leonis III. Romani Pontificis, nullam tamen apostolicæ sedis mentionem faciunt. Infinitum esset omnia persequi. Sufficiant de exemplis illa quæ diximus. Sincerior itaque videtur lectio quam nos hæc retinimus. Ad Karolum namque cum hereditate paterna transferat defensionem Romanæ Ecclesiæ, quam ille filiis ac posteris suis hereditariam reliquit, ut pluribus ostendit Marca in libro primo de concordia cap. 12. Itaque Ludovicus & Lotharius ad Eugenium II. scribentes infra pag. 646. aiunt se debitores existere ut huic sanctissimæ sedi in quibuscumque negotiis auxilium ferre debeant, respicientes, ut opinor, ad initium istius nostri Capitularis. Ioannes VIII. in epistola XLVII. ad Imperatorem ait eum à majestate superna concessum esse potentem & strenuum adiutorem sanctæ Ecclesiæ.
- ADIVTOR AP. SEDIS**] Certum est adiutorium quod Karolus apostolicæ sedi & Romanis Pontificibus tulit, immortalis illi gloriæ peperisse. Agnoscent istud libenter etiam ipsi Romani Pontifices; neque in animum cuiusquam eorum intravit contumeliosa in maximum Principem Valdesij cogitatio, qui capite 20. operis de dignitate Regum regnorumque Hispaniæ §. 15. ait illum, cum pro libertate sedis apostolicæ laboravit, non tam pro aris & focis Ecclesiæ dimicasse quam quod sua interesset; immemor videlicet summorum ejus in Ecclesiam meritotum, ingratus etiam adversus memoriam hominis absque quo fortassis Christianismus olim prorsus extinctus in Hispania fuisset, uti jam observatum est à viro eruditissimo.
- EPISTOLA AD OFFAM**] Edita est à Spelmano in tomo primo Conciliorum Angliæ pag. 305. ac licet eam retulerit ad annum 792. in pagina tamen sequenti rectè adnotavit eam videri datam anno 774. quo Longobardi & Saxones

Tom. I. devicti à Karolo sunt, ut legitur in vetustis annalibus. Corrigena igitur est inscriptio quæ extat in tomo septimo Conciliorum pag. 1131. ubi ita legitur: *Epistola Caroli Magni Regis ad eundem. Misit in Britanniam Concilium Nicænum secundum.* Nulla enim isthic mentio Concilij Nicæni neque controversiæ de imaginibus.

Pag. 195. CAPITVLARE ANNI DCCCLXXIX.] Istius Capitularis octo antiqua exemplaria habuimus, unum è bibliotheca Vaticana, alterum ex bibliotheca Ecclesiæ Albiensis, tertium ex veteri codice qui fuit monasterij sancti Remigij Remensis, quartum ex libro sancti Vincentij Metensis, quintum ex bibliotheca Thuana, sextum ex Bigotiana. Septimum nobis suppeditavit bibliotheca collegij Claromontani Societatis Iesû, quod propterea Parisiense vocamus. Octavum, quod est omnium antiquissimum, ad nos missum est ex monasterio sancti Galli in Helvetia. In codice porrò Metensi & in Palatino sive Vaticano Capitulare istud conlocatur inter Capitularia quæ Karolus M. condidit posteaquam Imperatoris nomen assumpsit, nimirum post Capitulare tertium anni undecimi & ante Capitula data Bononiæ anno duodecimo.

COMITIBVS] Hæc vox deest in codice Palatino & in Albiensi & in libro tertio legis Longobardorum. Codex Parisiensis habet: *virique illustribus, unâ cum Comitibus.* Quo etiam modo legitur in Additione quarta Capitularium.

Ibid. c. 1. DEMETROPOLITANIS] Vide epistolam Adriani I. ad Bertherium Episcopum Viennensem, quam Petrus à sancto Iuliano edidit in libro de antiquitatibus urbis Matifconensis pag. 172. extatque etiam in Chronico Hugonis Flaviniacensis pag. 109. ac demum in tomo sexto Conciliorum pag. 1888.

Ibid. c. 5. QVÆ REGVLARIA] Retinuimus vulgatam lectionem, quam exhibent etiam codices Palatini & Metensis. Remensis, Albiensis, Sangallensis, & Bigotianus habent *quæ regulares.* Thuanus habet, *quæ regulares.* Parisiensis: *Et monasteria quæ sub regula fuerunt.* Vide Capitulare anni 755. cap. 5. 6.

RESIDEAT.] Hic est finis istius capituli in omnibus antiquis exemplaribus & in editione Viti Amerbachij, tum etiam in Additione quarta Capitularium, & in libro tertio legis Longobardorum. Goldastus Amerbachianam editionem expressit. In Sirmondica additur, & *duo monasteria non habeat.* quæ huc translata videntur ex capite sexto synodi Veronenfis.

Pag. 196. DE PRESBYTERIS, Diaconibus, & Clericis.] Codex Sangall. de c. 4.

SECVNDVM CANONES] Pro his vocibus codex Thuanus habet *ad corrigendum.* Sic etiam in Palatino.

Ibid. c. 5. VTEPISCOPI] Caput istud ita ut à nobis editum est legitur in antiquis codicibus. Sirmondi editio post vocem *emendandi* addit, & *si aliqui eos defendat, ut non adpresententur, cum sua lege emendet.* Rursum in Additione quarta nonnulla hæc adduntur quæ non habentur in Capitulari.

Ibid. c. 6. IN ALIQUO GRADV.] Codex Parisiensis & Additio IV. *ad aliquem gradum.* Codex Albiensis, *in alio loco.* Sirmondus addit, *sine com-*

meatu Episcopi. Sed hæc in nullo eorum exemplarium reperitur quæ nos vidimus, nec in editione Bavaria, neque demum in Additione quarta.

VT HOMICIDÆ] Variant in hoc capite editiones. Aliter enim heic legitur quàm habeatur in Additione quarta; rursum editio quæ est in Additione non est similis ei quæ extat in libro quinto Capitularium cap. 193. In libro secundo legis Longobardorum tit. 40. cap. 2. scriptum est uti nos edidimus, nisi quod pro *excusantur* illic legitur *excusantur*, non solum in editionibus, sed etiam in duobus antiquis codicibus manuscriptis bibliothecæ regię.

VT HOMICIDÆ] Sequens glossa est addita in margine legis Longobardorum in codicibus regis. *Scilicet vel ille qui dominum suum occidit, vel uxor qua maritum, vel qui contra animam Regis cogitaverit, vel qui foris provinciam fugere temptaverit, vel in consilio conventu regali scandalum fecerit, hi omnes per manus bonorum hominum abstrahi debent, ut præcipitur l. Si quis ad Ecclesiam Dei confugium fecerit. Lex ad quam respicit auctor glossæ extat in libro primo Capitularium cap. 154. & lib. 5. cap. 93.*

DE INFRA EMVNITATEM] *id est, qui faciunt furtum infra emunitatem. vel al. i. abstrahant de emunitate,* ut habet glossa interlinearis in uno codice regio.

ILLI INDICES] *scilicet sub quorum regimine ipsa est emunitas,* ut habet glossa interlinearis in altero codice regio. Confirmat hanc glossam lectio istius capituli quæ extat in libro quinto Capitularium cap. 195. *Et latrones de infra emunitatem à iudice ipsius emunitatis in Comitibus placito presententur.*

LEGIB. C. Q. INI. FECERIT] Codex Palatini & Metensis: *hominem quem iniuste interfecit secundum &c.* Vide Capitula Karoli M. excerpta ex lege Longobardorum cap. 9.

DOMNVS PIPPINVS REX] Addita ista sunt ex codice Albiensis Ecclesiæ.

IN SVIS PLACITIS] Codex Vaticanus, itémque Metensis, Thuanus, Sangallensis, & editio Bavaria, habent *in sua placita.*

DE TRVSTE] Opinor caput istud esse mutilum. Sic enim legitur in libro tertio legis Longobardorum tit. 4. cap. 2. *De trustee faciendâ, ut nemo presumat ad nos venienti mansionem vetare, & quæ necessaria sunt, sicut vicino suo ei vendat.*

TRVSTE] *id est, servitio regali.* ut habet glossa interlinearis in codicibus regis. Aliæ glossæ relatæ in glossario Lindenbrogij: *Truste faciendâ id est caballatica.* Et Nicolaus Boherius adnotavit ad hunc locum: *Expone de trustee faciendâ, id est, de regali servitio faciendâ.*

GILDONIA] Ita codex Albiensis & Sangallensis & editio Sirmondi. Bavaria & Basileensis & codex Metensis *geldonia.* Bigotianus *gildania.* Remensis *ghildania.* In libro primo legis Longobardorum tit. 17. cap. 7. *De sacramentis per gildoniam.* ubi glossa interlinearis addit, *id est iudicia collectione.* Thomas Reinelius in epistola 86. ad Dammium collectas hominum in legibus Karoli junctis synodo Bavaria ait esse *corius, fratras, sodalitates seu gildas contra raptores.*

- TOM. I. ELEMOSYNIS**] In lege Longobardorum legitur *alimonis*, quod idem est in hoc loco.
- Ibid. c. 18. FORBANNITI**] Editio Bavaria *furmanniti*. Quo etiam modo habet Heroldus.
- FVERVNT.**] Codex Sangallensis & editiones Bavaria & Balthensis, *presumat*.
- Ibid. c. 19. DE MANCIPIIS**] Plerique veteres habent, *De mancipia qua &c.*
- FORAS MARCHAM**] Codex Albiensis, *fora mercato*, malè, ut opinor. Sed tamen monendus fuit lector.
- Ibid. c. 20. DE BRUNIAS**] Ita in vetustis exemplaribus scriptum vidi. Amerbachius & Heroldus ediderunt *prunias*, quod idem est. Codex Albiensis habet: *Vi nullus brunias fora nostro regno vendere non presumat*.
- Ibid. c. 21. MISSOS NOSTROS**] Hæc est lectio libri Thuani. Amerbachius & Heroldus ediderunt *Missum nostrum*. Codices Palatinus & Metensis, *Missio nostro*. Sic etiam in Albiensi. Vox *nostro* deest in Remensi & in Bigotiano.
- SONIARE**] vetus glossa in uno codice regio legis Longobardorum, *id est curare*. In alio, *scilicet inquirere vel investigare*. Falsâ, ut opinor, utraque interpretatio. Nam vocem istam explicare videtur Princeps in postrema parte istius capituli.
- SONIARE FACIAT**] In libro quinto Capitularium & in Additione quarta, *de suis exsenuis serviat*.
- Pag. 199. c. 11. MAIUS DAMNUM**] Remensis, Metensis, & Bigotianus, *major damnus*. Sangallensis, *major damnum*.
- Ibid. DECRETALE FRICVM**] Rectè monuit Sirmondus ista conjungi debere cum Capitulari anni undecimi. Nam præterquam quòd in codice Palatino & in Metensi conjunguntur cum illo Capitulari, in libro quinto Capitularium & in Additione quarta sequuntur statim post caput xxiii, ejusdem Capitularis. Itaque dubium non est quin referri debeat ad annum dcccxxxix. Ad hanc potè constitutionem respicit haud dubiè capitulum xxiii. Francofordiense.
- CONVENTV**] In codicibus Palatino & Metensi legitur *consensu*.
- TAM EP. MO. ET MON. A. CANONICI**] Hæc desunt in antiquis exemplaribus Metensi & Palatino. Sanè necessaria non sunt.
- AVT VALENTEM**] Et hæc quoque desunt in eisdem codicibus.
- PRO ISTA STRICCCITATE**] In codice Metensi legitur *pro isto inter se instituto*. Ita etiam in Vaticano, nisi quòd *instituto* illic habetur.
- Pag. 200. AVT TRES**] Ista etiam non leguntur in codicibus mox laudatis.
- DONENT IN ELEM.**] Etiam ista non extant in eisdem exemplaribus.
- IPSAS BIDVANAS**] Rursum hæc desiderantur in eisdem codicibus.
- SINT COMPLETA**] In eisdem vetustis exemplaribus legitur, *sic completum*.
- Pag. 207. CAPITVLARE BAIIVAR.**] Primus hæc octo capitula edidit Ioannes Tilius, ac post eum Canisius & Velferus, deinde alij. Animus autem primò fuerat illa rejicere in annum dcccvi, quo Karolus M. regni divisionem instituit inter filios suos Karolum, Pippinum, & Ludovicum, TOM. I. quia videbam in fine horum capitulorum annotatum esse illa quidem *in assiduitate* servanda esse, ceterum si quid addendum esse videretur, eam potestatem referri Regibus, id est, filiis Karoli, quod exstimabam referri debere saltem ad annum divisionis imperij. Verum postea deprehendi istorum octo capitulorum disertam mentionem fieri in Capitulari Saxonum anni dcccxcvii, cap. 1. & 2. in capite secundo capitulorum anno dcccxi, additorum ad legem Longobardorum, in Capitulari primo anni dcccxi, cap. 5. in secundo cap. 20. & in Capitulari septimo anni dcccxi, cap. 1. tum etiam in Capitulari Pippini Regis Italiae cap. 1. Unde facile fuit colligere edita illa fuisse ante annum dcccxcvii, ac deinde, ut tum solebant, repetita fuisse post factam imperij divisionem. Nam ista octo capitula valde cordi fuisse Karolo patet ex capitulis mox laudatis. Ut autem illa referrem ad annum dcccxxxviii, efficit auctoritas Velferi ita sentientis. Atamen vir clarissimus Carolus le Coite putat referenda esse ad annum dcccxcii.
- CAPITVLARE AQUIVGR.**] Conlatum est cum quinque antiquis codicibus manuscriptorum, quorum duo ad nos pervenerunt ex bibliotheca monasterij Sangallensis, tertius ex Thuana, quartus fuit sancti Remigij Remensis. Quintus extat in bibliotheca Julia que est Helmsstadij, ex quo variantes lectiones ad nos misse sunt à doctissimo Conringio. Secuti autem sumus editionem Sirmondi, in qua canones & decreta Pontificum Romanorum ex quibus ista accepta sunt leguntur in fine cuiusque capituli. Et Sirmondus quidem putavit ita primò vulgatum à Karolo esse hoc Capitulare. Canonum tamen & decretorum istiusmodi nihil apparet in vetustissimis exemplaribus. Mihi sanè nondum perfruitum est canones synodorum & decreta Pontificum que cuique capitulo adjunguntur, addita fuisse à Karolo, eo inter cetera argumento, quòd si is auctor esset istarum additionum, canones quosdam addidisset qui desunt ad probandam ultimam partem capitis sexti, eoque modo effecisset ne conjungi posset cum sexto capite. Pertinet enim ad caput septimum, uti notamus ad librum primum Capitularium. Ceterum hæc capitula, ut observatum est ab eodem Sirmondo, capitula synodalia Karoli Imperatoris vocantur in Actione prima Concilij secundi Suesfontensis. Et in vetustissimo codice MS. S. Germani Autissiodorensis, in quo descripti sunt canones Isaaci Episcopi Lingonensis, caput primum istius Capitularis, quod illic habetur, sic inscriptum est: *Ex Concilio Pontificum, ubi presuit Dominus Karolus Imperator*. Et Burchardus lib. 3. cap. 15. caput trigentesimum istius Capitularis refert *ex Concilio apud Aqualgrani*.
- ITEM ENIM**] Secuti sumus auctoritatem veterum exemplarium. Vide lib. 1. Capitular. cap. 1.
- Caput istud sic legitur in uno codice Sangallensi, *Item in eodem Concilio, ut ecclesiasticis disciplinis dediti malefici, incantatores, vel incantatrices fieri non sinantur*.
- CARTHAGINENSIS**] Codex S. Remigij, Pag. 211. Cardonensi, c. 31.
- GYNBODIGNI**] Vnus codex Sangallensis

TOM. I.
Pag. 211.
c. 15.

BUNTINGI, alter **Guntbadingi**, Helmstadiensis & Tegernsensis, ex quo prodit editio Bavarica, **Guntbadingi**, Remensis **Gobodingo**. Capitulum 43. Francofordiense **Guntbadingi**. Guntbodigni seu Guntbadingi sunt hi qui Gundobada lege vivebant, ut diximus in Notis ad Regionem pag. 590. Vide etiam Notas ad Gratianum pag. 531. & Filescum libro 2. Selectorum cap. 6.

Pag. 241.

CAPITVLARE SECVNDVM] Conlatum est cum tribus antiquis exemplaribus, uno bibliothecæ Thuanæ, altero S. Vincentij Metensis, tertio monasterij Sangallensis. In Metensi porro capitula ista descripta sunt statim post capitula Pippini Regis de alia synodo.

Ibid. c. 1.

GYROVAGIS] qui tota vita sua, ut legitur in primo capite regulæ sancti Benedicti, per diversas provincias ternis aut quaternis diebus per diversorum cellas hospitium, semper vagi, & nunquam stabiles. & propius voluptatibus & gula illecebris servientes. Vide etiam regulam Magistræ cap. 1. & 7.

SARABAITIS] Capitulare primum anni DCCCII. cap. 23. sine magistræ vel disciplinæ, qui Sarabaiti dicuntur. Regula sancti Benedicti cap. 1. Tertium verò monachorum terribilium genus est Sarabaitarum, qui nulla regula approbati, vel experientia magistræ, sicut aurum fornacis, sed in plumbi natura mollii, adhuc operibus servantes seculo fidem, mentiri Deo per insensam noscuntur, qui vini aut terni aut ceræ singuli sine pastore non dominici sed suis inclusi ovilibus, pro lege est eis desideriorum voluptas, cum quicquid putaverint vel elegerint, hoc dicunt sanctum, & quod noluerint, hoc putant non licere. Hunc locum integrum ex regula placuit describere, ut lucem afferretur huic capiti. Si quis plura scire desiderat, legat eruditas Hagonis Menardi Notas ad Concordiam regularum pag. 104.

Ibid. c. 3.

VT NON PARVIDENTES] Hæc sumpta sunt ex capite secundo eiusdem regulæ.

Ibid. c. 4.

DE OBEDIENTIA] Hæc breviate sunt ex capite quinto eiusdem regulæ.

Ibid. c. 5.

DE DECANIS] Ex capite 21. regulæ.

Ibid. c. 6.

DE CELLARIIS] Codex Thuanus & editiones Amerbachij & Heroldi: **De Cellariis**. Sic etiam legitur in capite duodecimo Francofordiensi, quod ex isto descriptum esse apparet.

QVALES REGVLA PRÆCIPIT] in capite 31.

Pag. 241.

c. 4.

DE EVLOGIIS] id est, muneribus ex caritate datis, ut rectè interpretatur idem Menardus ibidem pag. 875. Explicandum porro est hoc caput ex capite 54. regulæ sancti Benedicti, unde sumptum est: Nullatenus liceat monacho nec à parentibus suis, nec à quoquam hominum, nec sibi invicem litteras, eulogias, vel qualibet munituscula accipere aut dare sine precepto Abbatis. Vide regulam Magistræ cap. 76.

Ibid. c. 9.

DE SVSCEPTIONE] Vide regulam sancti Benedicti cap. 53.

Ibid. c. 10.

DE VESTIMENTIS] Vide eandem regulam cap. 55.

Ibid. c. 11.

DE NOVITER VENIENTIB.] Regula sancti Benedicti cap. 58. Regula Magistræ cap. 88.

Ibid. c. 12.

DE FILIIS NOBILIVM] Regula sancti

Benedicti cap. 59. *Si quis forè de nobilibus offerat filium suum Deo in monasterio, si ipse puer minori etate est, parentes eius faciant petitionem quam supra diximus & cum oblatione ipsam petitionem, & manum pueri involvant in palla altaris, & sic eum offerant.* Vide regulam Magistræ cap. 91.

DE ORDINANDO ABBATE.] Codex Thuanus: *De ordinatis Abbatibus.* Sed nos aliam lectionem prætulimus, quia majori veterum librorum copia juvat, & quia verba ista descripta videntur ex titulo capituli 64. regulæ sancti Benedicti. Hæc sunt verba regulæ, ex quibus explicandus est hic locus: *In Abbatis ordinatione illa semper consideretur ratio ut hic constituatur quem sibi omnis concurs congregatio secundum timorem Dei, sive etiam pari, quamvis parva, congregationis saniori consilio elegerit. Vita autem merito & sapientie doctrina eligatur qui ordinandus est, etiamsi ultimus fuerit in ordine congregationis.*

DE FRATRIEVS] Hoc est lemma capituli Ibid. c. 14. 59. regulæ sancti Benedicti.

VT NULLVS ABBAS] Vide infra caput Ibid. c. 15. 14. synodi Francofordiensi.

VT DISCIPLINA] Vide caput 16. Francofordiense.

CAPITVLARE TERTIVM] In emendando isto Capitulari iisdem antiquis codicibus usus sumus cum quibus contulimus secundum.

SANGVINIS MINVAT.] Ita codex Metensis. Reliqui & editio Bavatica, sanguinem notationem. Heroldus, sanguinis minutionem.

SORTIRE PRÆSVMAT] Olim quidam

(ut ait glossa 26. q. 2. cap. 3. *Hi qui.* quod sumptum est ex epistola 119. S. Augustini ad lanuarium.) per quosdam vericulos psalterij vel evangelij divinabant futura. Quare quæsit lanuarus ab Augustino utrum hoc sit faciendum. Cui sic respondit Augustinus: *Hi verò qui de paginis evangelicis sortes legunt, etsi optandum est ut hoc potius faciant quam ut ad demonia consulenda concurrant, tamen etiam ista mihi displicet consuetudo, ad negotia secularia & ad vitam hujus vanitatem propter aliam vitam loquentia oracula divina velle convertere.* Præstat heic describere insignem locum ex vita sancti Huberti Episcopi Leodiensis scripta à Iona Episcopo, ut reor, Aurelianiensi, ex quo facile est intelligere quoniam modo fieret illa exploratio per libros divinos. Hæc sunt ejus verba in capite 15. *Igitur ad amica sibi subsidia se vertentes, orationi atque jejunio sese triduans mancipaverunt, utque voluntatem super hoc negotio Domini nosse possent, ab eo totis visibus poposcere. At tertio tandem jejunii die insitante duos libros super altare deposuere, quorum unus sacratissimum evangelij retinebat textum, alter verò benedictiones atque consecrationes quibus Missarum peragitur sacramentum, scilicet ut à divinis libris addicerent qua sibi de his agenda forent. Reseratam autem evangelium hanc primum legenti sententiam obtulit: Ne timeas Maria. Invenisti enim gratiam apud Dominum. Liber etiam sacramentorum in sui apertione hoc primum videnti objecit: Dirige viam famuli tui. De sortibus sanctorum vide Concilium Veneticum*

TOM. I.

Pag. 243.

c. 13.

Pag. 244.

c. 16.

Pag. 243.

Ibid. c. 3.

Ibid. c. 4.

- T O M. I.** cap. 16. Agathense cap. 42. Aurelianense I. cap. 30. Autisiodorensis cap. 4. Reginonem lib. 2. cap. 358. & Ivonem parte II. cap. 37.
- Tbid. c. 7.** **SECUNDVM MOREM**] id est, secundum ordinem Romanum, ut legitur in canone quarto Concilij Moguntiaci, in quo ista explicantur. Vide etiam Concilium Remense II. can. 7.
- Pag. 144. c. 18.** **CLOCAS**] alibi signa, id est, tintinnabula, sive campanæ. Gesta Aldrici Episcopi Cenomanensis: *legalem vestituram per clocas*. Polypticus S. Remigij Remensis: *clocas tres de metallo, de ferro duas*. Vide glossarium Lindenbrogij & Vossium in libro de vitii sermonis.
- Pag. 145.** **PRÆCEPTVM**] Sunt qui putant præceptum istud esse supposititium, non improbabilibus argumentis. Certum est autem multa probabilia adversus eorum argumentationes posse reponi. Sed ego non iudico hanc causam. Præceptum edo quale inveni.
- Pag. 149.** **PRÆCEPTVM PRO TRIVM.**] Nihil frequentius occurrit inter scriptores Alemannos quam istud præceptum, quod eandem habet præfationem quæ superiori præcepto continetur, eandem subscriptionem. Adhuc superesse illud testatur Henricus Meibomius in Notis ad Vvithindum pag. 63. Authenticumne exemplar intelligat, an verò apographum, in dubio est. Atamen Iacobus Andreas Crusius, qui illud Notis illustravit, putat Meibomium testari diploma ipsum extare in archivis Tremonia urbis imperialis in Vestualia Comitatu Marcano.
- CAPITVLATIO**] Capitula ista edidit Romæ Lucas Holstenius, ediderunt in Germania Ferdinandus Episcopus Paderbornensis & Hermannus Conringus. Puto autem illa visa fuisse Trithemio, qui libro sexto Polygraphiæ loquens de bellis Karoli cum Saxonibus, & quomodo eos ad fidem Christianam converterit, postea addit: *Peritus autem ne denno, sicut pluries fecerant, apostatarent à fide, secretos quosdam instituit exploratores, quibus iudiciariam contulit potestatem, qui totam Saxoniam peragrantes de fide ac moribus gentis secretè inquirerent diligenter, & quoscuque reperissent apostatasse à fide, raptos, adulteros, blasphemos, Ecclesia ac sacerdotum ejus & mandatorum contemptores, seu noveris criminibus Christianam rempublicam perturbantes, aut populum ad paganismum revocantes vel sollicitantes, sine dilatione imperiali & regali auctoritate impunè laqueo suspenderent vel alijs ut possent necarent*. Ceterum ut capitula ista adscriberem anno **DCCXXXVIII**. effecit Ditmari & duorum præceptorum quæ mox descripta sunt auctoritas. Alioqui enim difficile est pronuntiare de anno quo capitula illa edita sunt.
- Pag. 151. c. 1.** **VANA**] Hæc est lectio editionis Romanæ. Germanicæ habent *fana*.
- Ibid. c. 4.** **MORTE MORIATVR.**] Durum sanè istud, capitalem in eum sententiam dici qui in quadragesima carnem comederit, si per contemptum fecerit Christianæ fidei. Sed ita in populo contumaci fieri necesse erat, ne semper relaberetur in paganismum. Avo Ditmari Episcopi Merseburgensis hæc erat consuetudo inter Polonos ut qui carnem post septuagesimam manducasset, dentium evulsione puniretur. Ita enim ipse scribit in **Tom. I** initio libri octavi: *Quicumque post septuagesimam carnem manducasse invenitur, abscissis dentibus graviter punitur. Lex namque divina, in his regionibus noviter exorta, potestate tali melius quam jejuniis ab Episcopis instituto corroboratur*.
- IN GENTE SAXONVM**] Alcuinus episc. **Pag. 151. 104.** *Idcirco misera Saxonum gens totiens baptis. c. 2. mi perdidit sacramentum quia nunquam habuit in corde fidei sacramentum*. Vide Chronicon Moyfi. siacense ad annum 792.
- MORTE MORIATVR.**] quamvis religionis non sit cogere religionem, ut pluribus dictum est in Notis ad Agobardum pag. 38. Sed recurrit heic observatio paulò ante sumpta ex Ditmari. Itaque Andreas primus Hungariae Rex, à perturbationibus hostium securus effectus, tanquam Karolum M. imitari vellet, anno **MXLVII**. præcepit univ. genti suæ, sub pena capitalis sententiæ, ut deposito paganismis prius eis concessis ad veram Christi fidem reverterentur: ut ait Iohannes de Thvrocz cap. 42. chronica Hungarorum. quod etiam proditum est ab Antonio Bonfinio decade 2. lib. 2. rerum Vngaricarum.
- TRIBVS DIEBV LIT.**] Eginhardus de **Pag. 156.** hac ipsa re agens ad annum **DCCXCI**. *Ibi sup. plicatio per triduum facta*.
- RAGENISVRCO**] Huc enim post victoriam Avaricam se contulit Karolus, ut ait idem Eginhardus: *Ipse autem cum dimissis copiis Reginum civitatem, qua nunc Regensburg vocatur, venisset, & in ea hyematurus consedisset, ibi Nativitatem Domini & Pascha celebravit*.
- DATVM AN. DCCXCIII.**] Difficile est pronuntiare de anno quo capitula ista sancita sunt. Goldastus censuit pertinere ad annum **DCCXXXVI**. ea, opinor, de causa quòd necesse sit ea edita fuisse post obitum Hildegardis Reginz, quæ apud Theodonis-villam mortua est anno **DCCXXXIII**. die trigesima mensis Aprilis. Simondus verò in Notis ad Capitularia pag. 765. & 790. referens duo capita istius Capitularis, octavum nimirum & decimumquartum, ea citat ex capitulis anni **DCCXCIII**. manifesto errore. Nam Pippinus Rex Italiæ, qui plerique istorum capitulorum sancivit post patrem, mortuus est anno **DCCXVII**. Idus Julij, ut Eginhardus tradit. Existimandum tamen non est virum clarissimum in hunc errorem incidisse absque ratione. Itaque huc valde inclino ut existimem illum esse deceptum auctoritate veteris cuiuspiam codicis, in quo fortassis per oscitantiam librarij scriptum erat **DCCXCIII**. cum scribendum esset **DCCXCII**. Quod haud dubiè evenit ex transpositione numerorum. Ob eam causam nos Capitulare istud adscriptimus anno **DCCXCIII**. Illud porò emendavimus ope trium veterum codicum, quorum duo extant in bibliotheca regia, tertius in Thuana.
- PRIMO CAPITVLO**] Hoc est unum ex **Ibid. c. 1.** capitibus quæ à Pippino sancita post patrem sunt, uti dicebamus. Pippino autem tribuitur in lege Longobardorum.
- XENODOCHIIS**] Ita editiones & unum exemplar regium. Aliud exemplar habet *synodalis* & heic & paulò post. Quo etiam modo & heic & cap. 6. scriptum erat in codice Tegherncensi,

Tom. I. sceni, ex quo Ainerbachius eruit constitutiones Karoli Magni. Sic olim vulgò scribebant. Gestis Dagoberti I. cap. 30. *Senodochium ceteraque diversa loca ad hoc ibidem instituit.* In Justiniani Novella VII. apud Ivonem parte 3. cap. 183. in veteri codice MS. S. Victoris Parisiensis: *Ecclesiam vel senodochium.* & parte 17. cap. 137. *senodochium, id est, locus venerabilis &c.* Sic etiam in veteri codice bibliothecae Colbertinae. Dicebant etiam *snodochias*, ut in capite sexto istius Capitularis in codice Thuano: *De monasteria & snodochias.* Hinc *snodochia* in Additione III. cap. 56. Hinc *exsnodochium* apud Marculfum lib. 2. cap. 1. Adferri multò plura exempla possent. Sed ista sufficiunt.

CVM CONSILIO EPISCOPI] Ista non extant in editione Bavarica, neque in Basileensi. Et istud quoque caput reperitur in Capitulari Pippini, cui tribuitur in libro tertio legis Longobardorum. Vide Capitulare Pippini cap. 7.

ECCLESII BAPTISMALIB.] apud quas constituta sunt baptisteria. Vide quæ de hoc argumento infra dicuntur in Notis ad Capitulare anni DCCCIV.

Capitulum tribuitur Pippino in libro secundo legis Longobardorum, extatque inter ejus capitula pag. 538.

Istud quoque caput ex Pippini constitutionibus refertur in eodem libro legis Longobardorum, ut & cetera quæ deinceps sequuntur, præter XI V. & XVII. Sed istud ultimum habetur in Capitulari Pippini cap. 29.

VT REGALIA SINT] Expressimus bona fide editionem Amerbachij & Heroldi, quam confirmat codex Thuanus. In libro tamen tertio legis Longobardorum, in quo caput istud refertur, legitur, & *regalia sunt, ut quicumque ea &c.* diverso admodum sensu. Sanè fatendum est utramque lectionem posse esse bonam, cum ex capite vigesimo synodi Veronensis constet monasteriorum regni Francici alia fuisse regalia, alia episcopalia, & in narratione cujusdam controversiæ de restaurandis mœnibus urbis Veronensis apud Vghellum tomo quinto Italiae sacre pag. 610. reperianus tria Karoli M. ævo monasteria regalia fuisse in urbe Veronensi ac duo præterea regia xenodochia. Ut tamen præferrem eam quæ valit ut omnia monasteria regalia sint fecit usus posteriorum temporum, qui fortassis ex ista Karoli lege descendit. Nam post Karolum omnia Francorum monasteria fuerunt prorsus in potestate Regum, uti pluribus ostensum est in Notis ad Lupum Ferrariensem pag. 373. & alibi fusidè dicitur. De monasteriis Græcorum quæ imperalia nuncupabantur, & per pragmaticam ab omni Episcoporum jugo & potestate exempta erant, vide illustrissimi Episcopi Monspelienensis Notas ad Innocentium III. pag. 31.

FORFACTIS] id est, in *bannum missis*, ut ait glossa interlinearis in uno codice regio. Similis extabat in codice Boherij. Nam in margine istius capituli scripsit: *Nota de rebus forfactis, id est, de rebus in bannum missis.*

AD PALATIUM PERTINEANT.] Vetus glossa interlinearis in eodem codice regio: *Respexit I. Si cuiusque hominis proprietatis, ubi Tom. II.*

dicuntur: *siso nostro societur.* Extat hæc lex in libro quarto Capitularium cap. 24.

PERTINEANT] In libro tertio legis Longobardorum additur *transacto anno ac die.* Ita quoque isthic legi debere confirmat idem liber quartus Capitularium.

MERCED] id est, elemosyna. Nam aliquot seculis hæc vocabula indifferenter accipiebantur, ut multis exemplis probari possent. Vide præceptum Karoli M. apud Severtium in Episcopis Matisconenfibus pag. 32. §. 4. & to. VI. Canisij pag. 1149. 1150. 1156. & sequenti. S. Ambrosius lib. 2. de penit. cap. 9. *Sunt qui oper suas in multuario mentis impulsu, non iudicio perpetuo, ubi Ecclesia contulerunt, postea revocandas putarunt; quibus nec prima merces rata est, nec secunda: quia nec prima iudicium habuit, & secunda habuit sacrilegium.* Citat hunc locum Alexander III. in epistola ad Archiepiscopum Vpellenfem & suffraganeos ejus edita in appendice Petri Cellensis, non ex Ambrosio, ut opinor, sed ex Gratiano, ubi refertur 17. q. 4. cap. 3. *Sunt qui oper.* Nam post Gratianum, qui veterum loca ab eo relata referebant, ea referebant ex fide Gratiani.

DE FILIA] Longobarda. ut ait glossa interlinearis in codicibus regis. Ut intelligeremus hæc capitula ad Longobardos tantum pertinere.

EROGATORIS] id est, executoris testamentarij, ut rectè interpretatur doctissimus amicus noster Carolus Dufresnius in observationibus ad historiam Joinville pag. 37. quem consule.

IN TERTIAM PART.] Vetus nota in margine unius ex codicibus regis: *Hæc lex in hoc quod dicit filiam esse admittendam in portionem tertiam servorum per manum sacerdotis manumittendorum, ita intelligenda est ut libertates omnibus cum effectu competant, tertiam verò partem pro unoquoque à rogatore, cum sint ejus liberi, accipiat, nisi sit tantum ex rebus patris consecuta quod sibi in hoc & in aliis rebus pro tertia portione sufficiat.*

ITERVM INTROIRE] Sequitur in eadem nota marginali: *Item cum dicit iterum introire possit, videtur respicere legem Liuprandi de eo qui filiam in capillo vel alias vocata per illam legem Liuprandi de eo qui filiam in casa, expulsam verò fuit per legem Astulfi Cognovimus multotiens perfidus, & iterum restauratur per hanc legem, qua omnino respicit Astulfi legem Cognovimus multotiens.] Hanc notam confirmat & explicat nota adjecta margini alterius codicis regis, quæ sic habet. *Ideo dixit iterum introire possit, quia juxta prædictam legem Liuprandi, quæ est de eo qui filiam in capillo, in tertiam partem patris intraverat, & per hoc capitulum iterum intrat. Vel ideo dixit intrat quia expulsam erat per legem Astulfi, quæ est Cognovimus multotiens. Sed per hoc capitulum recuperat. Si novem servos per manum erogatoris liberi dimissi sunt, non intelligendum est arbitror quòd res omnino filia valeat in servitutem replicare, sed in unoquoque tertiam partem pretij accipiat à manumissore; nisi pater ex aliis rebus suis tantum reliquerit ei quod valeat tertiam partem omnium bonorum suorum.**

VBI LEX ERIT] In libro legis Longobardorum legitur: ubi lex deest, præcellat consuetudo.

TOM. I. **LEX**] *specialis & generalis*, ut habet glossa interlinearis in uno codice regio.

CONSVETVDINI] id est, legi municipali, *Consuetudine*, ut nos dicimus. Hanc interpretationem confirmat glossa interlinearis in eodem codice regio, in quo super verbo *consuetudo* ita scriptum est, *scilicet Longobarda, Romana, & Salica*. Atamen si hæc interpretatio accipiatur, dubium est quid heic per legem intelligatur. Et fortassis consuetudo simpliciter hoc loco accipi debet, non de jure quod in lege Longobarda, Romana, & Salica continetur, sed de consuetudine non scripta & instituta absque auctoritate publica, quæ tamen consensu populi suscipiebatur. Longa enim non scripta consuetudo non valet quando legi scriptæ vel canonici adverfat, ut ait Ballamon ad canonem XVI. Concilij Constantinopolitani sub Photio.

Ibid. c. 11. **QVACVNQVE FEMINA**] libera Longobarda, ut legitur in veteri instrumento anni **MXLVI**. quod extat in Chartulario monasterij Casanensis, ubi Raimundus filius Grimaldi sic loquitur: *Declaro enim quia statutum est in ipso Capitulari Dampni Imperatoris, & Domnus Karolus Imperator insinuit in suo Capitulari, ut quæcunque femina libera Longobarda per comitatum viri sui potestatem habeat de rebus suis vendere aut donare, & cuiuscunque vendidisset aut donasset, firmum & stabile permansisset*. Ex quo loco illud præterea discimus, Capitularia Karoli M. observata adhuc fuisse in Italia seculo post Christum natum undecimo. Quamvis enim hæc lex reperitur in libro secundo legis Longobardorum, Raimundus tamen non inde accepit. Illic enim non tribuitur Karolo, sed Pippino.

Ibid. c. 12. **DE MANCIPIIS**] id est, *advis*, ut habet glossa interlinearis in codicibus regis.

MUNDIVM] id est, *pretium pro mundo*, ut habet glossa interlinearis in uno eorundem codicum regionum.

Ibid. c. 14. **HILDEGARDÆ REGINÆ**] Mortem obiit anno **DCCCLXXXIII**. pridie Kalendas Maias apud Theodonisvillam, ut ait Eginhardus, sive in vigiliis Ascensionis dominicæ, ut legitur in præcepto Karoli M. pro monasterio S. Arnulfi Metensis, quod editum est in historia Episcoporum Metensium pag. 181. Pascha autem fuit hoc anno x. Kalendas Aprilis, ut legitur in vetustissimo codice MS. bibliothecæ Colbertinæ.

Ibid. c. 15. **PLACENTINI**] id est, *adulatores*, ut ait glossa interlinearis in codicibus regis. Verum tamen Placentia dicta sit à placendo, ut Cluverius opinatur, alius esse videtur hujus constitutionis sensus quam ut in ea agatur de ridicularis ac facietis hominibus.

PRÆCEPTVM] *impetratum à Rege*, ut habet glossa interlinearis in uno eorundem codicum regionum. Codex Thuanus habet *præcepta*.

Pag. 161. **CAPITVLARE FRANCOF.**] Capitula ista reposuimus inter Capitularia Karoli M. quia constat ea edita ab illo fuisse in synodo Francofordiensi, quam ipse suum synodale Concilium vocat in præcepto pro Aniano Abbate monasterij Caunensis, magnam verò eorum partem repetita fuisse ex Capitularibus quæ hunc annum antecedunt. Continuis autem illa cum eodem codice

TOM. I. Remensis ex quo Sirmondus edidit, itémque cum alio recentiore cujus mentionem facit idem Sirmondus. Putavit Franciscus Pitheus in verbo *Gunebodigni* capitula ista sancita fuisse in synodo Aquifiganensi habita contra Felicem & Elipandum. Eadem fuit opinio Petri Bonifantij, uti notatum manu ejus reperit in collectione Conciliorum edita à Joanne Sagittario anno **MDLIII**. *Habet amicus noster D. Puceanus penes se manuscriptorum canones Concilij Aquifig. sub Carolo Magno editi contra impiam heresim Felicis & Elipandij*. Certè in codice Remensis ex quo, uti diximus, capitula ista edita fuerunt, titulus nullus extat, nulla loci in quo synodus habita est mentio. Colligitur tamen ex annalibus Eginhardi illa pertinere ad synodum Francofordiensem quæ anno **DCCCXIV**. congregata est per iussionem Karoli Magni. Huic autem synodo interfuerunt cum Legatis Hadriani Romani Pontificis Paulinus Patriarcha Aquileiensis & Petrus Archiepiscopus Mediolanensis, & alij multi Episcopi, Presbyteri, & Diaconi. Addunt annales Anianenses: *Inter quos etiam venerabilis ac sanctissimus Abbas Benedictus, qui vocatur Vitiæ, monasterij Anianensis à partibus Gocie, & religiofos suos monachos, Bede, Ardo, qui & Smaragdus, seu cunctis fratribus suis discipulis. Hi sunt Ingila, Rabanus, Georgius*. Eidem synodo interfuit etiam Anianus Abbas Caunensis cum monachis suis, ut pater ex præcepto Karoli M. paulò antè laudato.

Si ratio habeatur integræ synodi, caput istud, quod heic primum est, tertium erit. Nam duo priora nos ideo omisimus quia pertinebant ad causam fidei, ea tantum retinimus quæ Karoli auctoritate constabat esse decreta.

SOBRINVS KAROLI] Chronicon Moysiacense: *Et in eadem synodo venit Tassilo, qui dudum Bagoaria Dux fuerat, sobrinus videlicet Regis; & pacificatus est ibi cum Rege Karolo, abrogans omnem potestatem quam in Bagoaria habuit, tradens eam Regi*. Matrem enim habuit Thassilo Hiltrudem sororem Pippini Regis, ut patet ex donationibus Ecclesiæ Salisburgensis apud Canisium tomo VI. pag. 1157.

EMPTVRIO] Ita omnino vetus codex, voce ab emendo deducta. Sirmondus edidit *emporio*.

ADVOCATO] Hæc vox restituta est ex veteri exemplari. Exciderat enim in editione Sirmondi. Hinc autem colligi potest Elefantum Arelatensem Episcopum non interfuisse synodo Francofordiensi.

PETRVS EPISCOPVS] Virdunensis in Belgica prima, ut rectè notat vir clarissimus Carolus le Cointe in annalibus ecclesiasticis Francorum. Richardus enim Vvaffeburgus lib. 3. antiquitatum Galliarum Belgicarum fol. 140. 141. narrat eum suspectum habitum quòd circa annum **DCCCLXXXIV**. particeps fuisset conjunctionis adversus Karolum M. factæ ab Ardico Comite in Aultrasia, cum convinci non potuisset, tamen à Karoli gratia excidisse, & per duodecim annos prohibitum ei fuisse ne in aula esset, tandemque sic in synodo Francofordiensi purgasse, & postea potestatem illi factam ut ad palatium venire posset. Conjuratio autem illa Ardici sive Haroldi, hoc enim vetum est nomen, contigit anno

Tom. I. D C C L X X V. ut ait Eginhardus in annalibus: *Falsa est eodem anno trans Rhenum apud orientales Francos adversus Regem immodica conjuratio, cujus auctorem Harradum Comitem fuisse constat. Sed hujus indicium cito ad Regem delatum est: ejusque solertia tam valida conspiratio citra ullum grande periculum in brevi conquievit, auctoribus ejus partim privatione luminum, partim exilij pena condemnatis.* Meminit ejusdem conjurationis idem Eginhardus ad annum D C C C X V I I. Item Theganus in libro de gestis Ludovici Pij cap. 22. ubi consilia Hardtati aperit explicat: *Erant (Reginarius) filius filia Hardiati, qui erat Dux Austria infidelissimus, qui jam dudum insurgere in Dominum Karolum voluit & ei regnum minuire.* Auctor tamen annalium ecclesiasticorum supra laudatus extimat Petrum Episcopum Vitodunensem se in synodo Francofordiensi propterea purgasse quia conjurationis adversus Karolum Regem ejusque regnum à Pippino filio nuper inita particeps dicebatur. Vide Chronicon Vitodunense Hugonis Abbatis Flaviniacensis pag. 117.

IN MORTEM REGIS] Putavit Sirmondus heic agi de conspiratione quæ anno D C C X C I I. pacta fuerat apud Ratibonam, cujus auctor fuit Pippinus Italix Rex. Verum ex his quæ ex Vasseburgio rebata sunt apparet in aliud tempus transferendam esse hanc historiam.

Ibid. c. 8. GAERBODVS] Sirmondus in Notis ad hunc locum putat Ebroicensem Episcopum fuisse. At idem auctor annalium ecclesiasticorum ad annum D C C L X X V I I I §. 2. & D C C X C I V §. 53. contendit opinionem Sirmondi non posse esse veram, & Girvoldum Abbatem Fontanellensem & Episcopum Ebroicensem diversum esse à Gerbodo.

Pag. 166. c. 11. MAGNARDO] Archiepiscopo Rotomagensi. Caput istud sumptum est ex Capitulari secundo anni D C C L X X X I X. cap. 6.

Ibid. c. 15. PER CONSENSUM EPISCOPI] Hæc clausula est magni momenti. Ostendit enim privilegia monasterii olim concessa ita intelligenda esse ut interim jura Episcoporum serventur illata. Quæ de re pluribus ageatur in Notis ad caput 81. libri primi Capitularium.

Ibid. c. 16. Sumptum est ex capite 16. Capitularis II. anni 789.

Pag. 167. c. 18. Istud sumptum est ex capite 54. Capitularis I. anni ejusdem.

Ibid. c. 18. DOMINA] Leg. dominica. Caput istud videtur descriptum esse ex capite 30. Capitularis I. anni 789.

Pag. 168. c. 10. CAPELLA REGIS] Flodoardus lib. 3. cap. 23. de epistolis Hincmari: *ab antiqua regia capella tulisse.* Capitulare anni D C C L V I. cap. 6. *in sacellom Regis veniant.* Vide Capitulare de villis Karoli M. cap. 6.

Ibid. c. 36. OCCASIONIBVS] Vetus exemplar habet *occupationibus.* Sed legendum esse uti nos edimus apparet ex capite 39. Concilij Africani, in quo recensentur occasiones in quibus recedere licet à regula quæ vetat ne virgines velentur ante viginti quintum ætatis annum. Ob eam causam nos emendationem nostram prætulimus lectioni quæ est in veteri libro. Similem errorem

fuitulimus ex capite secundo tituli xxv. capitularium Karoli Calvi, ubi malè legebatur *occupationibus*, cum legendum sit *occasionibus*, ut patet ex adnuntiatione Karoli Regis quæ paulo post sequitur. Ista cum Sirmondus non animadverteret, & omnino hunc locum acciperet de occupationibus quibus virgines distingendæ essent ante annos viginti quinque, putavit heic deesse aliquid, & vocem *deinenda* eam ob causam addidit in hoc loco.

SERVIVNTVR] Sirmondus edidit *serventur.* Fortassis vera est emendatio Sirmondi. Nam voces *servire* & *servare* aliquando invicem permutari solitas colligitur ex capite 67. libri primi Capitularium; ubi pro eo quod meliora exemplaria habent *honores serventur*, in Pitheano tamen, Camberonensi, Thuano, Parisiensi, Divionensi, & Metensi scriptum est *serviant*, in Tiliano *servant*. Editio quoque Basileensis habet *serviant*. Sed Heroldus admonuit in margine legendum esse *serventur*. Antonius Augustinus in glossario ad Iulianum Antecessorem adnotat vocem *observent* in capite 29. Novellæ 123. positam esse pro *observant*.

A SEDE APOSTOLICA] Conueverant ergo Reges nostri per illa tempora petere à Pontificibus Romanis Episcopos & Presbyteros qui assidue in palatio manerent. Originem istius moris reperio in epistola 26. Codici Carolini, quæ est Pauli Papæ ad Pippinum Regem, in qua hæc leguntur: *Præcelsa Christianitas vestra per eadem suas à nobis petiit syllabas Georgium Episcopum & Petrum Presbyterum in vestra permanere servitio nos debere concedere. Et quidem præcellentissima vestra benignitas agnoscat nos jam dudum de hoc vestra obtemperasse voluntati.* At excellens est & sanctitate plena sequens Pauli Pontificis admonitio. Subdit enim: *Pro quo dirigit nobis quid de episcopatu prædicti Georgij & de Ecclesia quæ præminato Petro commissæ est peragere debeamus, ne amplius illis admonitis in nimiam negligentiam incuriam deveniam.* Existimabat itaque Paulus non posse Georgium & Petrum regere Ecclesias suas eodem tempore quo erant in palatio. Petit ergo à Pippino ut ad se rescribat quid statui velit de episcopatu ejusdem Georgij & de Ecclesia quæ Petro commissæ erat, ne, illis amotis, damna & detrimenta patiantur per absentiam rectorum. Legi enim illic puto debere *amotis* pro eo quod vulgata editiones habent *amontis*. Porro præter auctoritatem Romani Pontificis, necessarius quoque erat Episcoporum sive Conciliorum Gallicanorum consensus ut Episcopi & Presbyteri facultatem haberent commorandi in palatio; quemadmodum in hoc capite Francofordiensi legitur actitatum esse à Karolo M. cum Anglitanum primò, dein Hildeboldum in palatio suo habere voluit propter utilitates ecclesiasticas. Testis est etiam hujus rei Hincmarus in epistola 14. cap. 14. loquens de ministerio & officio Archicapellani: *A tempore vero Pippini & Caroli interdum per Presbyteros, interdum per Episcopos regia voluntate atque episcopali consensu, per Diaconos vel Presbyteros magis quàm per Episcopos hoc officium executum extitit: quia Episcopi continuas vigilias supra gregem suum debent*

Tom. I. *affidat exemplo & verbo vigilare, & non diutius secundum sacros canones a suis abesse parochiis.* Tum in capite sequenti enumerat Presbyteros qui sub Pippino, Karolo, & Ludovico Archicappellani fuerunt.

ANGILRAMNUM ARCHIEP.] Metensem. Vocabatur autem Archiepiscopus, quamvis Metropolitanus non esset, quia summus sacri palatii Capellanus erat; sicut Fulradus Abbas sancti Dionysij, qui eadem dignitate ornatus erat in palatio Pippini & Karoli, quia Presbyter erat, Francie Archiepiscopus vocatur in epistola Adriani Papae ad Tilpinum Archiepiscopum Remensem, quae extat apud Flodoardum. Porro Angilramnum fuisse etiam Cancellarium Karoli M. legitur in Chronico monasterij Senonensis. Quod si verum est, hinc confirmari potest eorum opinio qui putant Archicappellani & Archicancellarij officia conjuncta fuisse sub secunda Regum nostrorum familia.

Ibid. c. 54. **ALCVINVM]** Vetus codex *Alquinum* pro *Alquinum*. Testamentum Ewardi Comitis in codice donationum piarum Auberti Miraci pag. 99. *Librum Alquini ad Vuidonem Comitem.* Alquinum etiam vocat Thiofridus Abbas Eternacensis in prologo ad vitam sancti Villibrordi, ut testatur Ioannes Roberti in Notis ad Epitaphia ejusdem Thiofridi pag. 81. Annales Anianenses in veteri codice nostro MS. *Quem librum* (id est, textum evangeliorum) *ejusdem Regis magister & didascalus propria manu descripsit Alcuinus, qui & Albinus.*

Pag. 275. **CAPITVLARE SAXONVM]** Editum est Romae & in Germania superioribus annis.

VESTFALANIS] Ad tria ista Saxonum genera respexit Vvithindus lib. 1. pag. 6. ubi ait Saxones divisos fuisse in Orientales, Angarios, atque Vvestualos.

Pag. 277. c. 1. **VT ECCLESIAE]** Caput istud compositum est ex cap. 2. 3. 4. Capitularis anni DCCLXXXVIII. Immo reliqua quoque ejusdem Capitularis capita haec deesse colligitur ex capite sequenti istius Capitularis. Nam illic scriptum est: *Si quis supra dicta octo capitula &c.*

Pag. 281. **PACTVS LEGIS SALICAE]** Hunc titulum huic legi adscripsimus, secuti auctoritatem quorundam veterum exemplarium. In emendanda porro lege Salica usi sumus undecim codicibus antiquissimis, quorum quatuor extant in bibliotheca regia, quintus in Bigotiana, sextus in Sangallensi. Septimus fuit sancti Remigij Remensis, quo usus quoque est Ioannes Tilius, octavus sancti Vincentij Metensis, nonus sancti Vincentij Laudunensis, decimus sancti Launomari Blefensis. Undecimus, quod Expillij & Lescurij fuerat, nobis subministravit humanitas amplissimi viri Hieronymi Bignonij Advocati regij in Parlamento Parisiensi. Praeter haec, aliud quoque Salicae legis exemplar habet bibliotheca Thuana, sed recens, ideoque a nobis omissum. Habemus vero nos librum legis Salicae ex editione Tiliana, in cujus margine Franciscus Pithaeus sua manu adnotavit varias lectiones ex codice quodam Metensi nobis ignoto, quem suum vocat. Venit quoque, cum ista edicerentur, in manus meas alterum exemplar eandem legem, in cujus margine idem

Franciscus Pithaeus plurimas varias lectiones adnotavit ex codicibus manuscriptis, notas praeterca nonnullas addidit. In tanta veterum exemplarium copia infinitum esset adnotare varias lectiones. Satis erit admonere lectorem, textum legis accuratissime emendatum esse diligentissima collatione eorundem exemplarium; ut si quid illic aliter invenerit quam scriptum habeatur in superioribus editionibus, iudicio factum esse arbitretur. Nihil enim conjecturis datum est. Dux autem haec Salicae legis editiones fuit; una vetus, quam Basilius Ioannes Herold Basileae emisit anno MDLVII. & post eum Gottefridus Vvendelinus anno MDCLIX. Antuerpiae altera recens, quae a Tilio primum edita, dein a Pithaeo, Lindembrogio, Bignonio recula est. Discrepant profecto inter se haec duae editiones, non solum in ordine titulorum, sed etiam in verbis ipsis, ut pridem observatum est a viris eruditissimis. Itaque Franciscus Pithaeus, uti manu ejus scriptum reperi in libro meo, existimavit Germanicam editionem esse antiquam legem Salicam, Tilianam vero repetitae praefationis, *Valde vero diversa est, inquit, haec editio a Germanica, quae antiquior videtur, haec vero repetita praefationis & posterior.* De hac duplici Salicae legis editione Vvendelinus putat intelligendum esse locum illum Eginhardi in vita Karoli M. *Franci duas habent leges plurimas in locis valde diversis.* Sed Hermannus Comes Nuernarius interpretatus est de lege Salica & Ripuaria: *Duas Francos habuisse leges ipsorum aedificantes restantur, Salicam atque Ripuarianam.* Eadem fuit sententia Bignonij, ut videre est in Notis ejus pag. 827. Quorum ego sententiae lubenter accedo. Nam semel emendata & promulgata a Karolo lege Salica, vetere editione tum Franci non utebantur, neque Eginhardus dixisset eos sensu Francos duas habere leges. Certè Vvendelinus vi veritatis coactus est scribere pag. 85. legem Ripuarianam a Salica descendere ac plerisque in locis totidem verbis esse exscriptam. Vvendam vero dicta sit lex Salica, variae sunt doctissimorum hominum sententiae. Vide eundem Vvendelinum & Carolum Dufresnium in observationibus ad Ioivillam pag. 241. Sed quicquid sit de nomine, diu viguit usus istius legis in Occidente, uti jam observatum est ab aliis. In probationibus historiae Bressianae pag. 5. & 215. animadverto eam adhuc in usu fuisse annis MCLXXXV. & MCCCXVI. apud Lugdunenses & Friburgios. Attamen non ita multo post ne nomen quidem ejus vulgo noscebatur inter Francos. Extat in bibliotheca S. Victoris Parisiensis opusculum Richardi Scoti scriptum sub regno Joannis Regis, in quo describitur genealogia aliquotum Regum Francie, & in fine ista adduntur: *Legem vero Salicam, quam ab omnibus Doctoribus legum, quoscunque novi, peti, utrum de ea cognitionem haberent, & tamen mihi nullam penitus respondentes, libentissimè demonstrarem.* Viderat eam itaque Richardus, tamen vulgus Iuriconsultorum illius aevi eam non nosset.

DCCLXXXVIII.] Ita editio Pithaeana & nonnulli codices Sangallenses habent **DCCLXXXVIII.** Bigotianus **DCCLXXXVIII.** mendose utriusque, Indictio sexta arguit veram esse lectionem quam nos

TOM. I. retinimus. In codice S. Remigij adscriptus quidem erat annus quo Karolus librum istum scribi iussit, sed cuncti ope erasus est. Decet autem hæc nota in plerisque vetustis codicibus.

Pag. 293. c. 17. §. 3. **VASA DICUNTUR**] Agitur heic de variis sepulchrorum generibus. Per vasa autem heic intelligi sepulchra sub humo constructa ex lapidibus, quæ etiamnum vasa à Lemovicibus dicuntur.

Pag. 314. c. 69. **LIGERIM AVT CARBONARIAM**] Heroldus post hæc addit *aut circa mare*. Sed nos, secuti consensum veterum codicum & editionum posteriorum, sustulimus hanc clausulam. Ligerim hoc loco Vvandelinus pag. 86. & 166. interpretatur fluvium Belgicæ in Hasbania qui Lachara vocatur apud Doubletum in antiquitatibus S. Dionysij pag. 724. Ego facilis crediderim heic agi de Lesura fluvio Treverorum, quem hodie Leserem vocant, quatuor milliariis Germanicis ab Augusta Trevirorum. Hunc fluvium ego reperio Ligerim vocatum in præcepto Dagoberti Regis pro Ecclesia Trevirensi, quod à Vvillelmo Kyriandro editum est in commentariis de Augusta Treverorum pag. 74. itémque in alio præcepto Regis Pippini ibidem relato pag. 78. cuius verò fragmentum refert Christophorus Brovverus libro septimo annalium Trevirensium pag. 378. posterioris editionis. Diversas ab hoc est Ligeris fluvius in libro tertio Capitularium cap. 74.

Pag. 318. c. 57. §. 1. **V V A R G V S S I T**] Vargi sunt (inquit Savaro ad epistolam quartam libri sexti Sidonij) cæli solique patrij profugi & extorres, quibus aqua & igni interdictum est, quod pluribus illic probat vir eruditissimus. Nimirum, ut ait ibidem Sirmundus, ex profugis exulibus indigenæ sunt latrones.

Pag. 314. §. 71. Ibid. **S I Q V I S P I T O**] Vide supra pag. 989. in Notis ad pag. 12.

INCIPIUNT SENTENTIAE] Ista in codice Gandavensi & in Remensi ponuntur post Capitulare anni **DCCCLXXIX.** & à Tilio edita sunt post decrecionem Chlotharij, ante librum legis Salicæ. Lindenbrogius rectè reposuit in calce ejusdem legis, post recapitulationem solidorum. In codice porrò Remensi sic habet titulus: *Inci- piunt sententias de septem septinas, hoc sunt particulas causas.* Quem Tilius sic emendavit: *Sententia de septem septenis, hoc est, particularibus causis.* Frustra. Nam qui sententias illas collegit, per causas particulas intellexit eas quæ secundum legem Salicam pari multa sive pœna judicandæ erant, hoc est, multa ducentorum solidorum; adeoque ob hanc causam nos in fine singulorum capitum adnotavimus ex quo legis Salicæ loco unumquodque eorum sumptum sit. Quid autem sit carta particula sive particula rectè explicat Bignonius in Notis ad Marculfum pag. 923.

Pag. 319. **EDICTVM DOMINICVM**] Editum primò est à Vito Amerbachio, deinde verò à Basilio Ioanne Herold. Ego contuli cum vetustissimo codice MS. sancti Galli.

Pag. 311. **CAPITVLARE DE VILLIS**] Primus hæc capitula edidit Hermannus Conringius in calce epistolarum Leonis III. ex veteribus membranarum academiæ Helmstedtensis. In illis porrò simplex erat titulus *de villis Imperatoris.* Attamen vir doctissimus rectè illa adscripsit Karolo Magno. Con-

stituta autem fuerunt quo tempore Regina erat in **TOM. I.** palatio Karoli, hoc est, antè quam ille fieret Imperator. Nam Liutgardis postrema ejus uxor obiit in civitate Turonensi anno octingentesimo pridie Nonas Junias, paulò antè quam Karolus Italicum iter indixisset, ut patet ex annalibus Eginhardi.

BATLINIAS] Intelligit haud dubiè lintheos pag. 317: pannos quibus utimur in lectis. Nam hodie **Le-** c. 42. movices balingias vocant pannos lintheos in quibus infantes involvuntur.

ANDEDOS] Puto heic agi de instrumento ferreo, in modum circuli composito, quod tribus fulcris ferreis innititur. Anderem hodie Lemovices vocant.

AVCELLATORES] Vide Reinesij epistolas **Ibid. c. 45.** ad Daumium pag. 69. ubi citat hoc Capitulare.

DE LVFIS] Capitulare II. anni **DCCCXIII.** pag. 341. cap. 8. *Vi Vicary luparios habeant.* c. 69.

CAPITVLA ADDITA] Capitula ista primus vulgavit Vitus Amerbachius. Vetus illorum exemplar exstitisse Mutinæ ævo Sigonij ipse scribit in libro quarto de regno Italia. Vetustissimum nos nacti sumus in bibliotheca Thuana; ac præterea octo ista capitula emendavimus ope duorum veterum codicum manuscriptorum bibliothecæ regie. De tempore non ambigitur quo illa constituta sunt, de loco non constat. Sirmundus existimavit ea Romæ fuisse promulgata. Attamen ex chronico Moyssacensi colligi posse videtur condita illa fuisse apud Ravennam, quò semense Junio anni **DCCC1.** contulisse Karolum Imperatorem testatur Eginhardus. Certè ex præfatione istorum capitulorum constat non uno loco actum fuisse de legibus emendandis, sed *per vbes singulas* ante conspectum Principis varias quæstiones fuisse agitatas, ac varia capitula necessaria legibus addita.

SANCTIO] Ita codex Thuanus. Amerbachius & Heroldus habent *sententia.* Sigonius, *an-* *horita.*

S I Q V I S L O N G O B A R D V S] *Hæc lex spe-* **Pag. 347.** *cialiter incipit de Longobardo; sed generaliter **c. 1.** *finiur cum dicit, sed absolute faciat unusquis-* *que.* ut ait glossa vetus in codicibus regis. Vetus tamen hujus legis maximè viguit inter Longobardos, qui eam frequenter adferunt in chartis donationum quæ extant in Chartulario monasterij Casauriensis, & in chartis monasterij S. Bartholomæi de Carpineto to. VI. Italiae sacre pag. 1278. & 1282.*

MORTE DIGNVM] *post tertium furium.* **Ibid. c. 4.** ut ait glossa interlinearis in uno codice regio. Vide capitula Karoli M. excerpta ex lege Longobardorum cap. 9. & quæ illic à nobis adnotantur.

S I V N V M T E S T I C V L V M] *habent duos,* **Pag. 348.** *inquit eadem glossa interlinearis. Sed funicum **c. 5.** *tanium habent illum amputaverit, duas partes* *preij ipsius componat, sicut de oculo.**

MEDIETAS VVIDRIGILDI] *Per hoc* **notatur quòd hæc lex tantum ad Longobardos per-** **tinet,** ut habetur in eadem glossa.

QVA FISC. VEL LITI] In uno codice re. **Ibid. c. 6.** *gio legitur: qua fiscalini vivunt liberi vel ibi vel* *in Francia.*

CAPITVLA EXCERPTA] Emendata sunt **Pag. 349.** ope duorum veterum exemplarium bibliothecæ

- T O M. I.** Sunt autem inter hæc etiam nonnulla quæ leguntur quoque in libris Capitularium. Ea verò isthuc exhibemus, quia pleniorum sensum habent quam in libris Capitularium.
- Ibid. c. 1.** **QVI SVB DIACONEM**] Caput istud habetur in libro tertio Capitularium cap. 25. Verum quia in libro primo legis Longobardorum conjungitur cum sequenti, non solum in libris editis, sed etiam in manuscriptis, placuit illud hæc inferere. Sumptum est autem ex capitulis quæ Karolus M. legi Salicæ addidit anno tertio imperij. Nota interlinearis in uno codice regio sic habet: *Hæc duo leges Salicæ dicuntur, cum de Clericis loquantur, abrogate, cum hodie secundum Romanam legem compositio fieri debeat. Vel possumus dicere secundum hanc legem compositionem faciendam, cum Romana sit. Est enim ab Imperatore constituta.* Nota marginalis in eodem codice: *Infirmatur hæc lex per legem ut omnis ordo Ecclesiarum &c. & etiam à statim sequenti capitulo de Episcopis & sacerdotibus occisis, eò quod ibi legitur: Veruntamen videtur nobis de Presbyteris. Sed secundum quosdam non est infirmitas, sed adjectio.*
- Ibid. c. 4.** **SI QVIS MESSEM**] Hoc caput descriptum est in libro tertio Capitularium. Hæc tamen etiam positum est, quia postrema illius pars non extat in Capitularibus.
- Pag. 350. c. 5.** **SVPER BAN. DOM.**] *id est, si Rex miserit bannum ut nullus eorum disperdat, inquit glossa in uno codice regio.*
- Ibid. c. 9.** **SICVT LEX EST**] *id est, ut verberetur, ut ait eadem glossa. Sed non puto glossatorem istum bene cepisse sensum legis.*
- Pag. 351. c. 12.** **FVRTA ILLA EXCLVDAT**] *id est, non teneatur de compositione tertij furis, vel etiam non teneatur de primo neque de secundo furto, inquit idem glossator. Alia glossa ait: Hoc de seruo tantum esse dictum nemini venit in dubium. Sed si liber homo furum fecerit tertium, & exinde ad mortem iudicatus fuerit, quid inde fieri debeat queritur.*
- Ibid. c. 13.** **INVIDIAM AVT OCC. INIV.**] *id est, per odium aut per malum ingenium, ut legitur in capite undecimo Capitularis anni DCCCLXXIX.*
- Ibid. c. 15.** **IVBEMVS QVOQVE**] In uno codice regio scriptum hæc est in margine: *Hæc lex Salicæ est.*
- Ibid. c. 17.** **DE FEMINIS**] Hæc lex in libris editis tribuitur Karolo, in manuscriptis Lothario. Haud dubie utriusque est. Nam nepos plurimas avi constitutiones descripsit in suis capitularibus, ut cuius notum est.
- Ibid. c. 19.** **DE OMN. DERITIS**] In uno codice regio adnotatum sic est: *Hoc caput Salicum est.*
- Pag. 351. c. 22.** **SALICAM LEGEM**] Glossa marginalis in eodem codice regio: *Per Salicam enim legem constitutum fuerat ut solidi semper solverentur quadraginta denaris, quod verum est. Concilium Remense anni DCCCXIII, cap. 41. Vt Dominus Imperator secundum statutum bone memorie Domini Pippini misericordiam faciat ne solidi qui in lege habentur, per quadraginta denarios discurrant. Hincmarus in vita sancti Remigij: In testamento à beato Remigio condito lector attendat quia solidorum quantitas numero quadraginta denariorum computatur, sicut tunc solidi*
- T O M. I.** agebantur, & in Francorum lege Salicæ continetur, & generaliter in solutione usque ad tempora Karoli perduravit, velut in eius capitulis continetur. Vide Capitulare secundum anni DCCCIII, cap. 9. & lib. 3. Capitular. c. 30.
- EXCEPTO SI LEVDES**] Codices regij: *Exceptio tendo.*
- SAXO AVT FRISO**] Vnum vetus exemplar: *Saxon aut Frison.* Aliud: *Saxus aut Frisus.* Editio Nicolai Boherij: *Saxo aut Friso.*
- SEXAGINTA DEN.**] Imposuit nobis hæc editio ejusdem Boherij & Lindenbrogica, Manuscripti codices habent quadraginta. Atque ea est sincera lectio, quam confirmat caput 75. libri quarti Capitularium. Beatus Rhenanus lib. 2. rer. Germanicar. pag. 94. *Salici Franci majus privilegium habebant. Nam hys solidum xii. denariorum pro multa solvebant. Si Frisus aut Saxo offendisset Salicum Francum, xl. denariorum solidò multabatur.*
- VT NEMO**] In uno codice regio hæc adnota- **Ibid. c. 18.** tio legitur in margine: *Hinc videtur potest quod si aliquis vendiderit hominem nisi in presentia hominum qui notantur bis duabus legibus, nulla est venditio, quia facit contra legem.* Ista clarius explicatur in nota marginali alterius codicis regij: *Hæc lex in hoc quod dicit nisi in presentia Comitum augetur à sequenti lege De mancipiis, cum lege illa ante nota testimonia emi possint mancipia. Et notatur hæc in lege quod qui hominem emerit nisi in presentia Comitum vel notorum testium, nihil agit, cum contra legem faciat istam. Lex de mancipiis, quam laudat auctor istius glossæ, legitur statim post caput istud in libro secundo legis Longobardorum. Nos tamen hæc eam non retulimus, quia suo loco extat in libro quinto Capitularium cap. 203. & Addit. IV. cap. 157.*
- IN PRÆSENTIA COMITVM**] *Quod hodie non tenet, inquit auctor prioris glossæ, per sequentem legem.*
- IN PVKTO**] *id est, absconsi, ut ait glossa interlinearis in eodem codice regio. Sed in capite 34. istorum excerptorum & in regula Magistris de diversis generibus monachorum cap. 1. hæc vox significat simpliciter occultè: de sicla infirmitate absconsi securi.*
- LEGALI SENTENTIA**] *id est, ut tot vicibus bannum solvat quot mancipia emit, ut ait glossa interlinearis in utroque codice regio.*
- VT LATRONES**] Vide Notas ad Capitula- **Ibid. c. 19.** re anni DCCCLXXIX. cap. 9. In uno porro codice regio hæc nota adjecta est in margine: *Huc obviat lex inferior Si quis in, quia non, ut hæc, dicit jurare debet, sed ut illa, id est, quod non eam fugere fecisset ad justitiam cuiuslibet disfacendam. Vel non obviat, quia de illis loquitur qui infra emunitatem furtum fecerunt vel infra habitant, illa de his qui foras fugerunt. Vel dicendum est quod utramque partem sustinebunt & utramque sacramentum facient. Eadem ferme verba leguntur in altero codice regio. Lib. 5. Capitularium cap. 26. Ideo nos illam inter hæc capitula excerpta non descripsimus.*
- DE MANNITIONE**] Vnum vetus exemplar **Pag. 351. c. 23.** habet *De mannire.* Quo etiam modo scriptum

Tom. I. fuisse constat in eo quo usus est Nicolaus Boherius. Istud porro caput Ludovico Pio tribuitur in capitulis que Lindenbrogius edidit post legem Salicam, ut adnotamus infra ad paginam 604. sive ad Capitulare primum anni DCCCXIX.

AD PLACITA OPPRIMANT] Boherius & Lindenbrogius habent *per placita*, quam lectionem confirmat unum vetus exemplar, ubi primò scriptum fuit *per implicita*.

Ibid. c. 20. LIBELLARI] *id est, liberi homines*, inquit glossa interlinearis in uno codice regio, scilicet qui per libellum sive chartam facti fuerant liberi. Vide Capitulare Pippini Regis Italiae cap. 6.

ANTIQUI] *qui amico coluerant terram ecclesiasticam*. Hæc est vetus glossa adjecta eidem codici regio, quam non arbitror esse legitimam. Lex enim loquitur generaliter de libertis, sive illi ecclesiastici fuerint, sive regij aut aliorum dominorum.

EPISCOPVS PRIMO] Boherius non cepit sensum huius loci, cum putavit hanc legem jubere ut Episcopus pauperi provideat de advocato. Lex enim jubet ut Advocatus Episcopi iustitiam faciat, quod tum solebant Advocati, Vide infra in capite 39. istorum excerptorum.

ADVOCATVM] *id est, per Vicarium suum*, ut putat idem Boherius, falso. Nam Advocati & Vicarij distincta erant officia. Vide Capitula Pippini Regis Italiae excerpta ex lege Longobardorum cap. 29. & lib. 3. Capitular. cap. 11. itemque Capitula Lotharij tit. 3. cap. 7.

CAPITVLARE DOMNI IMP.] Turbavit hic locus eundem Boherium, quòd Imperator heic de se loquatur in tertia persona. *Nota*, inquit, *quòd licet loquatur hic Carolus de Capitulari Imperatoris, tamen debet intelligi de suo, & quòd est lex Ludovici Imperatoris, qui loquitur de Capitulari Domni Imperatoris*. Revera lex est Karoli Magni, quam renovatam postea puto à Pippino Rege Italiae, eo verò tempore interpolatam ab illo fuisse, sicut videmus in nonnullis alijs ejusdem Pippini capitulis. Non posse esse Ludovici Pij hinc patet quòd cum ista scripta esse oporteat vivente Karolo, à Ludovico scribi non potuerunt, qui Rex Italiae non fuit. Similis interpolatio facta est in capite 36. istorum excerptorum, ubi Boherius ista adnotat: *Adverte quòd ista lex non est Caroli Imperatoris, sed Ludovici aut Lotharij, licet in superscriptione dicatur Imperator Carolus, ut patet ex fine legis*.

Ibid. c. 11. QVALES LEX IVBET] *prima istius tituli*, inquit glossa in uno codice regio, *id est, lex que extat in libro tertio Capitularium cap. 11.* que verò primo loco heic ponitur in codice legis Longobardorum.

Pag. 373. c. 23. VT LEX HABET] Extat in secundo Capitulari anni DCCC. cap. 11. Vide etiam Capitulare primum anni DCCCIX. cap. 16.

Ibid. c. 24. FALSA PERSONA] *id est, qui convicti sunt testimonium secundum fidem & religionem non dixisse*. Itaque in uno codice regio hæc nota additur in margine: *Qui falsum testimonium dixerit, ad testimonium non admittitur*. Vide lib. 1. Capitularium cap. 44.

Ibid. c. 25. IVDICES IELVNI] Vide lib. 1. Capitularium cap. 60. lib. 3. cap. 38. lib. 5. cap. 103. & Tom. I. lib. 6. cap. 232.

Tom. I. lib. 6. cap. 232.

VICARIOS] Nota marginalis in uno codice regio: *id est, Vicecomes vel Vice dominos*.

FREDAM] *id est, bannum*, ut habet glossa interlinearis in uno codice regio, sive *regalem compositionem*, ut in alio.

CORAM CENTENARIIS] Hæc lex dicitur cultatem habet. Vide Capitulare primum anni DCCC. cap. 2. & lib. 3. Capitular. cap. 26. & 79. & lib. 5. cap. 105. & 293. Istam difficultatem agnovit auctor glossæ in uno ex codicibus regijs, ubi sic legitur: *Cum hic de minoribus dicit, de majoribus idem intelligendum est; id est, de morte & de libertate iudicandi, ut lex præcipit: Vt nullus homo in placito Centenarij*.

DIFFINIRI] Eadem glossa: *Diffiniri accipit hic alio modo quam per sententiam diffinisivam*.

HOC QVOQVE IVBEMVS] Caput est 89. legis Ripuatorum, quod Karolus in suis Capitularibus inseruit. Vide que infra adnotantur ad paginam 455.

CORAM TESTIBVS] Vetus nota marginalis in uno codice regio. *Ideo dicit coram testibus partem fisco dari ut perpetua pax, id est, ut fiscus postea exinde eum interpellare nequeat, vel si postea reus convincitur illud facinus perpetrasse unde pulsabatur, ab eo tunc aliud bannum non exigatur*.

DOMNVS KAROLVS] Addita ista haud dubiè à Pippino sunt, à quo legem istam renovatam esse. Vide que paulò antè dicta sunt ad caput 20. istorum excerptorum.

ET DE MONASTERIIS] Vide Notas illustriissimi Episcopi Monspeliensis Francisci Bossueti ad Innocentium III. pag. 11. 40. Vide etiam to. IX. Spicilegij Dacheriani pag. 64. cap. 12. inter capitula que tribuuntur Bonifacio Archiepiscopo.

ANTEPOSITO] Vide Ianuà à Costa in Decretales pag. 364. qui ista accuratè explicat.

NOBIS NVNTIETVR.] Vide omnino caput undecimum eorum que Bonifacio Archiepiscopo tribui proximè diximus.

DE FRVST] Sumptum istud est ex capite 14. Capitularis anni DCCCLXXIX. ut illic adnotavimus.

PER FRAVDEM] Decretum fuerat anno DCCCLVII. in synodo Compendiensi ut si quis filiastrum aut filiastram suam ante Episcopum ad confirmationem tenuisset, ab uxore sua separaretur, & alteram non acciperet. Nihil statutum fuerat de feminis. Attamen quia par causa videbatur, postea mulieres nonnullæ fastidiosa, ut occasionem quærent divortij, proprios filios coram Episcopis ad confirmandum tenebant. Stavit autem Concilium Cabilonense II. habitum anno DCCCXIII. *ut si qua mulier filium suum desidia aut fraude aliquam coram Episcopo tenuerit ad confirmandum, propter fallaciam suam, aut propter fraudem, quandiu vivet, agat patientiam, à viro tamen suo non separetur*. Nonnullæ maritos suos impellebant ad istud facinus, ut ita possent ab illis discedere; ut colligi potest ex Flodoardo, qui lib. 3. cap. 21. refert Hincmarum Remensem Archiepiscopum ad Lupum Ca-

Ibid. c. 27.

Pag. 354.

c. 29.

Ibid. c. 30.

Ibid. c. 31.

Pag. 355.

c. 36.

Ibid. c. 37.

Ibid. c. 39.

Pag. 356.

c. 45.

Ibid. c. 48.

T O M. I. talaunensem Episcopum scripsisse pro quodam qui dolo deceptus fuerat ut infantem proprium ad ca- techizandum teneret, item quid de hac re synodus decreverit. Vide Gratianum 30. q. 1.

Ibid. c. 49. **GENERALITER**] Heic caput istud Karolo tribuitur, etiam in antiquis exemplaribus. Dominicy tamen in Ailetore Gallico pag. 52. citat illud ex capitulis Ludovici Pij. Sane isdem omnino verbis legitur in capite quinto Capitularis quod ab eodem Ludovico editum est anno d c c c x x i. Fieri ergo potest ut Karoli sit, deinde repetitum à Ludovico post addita capitula legi Salicæ.

Pag. 357. **CAPITVLVM DE HONOR.**] Certum est hoc capitulum reperiri inter canones synodi Triburiensis. Ac sanè multa sunt quæ dicere videntur illud ab Episcopis constitutum fuisse, non autem ab Imperatore. Et tamen notius est sub nomine Karoli M. quàm sub nomine Concilij Triburiensis. Primus, quod sciam, Ivo Carnotensis Episcopus illud Karolo tribuit, hinc deceptus, ut opinor, quod apud Burchardum sequatur statim post duo capitula quæ verè sunt Karoli. Ivonem secutus est Gratianus. Baronius ad annum d c c c i. illud annumerat legibus Karoli, ad annum verò d c c c v. canonibus synodi Triburiensis. Vide Additionem ad caput xvi. libri secundi de concordia sacerdotij & imperij, & Notas ad Gratianum dist. 19. cap. 3. In memoriam. Ceterum hoc capitulum emendavimus ope quatuor veterum exemplarium.

SACERD. MAT. DIGNIT.] Istud sumptum est ex epistola quarta S. Leonis ad universos Episcopos per Siciliam constitutos.

VIX FERENDVM IVGVVM] Verum illud. Sed siominno ferendum non sit, quia scilicet utilitati publicæ graviter obest. ex illo decreto sequitur (inquit Marca lib. 2. de concordia cap. 16. §. 9.) *suum esse in populi potestate ut à se jugum illud amoveat.*

CAPITVLARE EPISCOPORVM.] Primus illud edidit Sirmondus ex veteri codice S. Vincentij Metensis. In codice porò illo adnotatum non est ad quem annum referendum sit, nisi quod positum est ante capitula data Missis anno secundo, quæ statim sequuntur post ista.

HÆC SVNT CAPITVLA] In codice Oxoniensi (ex quo Spelmannus hæc capitula edidit in tomo primo Conciliorum Angliæ pag. 258.) hic erat titulus: *Hæc sunt iura sacerdotum quæ tenere debent.* Non esse Egberti Archiepiscopi Eboracensis, sub cuius nomine ea Spelmannus edidit, certum est. Immo in codice Oxoniensi, utidem scribit, ante librum penitentialem Egberti inseruntur.

Pag. 359. c. 7. **SOLI**] Hæc vox non habetur in editione Spelmanni, & videtur superflua.

Pag. 360. c. 11. **VT PRO HIS QVI**] In codice Oxoniensi: *& pro his quæ adepti sunt per gratiam divinam, non pretia concupiscant &c.*

Pag. 363. c. 1. **ARCHIEPISCOPOS**] Mentem Karoli in condendis istis capitulis explicant annales Cantuonienses & Anianenses his verbis: *Anno DCCCII. recordatus piissimus Karolus Imperator misericordie sue de pauperibus qui in universo imperio ejus erant & iustitias pleniter habere non poterant, noluit de infra palatio pauperibus vassos trans-*

mittere iustitias faciendum propter munera: sed T O M. I. elegi in regno suo Archiepiscopos & reliquos Episcopos & Abbates, cum Ducibus & Comitibus, quia opus non habebant super innocentes munera accipere, & ipsos misit per universum regnum, ut Ecclesiis, viduis, orphanis, & pauperibus & cuncto populo iustitiam facerent. Eadem leguntur in chronico Moyssiacensi & in vetustis annalibus à Lambecio editis in libro secundo commentariorum de bibliotheca Cæsarea pag. 382. nisi quod illic legitur *pauperibus vassos* pro eo quod in superioribus annalibus legitur *pauperibus vassos.*

MARRIRE] irumpere, ut supra in Capitulari Bajuvatorum anni d c c l x x v i i i. cap. 1. Martire itaque hoc loco significat perfringere & perturbare legem, metaphora sumpta à viatoribus, qui à recta via deviantes, martire iter dicuntur etiamnum à Lenovicibus. Hinc in titulo xix. Capitularum Karoli Calvi cap. 13. martitio funitur pro injuria; quia qui injuriam infert, divergit à jure. Iterum martitio in veteribus chartis S. Galli heic à Sirmondo relatis significat diminutionem; quia qui dimittit vel subtrahit partem aliquam rei quæ debetur integra, deviat ab aequitate. Extat in Chartulario Ecclesiæ Viennensis charta Arulfi & conjugis ejus Adoatæ, in qua hæc leguntur: *Post denique amborum nostrum decessum, ad usum Canonicorum beati Mauricij predicta res absque martitione revocentur.* Item alia Constantij Chorepiscopi & fratris ejus Adulfi Diaconi: *Post decessum namque nostrum agricolatores beati Mauricij absque martitione vel praedice in suorum ad matrem Ecclesiæ revocentur potestate & dominatione.* Vide infra cap. 8. §. 9.

BREVIARIIS] brevibus, inventariis.

ISTA MISERATIONEM] Puto legendum esse, *istam in se rationem.*

CAPITVLARE SECYNDVM] Pleraque capitula istius Capitularis breviate sunt ex capitibus prioris Capitularis.

OMNES RE PROMITTANT.] Rhetos re. promississe patet ex veteri charta Sangallensium quæ extat apud Goldastum in tomo secundo rerum Alamannicarum pag. 81. *Per ipsum sacramentum quod Domino nostro datum habemus.* Item Bajoarij, ut legitur in tomo tertio Metropolis Salisburgensis pag. 322. *Per sacramentum fidelitatis quod Domino Carolo Imperatori ipso presente Arno juraverunt.* Hinc ergo colligitur ceteros quoque Francici imperij populos idem sacramentum præstitisse. Formulæ sacramentorum extant in fine istorum capitularum.

Hæc duo capita desunt in codice Palatino & in Metensi. Sumpta autem sunt ex apographo mundi, qui descripserat ex codice Tiliano.

KAROLI] Codex Tilianus, ut Sirmondus admonet, habebat *Imperatoris & Regis*, omisso nomine Karoli.

Hæc etiam capita desunt in eisdem codicibus, & sumpta sunt ex eodem Sirmondi apographo.

ADDVCI FACIANT.] Istud observatum reperio à Vvlfatio Remensi Archiepiscopo, qui Missus dominicus ea tempestate fuit in Rhætia. Rupertus monachus in libro de origine & casibus monasterij S. Galli cap. 5. *Hortatus est eos ut per aliquem fidum hominem eandem firmitatis cartam*

Tom. I. *cartam Domino Imperatori dirigerent.*

DE LOCIS VBI MISSI] Defunt annotationes plerorumque Missorum & locorum in quibus constituti erant. Hiatus illum partim supplebit Flodoardus, partim veteres chartæ monasteriorum S. Galli & Slechdorfensis. Flodoardus lib. 2. historię Remensis cap. 18. docet Vulfarium Archiepiscopum Remensem constitutum fuisse Missum super totam Campaniam & pagos aliquot ibi nominatos. Præstat integrum locum heic describere, qui magnam lucem adferet huic Capitulari. Tilpinum sequitur Vulfarius, qui ab Imperatore præfato Magno Karolo Missus dominicus ad recta iudicia determinanda fuerat ante episcopatum constitutus super totam Campaniam, in his quoque pagis, Dolomense scilicet, Vongense, Castriense, Steadonense, Catalaunense, Ormense, Laudunense, Vadenense, Portiano, Tardunenſe, Suesſionense; sicut & alij quidam sapientes & Deum timentes habebantur Abbates petromnem Galliam & Germaniam à præfato Imperatore delegati, quò diligenter inquirerent qualiter Episcopi, Abbates, Comites, & Abbatissæ per singulos pagos agerent, qualem concordiam & amicitiam adinvicem tenerent, & ut bonos & idoneos Vicedominos & Advocatos haberent, & undecunque necesse fuisset, tam regias quam Ecclesiarum Dei iustitias, viduarum quoque & orphanorum, sed & ceterorum hominum inquirerent & perſicerent, & quodcunque emendandum esset emendare studerent in quantum melius potuissent, & quod emendare per se nequivissent, in præsentiam Imperatoris adduci facerent, & de his omnibus eidem Principi fideliter renuntiare studerent. Residens igitur præfatus vir illustris Vulfarius ad iuncta sibi definienda iudicia cum quibusdam Comitibus in mallis publicis, res quasdam Remensis Ecclesiæ, sed & mancipia nonnulla vel colonos reimpetrasse, ac legibus per Ecclesiæ Advocatos evindicasse reperitur. Idem Missus dominicus eadem tempestate fuit in Rhætia, ut docet Rupertus monachus Sangallensis in loco paulò antè laudato. Fortassis cum Vnfredo Retiarum Comite, cujus mentio extat in charta Sangallensi apud Geldastum in tomo secundo rerum Alamannicarum pag. 81. Arno Iuvavenſis Archiepiscopus hoc missaticum implevit in Bajoaria unà cum Adalvino coepiscopo ejus, Episcopo nimirum Ratibonensi, & Orendillo iudice, ut docent veteres chartæ editæ in tomo tertio Metropolis Salisburgensis pag. 321. & 322.

MAGNVS ARCHIEPISCOPIVS] Senonensis.

IN PARISIACO] Hæc non extant in codicibus Palatino & Metensi, & sumpta sunt ex eodem apographo Simondii.

FARDVLVS] Affentior clarissimo scriptori annalium Ecclesiæ Francorum, qui locum hunc explicat de Fardulfo Abbate sancti Dionysij.

STEPHANY] Comes Parisiensis, cujus mentio habetur infra pag. 392. & 490.

MAGENARDVS EPISCOPIVS] Rotomagensis, cujus mentio in capite octavo Francofordiensi.

MADELGAVDVS] frater fortassis Angilberti Abbatis Centulensis, cujus fratres fuisset Tom. II.

Madhelgaudum & Richardum tradit Nichardus Angilberti filius in libro quarto de dissensionibus filiorum Ludovici Pij. Hi verò tres fratres, ut idem ait, apud Karolum M. merito magni habebantur.

SACRAMENTALE] Extat inter formulas Lindenbrogij pag. 322. cap. 40. Putavit autem Andreas Duchelnius ista pertinere ad annum DCCCLXX. quia videbat ea acta fuisse anno secundo Karoli. Certum est tamen revocanda esse ad annum DCCCII.

CAPITVLARE AQVISGRAN.] Verus nota adjecta codici Remensi, quæ hinc à Ioanne Tilio translata est in librum primum Capitularium, hæc habet in margine prioris istorum capitulorum. *Tempore Adriani Pape & Karoli M. Imperatoris, quando Paulinus Episcopus tenuit vices apostolica sedis in Aquis, sui factum istud capitulum propter hoc quia laici homines & vobis * Tilius volebant dividere episcopia & monasteria ad illorum opus, & non remansisset ulli Episcopo nec Abbatibus nec Abbatissis nisi tantum ut velut Canonici & monachi viverent. Puto autem heic erratum esse à librario, qui Adriani nomen heic perperam posuit, cum Leonis scribere debuisset. Conjecturam hanc adjuvat Hincmarus in epistola x lvi. pag. 763. ubi ait edictum Karoli in quod tria priora capita istius Capitularis fancita sunt editum à Karolo fuisse ad consultum Leonis Pape. Quod edictum ex integro, inquit, Dominus Karolus Magnus Imperator cum interrogatione de Chorepiscopi per Arnonem Archiepiscopum ad Leonem Papam direxit, & ad ejus consultum aliud edictum de non dividendis rebus ecclesiasticis & de Episcoporum causis edidit, & apostolica sedis auctoritate sua confirmavit, & per omnes metropolitanas Ecclesias imperij sui perpetuo servanda direxit. De eadem re cum mentione Paulini Patriarchæ agit idem Hincmarus in epistola xxix. pag. 320. quæ integrior ex Schedis celeberrimi viri Petri de Marca Archiepiscopi Parisiensis edita est in appendice Concilij Duziacensis. Itaque cum de aliis memorabilibus Imperatoribus ac Regibus loquimur, avi vestri magni Imperatoris Karoli non est prætereunda memoria: cui cum, sicut ad solet, adulantium linguis subreptum fuerit ut Ecclesiis de rebus suis præjudicium quoddam inferret, obſistentibus Episcopis, & specialiter Paulino Patriarcha, sicut vobis bene notum esse cognosco, adeo se recognovit & Ecclesiæ ac Episcopis satisfecit ut præsens oris sui confessio ei non sufficeret, sed ad posteros suos, qui ex illius progenie exorturi erant, confessionis & correctionis sua scriptum manu sua firmatum transſerret. De quo edicto partem in libro vestro qui appellatur liber Capitularum imperialium scriptum habetur capitulo lxxvii. ubi scriptum est: Quia juxta sanctorum patrum traditionem & c. Præterea cum in nota codicis Remensis scriptum sit ista acta fuisse tempore Karoli M. Imperatoris, manifestum est acta non fuisse tempore Adriani, sed tempore Leonis, quo sedi apostolicæ præſidente captum consilium est renovandi imperij in persona Karoli. Denique nuptiam invenimus Aquisgranensem synodum, cui sedis apostolicæ legatio interfuerit, vivente Adriano fuisse*

Tom. I. congregatam. At verò in annalibus Anianensibus & Canigonensibus, tum etiam in annalibus à Lambecio editis, & in Chronico Moyffiacensi legimus Karolum mense Octobri anni DCCCII. congregasse universalem synodum in Aquis, ibique multa statuta fuisse tam de politicis causis quam de ecclesiasticis. Duravit autem hic conventus, ut ego arbitror, ad aliquot menses, protractus nimirum usque ad initium anni sequentis. Argumentum est nota quæ Capitulari III. anni DCCCIII. subicitur in codicibus Palatino & Metensi infra pag. 395. *Hoc fuit datum ad Aquis in tertio anno imperij Damni Karoli Augusti, quando synodus ibi magna fuit*, id est, universalis, ut loquuntur annales supra laudati. Itaque si cui synodo Aquisgranensi sub Karolo M. habitæ interfuit apostolica sedis legatio, par est existimare id contigisse in ista, ad eamque referendam esse legationem Paulini. De eadem synodo Aquisgranensi intelligendum puto hunc locum ex epistola Alcuini ad Karolum M. quæ præfixa est libris de fide sanctæ Trinitatis: *Tempore celeberrimi conventus quo sacerdotes Dei & populi predicatorum Christiani in unum imperiali præcepto conveniunt*. Et paulò post: *Vestra probationis expectat iudicium, si digni mens iste labor in sacerdotales procedere valeat aures*. Falluntur ergo Baronius ad annum 789. & Cellotius in Notis ad quaterniones Hincmari pag. 459. dum scribunt hoc edictum promulgatum fuisse anno vigesimo regni Karoli, hinc decepti quòd in vulgatis editionibus Capitularium, ante notam marginalem codicis Remensis apposta est nota anni quo priora LXXXII. capita libri primi Capitularium sancita sunt, quam illi non satis distinxerunt à nota quæ pertinet ad capitulum de non dividendis rebus Ecclesiæ. Putavit Sirmondus hæc capitula non esse Karoli, sed Ludovici, & Ansegisum immemorem propositi & instituti sui, cum librum primum Capitularium solius Karoli ecclesiasticis legibus destinasset, has etiam Ludovici filij constitutiones injectisse. Certè aliquam causam esse oportuit quæ Ansegisum impulerit in hunc lapsus. Ea verò alia non est quam quòd cum duo istius Capitularis priora capitula, quæ verè sunt Karoli,prehendisset in fronte Capitularis quòd à Ludovico Pio editum est anno DCCCXVII. apud Aquisgranum, putavit cetera quoque ejusdem edicti capita Karoli esse, cum tamen sint ut plurimum solius Ludovici. Refellit autem heic Sirmondum Christianus Lupus to. III. pag. 319. ac demum addit: *Quocirca sui propositi immemor non fuit Ansegisus, sed Capitulare semel sub Carolo Rege positum censuit sub Ludovico non esse repetendum*. Verè, ut opinor, sed tamen non rectè. Nam probationes quas adfert adversus Sirmondum non sunt magni momenti; neque ex sola epistola duodecima Hincmari aut ex Ivone, si deessent alia argumenta, colligi posset capitula ista esse Karoli ac Ludovici. Vide Notas ad Gratianum pag. 518.

pag. 387. INCIPIUNT CAPITULA] Emendata sunt ope undecim veterum codicum, quorum tres habuimus ex bibliotheca regia, quartum ex Thuanæ, quintum ex Bigotiana, sextum ex monasterio S. Galli. Septimus extat in bibliotheca Vaticana,

unde illius exemplar ad nos missum est. Octavus Tom. I. fuit monasterij sancti Remigij Remensis, nomis S. Vincentij Metensis, decimus S. Vincentij Laudunensis, undecimus monasterij Corbionensis. Codices porro regio ita distinguimus ut unum vocemus simpliciter regium, alium Pictaviensem, quia fuit olim Ecclesiæ S. Petri Pictavienfis; tertium Mazarinum, quia ex Mazarina bibliotheca translatus est in regiam.

PRÆPONENDO ADDERE] In plerisque codicibus hæc tantum leguntur in titulo istorum capitulorum: *Capitula quæ in lege Salica mittenda sunt*. Sed in codice S. Remigij Remensis, in Sangallensi, & in Bigotiano legitur uti nos edimus. Veram autem esse hanc lectionem probat codex regius, in quo capitula ista posita sunt in fronte legis Salicæ.

QUI SVBD. OCCID.] Post hæc verba sequitur in editione Pithæi, *Et si adprobatum fuerit*. quæ nos sustulimus, quia in nullo veterum exemplarium extant quæ nos vidimus, nec in editione Canisij, nec in libro tertio Capitularium.

QUI DIACONYM] Codex regius heic & ibid. c. 1. in aliis locis hujus capituli semper repetit vocem occiderit.

SEX. SOL. COMPONAT.] Idem vetus ibid. c. 1. codex: *sol. D. C. cul. jud.*

CONSENTIRE VOLVERIT] In eodem codice & in Laudunensi scriptum est *noluerit*.

IVRET Q. L. E. V. A. TEN.] Hæc addita sunt ex Vaticano & Metensi codicibus.

SEX. S. C. DEBVI] In codice Pictavienfi & in Mazarino legitur: *D. C. solid. culpabilis judicetur*.

INTRA IPSIVS ATRIA] Ita plerique co- pag. 389. dices optimi & antiquissimi. Alij habent *in arrio c. 3. ipsius*.

PUBLICVM] Quidam codices habent *publico*, Mazarinus & Pictavienfis, *publicè*.

OCCIDISSE] In codicibus Vaticano & Me- ibid. c. 1. tensi additur, *vel abscondisse*.

REI] Mazarinus, Corbionensis, & Picta- pag. 390. viensis legunt *regis*. Pithæus, Lindenbrogus, c. 1.

Canisius, & Bignonius, *regi*. Sed Canisius admo- nit in margine legendum esse *rei*. Quæ est vera lectio, quam exhibent vetera exemplaria & liber tertius Capitularium. Similis error extat in codice Agobardi, ut diximus in Notis ad epistolam Gregorij IV. quæ apud Agobardum extat, & in capite decimo Capitularis I. anni 819. ubi codex Thuanus legit *regi veritas cognosci valeat*, cum legendum sit *rei veritas*. Item in capite duodecimo Capitularis III. ejusdem anni, ubi in duobus locis legitur *regi* in codice regio, cum legendum sit *rei*, ut habetur in codice Remensi.

OPTIMVS] Quidam codices habent *Optimi* ibid. c. 11. & *adsumantur*.

TESTIMONIARE] Codex Pictavienfis & Bigotianus habent *testificare*.

INDICERE] Exemplar Metense, *incidere vel impingere*. Vaticanum, *incidere, id est, impingere*.

STEPHANO COMITI] Parisiensi, de quo pag. 391. hæc leguntur in parvo Chartulario Ecclesiæ Parisiensi fol. 71. *Damino sancta & in Christo apostolico sacrosanctæ Mariæ Ecclesiæ Dei que ge-*

- Y o n. I. *nitricis & sancti Stephani protomartyris seu & Domni Germani, ubi Incadus Parisiæ urbis Episcopus rector præesse videtur, qua est infra murum Parisij constructa. Ideoque in Dei nomine ego Stephanus Christi humilis gratia Dei Comes, necnon & Amaltrudis Comitissa, pariter ob amorem invicem dilectionis donamus res nostras quas sunt in pago Parisiaco, in loco qui vocatur Sulciacus &c. Altum honoilo villa, ubi facta & firmata fuit in anno xi. imperij Domni nostri Karoli gloriosique Augusti, xliij. regni eius in Francia, & xxxvi. in Italia, sub Indictione tertia. Charta Inehadi Episcopi Parisiensis data in Concilio generali: Sulciacum, quem Stephanus illustris vir & pia recordationis Comes necnon & uxor eius Amaltrudis eorum visibus delegaverunt. Idem fuit Missus dominicus anno DCCCII. in Parisiaco &c. ut videre est supra pag. 378. Subscriptus patet: rea reperitur in breviario divisionis thesaurorum Karoli Magni.*
- CAPITULA MINORA**] Corlata sunt cum eisdem exemplaribus quorum ope emendavimus superiora undecim capitula. Meminit istorum Sigebertus in Chronico ad annum DCCCIII, Karolus per omne imperium iustitias facit, & legis capitula xxx. instituit. Eadem leguntur in veteri chronico MS. cujus hoc fragmentum reperti inter schedas Simondi: Anno ii. Karolus Imperator per totum imperium suum iustitias facit, & legis capitula xxx. instituit.
- Pag. 393. **EXCOMMUNICACIONES**] In codice Vaticano, in Metensi, & in Laudunensi, & in vulgatis editionibus legitur *excommunicatio & fiat.*
- Pag. 393. **CONTEMPSERINT**] Codex Thuanus, *conferunt.* In Mazario scriptum est, *non conferunt.*
- Ibid. c. 8. **NOSTRAM**] In codice Vaticano & in Metensi, *Imperatoris.*
- Ibid. c. 10. **VT NEC COLONVS**] Codex Corbionensis: *Vt nec colonus nec fiscalis foras micio possint aliubi traditionis facere. Bigotianus: Vt nec colonus nec fiscalis possint aliubi foras mitti vel traditiones facere. Lindenbrogius: possit aliubi foras mixtas traditiones facere, quam lectionem accepit ex libro secundo legis Longobardorum. Vide lib. 3. Capitular. cap. 36.*
- Ibid. c. 11. **MITTERE**] Aliqui codices addunt *sine causa.* Quo etiam modo habent editiones omnes, præter Lindenbrogicam. Istam nos secuti sumus, quia juvabatur majori numero veterum exemplarum.
- FIAT.**] Vaticanus, Metensis, & regius habent *fuerit.*
- Ibid. c. 14. **FVERVNT.**] Codex Laudunensis & editiones Amerbachij & Canisij, *venerunt:* Codex Thuanus, *veniant.*
- Pag. 394. **AD BIBENDVM**] Codex S. Remigij Remensis addit, *nisi quantum ei sufficit.* Regius, *nisi quod ei necesse fuerit.* Ita etiam editio Bavarica.
- Pag. 395. Quatuor capitula quæ heic addita sunt ex codice Bigotiano & ex editione Lindenbrogij, videntur esse descripta ex cap. 22. 20. 18. 19. Capitularis quinti huius anni.
- DE LEGE RIPPARENSE.**] In vetustis codicibus Palatino & Metensi capitula ista nullum

titulum habent. Sumptus est autem ex editione Tom. I. Bavarica.

SI INGENVVS] Vide legem Ripuariorum Ibid. c. 1. cap. 1. & 2.

HOMO REGIVS] Vide ibid. cap. 9. & 10. Ibid. c. 1.

AVT CRVCE] Hæc non habentur in libro Pag. 397. Metensi. Extant tamen in Vaticano & in editione Bavarica.

VEL CRVCE] Et hæc quoque desunt in libro Ibid. c. 6. Metensi, cum legantur in Vaticano & in editione Bavarica & in libro tertio Capitularium.

DE HOMINE] Caput illud additum est ex Pag. 398. editione Bavarica. Non extat enim in antiquis c. 11. exemplaribus.

ET NONNANES] Hæc non habentur in co- Pag. 399. dice Palatino, & videntur esse superflua. c. 2.

CABALLOS] qui ideo *donna regia* vocantur Pag. 406. quia tum moris erat equos offerre Regibus, ut c. 20.

pluribus ostendit Carolus Duffrenius in observationibus ad Ioinvillam pag. 155. Præceptum Ludovici Pij pro Ecclesia Brivatensi: *nemini cultibet obsequium pro præditijs rebus fecissent, nisi tantum ad partem Regis annuatim caballum unum cum scuto & lancea præstassent.* Vide Simondi Notæ ad Capitularia pag. 810. extremâ.

SVVM NOMEN] Sic in cereis quos ad sepulchrum sanctæ Radegundis post mortem ejus obulerunt sanctimoniales, *singula suis cereis nomina sua inscripserant,* ut est in ejus vita scripta à Bandomina.

MANNITI] Codex Palat. *admoniti.* Pag. 404.

IN LICITIS] Hæc vox non extat in codice c. 4. Palatino. Ibid. c. 6.

EPISTOLA D. KAROLI] Magni momenti est ista Karoli epistola, à magno Principe & jurium sacerdotij & imperij peritissimo scripta. Heic vides Clericum ab Episcopo suo secundum canones judicatum, & in custodia propter sua merita inclusum, ruptis, ut ita dicam, carceris vinculis, in Ecclesiam sancti Martini confugisse, & abutum sanctitate loci ut pœnam evaderet quæ in eum optimo judicio constituta fuerat.

Vides deinde monachos, ut asyli sui religionem & auctoritatem venditarent, latebris illum suis occultasse, ejusque defensionem ita suscipere aulos adversus Episcopum ut etiam ei plurimas contumelias publicè imponerent. Quæ res adeo demens ac stolta vix est sapientissimo Principi ut non solum eorum stultitiam castigaverit asperioribus verbis, sed etiam Clericum illum Episcopo suo reddi jussit, monachos porro ad se venire, ut condigna satisfactione inustum crimen eluerent. Multum itaque debemus bibliothecæ Colbertinæ, quæ nobis illustre hoc antiquitatis monumentum conservavit. De negotio porro isto scripserat Alevinus epistolam ad Candidum & Nathanaëlem, quam Simondus ex veteri codice descripserat; sed inter ejus schedas, licet diligentissime quæsitâ, reperiri non potuit. Brevi tamen ejus fragmentum habebimus inter Acta sanctorum ordinis S. Benedicti. Ceterum quod heic Theodulfo Aurelianensi Episcopo accidit sub imperio Karoli Magni, idem ferme Hinemaro Remensi Archiepiscopo postea evenit; ut docet Flodoardus lib. 3. historiæ Rem. cap. 21. ubi recensens epistolas Hinemari, ait: *Eboni Episcopo Ecclesiæ*

TOM. I. *Remensis alumno pro quadam fratre ab hac Ecclesia fuga lapsa & apud ipsum commorante, ut quamocius illum diligenti cura remittere studeat.*
NVLLI CRIMINOSO] Legitur istud in Capitulis Angilramni cap. 43. & inde in libro quinto Capitularium cap. 187. Vide etiam lib. 7. cap. 85.

IN CONSPECTU POPVLI] Hic locus valde illustratur ex capite 370. libri quinti Capitularium.

Pag. 415. **MAGISTRVM ET RECTOREM**] Alcuinum, quem Karolus è Britannia evocavit non sine magno labore. Nam Alcuinus obtendebat auctoritatem canonum, per quos Clerico non licet Ecclesiam suam deserere & in aliam regionem commigrare absque permisso Regis & Episcopi sui, ut legitur in vita ejus.

Pag. 416. **DIABOLVS VOS Q. MINISTROS**] Ivo Carnotensis Episcopus epist. 266. loquens de monachis Majoris-monasterij Turonensis: *Monachi damnata invidia moti.*

CAPITVLARE AD SALZ] Titulus istius Capitularis simplex est in codice Metensi, hoc modo: *In quarto anno ad Salz.*

SALZ] Palatium regium in Germania ad Salam fluvium. Duos istius nominis fluvios habet Germania, unum qui in Albiam influit, alium qui in Mœnum. De posteriori sermo heic est. Constat enim ex annalibus Eginhardi Karolum M. anno **DCCC.** relicta Vvormaria, per Mœnum fluvium ad Salz palatium suum in Germania juxta Salam fluvium constructum navigasse. Præterea in annalibus Metensibus & Fuldensibus scriptum est Ludovicum Pium, paulo antè quàm moreretur, ad Salz villam regiam (quam idem annales Fuldenses ad annum **DCCCXVII.** vocant *curiam qua dicitur Salt*) reversum, cum illic agrotare cepisset, per Mœnum fluvium navigio ad Francofurtum, inde post paucos dies in insulam quandam Rheni fluminis prope Ingilenheim delatum fuisse. Situm palatii istius indicat Poëta Saxonicus, cuius ævo etiamnum extabat, ad annum **DCCC.** ubi de Karolo M. loquens ait:

*Est aggressus iter Mœnam navale per amnem,
 Ascenditque per hunc, donec prope mania venit
 Magna palatina sedis Salt nomine dicta.
 Nascenti vicina Sala nam fluminis hujus
 Rivus adhuc modicus hac ipsa palatia cingit,
 Vix raucum per saxa cians resonantia murmur.*

Pag. 415. c. 2. **ECCLESIAE BAPTISMALES**] id est, Ecclesie in quibus publicum baptisterium erat, ut legitur in capite septimo synodi quæ apud Veroniam habita est sub Rege Pippino. Liutprandus Rex Longobardorum in præcepto pro Lupertiano Episcopo Aretino, quod à Iacobo Buralio editum est in historia Episcoporum Aretinorum pag. 25. *Causa qua vertebatur inter te & Donatum Episcopum civitatis Senensis de Ecclesiis sanctarum Dei in quibus baptisma consuetudo est faciendi.* quæ baptisteria vocantur in præcepto Karoli M. & in literis Ambrosij Majoris domus sub Liutprando apud eundem Buralium. Eadem tituli baptismales dicuntur à Flodoardo lib. 2. historia Remensis cap. 19. pag. 261. in editione Colvenerij. Ecclesie itaque illæ dicebantur baptismales, ut ab aliis distinguerentur quæ baptisteria non

habebant. Verissimam enim puto Iosephi Vicecomitis observationem, qui putat unicam tantum Ecclesiam baptismalem in unaquaque civitate fuisse vetustis temporibus, ad quam omnes baptizandi convenire tenebantur; ut patet etiam ex vetusta narratione quæ extat apud Chiffletium parte 2. Vefontionis cap. 26. pag. 163. Quod non solum in civitatibus, sed etiam in vicis obtinuisse colligitur ex canone 48. synodi Meldensis. Burchardus confirmat lib. 3. cap. 22. ex quodam Concilio Aquisgranensi, si vera fides: *Plures baptismales Ecclesie in una terminatione esse non possunt, sed una tantummodo cum subditis capellis.* Gratianus 16. q. 1. cap. 53. citat ex Concilio Tolitano. Capellarum antiquius subjectarum Ecclesiis mentio est in capite secundo epistolæ Hincmarii ad clerum & plebem Laudunensem, quæ extat infra inter formulas promotionum episcopatum tit. XVIII. In capellis illis, quæ etiam oratoria dicuntur veteribus synodis & patribus, baptisterium fieri non licebat. Testis erit Gregorius magnus lib. 2. Indictione 10. epist. 9. ad Episcopum Ariminensem, ubi loquens de oratorio quod Themothea construxerat intra civitatem Ariminensem ait: *Prædictum oratorium absque Missis publicis solemniter consecrabis, ita ut in eodem loco nec futuris temporibus baptisterium construarur nec Presbyterum constituas cardinalem.* Eadem de alio quodam oratorio in civitate Neapolitana statuitur lib. 8. Indict. 3. epist. 3. Sanctum Gregorium exscripsit postea Zacharias Papa in responso xv. ad capitula Pippini per Adobanum missa. Immo qui ad oratoria illa sive capellas per annum conveniebant, ter in anno ad matrem Ecclesiam venire tenebantur, ut pluribus Conciliis sancitum est. Dicitur viguit hæc sancta institutio, nimirum usque ad seculum Christi undecimum. Habemus nos literas Pibonis Episcopi Tullensis datas anno **M L X XIX.** in quibus legitur *Ecclesiam de Munz antiquius capellam de Blano existisse, hominesque apud eandem villam de Munz commorantes ter in anno, videlicet in Pascha, Pentecosten, & natale Domini ex consuetudine apud matrem suam Ecclesiam de Blano convenire & debitas oblationes Presbytero de Blano ibidem persolvere.* Liberati tum ab hac lege sunt homines de Munz, quibus præterea Pibo baptisterium & liberam sepulturam concessit. Poterat sanè Pibo istud facere, ut observatum est à Gratiano in loco paulo antè laudato. Sed necessarius erat cleri consensus. Hoc jus episcopale noverat Augustinus Valerius Cardinalis Veronensis, qui in annotationibus ad constitutiones synodales Matthæi Giberti Episcopi Veronensis ita scribit pag. 296. *Ex quibus verbis colligi potest non omnibus parochialibus Ecclesiis datam esse facultatem fontis baptismalis. Quam rem confirmare videtur usus multarum parochialium, in quibus non sunt fontes baptismales. Et ideo ut omnem ambiguitatem tollamus, decernimus ut non liceat cuiusque Curato ipsius constitutionis vigore pro libito sive voluntatis fontem erigere baptismalem, nisi prius mandata & licentia speciali obventa à nobis. Si secus factum fuerit, fons ipse funditus omnino destruetur, & Parochus ille multetur arbitrio nostro.* Lege Karoli Magni (quæ extat in capite sequenti istius Capi-

TOM. I. rularis & in Capitulari primo anni **DCCCXIII.** cap. 19.) decimæ villarum in quibus novæ Ecclesie constitutæ erant pertinebant ad antiquiores Ecclesias intra quarum limites istæ continebantur. Sancitum id ipsum reperitur in libro secundo Capitularium cap. 36. 47. & lib. 5. cap. 97. itémque in decreto Leonis I V. quod à Gratiano refertur 16. q. 1. cap. 45. *De decimis.* Unde concludit Gratianus decimas tantummodo baptismalibus Ecclesiis dandas esse. Ad quæ verba addit Bartholomæus Brixienfis, decimas semper baptismalibus Ecclesiis solverdas esse, & non capillis. Apud Giraldum Cambrensem in descriptione Cambriæ cap. 18. legitur Britannos decimæ magnæ duas partes Ecclesiis baptismalibus, tertiam Episcopis diocesanis dare consuevisse. Adferam autem insignem locum Amulonis Archiepiscopi Lugdunensis, in quo dignitatem & auctoritatem Ecclesiarum baptismalium verbis minime obsecris explicat. Hæc sunt ejus verba ex epistola ad Theodoldum Episcopum Lingonensem: *Vnaqueque plebs in parochiis & Ecclesiis quibus attributa est quæta consistat, atque ad ea sanctuaria ubi sacrum baptismum accipit, ubi corpus & sanguinem Domini percipit, ubi Missarum sollempnia audire consuevit, ubi à sacerdote suo poenitentiam de reatu, visitationem in infirmitate, sepulturam in morte consequitur, ubi etiam decimas & primitias suas offerre precipitur, ubi filios suos baptismatis gratia initiari gratulatur, ubi verbum Dei assidue audit, & agenda ac non agenda cognoscit, illuc inquam vota & oblationes suas alacriter perferat.* In Chartulario Ecclesie Viennensis reperi in synodo habita ab Alexandro Archiepiscopo anno **DCCCXVI.** iudicatum fuisse secundum Bernardum Abbatem sancti Mauricij, qui contendebat decimas capelle sancti Severi, quæ constructa erat intra limites Ecclesie sancti Primi de Taufiac, ad Ecclesiam Taufiacensem pertinere debere. Ludovicus tamen Pius constituit in Capitulari anni **DCCCXVI.** cap. 12. ut decimæ de villis novis conferantur ad Ecclesias in eis noviter constitutas. Sed præter decimas, dos etiam à fundatoribus requirebatur; uti dictum est in Notis ad Regionem pag. 543. Extant in veteri chartulario Ecclesie Brivatensis literæ Adalardi Episcopi Arvernensis datæ anno **DCCCXVI.** in quibus post narratam dotem Ecclesie noviter constructæ in villa Blanceda, addit ut illa *matri Ecclesie Arvernorum debitum obsequium ut ceteræ capelle similes ejus persolvat.* Item literæ Arnaldi Episcopi Arvernensis datæ anno **DCCCXXIII.** de consecratione & dote Ecclesie de Caneto, in quibus legitur illum dedicasse *eandem capellam specie septima mensis novissimi, & statuisse ut quandiu Joannes fundator advixerit, eandem capellam teneat.* Sed ut ad baptismales Ecclesias revertamur, eadem vocabantur plebes, ut dicitur ad Capitula Karoli Calvi. Dicebantur etiam oracula, ut in capitulis Pippini Regis Italiæ excerptis è codice legis Longobardorum cap. 16. & in præcepto Karoli III. Imp. pro Ecclesia Pergamenfi, quod à R. P. Celestino Capucino editum est lib. 22. historiæ Pergamenfi pag. 399. Cùm itaque magna esset Ecclesiarum istiusmodi dignitas ac reverentia, merito Karolus M. edixit in Capitulari

anni **DCCCXIII.** cap. 2. ne eas laici homines **TOM. I.** teneant, id est, ne in beneficium tribuantur laicis, quod in Capitulari ejusdem Pippini sancitum est cap. 15. Attamen in Chartulario Prioratus de Paredo reperio Ecclesiam sancti Benigni, quæ & cœmeterium & sepulturam & baptismum habebat, diù possessam à laicis fuisse beneficiario jure, donec qui eam possidebant, monasterio de Paredo reddiderunt tempore Hugonis Prioris. Hinc etiam Ecclesiarum baptismalium dignitas colligitur quòd cum in reliquis sufficeret unus Presbyter, in istis necessarius erat unus Diaconus cum Presbytero. Istud reperi in vetustis capitulis ex codicibus Vaticano & Casinensi descriptis à Simondo, quorum octavum sic habet: *Ut nulla Ecclesia censetur habere diocesanos ubi baptismum fit Presbyter absque Diacono esse reperitur.*

QVINCQUE] Regino caput istud retulit pag. 416. ex Capitularibus; Burchardus pro more suo ex c. 3. Concilio Vormatiensi, verbis Capitularis in alia mutatis, ne fraus cuiquam suboleret.

MONASTERIA] In codice Metensi scriptum pag. 417. tum primò fuit uti nos edidimus. Deinde manus c. 5. multo recentior emendavit monasterio. Vide Capitulare primum anni **DCCCXIII.** cap. 5.

CAPITULA DATA PRESBYTERIS] Hæc capitula non sunt integra, sed breviora duntaxat Capitularum. Non opus est ire per singula capita, quæ variis in locis Capitularium descripta sunt. Sufficiet heic adnotare caput tertium, quod in libris Capitularium non extat, reperiri integrum in tomo nono Spicilegij Dacheriani pag. 64. inter capitula quæ Bonifacio Archiepiscopo tribuuntur, quamvis illius non sint. Sic ergo ibi legitur: *Ut unusquisque Episcopus in sua parochia diligenter discipulat suos Presbyteros, & faciat ut illorum signacula & baptisteria bene faciant (leg. sciant) & edocent Presbyteros quid in illo baptisterio unumquodque verbum vel sententia per se significet.*

PRO ALIQUA NECESSITATE] id est, pag. 418. sub pretextu medicina vel ejuslibet rei, ut legitur in Additione III. cap. 99. ex Concilio Arelatensi VI; cap. 18. vel sub pretextu medicina vel malefici, ut in libro quinto Capitularium cap. 145. ex Concilio Moguntiacocap. 27. Interdum etiam christina usurpabant ad regenda flagitia, quòd persuasum habere: *et iminosos chrismate unctos aut potatos nequaquam ullo examine deprehendi posse.* ut docet canon vigesimus Concilij Turonensis habiti anno **DCCCXIII.** Vide capitula Bonifacio Archiepiscopo tributa cap. 6. Vide etiam quæ nos adnotamus ad caput 145. libri quinti.

PRÆCEPTVM DE SCHOLIS] Descriptum ex secunda editione Monumentorum Paderbornensium Celsissimi Principis & eruditissimi Præsulis Ferdinandi Furstenbergij Episcopi Paderbornensis & Coadjutoris Monasteriensis, ubi adnotatum est illud editum esse ex ipso autographo Karoli M. propria manu subscripto. Attamen Daniel Papebrochius in propeleto ad tomum secundum Aprilis §. 28. contendit præceptum illud esse falsum & insignes notas complecti. Carolus le Coite in annalibus ecclesiasticis Francorum multa argumenta adfert ut ostendat esse supposititium.

TOM. I.
Pag. 421.

CAPITVLA INFRÆ ECCLESIAM] Conlata sunt cum tribus antiquis exemplaribus, uno sancti Vincentij Metensis, altero sancti Launomari Blesensis, tertio collegij Parisiensis Societatis Iesu. Sancita autem fuerunt sub finem anni **DCCCXCV.** apud Theodonis villam, ubi confedisse Karolum ad h. emendam ibidemque natale Domini celebrasse tradit Eginhardus.

Ibid. c. 1.

CANTORES DE METTIS] Vide vitam Karoli M. ab incerto auctore scriptam cap. 8. & monachum Sangallensem lib. 1. cap. 11. Vita Alcuini de Sigulfo Presbytero agens ait eum Metas civitatem causa cantus directum fuisse.

Ibid. c. 5.

DE MEDICINALI ARTE] In codice quo usus est Amerbachius legebatur simpliciter *De medicinalia*. Quo etiam modo legitur in veteri exemplari Parisiensi.

Pag. 422.
c. 8.

DE HIS QUI SECVLVM] Caput istud, quod est mutilum in superioribus editionibus, suæ integritati restitutum est ope codicis Corbionensis. Confirmat editionem nostram liber quintus Capitularium. Viderat autem Amerbachius aliquid heic desieri.

Pag. 423.
c. 11.

In edendo capite isto secuti sumus auctoritatem codicis Metensis. Nam Parisiensis & editio Bavarica, cum quibus consentit lectio que est in libro primo Capitularium, aliter heic legunt.

CAPITVLARE SECYNDVM] Conlatum est cum tribus antiquis exemplaribus, uno sancti Launomari Blesensis, altero collegij Parisiensis Societatis Iesu, tertio monasterij Sangallensis.

Pag. 433.

EXCARPSVM] Sic tum dicebant pro *exscriptum*. Glossarium vetus in codice 1197. bibliothecæ regie: *Excerpta, excarsa*. Vetus codex Ecclesiæ Lugdunensis literis Saxonice scriptus: *Excarsum ex libro sancti Hieronymi Presbyteri in explanatione Esaiæ Propheta*. Item ibidem: *Excarsum ex libro beati Gregorij Papa in Hiezchel Propheta*. Vetus Martyrologium MS. *Explicite Mar. excarsum*. In fronte Codicis Theodosiani hæc leguntur in vetusto codice MS. amplissimi viri Hieronymi Bignonij: *Sub tempore Alarici Regis Gotorum fuit data sententia V. libros legum, qui in herario Regis erant retrufi, excarsum ex omnibus libris suis conscriptum in unum volumen*. Apud Lambecium lib. 2. commentariorum de bibliotheca Vindobonensi pag. 854. mentio fit veteris chronici MS. bibliothecæ imperatoricæ qui hunc titulum habet: *Excarsum de chronica Greg. Episc. Thoronachi*. Idem erat titulus, sed emendatior, in codice Alexandri Petavij Senatoris Parisiensis, ut fidem facit Andreas Duchesinus to. 1. pag. 722. *Excarsum de chronica Greg. Episc. Thoronaci*.

IESSE EPISCOPVS] Ambianensis, cujus crebra passim est memoria per illas tempestates. Ioannes Cordesius Canonicus Lemovicensis edidit epistolam ejus ad Presbyteros diocesis Ambianensis, quam nonnulli volunt ab eo scriptam esse quo tempore legationem obibat apud Irenem Imperatricem CP. id est anno **DCCCII**. Verum ego existimo datam illam esse anno **DCCCXI**, quod manifestum sit ea contineri responsum ad quaestiones quas tum Karolus M. Imperator proposuit universis Episcopis regni sui, ut dicitur infra. Deposuit tandem est ab episco-

patu anno **DCCCXXXI**. uti diximus in Notis ad TOM. I. Agobardum pag. 132.

CHARTA DIVISIONIS] Hinc partitio. Pag. 437. nem regnorum Karoli Imp. dubie fidei esse ac merito numerari posse inter tot singulas otij commenta que sequiura nobis secula ingeniaque pepererunt scribit Petrus Pithæus in præfatione ad **XII**. scriptores contaneos historia Francorum, hinc perliatus quod in chartaceo exemplari, Thegani operi recentione manu subjuncta fuit. Sed ego vetustissimum illius exemplar reperi in bibliotheca Thuana, licet non integrum; eademque à Iohanne Nauclero edita pridem fuerat, & Aventinus eam memorat in annalibus Boiorum. Immo Eginhardus disertam illius mentionem facit, seque eam iussu Imperatoris ad Leonem Papam derulisse, ut ejus subscriptione firmaretur. Illi præterea fidem & auctoritatem conciliat charta divisionis imperij facta à Ludovico Pio anno **DCCCXXXII**, cujus omnia ferme capita descripta sunt ad verbum ex illa Karoli; & tamen ista falsi accusata non fuit à Pithæo, qui primus eum vulgavit in eodem volumine scriptorum contaneorum. Denique hujus divisionis à Karolo facte clara & manifesta mentio est in capite tertio capitulorum apud Niumaga statim post imperij divisionem editorum.

CAPITVLARE SECYNDVM] In vetustissimo codice manuscripto sancti Remigij Remensis, qui dein in bibliothecam Tilaniam translatus est, ista leguntur in elencho veterum legum Francicarum. *Decreto Karoli Regis, capitula xviiij. Memoratio de otto bannos, id sunt capitula xxiiij. id sunt capitula viij.* Hunc cum ego interpretor de variis Capitularibus anni **DCCCVI**. hoc modo: *Capitula xviiij.* videntur esse capitula ad Niumaga; que licet in nostra editione sint **XIX**. alibi tamen facile poterant esse tantum **XVIII**. conjunctis fortassis in unum **XIII**. & **XIV**. in quibus agitur de cupiditate in bonam & in malam partem. Certè non eandem horum capitulorum divisionem ac numerum ubique fuisse patet ex codice Metensi & ex editione Bavarica. Utrobique enim Capitulare istud dividitur in capita **XVII**. tantum, licet nihil illic eorum desit que in nostra editione habentur. *Memoratio de otto bannos* referri omnino debet ad Capitulare II. anni **DCCCVI**. quod octo illa capita complectitur que sub generali appellatione banni Domni Karoli Regis & Imperatoris continentur, ut pluribus diximus ad paginam 107. Ex quo confirmatur sententia nostra de repetendis hoc loco capitulis illis. *Capitula xxiiij.* intelligenda sunt de Capitulari sexto anni **DCCVI**. quod ex viginti tribus capitibus constat; vigesimum quartum esse potest narratio de synodo sancti Silvestri Papæ. *Capitula viij.* sunt illa que Capitulare quartum ejusdem anni constituunt.

CAPITVLA VIII. ADDENDA] Ut hæc Pag. 441. capitula repeteremus hoc loco effecit nota in calce apposta, ex qua colligitur illa sancita fuisse post divisionem regni. Vide que supra diximus ad pag. 107.

HÆC CAPITVLA] In veteri codice Gandavensi qui fuit Heriberti Rosvveydi, quem Simondus viderat, post Capitularia duo data anno

TOM. I. DCCCIV. ad Theodoni villam sequebantur capitula sex, quorum primum ita incipiebat: *Ne nullus ad malum vel ad placitum &c.* Deinde capitula XVIII. data ad Niumaga. Ea verò sex capitula sunt illa quæ in editione Bavarica sequuntur statim post capitula ad Niumaga. Vnde colligi certò debet ea pertinere ad annum sextum imperij Karoli Magni. Sanè si auctoritatem Ansegisi sequi volumus & ordinem ab eo institutum custodire, hinc quoque colligemus ea reponenda esse post capitula Noviomagensia. Nam Ansegisus in initio libri tertij descripsit primò capitula excerpta ex primo Capitulari anni quinti, dein partem aliquam Capitulorum Noviomagensium, postea priora tria istorum sex. Nos tamen repoluimus ante Capitulare Noviomagense, ne disjungere-mus capitula quæ in editione Canisij conjuncta & permixta leguntur.

CAPITVLARE NOVIOMAG.] Primus hæc capitula edidit Amerbachius, dein Heroldus. Extabant in codice Rosveydi. In illis emendandis usi nos sumus auctoritate exemplaris Metensis.

INFRA QVADRAGESIMAM.] Docet Eginhardus Karolum hoc anno quadragesimale jejunium & sacratissimam Pasche solennitatem celebrasse apud Noviomagum.

Pag. 455. CAPITVLA EXCERPTA.] Simondus ea reposuit post Capitulare Episcoporum anni DCCCII. quod supra editum est pag. 357. Nos verò ad annum sextum imperij retulimus, quia in editione Bavarica & in Basileensi sequuntur post capitula Noviomagensia, & quia in libro primo Capitularium descripte sunt post ultimum capitulum Capitularis Noviomagensis. In editione porrò Bavarica & in Basileensi post ista capitula excerpta ex canone insertum est capitulum ultimum legis Ripuariorum; quod nos supra edidimus inter capitula Karoli M. excerpta ex lege Longobardorum cap. 32.

Pag. 459. c. 5. HISPANIÆ SIVE AVARATIÆ.] Ita habuit vetus codex. Non dubito autem quin reponendum sit *Avaria*. Atque ita legitur videtur Beatus Rhenanus lib. 2. rerum Germanicarum pag. 94. ubi agens de statu Galliarum & Germaniarum sub Francis Regibus & Imperatoribus, ita scribit: *Saxonum devictorum auxilium multa gesta sunt. Si in remotas regiones proficiscendum erat, puta Hispaniam aut Avariam, que Noricum ab Alpibus contingebat, quinque Saxones sextum instruebant. Si contra Sclavinos Bohemos, duo tertium instruebant. Si in Sorabos, omnes venire cogebantur. Sic sex Frisij tenuiores septimum armabant.* Hinc ergo auctoritas conciliat huic Capitulari.

Pag. 460. c. 4. CABALLARI.] equites, sic dicti à caballis. Vide Notas Simondi ad Capitularia pag. 793. extrema. Vetus charta Brivatensis: *Clericum verò aut caballarium nec ullum hominem nec ullam feminam infra has terminationes non occidam.* Alibi Caballarij significant viros nobiles, equites, *Cavaliers*, ut in veteri charta Ruthenensi.

Pag. 468. c. 37. Caput istud extat in Appendice II. libri I V. cap. 26.

Pag. 475. c. 1. MORTALITATE ANIMALIVM.] id est, hominum. Eginhardus ad annum DCCCX. *Tanta fuit in ea expeditione bonum pestilentia ut penè*

nullus tanto exercitui superesset quin omnes usque ad unum interirent. Et non solum ibi, sed etiam per omnes Imperatori subiectas provincias in illius generis animalia mortalitas immensissime grassata est. Agobardus in libro de grandine & tonitruis cap. 16. *Ante hos paucos annos disseminata est quadam stultitia, cum esset mortalitas bonum, ut dicerent Grimaldum Ducem Beneventorum transmisisse homines cum pulveribus quos spargerent per campos & montes, prata & fontes.*

SECVLVM DIMISSVM HABEAT.] Li. Pag. 480. bellus precum Marcellini & Faustini pag. 83. c. 1. *contemptus rerum secularium & humana gloria, ad quam plerique affectant, etiam qui se seculo & concupiscentia carnis abrenuntiasse gloriantur.* Hieronymus in epistola ad Rusticum: *Vidi ego quosdam, postquam renuntiasse seculo, vestimentis duntaxat & vocis professione, non rebus, nihil de pristina conversatione mutasse.*

SI REBVS SVIS EXPOLIANT.] Hieronymus in epitaphio Nepotiani: *Aly nummum addant nummo, & marsupium suffocantes, maroniarum opes venentur obsequiis, sint ditiores monachi quam fuerant seculares.*

EPISTOLA GENERALIS.] data nimirum Pag. 483. ad universos regni Archiepiscopos, pro solenni Principum more, ut eorum cura communicaretur etiam cum Episcopis in unaquaque provincia. Vnde infra ait Karolus: *Nosse itaque volumus qualiter tu & suffraganei tui doceatis & instruas sacerdotes Dei & plebem vobis commissam de baptismi sacramento &c.* Quæ verba repetuntur ab Amalario Trevirensi Archiepiscopo in epilogo libelli quem is postea misit ad Imperatorem: *Di-xisti, serenissime Anguste, velle vos scire qualiter nos & nostri suffraganei doceremus populum Dei de baptismi sacramento.* Similis ergo huic epistola missa est ad omnes regni Archiepiscopos, eaque occasione scriptus ab Amalario est libellus de ordine baptismi. Editus est ille ab Henrico Canisio in tomo sexto lectionis antiquæ pag. 369. ex veteri codice MS. monasterij Vveingartenensis, ubi nullum habebat titulum, neque nomen auctoris præferbat. Canisius coniecit esse Alcuini, adeoque propter istam conjecturam relatus est inter illius opera. Verùm rectè admonuit Simondus in Notis ad Theodulfum pag. 274. verba illa quæ nos retulimus ex epilogo non posse cadere in Alcuinum, qui Episcopus non fuit, apprime autem convenire Amalario Episcopo Trevirensi, cui liber iste tribuitur in veteri codice Petaviano. Rectè, inquam. Nam certum est hunc librum ex sola Canisij conjectura tributum Alcuino fuisse, cum anepigraphus esset in codice Vveingartenensi, sicuti etiam absque nomine auctoris reperitur in vetustissimo codice MS. monasterij sancti Galli. Neque sanè scribi ab Alcuino potuit, cum constet illum multò antè mortuum esse quàm is liber scriberetur. Scriptus etenim non est ante annum DCCX. cum eo primùm anno Amalarius selesere cæperit in cathedra Trevirorum, ut docet Christophorus Broverus, Alcuinus verò obierit anno DCCCIV. ut est in vita ejus ab auctore coetaneo edita. Præterea certum mihi videtur epistolam istam Karoli, quæ occasionem Amalario subministravit ut hunc libellum componeret,

8
ad Tom I
tio. Pag. 49
tio.
me.
ma.
pe.
ad
an.
ri.
ut.
in
in
&
un.
fi.
Pa.
ar.
ar.
uo
cl.
ita
am
ta.
the
pi.
vi.
tra.
de.
m.
ola
ca.
lo.
ni.
en.
ita
esse
im
in
em
di.
ne
ri.
co.
te.
ad
lla
ne
xi.
Ex
dis
tel.
71.
si.
an.
uz
ac
Pag. 44
lic
oll
og.
ac
Pag. 44
ir.
uo

TOM. I. scriptam fuisse anno **D E C C X I**. ut colligi potest ex secundo Capitulari illius anni. Ceterum cum hæc epistola generalis esset, aliud illius exemplar missum est ad Magnam Archiepiscopum Senonensem, ut testatur Theodulfus in præfatione libri de ordine baptismi. Quatuor istius libri exemplaria viderat Sirmundus, in quorum tribus inscriptus est Magno, in quarto verò Ioanni, mendosè tamen, ut ipse opinatur, quod omnino verum est. Ad nullum quippe alium de hoc argumento scribere potuit eo tempore Theodulfus quàm ad Magnum Metropolitanum suum. Habebat Sirmundus Magni ejusdem brevem libellum de mysterio baptismatis ad Karolum Imperatorem, in quo se ad scribendum regio jussu impulsus testatur. Repertum est etiam inter schedas ejus breve scriptum ab anonymo editum in quadam synodo de his que Dominus Imperator Episcopos ea tempestate interrogaverat. Eadem, ut puto, occasione Iesse Episcopus Ambianensis scripsit epistolam sive libellum de ordine baptismi, qui post Hincmari epistolam editus est à Ioanne Cordesio, cujus verò nos vetustissimum exemplar habuimus ex bibliotheca monasterij Sangallensis. Epistolam porro istam generalem, que heic inscribitur Odilberto Archiepiscopo Mediolanensi, nuper publici juris fecit vir clarissimus Ioannes Mabillonius.

ODILBERTO ARCHIEPISCOPO] Mediolanensi, qui cathedram illam tenuit ab anno saltem **D C C C V**. usque ad annum **D C C C X V**. Vide Puricellum in Monumentis Basilicæ Ambrosianæ pag. 53. 56. 59.

Pag. 487. **BREVIARIUM]** Emendatum est collatione facta cum quatuor antiquis exemplaribus, quorum unum extat in bibliotheca regia, aliud in Colbertina, tertium in annalibus Anianensibus, quartum fuit monasterij S. Remigij Remensis.

Pag. 488. **VIGINTI ET VNA]** Mirum est cur heic **X X I**. tantum metropoles regni Francici esse dicantur, cum **X X I V**. fuisse constet. Nam diu ante Karoli tempora Narbo, Elusa, & Aque Sextia, quarum nulla istic mentio, inter Galliarum metropoles numerabantur. Elusa tamen cur prætermissa sit, facile intelligi potest. Nam quia excisa fuerat à Vandalis, ut fidem faciunt veteres membranæ Lascurrenses, ac nondum, ut opinor, dignitas primæ sedis ad Aufciensem Ecclesiam translata fuerat, Novempopulaniæ metropolis inter ceteras regni Francorum nominata non est, quia nulla erat, & Episcopi illius provincie proprium ea tempestate Metropolitanum non habebant, sed Burdegaliensi metropoli subiecti erant, quam *caput regionis Novempopulana* propterea vocat auctor chronici Fontanellenis à Duchesnio editus. Idem dici potest de Ecclesia Aquis Narbonensis secunda metropoli, quam absque Episcopo fuisse ab anno circiter **D X C V I**. usque ad annum **D C C C L X V I**. docent vulgati Aquisium antistitum catalogi; que verò suam dignitatem recipere conata est in synodo Francofordiensi, irritò, ut videtur, conatu. Attamen ex epistola Ludovici Pij de congregandis quatuor Conciliis anno **D C C C X I X**. manifestum est Archiepiscopum Aquensem, Benedictum videlicet aut Agericum, inter Metropolitanos recen-

TOM. I. feri qui ad Concilium Lugdunense convenituri erant. At illustrissima Narbonensis Ecclesia, que tum duodecim Ecclesias suffraganeas habebat, Ecclesias nimirum in prima Narbonensi & in Hispania Tarraconensi constitutas, omnia magnam omnino difficultatem habet. Certum quippe est eam in regno Karoli fuisse, & Nibridium ea tempestate Archiepiscopum habuisse, qui Narbonensem cathedram tenuit ab anno circiter **D C C X I X**. usque ad tempora Ludovici Pij. Nam quod aliqui putant ideo prætermissam esse quia cum regni Aquitanici finibus contineretur & Biturigum provincia addita esset, non censetur inter metropoles, diviniatio est que nulla probabili conjectura aut ratione nititur. Burdegalam enim potiori jure oportuit esse omisam, que tamen heic inter metropoles **X X I**. numeratur que in regno Karoli constituta erant. Præterea omnia vetera monumenta clamant Archiepiscopum Narbonensem suam ea tempestate dignitatem retinuisse, neque ulla usquam mentio facta reperitur ordinatum in provincia ejus peractarum à Metropolitanis Biturigenis. Scio illum postea multa aulum esse adversus Narbonensem, eumque imperio ac potestati suæ subdere voluisse ut etiam de rebus ad Ecclesiam ejus pertinentibus eo inconsulto quasi jure patriarchico disponere præsumeret contra sanctorum canonum auctoritatem, ut Nicolai primi verbis utamur. Verum præterquam quod ista tentata non sunt regnante Karolo M. neque sub imperio Ludovici Pij, certum est conatus illos non eò tetendisse ut Narbo metropolis non esset, sed ut juri patriarchico Biturigenis Archiepiscopi subiceretur. Cur ergo illustrissima Ecclesia omisa hoc loco sit inter metropoles regni Francorum, aliis excutiendum relinquo.

NECESSARIUM IUDICARET.] Post hæc verba, ista adduntur in annalibus Anianensibus. *Vnam verò partem sibi reservavi, quam dedit Benedicto Abbati sancti Salvatoris Anianensis archisterij, videlicet crucis dominicæ cum gemmis, bracheas aureas contextas cum gemmis, baltheos aureos similiter gemmatis, calices aureos sive argenteos vel effertoria cum patenulis & offertoriis cum auro & gemmis ornatos. Inter alia dona dedit ei capsulam auream ubi pignora sunt beatorum omnium Apostolorum. Interea dedit ei sceptrum regale ex ebore valde mirificum & multa alia dona que dinumerare longum est. Ardani quoque, qui & Marago, religioso monacho dedit tabulam lapideam tinnientem sicut ai. Post obitum verò suum &c. Exemplo ista sunt etiam vetustis illis temporibus ambitionem fallendi intrasse in animos monachorum.*

IUSTA PARTITIONE] De hac tertia parte thesaurorum Karoli M. intelligendus est hic Thegani locus cap. 8. *Post patrem sedit in supra dicto palatio; & in primis cum maxima festinatione jussit ostendere sibi omnes thesauros patri in auro, in argento, in gemmis pretiosissimis. & in omni suppellectili. Dedit sororibus suis partem earum legalem; & quicquid remanserat, dedit pro anima patris. Maximam partem thesauri misit Romam temporibus beati Leonis Papa; & quicquid super hoc remanserat, sacerdotibus & pauperibus, advenis, viduis, orphanisque omnia distribuit.*

- TOM. I.** scribit; nihil sibi reservans prater unam mensam argenteam, qua triformis est, in medio quasi tres clypei in unum conjuncti. Ipsam sibi retinuit ob amorem patris; & tamen eam alio pretio redemit, quod pro patre iradidit. Istius tabulae mentio facta non est in testamento Karoli M.
- Pag. 490.** **EPISCOPO RAV. ECCLESIAE**] Hæc non habentur in annalibus Anianensibus. Pro his verò hæc quæ sequuntur substituta sunt fraude illius qui horum annalium auctor est: *Salvatorem Iesum Christum in Annianna monasterium.*
- ABBATES, FRIDEGIVS**] Auctor annalium Anianensium noluit prætermisissim hoc loco esse Benedictum Abbatem Anianensem. Itaque sic ibi scriptum est: *Abbatem, Benedictum, Fridегivum & c.*
- Pag. 489.** **BREVIS CAPITVLORVM**] Ista primus edidit Heroldus. Postea Goldastus ea inferuit tomotio constitutionum imperialium pag. 235. annòque DCCCXIX. falso adscripsit. Nam certum est illa constituta à Karolo M. fuisse; ad eaque omnino respicit Ludovicus Pius lib. 4. Capitularium cap. 70. Nos itaque hæc capitula retulimus ad annum DCCCXII. quia putamus eorum mentionem fieri in capite nono capitulorum quæ eodem anno Bononiæ constituta sunt.
- Pag. 492. c. 9.** **DOMI REMANEANT**] Remansionem id vocat Eginhardus in epistola XVII. ad Rhabanum Abbatem Fuldenfem scribens.
- Pag. 501.** **CAPITVLARE PRIMVM**] Emendatum est ope codicis Metensis ex quo editum est à Simonio. In codice porò illo titulus hic erat: *De anno xij. in Gandavensi plenior, ut heic monet Simonius.* Auctoritatem his capitulis addit Eginhardus, quæ hæc sunt verba ad annum DCCCXIII. *Concilia quoque iussu ejus super statum Ecclesiarum corrigendo per totam Galliam ab Episcopis celebrata sunt: quorum unum Moguntiaci, alterum Remis, tertium Turonis, quartum Cabillonis, quintum Arclati congregatum est. Et constitutionem qua in singulis facta sunt collatio coram Imperatore in suo conventu habita, id est, in conventu Aquilgransenfi.*
- Pag. 503. c. 5.** **DE MONASTERIIS**] Dominus Lucas Dacherius cum in veteri codice Corbeiensi reperisset quædam capitula quibus præfixum erat nomen S. Bonifacii Archiepiscopi, putavit ea non indigna luce, atque propter hanc causam illa vulgavit in tomo nono sui Spicilegij. Vir clarissimus Carolus le Coigne in annalibus ecclesiasticis Francorum to. VI. pag. 660. & seq. pronuntiat capitula illa posteriora esse avo Bonifacii. Rectè sanè. Nam nos jamdiu deprehendimus illa non posse esse Bonifacii, cum pleræque constitutiones illic descriptæ sint posteriorum temporum, & sumptæ omnes firmæ sint ex libris Capitularium. Reperiuntur in antiquis codicibus excerpta studiosorum ex Capitularibus Regum nostrorum, cum hoc titulo aut simili: *Ex Concilio Regum, cui interfuit Bonifacius Romana sedis Legatus.* Proclive esset existimare ea esse acta in synodo quæpiam celeberrima, nisi sciremus posteriores tres libros Capitularium, ex quibus ut plurimum hæc excerpta sumpta esse animadvertimus, incipere à duobus Conciliis quibus interfuit sanctus Bonifacius. Sed ut ad collectionem à Dacherio editam
- redeamus, incipit illa à capite ducentesimo libri TOM. I. sexti Capitularium, ex quo sumpta sunt pleræque ejusdem collectionis capitula. Istud verò de quo nunc agimus, extat in eadem collectione cap. 14. iisdem omnino verbis quibus legitur in editione nostra.
- VT PLVRES**] Et hoc quoque caput extat Ibid. c. 6. numero 15. inter capitula quæ edita sunt in tomo IX. Spicilegij Dacheriani. Vide Concilium Cloveshovix cap. 29.
- POPVLVS INTELLIGERE**] In Concilio Ibid. c. 14. Turonensi III. cap. 17. præcipitur ut homilias de fide catholica quisque Episcoporum transferre studeat in rusticam Romanam linguam aut Theoticam, quò facilius cuncti possint intelligere quæ dicuntur.
- VT PRESBYTERI**] Extat in eadem collectione Dacheriana cap. 5. & lib. 5. Capitular. c. 17. cap. 145. & Addit. III. cap. 99.
- VT VNVSQVISQVE**] Istud quoque extat Ibid. c. 13. in eadem collectione cap. 9.
- VT PRESBYTERI**] Item istud in eadem collectione est cap. 8.
- LEGE SALICA**] Iantus à Costa in titulum secundum libri secundi Decretalium pag. 358. loquens de lege Salica, Gundobada, & Romana: *Hæc enim tres leges diu insculptæ & illibatas in hoc regno remanisse constat vel ex excerptis capitulis à Carolo Magno ex triplici lege, id est, Salica, Gundobada, & Romana, quæ MSS. habet doctissimus Societatis Iesu Presbyter Jacobus Simonius.*
- GUNDOBADA**] Vetus exemplar Simonio, itémque Remens. Remigij & Divionens. Ibid. habent *Gombata*, quod idem est. Adversus hanc legem, nimirum adversus illam partem in qua monomachia præcipitur ad discernendas res dubias & obscuras, librum scripsit Agobardus Archiepiscopus Lugdunensis.
- IN PALATIO AQVIS**] ubi habitum à Karolo generalem fuisse conventum anno DCCCXIII. docet Eginhardus, & in eo Ludovicum à Karolo consortem imperij factum esse, Bernardum verò Regem Italiae.
- ALIIS MALIS**] Ita codex Divionensis, cui consentiunt emendationes manu Ioannis Tilij appositæ in libro Remensi. Codex Palatinus habet *alta mala*. Quæ lectio extat etiam in antiquis exemplaribus Pichei & Simonio.
- QVÆ CHR. DEV. DEBENT**] In codice Remensi emendatum est manu Ioannis Tilij, quod à Christianis devitari debentur, quod indicat emendationes illas à Tilio descriptas esse ex vetusto quodam libro nobis ignoto.
- LVPARIOS HABEANT**] ad capiendos lupos, qui tum regnum Francorum valde infestabant. Frotharius Episcopus Tullensis epist. 18. *Luporum rabida infestatione animas hominum Christianas subito necari videmus.*
- PELLES LVPORVM**] Vide supra pag. 341. in Capitulari de villis Imperatoris cap. 69.
- VENNAS**] id est, piscaturas, ut interpretatur vir clarissimus Ioannes Mabillonius in Notis c. 19. ad librum primum miraculorum S. Germani Episcopi Parisiensis pag. 106. & pag. 118. ubi refert præceptum Ludovici Pij de Karoli venna.

TOM. I. **VT SI QVIS FIDEL.]** Leg. *Vi si quis de fidelibus &c.* ut habetur in codice Palatino, Pithetano, & Simondico. Sed hæc de fidelibus nostris non extant in Divionensi.

COMPARIS.] Ita omnes codices præter Palatinum, qui *comparibus* habet. Ita etiam manu Tili emendatum legi in codice Remensi.

Pag. 511. **CAPITVLA XLVI.]** Capitula ista in codice S. Vincentij Metensis habent hunc titulum: *Notitia vel commemoratio de illa curia qua se ad amorem habet.* In Navarrico: *Notitia vel commemoratio de illis qua ammoneri debent.* In Metensi posita sunt post librum legis Salicæ, in Navarrico post capitula quæ Ludovicus Pius legi Salicæ addidit *Si quis aut ex levi causa &c.* & post capitula de legatione Missorum. Statim verò in eodem codice Navarrico sequitur Capitulare duplex Karoli M. editum anno quinto imperij apud Theodonis villam. Adscriptum est ea anno **DCCXIII.** quia scriptum vidimus in Chronico Moysiacensi Karolum eo anno mense Septembri fecisse magnum conventum populi apud Aquis palatium de omni regno vel imperio suo, & ad eum convenisse Episcopos, Abbates, & Comites, & senatum Francorum, & ibidem constituisse capitula numero **XLVI.** de causis quæ erant necessarie Ecclesie Dei & Christiano populo. Illud interim heic admonéo, tempus istius conventus in antiquis exemplaribus Anianensi & Canigonsensi refertur ad mensem Februarium, & ei, præter Episcopos, Abbates, & Comites & senatum Francorum, interfuisse etiam Presbyteros & Diaconos.

Ibid. c. 10. **HANTRADAM.]** Codex Navarricus, *handradam.*

Pag. 512. **LIGAVERT.]** Navarricus, *plagaverit.*

Pag. 513. **VVIRDIRA.]** Navarricus, *murdera.*

Pag. 514. **SI QVIS DE LIDO.]** Navarricus: *Si quis propter lidum suum per aliquos causas &c.*

Pag. 511. **CAPITVLARE ADMONITIONIS.]** Editam præter hæc capitula à Ioanne Cordesio tanquam essent Iesse Episcopi Ambianensis. Non sunt autem Iesse, sed Karoli Magni, data, ut opinor, Missis dominicis. Error ortus ex eo quod in codice quo Cordesius usus est subiecta erant epistolæ Iesse Ambianensis de qua dictum est supra pag. 1067. At in veteri codice Sangallensis monasterij non apparent, & finis epistolæ Iesse est in capite quod habet hunc titulum in editione Cordesiana: *De confirmatione corporis & sanguinis Christi.* Rectè sanè. Hæc est enim ultima quaestio de quibus Karolus M. interrogaverat Episcopos, ut patet ex epistola ejus ad Odilbertum Archiepiscopum Mediolanensem & ex libro Theodulfi Episcopi Aurelianensis de ordine baptismi. Itaque heic esse debuit finis epistolæ Iesse. Postea addita est à quodam studio alia lucubratio de traditione baptismi, propter similitudinem argumenti, deinde verò ista capitula: quæ quoniam conjuncta erant in veteri codice cum epistola Iesse, pronum erat existimare ea omnia esse ejusdem auctoris.

Pag. 512. **ET QUI RELIGIOSI.]** Leg. *Et qui religiosi & sancti esse videntur. non quidem tunc ibi manent &c.* Paulò post legendum, *persolvunt.*

Pag. 513. **COMICTIIS.]** Leg. *convitiis.*

Pag. 511. **APOSTOLVS.]** Leg. *Sed quod Apostolus jubet & cetera scriptura divina sectando sequi, illi è contrario &c.*

TOM. I. **SERVIVNT.]** Editio Cordesiana, *convivunt.*

Pag. 511. **CAPITVLARE PIPPINI.]** In eodem usi sumus, uti dictum illic est, duobus antiquis codicibus manuscriptis, uno bibliothecæ Thuanæ, altero monasterij Sangallensis. Quoniam verò plurima istius edicti capita extant in libris legum Longobardicarum, hinc etiam ea emendavimus, adhibitis duobus antiquis exemplaribus legis Longobardorum quæ nunc extant in bibliotheca regia.

Pag. 511. **PLACVIT NOBIS.]** Extat in libro secundo legis Longobardorum tit. 52. c. 16.

REGNUM NOSTRVM.] Codex Thuanus & heic & infra cap. 9. legitur *infra regno nostro.*

ET PVPILLIS.] Hæc desunt in omnibus editionibus & antiquis exemplaribus, uno regio excepto. Addenda tamen esse probant varia Principum nostrorum edicta per eas tempestates edita.

OMNIBVS.] Codex Thuanus legit *hominibus.* omnino malè. Sic infra cap. 22. Amertachij editio habet *hominibus* in Capitulari Karoli M. pro eo quod alie editiones & vetusti codices rectè habent *omnes.* Suetus olim libraris error, ut innumeris exemplis ostendi posset. Aliqua tamen ponenda sunt, ut adjumento sint his qui veterum scriptorum lucubrationes emendare conantur.

Apud Avitum Viennensem Episcopum in epistola tertia pag. 32. legitur: *Quasi non minus sit Deum penetrasse conclusa quam homini patuisse celestia.*

Heic tamen vetus codex Petri Martini Senatoris Gratianopolitani scriptum habet *omnia* pro *hominibus.* In libro quinto legis Visigothorum tit. 7. cap. 18. *Obsequiis hominum religari honestate nulla finitur.* Quo loco vetustissimus codex Moysiacensis monasterij legit *omnium* pro *hominibus.*

Contra lib. 8. tit. 4. cap. 23. pro eo quod editiones rectè habent *Omnes vero proximos & vicinos venator ante commoneat,* idem codex legit *Hominibus.* Et lib. 9. tit. 1. cap. 8. *pro generali omnium progressionem prædiximus,* idem codex vetus habet *hominibus.* Capitulare primum anni **DCCLXXXIX.** cap. 38. habet in titulo *Hominibus* in codice Thuanus. Et tamen certum est heic legi debere *Omnes.* Denique in libro sexto Capitularium cap. 68. in vulgaris editionibus scriptum est *Illos homines &c.* quam lectionem confirmant vetera exemplaria Tilianum & Colbertinum. In Bellvacensi tamen, in Sangallensi, & in Normannico legitur *Illos omnes &c.* eamque lectionem nos retinimus, quia sincerior videtur. Alia tamen bona est.

IVSSIONEM KAROLI.] *Respexit,* inquit glossa in uno codice regio, *legem Karoli Vi Comites pleniter.* Extat inter capitula Karoli M. excerpta ex lege Longobardorum cap. 26.

DIMISSORIA.] Ita codex Thuanus. Ceteri & editiones legunt *dimissorio.* Vtraque lectio bona est. In libro tertio legis Longobardorum legitur, *sine dimissorio Episcopi sui de cuius parochia sunt.* Sed hæc verba, *de cuius parochia sunt,* videntur esse ex glossamate.

VASSIS.] Codex Thuanus & heic & alibi ha-

- Tom. I. bet *Basfis*, & *basfallatico* pro *vassallatico*. Nimirum liber scriptus est in Longobardia, ubi *Basfium* dicebant pro *vaslo*, ut patet ex chartulario Casauriensi, ex historia Principum Longobardorum Camilli Peregrinij, & ex variis instrumentis quæ Ferdinandus Vghellus edidit in tomis Italiz sacre.
- Pag. 116. VASSALLATIO] Codex Sangallensis habet *vassatio*.
- COMIATO] Thuanus, *voluntate*.
- PRO QVA CAUSA] Leg. *pro qua causa aut culpa*. Sic enim legitur in codice Thuanus & in Sangallensi.
- INDE NOS] Codex Thuanus, *Dei nomen*. Fortè legendum est, *in Dei nomine*.
- HOMINEVS LIBELLARIIS] Ita codex Sangallensis & libri legis Longobardorum. Thuanus habet, *de homines libellarios*. Libellarij sunt qui per chartam facti sunt liberi, ut diximus suprâ ad capitula Karoli M. excerpta ex lege Longobardorum cap. 20.
- IN TEMPORE LONGOBARDOR.] Hæc est lectio codicis Sangallensis, Thuanus: *nisi sicut à tempora Longobardorum eorum fuit consuetudo*. In editionibus legis Longobardorum legitur, *nisi sicut à longo tempore fuerit consuetudo*.
- IBID. C. 8. DICTO DOMNO] Leg. *dicto Domno nostro firmatas*. Sic enim legitur in antiquis exemplaribus Thuanus & Sangallensi. In libro tertio legis Longobardorum legitur *à dicto patre nostro confirmata*. Vox itaque *nostra* excidit in editione nostra.
- DOMN. N. KAROLI REGIS] Codex Thuanus: *Domno nostro Karolo Regi*. Sangallensis, *Domno nostro Karulo Regi*.
- PAG. 117. PORTVRAS] Ita codex Thuanus, Sangallensis, *portoras*. Sed in editione quæ extat in libro tertio legis Longobardorum legitur *porius*.
- IBID. C. 10. IPSA FLVMINA] Codex Sangallensis habet *ipsas fluminas*.
- IBID. C. 11. PLACVIT NOBIS] Codex Thuanus: *Placuit nobis de illa feminas cujus maritus in Francia esse videtur*.
- IBID. C. 12. QVANTVM] In codice Thuanus & in libro tertio legis Longobardorum legitur *quomodo*.
- IBID. C. 13. PLACVIT NOBIS] Caput istud Karolo M. tribuitur in vulgatis editionibus legis Longobardorum. Sed vetera exemplaria Pippini Imperatoris nomen heic adscriptum habent.
- IBIDEM TALEM] Codex Thuanus, *ibidem exinde talem*.
- IBID. C. 14. STETIT NOBIS] Codex Sangallensis: *Stetit nobis de illis homines Longobardos*.
- VBI VOLVERINT] Idem codex: *cui voluerit, si commendatus non est, sicut à tempore Langobardorum*.
- SICVT IN TEMPORE] Hæc & quæ sequuntur non habentur in codice Thuanus.
- IBID. C. 14. VT QVICVNQVE] De hoc capitulo & sequentibus usque ad trigessimum vide quæ suprâ dicta sunt ad Capitulare anni DCCXCIII.
- PAG. 118. SE IPSVM DEFENDAT.] Codex Thuanus, *se ipsi defendant*.
- IBID. C. 20. PALATIVM] Editio Bavarica *placitum*. Nihil vulgatis in veteribus libris, in quibus frequenter legas *placitum* pro *palatium* & *palatium* pro *placitum*. Capitulare anni DCCCLXXIX. cap. Tom. II.
9. in codice Thuanus: *illi iudici ad Comitum palaty presentetur*, pro *ad Comitum placita presentent*. Item cap. 12. in codice sancti Remigij Remensis: *Capituli vero qui boni memoria genitor noster in suo palatio constituti*, ubi legendum, *in suis placitiis*. In libro quinto Capitularium cap. 235. legitur: *sive in exercitu, sive in palatio*. Quo etiam modo legitur lib. 4. cap. 18. ubi caput istud extat. Et tamen codex Bellocacensis heic in libro quinto legit *in placio*. In charta Lotharij Regis Provincie, quæ edita est in tomo duodecimo Spicilegij Dacheriani, legitur: *Ad dictum itaque palatium jam vocitatus*. Vbi legendum esse *ad placitum* probant illa quæ paulò post sequuntur. Apud Fulbertum in epistola 24. rectè editum est: *sponde venire ad placitum*. Sed in veteri codice Trecenti legitur, *sponde venire ad palatium*. Multò plura excerpta reperiet qui curiosè vetustos codices excutiet. Nobis ista sufficiunt.
- PER COMIATVM VIRI SVI] Codex Thuanus, *per comiato*. Editio Bavarica, *per commatium*. Lib. 3. legis Longobardorum, *per licentiam viri sui*. Hinc ergo accepit Goldastus.
- DE MANCIPIIS] Idem codex Thuanus, *De mancipias*. Infrâ, *nostras mancipias*.
- IBID. C. 30. INDVERVNT] In codice Thuanus legitur *vo-verant & induerant*.
- DE HIS INL. PRÆS.] Idem codex, *de his inlicitas presumptiones*.
- DE PRAVIS] Item ibidem: *De pravos illos homines*.
- DILATATIONE] Ibidem, *moderatione*.
- IBID. C. 33. HÆC NEF. CRIMINA] Ibidem, *has nefandas criminas*.
- MAGNYM CONTVRBIVM] Intelligit conjunctionem anni DCCXCII. in Italia factam à Pippino & quibusdam Francis, qui se crudelitatem Fastrade Regina ferre non posse asseverabant, aque ideo in necem Regis conspiraverant, ut Eginhardus ait. Vide Chronicon Moyssiacense, & Chronicon S. Galli editum à Duchesnio.
- DOMNI REGIS FVERIT] Codex Thuanus, *Domni Regis non fuerit*.
- PAG. 141. FORE CENSITI] Legendum arbitror *forensibus*.
- IBID. C. 38. Caput istud, ut vides, valde mutilum est, non injuria temporum, neque per incuriam possessorum, sed per cujusdam ineptam curiositatem, qui haud dubè imaginem quandam heic repetitam habere apud se voluit, atque ideo aliquam partem istius capituli resecavit.
- CAPITVLA EXCERPTA] Conlata sunt cum duobus antiquis exemplaribus bibliothecæ regie. Non omnia porrò Pippini capitula heic posuimus quæ leguntur in codice legis Longobardorum, sed ea tantùm quæ in superiori capitulari non extant.
- ACTIONARIIS] *id est, in rebus agentibus*, Pag. 142. ut ait glossa interlinearis in uno codice regio. Re. c. 1. cte. Qui enim heic *Athionarij* vocantur, *Agentes* alibi dicuntur. Vide Bignonij Notas ad Marculfum pag. 892.
- QVICVNQVE] Caput istud editum primò fuit à Karolo Magno, deinde verò repetitum à Pippino. Extat autem in libro tertio Capitularium cap. 23. & lib. 6. cap. 293.

TOM. I. MISSAM S. IOHANNIS] Vetus nota marginalis in uno codice regio: *Hoc ideo dicit quia pax ante festum sancti Iohannis facta fuit hac lege. Sed quia non statim, sed usque ad illud festum, bene poterant omnibus hominibus innosci, ideo post festum observari precipit in perpetuum. Viderat haud dubie Boherius codicem in quo eadem nota descripta erat. Ipse enim sic loquitur ad hunc ipsum locum: Hac lex facta fuit ante festum beati Iohannis Baptista, sed post eiusdem Missam v. lere voluit Pipinus.*

SI FRANCUS EST] Eadem glossa: *Hac lex generalis est, nec ideo special. Salicos quae de Franco dicit. Franco enim ideo dicit quia Franci id est Salici ante hanc legem non cogebantur iurare cum duodecim, sed in usu habebant iurare cum septem de aliis causis.*

IVRET] Eadem glossa: *Hac littera videtur precipere perjurium fieri, quod omnis certe lex inhibet. Videret enim subere debere iurare se non audisse quod audivit. Ergo sic exponendum est, id est, si quidem quod latro fuisse, & firmiter nescieris eum latronem esse. Sed quia littera hoc pati non videtur, aliter ab aliis exponitur sic, id est, Si dictum fuerit quod ipse audivit, quamvis nesciat firmiter, aut solus iuret &c.*

Pag. 546. c. 27. EXERCITIALES] id est, militiam exercentes, ut habet eadem glossa. Donatio es Ecclesiae Salisburgensis apud Canisium to. vi. pag. 1151. cum commanenibus ibidem servis & aliis exercitibus hominibus viginti. Et pag. 1152. cum omnibus appendiciis suis & mansi l. x. inter servos & tributales necnon & exercitales homines.

Ibid. c. 18. IN MUNDO] in defensione, inquit eadem glossa. Vide Glossographos. Interdum tamen alia est significatio huius vocabuli, ut in Capitulari anni DCCCIII. cap. 12.

Ibid. c. 21. DE ILLIS HOMINIBUS] Haec lex Pippino tribuitur in vulgatis editionibus. In uno exemplari regio scriptum primò fuit in titulo: *Imperator Pippinus.* Deinde Pippini nomen jugulatum est, & repositum: *Imperator Lotharius.* In altero distinctè tribuitur Lothario.

EXCVBIAS PVBICAS] id est, servitium ad pontes restaurandos, inquit auctor glossae paulò antè laudata. Alius codex regius legit *pro excubiis publicis.*

Pag. 548. c. 29. IYSTIT. FAC. ET SVSCIP.] Karoli Martelli epistola pro Bonifacio Misso sancti Petri supra pag. 732. *in ea ratione ut iustitiam reddat & similiter iustitiam accipiat.* Capitulare anni DCCCXXII. de causis monasterij S. Crucis Pictaviensis cap. 8. *Advocatus earum per se iustitiam faciat & accipiat.*

Pag. 549. PRÆCEPTVM PRIMVM] Contulimus illud cum veteri exemplari quod extat in archivo Archiepiscopi Narbonensis. Vide Capitularia Karoli M. pag. 499. & Capitula Karoli Calvi tit. vi.

Ibid. c. 1. SICVT CETERI LIBERI] Ad hunc locum respexisse videtur Karolus Simplex in præcepto pro quodam Theodosio, quod extat in chartulario monasterij sancti Petri Rodensis: *Ipsi vero homines qui in supra dictis villis habitant vel habitaturi sunt tale obsequium vel tale servitium supradicto Theodosio vel heredibus suis faciant*

vel serviant quale Comitibus facere consueverunt sam Spani quàm ceteri.

APPRISIONEM] id est, eam partem terræ inculcæ quam ipsi ex concessione Regum vel Comitum excolendam sumpserant, ut patet ex præcepto Karoli M. edito supra pag. 499. & ex isto Ludovici præcepto cap. 5. Vide Petrum Cafanovam in tractatu de Franco-allo dio lib. 1. cap. 10.

DATVM KAL. IAN.] Extat in Chartulario Archiepiscopi Narbonensis præceptum Ludovici Pij eodem die datum in gratiam cuiusdam hominis nomine Ioannis, qui Aquilgranum ad Imperatorem venerat pro confirmatione aprisionis suæ. Hinc verò colligi potest illum ab Hispanis in regno Francorum commorantibus missum ad Principem ut communem omnium causam ageret, suam privatam non omisisse.

EPISTOLA AD ARNOEM] Eius initium tantùm posuimus, quia cetera similia sunt ei quæ ad Sicharium Burdegalem Archiepiscopum missa est. Istius verò exemplar ad nos missum à clarissimo Conringio est ex codice MS. membranceo j antiquo bibliothecæ Juliae quæ est Helmstedij.

CONVENTVM EPISCOPORVM] Vide Notas ad librum primum Capitularium cap. 82.

HÆC CAPITVLA] Quatuor horum capitulorum vetera exemplaria habuimus, unum è bibliotheca Thusana, alterum ex Bigotiana, tertium quod fuit sancti Remigij Remensis, quartum S. Vincentij Laudunensis. Meminit autem horum capitulorum auctor vite Ludovici Pij apud Duchesnum to. 2. pag. 298. Ad eadem respicit formula octava appendicis Marculfi.

CHARTA DIVISIONIS] Eginhardus de hac imperij divisione agens in annalibus, ait eam à Ludovico peractam in generali populi conventu apud Aquilgranum habito, ibique Lotharium coronatum ac neminis atque imperij socium fuisse constitutum, ceteros Imperatoris filios Reges appellatos, unum Aquitaniz, alterum Bjoariz præfectum, Idem in epistola 34. scribit Ludovicum, cum Lotharium in societatem nominis & regni consensu totius populi sui assumpsit, sibi præcepisse ut Lotharij curiam gereret, ac illum de moribus corrigendis & honestis atque utilibus sectandis sedulo commoneret. In annalibus Anianensibus & in chronico Moysiacensi ista de regni divisione leguntur, quæ ad institutum nostrum omnino pertinent. Anno DCCCXVII. Ludovicus Imp. apud Aquis palatium celebravit Pascha. Et in ipsa astate iussit esse ibi conveniunt magnum populi de omni regno vel imperio suo apud Aquis sedem regiam. id est, Episcopos, Abates, Comites, & majores natu Francorum. Et manifestavit eis mysterium consilij sui, quod cogitaverat, ut constitueret unum de filiis suis Imperatorem. Habebat enim tres filios ex uxore Ermengarda Regina. Nomen uno Clotarius, nomen secundi Pipinus, & nomen tertij Ludovicus. Tunc omni populo placuit ut ipse, se vivente, constitueret unum ex filiis suis Imperatorem, sicut Karolus pater ejus fecerat ipsum. Tunc tribus diebus jejunatum est ab omni populo ac letania facta. Post hæc jamdudum Imperator Clotarius, qui erat major natu, Imperatorem elegit, ac per coronam

Tom. I. *anteam tradidit ei imperium, populis acclamantibus & dicentibus: Vivat Imperator Clotarius. Facta est autem letitia magna in populo die illo. Et ipse Imperator benedixit Dominum, dicens: Benedicite es Domine Deus noster, qui dedisti hodie ex semine meo confitentem in solio meo, videntibus oculis meis.* Hanc regni divisionem postea Ludovicus anno DCCCXXI. in conventu apud Noviomagum habito Kalendis Maij recitari fecit, & a cunctis proceribus qui tunc affuerunt confirmari; ut legitur in annalibus Eginhardi & in vita Ludovici Pij. Et hæc quidem diu mansere, donec abalienatis à patre filiorum animis propter Iuditham & filium ejus Karolum, cui postea Calvo cognomen hæsit, Ludovicus nomen Lotharij omisit in diplomatibus & edictis. Hinc mota Lotharij ira, ut patet ex epistola flebili Agobardi Archiepiscopi Lugdunensis ad Ludovicum eundem. Hinc illa tragediæ in Pium excitatæ, quæ in veteri chronico S. Galli *dedecus Francorum* merito dicitur.

NOSTRA ELECTIONE] In annalibus Anianensibus, quos supra descripsimus, legitur Clotarium à Ludovico patre Imperatorem fuisse electum, populis acclamantibus. Vide omnino Agobardi epistolam flebilem cap. 4.

POPULI ELECTIONE] Hic locus postulare videtur ut heic quorundam annalium & veterum librorum verba excutiamus, ex quibus colligi posse prima fronte videtur Regum nostrorum successorem in regno paterno ad populi suffragia pertinuisse antiquitus. Nam in chronico brevi auctoris incerti quod Andreas Duchesnius edidit ex bibliotheca Alexandri Petavij ita differre scriptum est in tomo tertio scriptorum historiae Francorum pag. 350. *Pippinus Rex moritur, & filius (Leg. filij eius) Karolus & Karolomanus eliguntur in regno.* Quod Eginhardus aliis verbis expressit, eos scribens *consensu omnium Francorum Reges creatos esse.* Ac sanè Flodoardus lib. 4. historiae Remensis cap. 5. refert Fulconem Archiepiscopum Remensem, cum ad Arnulfum Regem Transrhænanensem scriberet de electione & coronatione Karoli III. quem vulgò simplicem vocamus, causamque redderet cur eum Franci Regem non fecissent statim post mortem Karoli Crassi Imperatoris, dixisse eum tunc admodum corpore simul & scientia parvulum extitisse, nec regni gubernaculis idoneum fuisse, & *instante inmanissima Normannorum persecutione, periculosum erat tunc eum eligere.* Idem paulò post respondens eidem Arnulfo, qui querebatur quòd Franci sine ipsius consilio Karolum elegerint, *morem Francorum asserit secutos se fuisse, quorum mos semper fuit ut Rege decedente alium de regia stirpe vel successione sine respectu vel interrogatione cuiusquam majoris aut potentioris Regis eligerent.* Præterea in ordine ad ordinandum Regem Francorum, qui ab Hugone Menardo editus est in calce libri sacramentorum, *duo Episcopi alloquuntur populum in Ecclesia, inquirentes eorum voluntatem.* Et in oratione de consecratione Regis ita habetur: *super hunc famulum tuum, quem supplicii devotione in regnum Francorum pariter eligimus, benedictionum tuarum dona multiplica.* Denique in narratione de coronatione Philippi istius no-

Tom. I. minis primi legitur Regis Francorum electionem ad Archiepiscopum Remensem maxime pertinere, & Philippum à Gervasio Remensi Archiepiscopo electum esse annuente patre ejus Henrico. Quam formulam usque ad hæc ultima tempora conservatam esse fidem faciunt acta coronationis Henrici IV. & Ludovici XIII. Hæc sunt, opinor, quæ ad stabiliendum populi jus in electione Regum Francorum dici possunt. Sed contra hæc magna validaque argumenta leguntur in vetustis auctoribus & monumentis, quæ regnum filijs Regum jure successione debere ostendunt ita manifestè ut necesse omnino sit electionem illam interpretari simpliciter de consecratione, cum is qui Rex antea erat, in solenni ac publico Episcoporum & procerum conventu declaratur paterni aut aviti regni heres atque successor. Hanc interpretationem esse legitimam probatur ex ordine ad ordinandum Regem, in quo hæc Regi dicuntur emendata ex veteri codice MS. Ecclesiæ Remensis: *Sia & retine amodo statum quem huc usque paterna successione tenuisti hereditario jure tibi delegatum.* Reges enim Francorum ex genere procedere docent omnes veteres. Agmen ducet Agathias, qui de Francis agens lib. 1. hæc scribit: *Filij patribus in regnum succedunt.* Idem infra loquens de Theodebaldo Theodeberti filio: *Theodebaldus itaque ejus filius in regno succedit: qui quidem tamen si juvenis admodum atque adhuc sub magistrj cura institutioneque esset, patria tamen lex eum ad regnum vocabat.* Idem scribit sanctus Gregorius Papa Romanus, cujus hæc sunt verba ex homilia decima in evangelia: *In Persarum quoque Francorumque terra Reges ex genere procedunt.* quem locum laudant Karolus Calvus in proclamatione adversus Vvenilonem & Fulco Remensis Archiepiscopus apud Flodoardum. Noverat ista Karolus M. cum divisionem regni sui institueret inter filios suos. Nam licet Eginhardus scribat actam illam fuisse in conventu quem Imperator habuit anno DCCCVI. cum primoribus & optimatibus Francorum, chartamque divisionis imperij à Karolo editam jurejurando ab optimatibus Francorum confirmatam fuisse, ipse tamen eam peregit absque populi suffragiis, nulla consensu procerum mentione facta, eodem jure quo pater bona sua liberis suis tanquam naturalibus heredibus relinquit, quod confirmatur ex his quæ Theganus scribit in capite sexto de gestis Ludovici Pij. Itaque Karolus Calvus regni partem accepit paterna donatione, ut ad Ludovicum Germanicæ Regem scribunt Episcopi provinciarum Remensis & Rotomagensis in titulo xxvii. Capitularum Karoli Calvi cap. 7. Et titulo III. cap. 4. Episcopi apud Theodonis villam congregati alloquentes eundem Karolum, aiunt regnum illi hereditate relictum fuisse. Verissima igitur est adnotatio quæ extat hoc loco in actis coronationis Henrici IV. & Ludovici XIII. nimirum istum populi consensum accipiendum non esse de electione, sed de subjectione, obedientia, & fide quam populus Regi pollicetur secundum legem Dei.

SVB SENIORE FRATRE] nimirum ut unum regnum esset, non tria, ut explicat Agobardus in epistola flebili: *Ceteris filijs vestris designastis*

Tom. I. partes regni vestri; sed ut unum regnum esset, non tria, protulistis eum illis quem participem nominis vestri fecistis. Sed ista Pippinum & Ludovicum graviter tulisse narrat Theganus cap. 21. de gestis Ludovici Pij: *Imperator denominavit filium suum Lotharium ut post obtinuit suum omnia regna que ei tradidit Deus per manus patris sui susciperet, atque haberet nomen & imperium patris. & ob hoc ceteri filij indignati sunt.*

Pag. 375.
c. 1.

MARCHAM TOLOSANAM] id est, pagum Tolosanum, qui complectebatur quicquid inter Garunnam & Atacem interjectum est usque ad Carcassonem, quam in finibus Aquitanorum collocat vetus opusculum de Aquitania editum à clarissimo viro Philippo Labbeo in tomo secundo Novæ Bibliothecæ manuscriptorum librorum pag. 731. Exin Septimania vel Gotia dicebatur usque ad Pyrenæos montes. Itaque non solum pagus Ruscinonensis erat in Septimania, ut patet ex notitia de monasteriis regni Francorum & ex aliquot ejusdem avi monumentis, sed etiam Ceritania & civitas Vrgellensis, ut dictum est in Notis ad Concilia Galliæ Narbonensis pag. 7. & ad Agobardum pag. 92. Quicquid verò ad regnum Francorum pertinebat ultra Pyrenæos, Marca Hispanica dicebatur, cujus limes extremus constitutus erat ad Rubricatum fluvium.

Pag. 378.
c. 15.

MISERICORDITER AGAT.] Vide tit. 14. legis Bajuvariorum, cap. 8. §. 2.

Pag. 379.

CAPITVLARE AQUIVIGRAN.] Conlatum est cum quinque antiquis codicibus manuscriptis, uno monasterij Sangallensis, altero Petri Pithæi, tertio Philberti de la Mare Senatoris Divionensis, quarto Collegij Parisiensis Societatis Iesu, quinto bibliothecæ Iulii Helmaestadiensis. In eo præterea emendando usi sumus editione nova chronici Casinensis, cui Capitulare istud adjectum est ex veteri codice ejusdem monasterij. Adhibuimus etiam auctoritatem editionis quæ exeat in historia ecclesiastica Centuriatorum Magdeburgensium, Ceterum istius Capitularis diserta mentio extat in vita sancti Benedicti Abbatis Anianensis, in qua hæc leguntur: *Multa denique monasteria erant quæ quondam regulariter fuerant instituta, sed paulatim repescente rigore, regularis penè deperierat ordo. Ut autem sicut una omnium erat professio, fieret quoque omnium monasteriorum salubris una consuetudo, jubente Imperatore aggregatis canobiorum patribus unâ cum quampluribus monachis per plures resedit dies. Omnibus ergo simul positis regulam ab integra discutiens, cunctis obscura dilucidans, dubia præfecit, præcios errores abstulit, utiles consuetudines assellusque confirmavit. Iudicia igitur regula cunctisque dubia ad proficuum deducta effectum, quas minus dubia pandit consuetudines assentientibus cunctis protulit, de quibus etiam Capitulare institutum Imperatori confirmandum præbuit, ut omnibus in regno suo positis monasteriis observare præciperet. cui protinus Imperator assensum præbuit. Hæc verò octuaginta capitula numerari consuevit inter capitula Ludovici Pij probat vetus catalogus bibliothecæ Sangallensis, scriptus sub imperio Ludovici Pij. In eo enim ista leguntur: *Capitula Heludouici Imperatoris de regula sancti Benedicti.**

DCCCXVII.] Codex Helmaestadiensis habet: **Tom. I. DCCCXVI. imperij verò gloriosissimi Principis Heludouici tertio anno. x. Kal. Septembris.** Sed ista lectio falsa est. Nam præterquam quod repugnantes sibi habet reliquos veteres libros, præceptum Ludovici Pij pro monasterio Solenniensi datum reperitur ix. Kal. Augusti.

ABBATES COMPLURES] Hæc est vera lectio. Fatendum tamen est in antiquis exemplaribus Divionensi, Pithæano, Parisiensi, Sangallensi, & Casinensi legi cum quampluribus unâ suis resedissent, in Helmaestadiensi verò cum quampluribus unâ cum suis resedissent &c.

ABBATES COMPLURES] Horum unus & præcipuus fuit Benedictus Anianensis, ut paulo antè vidimus. Cum eo verò huic conventui interfuit etiam Iosue Abbas monasterij sancti Vincentij prope Vulturum in provincia Capuana, ut legitur in Chronico ejusdem monasterij apud Andream Duchesnum. Item Apollinaris Abbas Flavimacensis, ut scribit ejus successor Hugo in Chronico Viridunensi; & Agulfus Abbas Solenniensis, ut patet ex præcepto Ludovici Pij pro monasterio Solenniensi. Ei interfuisse etiam Andonem Abbatem Stabulensem tradit Gabriel Bucelinus in Germania facta.

SINGVLA VERBA] Codex Casin. *singv.* Ibid. c. 1. *las sententias.*

CETERIS OFFICINIS] In antiquis exemplaribus Sangallensi, Divionensi, Helmaestadiensi, Casinensi legitur *ceteris artium officinis.* Quo etiam modo ediderunt Centuriatores Magdeburgenses. Vide libellum supplicem monachorum Fuldensium oblatum Karolo M. cap. 16.

ET VESTIMENTA] Hæc & quæ sequuntur desunt in editione Centuriatorum.

NON RADANTVR] nimirum in signum lætitiæ & pœnitentiæ. Sequentibus seculis barba distinxit monachos literatos ab illiteratis, quos nos hodie fratres conversos vocamus; ut patet ex quærimonia monachorum Laurishamensium adversus Hirsaugenses & ex capite decimo vitæ beati Bertholdi Abbatis Garstensis. Apud Franciscanos adeo rare olim erant barbe ut qui ex eis barbatus esset, hinc distingueretur à ceteris. Testis Marinus Sanutus Torfellus in præfatione ad secretaria fidelium crucis: *Iacobus de Cammerino ordinis Minorum, qui portat barbam.*

ET IN OCT. PASCHÆ] Hæc non habentur in codice Helmaestadiensi. Ibid. c. 7.

BALNEARVM VSVS] De balneis monachorum ista paulò post leguntur in eodem codice Helmaestadiensi, quæ in aliis non extant. *Et balneis generaliter tantum in natiuitate & in Pascha Domini, verumtamen separatim, utantur.* Vide Hugonis Menardi Notas ad Concordiam regularem pag. 657. 831.

VT NVLLVS EPISCOPOR.] Vide Notas ejusdem Menardi pag. 720.

Caput istud sic legitur in codice Casinensi. *Et cum Abbate vel à quocunque Priore suo increpatus quis eorum fuerit, mox sine mora prosternens illius pedibus, Mea culpa primùm dicat ita ut indutus est. Et tunc iuvenite Priore surgat. & unde interrogatus fuerit rationem humiliter reddat. Vide Capitula monachorum Sangallensium*

Tom. I. cap. 13. & Notæ ejusdem Menardi pag. 1089.

Ibid. c. 14. **FRATRYM OBVI. N. FLAG.]** Codex Pithæanus, *aliis non vapulent monachi.* Reliqui & editio Centuriatorum habet uti nos edidimus, nisi quod in editione illa additur: *sed verecundia sit semper cooperta.*

Ibid. c. 15. **VT SOLI SINE.]** Centuriatores: *Vt soli videlicet & sine &c.* Codex Helmstad, *Vt soli videlicet sine.* Casinensis: *Vt solus sine altero monacho in via non dirigatur.* Vide Notæ ejusdem Menardi pag. 667.

Ibid. c. 16. **COMPATRES COMMATRES.]** Præter ea quæ de hoc argumento observata sunt à Filescio libro 1. Selectorum cap. 3. reperio istud interdum fuisse in capite quinto canonum sancti Leodegarii Episcopi Augustodunensis, in Concilio Londinensi anni M C I I. cap. 19. sub Anselmo Archiepiscopo, in Concilio quod apud Albiam celebratum dicitur anno M C C I V. præside Zæno sedis apostolicæ Legato, & in synodo quam Ioannetinus Doria Cardinalis & Archiepiscopus Panormitanus habuit anno M D C X V. in Ecclesia Panormitana.

NEQUE OSCVL. FEMINAS.] Centuriatores: *& nullam unquam quamlibet mulierem osculentur.* Codex Helmstad. *& nullam quamlibet mulierem osculentur.* Casinensis: *neque feminas osculent.*

Pag. 181. c. 17. **FRVGES COLLIGENDO.]** Regula sancti Benedicti cap. 48. *Si autem necessitas loci aut pauperia exegerit ut ad fruges colligendas per se occupentur, non conturbentur.*

Ibid. c. 19. **LIBRIS DE BIBLIOTHECA.]** Regula S. Benedicti ibidem: *In diebus quadragesimæ accipiant omnes singulos codices de bibliotheca.* In epistola Theodomari Abbatis Casinensis ad Karolum M. permittitur monachis habere manutergia ad involvendos codices quos ad legendum suscipiunt.

Ibid. c. 21. **CVCLLÆ.]** Ita omnia vetera exemplaria, si Casinense excipias, in quo legitur *scapularis pro cuculla.* In regula sancti Benedicti cap. 55. *scapulare* distingui videtur à cuculla. Et in epistola Theodomari, in qua explicatur quid tum per cucullam intelligerent Itali, quid Galli, primum cuculla descriptio instituitur, dein scapularis. Scapulare tamen sub generali cucullæ vocabulo comprehendi consuevit auctor est Siebertus Abbas Gemblacensis in libro de unitate Ecclesie pag. 120. editionis Basileensis anni 1566. *Propter opera tantum constituit sanctus Benedictus alteram cucullam, quæ dicitur scapularis, eò quod huiusmodi vestis apta sit caput tantum & scapulas tegere.*

Ibid. c. 22. **PEDVLES.]** id est, pedum operimenta, ut pluribus eruditè ostendit idem Menardus pag. 889. quem consule. In capitulis Theodori Archiepiscopi Cantuariensis, quæ edita sunt in tomo nono Spicilegij Dacheriani, legitur cap. 3. Episcopum Abbati quem ordinat debere dare *baculum & pedules.* Vide Cujacium lib. 5. Observat cap. 11.

PEDVLES QVATVOR PARIA.] Statuta antiqua monasterij Corbeiensis cap. 1. *Calcearios quatuor cum solis novis.* Vbi clarissimus editor conjicit legendum fortean esse *soleis*, ut illud pe-

dum tegumentum intelligatur quod Galli vocant **Tom. I.**

pantofle. Præceptum Ludovici Pij de stipendiis quæ annuatim in cibo & potu dari debent monachis sancti Dionysij: *ad cordovesos & in solas eorum componendas.* In Memoratorio Ansegisi Abbatis Fontanellensis scriptum est in tomo tertio Spicilegij Dacheriani pag. 245. *Coria bonum ad solas v. composta.* pro quo haud dubie legendum est *solas.* Solas etiamnum Vvascones & Occitani vocant eam calcei partem quæ sub pedibus est.

FEMORALIA.] Epistola Theodomari ad Karolum: *Habent autem fratres nostri & duplicia femoralia.* Multi tamen ex eis Deo juvante in tantum se continent ut neque femoralia habeant neque plus quam duplicia indumenta.

VVANTOS.] Codex Helmstad, *manicas quas vulgo vvanos appellamus.* Rectè. Nam manicæ sunt chirothecæ, ut observat Hugo Menardus in Notis ad librum sacramentorum pag. 361. extrema, Memoratorium Ansegisi Abbatis Fontanellensis in tomo tertio Spicilegij Dacheriani pag. 246. *ad vvanos lib. 4.* ubi legendum est *vvanos.*

SAPONEM ET VINCTVRAM.] In editione Centuriatorum ista disjuncta sunt, hoc modo: *Vt data à Priore saponis & uncture mensura, & reliqua quæ ibi sunt necessaria ad suos (fortè usus, id est, usus) habeant lectum propter causam infirmitatis.*

PINGVEDINEM AD ESVM.] Vide Menardi Notæ ad Concordiam regularum pag. 709.

REGVLA IVRET.] id est, regula S. Benedicti cap. 55. ubi præterea prohibetur ne monachus aliquid peculare sive proprium habeat: *Et si cui inventum fuerit quod ab Abbate non accepit, gravissima disciplina subjaceat.* Visio Vvettini monachi Augiensis tempore Ludovici Pij: *Ibi se etiam quoddam opus in modum castelli ligno & lapide valde inordinatè constructum & fuligine deformè visisse fatebatur, fumo ex eo in altum vaporante. Cui interroganti quid esset, responsum est ab angelo habitationem fuisse quorundam monachorum de diversis locis & regionibus congregatorum ad purgationem suam. Qui de eodem numero unum specialiter nominavit, quem dixit ibidem in arca plumbea inclusum prestolare debere diem magni iudicii propter opus peculiare.* Hinc lepra proprietatis in Chronico Augustano Sigismundi monachi lib. 2. cap. 4. apud Pistorium. De monachis proprietariis abundè dictum est in Notis ad Concilia Gallie Narbonensis pag. 28.

ET DEM. P. M. P. E. PORRIGAT.] Centuriatores: *in refectorio manu propria poculum eis c. 23. porrigat.* Codices Sangallensis, Pithæanus, Parisiensis, Casinensis habent simpliciter, & poculum porrigat.

DE MANDATO.] Codex Pithæanus: *De mandato pauperum post carnem faciend.*

VT MANDATVM.] Retinimus lectionem Sirmondi & Centuriatorum, quam confirmat caput tertium fratrum ad Avum directorem, quæ infra suo loco dabuntur, ubi sic legitur: *Quæ etiam pedes peregrinorum in unaqueque feria lavant. Libellus supplex monachorum Fuldensium oblati Karolo M. cap. 13. Quod peregrinorum suscipio & lavatio in eis pedum non negligatur, sed secundum regulam & secundum priorum nostrorum*

- Tom. I. *consuetudinem, quancumque venerint, misericorditer suscipiantur, & ab omnibus fratribus lavatio pedum eis exhibeatur. Præceptum Karoli Calvi quo confirmat fundationem hospitalis factam ab Hildrado, editum ab Hemerico in Augusta Vitomandorum; usque ad duodecim pauperes suscipiantur: ad quos, quia infra claustra erit, & locus congruus habeatur, fratres ad officium lavandorum pedum religiose per singulos dies succedant. Veteta porro istius Capitularis exemplaria habent tantum: *Præ mandatum post cenam fiat. Auctor vitæ Alcuini: Quando mecum quoque ad mansatum pergebas, & te vinum bibere iubebam, arte callidissima dicebas: Bibi, Domine Pater, meo cum avinulo sufficienter.**
- Ibid. c. 17. **NON REFICIANT.]** Codex Casin. non reficiat neque bibat.
- IPSE TAMEN]** Hæc & quæ sequuntur usque ad *St vero* de iunt in codice Parisiensi. Defunt etiam in Sangallensi, qui pro his quæ isthic leguntur in aliis exemplaribus, ita habet: *Et ipse cum Episcopis, Abbatibus, Canonicis, nobilibus, unde ipsi reficiantur sumat.*
- Ibid. c. 15. **QUOD REGULA IYBET]** Regula S. Benedicti cap. 38. *Frater autem hebdomadarius accipiat mixtum priusquam incipiat legere, propter communionem sanctam, & ne forte grave sit ei jejuniū sustinere. Postea autem cum coquina hebdomadarius & servitoribus reficiat. Vide caput quintum fratrum ad Auvam directorum.*
- Ibid. c. 31. **VT PRÆPOSITVS]** Præpositi monasteriorum, secundi post Abbates, ut pluribus probat sæpe laudatus Hugo Menardus in Notis ad Concordiam regularum pag. 169. 197. 414. Eam ob causam epistola Hincmari Remensis Archiepiscopi ad monachos Corbeiensis inscripta est Fulcranno Præposito & fratribus monasterii Corbeiensis, & alia ad monachos Centolenses Maguardo Præposito & fratribus in monasterio sancti Richary degentibus. apud Flooardum lib. 3. cap. 25. historię Remensis. In Concilio Moguntiaco cap. xi. præcipitur ut monasterium, ubi fieri possit, per Decanos ordinetur, quia illi Præpositi sæpe in elationem incidunt & in laqueum diaboli. Respexerunt autem conditores istius canonis ad caput 21. & 65. regulæ S. Benedicti. Vide Capitula monachorum Sangallensium cap. 30.
- Pag. 584. **VT DE SENIORIBVS]** Vide eadem capitula cap. 14.
- Ibid. c. 34. **VT NOVITIO]** Vide Notas ejusdem Menardi pag. 936. 944. 977. Vide etiam Concilium Cloveshovie cap. 24.
- HOSP. PROB. CAUSA]** Hæc non habentur in codice Parisiensi. Retinenda tamen esse patet ex capite 58. regulæ S. Benedicti.
- PARENTIB. S. COMMENDET]** Codex Casinensis: *parentibus suis aut amicum commendet. Centuriatores: parentibus suis aut monasterio committat.* In regula S. Benedicti cap. 58. legitur: *Res suas habet, aut erogat prius pauperibus, aut facta solenniter donatione conferat monasterio.*
- PROMITTAT]** Post ista sequitur in editione Centuriatorum, *id est, secundum regulam sancti Benedicti professionem in Ecclesia faciat.*
- Ibid. c. 35. **COOPERTVM CAPVT]** Centuriatores: *cuculla veleret capite. Vide Notas ejusdem Menardi pag. 943.*
- VT PVERVM PATER]** Olim, ut diximus ad Salvianum, ea erat parentum auctoritas ut liceret illis liberos suos etiam in pueritia vovere Deo, sic ut istis fas non esset abjicere institutum quod patrum imperio susceperant. In mo non solum natos vovebant, sed etiam eos qui nondum nati, in matris utero costiti erant, quod duobus illustribus exemplis ostendimus. Non solum autem eos qui jam concepti erant, sed etiam nascituros in univrsū; ut patet ex testamento Ludovici VIII. Francorum Regis apud Andream Duchesnum to. v. pag. 325. *Item volumus & præcipimus quod quintus filius noster sit Clericus & omnes alij qui post eum nascentur* Porro Menardus in Notis ad Concordiam regularum pag. 985. & seqq. & Carolus le Coigne in annalibus ecclesiasticis Francorum ad annum 544. §. 74. multis testimoniis confirmat pueris quos parentes Deo obtulerant in monasteriis non licuisse discedere quocumque de causa, si res legitime ordinæ & secundum regulam peracta fuisset. Formulam qualiter parentes filios suos offerant in monasteriis vide in nova collectione formularum cap. 31. & quæ illic à nobis adduntur.
- TEMPORE OBLATIONIS]** Codex Casin. *oblationis secundum regulam offerant.*
- AD ALTARE]** Hæc defunt in aliquot exemplaribus.
- ET IN]** *Lege: Vt in Oe.*
- VT DOMVS SEMOTA]** Codex Helmstad. *Vt carcer huius fugere &c.* Habuerunt semper monasteria carceres in quibus monachi facinorosi includerentur ad agendam severiorem penitentiam. Extant plurima hujus rei testimonia, in primis verò in statutis quæ Conradus Archiepiscopus Colonienfis edidit anno MCCIX. de vita & conversatione monachorum. *Statinim eriam, inquit, quod quolibet monasterium suum carcerem habeat, in quo delinquentes regulariter puniantur.* Verum hic carcer adeo durus postea evasit ut misericordiam permoveret Stephani Archiepiscopi Tolofani, de quo hæc leguntur in historia chronologica MS. Parliamentorum patriæ Occitanæ scripta ante ducentos annos à Guillemo Bardino Consiliario Clerico in Parlamento Tolofano.
- Anno Domini MCCCL. & die xxvii. Ianuarij cum Rex Ioannes commoraretur apud Villamnovam juxta Avenionem, fluvio Rhodano intermedio, & ibi certamen lancearum sive hastarum, quod nos torneamentum vocamus, celebrasset tota curia Papali adstante, totum se commisit negotiis patriæ Occitanæ, & nulli audientiam denegavit. Inter hos Vicarius generalis Stephani Archiepiscopi Tolofani ex mandato dicti Archiepiscopi conquestus est de horribili rigore quem monachi exercebant adversus monachos graviter peccantes, eos conjungendo in carcerem perpetuum, tenebrosū, & obsecurum,

Tom. I. curum, quem *Vade in pace* vocitant, qui nihil aliud habebant pro victu quam panem & aquam, omni confortio sodalium illis adempto, ita ut qui huic pœnæ addicti sunt, semper pereant desperati. Super huiusmodi querimonia Rex per suam ordinationem statuit quod deinceps Abbates, Priores, superiores, & omnes gubernatores monasteriorum & conventuum bis in mense visitarent & consolarentur fratres qui in tali pressura detinerentur, & quod illis liceret petere confortium unius monachi de sodalitate bis in mense habendum. Qua de re litteras patentes expedire fecit, quarum executionem demandavit & commisit Olivario de Saia Senescallo Tolosano & aliis futuris Senescallis patriæ Occitanae. Pro revocatione huiusmodi ordinationis fratres Minores & fratres Prædicatores mira fecerunt, auctoritatem Papæ reclamaverunt; sed Rex in sua voluntate perseveravit, & voluit quod obedirent, aut regno suo abirent. Qua de causâ, etiam si inviti & repugnant, voluntatem Regis executi sunt. Barbarum enim est incarceratos & sic afflictos omni solatio & confortio amicorum privare.

Pag. 585. c. 41. **VENIAM PETAT**] Codex Casinensis addit: & annuente Priore surgat. *Servetur tamen silentio. Et cum egressi fuerint, expleta oratione, veniam petat, & secundum modum culpa iudicio subjaceat.* Vide regulam S. Benedicti cap. 71.

Ibid. c. 43. **LOQVI**] In editione Centuriatorum postea sequitur: *id est, Crede mihi frater, aut vivit Dominus, seu Novit Dominus.*

Ibid. c. 45. **VT SCHOLA**] Vide Notas ejusdem Menardi ad Concordiam regularum pag. 682.

Ibid. c. 46. **MARTINI**] Codex Casinensis addit, & in sancti Benedicti, quæ lectio confirmatur ex epistola Theodomari ad Karolum.

PLENAR. OFF. AGATVR] Hæc non habentur in codice Casinensi, neque eorum mentionem hoc loco facit epistola Theodomari.

ET BIS REFICIATUR] Epistola Theodomari: *etiam bis adprandium miscere facimus.*

Ibid. c. 48. **DICATUR**] In editione Centuriatorum postea sequitur: & deinde aqua benedicta, antequam intrent in dormitorium, super capita illorum à Priore infirgatur.

Pag. 586. c. 50. **ELEEMOSYNARIIS**] id est, pro omnibus elemosynas nobis tribuentibus, ut legitur in libro supplicii quem monachi Fuldenses obtulerunt Karolo Magno. Præstat autem integrum locum referre, quod is valde illustret hoc caput Aquilgranense. Sic ergo scribunt monachi Fuldenses: *In secunda quoque feria uniuscujusque septimanæ orationem pro omnibus elemosynas nobis tribuentibus, id est, eundem psalmum L. quem tota congregatio juxta corpus B. Martyris simul prostrata canavit, cum oratione dominica & ver-*

Tom. II.

Tom. I. *sibus. Pro defunctis ergo fratribus nostris commemorationem illam quam quotidie bis habuimus, id est, post matutinam celebrationem & vespertinam, quæ est antiphona videlicet Requiem eternam, & prima pars psalmi Te decet hymnus Deus, versus & collecta.*

DIES Ieiunii] In editione Centuriatorum Ibid. c. 51. hæc adduntur: *quatuor temporum, jejuneur, ut in vigilia sanctæ Mariæ, annunciatione, assumptione, natiuitate. Jejunatur similiter in natali omnium Apostolorum, seu sancti Iohannis Baptistæ de martyrio, seu in natali cuiuslibet sancti in cuius honorem dedicatus est locus ubi militant monachi.*

IN REFECTORIVM] Vide Notas ad Concordiam regularum pag. 307.

NONNI VOCENTVR] hoc est, *paterna reverentia*, ut legitur in editione Centuriatorum. Vide Notas ad eandem Concordiam pag. 1021.

VT SENIOR DECANVS] Vide capitula Ibid. c. 55. monachorum Sangallensium cap. 30.

VT PRÆPOSITVS] Centuriatorum editio Ibid. c. 56. hæc est: *Præpositus, Decani, Cellarius, Portarius, de eorum ministerio nisi causa utilitatis &c.* Codex Sangallensis: *Præpositus, Decani, Cellarius, Portarius, si utiles in ministeriis illorum fuerint, quantum Abbati & congregationi placuerit, ibi sent.* Casinensis: *Præ Senior, Decanus, Cellarius, Portarius de eorum ministerio non nisi causa infirmitatis maneat.* Sed hæc duo postrema vocabula non sunt huius loci. In Chartulario Tuteleni fol. 37. 219. inter præcipuos monachos illius monasterii numeratur Otgerius Portarius anno duodecimo regni Ludovici Tranfmarini.

CELLARARIVS] Aliqui codices habent *Cellarius, Parisiensis Cellararius.* Vide Notas ad paginam 241.

VT ABBATES] In exemplaribus antiquis Ibid. c. 59. Casinensi & Sangallensi & in editione Centuriatorum legitur: *Præ Canonici Abbates.* De Abbatibus Canonicis vide Concilium Parisiense VI. lib. 3. cap. 18. & Concilium Aquilgranense II. capitulo 2. §. 2. num. 1.

GENERALEM SYNODVM] Centuriatores, *generale placitum.* Vetus regula, ut apparet ex iis quæ supra pag. 1044. dicta sunt ad capitula synodi Francofordiensis, ad quam Benedictus Abbas Anianensis & Anianus Abbas Caunenensis suos monachos duxerunt.

SVEERV. MONACHIS] Centuriatores Pag. 587. c. 65. *simpliciter, hospitibus.*

VT DE FVRTO] Hæc furti incerti à monachis patrati probatio fieri iubetur per excommunicationem à corpore & sanguine Domini, contra morem illius seculi. Testis est canon xv. Concilij Vvormatiensis, in quo sic legitur: *Sæpe contingit ut in monasteriis furta perpetrentur, & qui hæc committant ignorentur. Idcirco statuimus ut quando ipsi fratres de talibus se expurgare debeant, Missa ab Abbate celebretur, vel ab aliquo cui ipse Abbas præceperit, presentibus fratribus, & sic in ultima Missa celebratione pro expurgatione sua corpus & sanguinem Domini nostri Iesu Christi percipiant, quatenus ita inde innocentes se esse ostendant.* Hunc locum, aliqui

Z 2 2

- TOM. I.** non admodum difficilem aut obscurum, sic interpretatus est Ioachim Vadianus in libro sexto de eucharistia pag. 218. Porro ut in Carolino illo seculo palam est in parvulis communicandis erratum, ita ne id quidem admodum probi aut pijs moris fuit quod eodem tempore Episcopi & monachi eucharistiam ad innocentia contestationem & purgationem obiecti criminis sumere essent soliti, ut cum furium in monasterio esset commissum, monachi omnes in Missa celebratione corpore & sanguine Domini participabant, quod se criminis suspitione liberarent. Id persuasione fiebat religionis, qua sceleris conscientiam poena metu longe ab usu illo sacrosancto arceri credebatur. Vide Reginonem lib. 2. cap. 276. & quae illic à nobis adnotata sunt.
- Ibid. c. 67.** **STANDO**] Codex Casinensis, *stans humilium.*
- Ibid. c. 68.** **EVLGIAE**] Variè accipitur hoc vocabulum, ut pluribus explicat Gretserus in libro secundo de benedictionibus cap. 24. & sequentibus. Vide etiam Notas ad Concordiam regularum pag. 875. Istud *communicatio fratri panis* dicitur in libello supplicii monachorum Fuldensium ad Karolum M. cap. 4.
- Ibid. c. 70.** **TRADATUR**] Codex Pithæci, *qua lecta fuerit exponatur.*
- Ibid. c. 71.** Caput istud sic habet in editione Centuriatorum: *Vi quando fratres jejunant, post sextam dormiant, hoc est, estivo tempore. Post hac celebrent Missam.*
- Ibid. c. 74.** **PATER NOSTER**] In editione Centuriatorum additur, & *alias orationes genua flectentes, quando tempus opportunius est, dicant.*
- Pag. 188. c. 76.** **NIHIL TRIBVAT**] Codex Casin. *minimè si licentia dandi.* Regula cujusdam in Concordia regularum pag. 718. *Illud precipue decernimus, ut nullus alteri dare ex mensura sua vel accipere ab altero presumat prater Abbatem vel Praepositum, cui ab Abbate commissum est.*
- Ibid. c. 78.** **QVATVOR DIEBVS**] Hæc est lectio codicum Pithæani & Parisiensis. Casinensis habet *tribus diebus*, Sangallensis *sex tantum*, Centuriatores & editio Capitularium anni MDCIII. *otto diebus.* Iuvat hanc lectionem epistola Theodometri, in qua sic legitur: *Volatilia nunquam nisi in die natalis Domini, si est unde, usque ad dies octo comedimus. Similiter etiam paschalibus diebus.* Vide Menardi Notas ad Concordiam regularum pag. 709.
- PER DEBITVM**] Idem Theodometus: *Sed de esu volatiliu tam canie prudentissimus pater noster in sua regula posuit ut si velint comedere monachi, cum opportunum est, non subjaceant culpa. Sin autem eis à suo tale edulium non prabetur Abbate, ut quasi ex debito hoc non possint requirere. Multi tamen fratrum nostrorum neque volatilia comedunt &c.*
- Ibid. c. 80.** **IN DOCTRINA**] Caput istud deest in aliquot codicibus, & sumptum est ad verbum ex regula S. Benedicti; nisi quod quædam clausula isthic omittuntur quæ habentur in regula.
- IN OMNIBVS**] Hæc sumpta sunt ex capite tertio ejusdem regulæ. Vide Menardi Notas ad Concordiam regularum pag. 191.
- SI QVIS FREQVENTER**] Ista sumpta sunt ex cap. 28. ejusdem regulæ.
- SIMILITER ET QVI**] Ex cap. 67. ejusdem Tom. I dem regulæ.
- PECCANTES AVTEM**] Ex capite 70. regulæ.
- Præter superiora octuaginta capitula, alia quinque alijs pectmixta extant in editione Centuriatorum, quæ nos heic addenda esse censuimus.
- I.** Ut baculi à monachis pro necessitate aut infirmitate ferantur.
- II.** Ut in jejunio quatuor temporum nullus cibus fumatur alius nisi ille sicut in quadragesima constitutum est à sanctis patribus. Similiter in capite jejunii.
- III.** Ut quando jejunant monachi, officium mortuorum celebretur priusquam lectio ante completorium legatur. Deinde eant in refectorium, bibant, & post hæc legant collectionem.
- IV.** Ut in hebdomada Paschæ in claustrum non loquantur, sed lectio divina ab omnibus teneatur. Similiter in hebdomada Pentecostes, & in omnibus diebus dominicis, seu in natali Domini, & in omnibus sanctorum festis præcipuis.
- V.** Ut in domo infirmorum non manducent sine licentia Prioris, neque bibant.
- Primum caput istorum quinque valde illustratur ex capite quinto libelli supplicis quem monachi Fuldenses obtulerunt Karolo M. in quo petunt ut semibus & infirmis baculum pro sustentatione ferre liceat.
- DONA ET MILITIAM**] Auctor annalium pag. 11. Anianensium: *Erant etiam quædam monasteria ex eis munera militiamque exercebant. Quapropter ad tantam devenerunt pauperiam ut alimentis vestimentisque desissent monachis. Quæ considerans, suggerente prophato viro Benedicto Abbate Anianensi, piissimus Rex posse servare præcepit, ita ut nil Deo famulantibus desset, ac per hoc alacres pro eo ejusque prole totiusque regni status piissimum precarentur Deum.* Hinc ergo emendanda est vita ejusdem Berediæti, quæ edita est in fronte Concordiæ regularum.
- SOLAS ORATIONES**] Præter monasteria heic enumerata, quæ Regi solas orationes debebant, alia quædam istius generis fuere in Aquitania, Tutelense nimirum & Sarlatense, ut diximus in Notis ad Lupum Fertariensem pag. 384. Regule monasterium ad Garumnam nihil Regi debebat; ut patet ex charta Bernardi Comitis, cujus partem Marca edidit in libro tertio historię Bearnæ, cap. 6. quam verò nos integram reperimus inter schedas Arnaldi Ohienarti ex chartulario Regulatensi descriptam. Hanc Ludovici constitutionem secuta vel imitata esse videtur posteriorum pietas in Italia & in Anglia. In chartulario quippe Casauriensi reperio fundatores monasterij sancti Mauri de Amiterno nullum alium censum sibi retinuisse in possessionibus eidem monasterio datis nisi tantum orationem pro nobis & parentibus nostris. Monasticon Anglicanum à Gulielmo Dugdalo viro diligentissimo editum exhibet in pa-

TOM. I.

gina 208. narrationem de quodam Diacono occiso intra Ecclesiam à domesticis cuiusdam Principis nomine Nogui: qui penitudine postea ductus, Ecclesieque satisfecit, quosdam agros Ecclesie Lindaviensis dedit, edixitque ut terra sic data esset libera ab omni laicali servitio, nisi tantum oratione cotidiana in perpetuum.

S. BENEDICTI] Floriacensis, ut opinor, ad Ligerim in diocesi Aurelianensi.

FERRARIAS] quod antiquitus *Bethleem vocabatur*, ut ait auctor vitæ Ludovici Pij. Situm est in diocesi Senonensi. Vide Notas ad Lupum Ferrariensem pag. 341.

NIGELLI] Puro heic agi de monasterio Nealphæ veteris in diocesi Carnotensi.

S. CRUCIS] vulgò sancti Leufredi in diocesi Ebroicensi. *La Croix saint Leufroy*.

CORBEIA] in diocesi Ambianensi. Celebratissimum monasterium, in quo olim valde flourerunt studia literarum. Hinc rot boni & antiqui codices manuscripti, quorum ope multa correctæ & emendata sunt in antiquis auctoribus, multa in publicum emissâ quæ hæctenus latuerant.

S. MARIE SVESSIONIS] cuius historiam cum appendice actorum veterum nobis nuper dedit vir clarissimus Michael Germanus monachus Benedictinus. In veteri membrana monasterij Canigonenfis reperio nomina quarundam Abbatissarum & celebriorum ac nobiliorum, ut puto, sanctimonialium illius monasterij. *Frenburgis Abbatissa, Ermentrudis Abbatissa, Adalaidis Abbatissa, Adalaidis Thesauraria, Ermena, Elisabeth, Hildeburgis, Eugela, Beringildis, Leuda, Eva, Mahildis, Lançindis, Itisburgis, Richildis, Hildeburgis. Rosmodis*.

STABVLAVS] vulgò *Stavelo* in saltu Ardunensi, cuius Abbas ea tempestate fuit Ando, ut Gabriel Bucelinus tradit. In pactis initis anno DCCC LXX. inter Karolum Calvum Francorum & Ludovicum Germanie Reges pro dividendo regno Lotharj, portio Ludovici placuit addere *abbatiam Præmiam & Stabolau cum omnibus villis dominicatis & vassalorum*, ut legitur in Capitulis Karoli Calvi tit. XLIII. pag. 223. In annalibus Fuldensibus legitur hoc monasterium à Normannis vastatum fuisse anno DCCC LXXI. At Regino tradit combustum fuisse: *Post hæc Aquis Palatium, Indam, Malmundarias, & Stabulau monasteria in favillam redigunt*. Sic enim legitur in vultissimo codice MS. bibliothecæ Colbertinæ. Vide Notitiam Ecclesiarum Belgij pag. 289. & seqq.

FLAVINIACVM] in diocesi Augustodunensi. S. EVGENDI] sancti *Augenij* in Capitulis Karoli Calvi tit. XLIII. pag. 224. Situm est in monte Iura in diocesi Lugdunensi. Hodie vulgò *saint Claude*. Vide S. Bernardum epist. 291.

NOVALICIVM] ad radices montis Cinisij, non longè à flumine Cinisio, ut docet Franciscus Augustinus ab Ecclesia. Heic Hugonem, Karoli M. filium, monachum & Abbatem fuisse tradunt. Fragmenta chronici Novalicensis edidit Andreas Duchesnius in tomo tertio scriptorum historie Francorum pag. 635.

S. NAZARII] Laurishamensis in diocesi Moguntina.

Tom. II.

OFFVNIVILARIJ] Offonis villæ mentio TOM. I. est in Capitulis Karoli Calvi tit. XLIII. pag. 223. Offonis cella in diocesi Argentoratensi, nunc Schutera dicitur, ut Guillmannus docet in Episcopis Argentinesibus pag. 67. 73.

S. MICHAELIS] Hadrianus Valesius censet heic agi de monasterio sancti Michaelis in periculo maris, & in hac notitia scriptum esse *marescò primi* quod situm esset in marico vel maresco, id est, in solo palustri. Mihi ista sententia non probatur. Monasterium quippe sancti Michaelis marescò primi heic collocatur inter monasteria tractus Lugdunensis. Et in Capitulis Karoli Calvi tit. XLIII. pag. 224. monasterium, ut opinor, sancti Michaelis memoratur unâ cum monasterio sancte Marie in Bisincione. Chiffletius in Vefontione parte 1. cap. 66. pag. 279. adnotat esse in Vefontionensi civitate Ecclesiam sancti Michaelis in monte sancti Stephani, sanè perantiquam, sed cujus foundationem nullibi legerit, etiam plurima invenerit & vetustissima illius monumenta, ejusque dedicationem sic in veteri rituum codice notatam: *II I. Kal. Octobr. Dedicatio Basilice S. Michaelis*.

BALMA] Duo antiquitus istius nominis monasteria fuerunt in diocesi Vefontionensi, unum vetus puellarum, aliud virorum longè recentius, ut pluribus ostendit vir clarissimus Carolus le Coite in annalibus Ecclesie Francorum ad annum DXXXIV. Monasterium virorum vulgò statuunt fundatum esse non ita multò ante Cluniacense, ut scribit Andreas Duchesnius in Notis ad Bibliothecam Cluniacensem pag. 22. Vide Capitula Karoli Calvi tit. XLIII. pag. 223. sanctum Bernardum epist. 251. & Innocentium III. epist. 113. & seqq.

S. SEQVANI] in diocesi Lingonensi.

NATRADIS] Dubium mihi non est quin legitima sit lectio quam exhibet Notitia Galliarum clarissimi viri Hadriani Valesij, qui *monasterium Nantnadis* heic legit. Attamen nihil mutare ausus sum, destitutus ope veterum exemplarum. Vetus monasterium est in diocesi Lugdunensi, cuius ultimus Abbas fuit Hugo Abbas Cluniacensis, ut observat Claudius Robertus. Nam deinceps abbatia non fuit, sed prioratus. Hodie vulgò *Nantua*, media ferè via inter Lugdunum & Genevam, in comitata Beugij. Vide Notas ad Agobardum pag. 18.

SVARIZANA] id est, *Schwarzach*, ut opinor, sive *Schwarzach* in diocesi Argentinesi, quod antea Arnolfesau vocabatur. Vide Guillmannum in Episcopis Argentinesibus pag. 96. 120.

S. BONIFACII] id est, Fuldense.

S. VVIGBERTI] id est, Friteflariense in marca Saxonie, ad fluvium Adranam, uti dictum est in Notis ad Lupum Ferrariensem pag. 493.

MELAREDVM] In tomo tertio Spicilegij Dacheriani pag. 244. scriptum est Ansegotum Abbatem Fontanellensem dedisse ad S. Gregorium *libram unam, ad monasterium Mauri libram unam, ad Melundam libram unam*. Fortean ergo pro *Melaredum* hoc loco legendum est *Melundam*.

FOSSATVS] id est, monasterium sancti Pe-

Zzz ij

TOM. I.

ri Fossatenſis in diœceſi Pariſienſi, quod nunc ſancti Mauri Fossatenſis dicitur. Hujus monaſterij Abbas regnantibus Ludovico Pio & Karolo Calvo fuit Engelbertus, cujus mentio eſt in præceptis eorundem Principum de privilegiis ejuſdem monaſterij & in capite tertio libri de miraculis ſancti Mauri. Iſtus Engelberti tempore monaſterium Glannaſolienſe ſive ſancti Mauri ad Ligerim cœnobio Fossatenſi ſubjectum eſt auctoritate Ludovici Pij, & per Præpoſitos deinceps gubernatum fuit qui ab Abbate Fossatenſi mittebantur, ut colligitur ex eodem libro miraculorum ſancti Mauri. Itaque Gauſbertus, qui Karolo Calvo regnante Glannaſolienſe monaſterium rexit, non erat Abbas, ſed Præpoſitus. Docet nos iſtud charta Anouwarechi Britonis, cujus mentio eſt in capite octavo eorundem miraculorum, quam vetò nos reperimus in calce ſacrorum bibliorum qua idem Anouwarechus obtulit monaſterio ſancti Mauri ad Ligerim. Eandem cœnobij ſancti Mauri ſubjectionem ſua auctoritate confirmavit Karolomanus Ludovici Balbi filius, ut docet Karolus ſimplex apud Labbeum to. 2. miſcellaneorum hiftoricorum pag. 516. Præterea in pago Andegavenſi ſuper Ligerim monaſterium ſancti Mauri ſinum Fossatenſi cœnobio à fratre noſtro quondam Carlotomanno ſubjectum ut unum eſſent & ſub uno gubernarentur Abbate, in eadem ratione commendamus perſiſtere. Tandem Vibianus ſecundus in Concilio Tutonenſi monaſterium ſancti Mauri in Glannaſolio à Fossatenſium monachorum abſtractione tyrannide, priſtina dignitati libertatique reſtituit, ſub magiſterio tantum Caſinenſis cœnobij perpetuò manſurum, ut legitur in lib. 4. cap. 18. Chronici Caſinenſis. Quod factum eſſe ad ſuggeſtionem Comitis Andegavenſis, reclamantibus monachis Fossatenſibus, & multis qui in Concilio aderant aliter ſentientibus, docet Ivo Carnotenſis epiſt. 159.

SANCTI GREGORII] In Capitulis Karoli Calvi tit. XLIIII. pag. 223. in portione regni Lotharii quam Ludovicus Germaniæ Rex accepit, eodem ordine quo heic numerantur ſancti Gregorii, Mauri monaſterium, & Eboresheim. Quo ſit ut exiſtimum monaſterium iſtud ſancti Gregorii in hac notitia commemoratum illud eſſe quod in diœceſi Argentoratienſi fundatum ſcribunt à Childerico ſecundo Francorum Rege, & hodie Munſter in S. Gregorienthal vocatur in diœceſi Baſilienſi.

MONAST. S. MAURI] vulgò Maur-munſter in diœceſi Argentoratienſi, fundatum primò à ſancto Leobardo D. Benedicti diſcipulo, vel potius à Mauro diſcipulo ſancti Pirminij Epiſcopi Meldenſis, ut alijs placet, in honore ſanctorum Apoſtolorum Petri & Pauli & ſancti Martini Epiſcopi, deinde à Childerico Francorum Rege locupletatum & privilegijs ornatum circa annum DLIII.

CLINGA] in diœceſi Spirenſi. Vide Brovveri Notas ad poemata Rhabani cap. 109.

Pag. 591.

SAVINICIACO] in diœceſi Lugdunenſi; de quo vide præceptum Lotharii à Marca editum in diſſertatione de Præmatibus cap. 114. & appendicem noſtram tit. 4.

Pag. 591.

MON. CRVDATIS] in diœceſi Vivarienſi, cujus mentionem facit Bofo Rex in præcepto

quod editum eſt à clariffimo viro Ioanne Columbi in libro ſecundo de rebus geſtis Epiſcoporum Vivarienſium pag. 69. & apud Catellum in Memorij hiftoriae Occitaniae pag. 315.

DYSERA] In vita Ludovici Pij ſcriptum eſt monaſterium Doſora. Monasterium illud, quod erat in territorio Atauſico, habuit ea tempeſtate Abbates ſuos, Dextrum & Hildigylum, ut patet ex præceptis Ludovici Pij & Lotharii editis à R. P. Chiffletio in probationibus hiftoriae Trenorchianae pag. 260. & ſequentibus. Poſtea Vivarienſibus Epiſcopis datum eſt ab eodem Lothario, cujus ea de re præceptum editit Ioannes Columbi pag. 66. in quo hæc leguntur: *Concedimus & confirmamus eidem ſanctæ ſedi beati Vincentij glorioſiſſimi martyris abbatiam qua vocatur Doſara cum cellulis ſuis conſiſtentem in comitatu Auſtaſico ſuper fluvium Rhodani ſitam* Quod totidem verbis confirmatum eſt à Karolo Calvo anno ſecundo imperij. Deſtructo dein monaſterio, hinc Epiſcopi amant vocari Principes Donzera.

S. PHILIBERTI] in Herio inſula maris Pictonici fundatum à ſancto Philiberto, ex cujus nomine dein dictum eſt monaſterium ſancti Philiberti, ut heic & in vita Ludovici Pij. Videtur autem reſtauratum fuiſſe à Karolo Magno. Nam Ademarum Cabanenſis, cum dixiſſet hanc inſulam à Normannis in cenſam eſſe anno DCCCXXX. & deſtitutam eſſe à generali monachorum habitatione, addit: *Ibi ſecerat Dominus Imperator Carolus monaſterium ſancti Philiberti*. Hodie monaſterium illud abbatia non eſt, ſed prioratus tantum, ut notat Hadrianus Valeſius.

S. MAXENTII] vulgò ſaint Maixent in diœceſi Pictavienſi. Reſtauratum fuit à Ludovico Pio, ut teſtatur auctor vitæ ejus.

CARROFINI] Monasterium Carroſſi in eadem vita Ludovici Pij. Vulgò Charroux in diœceſi Pictavienſi. Vetus monaſterium, à Rogerio Comite Lemovicenſi ejuſque uxore Eufraſia fundatum.

BRANTOSMURI] vulgò Brantofme in diœceſi Petrocoricenſi. Vulgò tradunt monaſterium iſtud à Karolo M. fundatum eſſe anno DCCCLXXIX. hujusque narrationis auctorem nonnulli faciunt Reginonem. Fruſtra. Nihil enim iſtiusmodi prodidit Regino. At in annalibus Franciſcis è bibliotheca Thuana editis, quos quidam eos eſſe putant quos Regino ſecutum ſe eſſe proficetur, legitur Karolum anno ſuprà notato baſilicam in Petrogorico conſtituiſſe in honore beati Petri in loco qui Brantofmis dicitur. Sed Duchefnius illic admonet hanc narrationem in margine vetuſti codicis ſcriptam fuiſſe manu paulò recentiore. Apud Ademarum Cabanenſem reperio Pipinum Aquitaniæ Regem monaſterium Brantofmenſe feciſſe juſſu patris.

S. SAVINI] vulgò Saint Savin in diœceſi Pictavienſi.

S. CRVCIS PVELLARVM] ſuum infra Pictavenſem urbem, ut legitur apud Gregorium Turonenſem lib. 3. cap. 7. & in titulo Capitularis anni DCCCXXII. de cauſis ejuſdem monaſterij, ſive infra muros urbis Pictavenſis, ut in præcepto Ludovici Balbi edito in tomo quarto Galliz Chriſtiane. Conditum fuit à ſancta Ra-

TOM. I.

TOM. I.

degende Regina; eamque ob causam aliquando vocatur monasterium sanctæ Radegundis; ut in vita Ludovici Pij, monasterium puellare sanctæ Radegundis. Immo Hincmarus Remensis Archiepiscopus apud Flodoardum lib. 3. cap. 27. dicitur scripsisse *Rodrudi Deo sacra & ceteris sororibus monasterij sanctæ crucis & sanctæ Radegundis pro electione Abbatisse ipsius monasterij.* At Ludovicus Balbus in præcepto supra laudato monasterium sanctæ crucis distinguit à monasterio sanctæ Radegundis, primum ponens *infra muros urbis Pictaviensis*, aliud in suburbio prædictæ urbis. Hæc sunt ejus verba emendata & suppleta ex fide veteris codicis: *Ava Abbatisa ex monasterio sanctæ crucis, quod est situm infra muros urbis Pictaviensis, nostram adiens elementiam, obtulit obtulibus nostris præcepta Domini avi nostri Ludovici & pia memoria genitoris nostri Karoli gloriosorum Imperatorum, in quibus erat inferium quod non solum ipsi, verum etiam & prædecessores eorum, Reges videlicet Francorum, sub suo munimine & immunitatis tuitione cum monasterio sanctæ Radegundis, quod est situm in suburbio prædictæ urbis &c. Et infra: Sed pro rei firmitate postulavit nobis ut paternum seu prædecessorum nostrorum, Regum videlicet & Imperatorum morem sequentes, hujusmodi nostre immunitatis præceptum erga prædicta monasteria, sanctæ crucis videlicet & sanctæ Radegundis, ubi ipsa corpore requiescit, fieri censeremus. Cujus petitioni libenter assensum præbimus, & hoc nostra auctoritate præceptum circa ipsa monasteria pro divini cultus amore fieri decrevimus &c. Ita sic intelligenda sunt. Monasterium sanctæ crucis est monasterium puellare in quo sancta illa Regina vixit & mortua est. Monasterium sanctæ Radegundis est monasterium monachorum ab eadem sancta muliere fundatum sub titulo sanctæ Mariæ, in quo illam sepultam esse constat ex Gregorij Turonensis libro de gloria confessorum. Illud postea datum est Canonicis, & nunc est Ecclesia collegiata intra muros urbis Pictaviensis. Verum quoniam hæc duo monasteria vicina erant, & originem suam utrumque referebat ad sanctam Radegundem, variis temporibus eodem nomine vocata sunt, & sub unius monasterij appellatione aliquando censebantur, ut apud Flodoardum & in Capitulari anni dcccxxii. De monasterio puellarum intelligendus est locus ex vita Ludovici Pij, ubi scriptum est Iuditham ejus uxorem in monasterio sanctæ Radegundis retrudi iussam anno dcccxxix. factione Pippini Regis Aquitanie. Contrà de monasterio virorum accipiendus est Ademarus Cabanensis, dum ait eundem Pippinum, quem anno dcccxxxviii. constat obiisse, sepultum fuisse *Pictavis apud sanctam Radegundem.* Extant apud me versus Oliverij Canonici sanctæ Radegundis Pictaviensis in funere Ebalii Abbatis Tutelensis.*

S. MARIA IN LEMOVICIS Vita Ludovici Pij: *Monasterium puellare sanctæ Mariæ.* Vetus ac nobile monasterium in civitate Lemovicensi, vulgò *Regula* vocatum. Hujus monasterij Abbatisa regnante Ludovico Transmarino fuit Deda soror Ademari Vicecomitis Scalario & Abbatis laici monasterij Tutelensis, ut legitur in

chartulario ejusdem monasterij Tutelensis fol. TOM. I.

130. *Deda Abbatisa sanctæ Mariæ de Regula fuit soror Domini Ademari Vicecomitis.* Item fol. 192. *Igitur in Dei nomine ego Deda Abbatisa & Fanciourgis monacha & omnes monachi ejusdem loci, scilicet sanctæ Mariæ Lemovicensi, vendimus alicui homini nomine Bernardi Abbatis & cuncta congregationi sancti Marini Tutelensis canobij mansos nostros qui sunt in pago Lemovicino &c.* Chronica Gaufridi Prioris Vostensis cap. 27. loquens de Vibano II. Papa: *Decimo Kalendas Januarij Lemovicis devenit, Missam de galis cantu dominice navitatis in Ecclesia puellarum sanctæ Mariæ qua dicitur ad Regulam decantavit.* Idem cap. 41. commemorat Mariam Abbatissam sanctæ Mariæ de Regula, filiam Archambaldi Barbatii & Brunicensis Vicecomitis Lemovicensis, cujus nomen omnissum est à scriptoribus Gallie Christianæ.

MASTRACVRII Leg. *Masciacum*, ut in vita Ludovici Pij, quod est monasterium in Arvernens, hodie *Mauzac* vocatum. Charta Brivatenensis data anno dcccxliv. *Lanfredo Abbate ex canobio Mauciaco, qui est in patria Arvernica, in aice Rovenese.*

MENADINII id est, monasterium *Menele* in vita Ludovici Pij. Monasterium est in Arvernens, vulgò *Mecat* dictum, à sancto Meneleo fundatum, unde in veteri membrana monasterij Canigonensis scriptum est: *Titulus sancti Menelei Minatensis canobij.*

MAGNIOCYM Monasterium *Magniloii* in vita Ludovici Pij. *Heirradus venerabilis Abba ex canobio cui vocabulum est Magnus locus, sito in pago Arvernico, in præcepto Karoli Calvi edito inter Probationes libertatum Ecclesiæ Gallicanæ cap. 38. §. 7.*

CONQVAS in diocesi Ruthenensi, vulgò *Conques*. Hujus monasterij Abbas erat anno dcccxxix. Medralsus, cujus mentio extat in præcepto Ludovici Pij in quo monasterium Concas dicitur esse sub defensione atque tuitione regia. Eodem Ludovico regnante, commutatio mansorum inter idem monasterium & Ecclesiam Laudunensem facta est cum auctoritate ejusdem Ludovici, ut sancitum est in Capitularibus Karoli Calvi tit. xi. cap. 12.

S. ANTONII Legendum *Antonini*. In membrana Canigonensi supra laudata mentio est monasterij *ubi caput Antonini martyris cum parte corporis requiescit in valle qua vocatur Nobilense, ubi congregatio Clericorum præesse videtur.* Agitur illic de monasterio sancti Antonini in diocesi Ruthenensi, in quo ejusdem martyris venerabile caput summo honore repositum signis & miraculis longè latèque celebrari reperi in veterimur memoris illius monasterij. Fuit autem illo tempore monasterium Clericorum sive Canonicorum; extatque bulla Urbani II. pro canonica sancti Antonini.

MVSCIACVM Ita etiam scriptum est in vita Ludovici Pij. Vulgò *Moyssac* apud Cadurcos.

SEPTIMANIA Septimania per eas temporales, uti supra dicebamus, complectebatur pagos qui ab Atace fluvio & Carcassoniensi civitate usque ad Rhodanum & montes Pyrenæos petti-

TOM. I. nent, ultra quos erat Marca Hispanica.

S. AGIDII] Vetus ac nobile monasterium in diocesi Nemaufensi, vulgò *saint Gilles*.

PSALMODIVM] Vetus item monasterium in diocesi Nemaufensi, cujus Abbates fuisse reperio in veteribus monumentis Regemb. Idum anno DCCCCV. & Bernardum anno MCCIII.

MON. ANIANVM] in diocesi Magalonenfi, cujus Abbas ea tempestate erat Benedictus.

MON. S. TIBERII] Hodie vulgò *saint Vbery* in diocesi Agathensi. Situm est ad Atarem fluvium in vico Cesserone. Illic habita fuit synodus Episcoporum provinciae Narbonensis anno DCCCCVII, in quo decretum est Ecclesiam Ausonensem liberam in posterum fore à tributo quod pendebat Ecclesiae Narbonensi. Aliud quoque Concilium illic habitum est anno millesimo quinquagesimo Iobis Iulij, cui praefuit Vvifredus Archiepiscopus Narbonensis, in quo excommunicati sunt invasores praediorum monasterij Arulensis.

VILLA-MAGNA] in diocesi Biterrensi. Epistola monachorum Villemagnensium ad monachos Canigonenfes consolatoria de morte Vvifredi Comitis Ceritaniae & monachi Canigonenfis scripta anno millesimo vigesimo quinto: *Venit gerulus vestri diplomatis ad limina beati Martini Praesulis Villa Magnensis & beati Maiiani confessoris, nobis obitum patris vestri & reliquorum fratrum denuntians &c.* Paulo post petunt orationes pro Abbatibus Villemagnensibus *Guigrado Abbate, Richerio Abbate, Poncione Abbate, Gairaldo Abbate.* Monasterij sancti Martini Villemagnensis iura privilegiaque confirmavit Ludovicus VII. Rex Francorum, rogante Berengario Abbate; ut patet ex literis ejus, quas in diplomate suo dato Parisiis anno MCCCX. descripsit Philippus Augustus. Erat per ea tempora inter Berengarium Abbatem Villemagnensem & Stephanum de Cerviano lis & controversia propter forciam id est castellum sive arcem Caillani. Ea vero composita est ab arbitris communi consensu electis anno MCCV. 1V. Kalendas Maij in capitulo Villamagnae. Arbitri fuere Ermengaudus Episcopus Biterrensis, Salomon de Falgariis, Bernardus Abbas sancti Afrodij Biterrensis, & Geraldus Iordanus Cantor Biterrensis. Abbas Villemagnensis interfuit Concilio Biterrensi anno MCCIV.

S. PETRI IN LUNATE] Guillelmus Catelus in libro primo Memoriarum historiae Occitaniae pag. 35. suspicatur haec intelligi posse de Ecclesia sancti Petri in civitate Lutevensi, Hadrianus verò Valesius in Notitia Galliarum pag. 351. de Lunello ob similitudinem nominis. Neuter tamen, quantum ego conjicio, rem assecutus est. Monasterium sancti Petri in Lunate est monasterium in diocesi Biterrensi quod hodie Iuncellense vocatur in archidiaconatu Lunatensi, media ferme via inter Lutevam & oppidum sancti Pontij. Probatur istud ex veteri charta quam viri clarissimi Sammarthani commemorant in catalogo Episcoporum Biterrensi, ubi docent Pippinum Regem, ad requisitionem Benedicti Abbatis Iuncellensis cenobij sub invocatione sancti Petri fundati in valle Lunatensi, dedisse ei totum territo-

rium de Iuncellis, sicut ex instrumentis donationis TOM. I.

asseruato in scriptis monasterij colligitur. In praeccepto quin etiam Karoli Simplicis pro monasterio Plalmodiensi lego monasterium Iuncellense situm esse in pago Iuncensi in suburbibus castri Lunensis. Abbatem hujus monasterij Concilio apud Bitetras habito anno MCCLV. interfuisse reperio. Item Concilio Biterrensi anni MCCXCIX. adfuit G. Abbas Iucellensis. Petrus Abbas Iuncellensis Narbonensi Concilio suam praesentiam exhibuit anno MCCCLXXIV. sub Petro de Iudicia Archiepiscopo Narbonensi.

MON. CAYNAS] in diocesi Narbonensi fundatum à Milone Comite Narbonensi sub imperio Karoli M. uti scriptum est in epistola Gelasij II. de privilegiis illius monasterij. quod confirmari potest ex his quae leguntur in praeccepto quod idem Karolus monasterio Caunensi concessit tempore synodi Francofordensis. Monasterij porrò Caunensis hos Abbates fuisse reperio in veteribus membranis.

Anianus anno 794. interfuit synodo Francofordensi.

Ioannes anno 826.

Hildericus. Tempore Karoli Calvi.

Gondevalvus anno 853.

Egilcanes vel Egiga anno 870.

Daniel anno 873.

Baldemarus erat Abbas anno 29. regnante Karolo Rege post obitum Odonis.

Robertus, filius Trugdardis, erat Abbas anno secundo post obitum Karoli Simplicis & anno primo quo obiit Radulfus Rex.

Aimericus anno 29. regnante Lothario Rege, Radulfus anno primo & secundo regnante Hugone Rege.

Vdalgarius anno septimo regnante Hugone Rege. Istus anno 1093. 1098.

Geraldus anno 1101.

Istus anno 1103.

Petrus anno 1136.

Casto anno 1165.

Berengarius anno 1166. 1171.

Petrus anno 1177. 1183. 1185.

Geraldus anno 1228.

Petrus cognomento Raymundi anno 1231. 1236. 1240.

Petrus anno 1262. 1268. 1269. 1270. 1275. 1280. Embrinus. Interfuit Concilio Narbonensi anno

1374.

Salomon anno 1413.

Bertrandus anno 1416.

Guarinus de Tornello anno 1437.

Rigaldus de Albinco anno 1450.

CASTRELLI MALASCI] *Leg. castelli Malasici* sive *Malasici*. Sic enim vocatur in praecceptis Ludovici Pij, Pippini Regis Aquitaniae, Karoli Calvi, Odonis, & Radulfi, & in aliis veteribus monumentis. Monasterium itaque castri Malasici est monasterium quod hodie vocatur Montisolivi in diocesi Carcassonensi, cujus hos

Abbatibus fuisse reperio.

Olmundus anno 815.

Vilafredus anno 827.

Richimirus anno 854.

Vgobertus anno 883.

Tom. I. Ramulfus anno primo & anno quarto regnante Karolo Rege, id est, Karolo Simplice, ut opinor.
 Arifonsus vel Erifonsus anno 23. 27. & 28. regnante Karolo Rege filio Ludovici. Eadem tempestate vivebat Erifons Episcopus habitans Narbonam, ut patet ex præcepto ejusdem Karoli quod extat in archivo Archiepiscopi Narbonensis & apud Catellum, & Vendicentis Episcopus dicitur in Chartulario Ecclesiæ Helenensis.
 Donadeus anno quarto regnante Rodolfo Rege post obitum Karoli Regis.
 Trefminus anno 13. regnante Ludovico Rege, & anno 4. 5. 21. 23. 25. regnante Lothario Rege. Ad eum extat epistola Agapiti junioris de confirmatione privilegiorum ejusdem monasterij.
 Stephanus anno 30. 32. 33. regnante Roberto Rege.
 Guillelmus anno 1054.
 Petrus, regnante Philippo Rege.
 Berengarius anno 1106.
 Bernardus, filius Ermengardis, anno 1146. 1147.
 Sicardus, filius Guillelmi, anno 1174.
 Iarnus anno 1184. 1188.
 Bernardus de Magaladz anno 1194.
 Iarnus de Atagone anno 1205. Abbatem tamen fuisse non asseveravim; quia ipse se vocat tantummodo procuratorem monasterij Montifolivi, ab Abbatis nomine abstinet.
 Ermengaudus anno 1229. 1230. 1231. 1232. 1234. 1236. 1242. 1243.
 Gerardus anno 1249. 1259. 1270. 1278.
 Petrus Bernardi anno 1297. 1298.
 Ozilius anno 1327.
 Guillelmus anno 1334. factus Presbyter Cardinalis sanctorum quatuor coronatorum à Benedicto xii. anno 1337.
 Raymundus anno 1345.
 G. anno 1351. 1358.
 Arnaldus.
 Saxius anno 1429. factus Abbas à Martino V. post mortem Arnaldi. Erat autem Eleemosynarius ejusdem monasterij.
 Ioannes anno 1445. 1461.
 Guillelmus de Rupe anno 1465.
 Simon de Bellofole Præpositus Vauensis & Abbas commendatarius monasterij Montifolivi anno 1505. Idem fortassis qui Episcopus Vauensis fuit.
 Ioannes de Bellofole Succentor Ecclesiæ Narbonensis, Abbas commendatarius anno 1515.
 Sebastianus de Bonne Prior major Ecclesiæ Castrensis, factus Abbas anno 1518. juxta Concordata.
 Antonius de Bonne, superioris ex fratre germano nepos, Camerarius monasterij Montifolivi, per patris resignationem factus Abbas anno 1540. Sedebat adhuc anno 1544.
 Franciscus de Crequy Episcopus Morimensis, nominatus Abbas post mortem Antonij de Bonne, nominationi suæ renuntiavit in gratiam sequentis Abbatis.
 Jacobus de Crequy, superioris frater, monachus sancti Dionysij, fit Abbas Montifolivi anno 1550.

S. MARIE CAPARIENSIS] in comitatu Tom. I. Redensi & diocesi Narbonensi. Præceptum Karoli Simplicis editum in appendice Conciliorum Gallie Narbonensis tit. 1v. *Addimus quoque prefata Ecclesia sanctorum Iusti & Pastoris ex nostra regali liberalitate in comitatu Redensi abbatiam Cubarias. Monasterij sancta Maria de Cubaria à Cluniacensi pendentis mentio extat in epistola Urbani II. ad Hugonem Abbatem Cluniacensem.*

S. MARIE AD ORVBIONEM] in confinio Narbonensi & Carcaffonensi, ut legitur in præcepto Karoli M. edito in eadem appendice Conciliorum Gallie Narbonensis. Vulgò *La Grasse.*

MON. S. LAURENTII] Vetus abbatia, Narbonensi Ecclesiæ unita auctoritate Ludovici Balbi Francorum Regis, tandem redacta in prioratum ac monasterio Crassensi subiecta undecimo Christi seculo. Vide Notas ad Concilia Gallie Narbonensis pag. 3. 20. 21. De hac enim abbatia heic agi puto. Scio tamen aliud olim in Cerritania, quæ tum Septimanie pars erat, monasterium istius nominis fuisse, cujus mentio extat in citata membrana Canigonenfi: *Domini patribus simulque fratribus pusillis cum majoribus confessoris Christi Canigonenfis Iohannes licet indignus monachus & Abba atque grex pusillus sancti Laurentij Cerritanensis monasterij.* Ante hunc Ioannem Abbas ejusdem monasterij fuerat Pontius, qui mortuus est vi. Kal. Iunii.

S. HILARII] in diocesi Carcaffonensi. Olim monasterium illud dicatum erat sancto Saturnino. Postea sanctus Hilarius Carcaffonensis Episcopus illic sepultus occasionem dedit mutandi nominis. Sed tamen per aliquot secula vocatum est monasterium sancti Hilarij & sancti Saturnini. Abbates habuit quorum nomina sequuntur.

Nampius, tempore Karoli M.
 Monnellus
 Egidonius } regnante Ludovico Pio.
 Leoninus }

Ana, regnante Karolo Calvo.
 Benedictus anno 970. & anno 27. regnante Lothario. Item anno secundo regnante Hugone Rege.

Gaufredus anno sexto regnante Roberto.

Benedictus anno 15. regnante Roberto.

Olibi anno 1020. 1034.

Cono anno 1110.

Vdalgerius anno 1117. 1120.

Pontius de Bravo anno 1194. 1202.

Alboynus anno 1217. 1224. 1231. 1235.

Guillelmus Petri, successor Alboyni, anno 1253.

Arnaldus, electus & confirmatus anno 1265. Sedebat adhuc anno 1285.

Pontius anno 1286.

Iordanus anno 1344. 1350.

Iacobus anno 1385. 1386.

Bertrandus anno 1411.

Guillelmus Babonis anno 1441.

Gaubertus Augerij, electus & confirmatus anno 1451. Antea Abbas sancti Polycarpi in diocesi Narbonensi. Sedebat anno 1453.

Arnaldus Raymundus Roquete factus Abbas anno 1481.

TOM. I.

MON. VALLE ASPERII] id est, monasterium sanctæ Mariæ Arularum in comitatu Vallis Asperij. Chartularium Ecclesiæ Helenensis lib. 5. cap. 97. *Ego Vusandus Abba & cuncta congregatio canobium sanctæ Mariæ Arula, qui est fundata in comitatu Rusulionense, in Valle Asperi, super alveo Teccho, id est, Endalecus &c. ij. Non. Aug. anno v. regnante Radulfo Rege. Præceptum Karoli Calvi datum in monasterio S. Dionysij vii. Kal. Martij anno dccclxix.*
 Monasterium in honorem sanctæ Mariæ in pago Rusulionensi in Valle Asperia fundatum. Eadem leguntur in præcepto Ludovici Balbi dato apud Treca anno dcccclxxviii. Sed monasterium sanctæ Mariæ Arularum in Valle Asperia diserte vocat idem Karolus in altero præcepto dato in monasterio sancti Saturnini, dum obsideretur Tolosa, anno dcccclxiv. *Recessinus Abba monasterij sanctæ Mariæ in Arula veniens ad nos obtulit obitibus nostris auctoritatem Domini & genitoris nostri Ludovici Imperatoris, qua continebatur qualiter prædictum monasterium edificatum à Castellano condam Valle qua dicitur Asperia sub sua immunitate atque defensione suscepisset.* Non inde tamen colligi potest monasterium istud à Castellano conditum fuisse, sed tantum reparatum. Docet istud Ludovicus Pius in præcepto dato anno vii. imperij xv. Kal. Octobris: *Castellanus Abba monasterij sanctæ Mariæ veniens ad nos innotuit eò quod ipse cum fratribus suis in Valle qua dicitur Asperia monasterium in ædificia antiqua construxerit.* Tandem hoc monasterium Cluniacensi subiectum fuit, ut patet ex bullis Urbani II. & sequentium Pontificum Romanorum.

VALLE ASPERII] Omnis pagus Ruscionensis divisus est in partes tres; quarum unam incolunt Ruscionenses propriè dicti, aliam Confluentini, tertiam Vallaspirienses. Verus autem est hæc divisio. Verum, ceteris in præsentiarum omisissis, de pago Vallaspiriensi heic nobis sermo est, quem in Septimania fuisse docet hæc notitia. Confirmatur autem istud multis testimoniis. Præceptum Ludovici Pij pro Vvimarò vassallo dominico: *tale concedimus beneficium quatinus res quas genitor eorum per concessionem patris nostri Karoli præstantissimi Imperatoris ab heremo in Septimania trahens ad villam construxit qua vocatur vicus Sirisdum, consistentem videlicet in Valle Asperi.* In Chartulario Ecclesiæ Helenensis lib. 3. cap. 62. reperitur vetus charta data anno sexto regni Ludovici Transmarini, in qua hæc leguntur: *Dono tibi alodem meum quem ego habeo in comitatu Rusulionense, in Valle Asperi.* Alia anno xiv. ejusdem Regis lib. 6. cap. 82. in comitatu Rusulionense, in Valle Asperi, in villa Corbaria. Item alia lib. 4. cap. 88. anno quinto regni Hugonis Capeti: *in comitatu Rusulionense vel in Valle Asperi.* Item adhuc alia lib. 1. cap. 99. data anno mxcv. iv. Idus Februarij: *Sunt autem ista alodia in comitatu Rusulionensi, sive in Valle Asperi.* Ruscionensem porro pagum, in quo situm fuisse Vallaspiriensem hæc acta probant, in Septimania fuisse docet præceptum Lotharij Imperatoris pro Vvimarò vassallo, cujus paulò antè facta mentio est, datum anno xxi.

imperij Ludovici Pij in eodem Chartulario lib. 1. TOM. I. cap. 10. *Vvimar vassallus noster suam exequendo fidelitatem ad nos veniens petiit pietati nostræ ut ei & fratri suo Radoni nomine tale concederemus beneficium quatinus res quas genitor eorum per concessionem avi nostri Karoli præstantissimi Imperatoris ab heremo in Septimania trahens ad villam construxit qua vocatur Villanova, consistentem videlicet in Rusulione.* Præceptum Karoli Calvi pro Dodone vassallo Otgerij, quod extat in monasterio sancti Petri Rodensis, datum anno xxxix. regni ejusdem Karoli: *quasdam res juris nostri suas infra Septimania regnum in pago Rusulionense.* Vide Notas ad Concilia Galliæ Narbonensis pag. 6.

IN TOLOSANO] id est, in marchia Tolosana, uti dictum est supra pag. 1083.

S. PAPVLI] quod postea Ioannes XXII. episcopali dignitate ornavit.

SYRICINIVM] vulgò *Soreze* in diocesi olim Tolosana, nunc verò in Vaurensi. Soricinum monasterij in pago Tolosano fundationem referri ad Pippinum Regem ostendit præceptum ejus datum Aquiligrani, in quo commemorat id sibi à beata Dei genitrice præceptum esse. Philippus Abbas Soricinij Concilio Vaurensi trium provinciarum præfuit anno mcccclxxviii. nomine Arnaldi Ausciorum Archiepiscopi, ut diximus in Notis ad Concilia Galliæ Narbonensis pag. 56.

MON. ASILO] vulgò *Ma d'Asil*, olim in pago Tolosano, nunc in diocesi Appamariarum, sancto Stephano dicatum, quod Iarnus Episcopus Tolosanus in sua defensione suscepit anno mxxv. rogante Dalmatio Archiepiscopo Narbonensi, ut videre est in literis ejusdem Iarni. Hinc verò patet Dalmatium fuisse antiqui juris observantissimum, quo cavetur ut unusquisque Episcopus habeat suæ parochiæ potestatem, & ut Metropolitani nihil in comprovincialium suorum parochiis agere præsumat sine eorum auctoritate.

VENERCHA] Inter monasteria que à Ludovico Pio reparata fuisse scribit auctor vitæ ejus recensetur monasterium de *Vtera* in pago Tolosano, quod fortassis idem est cum monasterio Venercha.

DECRETVM CONFIRMATIONIS] Ejus pag. 191. pars extat apud Gratianum dist. 63. ubi Carolus Molinæus hæc annotat: *Hujus capituli non est alius auctor quam unicus Bibliothecarius domesticus & fautor Paparum. Quare uni maxime suspecto non est credendum, cum etiam Volaterranus geographia lib. 3. aliter ex eadem bibliotheca referat. Præterea certum est post mortem hujus Paschalis Ludovicum & Lotharium ejus filium Roma positos esse & ibi hunc Lotharium leges statuisse in presentia Eugenij I. successoris dicti Paschalis. Nullus etiam Paparum se in hac præsentia donatione fundavit: quam non omisissent, si facta fuisset. Et adhuc non valere eisdem rationibus quibus doctores communiter tenent præsentiam donationem Constantini non valuisse. Sed fufusus hoc argumentum traxit idem Molinæus in libro adversus parvas datas pag. 209. & seqq. quem descripsit Goldastus in Rationali Constitutionum imperialium; adversus quem defensionem istius decreti instituit Gretserus in capite octavo apologiæ pro Baronio. Nullam ego illius mentionem reperi apud scriptorem Leove Osiensi antiquiorum.*

Tom. I. rem. Nam quòd aliqui putant eam narrationem niti auctoritate Anastasij Bibliothecarij, arbitror eos à Platina deceptos. Quæ enim ex Anastasio referuntur à Platina, in vulgatis Anastasij editionibus non extant, neque in vetustissimo codice MS. bibliothecæ Colbertinæ. Electiones porro Pontificum Romanorum nihilo minus fieri non potuisse citra præsentiam Misorum imperialium & auctoritate Principum indignis pluribus ostensum est in Notis ad Agobardum pag. 124.

Pag. 597. **CAPITULA ADDITA**] Emendata sunt ope septem veterum exemplarium, quorum duo extant in bibliotheca regia, tertium in Colbertina, quartum in Thuaniana, quintum in Bigotiana. Sextum fuit sancti Vincentij Laudunensis. Septimum nobis subministravit vir amplissimus Hieronymus Bignonius Advocatus regius in Parlamento Parisiensis. In illis autem exemplaribus præfixus est sequens titulus: *Incipiunt capitula que legibus addenda sunt, qua & Missi & Comites habere & ceteris nota facere debent.* Sed in uno regio, qui fuit bibliothecæ Mazariinæ, legitur: *Hæc est lex Salica qua legibus addenda &c.* Hæc porro sunt capitula que Eginhardus Ludovicum anno DCCCXIX. legibus addidisse scribit: *Conventus Aquisgran post natalem Domini habitus, in quo multa de statu Ecclesiarum & monasteriorum tractata atque ordinata sunt. Legibus etiam capitula quedam necessaria: quia decrant, conscripta atque addita sunt.* De eisdem intelligenda sunt hæc verba ex auctore vite Ludovici Pij: *Interea capitula quedam legibus superaddidit, in quibus causa forenses claudicare videbantur, qua hæcenus veluti pernecessaria servantur.*

Pag. 599. c. 1. **S I N A T R I O**] Citat hunc locum Baronius ad diem 18. Novembris ut ostendat consuevisse majores nostros sacris reliquiis aliquando consecrare Ecclesias vel atrij portas.

Ibid. c. 4. **P R O X I M O S**] In codice Laudunensi & in Colbertino legitur *primos*.

Pag. 601. c. 10. **C E D E R E**] Codex Thuanus, *credere*. **R E I V E R I T A S**] Malè in codice Thuano legitur *regi veritas*. Sed hic error proclivis erat, uti diximus supra in Notis ad paginam 390.

S I A V T E M] In codice Laudunensi scriptum est: *Si tamen &c.*

Pag. 602. c. 11. **Q U O D I D E M H A B E T**] Pro his verbis ista tantum habentur in antiquis exemplaribus Colbertino, Bigotiano, & Thuanus, *ab eo*.

Pag. 603. c. 15. **E X I L I V M**] Codex Laudunensis, itémque Mazarinus, Thuanus, & Bigotianus habent *exilio*. **A T S I A L I A**] Codex Laudunensis & Bigotianus: *Aut si alia*. Mazarinus: *Et si alia*.

Ibid. c. 17. **I P S I**] Codex Laudun. *ipso*.

Pag. 604. c. 21. Post caput istud sequitur in codice Mazarino caput *Si quis in aliena patria*, quod descriptum est in libro quarto Capitularium cap. 74. Idem caput reperitur inter capitula que Lindenbrogus ait à Ludovico Pio addita esse legi Salicæ. Fieri sanè potest ut cum his capitulis conjungendum sit. Alioquin enim ejus origo nobis ignota est. Lindenbrogus præterea sequens caput addit superioribus.

De manitionibus vero, nisi de ingenuitate aut de hereditate, non sit opus observandum. De ceteris vero per distributionem Comitum ad mallum veniant, & justè examinentur, ad justitias facien-

Tom: II.

dum. Comites verò non semper passeret per placita premere debent. Tom. I.

Caput istud in libro legis Longobardorum tribuitur Karolo Magno. Vide supra in Capitulis ejus excerptis è lege Longobardorum cap. 19.

CAPITVLARE QVARTVM] Conlatum Pag. 609. est cum quinque antiquis exemplaribus, regio nimirum, Colbertino, Bigotiano, Remensi sancti Remigij, & Laudunensi sancti Vincentij.

SECYNDVM LEGEM] Hæc non extant in Pag. 611. codice Laudunensi. c. 4.

PLACITATA] Aliqui codices habent *placita*.

NON ET DECIMÆ] Hæc in nullo veterum exemplarium reperiuntur. Nescio autem quomodo heic interpretentur ex editione que extat in libro quarto Capitularium. Ibid. c. 5.

RESTAVRATIONE] In codice Bigotiano legitur, *apertura de ratione*.

CAPITVLARE QVINTVM] Emendatum Pag. 613. est ope eorundem veterum quinque exemplarium quibus usi sumus in emendis superioribus capitulis. De istis autem intelligendum est caput 13. Thegani, quod sic habet. *Eodem tempore supradictus Princeps misit Legatos suos supra omnia regna sua inquirere & investigare si alicui aliqua injuria perpetrata esset; & si aliquem invenissent qui hoc dicere vellet; & cum verissimis testibus hoc probare parisset, statim cum eis in præsentiam ejus venire precepit. Qui egressi invenerunt innumeram multitudinem oppressorum aut ablatione patrimonij aut exspoliatione libertatis, quod iniqui ministri, Comites, & loco positi per malum ingenium exercebant. Omnia supradictus Princeps destruerè jussit acta que impiè in diebus patris sui per iniquorum ministrorum ingenia facta fuerant. In hoc loco reposui præsentiam, pro eo quod in editionibus male scriptum est provinciam.*

PALATII NOSTRI] Codex Laudunensis & Colbertinus habent *palatinus*. Pag. 615. c. 1.

PERPETRAVERIT] In eisdem exemplaribus legitur *perpetravit & redegit*.

TERRA] Hæc vox deest in omnibus antiquis Ibid. c. 7. exemplaribus.

LIBERTATE] Colbertinus, *liberalitate*. Quo etiam modo legitur in libro quarto Capitularium.

OBSERVENTVR] Colbert. *observetur*. Ibid. c. 8.

ET MONACHI] Ista non habentur in codice Laudunensi. Decrant etiam in Colbertino, in quo postea addita sunt antiquitus supra lineam. Addita fortè sunt post vulgatam collectionem Ansegisi. Pag. 617. c. 18.

VEL CENTENARIJ] Omnia vetera exemplaria habent & *Centenarij*. Ibid. c. 20.

CAPITVLARE SEXTVM] Extat in vetustissimo codice monasterij sancti Galli, in quo annotatum est scriptum illum esse anno duodecimo imperij Ludovici Pij. Pag. 619.

CONVERSARE] In manuscripto codice legitur *conferuare*. Diverso errore apud Salvianum lib. vi. pag. 146. legitur in editionibus Beafficani & Pithæi *pro gaudiis nove conversationis*, cum legendum sit *nove conversationis*, ut habent editiones Romana & Noribergensis, aut *conversionis*, ut in codice Corbeienfi. In Concilio quarto Toletano cap. 75. *vel conversatione regia saluis*. Pro quo vetus liber Ecclesie Lugdunensis

A A a

T O M. I. habet *conversacione*. Sic in libro 1. Capitularium cap. 35. in plerisque vetustis exemplaribus legitur *conversacionis*, cum legendum sit *conversacionis*.

Pag. 611. **ET VBI EMPTOR**] In uno exemplari legitur, & ubi emitur *conuulset ut iter agens herba*.

Ibid. c. 2. **FRISKINGIS**] Certum est heic friskeingas inter vehicula numerari. Oportet autem fuisse aliquid quod originem haberet Francicam.

Pag. 622. **GENERALITER**] Vide quæ supra dicta sunt ad capitula Karoli M. excerpta ex lege Longobardorum cap. 49. pag. 1055.

Pag. 623. **CAPITVLARE TRIBVR.**] Capitulare istud in codice Vaticano habet hunc titulum: *Concilia apud Theodonis villam tempore Karoli Magni. Apud Burchardum & Ivonem: Ex Concilio apud Theodonis villam à 32. Episcopis aduersus percussores Clericorum.* Apud Goldastum in tomo secundo constitutionum imperialium: *Hludouici Py & Lotharij F. Imperatorum Augustorum capitula de percussoribus Clericorum, cum inserta synodo Triburiensi anno Domini DCCCXX.*

Idem in Rationali earundem constitutionum ait priora capitula non in Theodonivillano conventu, sed in synodo Triburiensi fuisse ab Episcopis decreta, eorumque exordium ita restituum esse: *In Concilio apud Triburiam &c.* Greterus in capite decimo apologiæ pro Cardinale Baronio vehementer infurgit in hanc Goldasti audaciam. Goldastus tamen nihil mutauerat in contextu. Monerat tantum nomen Theodonis villæ hinc expungendum esse, substituendumque nomen Triburiæ. Conjectura fuit ratione non carens, quandoquidem constabat ex capitulis Augustorum, prout ea Goldastus legebat apud Crabbum, Surius, & Binium, edita illa fuisse ad petitionem Episcoporum in Triburia congregatorum, quam lectionem confirmat codex Vaticanus, ut statim dicitur. Sincerior nihilominus videtur lectio quæ extat apud Burchardum, quam nos retinimus secuti iudicium & auctoritatem doctissimi viri Iacobi Simondi.

HETTO] Secuti sumus editiones vulgatas Conciliorum. Apud Ivonem editum legitur *Hetto*. Sed in veteri codice MS. sancti Victoris Parisiensis habetur *Helli*. Sic etiam apud Flodoardum lib. 3. cap. 21. *Helli Trevirorum Archiepiscopo*. Apud Burchardum, tam in vulgatis editionibus quam in duobus antiquissimis exemplaribus manuscriptis, *Hetti*. Quo etiam modo habet codex Vaticanus. Itaque sic omnino reponendum est.

EPISCOPO IOHANNI] Alteserra lib. 7. rer. Aquitanicæ, cap. 17. *Hic Ioannes Episcopus dicitur in Vasconia necatus, non ad electio nomine sedis sua, quia forte fuit Episcopus totius Vasconie, quales fuerunt alij eum secuti Episcopi.* Si ea conjectura vera est, Episcopus fuit Vasatensis. Nam post ista tempora nonnulli Episcopi Vasatenses se vocabant Episcopos Vasconie, quia præter sedem Vasatensem, plerasque alias Vasconie cathedras tenebant, uti pluribus docet illustrissimus vir Petrus de Marca Archiepiscopus Parisiensis lib. 3. historiae Beneactensis cap. 5. & 8. Verùm non puto titulum Episcopi Vasconie in-

uentum fuisse ævo Ludovici Pij. Videtur enim initium ducere à Gumbaldo Episcopo Vasatensi, qui se Episcopum & Ducem Vasconie vocabat anno DCCCCLXXXVIII.

MORDRIDATO] Codex Burchardi Talonicus, *mordridato*. Idem in codice sancti Albini Andegavensis, *inordinato*. Crabbus habet *mordridato*, cui vocabulo hanc interpretationem addidit in margine, *id est, violenter & latrocinantè occiso*.

SYNOдика] Ita Ivo & Simondus, Crabbus & Surius habent *synodica*, ut habetur in codice Vaticano & apud Burchardum. Sic etiam legendum in capitulis sequentibus. Burchardus lib. 3. cap. 53. *Iuxta synodalia precepta decevimus*. Sed Ivo par. 3. cap. 56. legit: *Iuxta synodalia precepta*.

PRO CONSOL. S. ECCL. VI PRÆF.] In codice Vaticano & apud Crabbum legitur: *pro leuigacione scilicet penitentia, placuit in prefata res*.

IMPERATORIBUS SACERDOTIB.] Codex Vaticanus: *Imperatoribus & à sibi sacerdotibus ad defensionem*. Editio Crabbiana: *Imperatoribus & à sibi succedentibus ad defensionem*.

DETERMINARENTVR.] Codex Vaticanus & editio Crabbi, *determinentur*.

PRESBYTERI OCCISI] Idem vetus exemplar & Crabbus habent, *Presbyteri non occisi*. Ita etiam in capitulis sequentibus cap. 4. Sed negotio deest utrobique apud Burchardum & Ivonem.

DECRETVM IMPERATORIVM] In co. pag. 627.

dice Vaticano sic legitur: *Capitulum ecclesiasticum apud Theodonivillam à Karolo Magno & Luthouico & primis Gallia conlaudatum & subscriptum*. Ita etiam Crabbus. Verior tamen est titulus quem exhibent Burchardus & Ivo, hoc modo: *Capitulum ecclesiasticum apud Triburiam à Karolo & primis Gallia & Germania conlaudatum & subscriptum*. Quamquam in hoc fallit hæc inscriptio quod capitula ista sancta esse doceat à Karolo Magno, ut interpretatur Ivo. Sunt enim vera Ludovici & Lotharij Imperatorum.

APVD THEODONISVILLAM] Codex Ibid. c. 1. Vaticanus & editio Crabbiana, *Triburia*. Sic infra cap. 5. in eodem codice & in editione Crabbi legitur *apud Triburiam*.

Caput istud sic legitur in eodem antiquo exemplari & in editione Crabbiana. *Si Presbyter male tractatus fuerit & spassaverit, secundum eius Episcopi sententiam paniceat in cuius territorij potestate esse dinoscitur. Si autem mortuus fuerit, ut synodus dijudicaverit paniceat, & DCCCC. solidos Episcopo componat.* Quæ est vera lectio, ut patet ex capite tertio superiorum capitulorum.

SPASSAVERIT] Bignonius in Notis ad legem Salicam pag. 844. censet heic male vulgò legi *spassaverit*, & legendum esse *spadaverit*, id est, ipadonem fecerit. Antonius Augustinus lib. 2. de emendatione Gratiani dial. 11. non intellexit significationem huius vocabuli. Alio sensu annales Bertiniani ad annum DCCCLXX. aiunt Carolum Calvi filium *nequam bene spassatum* in Aquitaniam redire permiffum.

ET PECVNIAM] Hæc & quæ deinceps sequuntur in hoc capite, non extant in codice Va-

Tom. I. ticano, neque in editione Crabbi. Habentur tamen apud Butchardum & Ivonem.

Pag. 610. ET IMPERATORES] id est, Ludovicus & Lotharius, sub quorum imperio celebratam esse synodum apud Theodonis villam rectè in titulo monet Simondus. Et tamen ipse decretum istud retulit ad solum Ludovicum, non solum in titulo, sed etiam in epilogo, ubi contra omnium veterum codicum & editionum fidem scripsit, *Et Imperator & pene omnes Gallie &c.* Vide autem quam periculosi exempli sit lapsus hominis constanti fama atque omnium sermone celebrati. Quæ enim postea decreti istius editiones prodire, omnes ad Simondicam expressæ sunt. Constat sane ex analibus Eginhardi Lotharium à patre digressum post conventum apud Theodonis villam habitum anno DCCCXXI. ad hyemandum Vormatiam profectum esse. Sed cum tamen postea ad patrem rediisse anno sequenti colligi potest ex iisdem analibus, in quibus legitur Ludovicum anno DCCCXXII. peracto conventu qui Attiniaci habebatur, venandi gratia Ardennam petiisse, Lotharium verò filium suum in Italiam misisse, quod evenit post æquinoctium autumnale. Itaque interfuit haud dubie Lotharius conventui Triburiensi; eamque ob causam rectè in antiquis istius decreti exemplaribus in hoc loco scriptum est, *& Imperatores & pene omnes Gallie &c.*

PRINCIPES] id est, primates, proceres, optimates. Titulus legis Alamannorum in antiquis codicibus & editionibus: *Incipit lex Alamannorum, qua temporibus Clotharii Regis unâ cum principibus suis &c. constituta est.* Codex Corbionensis heic non habet principibus, sed proceribus, ut jam monuimus supra pag. 1001. Floardoardus lib. 3. cap. 26. referens brevium epistoliarum ab Hincmaro scriptarum: *Eberardo ex principibus Lotharii.* Hic est enim Eberhardus qui cum Iosippo & Egberto inter primores Lotharii recensetur à Nithardo in libro quarto de dissensionibus filiorum Ludovici Pij.

DECANTABANT] Codex Vaticanus & editio Crabbiana, *decantaverunt.* Porro de more cantandi hymnum *Te Deum laudamus*, quem ab Episcopis decantatum esse post constituta ista capitula docet hic locus, vide Filescum lib. 2. Selectorum pag. 213. ubi putat primò in hoc conventu fuisse cantatum.

ET SIC SOLVTA EST SYNODVS] Hinc ergo colligitur ista Ludovici capitula sancita fuisse in synodo ecclesiastica apud Triburias habita, & gratias ab Episcopis habitas Imperatoribus & Principibus quòd eorum precibus annuissent.

Pag. 619. CAPITVLARE DE CAVSIS] Editum est in tomo primo analæctorum Domni Ioannis Mabillonij ex veteri codice sanctæ crucis Pictaviensis. Quo anno datum sit, non constat. Vt ad annum DCCCXXII. referent effecit Eginhardus, qui docet Pippinum Aquitanie Regem, postquam uxorem duxisset, in Aquitaniam eo anno missum à patre fuisse. Celeberrimum porro erat ea tempestate monasterium sanctæ crucis Pictaviensis, ut patet ex his quæ supra dicta sunt pag. 1097.

Ibid. c. 1. SVB REGVLARI NORMA] id est, secundum regulam sancti Benedicti, ut pluribus heic rectè & eruditè explicat idem Mabillonius.

Tom. II.

TEMPORALE SERVITIUM] id est, dona & militiam, ut interpretatur idem vir clarissimus, cuius ego sententiæ lubens accedo. Vide Notitiam Aquigranensem anni DCCCXVII.

Pag. 610. NE VLTRA CENTENARIUM] Gregorius Turonensis in libro de gloria confessorum cap. 106. narrat immensam sanctimonialium multitudinem ad numerum circiter ducentarum in monasterio sanctæ crucis fuisse eo tempore quo ipse illuc perrexit ad exequias sanctæ Radegundis.

Ibid. c. 7. CLERICORVM NUMERVS] Omisiss his quæ ex Beda, ex vita sanctæ Liobæ, ex Floardoardo, & aliunde adferti possunt de monasteriis puellarum & de monasteriis virorum quæ subiecta erant puellaribus, sequi non oportet explicationem quam huic loco adhibet Mabillonius, nimirum heic agi de Clericis five Canonicis Ecclesiæ sanctæ Radegundis, de quibus dictum est supra pag. 1097. Fratrum sanctæ crucis mentio est in præcepto Ludovici Balbi cuius mentionem fecimus ibidem. Tandem hoc virorum monasterium auctoritate Romani Pontificis secularisatum est, ut posteriorum temporum verbis utamur.

SIN AVTEM] Hæc disjungenda sunt ab iis quæ antecedunt. Agitur enim isthic de noviter venientibus ad conversionem, quibus non facilem tribuendum esse ingressum docet caput 58. regulæ sancti Benedicti. Illic iubetur ut postquam novitius illatas sibi à monachis injurias patienter portaverit, & perseveraverit, post duorum mensium circulum legatur ei hæc regula per ordinem, & dicatur ei: *Eccolex sub qua militare vit. Si potes observare, ingredere. Si vero non potes, liber discede.* Quod observari olim consuevisse in monasteriis docet nova collectio formularum cap. 32.

AD NAT. SERVITIUM] Servi enim suscipi in monasteriis non debent præter consensum & auctoritatem dominorum suorum, ut ait canon quartus synodi Chalcedonenfis, quod à Karolo M. postea confirmatum est lib. 1. Capitularium cap. 23. Vide etiam lib. 5. cap. 380. Itaque jubet Princeps ut nullus colonus nullus servus in monasterio sanctæ Radegundis suscipiatur, nimirum si id tentaverit præter voluntatem domini sui. Vide sanctum Gregorium lib. 7. Indict. 7. epist. 36.

Pag. 611. CAPITVLARE AN. DCCCXXIII.] Alesentior Simondo, qui capitula hæc edita esse putat in conventu Attiniacensi cuius meminit Agobardus in libro de dispensatione ecclesiasticarum rerum cap. 5. Fallitur autem Brovverus lib. 8. analium Trevirensium, dum existimat hæc capitula sancita à Ludovico fuisse anno octingentesimo trigesimo quinto. Cum enim illa extant in collectione Ansegisi, quam ipse testatur anno DCCCXXVII. confectam fuisse, manifestum est ea capitula antecedere hunc annum.

Pag. 641. HALITGARIVS] Episcopus Cameracensis.

AMALARIVS] Episcopus Trevirensis.

Pag. 644. ROMANA PERTINACIA] Baronius ad annum DCCCXXV. referens hunc locum, ut cum molliat, hæc adnotat in margine: *Pertinacia pro constantia hoc seculo usurpari solita, inter alias sanctus Eulogium suis scripsit docet.* Istam opportunam occasionem insurgendi adversus Baronium non passus est Goldastus sibi elabi. Sanè pertinaciam perseverantiæ finitimum esse scripsit

A Aa ij

TOM. I. alicubi Tullius. Sed cum pertinacia vocabulum, ubicunque reperitur, semper in malam partem accipitur, difficile est existimare heic aliam habere posse significationem, praesertim si quis singulas epistolae partes attentè consideret. Non utar testimonio à Goldasto relatis, quae cuilibet obvia sunt. Alia adferam. Augustinus epist. 124. *Omnis contentio & animositatis pertinacia debet extingui.* Avictarium epistolatum Symmachi cap. 19. *Sed tanta pertinacia resistitur ut quicquid minatum fuerit facere minime dubitent.* Ibid. cap. 29. *Eulalius ea obstinatione qua sine praecipio sacra Urbem ingressus est, etiam egredi constrictus per omnes potestates, pari pertinacia detestatur.* Cassiodorus lib. 5. Variar. epist. 44. *Offendisti, prudentissime Regum, post erroris eventum sapientibus subvenire posse consilium, nec pertinacia virium vos amare, quod brutis hominibus videtur accidere.* Sanctus Gregorius lib. 2. Indict. 10. epist. 16. *Quem si etiam amisso pallio adhuc in eadem pertinacia perseverare perpexeris, dominici quoque corporis ac sanguinis eundem antistitem participatione privabis.* Vide etiam ibid. epist. 14. & 15. ubi pertinacia eodem semper sensu accipitur. Rudolfus Fuldenis in vita sanctae Liobae cap. 3. de quadam moniali adversus sorores suas male affecta: *Defuncta est ergo in hac pertinacia.* Acta depositionis Anastasij Presbyteri tituli beati Marcelli tempore Leonis quarti, apud Holstenium in collectione Romana parte 2. pag. 105. *Quin & Domini Lotharii praestantissimi Imperatoris decreto, redire jubenti, pertinacia sua inemperantia resistisset.* Innocentius III. lib. 1. epist. 215. *Canonicis comminantes quod nisi praesertim eis tempore mandatum apostolicum adimplerent, eorum ex tunc contumaciam debita severitate punirent. Ceterum cum nec sic possent à sua pertinacia revocari &c.* Sanè quod Baronius ait Eulogium pertinaciam pro constantia usurpasse, non est extra controversiam. Ait enim ille lib. 2. cap. 7. Numilonem & Alodiam virgines Christianas à praeside Hispaniae traditas quibusdam mulierculis prophani ritus peritia praeditis, ut earum ope averterentur à Christianismo & ad Mahumetanam sectam pertraherentur, constantem mansisse in professione sanctae fidei, & vanos fuisse muliercularum illarum conatus. Tum addit: *Sed hanc illarum pertinaciam praesidi referentibus mulierculis &c.* Vbi vides pertinaciae vocabulum posse accipi in bonam & in malam partem, & praeius esse ut in malam accipiatur.

INGIENHEIMENSE] Tempore istius conventus Ludovicus monasterio novae Corbeiae in Saxonia dedit capellam quam Karolus M. in castello quod dicitur Herefburg construi iusserat. Praeceptum ejus extat in secunda editione Monumentorum Paderbornensium pag. 113.

PAG. 649. **PRÆCEPTUM IMPER.**] Emendatum est ex schedis clarissimi viri Andreæ Duchesnij.

PAG. 651. **HLOTHARII X.**] Repone, V. Error irrepsit inter manus typographorum. De annis potèrò Lotharj, quomodo computentur, non conveniunt inter se varia ejus diplomata quae in manus meas venerunt. In quibusdam enim exordium imperij ejus constituitur in anno **DCCCXVII.** in aliis quinquennio tardius.

CAPITVLARE] Conlatum cum sex anti-^{TOM. I.} quis exemplaribus, Pithaeano, Metensi sancti Vincentij, Remensi sancti Remigij, Divionensi Philiberti de la Mare Senatoris Divionensis, Rivipullensi, Claromontano Collegij Patiensis Societatis Iesu.

AVTCARIVS] Archiepiscopus Moguntinus.
HADEBALDVS] Archiepiscopus Coloniensis.

HETTI] Archiepiscopus Trevirensis.
BERNVINVS] Archiepiscopus Vefontionensis.

IN PARISIO] Erunt, opinor, quibus volupe erit scire in qua Parisiorum Ecclesia habitum sit illud Concilium, & nomina Episcoporum nosse qui ad celeberrimum istum conventum accesserunt. Illud ergo constat, habitum fuisse Concilium in Ecclesia sancti Stephani de gressibus, *saint Estienne des grès*, eique interfuisse Episcopos quorum nomina sequuntur. Ebbo Archiepiscopus Remensis, Aldricus Senonensis, Raginoardus Rothomagensis, Landramnus Turonensis, Ionas Episcopus Aurelianensis, Iesse Ambianensis, Rantgarius Noviomensis, Rothodus Suefionensis, Adalelmus Catalaunensis, Hildemarus Bellovacensis, Godofredus Silvancetenis, Freculfus Lexoviensis, Haligarius Cameracensis, Franco Cenomanensis, Haribaldus Autissiodorensis, Helias Carnotensis aut Tricassinus, Ionas Nivernensis, Hubertus Meldensis, Inachus Parisiensis. Praeterea verò Guiladus, Theodidus, Amatheus, Bernoinus, Fulcharius, & Herbertus, ignotarum sedium Episcopi. Sed Guiladus fortean is est qui Vivilardus nominatur in vugatis Episcoporum Constantiensium tabulis. Fulcharius verò is forsitan est qui Flodegarius vocatur in catalogo Episcoporum Andegavensium & eam cathedram tenebat anno Christi **DCCCXVIII.** ut patet ex praepcepto quo Ludovicus Pius confirmat commutationem inter ipsum & Vvinneradum factam. Hinc etiam fortassis supplendi sunt hiatus qui reperuntur in catalogo Episcoporum Laudunensium, Bajocensium, Abrincatenium, & Ebroicensium.

AGOBARDVS] Archiepiscopus Lugdunensis.

BERNARDVS] Archiepiscopus Viennensis.
ANDREAS] Archiepiscopus Tarantasiensis.

BENEDICTVS, AGARICVS] Horum alter fuit Archiepiscopus Aquisensis, alter Ebrundunensis.

NOTHO] Archiepiscopus Arelatensis, idem, ut arbitror, qui formulam institutionis canonice jussu Ludovici Pij detulit ad Arnonem Archiepiscopum Iuvavensem.

BARTHOLOMAEVS] Archiepiscopus Narbonensis. Vide Notas ad Agobardum pag. 75.

ADALELMVS] Archiepiscopus Burdegalenis, ille ipse, ut opinor, qui jussu Ludovici Pij detulerat formulam canonice institutionis ad Sicharium Archiepiscopum Burdegalem.

AGIVLEVS] Archiepiscopus Bituricensis. Probat hic locus, id quod supra dicebamus, nondum ea tempestate Biturigenfes Archiepiscopos cogitasse de primatu super Archiepiscopos Narbonensem & Burdegalem. Vtrique enim heic

Tom. I. postponitur Agulfus, tamen Patriarcha vocetur à Theodulfo. Quod indicat hunc titulum nullam prerogativam super ceteros Metropolitanos tribuisse tum Archiepiscopo Biturigensi. Certè Arnò Archiepiscopus Iuvavensis, qui nullam extraordinariam auctoritatem aut jurisdictionem habebat, Patriarcha tamen vocatur ab Alcuino in tomo nono Spicilegij Dacheriani pag. 116.

Deest inter Metropolitanos heic nominatos Elufanus, ut rectè notat Sirmondus. Nimirum quia provincia Novempopulana proprium ex tempore Metropolitanum non habebat, sed Burdegalensij subjecta erat, uti supra dictum est. Attamen ea non ita multo post proprium habuit Metropolitanum, Aufenciem nimirum. Extat enim epistola Ioannis VIII. Papæ ad Airardum Archiepiscopum Aufencem ejusque suffraganeos de conservanda disciplina ecclesiastica corrigendis depravatis populi moribus.

ALBERICI] Ita editio Sirmondi & codex Rivipullensis. Remensis, Claromontanus, Pithæanus, & Metensis habent *Albrici*.

Pag. 654. VOLVMVS ETIAM] Totà hæc clausula deest in editione Sirmondi & in eodem libro Rivipullensi. Eam tamen habent reliqua exemplaria, si Divionense excipias, quod mutilum est in hoc loco.

Pag. 657. EPISTOLA GENERALIS] Emendata est ope duorum antiquorum exemplarum, uno bibliothecæ Thuanæ vetustissimo, altero monasterij Rivipullensis.

INCIPIT EPIST. CASAREA] Ita codex Thuanus & editio Suriana.

Pag. 659. INIMICI CHRISTI] *Azorem*, inquit Goldastus, *innuit, qui Saracenorum copias regnum Francorum populatus erat.* Aizonis defectio & irruptio in regnum cum auxiliis Saracenorum contigit anno DCCCXXVI. & sequenti, ut Eginhardus tradit in annalibus. Itaque Goldasti opinio non potest esse vera. Satis est ista interpretari de Bulgariis & Danis, quos in regnum Ludovici ingressos esse hostiliter anno DCCCXXVIII. & aliquas villas igne injecto concremassè tradit auctor vitæ Ludovici Pij.

Pag. 661. CAPITVLARE VVORMATIENSIS] Vt hanc inscriptionem heic apponere effecit auctoritas Hincmari, qui caput tertium tituli tertij sancitum esse docet à Ludovico Pio in synodo ac placito generali apud Vvormatiam post habitas quatuor synodos de quibus paulò antè dictum est. Ludovicus enim, ad exemplum patris, qui constitutiones quinque synodorum anno DCCCXIII. habitatum examinat se præsentè jussit in conventu Aquigranensi, Ludovicus inquam decreta quatuor Conciliorum jussu ejus celebratorum examinati mandavit in conventu Vvormatiensi, ut Hincmarus docet in loco paulò inferiùs descripto; ex quo rectè collegit Sirmondus sancita Vvormatiz in hac synodo fuisse à Ludovico triperita illa capitula quæ Capitulare Vvormatiense constituunt. Emendatum porrò est ope eorundem sex veterum exemplarum cum quibus coalatum esse monimus Capitulare anni DCCCXXVIII.

HÆC SVNT CAPITVLA] Ita editio Sirmondi & vetera exemplaria Pithæanum & Rivipullense. In editionibus Amerbachij & Heroldi:

Hæc sunt capitula quæ aliqui ex Missis nostris ad nostram notitiam detulerunt anno xvj. imperij nostri. Vetustum esse hoc lemma patet ex titulo XXXVI. Capitularum Karoli Calvi cap. 27. *Vt juxta regium capitulare quod Dominus & genitor noster anno xvj. regni sui capitulo vij. constituit.* Idem tit. XL. cap. 9. *sicut in capitulis parvis nostri anno xvj. imperij ejus factis continetur.*

DE ECCLESIIIS] Extat in Additione IV. Pag. 665. cap. 97.

CONTRASTATVTA] Codex Pithæanus, Ibid. c. 4. *contra canonum statuta.*

HÆC NONA] Idem vetus liber, *hanc nonam & decimam persolvere debuit.* Pag. 664. c. 5.

CAP. XXI.] Idem codex & Parisiensis habent *xxij.*

QVÆ DARE] Retinuimus hanc lectionem, quæ peccat in regulis grammaticæ, quia eam habent omnia vetera exemplaria. Editio Amerbachij legit *quæ*. Sed ipsi in margine admonet in archetypo scriptum fuisse *quæ*.

VT DEREBVS] Vide infra pag. 673. c. 5. Ibid. c. 8.

ALIENAS TERRAS] Amerbachius & Heroldus legerunt *alienos scimas*. Ingeniè autem falsus est Amerbachius nescire fe quid significet vox *scimas*.

ET DECIMAM] Hæc desunt in plerisque exemplaribus & in editionibus. Addita autem sunt ex Pithæano & ex Parisiensis.

DE BENEFICIIS] Habetur in Additione IV. cap. 104. Pag. 665. c. 1.

RATIONABILIS] Hæc est vera lectio. Malè in antiquis exemplaribus Remensi, Parisiensis, Metensi, *rebellis*. Et tamen Sirmondus eam lectionem retinuit in titulo XLV. Capitularum Karoli Calvi cap. 8.

IN PACE VIVERE] Codex Pithæanus, *in pacem venire.* Ibid. c. 7.

MALEFACIENDVM] In vetustis exemplaribus Pithæano, Remensi, Parisiensis, Divionensi legitur *malum faciendum*.

RESISVS] Hæc est lectio omnium veterum exemplarum. Editiones tamen habent *recisus*. Ibid. c. 11.

VIOLATA COMMITTITVR.] Heic uno tenore additur in codicibus Pithæano, Divionensi, Remensi, Parisiensis, *sicut continetur in libro superioris.* Respicit autem hæc additio ad caput vigesimum sextum libri tertij.

QVICVQVE] Capituli istius historiam nobis conservavit Hincmarus in libro de divortio Lotharij & Tetberge in responsione ad interrogationem quintam pag. 590. in editione Sirmondi: *Nostris etiam evis Augustus pia memoria Hludovicus in synodo ac placito generali apud Vvormatiam, apostolica sedis & Pape Gregorij comente Legato, cum aliis plurimis, de his que Episcopi in synodis per quatuor loca sui imperij habitis necessario & utiliter nuper invenerant, de hac unde agitur causa omnium tam Episcoporum quam & fidelium laicorum votis convenientibus, ita decernens: Quicumque, inquit, propria uxore derelicta, vel sine culpa interfecta, aliam duxerit uxorem, armis depositis publicam agat penitentiam. Et si contumax fuerit, comprehendatur à Comite, & ferro vinciatur, & in custodiam mittatur donec res ad nostram notitiam deducatur.* Pag. 670. c. 3.

TOM I. HÆC SVNT CAPITVLA] Hæc desunt in codice Pithœano & in Remensi, in quibus etiam desunt tria capitula sequentia.

GENERALIA PLACITA] Codex Rivipull. **generale placitum.**

Pag. 671. VOLVMVS] Vide Capitula Karoli Calviti. c. 7. xxxvi. cap. 27.

Pag. 673. VOLVMVS VT OMNES] Vide supra pag. c. 5. 665. cap. 8.

Pag. 674. MATREDVS] Comes Aurelianensis. Vide Notas ad Agobardum pag. 78. De eodem puto agi in præcepto Lotharij Imp. edito inter probationes historiæ Trenorchianæ pag. 267. ubi vocatur *Mafredus vir inluster Comes.*

PRONVTIAVERIT] Codex Rivipull. **dixerit.**

CVM EOD. M. R. H. POSSIT.] Idem codex, cum *fideliū nostrorum decernamus qualiter iustum est.*

Pag. 675. PRÆCEPTVM DE ORDINE] Revocanda est in hoc loco observatio quam fecimus ad epistolam xxxix. Lupi Abbatis Ferrariensis, nimirum per istas tempestates statum monasteriorum fuisse prostris in potestate Regum, qui sua auctoritate Canonicos interdum pelebant ut monachos substituerent, hos verò, si res ita ferret, dein exturbabant ut Canonicos reducerent. Prima monasterij Dionysiani incunabula fuere sub monachis. Sed cum Ludovicus Pius regulam Canonicorum constituisset, potestatemque Karolus M. fecisset personis ecclesiasticis ut aut pleniter secundum canonicam aut secundum regularem institutionem vivere deberent, major pars monachorum sancti Dionysij novitate rei, ut ego quidem arbitror, commoti, affectique præterea tadio vitæ monasticæ, *collo de sub iugo regula excusso. monasticam vitam & habitum deseruerunt, ut testatur Imperator; pauci in cella extra monasterium permanerunt in vitæ instituto quod susceperant, annuente eodem Ludovico.* Quod itaque hæcenus fuerat habitaculum monachorum, verum est tum in collegium Canonicorum, in quo Hincmarus, post Remensis Archiepiscopus, sub canonico habitu educatus est. Testis est ipse in epistola xxvi. ad Nicolaum Papam. *In monasterio, inquit, ubi ab ipsis rudimentis infamia sub canonico habitu educatus, indeque eductus, in palatio Domni Hludovici Imperatoris non modico tempore mansi. Conuersis autem ad regularem vitam & habitum fratribus in monasterio sancti Dionysij, ubi nutritus fueram, in illud, seculum fugiens, sine spe vel appetitu episcopatus aut alienius praelationis diuini degui.* Id ipsum de educatione Hincmari, & quomodo eo procurante monasticus ordo restitutus sit in monasterio sancti Dionysij, testatur Flodoardus; qui tamen in hoc fallere videtur quod ait eum à pueritia monasteriali religione nutritum; nisi si monasterialis religio, quod valde credo, heic significat canonicam ac regularem vitam. Hæc sunt igitur Flodoardi verba lib. 3. cap. 1. *It squidem Hincmarus à pueritia in monasterio sancti Dionysij sub Hilduino Abbate monasteriali religione nutritus, & studiis literarum imbutus, indeque pro sui tam generis quam sensus nobilitate in palatium Ludovici Imperatoris de-*

ductus, & familiarem ipsius notitiam adeptus fuerat, ibique, prout potuit, cum Imperatore & prefato Abbate sub Episcoporum auctoritate laboravit ut ordo monasticus in prædicto monasterio, quorundam voluptuosa fatione diu delapsus, restitueretur. Et ut opere quoque adimpleret quod sermone suadebat, etiam ipse religiose conversationi cum aliis se subdidit. Charta synodi Suefionensis anni dcccclxi. pro monasterio sancti Dionysij: *Hincmarus venerabilis Archiepiscopus Remensis nostra firmationis confors & ipsius præclari monasterij devotus alumnus.* Restituito itaque ordine monastico in basilica sancti Dionysij, timens Hilduinus Abbas ne aliqua successorum suorum negligentia aut paritate ordo in ea monasticus futuris temporibus perturbaretur, eodem die quo ista statuta sunt præceptum aliud à Ludovico impetravit de stipendiis monachorum constitutendis, quod à Iacobo Doubleto editum est pag. 739. antiquitatum eiusdem monasterij. Deinceps ergo monasterium hoc habitatum est à monachis.

ANSGARIVM FECIMVS ARCHIEPISCOPOVM] anno nimirum dcccxxxiii. ut scribit Adam Bremensis lib. 1. cap. 17. Sedes autem ejus constituta est in civitate Hammaburgensi; novòque Archiepiscopo contributa gentes omnes trans Albiam constituta; videlicet ab *Albia sumine deorsum usque ad mare oceanum. & rursum per omnem Slavorum provinciam usque ad mare quod orientale vocant. & per omnes prædictas nationes Septentrionis;* id est universitas Frefonum, Danorum, Slavorum, Norvegorum, Sueonum, ut explicat Adalbertus Archiepiscopus Hammaburgensis in epistola ad Fulconem Abbatem Corbeie veteris. Ea de causa idem Adalbertus se vocat universarum septentrionalium & orientalium nationum Archiepiscopum in eadem epistola, itemque in alia quam recitat Adamus lib. 4. cap. 43. & ex eo Batonius ad annum **MLXVII. §. 13.** & in alia quam Lindenbrogus edidit in collectione privilegiorum Ecclesie Hammaburgensis pag. 164. Quin & Helmoldus cap. 22. ait illum sanctum fuisse auctoritate archiepiscopali in omnibus borealibus regnis, Dacie scilicet, ut ipsemet explicat, Suedie, & Norvegie. Mortuo tamen Adalberto, Danice, Suecice, & Norvegie Ecclesie distactæ sunt à metropoli Hammaburgensi circa annum **MXCV.** & Lundensi Archiepiscopo subiectæ auctoritate sedis apostolicæ, misso in eam rem Legato, ut tradit Saxo Grammaticus libro duodecimo historiæ Danicæ. Is fuit Albricus Cardinalis Romanæ Ecclesie, ut docet Anselmus Archiepiscopus Cantuariensis in epistola nondum edita ad Atherum primum Archiepiscopum Lundensem, in qua eum admonet ut auctoritate sibi recenter conlata bene utatur. Sed ut ad Adalbertum redeamus, ex epistola ejus ad Fulconem confirmatur conjectura clarissimi viri Petri Lambetij, qui ex nonnullis Gualdonis versibus collegit partem aliquam reliquiarum corporis sancti Ansharij monasterio Corbeie veteris donatam fuisse ab Archiepiscopo Alberto, eaque occasione Gualdonem ad illum scripsisse poema de vita ejusdem Ansharij.

HELINGAVDO] Episcopo Ferdensi.

Tom. I. VVILLERICO] Episcopo Bremensi.

Charta Divisionis Imp.] Primus illam edidit Petrus Pithæus in codice duodecim scriptorum cortaneorum, deinde Duchesnius & Goldastus. Nos illam emendavimus ope veteris schæ:æ quæ in manus nostras incidit beneficio clarissimi viri Antonij Vionis Herovallij. Omnia porò istius chartæ capita sumpta ferè ad verbum sunt ex illa quam Karolus M. conscripsit anno sexto imperij, ut illic monimus.

FACERE PLACUIT.] Hæc Goldastus hæc adnotat: *Deest divisio atque ordinatio regnorum. Supplet autem utcumque huc hiatus Nithardus lib. 1. describens partem regni quæ Karolo Calvo data est; id est, à mari per fines Saxonia usque ad fines Ribuariorum, totam Frisiam, & per fines Ribuariorum comitatus Moilla, Hste, Trabamolan, Ma'agobbi, deinde verb quicquid inter Mosam & Sequanam usque Burgundiam unâ cum Viridunensi consistit, & de Burgundia Tullesem, Odarnensem, Bedensem, Blesensem, Parthensem, utroque Barrensem, Brionensem, Tricastinum, Antifodorensem, Senonicum, Vva-sinensem, Melidunensem, Stampensem, Castrensem, Parisiacum, & deinde per Sequanam usque in mare oceanum, & per ipsum mare usque in Frisiam, omnes videlicet episcopatus, abbatias, comitatus, fiscos, & omnia infra predictos fines consistentia, cum omnibus ad se pertinentibus, in quacunque regione consistebant, & sui juris esse videbantur, unâ cum auctoritate divina atque paterna præfato filio suo Karolo dedit. Vide etiam annales Bertinianos ad annum DCCCXXXVII.*

QVEM LIBET ILLVM] Ita habuit vetus scheda quam nos vidimus. Sic etiam edidit Pithæus. Duchesnius habet *quemlibet liberum hominem. Puto autem illum ista motuatum esse ex capite octavo divisionis Karoli Magni.*

VEXILLO CRUCIS] Charta Karoli cap. 14. *Judicio crucis.*

DEFENSIONEM ECCLESIAE] Goldastus hæc adnotat in hoc loco: *Baronius annal. 10. 9. an. 838. §. 2. integrum præter morem laudat hunc locum, quem solito falsi crimine corruerat in Karoli M. conscri. §. 16. pro his verbis Ecclesie S. Petri subiciens ista defensionem S. Papæ simul &c. contra codicum MSS. & Pithæi, unde exscripsit. Matigque editiones. Vide Marcam in libro primo de concordia sacerdotij & imperij cap. 12. §. 5. & seq.*

CONVENTIIS] Ita omnino scheda vetus. Quotiam modo habet caput XVI. chartæ Karoli, ex quo istud descriptum esse apparet. Pithæus tamen, Duchesnius, & Goldastus ediderunt *conventiis.*

AD AQUITANIAM] Hæc & quæ sequuntur omisit Goldastus in sua editione. Certè multa haudubiè illic menda sunt, multa mutila. Quia tamen Pithæus ea invenit in vetustissima membrana, & reperta quoque sunt in veteri scheda qua nos uti sumus, putavimus prætermittenda non esse.

TOTAM BYRGVNDIAM] Karolus M. anno DCCCVI. Burgundiam in duas partes divisit, quarum unam Ludovico Aquitanie Regi dedit, aliam Karolo. Hæc Ludovicus totam Bur-

gundiam pertinere vult ad Alamanniam, ea Burgundia parte excepta quæ Pippino data fuerat. Difficile est ista discernere. Si quis tamen plura de variis Burgundiarum divisionibus scire volet, is consulere potest notitiam Galliarum doctissimi viri Hadriani Valesij.

TOTAM PROVINCIAM] id est, ut ego quidem arbitror, Provinciam propriè dictam & Dalsinatam, in quo est Vienna, quam Provincie urbeni esse ait auctor annalium Bertinianorum ad annum DCCCXXXIV.

TOTAM GOTIAM] id est, Septimaniam & Marcam Hispanicam. Nam tum provincia ille comprehendebatur sub appellatione Gothiæ, eamque ob causam sæpe conjunguntur in veteribus monumentis. Præceptum Karoli Simplicis in chartulario Helenensi lib. 1. cap. 1. *Præcipimus etiam in omni regno nostro Gotica sive Hispania.* Aliud ejusdem præceptum in chartulario Ecclesie Gerundenfis: *Præcipimus etiam atque jubemus ut quicquid adquisitum habet vel de oteligo adquirere poterit infra fines Gotia vel Hispania.* Item aliud ejusdem præceptum in chartulario sancti Petri Rodensis. *Concedimus etiam tibi in toto regno Gotie vel Septimanie.* Capitulate primum anni DCCCVI. cap. 1. *Septimaniam vel Gothiam Ludovico dilecto filio nostro consignavimus.* & cap. 4. *Septimania sive Gothia usque ad Hispaniam.* Hinc Karolus simplex in chartulario Ecclesie Helenensis lib. 1. cap. 74. vocatur Rex Francorum atque Gothorum. Nunc ostendendum est eam quoque Narbonensis provincie partem quæ à Caracassone incipit fuisse in regno Gothico.

Istud verò probari primò potest auctoritate vite sancti Benedicti Abbatis Anianensis, quem cum scriptor ejusdem vite doceat filium fuisse hominis qui comitatum Magalonensem quoad usque vixit tenuit, ac Benedictum ex partibus Gothiæ oriundum fuisse, manifestum est illum tenuisse eam Gallie Narbonensis partem Gothiæ nomine comprehensam fuisse. Confirmat hanc sententiam auctor vite Alcuini, qui ait eundem Benedictum Abbatem sæpius ad Alcuinum venisse à Gothiæ: *Vir quoque Domini Benedictus, ei præ omnibus monachis familiaritate junctus, ad eum gratia consilij salutis sue & suorum accipiendi sæpius Gothiæ de partibus properabat.* Veniebat enim ex monasterio Aniano, quod in diocesi Magalonenfi constitutum erat, quæ pars est Septimanie. In archivo monasterij Cuxanensis reperitur charta Bernardi Comitis Bifuldunensis, ut opinor, data anno Christi millesimo, in qua legitur ipsum eidem monasterio Cuxanensi dedisse monasterium vocabulo Monistatem, quod est in honore sancti Pauli Apostoli in provincia Gotia in comitatu Faunoltesem in diocesi Narbonensis Ecclesie. Quod monasterium in comitatu Fenolhotensi situm fuisse reperio etiam in chartulario monasterij Campiroundi. Hinc regnum Gothicum in præcepto quod Lotharius Rex concessit Suniario Abbati in diocesi Gerundenfi, quod extat in chartulario monasterij sancti Felicis Iccalensis. In libro evangeliorum monasterij sancti Dionysij, quem Ioannes Aventinus libro quarto annalium Boiorum pag. 462. narrat sua tempestate servatum fuisse Regnoburgij in templo D. Haimerani, hi vetus le-

Tom. I.

TOM. I. gebantur inscripti Karolo Calvo Regi Franco-
rum:

*Francia grata tibi, Rex inclite, munera defert.
Gothia te pariter cum regnis inchoat altis.*

Attamen quamvis Gothiæ nomine tum utraque provincia intelligeretur, licet regnante Ludovico Pio Bernardus Comes Barcinonensis Gothiam Septimaniamque regeret, existimandum non est Borrellum, quem Gothicæ Ducem fuisse anno xviii. Lotharij Regis reperio in chartulario monasterij Rivipullensis & in actis foundationis monasterij sancti Benedicti de Bagis in diœcesi Aufonensi, existimandum inquam non est Borrellum tenuisse provinciam Tarraconensem & Septimaniam, cum sciamus illum Barcinonensem tantum Vrgellensemque comitatus habuisse. Nisi si se Gothicæ Ducem ideo dici voluit quia partem novæ Septimaniæ, id est, Vrgellensem tractum, in sua potestate habebat.

Pag. 689.
c. 1.

IN SERVITIO TRADIDERINT] Vetus nota marginalis in uno codice regio legis Longebardorum: *Hæc lex in hoc quod dicit uxores in servitio dederint videtur rumpi per legem Nulli sit licentia uxorem suam dimittere. Sed non rumpitur, quia non loquitur de conjugio dirimendo, sed de libertate inviolabiliter custodienda.* Fortassis auctor glossæ respicit ad caput 235. libri septimi capitularium, ubi dicitur uxorem non esse dimittendam causa fornicationis.

Ibid. c. 2.

CRUDELES] Vnus codex regius habet *credulos*, omnino malè. Error ortus ex inscitia librariorum, qui frequenter credulitatem scribebant pro crudelitate, & crudelitatem pro credulitate. E multis exemplis quæ proferri hæc possent, nonnulla adducam. Apud Cyprianum in epistola 69. rectè legebatur in antiquis editionibus: *Dixisti sanè scrupulum tibi esse tollendum de animo in quem incidisti. Incidisti, sed tua credulitate inreligiosa.* Pro quo *crudelitate* per-

peram scriptum est in editione Rigaltij. In sermone septimo sancti Ambrosij legitur: *Hæc autem clavis Christi est Dominus, quo ad crudelitatem fidei pectorum arcana referantur.* Pro quo in vetustissimo codice Ecclesiæ Lugdunensis melius legitur *credulitatem*. Idem sermone 58. *credulitate cordis collocare in sceleribus.* Hæc loco in eodem codice Lugdunensi scriptum primo fuit *crudelitate*, quod postea rectè mutatum est in *credulitate*. Idem sermone 66. *sub uno persecutore, ut æqualis crudelitas utrumque constringeret.* Ibi rursus idem vetus codex habet *credulitas*. Hinc etiam factum ut crudelitatem etiam aliquando scriberent pro cruditate; ut apud Salvianum lib. 7. pag. 171. *alios cruditate distentos*, ubi vetus codex Corbeicensis habet *credulitate*. Et apud Avitum in epistola 85. *Offerat ergo supplex orientalium quoque gentium distantia crudelitatem.* ubi codex Viennensis habet *credulitate*.

CVPIDOS] Idem vetus codex regius, *pudicos*, malè.

SI DVO TESTIMONIA] Hoc caput vi. Ibid. c. 1. detur esse tantum breviarium capitis 23. libri quarti Capitularium.

NEMO RECIPIAT] nisi in subsidium per ultimum legem hujus tituli, inquit glossa interlinearis in uno codice regio.

INTRET IN CVRIAM] ad testimonium dicendam, inquit alia glossa interlinearis.

NEC ANTE IUDICEM] Vide Ianum à Costa in titulum primum libri secundi Decretalium pag. 279. & in titulum secundum pag. 362. Vide etiam Gratianum 11. q. 1. cap. 33. *Nihil.*

CVRIA A CRVORE] Contra Ihdorus lib. 15. Origin. cap. 2. *Curia dicitur eo quod ibi cura per senatum de cunctis administratur.*

SECUNDVM LEG. ROM.] qua Ecclesia vivit, ut legitur in titulo 58. legis Ripuriorum. Vide quæ nos supra pag. 995. de eare diximus.



NOTÆ AD LIBROS
CAPITVLARIVM.

Tom. I.

Tom. I.

Pag. 697. **H**LVDOVICI AVG. CHRISTIANÆ] Vulgatæ editiones habent: *Ludovici Augusti Christiana religio magni propagatoris & Lotharii Cesaris filij ipsius*. Quæ lectio confirmatur auctoritate veterum exemplarium Vaticani, Bellocensis, Metensis sancti Vincentij, Divionensis, Camberonensis, Rivipullensis, Trecentis, & Normannici sancti Michaelis in periculo maris. Ita etiam habuisse Carolum Molinæum in suo codice patet ex commentario ejus ad editum Henrici II. contra parvas Datas. Lotharii tamen nomen deest in reliquis exemplaribus, tum heic, tum in aliis istius præfationis locis in quibus illud habent vulgatæ editiones & laudati codices. Melior autem est lectio librorum in quibus Lotharii nomen omissum est. Nihil enim in collectione Ansegisii reperitur quod Lothario tribui possit. Itaque Pitheus in præfatione sua sic scriptum reliquit: *Sane quod in Ansegisii præfationibus Lotharii nomen adjectum est, datum id scias exemplarium quorundam antiquitatis, quæ sub ejus ditione, ut verisimile est, primum descripta, non hoc solum ipsius honori tribuerant*. Vide Notas ad dialogos Antonij Augustini de emendatione Gratiani pag. 438.

Pag. 699. **MYNDANAM LEGEM**] Leges dividit in ecclesiasticas & mundanas, id est, civiles, ut nos hodie loquimur. Sic in capite primo Concilij Toletani septimi mundana lex & ecclesiastica disciplina conjunguntur. In Concilio quoque secundo Hispaniensi cap. 1. & 3. codex juris civilis laudatur sub nomine legis mundialis. Apud Reginonem lib. 1. cap. 403. scriptum est Clericos à lege mundana extraneos esse. Existimant nonnulli heic apud Ansegisium agi de Codice Theodosiano. Alij putant per mundanam legem heic intelligi Salicam. Ego verò in ea sum sententia ut arbitretur mundanæ legis vocabulo intelligi omnes leges civiles quæ tum in usu erant in regno Francorum, Salicam videlicet, Longobardam, Gundobadam, & ceteras. Invat hanc interpretationem Hincmarus in epistola 16. cap. 12. *Defendant se quantum volunt qui hujusmodi sunt, sive per leges, si ulla sunt, mundanas, sive per consuetudines humanas. Tamen, si Christiani sunt, sciant se in die judicij nec Romanis nec Salicis nec Gundobadis, sed divinis & apostolicis legibus iudicandos*. Item Fulbertus in epistola 41. ad Fulconem Episcopum, ut reor, Aurelianensem: *Si Abbas sancti Benedicti de vestro contemptu culpam suam recognoverit, & illam deinceps subjectionem promiserit quæ vobis canonice debetur, honor & suadeo ut recipiatis, sacramenta verò & cetera quæ ad mundanam legem pertinent propter amorem Domini Regis missa faciatis, ut religionem magis quam secularem ambitionem vos seclari cognoscatur*. Possit heic queri cur Fulbertus sacramentum fidelitatis pertinere dicat ad legem mundanam, cum nonnulli Romani Pontifices absolvisse legantur populos à sacra-

Tom. II.

mento fidelitatis Regibus præfatio. Sed hæc non sunt hujus loci.

OMNIBVS ECCLESIASTICÆ] Hæc verba patres Concilij Triburiensis descriperunt in præfatione ejusdem synodi: *Quapropter Rex Regum, cujus regnum, ut Psalmista canit, regnum est omnium seculorum, omnibus ecclesiastica sublimitatis ordinibus necnon & secularis potentie dignitatibus novum Principem Arnulphum Regem pacifico ordine perpetue tranquillitatis proferre dignatus est*.

CONSIDERANS] Idem Concilium Triburiense in præfatione: *Considerans enim idem sapientissimus Rex profunda mentis intuitu abundantem in se sancti Spiritus gratiam*.

O PASTORES ECCLESIARYM] In præfatione ejusdem Concilij Triburiensis Arnulphus Rex ita alloquitur Episcopos: *O pastores Ecclesiarum Christi & clarissima lumina mundi, agite quæ vobis imposta est curam pastoralem, & juxta Apostolum instate opportune importune, arguite, obsecrate, increpate in omni patientia & doctrina, ut vigili cura & admonitione sedula oves Christi ad caulas eterne vite introducere mereamini*.

IN QVO OPERIS STUDIO] Eadem præfatio: *Habetis me omnibus Ecclesia Christi adversariis & vestro sacerdotali ministerio renitentibus oppositissimum bellatorem*.

CAPITVLA EX CANONICIS INSTIT.] Eadem præfatio: *Quadam capitula magis necessaria ex canonicis institutionibus subscripserunt, errata corrigere, superflua abscondere, relicta via regia coartare*.

PRÆSYMPTIOSAM IVDICET] Hæc est lectio omnium veterum exemplarium & antiquæ editionis Basileensis. Sic etiam edidit Amerbachius. Et tamen Tilius in margine sui codicis addidit *putet vel*, quam additionem transtulit in textum in editione sua, hoc modo, *presumptiosam putet vel iudicet*.

PRÆSYMPTIOSAM] Aliorum editiones habent *presumptiosam*. Nos secuti sumus consensum veterum librorum & rationem scribendi illorum temporum. Codex legis Visigothorum lib. 2. tit. 1. cap. 17. *iudex presumptiosus*, pro quo vetustissimus codex monasterij Moysiacensis habet *presumptiosus*. Apud Ivonem Carnotensem parte 16. cap. 287. legitur, *Quod si aliquis presumptuosus fuerit*. At in veteri libro bibliothecæ sancti Victoris Parisiensis scriptum vidi *presumptiosus*. Quæ lectio confirmatur ex capite 264. libri quinti Capitularium, unde Ivo descripsit. Sunt alibi innumera exempla, quæ nunc non occurrunt, & ista sufficiunt.

In editionibus Tiliij, Heroldi, & Pitheci, singulis capitibus istius primilibri usque ad lxxvii. præfigitur in titulo vox *Omnibus*, aut *Episcopis*, vel alia quæpiam. Certum est autem voces illas extare in Capitulari Aquigranensi, ex quo lxxvi. BBbb

TOM. I.

priora capitula libri primi descripta sunt. Sed cum in nullo collectionis Ansegisi codice reperiantur, manifestum est ab illo omnia fuisse & ad illam non pertinere. Propter eam causam nos abstinuimus ab his vocibus in editione Ansegisi, quas tamen supra suis locis posuimus in editione Capitularis Aquigranensis.

Ibid. c. 1.

SVNT ENIM ALIQUI] Burchardus refert ex Concilio Rotomagensi cap. 3. Sed heic observandum est, quod ad Reginonem & Gratianum persæpe monuimus, Burchardum diligentissima cura providisse ne capitula quæ ex Capitularibus Regum nostrorum describebat apparet hinc sumpta, eamque ob causam illa tribuisse vetustis synodis & Pontificibus Romanis, hincque esse fontem tot Gratiani errorum. Itaque licet Burchardus caput istud referat ex Concilio Rotomagensi, nihilo minus certum est sumptum ab illo esse ex libro primo Capitularium.

Ibid. c. 2.

ITEM HABETVR] Hæc est lectio veterum exemplatum Remensis, Sangallensium, & Parisiensis. Reliqua habent: *Ita enim habetur.*

FIDES ET VITA] Hadrianus Papa in epistola ad Tilpinum Ecclesie Remensis Archiepiscopum apud Flodoardum lib. 2. cap. 17. historiae Remensis: *Injungimus etiam fraternitati tuae ut quia de ordinatione Episcopi nomine Lul sancte Maguntina Ecclesia ad nos quadam pervenerunt, assumptis tecum Viomago & Possessore Episcopis & Missis gloriosi ac spiritualis filij nostri Karoli Francorum Regis, diligenter inquiras omnia de illius ordinatione, & fidem ac doctrinam illius atque conversationem & mores ac vitam investiges.*

Ibid. c. 4.

MVLIEREM NON HABERE] Negatio deest in uno codice Sangallensi & in editione Basiliensi. Cetera verò exemplaria illam habent.

Ibid. c. 6.

AVDITVM] Regino non adnotavit in sua collectione locum ex quo descripsit hoc caput. Burchardus refert ex Concilio Aurelianensi cap. 10. Rectè Fulbertus ex libro primo Capitularium cap. 6.

MISSAM CELEBRARE] Heic per Missæ celebrationem Ioachimus Vadianus lib. 6. de eucharistia pag. 215. intelligit distributionem eucharistia. Hæc sunt ejus verba: *Extat apud eundem (id est, apud Ansegisum) alia Principis constitutio, qua cavebatur ne Presbyteri Missa celebrarent & communione abstinere. Erant enim qui in Missæ sacro eucharistiam dabant plebi, ipsi interim nihil sumentes. Iubet igitur Princeps ut in Missis peragenis non solum aliis exhibeant eucharistiam, sed etiam ipsi sumant. Quod sanè jubere non potuisset nisi publica Missarum illum veterem plebis communicantis retinissent.* Sed non cepit Vadianus, ut ego quidem arbitror, sensum verborum Karoli. Illud tantum vult Princeps, ut quotiescunque Presbyter corpus & sanguinem Christi in altario immolat, toties communicet, ut patet ex verbis Concilij Toletani duodecimi relatis infra lib. 6. cap. 120.

NON COMMUNICARE] id est, non se præbere participes perceptionis corporis & sanguinis Christi, ut legitur infra lib. 6. cap. 120. sive communionis sanctæ gratiam non sumere, ut legitur in canone quinto Concilij Toletani duodecimi. Inde in admonitione synodali antiqua

præcipitur ut nullus Missam canet qui non communicet. quod in nova admonitione synodali ita exprimitur: *Missam jejuni tantum celebrate, & in ea corpus & sanguinem Domini nostri Jesu Christi cum omni reverentia & tremore sumite.* Et in inquisitione quam Episcopus in sua visitatione faciebat legitur cap. 42. interrogare Episcopum debuisse Presbyterum, *Si Missam caniat & non communicat.* Fallitur ergo vehementer Simon Goulartius, qui in additionibus ad Catalogum testium veritatis pag. 1020. putat in hoc capite nostro agi di Presbytero qui adstantes non admittit ad communionem. Ceterum Fulbertus aliquid legisse isthuc videtur quod nos later. Etenim scribens ad Oeconomum Aurelianensis Ecclesie de Presbytero quodam qui Missas celebrasse & non communicasse compertus erat, ait eum, si id fecit timor indiscretus de levi culpa, castigandum esse cum pietate, sicut in legitur in Capitularium lib. 1. capitulo vi.

HÆC VIRO] Prima pars istius capituli ubi que ad vocem *edictis* in superioribus editionibus & in Capitulari Aquigranensi conjungitur cum capite superiori. Caput verò istud sic incipit, *In Antiochensio Concilio.* At in antiquis Ansegisi exemplaribus, apud Benedictum Levitam in capite 63. libri quinti, & apud Isaacum Lingonensem rectè conjunguntur, ut in editione nostra. Rectè, inquam. Etenim in synodo Nicæna nihil reperitur de Presbyteris Missam cantantibus & non communicantibus. At in canone quinto præcipitur magna synodus ut hi qui à suis Episcopis abjiuntur, ab aliis non recipiantur. Et in canone xviii. synodi Sardicenis, quæ solet aliquando citari sub titulo canonum Nicænorum, statuitur ut si quis Presbyter aut Diaconus ab Episcopo suo fuerit abjectus, communionem non præsumat ante causæ suæ cognitionem in synodo provinciali. In canone verò quarto Antiochensio Concilij agitur de his qui damnati sunt à synodo vel à suo Episcopo, & postea ministrare præsumunt. Vnde facile colligi potest quod heic dicitur de statutis synodi Nicæne non posse referri ad Presbyteros non communicantes, intelligi autem de his qui à suis Episcopis damnati sunt, veramque propterea esse mutationem quam nos fecimus in editione Capitularium.

SANCTOR. PATR. SYN. EDICTIS] id est, in aliarum synodorum canonibus, nimirum in canone octavo Concilij secundi Carthaginensis, canone 37. Martini Bracharenensis, cujus capitula in antiquis codicibus citantur sub nomine Martini Papæ vel Concilij Bracharenensis, & in decretis Pontificum Romanorum quæ referuntur à Gratiano 11. q. 3. In illis enim locis agitur de Episcopis & Presbyteris damnatis & tamen ministrantibus.

SYNODALIBVS EDICTIS] Ita omnia vetera exemplaria & editio Basiliensis. Sic etiam Isaacus Lingonensis & Amerbachius. Tilius tamen edidit *synodalibus institutis vel edictis*, quamvis in veteri codice quo is utebatur legeretur uti nos edidimus.

SENTENTIÆ] In aliquot vetustis exemplaribus legitur *sententia*, quam syntaxim alibi quoque sæpe deprehendi.

TOM. I.

Ibid. c. 7.

TOM. I. SINE CONSC. ET CONSILIO] Ita duodecim vetusti codices & editiones omnes. In Colbertino, in Thuano, in uno Sangallensi, in regio, Trecenti, & in nostro legitur *sine conscientia sui Metropolitanus*. Canon certe Antiochenus, ex quo sumptum est hoc caput, favere videtur lectioni quae extat in sex istis codicibus.

Ibid. c. 14. TABERNAS NON INGRES.] Vide epistolam Hincmari ad Hadrianum II. inter acta synodi Duziacensis pag. 310. in editione Cellofij.

Pag. 707. c. 16. IGNOTA ANGELORVM NOMINA] Constitutum istud, ut opinor, ad reprimeendam eorum insanam superstitionem qui varia angelorum nomina fingebant; ut Aldebertus, qui in oratione sua nominabat Vrielem, Raguelem, Tubielem, Michaellem, Adinum, Tuboam, Sabaoe, & Simuelem. De qua re cum ageretur in synodo congregata Romae in patriarchio Lateranensi, Papaque Zacharias interrogasset Episcopos, illi ita responderunt: *Oito nomina angelorum qua in sua oratione Aldebertus invocavit, non angelorum, praequam Michaelis, sed magis demones in sua oratione sibi ad praestandum auxilium invocavit. Nos autem, ut à vestro sancto apostolatu edocemur, & divina tradit auctoritas, non plusquam trium angelorum nomina cognoscimus, id est, Michael, Gabriel, Raphael.* Mirum est autem Vrielem, Raguelem, & Tobielem nominari in litanias quas nuper Dominus Ioannes Mabillonius vulgavit in tomo secundo analectorum suorum pag. 682. & Carolinas vocavit. Nam post synodum illam Romanam fas non erat nominare hos angelos, quia non erant in auctoritate, ut dicitur in hoc nostro capite. Vrielis tamen angeli nomen diu ante tempora Adalberti & Karoli M. cognitum fuisse probat inscriptio reperta Romae in Vaticano anno MDXLIV. in sepulcro Mariae conjugis Honorij Imperatoris: in quo, ut Surius tradit in commentario rerum in orbe gestarum, inventa fuit lamina ex auro, & in ea haec nomina, *Michael Gabriel, Raphael, Vriel, Graecis literis.* Scriptum sancti Angilberti de aedificiis, reliquiis, vasis &c. cenobij Centulensis apud Bollandum tomo III. Februarij: *In Ecclesijs vero sanctorum angelorum Gabrielis, Michaelis, & Raphaelis altaria tria.* Vide Burchardum lib. 3. cap. 198. & Franciscum Alferetram in Notis ad breviationem canonum Ferrandi pag. 124.

Ibid. c. 17. MULIERES AD ALTARE] Vide infra lib. 5. cap. 67. & lib. 7. cap. 190. 248. 262. Vide etiam Capitulare Theodulfi Episcopi Aurelianensis cap. 6. Capitulare Ahytonis Episcopi Basilicensis cap. 16. Capitulare Attonis Episcopi Vercellensis cap. 11. & Notas ad Regionem pag. 556.

Ibid. c. 22. DVA CAPITVLA] Tamenetsi plerique codices legant *duo capitula*, non dubitavi quin praefenda esset eorum auctoritas qui *dua* scriptum habent. Sic lib. 4. cap. 21. pro eo quod reliqui codices habent *propter illa duo*, in uno codice Sangallensi legitur *dua*. Item lib. 5. c. 76. *infra dua capitula* in eodem codice Sangallensi, in Bellovacensi, Colbertino, Tiliano, Camberonensi. Vetus glossarium bibliothecae regiae: *Bi-* Tom. II.

ceps, dua capita. Ita etiam in veteri codice Col. legij Parisiensis Societatis Iesu. Sic in recapitulatione solidorum juxta legem Salicam cap. 27. in codice Bigotiano legitur: *Haec compositio ecc. solidorum in dua loca habetur.* Item ibidem cap. 31. *in dua loca habetur.* In eadem recapitulatione c. 10. 27. 31. codex Sangallensis habet constanter *in dua loca*. In additamento legis Burgundionum cap. 18. Tilius edidit: *Et si duo paria pignorerit.* Pro quo codex Bignonij habet *dua paria*. In lege Bajuvariorum tit. 1. cap. 14. 8. 2. *dua modia sationis*, ubi codex regius habet *dua*. Codex Corbionensis in capite 22. legis Alamannorum habet *panem modia dua*. Charta 99. Si Galli apud Goldastum: *Inter illa dua mansa cernebant.* Charta Aelfredi Ducis Aquitanorum in Chartulario Brivatensi cap. 433. *dent pro me solidos dua milia.* Capitulate anni DCCCXV. cap. 22. in codice Helmstadiensis, *calciamenta diurna paria dua*. Dicebant etiam *dui* pro *duo*; ut in lege Alamannorum cap. 98. §. 2. *sic ut dua teneant.* pro quo in codice Thuano scriptum est, *sic ut dui teneant.* Scribebant etiam interdum *amba* pro *ambo* ut apud Marculfum lib. 2. cap. 40. in codice regio & in Pithæano *amba locella*, quam lectionem nos ibi propterea retinimus. Item *ponda* pro *pondo*, ut in Chronico Cameracensi Balderici lib. 1. cap. 52. pag. 89. in margine ex codicibus S. Gislei & S. Mariae Atrebatensis, *Digitia* quoque dicebant, ut in capite octavo legis Alamannorum in editione Tiliana. *Redita* pro *reditur* legi in canone 36. Concilij Toletani quarti in vetustissimo exemplari Ecclesiae Lugdunensis. *Censa* etiam pro *cenjus* in Capitulis Karoli Calvi tit. 14. cap. 2. tit. 36. cap. 2. Eodem modo *mansa* dicebant & *modia*, ut pluribus exemplis ostendi possit.

MONACHI NEGOTIA] id est, commercia, ut apud Hieronymum in epistola ad Rusticum. Sic enim habet optimus codex Corbeientis, pro eo quod in vulgatis editionibus scriptum est *compendia*.

VT SERVVM] In libro tertio legis Longobardorum tit. 1. cap. 16. legitur. *Vt servum alterius nemo sollicitus ad clericalem vel monachalem ascendere ordinem sine licentia domini sui & voluntate.* Vox *ascendere* heic superflua est, & non extat in antiquis codicibus manuscriptorum bibliothecae regiae. Vide supra in Notis ad Capitulare anni DCCCXII. cap. 7.

VT SI CLERICI] Vide infra cap. 38. Pag. 708. Ceterum caput istud sic legitur in capite tertio Concilij Trosleiani: *Vt Clerici & monachi, si inter se negotium aliquod habuerint, à suo Episcopo judicentur, & non à secularibus. Fas enim non est ut divini muneris ministri temporalium potestatum subdantur arbitrio.* Vide infra lib. 6. cap. 111. 390. & lib. 7. cap. 422. & Capitula data Presbyteris, descripta ex schedis Sirmondi.

VT LOCA] Burchardus caput istud refert *Ex Concilio apud Aqualgrani cap. 4.* Sic etiam Ivo par. 3. cap. 17. in veteri codice sancti Victoris Parisiensis. Nam in editionibus legitur: *Ex Concilio Chalcedonensi cap. 23.* In Pannormia edita lib. 2. cap. 15. *Ex Concilio Chalcedonensi cap. 24.* Sed in Pannormia MS. in bibliotheca

- Tom. I. Colbertiza scriptum est: *Ex Concilio apud Aquisgranis.*
MANEANT PERPETVO] Hanc Karoli constitutionem non fuisse observatam docet caput tertium Concilij Troileiani, ubi refertur. Tum verò Episcopi addunt: *Nunc autem in monasteriis Deo dicatis monachorum, Canonicorum, & sanctorum, Abbates laici cum suis uxoris, filii, & filiabus, cum militibus morantur & cambus.* Vide synodum Anglicanam apud Celyth habitam anno DCCCXVI. cap. 8. & Concilium Meldense cap. 75.
- Ibid. c. 33. **ASCENSIONIS IN CÆLOS]** In codice Rivipullensi legitur: *ascensionis in cælos, & adventus Spiritus sancti super Apostolos, & fidei expellatione futuri iudicii diligenter omnibus predicetur.* Sed hæc non extant in Capitulari Aquigranensi, neque in Concilio Carthaginensi ex quo caput istud sumptum est.
- Ibid. c. 34. **CONVERTUNT SE AD DEVM]** id est, reconciliari se postulant divinis altaribus, à quibus submoti fuerant propter sua facinora & publice penitentiae addicti. Hic est verus sensus huius loci, ut patet ex canone 32. Concilij tertij Carthaginensis. Vide Notas Balsamonis & Zonare in canone septimum Concilij Carthaginensis.
- Ibid. c. 35. **CAPUT ISTUD CUM XXVIII. SEQUENTIBUS DEEST** in codice Rivipullensi.
- Pag. 709. c. 40. **VT NON LICEAT]** Burchardus pro more suo caput istud refert *ex Concilio Rotomagensi cap. 16.*
CATHEDRA] Cathedra episcopalis apud auctores ecclesiasticos interdum accipitur de ipsa sede Episcopi in Ecclesia, aliquando de Ecclesia quam vocamus cathedralem, ut heic. Primi generis cathedrae erant olim lignæ, etiam ævo Karoli Magni, ut ostendit hic locus ex veteri homiliario MS. Ecclesie Lugdunensis: *Super cathedram Moysi sederunt Scriba & Pharisæi. Hæc verba Domini non debemus carnaliter intelligere, ut credamus Scribas & Pharisæos sedisse super cathedras ligneas, sicut modo solem sedere Episcopi & Presbyteri in Ecclesia.* Alio verò sensu, ut diximus, est civitas in qua constituta est propria Episcopi sedes, ubi debet assidue morari, nisi propter opus necessarium oporteat eum abesse. Quoniam verò nonnulli, liberioris ac quietioris vite cupidine ducti, civitates suas deserebant ut ad rusticanas parochias se conferrent, Karolus, iuxta constitutionem synodi Carthaginensis, hanc licentiam libertatemque vivendi repressit. Vide Notas ad Reginonem pag. 542. & Franciscum Florentem in titulum Decretalium de translatione Episcopi pag. 280.
- Ibid. c. 41. **INCERTÆ SANCTOR. MEMORIÆ]** id est, reliquæ. Augustinus lib. 22. de civitate Dei cap. 8. *Ad aquas Tibiltanas Episcopo afferente Prosesto martyris gloriosissimi Stephani memoriam.* Sic enim legitur in antiquis libris, ut Ludovicus vives heic monet, & in veterimis membranis bibliothecæ Colbertinæ, ubi tota ista narratio hanc titulum habet: *Sermo sancti Augustini Episcopi de sancto Stephano.* Ibidem paulo post legitur: *Memorati memoriam martyris, que posita est in castello Sinitensi, quod Hipponensi*
- colonia vicinum est, eiusdem loci Episcopus Lu. Tom. I. cianus populo procedente atque sequente portabat. Item paulo post: *Per memoriam supradicti martyris, quam Possidius illo advexit Episcopus, salvus factus est.* In canone tamen quinquagesimo Concilij Africani, ex quo sumptum est hoc caput, memoria accipitur pro altari in quo positæ sunt reliquæ martyrum. Ideo autem istam constitutionem edidit Karolus M. quia seculo illo nonnulli monachi venditabant falsas sanctorum reliquias, ut pluribus ostendit Hugo Menardus in Notis ad Concordiam regularum pag. 124. Qua de re videndus est, præter ceteros, Amulo Lugdunensis Archiepiscopus in epistola ad Theoboldum Episcopum Lingonensem. Præterea *ea tum atas*, ut Brovverus ait in libro octavo annalium Trevirensium pag. 399. postremæ editionis, *reliquis undique conquirendis avida fas nefasque miscbat.* Hinc fabulæ illæ de corporibus sanctorum furto sublati. Veluti cum Ratisbonenses putant Dionysij Parisiensis Episcopi furto sublatum apud se esse, ut Aventinus scribit in libro quarto annalium Boiorum. Corpus item sancti Martini Turonensis Episcopi furto sublatum habere se jactitant Salisburgenses, ut patet ex narratione quæ extat apud Henricum Canisium in tomo sexto lectionis antiquæ pag. 1221. Nostri quoque Galli corpus sancti Gregorij Magni furati sunt ævo Ludovici Pij & in monasterio sancti Medardi Sueffionensis reposerunt, si vera est narratio quæ extat apud Bollandum in tomo secundo Januarij pag. 284. Apud Flodoardum lib. 3. cap. 24. Hincmarus Remensis Archiepiscopus scribit Ludovico Abbati sancti Dionysij *pro repetendo corpore sancti Diodati, quod quidam Giso, cupiditate verum ipsius sancti ductus, ex diacessi Remensi furtim transferri fecerat in Parisiensem parochiam, inconsulto Episcopo in cuius jacebat episcopo.* In historia xxiii. Abbatum sancti Albani pag. 88. legimus corpus ejusdem sancti ab Elienibus doloso titulo ac sacrilego scelere retineri. Infinitum esset omnia persequi. Incertas porò sanctorum reliquias populis honorandas exhiberi vetuit ac sub majore Ecclesie sue altari collocari jussit Anastasius Germonius Archiepiscopus Tarantasiensis, ut patet ex actis ejusdem Ecclesie lib. 3. tit. 45. cap. 1.
- VT VILES PERSONÆ]** in capitulis Karoli M. excerptis ex lege Longobardorum cap. 24. legitur: *Falsa persona non habeat potestatem accensandi.*
- VT VIRGINES NON VELENTVR]** Vi. Pag. 710. de Hugonem Menardum in Notis ad librum sacramentorum pag. 211. & Carolum Dufresnium in Notis ad Annam Commenam pag. 419.
- ECCLESIASTICA IEIUNIA]** Vide in Ibid. c. 47. fra lib. 5. cap. 152.
- ANTE TRIGESIMVM]** Flodoardus lib. 3. Ibid. c. 49. cap. 21. de epistolis Hincmar: *Iohanni Rotomagensi, respondens ad interrogationem ipsius de quodam Clerico qui ad Ecclesiam quondam promotus regendam, ordinari per atatem rite non poterat.*
- NOMINA RECITENTVR]** Augustinus Ibid. c. 71. in collatione tertia Carthaginensi cap. 230. In

TOM. I. *Ecclesia sumus in qua Cecilianus episcopatum gessit & diem obiit. Ejus nomen ad altare recitamus. Vide S. Gregorium lib. 3. Indict. 11. epist. 37. Concilium Tulugense habitum circa annum M. XLV. nec inter fideles mortuos eorum nomina ad sacrum altare recitentur. Ponebant super altare nomina que recitanda erant; ut patet ex veteri codice Colonienfi quem Pamelius laudat in tomo secundo Liturgicon Ecclesie Latine pag. 180. ubi ita legebatur: *Memento Domine famulorum famularumque tuarum & eorum quorum nomina ad memorandum conscripsimus; ac super sanctum altare tuum conscripta adesse videntur.* Probatur etiam istud ex vetustissimo libro sacramentorum monasterij Gellonenfis in Septimana, ubi ita legitur cap. 316. *Præfende Domine misericordiam tuam famulis & famolabus tuis quorum commemorationem agimus, vel quorum nomina ante sancto altario tuo scripta adesse videntur, quorum numerum & nomina tu solus Dominus cognoscit, dextera celestis auxiliy, ut te toto corde perquirant, & qui dignè postulant adsequantur, & animabus famulorum famularumque tuarum omnium fidelium chatholicorum orthodoxorum qui tibi placuerunt quorum commemorationem agimus vel quorum nomina ante sancto altario scripta adesse videntur, remissionem cunctorum iribus peccatorum, indulgentiam quam semper optaverunt pia supplicationis consequantur. Per Dominum.* Ex quibus locis videtur colligi non consuevisse recitari nomina singulorum, sed omnium in averfione, eorum videlicet qui in altari conscripti erant ut Presbyter celebrans de his præcipuè cogitaret in oblatione sacrificij. In eclogis tamen Amalarij legimus ævo Karoli M. sicutum in Ecclesiis nostris fuisse recitari nomina fidelium vivorum & defunctorum in ea Missæ parte quam nos canonem appellamus, non quidem in averfione, sed pronuntiationis singulorum nominibus. Aliquando nominum recitatio fiebat à Subdiacono retro altare. Probatur istud ex libro sacramentorum in editione Menardi pag. 264. *Subdiaconi à retro altari, ubi memoriam vel nomina vivorum & mortuorum nominaverunt vel recitaverunt, procedant post Diaconum.* Auctor exegeseos in canonem Missæ: *Cum primum dicitur, Memento Domine famulorum famularumque tuarum, & sic deinde subjungitur, & omnium circumstantium, manifestum est quod quasi quidam locus sit ubi aliquibus specialiter nominatis, etiam ceterorum qui assistunt in Ecclesia commemoratio adjungatur: in quo utique loco aut liberum est sacerdoti quos desideraverit peculiariter nominare & nominatum Deo commendare; aut eorundem illud ab antiquis observatum est ut ibi offerentium nomina recitarentur.* Exegeseos istius auctorem esse Florum reperi notatum manu clarissimi viri Pauli Petavij Senatoris Parisiensis.*

FILII DIAB. DISSENSIONES] Eginhardus epist. 62. *Dæmones quippe, ut manifestissime patet, dissensione & perturbatione bonorum hominum gaudent, & discordia delectantur.* Sergius II. in epistola de vicariatu Drogonis: *Ad contra qui bella volunt, quia diaboli filij sint palam datur intellegi.*

INDICES IERVNI] Vide infra lib. 3. cap. 38. lib. 5. cap. 103. & lib. 6. cap. 232.

HABET IVRARE] Hæc est vera lectio, quam exhibent omnia ferè vetera exemplaria. In uno tamen Vaticano, in Metensi, & in Camberonensi legitur *audet jurare.* Quam lectionem habet etiam Regino, & post eum Burchardus, Ivo, & Gratianus. Burchardus porro pro sua audacia constitutionem hanc tribuit Papæ Cornelio, quia volebat eam laudare ex libris Capitularium. Vide Notas ad Gratianum pag. 532. & ad Reginonem pag. 590.

NON COGANTUR IVRARE] Post hæc verba sequitur in vulgatis editionibus Capitularium, *sicut Gunebodigni faciunt.* Certum est autem eam clausulam additam fuisse à Iohanne Tilio. Non extat enim in vetustis exemplaribus Ansegisi, neque in editione Basileensi. Pari licentia eam Correctores Romani addiderunt apud Gratianum, ut illic monuimus. Vide etiam Notas ad Reginonem pag. 590.

NEC IN SUA CAUSA] Hæc & quæ sequuntur non extant in codice Colbertino, sed ista tantum; *contra Ecclesiam, vel Clericorum accusator existat.*

PHYTONIS] Ita vetera exemplaria. Editio Basileensis, *Phytonum.* Bavarica tamen & editiones Tilij & aliorum habent *Pythonis.* Quo modo scriptum est hodie in Deuteronomio.

CONSULTOR] In codicibus regio, Trecenti, Tiliano, Thuano, uno Sangallensi, & in meo legitur *consulatur*; itemque in editione Basileensi. In altero Sangallensi, *Phytonis consulatur.* Veteres librarij sæpe confundebant vocabula *consolatio, consultiatio, consilio.* Utendum est exemplis. Nam hinc eruditi possunt interdum emendare corruptos veterum auctorum libros. Petrus Pithæus in Notis ad collationem legum Mosaycarum pag. 131. *Consultationis*] *Vet. consolationis, quo modo & in optimo Servy exemplari scriptum est eo loco lib. 3. Aeneid. Augurium est exquisita deorum voluntas per consolationem avium aut signorum.* Faustus Reiciensis epistola quinta: *pro cuius timore & amore consolatio ipsa tractatur.* Vbi legendum est *consultatio.* Sic in epistola 21. Hormisdæ consolatio dicitur que consultatio dicta fuit in epistola 17. Cùm autem librarij dubitabant utra lectio præferenda esset, utramque ponebant; ut in epistola 36. Hincnati, *pro diversorum patrum consolatione vel consultatione.* Nam in opusculo IV. capitulorum cap. 25. & 43. legitur simpliciter, *pro diversorum patrum consolatione.* Sumptus est autem iste locus ex decreto Gelasij de libris canonicis & apocryphis; ubi pro eo quod Hincnatus heic habet *consolatione*, Nicolaus primus *consultatione* posuit in epistola XLII. ad Archiepiscopos & Episcopos apud Gallias constitutos, cuius partem refert Gratianus dist. 19. cap. *Si Romanorum.* In lege Burgundionum tit. 60. §. 1. legitur: *nova lege futuris temporibus consulatur.* Pro quo codex Bigotianus habet *consolatur.* Apud sanctum Ambrosium sermone sexto legitur: *sine aliqua predicationis consolatione dimiserim.* Heic verò vetustissimus codex Ecclesie Lugdunensis habet *consultatione.* Sic lib. 5. Capitularium cap.

TOM. I.
Pag. 711.
c. 60.
Ibid. c. 61.

Pag. 713.
c. 62.

TOM. I.

Ibid. c. 44.

Pag. 710.
c. 45.

Ibid. c. 47.

Ibid. c. 49.

Ibid. c. 57.

T. O. M. I.

35. pro eo quod quidam codices legunt *consul-tandam*, alij *consulendum*. Normannicus & unus Sangallensis habent *consulandum*. Plura exempla si quis requirit, consulat Salmasium in Notis ad Iulium Capitolinum pag. 92. Illud tantum addam, dictum aliquando fuisse *consulare* pro *consolari*. Fortunatus lib. 4. cap. 6. in Epitaphio Exotij Episcopi civitatis Lemovicinæ:

*Sed quia non licuit, populum spes consulat illa
Hunc quod pro meritis vexit ad astra fides.*

CALCULATORES] Ita plerique codices. Alij *calculatores*. Regius, Trecentis, & meus, *auguratores*. Vaticanus unus, Colbertinus, & unus Sangallensis, *anguratores*.

NEC INCANTATORES] Ista non extant in antiquis exemplaribus regio, Trecentis, Pithæano, Parisiensi, & meo.

TEMPESTARIJ] qui fulgura & tonitrua aliaque acris tempestates excitare se posse profitebantur. Vide Notas ad librum Agobardi de grandine & tonitruis pag. 68. & Reginonem lib. 2. cap. 355. 355.

ARBORIB. V. PETRIS] Vide sanctum Gregorium lib. 7. Indict. 1. epist. 5. sanctum Eli-gium in homilia edita in tomo quinto Spicilegij Dacheriani pag. 215. 217. Reginonem lib. 2. cap. 358. 359. ubi vide Notas. Vide etiam capitula data Presbyteris, quæ Sirmondus descripsit ex Vaticano & Casinensi codicibus.

Ibid. c. 63.

PRÆDICARE] Caput istud cum tribus sequentibus deest in codice Normannico.

ET CETERA Q. I. LEG.] Hæc deest in codice S. Vincentij Metensis. In ceteris exemplaribus, nullo excepto, legitur tantum *& reliqua*. Nihil tamen mutare volumus, quia hæc leviora sunt.

Ibid. c. 66.

DILIGENTER DISCVTIANT] Sapienter sanè ac prudenter ista jubet Karolus. Nam qui ad Presbyteri gradum aspirabant, literis tantum dabant operam donec ad ordinationem pervenissent & titulum ab Episcopo susceperant. Postea plerique literarum studia omitebant, ut patet ex Flodoardo lib. 3. cap. 28. de epistolis Hincmar: *Item pro quodam Presbyterico qui ea qua de suo ministerio quondam didicerat, post ordinationem suam per incuriam fuerat oblitus. Itaque Episcopus, cum diocesim suam circumbar, petere tenebatur à Presbytero si epistolam & evangelium bene legere possit atque saltem ad litteram ejus sensum manifestare, ut legitur in Inquisitione qua extat in libro primo Reginonis de ecclesiasticis disciplinis. Rediit deinde hæc temporum infelicitas, ut colligitur ex oratione 26. Iudori Clarij Episcopi Fulginatis in sermone Domini in monte habitum, ubi optimus ille Episcopus sic clerum suum alloquitur: *Date præterea operam ut eos in literarum studia progressus faciatis ut in divinis lectionibus versari quotidie & ea in ipsis conficere spatia possitis qua vestri ordinis hominibus sunt consentanea. Alioquin ne expectet quisquam vestrum se ad sacros ordines esse à me promovendum qui ea qua leget, saltem in sanctorum evangeliorum contextu, non sit idoneus intelligere. Nam hoc invisendarum parochiarum tempore neminem ferè sacerdotem reperi qui ea qua legeret, sciret interpretari. Ea de causa**

hanc saluberrimam constitutionem in synodo sua anno M D X L V I I. edidit: *Illud in primis, quod multorum ne dicam omnium malorum in Ecclesia Christi causa est, caveatur, ne temerè ac sine iudicio sacerdotes recipiamur, præsertim ad curam animarum. Nam in hac visitatione deprehendimus maximam in eis ignorantiam, ut nonnulli non solum nihil eorum intelligant qua legunt, verum ne rectè quidem legere sciant. In nonnullis florentissimi istius regni provinciis, cum plures in una domo sint filij, primus destinatur continuanda genealogie, alter studijs literarum traditur ut Presbyter esse possit. Ille estudie pour estre Presbre. Sic enim loquuntur parentes. Vbi vègò ordinati sunt in gradu cujus causa accesserant ad studia literarum, libros deinceps non tractant, sed vitam in otio & silentio per summam ignaviam & inertiam transeunt, partim tabernas ingredienti bibendi & edendi causa contra sanctorum canonum infirmita & capitularia sanctionum, partim venationi & aucupio ludòque operam dantes contra veterem disciplinam. Vide Concilium Cloveshoviz cap. 10.*

PSALMI MODVLENTVR] Auctor vite Alcuini: *Invocis psalmodum modulationem secretam non tantum quantum aliam lectionem amaverat.*

DOMIN. ORAT. INTELLIGANT] Vide Capitulare quintum anni D C C C X I V. cap. 3.

ET V T G L O R I A] In codice Rivipullensi sic legitur hic locus: *Et in Gloria Patri & Filio & Spiritu sancto cum omni honore apud omnes cantetur; & ipse sacerdos cum sanctis angelis & dominationibus & potestatibus & calis colorum virtutibus & Cherubim & Seraphim & populo Dei &c.*

ARMA NON PORTENT] Legibus enim cautum erat ne sacerdotes arma tractarent, nève agitatores sanguinis essent. Postea tamen censuerunt Principes debere illos reipublice auxilia ad arcendos hostium incurfus. Illiverò preces suas offerebant. Hincmarus epist. 9. ad Episcopos Remensis provincie cap. 4. *Qua de re nobis Episcopis satis agendum est ne in consilio quod à nobis reipublice ministri secundum Domini Regis mandatum petierint, à nostro ministerio excidamus, & ne de auxilio, quantum Deus unicuique nostrum posse dederit, abscedamus, sequentes sententiam Domini dicentis: Reddite qua sunt Cesaris Cesari, & qua sunt Dei Deo. In auxilio igitur præbeamus arma divina, jejunia, orationes, lacrymas, implorationes ad sanctorum suffragia, & auxilia divina per nos nostrasque parochias. Cum per hæc Episcopi se excusarent à præstandis subsidiis in magnis regni periculis, ministri regij reponebant reipublicam aliis auxiliis indigere & Pippinum Regem, cum in Italiam profectus est ad defensionem sedis apostolicae, non excommunicatione apostolica sed virtute hostili Haistulfum Regem Longobardorum oppressisse. Italiam domuisse, justitias sancti Petri obtinuisse. Testis idem Hincmarus in epistola 41. ad Hadrianum Papam: *Pippinus non excommunicatione apostolica sed virtute hostili Haistulfum quemcumque Regem Christianum oppressit, & Italiam domuit, atque justitias sancti Petri obtinuit.**

T. O. M. I.

TOM. I. Et paulo post: *Et vos ergo solis orationibus vestris regnum contra Normannos & alios impetentes defendite, & nostram defensionem nolite querere.* Contra sanctus Ambrosius in sermone 86. *Vbi sunt qui dicunt plus quam preces sanctorum hominum arma posse? Ecce una oratio Helisai totum exercitum vulneravit, & unius Prophetæ meritis omnis est hostium numerus captivatus.* In legibus Edouardi Regis Angliæ, quæ in appendice Bedæ editæ sunt, legitur cap. xi. Ecclesiam Anglicanam & etiam omnem terram quæ in dominio Ecclesiæ erat, ubicunque jacebat, liberam & immunem fuisse à tributo quod danegeldum vocabant, quia magis in Ecclesiâ confidebant orationibus quam in armorum defensionibus. Et Paulus Papa in epistola vigesima codicis Carolini, quæ data est ad Pippinum Regem, ait regalis potentie culmen plus fidei virtute quam bellatorum armis præsidio & fortitudine circumregi. Elegans porro & festiva est narratio de Philippo Augusto & clero Remensi apud Vvillelmum Britonem in libro secundo Philippidos extremo. Narrat enim Vvillelmum Philippum, gravi bello implicitum, subsidium petiisse à personis ecclesiasticis provincie Remensis, istos verò respondisse in hunc modum:

*Qui pro Rege suo Regi suffragia summo
Fundere cum precibus aiunt se jure teneri.
Non solidos dare vel censum, ne postea forte
Ecclesiæ pariant ex consuetudine damnus.*

DIAC. ARMA N. PORTENT] Memorabilem historiam Diaconi arma portantis exhibet vetus charta Landaviensis à clarissimo viro Guilielmo Dugdalo edita in tomo tertio Monastici Anglicani pag. 208.

PLACUIT] In editione Tiliana & in Pithæana legitur: *Placuit nobis admonere reverentiam vestram ut unusquisque vestrum videat &c.* Certum est ita legi in Capitulari Aquigranensi, ex quo caput istud sumptum est. Verùm cum omnia Anfegisi vetera exemplaria lectionem præferant quæ est in editione Basileensi, nos illam putavimus esse retinendam. Nam & Regino legit uti nos edidimus.

SVAM DIGNITATEM] Vnus codex Sangallensis habet illorum magnitudinem.

SACRIFICIA SANCTIFICATA] Codex Bellovac. *sacrificia sanctificata Deo.* Vnus Vaticanus, Colbertinus, Trecentis, & alter Sangallensis, *sacrificia sacrata Deo.*

SERVENTVR] Hæc est vera lectio, quam pleraque vetera exemplaria confirmant. In Pithæano tamen, in Thuano, Metensi, Camberonensi, Divionensi, & Parisiensi legitur *serviant*, in Tiliano *servant*. Basileensis item editio habet *servians*. Sed Heroldus admonuit in margine legendum esse *serventur*.

ANIMOS] Dubium non est quin ea lectio optima sit. In vetustissimis tamen codicibus Remensi, Pithæano, Parisiensi legitur *homines*, manifesto errore.

ALMITATEM] Editio Basileensis *almitudinem*. Sed Heroldus reposuit *almitatem* in margine. S. Bonifacius epist. 92. *Propterea almitaria vestra clementiam diligenter in Dei nomine deprecor.*

OBSECR. VT B. H. FR. H. CONV.] Hæc **TOM. I.** est lectio editionis Basileensis & omnium veterum exemplarium, uno excepto Tiliano, in quo scriptum est: *Obsecramus ut bonam & probabilem vitam & conversationem habeant.* Quæ sanè lectio extat in Capitulari Aquigranensi, ubi eam retinimus. Sed heic, in collectione Anfegisi, qui sæpe aliter scripsit quàm invenerat in fontibus, præferendum putavimus consensum veterum librorum.

SEDETIAM INGENVOR.] Vita sancti Meinverci Episcopi Paderbornensis cap. 2. *pueros tam nobiles quàm inferiori conditionis in scholam congregatos in divina lectionis eruditione nutrire.* Vixit sub Karolo Magno.

SCHOLÆ] Magna Karolo cura erat de studiis literarum. Itaque Lupus Ferrariensis in epistola prima hanc ei gloriam tribuit ut studia literarum per eum crepta sint revocari: *cui litera, inquit, eo usque deferre debent ut aeternam ei parent memoriam.* De schola Paderbornensi ab ipso instituta dictum est supra. De eadem sic scriptum est in vita ejusdem sancti Meinverci cap. 52. *Studiorum multiplicia sub eo floruerunt exercitia, & bona indolis juvenes & pueri strenuè instruebantur norma regulari, proficientes hand segnitè in claustrali disciplina omniumque literarum doctrina.* Vide Concilium Valentinum III. cap. 18. Capitulare Theodulfi cap. 9. Capitula Vvalterij cap. 7. Reginonem lib. 1. cap. 207. & Martini præfationem ad Chronicon Montis-Sereni sive Lauterbergense pag. 9.

LEGENTIUM PYERORVM] S. Bonifacius epist. 92. *Quidam sunt monachi per cellulas nostras, & infantes ad legentes literas ordinati sunt.* Leidradus Archiepiscopus Lugdunensis in epistola ad Karolum M. *Habeo scholas lectorum, non solum qui officiorum lectionibus exercentur, sed etiam in divinorum librorum meditatione spiritalis intelligentiæ fructus consequuntur.* Vide Filescacum lib. 2. Selectorum pag. 208.

NOTAS] musicas videlicet. Ademarus in vita Karoli cap. 8. ait Hadrianum Papam ei dedisse anno **DCCCLXXXVII.** *Antiphonarios sancti Gregori, quos ipse notaverat nota Romana.* Et paulo post: *Omnes Francia cantores didicerunt notam Romanam, quam nunc vocant notam Franciscam.* In vetustissimo libro sacramentorum qui extat in bibliotheca monasterij Compendiense hæc leguntur antiquis characteribus scripta: *Gregorius Presul meritis & nomine dignus summum ascendens honorem renovavit monumenta patrum priorum, & composuit hunc libellum musica artis scola cantorum per anni circulum.* Scholæ cantorum mentio est in libro sacramentorum pag. 63. ex editione Hugonis Menardi, & in epistola prima Leidradi Archiepiscopi Lugdunensis ad Karolum M. *Habeo scholas cantorum, ex quibus plerique ita sunt eruditi ut alios etiam erudire possint.* Iubet igitur Princeps ut qui ministerio altarium destinantur, artem psallendi & canendi discant. Ac sanè magnam istarum rerum curam eum habuisse docet Eginhardus in vita epus: *Legendi atque psallendi disciplinam diligentissimè emendavit.* Erat enim utriusque admodum eruditus. De notis grammaticis dicitur infra ad caput 105.

T. M. I.

COMPVTVM] Eginhardus in vita Karoli M. *Discebat & artem computandi*. Ademarus in loco paulò antè laudato refert eum Roma discedentem anno **DCCCLXXXVII**. secum duxisse *Cantores Romanorum & Grammaticos peritissimos & Calculatores*. Capitula Vvalterij Aurelianensis cap. 22. *Ut omnes Presbyteri calculandi peritiam habeant, & suos in idipsum studiosè erudiant*. Vide Chronicon Fontanellense cap. 15. in tomo tertio Spicilegij Dacheriani & Notas ad Regionem pag. 541.

LIBROS EMENDATOS] Vide infra cap. 203. & Vvalterium cap. 7.

PVEROS] id est, Clericos in ætate tenera constitutos, quos, cùm Presbyterorum sumptibus alerentur, nutritos Presbyterorum vocabant, ut colligitur ex Capitulari quinto anni **DCCCLXIV**. cap. 5. & ex Capitulis Hincmari tit. 4. cap. 5. Alibi puerorum vocabulo serui intelliguntur, ut apud sanctum Ambrosium lib. 1. de Abraham cap. 9. *Vnde & pueros dicimus quando serulos significamus, non atatem exprimentes, sed conditionem*. Sic etiam plerique intelligunt locum illum ex evangelio secundum Ioannem: *Est puer unus hic habens quinque panes hordeaceos*.

Ibid. c. 69.

MONACHICÆ] Hæc est lectio editionis Basileensis & codicum Remensis, Pithæani, Sangallensis, Parisiensis, & Metensis. Normannicus, Vaticanus, Camberonensis, Colbertinus, Trecentis, alter Sangallensis, & meus habent *monastica*. Alij *monachis*.

CONSTRINXERVNT] Quidam codices habent *confrinxerint*.

MONACHICE] Ita legendum esse monuit Heroldus in margine editionis Basileensis, tamenetsi in contextu posuerit simpliciter *monachi*. Sanè fatendum est majorem veterum exemplarium partem habere lectionem quam Heroldus retinuit in contextu. Eam tamen quam nos reposuimus, quæ sincerior videtur, habent Parisiense, Pithæanum, Remense, & unum ex duobus Sangallensibus.

PVLSATORIO] loco in quo noviter venientes ad conversionem suscipiuntur, sic dicto quia ibi non recipiebantur nisi postquam diù pulsauerant. Non est opus istud probare exemplis. Adferam tantum testimonium Gerardi Abbatis Silvæ-majoris ex capite primo de vita sancti Adalardi Abbatis Corbeiensis: *In hoc itaque loco pulsans & pulsando admissus secundum regulam sancti Benedicti instituendus &c.*

Pag. 715.

ERVDIANTVR] Unus codex Sangall. *epu-triantur*.

VADANT] In codice regio, in Trecentis, & in meo legitur *tant*.

OMNIMODIS] Regius & meus, *omnimodo*, Trecentis, *omnino*.

Ibid. c. 70.

VENERABILE ENIM] Ita plerique codices. In nonnullis deest vox *enim*. Editiones habent: *Et hoc nobis competens & venerabile videtur*. Certum est ita legi in Capitulari Aquisgranensi, ex quo caput istud acceptum est. Sed nos heic repræsentamus editionem Ansegisii.

HOSPITES] Hæc est lectio omnium ferme veterum exemplarium. In Remensi tamen, in Pithæano, & in Parisiensi legitur, *ut hospitium,*

peregrinorum, & pauperum susceptiones regulares & canonici per diversa loca habeant. Sanè in omnibus Ansegisii vetustis codicibus legitur *canonici*. Quo etiam modo scriptum est in editione Basileensi.

SUSCEPISTIS] Codex Rivipull, *collegisti*.

ABBATISSAS] Vir illustrissimus Franciscus Ibid. c. 71.

Bosquetus Episcopus Mompeliensis in Notis ad epistolas Innocentij III. pag. 97. egregie illustrat hoc caput, adductis etiam verbis Concilij sexti Parisiensis lib. 1. cap. 43. ex quibus intelligitur hunc abusum etiam post istam Karoli constitutionem viguisse in regno Francorum. Observationem postea eruditissimi antistitis descripsit Christianus Lupus in scholiis ad librum Tertulliani de præscriptionibus pag. 57. & sequenti, ubi adnotat hanc femineam audaciam occasione & originem sumpsisse ex Karoli Martelli in ecclesiasticis facultatibus violenta rapina, quæ omnes Franciæ regni per Galliam ac Germaniam Ecclesias redegit ad extremam inopiam, atque ita plures tandem orbavit Episcopis & Clericis, hanc misericordiam mansisse usque ad apostolatum sancti Bonifacij, & isto medio tempore quasdam Abbatissas, quod Episcopos non haberent, cepisse suas moniales velare & consecrare. Hæc sunt verba Lupi. Vellem autem ut vir doctus ista aliquo veteris cujuscumque scriptoris testimonio confirmasset. Nam quod à recentiore auctore in rebus adeo antiquis sine alicujus vetustioris auctoritate profertur, contemnitur, ut rectè monet illustrissimus Cardinalis Baronius. Nuspiam autem importunius quam in hoc loco sugillata est memoria Principis quem & ipsi Romani Pontifices laudibus prosecuti sunt, & cui amplum restauratæ religionis & disciplinae ecclesiasticæ testimonium apud eosdem Pontifices præbuit sanctus Bonifacius. Sed heic, ut & sæpe alibi, inquietum erga Francos animum prodit Lupus, à nullo nostrum nondum, quod sciam, læsus, certè non læcessitus. Sed ut ad temeritatem Abbatissarum redeamus quæ in hoc capite damnatur, ea quoque damnata est anno **DCCCLXXIX**. in Concilio Parisiensi, ut diximus, & postea à Ludovico Pio, cujus decretum extat in Additione secunda Capitularium cap. 16. *Simile decretum*, inquit, *Christianus Lupus, Isidori Mercatoris collectio adscribit sancto Pontifici Eutychemo. At certum est quòd sit alicujus Gallicanæ synodi. An sit sexta Parisiensi aeternis vel posteris, ignoro*. Multifariam in hoc loco fallis est vir eruditus. Primò enim certum est caput de quo illic agitur non extare in collectione Isidori, sed tantum inter decreta Eutychemi collecta ex Ivone & Gratiano & post ejusdem Pontificis epistolas edita in vulgatis editionibus Conciliorum. Deinde certum quoque est caput illud non esse alicujus Gallicanæ synodi, sed Ludovici Pij, qui illud sancivit post admonitionem Episcoporum Concilij Parisiensis. Error hinc ortus quod Burchardus, qui Capitularium auctoritatem laudare volebat, cùm hoc caput referre statuisset in sua collectione, titulum istius capituli, ut sæpe solet, mutavit, & Eutychemo Papæ tribuit constitutionem quæ Ludovici Imperatoris erat.

CAPITA] In codice regio, in Trecentis, & in meo legitur, *caput*.

V 7

TOM. I.
Pag. 711.
c. 72.

VT ILLI CLERICI] Burchardus lib. 8. cap. 7. caput istud refert ex Concilio Toletano, ut solet.

VIDETUR CORR. A. EM. ESSE] Hæc est lectio vetustissimorum exemplarium, sed non omnium. Nam regium, Bellocacense, Trecentense, Colbertinum, unum Sangallense, Camberonense, & meum habent *corriganur atque emendentur*. Quo etiam modo scriptum est apud Burchardum. Amerbachius & Heroldus eam lectionem exhibent quam nos retinimus.

Ibid. c. 73.

PSEUDOGRAPHIA] Ita veteres codices, nisi quod quidam habent *pseudographias*, alij *pseudographia*, ut Amerbachius, Regius, Trecentensis, & meus legunt *pseudographia*. Quo etiam modo scriptum est in editione Basileensi. Sed in prima appendice Regionis legitur *pseudographia*.

EPISTOLA PESSIMA] Idem tres codices habent *epistola pessime & falsissima* quas. Postea Trecentis habet *cecidissent*. Sed regius & meus, *cecidisset*.

FALSISSIMA] Editiones Bavarica & Basileensis, *falsissima*.

TRANSACTO ANNO] id est, anno septingentesimo octuagesimo octavo. Nam Capitularium istud editum fuit anno DCCCLXXXIX. apud Aquigranum. Itaque hic locus intelligi non potest de epistola quam Adalbertus ad se venisse de celo dicebat, ut est in actis Concilij Romani sub Zacharia. Fortassis est illa cujus fragmenta quaedam reperi inter schedas illustrissimi viri Petri de Marca Archiepiscopi Parisiensis, descripta ex quodam veteri codice Hispanie Tarraconensis.

DICEBANT ALIQUI] In appendice Regionis legitur, *dicitur in Hierusalem de culo cecidisse*.

ALIOS] Ita major veterum exemplarium pars, Regium, Colbertinum, Trecentense, Thuanum, Normannicum, & unum ex Sangallensibus habent *aliquos*. Sed hæc lectio sana non est.

NEC CREDANTUR] Vide legum humanarum fortunam. Iusserat Karolus M. ne quis falsis illis epistolis fidem adhiberet. Oblata deinde est Ludovico Pio ejus filio epistola nomine Gabrielis Archangeli scripta. Eam respuit. Bene factum. Et tamen ejus memoriam propterea accusat auctor annalium Fuldensium ad annum DCCCLXXXIV. *Si enim, inquit, ut cetera omittam, hæresi Nicolaitarum firmiter & viriliter resistisset, & monita Gabrielis Archangeli, que Einhardus Abbas duodecim capitulis comprehensa ei obtulit legendæ & faciendæ, observare curasset, forsitan talia non pateretur.*

Ibid. c. 74.

DECERTAVIT] In codice Thuanus legitur *deceitavit*, in Metensi *decevit*, Amerbachius *deceitavit*, Buseus *deceitavit*. Heroldus in textu retinuit vocem *deceitavit*, sed in margine admonuit legendum esse *deceitavit*.

OB VNANIM. AP. SEDIS] Vide quæ Pithæus adfert in Glossario ad Capitularia pag. 711. ex libro primo Karoli M. adversus synodum Nicenam secundam.

Pag. 716.

c. 75.

STATVIMVS] Regino caput istud retulit ex capitulis Karoli, Burchardus & Ivo ex Concilio apud sanctum Medardum presente Karolo Tom. II.

peratore cap. v. & ex Concilio apud Compendium TOM. I. cap. vj.

SYNODALIBVS EDICTIS] in Capitularium nimirum anni DCCCLV. cap. 14. quod constitutum est in synodo Vernensi.

CAMPIS ARANDO] Quidam boves junxit die dominico, & agrum sulcare cepit. Gravitèr punitus est. Rem gestam narrat Gregorius Turonensis in libro secundo de gloria martyrum & confessorum cap. xi.

CARRARIA] Alibi carraria est feminini generis, ut in vita B. Joannis Abbatis Gorziensis cap. 9. *Pro carraria vini non sic astaminatum vellem.*

HOSTILIA] id est, *carræ ad hostem*, ut in codice censuali sive polyptico Irminonis Abbatis sancti Germani Parisiensis in tomo quarto Actorum sanctorum ordinis sancti Benedicti pag. 96. Apud Burchardum legitur *hostilitia carræ*. apud Ivonem verò *hostilitia*. In polyptico monasterij Fossatensis lego unumquemque mansorum curtis Rokiniaci debere *pro hostilitio denarios xiv*. Et paulo antè: *Soluti unusquisque de hostileto id est pro bove sol. ij*. Illud ipsum hostilitia dicitur in polyptico sancti Remigij Remensis: *Mansum ingenuilem tenet Hilmegaudus ingenuus. Soluti in hostilitia denarios xvj*.

VICTUALIA] In editione Capitularium quam Franciscus Pithæus vulgavit anno MDCLIII. additur hoc loco *& angaria*. vitio typographi, cum legendum sit *angaria*, ut rectè repoluit Lindenbrogius. Sic etiam auctoritate Petaviani codicis emendandum apud Fulbertum in epist. 14. & 110. ubi malè editum est *angaria*. Nos istam additionem omisimus, quia non habetur in antiquis libris. Fatendum tamen est extare apud Regionem & Burchardum. Angaria porro sunt vehiculi genus, ut observavit Franciscus Pithæus in glossario ad Iulianum Antecessorem. Vide etiam glossarium Antonij Augustini ad eundem Iulianum.

ACUPICILE] Ita vulgata editiones. Vetus liber monasterij Tegernsensis, ex quo Bavarico editio prodit, habebat *acupicibile*, ut Amerbachius admonet in margine. Vnus codex Sangallensis habet *aliquapicibile*. Ex quibus confirmatur lectio quam nos retinimus. Regius, Vaticanus unus, Bellocacensis, Divionensis, Trecentensis, *acupicula*. Colbertinus, Rivipullensis, Tilianus, & Thuanus, *acupicula*. Heroldus, *acubicula*. Liber sancti Michaelis in periculo maris, *acupicula*. Parisiensis, Metensis, & Remensis, *acupicula*. Meus, *acupicula*. Camberonensis, *cupicula*. Alter Sangallensis, *apicula*. Pithæus, *apicula*. Vide Glossarium Spelmani in verbo *Acubicula*, ubi reprehendit Meursium, qui hanc vocem putavit mutandam in *acubacula*, id est, reclinatoria.

FACIANT] In plerisque vetustis exemplaribus & in editione Basileensi legitur *fiant*.

VERVICES] Ita codex unus Sangallensis, Normannicus, Remensis, Parisiensis, Divionensis, Bellocacensis, Colbertinus. Malè in Tiliiano, *cervices*. In regio, Trecentis, Camberonensis, in uno Vaticano, in Metensi, Pithæano, meo, & in editione Bavarica scriptum est *vervices*. Sic etiam apud Regionem & Burchardum. CCC

TOM. I. Ita etiam polypticus monasterij Fossatenfis. In altero Sangallensi, in Rivipullensi, Thuano, & in editione Basileensi, *berbices*. Heic observandum est istam ultimam lectionem frequentissimam esse in veteribus libris, ut docet Petrus Pithæus in Notis ad collationem legum Mosaycarum & Romanarum tit. xi. *Postiores*, inquit, *ferè berbicum & pronunciarunt & scripserunt, ut apud Antianum & Paulum monachum & in Longobardicis Francisci que legibus. unde nobis remansit vocabulum.* Sanè in antiquis exemplaribus Capitularis Aquigranensis scriptum est in hoc loco *berbices*. Item in capite 98. legis Alamannorum. Memoratorium Ansegisi Abbatis Fontanellensis in tomo tertio Spicilegij Dacheriani pag. 247. *maiones, berbices, pullos.* Hinc pelles berbicinae ibidem pag. 246. *ad pelles berbicinae, unde pellicea fiant.* Hinc *pellicium berbicum* apud monachum Sangallensem in libro secundo de rebus bellicis Karoli M. cap. 27. Hinc *muffula berbicina* in Capitulari anni dcccxxvii. cap. 79. in codice Sangallensi. Hinc denique *berbices & berbarij* in statutis antiquis monasterij Corbeienfis cap. 5. *Vervices* tamen, præter codices supra commemoratos, habet codex Bigotianus in titulo quarto legis Salicæ & in titulo 38. cap. 3. & tit. 70. cap. 3. legis Burgundionum. Item polypticus Irminonis Abbatis sancti Germani Parisiensis à Mabillonio laudatus in Notis ad Acta sanctorum ordinis sancti Benedicti to. 4. pag. 96. *vervices cum agnis.* Apud Buzel num lib. 1. Gallo-Flandriæ pag. 359. in actis donationis quam Vvalgarius sacerdos fecit monasterio Cisoniensis: *vervices centum & octoginta.*

HONOR ET REQUIES] In antiquis exemplaribus regio, Trecenti, uno sancti Galli, Pithæano, Colbertino, Thuano, Tiliano, Parisiensis, Remensi, Divionensi, Bellovacensi, meo, & in editione Basileensi legitur *bonorum requies*. **SED ET AD**] In codice regio, Trecenti, & meo, ut ad *Missarum*.

Pag. 716.
c. 76.

SED ET VESTRUM VID.] Hæc est lectio quæ extat in Capitulari Aquigranensi & in antiquis Ansegisi exemplaribus Tiliano, Divionensi, Pithæano, Thuano, Parisiensis, & in editionibus Amerbachij & Heroldi. In codice Camberonensi, in Bellovacensi, Remensi, Metensi, apud Reginonem, *Sed & unicuique vestrum videndum.* In uno Sangallensi, *Sed & vestrum est dilectissimi*, mendosè, ut opinor. In alio Sangallensi, in Colbertino & Rivipullensi, tum etiam in editionibus Tilij: *Summopere vobis videndum est.* Normannicus: *Summo opere vobis videndum.* Regino caput istud retulit *ex Capit. lib. tit. lxxvj. re. Et.* Burchardus *ex Concilio Rotomagensi*, quem secutus est Ivo. Burchardus itaque, quod sæpe dictum sæpèque dicendum, auctor est plerarumque falsarum inscriptionum quæ in vetustis juris canonici collectoribus occurrunt.

EX SVO SENSU] id est, *ex corde suo*, ut legitur in inquisitione quæ extat initio librorum Reginonis de ecclesiasticis disciplinis. Iubet ergo Princeps ut homilia quæ à Presbyteris habebuntur ad plebem ecclesiasticam, fundatæ sint in sacrarum literarum textu, & ne luxurie cogitationum suarum indulgeant, tanquam famam cap-

taturi ex nova quapiam & insolenti ratione prædicandi. Quod genus concionatorum merito olim damnavit sanctus Gregorius, ut adnotatum est ad epistolam Agobardi de modo regiminis ecclesiastici cap. xi.

PRIMO OMNIUM] Vide Capitulare quintum anni dcccxiv. cap. 1.

ET EX MARIA] Reddidimus heic lectionem quæ extat in editione Bavarica & in Basileensi. quam confirmat unus codex S. Galli. Nam plerique codices habent tantum *De Spiritu sancto & Maria*. Sic etiam in libello factosyllabo Episcoporum Italiae legitur in vetustissimo codice sancti Remigij Remensis & in editione Simondi: *natus est de Spiritu sancto & Maria Virgine.* Pro quo tamen Tilius edidit, *ex Maria*.

RESURRECTIONE MORTUOR.] Hic locus mutilus erat in superioribus editionibus, si Bavaricam excipias & Basileensem. Regino sensum non verba reddidit, hoc modo: *Item prædicandum est quòd omnes homines in propria carne resurgent.* Reginonem descripsit Burchardus.

CHRISTO. AMEN.] Hic de finit Capitulare primum anni dcccxxxix. nisi quòd in vetustis Capitularis ipsius exemplaribus postea ponitur adnotatio quæ supra pag. 141. edita est. Hanc adnotationem, quæ in nullo veterum Ansegisi exemplarium extat, hoc loco ediderat Tilius, & post eum Pithæus & Lindenbrogius. Addidit etiam veterem notam quæ in codice sancti Remigij posita est in margine capitis 77. de qua nos supra differimus pag. 1058. ubi eam retulimus totam integram prout habetur in eodem codice. Nos illas adnotationes hinc sustulimus, ut collectionem Ansegisi talem exhiberemus qualem ab eo compositam esse constat ex antiquis libris.

QVIA IVXTA] Vide quæ de hoc capite dicta sunt supra pag. 1058.

IDEO] Vox ista addita est ex codice Colbertino, Normannico, Sangallensi, & Bellovacensi. Habetur etiam in uno Vaticano.

REBUS ILLIVS] In eodem codice Colbertino, in uno Vaticano, in Normannico item & Sangallensi legitur, *rebus Ecclesiarum*; in Capitulari secundo anni dcccxiv. *rebus illius Ecclesie.* Hincmarus: *rebus Ecclesie.* Ita etiam Gratianus, ubi vide Notas nostras.

NVLAM PEN. DIVIS.] Hadrianus Papa in epistola ad Tilpinum Archiepiscopum Remensem: *Et nullus per illum unquam tempus tibi vel Remensi Ecclesie de rebus ad illam debuit pertinentibus divisionem vel violentiam, sicut antea factum fuit, facere presumat.*

PATIANTVR] Quidam codices habent *patiatur*. In Divionensi scriptum est, *patiatur Ecclesia.*

SACRORVM] Initium istius capitis hoc est pag. 714. in antiquis exemplaribus Vaticano, Sangallensi, Colbertino: *De eligendis Episcopis sacros canones non ignorantes, ut in Dei &c.*

POTIRETVR] In codice Camberonensi, in Bellovacensi, Metensi, Remensi, Parisiensis, Pithæano, & duobus Vaticanis, tum etiam apud Anselmum Lucensem lib. 2. contra Guibertum & in chronico Reicherspergeni legitur *potiatur*.

HONORE] Ita vetera exemplaria ferme om-

Tom. I. *nia. In uno tamen Vaticano, in Colbertino, Sangallensi, & Normannico legitur iure.*

ELECTIONEM CLERI ET POPULI In editione Tilij & Pichei scriptum est, *per electionem Clericorum & populi.* In codice Normannico, in Thuano, Colbertino, Sangallensi, Clericorum & populorum. Ex hoc loco collegit Gratianus Imperatores illis renuntiasse privilegiis quae de electione Summi Pontificis Hadrianus Papa Karolo Imperatori fecerat. Sed illa Gratiani sententia funditus evertitur ex his quae observata à nobis sunt ad Concilia Galliae Narbonensis pag. 34 ubi offendimus eam legem non fuisse observatam, ac nihilo minus Reges dedisse episcopatus, id quod innumeris propemodum exemplis probari potest. Immo id factum fuisse cum bona Romanorum Pontificum venia hinc manifestè colligitur quòd ipsi reperuntur episcopatus postulasse à Regibus. Ioannes VIII. epist. 171. 187. episcopatum Vercellensem à Carolomanno Rege Italiae petiit pro Gosperio Diacono; ejusque petitioni annuissè Carolomannum patet ex epistola 221. data ad Carolum Regem. Sed ex epistola praecipue sequenti colligitur Principum auctoritas in dandis per ea tempora episcopatibus. Sic enim scribit Pontifex ad clerum & populum Vercellensem: *Omnium vestrum cognoscat sagacitas & laudanda fidelitas quoniam dilectus ac spiritalis filius noster Carolomannus gloriosus Rex istius Italiae regni ipsium Vercellensem episcopatum more praecessorum suorum Regum et Imperatorum concessit huic Consperio viro nobilissimo.* Ioannes decimus episcopatum Veronensem à Rege petiit pro Ratherio, ut ipse docet in epistola tertia: *Allata cum his sunt & littera Domini Papa tunc temporis Ioannis gloriosa indolis, quibus continebantur preces ejusdem totiusque Romano Ecclesiae qui ego Veronenfis daver Episcopus. Difficilis hoc non parum Regi contraria molienti, Sed obtinuit deprecatio apostolica. Quoad Romani verò Pontificis electionem, certum est ex his quae dicta à nobis sunt in Notis ad Agobardum pag. 122. & seqq. jus Imperatorum diù post Karolac Ludovici tempora mansisse integrum, quamvis contrà tendentibus Romanis & Principum auctoritati illudere conantibus.*

ELIGANTVR Istius rei meminit Ivo Carnot. epist. 102. *Francorum Reges Carolus & Ludovicus electiones Episcoporum Ecclesiis concesserunt. quod & in suis Capitularibus scriptum reliquerunt.* Ea lex, ut dixi, observata non fuit, ac nihilo minus Reges nostri dederunt episcopatus viris à se electis, ut patet etiam ex epistola 81. Lupi Ferrariensis; si paucas quasdam Ecclesias excipias, quibus ex speciali privilegio concessum erat ut vacantibus Ecclesiis provideretur per electionem. De Mutinensi Ecclesia fidem facit praecipuum Ludovici Pij datum anno DCCCXXI. editum à Gabriele Sillingardo in catalogo Episcoporum Mutinensium pag. 21. & hinc in tomo secundo Italiae sacrae pag. 118. Karolus Crassus Imperator, ut in epistola 281. docet Ioannes VIII. Papa, Genevensi Ecclesiae electionem perenniter de proprio clero donavit. Idem anno DCCCLXXXV. idem privilegium tribuit Ecclesiae Cabillonensi; Tom. II.

praecipuumque ejus edidit Petrus à sancto Iuliano, quod dein relatum est in tomo tertio Conciliorum Galliae. Idem anno eodem simile privilegium concessit seu potius confirmavit Ecclesiae Paderbornensi, ut docet auctor vitae sancti Meinwerti cap. 7. Karolomannus Rex Francorum, Ludovici Balbi filius, superiorum Principum privilegia, qui electionem episcopalem concesserant Ecclesiae Aurelianensi, renovavit anno DCCCLXXXIII. ut patet ex ejus praecipuo edito in appendice Conciliorum Galliae Narbonensis tit. III. Anno DCCCXXVII. Karolus Simplex, Karolomanni frater, edixit uti post obitum Ratbodi Archiepiscopi Trevirensis, electio Episcopi de propriis ejusdem Ecclesiae filiis pari consensu fieret à clero & populo Trevirensi. Praecipuum Karoli edidit Broverus in libro nono annalium Trevirensium. Ottonis secundi privilegium Ecclesiae Hammaburgensi concessum anno DCCCLXXIV. refert Erpoldus Lindenbraugius in collectione privilegiorum ejusdem Ecclesiae. Denique tamenetsi Karolus & Ludovicus leguntur electiones Episcoporum concessisse Ecclesiae Remensis Episcopum saepe scripsisse ad Reges nostros pro impetranda canonica electione in Ecclesiis vacantibus. Quod eùm Stirmondus animadvertet, eam conciliandae istius repugnantiae rationem inquit. Nam post relatum caput istud nostrum ex Capitularibus, ait: *Sed hujus tamen legis beneficio ita electionum iure in posterum usa sunt Ecclesia ut singula mortuo Episcopo primum omnium novi eligendi facultatem per Metropolitanum à Rege peterent, cum Visitatore qui praesens electio. Tum electionis facta decretum ad Metropolitanum referretur, ut ea Regi probata, & electo coram provincialibus Episcopis rite examinato, tum demum ordinaretur.*

ELIGANTVR Repetenda necessariò est in hoc loco observatio quam protulimus in Notis ad Gratianum pag. 468. nimirum graviter heic hallucinatum esse auctorem chronici Reicherspergensis, qui tempus istius constitutionis refert ad annum DCCCLIX. conditamque fuisse ait à Karolo Calvo & Ludovico Rege Germaniae fratribus Lotharj Imperatoris. Haec sunt ejus verba: *His temporibus Carolus & Ludovicus gloriosi Reges, fratres hujus Lothary Imperatoris, in primo libro capitularum suorum statuerunt Romano Ecclesiae dicentes: Sacrorum canonum non ignari &c. Errat, inquam. Primum enim constat capitulum istud esse ex libro primo Capitularium Karoli M. & Ludovici Pij, qui de electione Episcoporum in univèrsam intellexerunt, non verò coërcete voluerunt ad solius Romani Pontificis electionem. Deinde electio istius nullatenus pendebat à Karolo Calvo aut Ludovico fratre ejus, qui Reges Italiae non erant. Itaque frustra legem edidissent de electione Romani Pontificis.*

EX DICTIS SANCTORVM Regulae illius pag. 718. five collectionis auctor est Amalarius Diaconus, ut docet Ademarus Cabanensis; ejus verò exemplar vetustissimum & elegantissimum extat in bibliotheca Colbertina.

P R A T I S In codice Tiliano, in Thuano & CCc ij

Tom. I.

TOM. I. Divionensi, tum etiam in editione Basileensi legitur *partibus*.

IOTA] Quidam codices habent *ita*, Normannicus videlicet, unus Vaticanus, Camberonensis, Divionensis, Remensis, Pithæanus, Colbertinus, Parisiensis. Sic etiam edidit Heroldus.

PAG. 718. c. 80. AVT MONACHORVM] Hæc non habentur in codice Sangallensi. Extant tamen in reliquis & in editione Basileensi. Vt videatur esse mendum librarij.

IBID. c. 81. ET QUOMODO] In duobus Vaticanis, in Metensi & Camberonensi legitur, *ut quomodo*. In Remensi, Pithæano, Parisiensi, *ut monachis ex se ipsis sibi eligendi* &c.

SIBI ELIGENDI ABBATES] nimirum cum consensu & auctoritate Episcopi in cujus diocesi situm fuerit monasterium. Capitulare Francofordiense cap. 15. *Vt Abbas in congregatione non eligatur, ubi iussio Regis fuerit, nisi per consensum Episcopi loci illius*. Lotharij Imperatoris præceptum pro monasterio Ambrosiano datum anno DCCCXLI. editum à Ioanne Petro Puricello in Monumentis Basilicæ Ambrosianæ pag. 184. *Et si qui quandoquidem Abbas ex eodem monasterio decesserit, secundum suam institutionem licentiam habeant per consensum Archiepiscoporum, qui tunc per tempora fuerint, de ipsa congregatione eligendi talem Abbatem qui eis secundum regulam & iustitiam præficere alios possit*. Confirmari præterea istud potest exemplo Abbatissatum, quarum electiones fieri non poterant absque consensu Episcopi, ut dicitur lib. 5. cap. 384. Idem jus obtinebat in Anglia. Testis Concilium Calchuthense celebratum anno Christi DCCCXXXVII. cap. 5. *Vt si Abbas aut Abbatissa de hac luce migraverint, tunc cum consilio Episcopi ejus in parochia ipsius monasterium situm est, probata vite & religiosi secundum Dominum ex ipsis elegantur pastores*. Item synodus apud Celichyth habita anno DCCCXVI. cap. 4. *Vt habeat unusquisque Episcoporum potestatem in sua propria diocesi Abbatem vel Abbatissam eligere, & hoc cum consensu & consultu familia*. Hinc explicari potest quod ait Ludovicus Pius in præcepto de cellis cenobialibus diceceseos Senonensis, quas ita subjectas esse vult proprio Episcopo *ut easdem sub proprio semper regimine gubernans, secundum institutionem sanctæ regula Abbates constituat & si necesse fuerit mutet*. Urbanus II. confirmans privilegia monasterij sancti Pauli Narbonensis anno MCCI. addit: *Abbatem, qui & Præpositus dicitur, alium eis præferri auctoritate apostolica prohibemus nisi quem sua professionis communis electio fratrum regulariter viventium de suo collegio, vel de alieno, si necesse fuerit, cum Archiepiscopi consilio secundum Deum decreverit eligendum*. Abbatum Fofatensium electionem fieri olim non potuisse absque auctoritate Episcopi Parisiensis hinc colligitur quod novi Abbatis locatio sive inthronizatio à ministris Episcopi fiebat, ut patet ex literis Innocentij II. & sequentium Pontificum.

EX SE IPSIS] Postquam diximus de libera Abbatum electione monachis concessa, consequens est ut agamus de conditione adjecta pri-

vilegio, nimirum ut Abbates eligantur ex monachis ejusdem monasterij. Frequens est hæc clausula in præceptis Regum. Nullibi autem apertius quam in privilegio Karolomani filij Ludovici Balbi pro monasterio Arremarenti: *nisi ex ipsis qui regulariter ibi sunt ab infantia nutriti, & secundum sancti Benedicti institutionem, ex sese, non ex aliis, haberent eligendi licentiam Abbatem*. Item in præcepto Odonis Regis pro eodem monasterio: *ex sese, non ex aliis, habeant eligendi licentiam Abbatem*.

ELIGENDI ABBATES] Legem istam observatam non fuisse fati constat, si quis tantisper introspicere velit annales & historias illorum temporum & privilegia monasterij concessa. Istud ipsum ante me observavit Ioachimus Vadianus in libro primo de collegiis monasteriisque Germanie veteribus pag. 19. in editione Goldasti: *Porro Carolus Imperator cognomento Magnus communi edicto permisit monachis ut Abbates ipsi legerent, quod ante se & Pipinus pater multis cenobis indulserat, adjecta tamen conditione ut & Regum auctoritatem pro more agnoscerent, iussisque illorum parerent & acquiscerent*. Quod insecuti tamen Principes neglexerunt, saepius ordinatis seletisque etiam externis, qui monasteriorum habenis adhiberentur.

ET QUALITER] Hæc & quæ sequuntur usque ad verbum *ordinaverimus* defunt in codice Parisiensi & in Pitheano.

DE SERVORVM] Raymundus in titulo De servis non ordinandis caput istud laudavit ex Concilio Toletano. Reprehendit autem hoc loco Raymundum Ianus à Costa, quod Regibus & Episcopis Francorum invidisse videatur gloriam celeberrimæ sanctissimæque constitutionis. Verum ea culpa Raymundi non fuit, sed mala seculi fortuna. Tum enim non recurrebant ad fontes, sed ex aliorum collectionibus novæ confarcinabantur. Primus omnium Burchardus hanc constitutionem tribuit Concilio Toletano, ut dictum est in Notis ad Reginonem pag. 576. Burchardum secuti sunt Ivo, Gratianus, Bernardus Papiensis, Raymundus. Aliam viam tenuit auctor collectionis Decretalium quæ consuevit edi post Concilium Lateranense Alexandri III. ubi parte 50. cap. 56. caput istud sumptum dicitur ex Concilio Maticensi. Quamquam ibi idem Ianus à Costa legit Triburiensi pro Maticensi, non dubitans, ut ipse ait, quin caput istud nostrum sumptum sit ex Concilio Triburiensi. Sanè in capite 29. illius Concilij agit de servis non ordinandis, sed aliis omnino verbis, laudatis etiam Leonis & Gregorij Romanorum Pontificum decretis. Quod non fecit auctor istius nostri capituli. Altferra in commentario ad Decretales Innocentij III. pag. 145. putat hoc caput esse illud quod in quodam Concilio Toletano laudatur ex pacto Francorum; additque hanc interpretationem: *Non inepte lex regia pactum Francorum dici potuit, quia leges sanctæ fuerit in conventu Francorum*. Verum nos jam supra pag. 997. observavimus falsos heic fuisse viros eruditissimos, & pacti Francorum nomine intelligi legem Ripuariam, non verò Capitularia Regum. Vide Ivonem parte 6. cap. 132.

TOM. I.

SERVORVM] id est, colonorum, qui operas suas debebant dominis fundorum quos colebant. Idem vocantur rustici in Consuetudinibus Clarendonæ cap. 16. *Fily rusticorum non debent ordinari absque assensu domini de cujus terra nati dignoscantur.* Rusticos Ecclesiæ pro servis dixerat diu antea sanctus Gregorius lib. 1. epist. 42.

INDISCRETE PROMOVEBANTVR] Hic locus lucem magnam accipit ex charta manumissionis quam Hugo Abbas sancti Aniani concessit Reginaldo ut ad sacros ordines promoveri posset, data anno primo imperij Karoli Calvi. Integram chartam datur sumus suo loco. Hic interim placuit ejus initium describere, quod, ut dixi, valde illustrat hunc locum. Sic ergo habet: *Cum Christianissimus ac religiosissimus Imperator Ludovicus celestis protectionis ope suffragante invictissimus Augustus sanctam matrem Ecclesiam ad meliora instantissimè subveheret, hoc inter cetera sanctæ devotionis sue studia exhibuit ut usus valde imolitus atque reprehensibilis, qui dignitatem ejus magna ex parte fuscare videbatur, eo quod scilicet servilis & originaria conditionis homines Ecclesiæ utilitati idonei reperiri nexu servitutis eriperentur & ad hanc dignitatem promoverentur, unà cum consensu Pontificum & optimatum imperij sui statuere procuravit &c.*

STATVTVM] In vetustis exemplaribus regio, Sangallensi, Normannico, Trecenti, in uno Vaticano, & in meo legitur: *Vnde statutum est.*

NI SI PRIVS A DOMINIS] Vita Ludovici Pij: *Considerans etiam idem piissimus Imperator non debere Christi ministros obnoxios esse humana servituti, sed & multorum avaritiam abuti ministerio ecclesiastico ad proprium questum, statuit ut quicumque ex servili conditione, conciliante scientia & morum probitate, ad ministerium altaris asciscerentur, prius manumittantur à propriis dominis vel privatis vel ecclesiasticis, & tunc demum gradibus altaris induantur.* Dicitur istud jus usque ad tempora Pontificum Romanorum qui Avenionensem cathedram tenuerunt. Edita est nuper charta libertatis quam Emelina Abbatis sanctæ Mariæ Suesfionensis concessit anno MCCXXI. Petro filio Valteri de Choy ut Clericus fieret & in clericali libertate permaneret. Extat in bibliotheca regia vetus codex MS. numero 1892. in quo continetur *formularium*, ut fert titulus, *Domini Papa correctum & reformatum de speciali mandato Domini Benedicti Papa duodecimi.* Continet autem formulas rerum quæ magna ex parte adhibebantur sub pontificatu Bonifacij octavi. Illic mentio est cujusdam servi qui, ignorante domino suo, ab Episcopo non suo per simplicitatem & juris ignorantiam ordinem subdiaconatus receperat, & postmodum habitu religionis assumpto, ad ordines superiores accesserat. Rescripto Romanæ penitentiariæ committitur Abbati monasterij in quo ille debebat ut si præfatus monachus non fuit post religionis ingressum à suo domino requisitus, & ex taciturnitate ejus præsumi possit eum consensisse, in ordine suo post peractam pen-

nitentiam ministrare sinatur. Alius quidam, domino suo sciente & non contradicente, ordinem subdiaconatus furtivè susceperat, in ipso publicè diutius ministraverat, & processu temporis ad superiores processerat. Mandatur Episcopo ejus ut si prædictis veritas suffragatur, & alius dictos ordines rite recepit, cum eo dispenset eo modo quo de superiore statutum vidimus. Similem potè huic regio codicem habet bibliotheca Cæsarea, ut Lambecius monet in libro secundo commentariorum de eadem bibliotheca pag. 932.

DOMINVS E. I. RECIPAT.] Sed queri potest utrum præscriptio heic locum habeat adversus dominum. Ea controvertia agitata est anno DCCCLV. in causa Archidiaconi Ecclesiæ Viennensis, ut patet ex capite 23. Concilij Valentini tertij. Hincmarus quoque apud Flodoardum lib. 3. cap. 23. præscriptionem opposuit Irmininda cuidam matronæ, quæ Diaconum quendam comprehendi jussit & in servitium suum redigi.

AB ALIA PATRIA] In codice regio, in Trecenti, & in meo legitur aliqua.

IGNORAVERIT] Antiqui libri Remensis, Pirhæanus, & Parisiensis habent, *ignoratam fuerit.* Sic etiam legit Hincmarus Episcopus Laudunensis in epistola ad Remensem, quæ edita est in tomo secundo operum Hincmari pag. 343. Regino, Burchardus, Ivo, & appendix Concilij Lateranensis, *ignorum sit.*

GRADVM AMITTAT] Ioachimus Vadianus lib. 1. de collegiis monasteriisque Germaniæ veteribus pag. 13. *Servorum fugitivum ab ignorante Episcopo in presbyterum ordinatum, si dominus requisivisset, non assererat adeo sacerdotium quin probata servitute in pristinam conditionem remigraret. Necdum enim notus erat character ille indelebilis quem secula postea inventum sacrificij suis inusserunt.*

IUXTA SACROS ORDINES] Ita omnia vetera exemplaria & Hincmarus Laudunensis, Dubium autem non est quin heic ordinum vocabulo intelligantur canones sive regulæ ecclesiasticæ. Itaque Regino, Burchardus, Ivo, & Gratianus voci *ordines* substituerunt vocem *canones*. Infra cap. 91. legitur *iuxta sacros canones.* Et tamen in Capitulari ipso anni DCCXXVI. ex quo caput illud sumptum est, vetus codex sancti Remigij Remensis, qui nunc extat in bibliotheca Thuana, scriptum habet, *iuxta sacros ordines.* Vnde colligi potest aut voces illas tum permutari invicem solitas, aut pronos in hunc errorem fuisse librariorum. Benedictus III. in epistola ad Hincmarum: *Equiparare te viros illos profeximus qui non terrenis cultibus caducisque delectati sunt observationibus, insimulque Dei zelo accensi, ecclesiastica promulgaverunt statuta & ordines.* Hinc fortassis ordinare pro constituere, jubere. Certè apud Reginonem lib. 1. cap. 63. in antiquis exemplaribus Parisiensis, Viennensis, & Moguntino legitur *preter ordinationem*, ut in canone tertio apostolico apud Dionysium Exiguum & Isidorum, cum in Helmstadiensi scriptum sit *preter ordinem.*

VILLIS PERSONA] Respicit ad caput pri-
CCc ij

TOM. I.

T O M. I.

mum epistolæ primæ sancti Leonis, ubi scriptum est de servis non ordinandis, *tangquam servilis vilitas hunc honorem capiat.*

PECULIARE] Vadianus lib. 2. pag. 82. *Peculium dixere Fureconsulti quiddam servus domini permissu possidebat. quod à chartulario illo nostro peculiare rectè & Latine est dictum. Quicquid enim ad peculium atinet, peculiare dici potest.*

IN CANONIB. DE CONSECRATIS] Vide infra cap. 150.

NOSTRAM AVCTORITATEM] Vide appendicem Marculfi cap. 8.

FAMILIA ECCLESIAE] id est, servi Ecclesiae, ut res ipsa loquitur. Extant apud Reginonem lib. 1. cap. 301. & apud Lindembrogium cap. 101. itémque in nova nostra collectione formularum cap. 43. formula secundum quas servus ecclesiasticus manumitebatur ut ad sacros ordines promoveri posset. Apud Vadianum verò lib. 2. pag. 74. & apud Goldastum in collectione chartarum sancti Galli cap. 7. legitur testamentum libertatis Sigimari secundum hanc formulam factum ab Engildruda sanctimoniali. Itaque si quis servus ecclesiasticus ad sacros ordines promovebatur absque consensu Ecclesiae cujus servus erat, ordinatio non valebat. Docent istud etiam literæ Guillelmi Episcopi Parisiensis datæ anno MCCXLI. in chartulario monasterij Fossatensis. Et si post susceptam tonsuram clericalem uxorem ducerent, bona eorum quandoque redibant ad Ecclesiam, ut patet ex literis Officialis Parisiensis datis anno MCCXLIV. in eodem chartulario.

VITILIS] Charta monasterij Conchenis data regnante Philippo: *Et si utilis fuerit, faciet illum ordinare ad Presbyterum.*

IN AMBONE] Crisconius cap. 166. *De his que debeant in ambone id est in pulpito psallere.* Vide Reginonem lib. 1. cap. 407. & Burchardum lib. 2. cap. 21. 32. & glossarium Spelmanni.

ANTE CORNU ALTARIS] Vide appendicem Marculfi cap. 8. & novam collectionem formularum cap. 43.

EXHEREDARI] In codice Camberonensi, in Remensi, Normannico, Parisiensi, Pithæano legitur *exhereditari.*

QUOD SI ALIQUIS] Postrema hæc pars istius capituli sic habet in libro Divionensi: *Quod si aliquis deinceps hoc facere temptaverit, & acceptor synodali sententia districtè feriatur, & res ad exheredatos redeant.* Postea sequitur caput octavum Capitularis anni DCCCXVI. quod extat infra lib. 5. cap. 212. In Rivipullensi legitur: *Quod si aliquis deinceps hoc facere temptaverit, acceptor à synodali vel imperiali sententia modis omnibus districtè feriatur, & res ad exheredatos redeat.* Tum sequitur idem caput octavum Capitularis anni DCCCXVI. Sic etiam in Normannico, nisi quod in nonnullis vocibus scribendis erratum est à librario. Sanè nostrum hoc caput mutilum videtur, & plenior sensum habet in his tribus exemplaribus. Quo fit ut existimem Ansegiso nonnulla excidisse inter scribendum, partem nimirum postremam istius nostri capituli & priorem ejus quod sequitur in ipso Capitulari.

Pag. 710.
c. 83.

MODIS OMNIBUS] Codex Pithæanus T O M. I. *habet omnimodis.*

SI LAICI CLERICOS] De Clericis laicorum vide infra lib. 5. cap. 230. & Notas ad Agobardum pag. 63. Pag. 710.
c. 84.

SANCITVM] Caput istud apud Gratianum lib. c. 85.

refertur ex Concilio Guarnacienfi seu Vvormacienfi, ubi hodie legitur. Est autem Ludovici Pij, ut dictum est. Arbitror enim caput istud cum nonnullis ex eis que precedunt & cunctis que subsequuntur in vulgatis editionibus Concilij Vvormacienfi, ad synodum illam non pertinere, sed esse tantum excerpta studiosi cujusdam ex canonibus Conciliorum, decretis Pontificum Romanorum, & Capitularibus Regum Francorum. Certè pleraque capitula libri primi Capitularium illic descripta sunt eodem ordine quo repetuntur apud Ansegisum. Præterea unum idemque caput bis repetitur eisdem verbis in illa synodo, quod absurdum esset in mentem venisse cuiquam eorum Episcoporum qui Vvormacienfi Concilio interfuerunt. Verissima itaque est observatio Suri, cujus hæc est admonitio statim post caput 44. synodi Vvormacienfi: *Vsq; ad hoc 45. capitulum exclusivè omnia superiora capitula, dempto quadragesimo, in quodam vetusto exemplari habebantur. Ea porro que sequuntur decrant: qua sanè ad hanc synodum pertinere non videntur, cum interdum repetantur qua jam superioribus iisdem penè verbis sancita leguntur.* Putavit autem Carolus Molinæus caput istud à Karolo M. editum fuisse apud Vvormatiam. Hæc sunt ejus verba ex nota marginali ad Stylum Parlamenti Parisiensis pag. 231. *Hæc constitutio facta est in dicta imperiali apud Vvormatiam. ubi Carolus Magnus primùm regni diadema suscepit, & habetur ad verbum in cap. 1. extra de censu, insigni ingratitudine Pontificum Romanorum & Canonistarum, qui auctoris videlicet Caroli Magni nomen & memoriam deleverunt. Multa heic peccavit Molinæus. Nam primò constitutio hæc non est Karoli M. sed Ludovici Pij. Deinde falsum est Karolum M. primùm imperij diadema suscepisse Vvormatiz. Neque heic accusandi sunt Romani Pontifices, sed Burchardus, ex quo Gratianus & collectores Decretalium ista sumpserunt. Sanè si per malam seculorum quorundam fortunam licuisset recurrere ad fontes, arbitror Gratianum non omisurum fuisse hanc auctoritatem, qui animum à Capitularibus abhorrentem non habebat. Vide porro Notas ad Gratianum pag. 533. & ad Reginonem pag. 545.*

MANSVS INTEGR] id est, qui habet bunuaria duodecim de terra arabili & mancipia duo, ut ista interpretatur Lotharius Imperator tit. 4. cap. 1. id. servum & ancillam, ut legitur in vita Ludovici Pij: *Volens etiam namquamque Ecclesiam habere proprios sumptos, ne per ejusmodi inopiam cultus divini negligeretur, inferuit prædicto edicto ut per singulas Ecclesias mansus tribueretur unus cum pensatione legitimam & servo atque ancilla.* Vide epistolam septimam Frotarij Episcopi Tullensis. Vide etiam infra lib. 5. cap. 100. 214. & Addit. IV. cap. 163. & Vvinkelmannum in Notitia Saxo-Vvestphalæ pag. 411.

TOM. I. DE OBLATIONIBVS] Quæsitum est olim quid heic intelligi debeat per oblationes fidelium. Repeti enim hanc observationem in vetustissimo codice MS. bibliotheca Thuanæ: *De uno manso ad Ecclesiam datus in primo libro Capitularum ita scriptum habetur:* Sancitum est ut unicuique Ecclesiæ &c. In hujus autem capituli loco ubi scriptum est neque de oblationibus fidelium intelligenda sunt etiam terrula vel vincula qua pro loco sepultura vel pro anima sua requie quisque Ecclesiæ contulerit sive contulerit. Sumpta est ista interpretatio ex capite 407. libri sexti Capitularium & ex capite 47. Additionis quartæ. Vide Capitula Karoli Calvi tit. xxxvii. cap. xi.

SENIORIBVS] id est, dominis feudatibus, ut ait Molinæus in loco paulo antè laudato. Sic enim vocantur in Capitulis Caroli Magni. Et intelligitur de omni servitio, etiam militia, ne res fraudetur. Nescio tamen an vera omni ex parte sit observatio Molinæi, saltem quoad militiam. Nam infra cap. 142. edicitur ut Episcopi prævideant quem honorem Presbyteri pro Ecclesiis suis senioribus tribuant. Sciebant autem Episcopi dictum esse Presbyteris & Diaconibus ut arma non portent, sed magis se confidant in oratione Dei quam in armis, ut legitur supra cap. 66. hujus libri. Et ex Capitulis Karoli Calvi tit. xxxvii. cap. xi. colligi potest servitium senioribus debitum intelligi debere de censu & de balli pastu. Hanc interpretationem confirmare videtur caput sextum Concilii Trosleisni, ubi servitia que domini requirebant à Presbyteris de rebus ecclesiasticis, ista enumerantur, exactio census, exenia, paltus, paravereda, seu calballorum signationes. Fortassis ad servitium dominis debitum intelligi debet Presbyterorum pertinet hic locus ex epistola 113. inter Bonifacianas, in qua monachi sancti Petri Horbachensis ista scribunt ad Riculfum Archiepiscopum Moguntinum: *Domino Bernarius Episcopus misit ei unum caballum pascere de nostro stipendio.*

STATVTVM] Caput istud deest in antiquis exemplaribus Sangallensibus & Thuanis. In Colbertino legitur in titulo: *De Presbyteris uniuscujusque Ecclesiæ.* Sed caput ipsum ibi non extat. Regino illud refert ex Capitularium lib. 1. cap. 86. Burchardus ex Concilio Remensi.

POSTQ. H. IMPLETVM FV.] id est, postquam mansus integer attributus fuerit Ecclesiæ.

SVM PRESBYTERVM] id est, proprium Presbyterum, qui curam animarum ad Ecclesiam illam pertinentium exerceat. Istud autem propterea decretum est ne Presbyter unus plures simul Ecclesias haberet. Quod temporibus illis introduci ceptum in Ecclesiam colligi potest ex his que adnotata sunt ad epistolam 29. Lupi Ferrariensis.

DECIMÆ] Ante constitutionem istam (uri supra diximus pag. 1065.) decimæ non pertinebant ad Ecclesias noviter fundatas, sed ad antiquiores Ecclesias, id est, ad eas intra quarum limites novæ constitutæ erant. Inter epistolas Frotharij Episcopi Tullensis reperitur una Alberici Episcopi Lingonenfis ad eundem Frotharium, in qua conqueitur vicum sive Ecclesiam Bosonis monasterij

privilegium ac censum suum perdidisse propter novas capellas à Frothario dedicatas. *Vnde nam, inquit, fraternam deprecor dilectionem ut secundum sinceritatem episcopalem ac ecclesiasticam sanctionem agatis ne propter novas capellas antiquissimas quod per tot annos tenuit perdat Ecclesia, & mihi non sit necesse pro hoc episcopalem pulsare conventum.*

DE SACRIS VASIS] Puto caput istud Ibid. c. 88. factum esse adversus Iudæos. Vetuerat Karolus M. anno dcccvi. ne thesauri ecclesiastici venderentur Iudæis & aliis negotiatoribus. Inventa est, ut puto, alia ratio vendendi, nimirum pignus. Itaque impiam illam fraudem hoc capite sustulit Ludovicus Pius.

SACRAMENTA] Quænam illa fuerint explicat, ut opinor, canon 1111. Concilij secundum Cabilonenfis, ubi sic legitur: *Distum est interea de quibusdam fratribus quòd eos quos ordinaturi sunt jurare cogant quòd digni sint, & contra canones non sint facturi, & obedientes sint Episcopo qui eos ordinarit & Ecclesie in qua ordinantur.* In formulis promotionum episcopaliū cap. 18. §. 1. Hincmarus Archiepiscopus Remensis scribens ad clerum populūque Laudinensium de ordinatione Hedenuis Episcopi Laudinensis, inter cetera mandata que illi data esse ait ab ordinatibus suis, istud commemorat: *Ab eis etiam quos ordinaverit indebitum & contra sacras regulas sibi sacramentum fieri non compellat.* Verum tan cuncti Ludovicus ista fieri vetuisset ab Episcopis Longobardis, illi nihilominus hanc consuetudinem retinuerunt, ut patet ex Glabro Rodulpho in vita Vvillelmi Abbatis Divionensis cap. 4. *Prædictum monasterium in Percellenfis urbis episcopio situm, ejusdem Episcopi diuioni subiacebat. Inoleverat autem male arrepta consuetudinis usus ut nullus fratrum loci illius Leuivici ordinis gradum prius susciperet quàm sese asserione jurandi promitteret servaturum fidelitatem Episcopo.* Hodie res est extra omnem controversiam. Nam quando aliquis ordinatur Presbyter, Episcopus sic eum compellat: *Promittis mihi & successoribus meis reverentiam & obedientiam?* Ille verò genuflexus & manibus suis junctis positis inter manus Episcopi, que sunt solennia sacramenti fidelitatis, respondet: *Promitto.*

STATVTVM EST] Burchardus tribuit caput istud Papæ Siricio. Burchardum secutus est Ivo Carnotensis.

DE PRESBYTERIS] Burchardus pro more suo caput istud refert ex Concilio Meldensi cap. 71. Idem tamen, parum memor rerum à se scriptarum, caput 67. ejusdem libri quartè ait sumptum esse ex capite sexto Concilij Meldensis.

AB EPISCOPO] Burchardus habet, ab Archidiacono. Sic etiam Ivo.

NON QVADRAGESIMÆ] Antea quippe statutum fuerat ut in quadragesima Presbyteri ad Episcopum in civitatem venirent, ibique rationem villicationis suæ ei redderent, ut patet ex lib. 5. cap. 2.

CONVOCENTVR] Postea Regino, Burchardus, & Ivo addunt, *propter plebes sibi commissas.* Sed hæc non extant in antiquis Capitularium exemplaribus.

TOM. I. NEVERO EPISCOPI] Regino caput istud
 citat ex Capitulis synodalibus Karoli Imperato-
 ris tit. x c i v. hoc est, ex libro primo Capitula-
 rium. Putabat enim nihil heic esse Ludovici Pij.

ONERIESSENT POPVLIS] Concilium
 Toletanum VII. cap. 4. Cum vero Episcopus
 dioecesem visitat, nulli pre multitudine onerosus
 existat, nec unquam quinquagenarium numerum
 evellionis excedat, aut amplius quam unam diem
 per unamquamque basilicam memorandi licentiam
 habeat. Isidorus habet quinarium pro quinquage-
 narium. Sed hanc lectionem rejiciunt Correcto-
 res Romani & Loaisa. Atamen habita ratione
 modestia veterum Episcoporum, quorum animus
 valde alienus erat à fastu qui postea invasit pluri-
 mos eorum qui cathedras episcopales post illos ten-
 uerunt, huc valde inclinat animus ut existimem
 Isidorianam lectionem esse meliorem. Postea Ale-
 xander III. in capite quarto Concilij Lateranen-
 sis modum prescribens fastui & ambitioni Præla-
 torum ecclesiasticorum, Archiepiscopis parro-
 chias visitantibus permisit habere quadraginta vel
 quinquaginta evellionum numerum, Episcopis
 vero viginti vel triginta. Isidorus Clarius Episco-
 pus Fulginas modestè visitabat suam diocesim,
 nulli gravis, ne ea quidem à Presbyteris exigens
 quæ vetusta consuetudo & canones Conciliorum
 præstari jubent Episcopis parochias suas visitanti-
 bus. Docet nos ipse in oratione 21. in sermonem
 Domini in monte habitum: Quod verò ad invi-
 sendas parochias pertinet, idem Episcopus, ne
 parochis gravis sit, primum non exigat inter vi-
 standum id quod sanctorum patrum decreta ad
 levandos Episcopi sumpsum volunt. Quod verò ei
 sponte offertur, ut parvullorum, aut pulli aliqui
 columbarum, tam exiguum est ut nihil differat
 utrum quisquam ei aut nihil offeratur. Vide Con-
 cilium Valentini III. cap. 17. 22. & cano-
 nem Triburiensem relatum à Reginone lib. 1.
 cap. 12.

EXEQUI QVO] In antiquis exemplaribus
 Normannico, Pithæano, Remensi, & Parisiensi
 sic legitur: *exequi ut his quibus prodesse possunt
 & debent non sit importuna vel onerosa eorum
 visitatio.* In duobus Vaticanis & in Metensi ita:
*exequi his quibus prodesse possunt & debent, non
 quo eorum profectio quantum in illis erat sit im-
 portuna vel onerosa.* Sic etiam ferme Regino.

DE FEMINIS] Burchardus caput istud tri-
 buit Concilio Aurelianensi. Et ut fraudem suam
 magis tegat, mutat quædam verba, tanquam isto
 capite Episcopi decernerent ut rogetur Princeps à
 sacro conventu ut publicè penitentibus & viduis
 tuitionem suam impetiat. Sic etiam Ivo, quia
 Burchardum exscripsit. Verùm præterquam quod
 omnia Capitularium exemplaria ostendunt hanc
 legem esse latam à Principe, & quod illa reperit-
 ur in Capitulari Ludovici Pij, eam ab illo editam
 fuisse cum consensu Episcoporum docent Episco-
 pi Concilij sexti Parisiensis lib. 1. cap. 44. *Et ab-
 hinc ab omnibus observandum statimus ut hu-
 jusmodi vidua amissa viris repente non velen-
 tur, sed cum conhibentia Episcopi sui triginta die-
 bus, ut à glorioso Principe Domino Hludovico
 cum consensu venerabilium sacerdotum jamdu-
 dum constitutum est, expellant.* Confirmata dein

fuit hæc lex à Lothario Imperatore, ut patet ex TOM. I.
 libro tertio legis Longobardorum.

ET QVIA A SACRO] Fraus Burchardi: *Et
 ut rogetur Princeps à sacro conventu ut hi qui pu-
 blicam egerunt penitentiam &c.*

ROGATI] Codex Pithæanus, itémque Nor-
 mannicus, Remensis, Bellovacensis, Parisiensis
 habent rogati sumus.

TVERENTVR] passiva significatione, ut in
 canone undecimo Concilij secundi Hispanensis:
*quorum non solum gubernaculis tueri sed etiam
 doctrinis adificari possint.* Item in epistola recla-
 matoria cleri Moguntini ad Ludovicum Pium
 Imperatorem: *Præ Ecclesia Christi Domini nostri
 custodiatur, adunetur, regatur, tueatur, & à
 perfidorum doctrinis intrinsecus purgetur.*

HOC MALVM CAVEATVR] Codex Nor-
 mannicus, Remensis, & Parisiensis habent, hoc
 malum ab omnibus caveatur.

DE PVLLIS] Caput istud Regino refert ex
 Capitularium lib. 1. cap. x c v i j. Burchardus ex
 Concilio Cabillonensi cap. xxvi j. Hinc ergo
 corrige Gratianum, qui caput istud repetit ex
 Concilio Cabillonensi.

D C X X X.] Emendanda est per occasionem epi-
 stola 72. Fulberti Episcopi Carnotensis, ubi scrip-
 tum est synodum Chalcedonensem fuisse duode-
 triginta Episcoporum, Pro quo sic legendum est
 ex auctoritate veterum codicum Trecentis & Pe-
 taviani: *Testem mihi allego magnam synodum
 Chalcedonensem sexcentorum triginta Episco-
 porum sub Leone Papa sub Marciano Principe con-
 gregatorum.*

X X X V I I I.] Ita omnia ferme vetera exempla-
 ria, non solum heic, sed etiam in libro quinto
 cap. 224. Sic etiam legitur in vetustis exemplari-
 bus ipsius Capitularis & canonum Isaaci Lingon-
 nensis. Tilius tamen & Pithæus reposuerunt
 x x v i j. quia revera canon synodi Chalcedonen-
 sis, qui isthuc refertur, est x x v i i. in vulgatis
 editionibus Conciliorum. Codex Rivipullensis
 habet x x v i j. sicut infra lib. 6. cap. 96. om-
 nes veteres libri habent x x v i j. occasione istius
 canonis Chalcedonensis. Heroldus edidit xxvj.
 In Concilio Trosciano editum est x x v i j. An
 verò ita quoque scriptum sit in antiquis libris af-
 firmare non possum, cum nullum vetus illius Con-
 cilij exemplar viderim. Constans itaque esse debet
 legitimam esse lectionem quam nos retinimus.
 Cur autem hoc caput dicatur sumptum ex canone
 x x x v i i i. synodi Chalcedonensis, criticorum
 esto judicium.

DE DESPONSATIS] In libro primo legis
 Longobardorum caput istud tribuitur Karolo
 Magno, Toletano verò Concilio apud Burchar-
 dum. Puto erratum utrobique esse.

A SACRO CONVENTV] Ex hoc loco &
 ex his quæ dicuntur supra cap. 96. colligitur
 non extare hodie omnes constitutiones editas
 ab Episcopis anno D C C X V I. apud Aquisgra-
 num.

V TRIQUE ANATHEMATIZENTVR.]
 Burchardus, ne ullum vestigium Capitularium
 heic appareret, primum istam constitutionem
 tribuit Concilio Toletano, tum verba & ordi-
 nem verborum mutavit, nonnulla præterea addi-
 dit

Tom. I. dit quæ in Capitularibus non extant. Nam ubi dicitur *publica penitentia multetur*, ille addit & sine spe conjugij maneat. Item in fine scripsit: *urique usque ad satisfactionem anathematizentur*. Deinceps ergo querendus non est fons capituli *Starnum*, 27. q. 2. cap. 34. de quo tantopere laborarunt Correctores Romæ ni.

Ibid. c. 100. Post caput XCIX. in vetustis exemplaribus Pithæano, Parisiensi, Normannico, & Remensi subiungitur: *Qui sponsam alienam ipsa non consentiente rapuerit, licet cum ea concubuerit, reddat eam ei cui sponsa est; & si ducat eam, si velit, quia vim passâ posthâ quam violata videtur. Quod si etiam ducere noluerit, accipiat alteram feminam. Tamen si & ipsa nubere voluerit, excepto rapore cui voluerit alteri legitime copuletur. Raptor vero adulterij criminis reus teneatur. Quod & ipsa consensit, similiter ut raptor nuptiis in ulterius prohibeatur; & si qui eam accepturus erat, aliam quam voluerit accipiat* Codex Pithæanus habet: *Qui sponsam alienam non consentientem rapuerit, licet cum ea concubuerit, reddat eam cuius sponsa est. Et postea: accipiat alteram. Femina tamen, si & ipsa. Item Normannicus: accipiat alteram. Femina tamen. In Normannico, Parisiensi, Pithæano: Similiter ut raptor & nuptiis &c.*

DE HIS VERO] Hoc caput, cum plerisque capitibus libri primi, extat etiam in collectione Benedicti Levitæ lib. 5. cap. 226.

CAPITULO XX.] In codice regio & in meo, tum etiam in editione Basilicensi legitur *capitulo xxx.* haud dubiè librariorum errore.

Fig. 714.
c. 102.

EXAMINATIONEM CRUCIS] Codex regius, Normannicus, Parisiensis, Remensis, meus, *examinationem sanctæ crucis*. Metensis, *in sancta crucis*. Palatinus, Vaticanus, Cambronenfis, *in sancta cruce*. Illustrissimus Cardinalis Baronius referens ad annum DCCCVI. verba istius capituli, quod putat esse Karoli Magni, ingenuè fateatur nescire se quid sit examen vel iudicium crucis. Sane res est adeo difficilis & abstrusa ut etiam post eruditas doctissimorum hominum observationes adhuc in ambiguo sit quo modo fieret examen illud crucis & qui ratione per crucem finirentur causæ dubiæ & obscuræ. Animus non est heic persequi varias variarum opinionum neque quæpiam eorum reflexere. Satis erit admonere veram mihi videri sententiam Gregorii purantis iudicium illud in hoc fuisse positum ut quis sub cruce immotus persisteret donec Deus veritatem extraordinario quopiam modo patefaceret. Addo tamen oportuisse ut definitum certumque esset tempus standi ad crucem; quo elapso, is qui persisterat immobilis, victoriam consequeretur. Quoniam verò difficile videbatur quempiam immobilem stare ad crucem per longum spatium absque extraordinario Dei auxilio, Deo sic tribuebant iudicium causarum quæ ambiguae & difficiles erant. Extat illustre hujus rei exemplum apud Ferdinandum Vghellum in catalogo Episcoporum Veronensium tomo quinto Italiæ sacre pag. 610. Orta erat inter cives Veronenses & Episcopum ac clericum sibi commillum controversia de ædifi-

Tom. II.

candis mœnibus urbis; cumque convenire non possent, tandem habito consilio pacti sunt ut hæc Dei & sancti Spiritus reservarentur iudicio. Eligentes duos juvenes Clericos sine ullo crimine existimatos, statuerunt in Ecclesia sancti Joannis Baptista ad domum, & ad crucem stare fecerunt; quorum unus *Aregans*, post Archipresbyter, Ecclesie majoris nomine, alter verò ex parte sancti Zenonis, Pacificus scilicet, qui post Archidiaconus Ecclesie majoris fuit. Hi ambo ab introitu Missæ usque ad mediam passionem tantum quæ est secundum Mattheum pariter starent. Ille qui de parte publica datus fuerat, in terram velut exanimis corruit. Pacificus verò usque ad finem passionis stetit. His gestis, & omnibus gratias Deo agentibus, quartam partem tam civitatis quam castelli pari episcopo cum his quæ supra memoravimus accepit. Acta hæc regnante Karolo Magno.

FACERE PRÆSUMAT] Beatus Rhenanus lib. 2. rerum Germanicar. pag. 94. *Viebanur iudicio aqua frigida, aquæ fervens, novem verum caudentium, & examine sanctæ crucis, quæ omnia post prohibita fuerunt. Huic tamen Ludovici Pij constitutioni evenit quod de plerisque aliis ejusdem Principis sanctionibus observatum est, nimirum eam non ubique servatam esse. Ego, inquit Gregorius, crediderim latam quidem legem quæ hanc probationem rotaret, verum usum non receptam. Ista viri docti sententia aliquod veri admixtum habet. Certum quippe est eam legem non ubique servatam fuisse, licet alicubi deinceps ab examinatione crucis abstentum fuerit, puta in vicinis Rheno, Mosæ, Mosellæque pagis. Illud collegisse mihi videor ex eo quod in aliquot antiquis exemplaribus quæ ex tractu illo ad nos pervenerunt, crucis iudicium & examen omisum est in singulis locis Capitularium in quibus reliqua exemplaria illud habent. Incipiamus à Capitulari quarto anni DCCCIII. in cuius capite tertio hæc habet editio Bavarica & vetus codex Vaticanus: *aut cruce aut scuto & fuste contra eum deceret*. At codex sancti Vincentij Metensis hæc tantum: *curo scuto & fuste contra eum deceret*. Item pro eo quod in capite sexto idem codex Vaticanus & editio Bavarica habent *campo vel cruce contendant*, Metensis legit *campo contendant*. Hoc postremum caput extat etiam in libro tertio Capitularium capite 46. & lib. 2. legis Longobardorum tit. 28. cap. 3. usdem omnino verbis quibus editum est ab Amerbachio; ubi cum omnia vetera exemplaria præferant lectionem quam nos retinimus, Metense tamen habet tantum *campo contendant* absque ulla mentione crucis. Item in appendice secunda libri quarti cap. 34. legitur in omnibus ferme exemplaribus: *contendere voluerit in iudicio aut in campo aut ad crucem, licentiam habeat*. Heic verò idem codex Metensis & alter bibliothecæ Vaticanæ, qui fuit Palatinus, omittunt voces *aut ad crucem*. Hæc ostendunt, ut opinor, hanc legem servatam esse in pagis Aquilgranenfi palatio vicinis. Servatam quoque fuisse in Longobardia colligitur ex glossa codici regio apposita in titulo XXXVII. libri secundi legis Longobardorum cap. 5. *Si actor datus fuerit ab**

DDdd

TOM. I. illo super quem v. s. intertata fuerit. & ipse auctor rem intertata recipere noluerit in auctoritate sita. & dixerit se illi rem illam non dedisse vel vendidisse cui intertata fuerit, & nullo modo se auctorem illius rei esse, tunc debet contendere cum illo causa auctorem negat campo vel cruce. Sed cruce non, propter capitulum Lotharii Sanctum est. id est propter constitutionem istam Ludovici Pij, quæ Lothario tribuitur in libro secundo legis Longobardorum tit. 55. cap. 32. Abolitur quoque olim propter hanc legem in Italia fuisse iudicium crucis probat glossa ad idem caput tituli xxviii. in altero codice regio: In hoc vero quod dicitur cruce vel campo contendat, de cruce repugnat, cum per crucem non debeat fieri iudicium. Probatur demum ex nota presenti nostro capiti adjecta in prioro codice regio, ubi sic legitur: Hoc capitulum derogat capitulo Ludovici Si duo testimonia tit. de testibus, & certis aliis legibus examinationem crucis fieri precipientibus, ut est tertia de rebus intertatis. In capite tamen Si duo testimonia, quod extat supra inter capitula Ludovici Pij excerpta ex lege Longobardorum, nulla crucis mentio reperitur. Sed in lege tertia de rebus intertatis, quæ constituit partem capitis 214. libri sexti Capitaliarum & caput 46. libri tertij, mentio habetur iudicij crucis.

QVÆ EST GLORIFICATIO] In antiquis exemplaribus Vaticano, Metensi, Palatino, Normannico, Bellovacensi, Tiliano, Parisiensi, Remensi, Divioniensi, Pithæcano, & Camberonensi legitur, neque glorificatio. In libro secundo legis Longobardorum, quæ glorificata est. Libellus monachorum Fuldensium oblati Karolo M. cap. 19. *Vi crucis gloriatio in singulis diebus dominicis fiat ante Missam.*

Pag. 724.
c. 103.

B. GREGORIUS] lib. I. epist. 24.
MISSALEM ET LECTONARIUM] Iatto in epistola ad Otgarium Archiepiscopum Moguntinum, quæ est 114. inter Bonifacianas: *Mittite mihi de pergameno bono ad unum Lectionarium perscribendum & ad unum Missalem Gregorianum.* Hi duo libri sæpe coniunguntur apud veteres, quia utroque opus erat ad celebrandas Missas. Polypticus sancti Remigij Remensis: *Missalem Gregorij, cum evangelis & lectionibus.* Flodoardus lib. 3. cap. 9. agens de donis ab Hincmaro Archiepiscopo datis Ecclesie Remensis: *Sed & Lectionarium ad Missas librum pari decore venustatum ibidem contulit.* Lectionarium, ut videmus in eo libro qui à Pamelio editus est in tomo secundo liturgicorum, continebat epistolas & evangelia de circulo anni. Vnde in testamento Eurardi Comitis legitur: *Lectionarium de epistolis & evangelis cum auro scriptum.* In

chronico Fontanellensi cap. 16. scriptum est de TOM. I. Anselmo Abbate: *Lectionarium etiam in membrano purpureo similiter scribere iussit, decoratum tabulis eburneis.* Simile Remensis Ecclesie donavit Hincmarus, ut Flodoardus docet lib. 3. cap. 5. *Librum quoque sacramentorum, sed & Lectionarium, quos scribi fecit, eburne argenti que decoravit.* In excerptionibus Egberti Archiepiscopi Eboracensis statuitur ut is qui voluerit sacerdotalem auctoritatem accipere, primum sibi comparet Psalterium, Lectionarium, Antiphonarium, Missalem, Baptisterium. Itaque in Inquisitione veteri quæ edita est apud Regimone præcipitur Episcopo ut in visitatione sua investiget utrum Presbyter plebem regens Missalem plenarium, Lectionarium, & Antiphonarium habeat. Et in Admonitione synodali antiqua Episcopus hæc inter alia dicebat Presbyteris: *Missale plenarium, Lectionarium, & Antiphonarium unusquisque habeat.* Sed ista mutata sunt in sequentibus editionibus. Missale plenarium vocabant, ut opinor, codicem in quo singula continebantur quæ ad Missam pertinebant, Lectionarium vero codicem in quo lectiones & evangelia continebantur. In Necrologio Ecclesie Carnotensis ista legi: *II. Non. Marc. Obiit Raginaldus Presbyter & Canonicus sancte Marie, & Bernardus Capicerius, postea factus monachus, qui dedit huic Ecclesie cooperienda xl. libras & Lectionarium evangeliorum argento teclum.* Præterea erat in Ecclesia alius codex eidem usui destinatus, *Capitalare nimirum evangeliorum de circulo anni,* in quo descripta erant initia & fines evangeliorum uniuscuiusque diei. Istus nos sex vetustissima exemplaria vidimus, duo in bibliotheca regia, quorum unum monasterio sancti Martini Metensis datum olim fuit à Lothario Imperatore, aliud in bibliotheca sancte Genovefe Parisiensis, reliqua tria in bibliotheca Colbertina. Aliud extare didici in monasterio sancti Medardi Sueffionensis. Extare etiam in antiquissimo codice bibliothecæ Vaticanæ docet Leo Alarius in dissertatione de Dominicis & hebdomadibus recentiorum Græcorum cap. 37. ubi editus est ex eodem codice ordo Dominicarum & feriarum totius anni. Librum sancte Genovefe edidit integrum Ioannes Fronto, mutato tamen titulo. Nam cum in veteri libro legatur, *Incepit capitulare evangeliorum de anni circulo,* Fronto hunc illi titulum fecit: *Kalendarium Romanum nonagenis annis antiquius.* Capitalare istud in Vaticano codice, in uno regio, sed præcipue in uno Colbertino, qui est antiquissimus, quasdam lectiones commemorat quæ in codice sancte Genovefe non extant, & sunt magni momenti. Visum est illa isthic describere ex codice Colbertino.

Contra iudices male agentes. Secundum Iohannem cap. lxxxviii. In illo tempore loquente Iesu ad turbas, multi crediderunt in eum, usque opera Abrahe facite.

Item alia secundum Lucam cap. cxxiii. In illo tempore dicebat Iesus discipulis suis parabolam hanc, quoniam oportet semper orare, usque citò faciet vindictam illorum.

Contra Episcopos male agentes. Secundum Mattheum cap. liii. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Omnia ergo quæcumque vultis, usque intravit in regnum calorum.

In adventu Episcopi. Secundum Mattheum cap. clxxxj. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Quid vobis videtur, Si fuerint alicui centum oves, usque in medio eorum.

Tom. I.

Item secundum Iohannem cap. lxxxv iij. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Tom. I.
Ego sum pastor bonus, usque & unus pastor.

In adventu principum. Secundum Lucam cap. clxvj. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis parabolam hanc, Simile est regnum caelorum grano synapis, usque qui erant novissimi.

In adventu iudicam. Secundum Lucam cap. cxv iij. In illo tempore interrogavit Iesum quidam princeps, usque vitam eternam.

Item secundum Lucam cap. cxlv iij. In illo tempore respondens quidam de turba dicit ad Iesum, Magister, dic fratri meo, usque & non est in Deum dives.

Ad sponfas benedicendas. Secundum Mattheum cap. ccxj. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Simile est regnum caelorum homini, usque pauci vero electi.

Pro velatione ancillarum Dei. Secundum Mattheum cap. ccxj. In illo tempore loquebatur Iesus cum discipulis suis in parabolis dicens, Simile factum est regnum caelorum homini, usque pauci vero electi.

Ad velandam maritatum. Secundum Iohannem cap. xxvij. In illo tempore respondit Iesus & dixit, Non potest homo, usque impletum est.

Item secundum Mattheum cap. clxxxv iij. In illo tempore venit Iesus in fines Iudaeae trans Iordanem, usque homo non separet.

In letania tempore belli. Secundum Lucam cap. cl. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Nolite solliciti esse, usque adicietur vobis.

Item secundum Mattheum cap. cclij. In illo tempore acceperunt ad Iesum discipuli eius secretis dicentes, usque hic salvus erit.

Pro Regibus. Secundum Lucam cap. ccxv iij. In illo tempore interrogavit Iesum quidam princeps dicens, Magister bone, usque vitam eternam.

Pro sterilitate terre. Secundum Marcum cap. lxxvj. In illo tempore, cum multa turba esset cum Iesu, usque & dimisit eos.

Ad pluviam postulandam. Secundum Mattheum cap. clx. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Misereor turbae, usque & discipuli eius cum eo.

Ad postendam serenitatem. Secundum Lucam cap. lxxx iij. In illo tempore factum est in una dierum, & Iesus ascendit in naviculam, usque obediunt ei.

Pro quacunque tribulatione. Secundum Lucam cap. cxxv. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Petite & dabitur vobis, usque spiritum bonum petentibus se.

In tempore mortalitatis. Secundum Mattheum cap. xxij. In illo tempore circumbat Iesus totam Galileam, usque secuta sunt eum turbae multae.

Pro iter agentibus. Secundum Lucam cap. lxxx iij. In illo tempore factum est in una dierum, usque & venti & mare obediunt ei.

Item secundum Mattheum cap. lxxx iij. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Eantes predicate dicentes quia, usque quam illi civitati.

Ad Missa votiva. Secundum Marcum cap. cxxvj. In illo tempore. Sedens autem Dominus Iesus contra gazophylacium, usque totum victum suum.

Pro quolibet amico. Secundum Lucam cap. ccxij. In illo tempore duo homines ascenderant in templum, usque exaltabitur.

Pro salute vivorum. Secundum Iohannem cap. clij. In illo tempore respiciens Iesus in discipulos suos dixit, Pater, quos dedisti mihi, volo ut ubi ego sum, usque & ego in ipsis.

Pro infirmis. Secundum Mattheum cap. lxxvj. In illo tempore, cum venisset Iesus in domum Petri, usque & abiit in domum suam.

Item secundum Lucam cap. lxxv. In illo tempore intravit Iesus Capharnaum, Centurionis autem, usque qui languerat sanavit.

Pro elemosynas facientibus. Secundum Lucam cap. clij. & in clxxx. In illo tempore dicebat Iesus ad quosdam, Vendite quae possidetis, usque panem in regno Dei.

Item secundum Mattheum cap. xlj. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Estote ergo & vos perfecti, usque reddet tibi.

Contra temptationem carnis. Secundum Mattheum cap. cxc. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Dico autem vobis quia quicumque dimiserit uxorem suam, usque qui potest capere capiat.

Pro petitione lacrymarum. Secundum Iohannem cap. xcij. In illo tempore dixit Martha ad Iesum, Domine si fuisses hic, frater meus non esset mortuus, usque crediderunt in eum.

Tom. II.

D D d ij

Tom. I. *Contra obloquentes. Secundum Lucam cap. xlviij. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Beati eritis cum vos oderint homines, usque multa in celo.*

In contentione. Secundum Lucam cap. cxv. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Impossibile est ut non veniant scandala, usque quod debuimus facere fecimus.

Pro pace. Secundum Iohannem cap. cxv. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis, usque sicut mandatum dedit mihi pater, sic facio.

In agenda mortuorum. Secundum Iohannem cap. lvj. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Omne quod dat mihi pater, usque in novissimo die.

Item secundum Iohannem cap. xciiij. In illo tempore dixit Martha ad Iesum, Domine si fuisses hic, frater meus non fuisset mortuus, usque in hunc mundum venisti.

Item secundum Iohannem cap. xxxv. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Sicut enim pater suscitavit mortuos, usque de morte ad vitam.

Item secundum Iohannem cap. lxv. In illo tempore dixit Iesus discipulis suis, Ego sum panis vivus, usque in novissimo die.

Item secundum Iohannem cap. cxij. In illo tempore. Tunc oblati sunt ei parvuli, usque abiit inde.

Item secundum Iohannem cap. xxxij. In illo tempore veniens Iesus in civitate Samaritana que dicitur Sichar, usque non sitiet in aeternum.

In uno codice regio ista leguntur, quæ non extant in Colbertino.

In scrutinio primo. Secundum Mattheum cap. cxij. Tunc oblati sunt parvuli ad Iesum, usque talum est enim regnum colorum.

Item in secundo scrutinio. Secundum Marcum cap. cvj. Afferebant ad Iesum parvulos, usque benedicebat eos.

Item in tertio scrutinio. Secundum Lucam cap. ccxvj. Afferebant ad Iesum infantes, usque taliam est enim regnum Dei.

In alio codice regio hæc quoque leguntur, quæ in aliis antiquis libris non inveni.

Quando ad Regem vel ad Principem itur. Secundum Lucam cap. cix. Ite, ecce ego mitto vos sicut agnos inter lupos, usque adpropinquavit in vos regnum Dei.

Pag. 714.
c. 103.

CETEROS LIBELLOS] id est, librum evangeliorum, psalterium, antiphonarium, breviarium, ut est in polyptico sancti Remigij Remensis, id est, ut ego interpretor, capitulare evangeliorum de circulo anni, in quo initia tantum & fines evangeliorum indicantur. Præterea librum de computo, alium de ordine baptismi, Martyrologium, Pœnitentiale, Passionale, canonum volumen, homilias quadraginta sancti Gregorij. Hos enim libros in supellectili Ecclesiæ commemorat idem polypticus.

IN EXEQVIIS MORTVORVM] Vide infra lib. 6. cap. 197.

Ibid. c. 104.

ADTVATÆ] In codice Thuano legitur *adnuptiata*, in Colbertino & in Sangallensi *adnullata*, in uno Vaticano *annullata*, in editione Basileensi *adnata*.

DEO OPITVLANTE] Codex Colbertinus, itemque Metensis, Palatinus, Bellocensis, Normannicus, Camberonensis, Parisiensis, Remensis, & Pithæanus habent *Domino opitulante*.

HIC INSER. CENSVMVS] Hæc est lectio codicis Palatini, Bellocensis, Metensis, Camberonensis, Rivipullensis, Thuani, Divionensis, Parisiensis, Remensis, Tiliani, Pithæani, & editionis Basileensis. Normannicus habet, *pro tempore his inserenda censimus*. Alij, *per tempora, jam emendata atque correctæ ac restituta scriptis confirmare optamus*. Certè ita legitur in

ipso Capitulari. Nos emendavimus Anselgismum ad vetusta Anselgii exemplaria, & majorem librorum numerum minori prætulimus.

DE SCRIBIS] In codice sancti Vincentij Metensis legitur: *De scriptoribus, ut non vitiose scribant*. In uno Vaticano, in Sangallensi, & in Colbertino: *Iubemus ut scriptores quique non vitiose scribant*. Sic etiam scriptum fuit in libro Caroli Molinzi.

NON VITIOSE SCRIBANT.] Magni quippe momenti est habere libros bene emendatos & correctos, ut legitur in cap. 68. & 103. hujus libri. Nam imperitii ac temerarij scriptores aliquando ita perturbabant sensum ordinemque verborum ut etiam in hac clarissima luce literarum infinita sint loca in veterum scriptis quæ nulla eruditorum industria sanare potest. Atque ob eam causam olim ars scribendi libros inter præcipua eruditorum studia censebatur, uti dictum est in Notis ad Agobardum pag. 145. & ostendit etiam Hugo Menardus in Notis ad Concordiam regularum pag. 825. Hieronymus in catalogo scriptorum ecclesiasticorum tradit Pamphilum martyrem manu sua descripsisse magnam partem operum Origenis: *Pamphilus Presbyter tanto bibliotheca divina amore flagravat ut maximam partem Origenis voluminum sua manu describeret, qua usque hodie in Casariensi bibliotheca habentur. Sed & in duodecim Prophetarum viginti quinque libri Origenis volumina manu ejus exa-*

Tom. I. *Tom. I.*
rata reperi, qua tanto amplector & servo gaudio
ut Crassi opes habere me credam. Paulinus Pref-
byter in vita sancti Ambrosij Episcopi Mediola-
nensis: Nec operam declinabat scribendi propria
manu libros, nisi cum aliqua infirmitate corpus
ejus attenuaretur. In veteti libro Prisciani MS.
in bibliotheca Colbertina hæc leguntur in calce:
Fl. Theodosius V. D. Memorialis sacriscrinij
epistolarum & adiutor Quæstoris sacri palatii
scripsi manu mea artem Prisciani viri disertissi-
mi grammatici doctoris mei in urbe Roma Con-
stantinopoli die V. Kal. Marcia Marturto V. C.
Consule. Alcunius quoque, vir tantus, libros
propria manu scribebat. Testis codex sacrorum
bibliothorum quem in Vallicellana bibliotheca exte-
rare Baronius ait ad annum DCCCLXXXIII. ubi
inter varia carmina, ista leguntur:

Pro me, quisque legas versus, orare memento.
Alcun dicit ego.

Testis etiam auctor annalium Anianensium, his
 verbis: *Dedit idem serenissimus Rex Augustus*
Anianensi canobio quatuor evangeliorum librum,
qui textus dicitur, cuius postea sunt mirabili sche-
mate compositi, ut unum electri aureolum confor-
met peripetasma, alterum vero eburis pulere ce-
latum distinguat iconisma. Quem librum ejusdem
Regis magister & didascalus propria manu des-
cripsit Alicunius, qui & Albinus, qui artium
liberalium apprimè fuit peritus: cuius libri multi
reperiuntur, quorum quidam de tractatu philoso-
phia seu dialectica, quiddamque de Trinitatis con-
scripti habentur confessione. Fecit & hunc evan-
geliorum librum, non cordis distantie proprio sen-
su, sed corporis propria scribente manu. Hinc-
marus quoque Remensis Archiepiscopus, vir pri-
marum in republica partium, librum Adalardi de
ordine palatii sua manu scripsit, ut ipse testatur
in epistola 14. cap. 12. Adalhardum senem &
sapientem Domini Karoli Magni Imperatoris pro-
prium & monasterij Corbeie Abbatem inter
primos Consiliarios primum in adolescentia mea
vidi, cuius libellum de ordine palatii & legi &
scripsi. De Simone Abbate sancti Albani legitur
in vitis xxiii. Abbatum ejusdem monasterij
quod postquam feliciter in curam pastoralem est
assumptus, non desit libros optimos & volumina
authentica & glossata tam novi quam veteris
testamenti scribere & ad unguem irreprehensibi-
liter preparare, quorum numerum longum foret
explicare. De eodem legitur quod duos vel tres
electissimos scriptores continuis in camera sua hono-
rifice sustinuit, unde librorum optimorum copiam
impretabilem ad unguem preparavit. Et paulo
post de eodem: Scriptorium quoque tunc tempo-
ris ferè dissipatum & contemptum reparavit, &
quasdam laudabiles consuetudines in ipso inno-
vavit, & ipsum ampliavit redditibus. Scriptorium
erat locus ubi scribæ manibus operabantur.
Locus iis, ut Brovverus ait, Fuldae fuit secessu
& reticentiæ studio singularis, cui Flaccus ma-
gister hos inscripsit verticulos.

Hic sedent sacra scribentes famina legis,
Necnon sanctorum dicta sacrata patrum.
Hic interserere caveant sua frivola verbis,
Frivola nec propter erret & ipsa manus.
Correctisque sibi querans studiosè libellos,

Tramite quo vello penna volantis eat.

Est labor egregius sacros jam scribere libros.

Nec mercede sua scriptor & ipse caret.

Tom. I.
 Scriptor mercede sua non caret: quia hi qui libris
 utuntur, gratiam semper habent ei qui scripsit,
 modo rectè & emendatè scripserit. Nam si ne-
 gligenter in hoc versatus fuerit, tum pro gratia
 querelas excitat, Sanctus Hieronymus in epistola
 ad Lucinium de inscitia & temeritate notariorum
 ac libratorum queritur his verbis quæ merentur
 heic transcribi. *Vnde si paragrammata reperi-*
eris, vel minus aliqua descripta sum qua sen-
suum legentis impediant, non mihi debes imputare,
sed tuis, & imperitia notariorum librariorumque
incuria, qui scribunt, non quod inveniant, sed
quod intelligant, & dum alienos errores emen-
dare nituntur, ostendunt suos. Vide Iurretum in
Miscellaneous ad Symmachum lib. 1. epist. 18. De
notariis quod ait Hieronymus, intelligendum vi-
detur de his qui notarum grammaticarum usum
callebant, artem sanè operosam admodum ac dif-
ficilem, & ex qua propter difficultatem operis &
notariotum inscitiam multa foedissima menda ir-
repererunt in veterum scriptorum libros, ut ante
me monuit vir summus Iacobus Cujacius lib. 9.
Observat. cap. 16. Extat in codice 874. biblio-
thecæ regie vetustissimus liber artis notariæ, in
cujus præfatione hæc leguntur: Multi sunt qui
incipiunt & volunt discere notas, sed paucorum
est gratia conferta. Videatur etenim mihi ars ista
similitudinem tenere salicis iuxta aquas positam;
ut quomodo rami ejus omni fructibus silvarum con-
ligare atque constringere possunt, ita etiam ars
ista omnem auctoritatem novi ac veteris testamen-
tum fidei velocissimè valde excipere potest. Et in-
frà: Sunt igitur aliqui qui dimitunt ad tertiam
partem, aliqui tamen ad medietatem. Et sunt plu-
rimum qui non dimitunt nisi ubi in fine dicitur
PLATEOLA. Et cum jam adjuvante Domino
Christo remeaverint ad portum, tunc jam inde-
sinenter nolunt (leg. volunt) dimittere quod per-
totum anni spatium laborare visi sunt. In colla-
tionem Carthaginensium cognitione 1. cap. 5. Petilia-
nus Episcopus partis Donatistarum ait: Notas
non novimus; neque ea natura rerum est atque
ipsarum, ut ita dixerim, literarum ut quisquam
notas legat alienas. Ob eam causam pars catho-
licorum habebat suos notarios, pars verò Dona-
tistarum suos, ut patet ex initio primæ & secundæ
cognitionis: Excipientibus quoque Ianuario &
Vitale notariis Ecclesie catholice, Viliore & Cres-
conio notariis Ecclesie Donatistarum. Ex ignora-
tionem notarum istarum emerferunt, ut dixi, tot
menda quæ passim occurrunt in veteribus libris,
velut in hac ipsa collatione Carthaginensi, ubi in
capite vigesimo primæ cognitionis legitur Edictum
enim propositis presentia tua, cum scribendum
esset presentia, ut in capite 69. ejusdem primæ
cognitionis: Pervidet jam hinc presentia tua.
In capite 108. habetur, In iudicio prudentia
tua pro presentia tua. Foedius aberratum est in
capite 138. tertij cognitionis, ubi idem Petilia-
nus sic alloquitur Marcellinum tribunum: Ego
tamen tuam desidero providere pronuntiationem
quid hoc loco sentias; ubi dubium non est quin

- TOM. I.** legendum sit *præstantiam*. Sunt & alia multa loca fœdissimè depravata per inscitiam notariariorum & temeritatem librariorum, quorum emendationem opportuniore tempore refero.
- Fig. 725. c. 106.** **NON SINT DESOLATÆ**] Beatus Rhenanus lib. 2. rerum Germanicarum pag. 93. *Omnia redundabant servis tam fiscalibus sive regis quam ecclesiasticis. Proinde radio servitutis multi monasticam vitam proficebantur. Vnde lex extat cætenus hoc fieri permittenti, ne pagi justis cultoribus destituantur.*
- Ibid. c. 107.** **TANTOS CONGREGET**] In codice Normannico legitur, *tantos congregare quantos consilium dari potest.* In Parisiensi, *tantos congregare quantis consilium dari potest.* In Remensi, *tantos congregare quantis consilium dari potest.* In Pithœano, *tantos congregare quantis subsidium dari potest.*
- Ibid. c. 109.** **PUELLÆ**] In uno codice Vaticano, in Colbertino, & in Sangallensi legitur *puellaris*, hoc est, puellares. Puto autem heic agi de puellis monasterio traditis in tenera ætate, quæ in codicibus mox laudatis adjectivè vocantur puellares quomodo monasteria puellaria.
- ET PVLSENTVR**] Dubitavi an expungerem has duas voces, quia non habentur in pleurisque vetustis exemplaribus, neque in editione Basileensi, neque demum in codice legis Longobardorum. Desunt enim in duobus Vaticanis, in Bellovacensi, Metensi, Normannico, Parisiensi, Camberonensi, Rivipullensi, Divionensi, Pithœano, Tiliano.
- SALVA CANONICA AVCTORITATE**] Vetus glossa addita in margine legis Longobardorum in uno codice regio: *id est, non fiat monacha ante x. v. annos, metu mortis aut raptu excepto.* Sed in hic glossa legendum est *ante x. v. annos, ut supra cap. 45. hujus libri.* Vide quæ adnotata sunt ad caput 44. Francofordiense.
- SI EVENERIT FAMES**] Caput istud tribuitur Liberio Papæ in codice xvi. librorum apud Binium. Sed hujus falsitatis auctor est Burcharius; qui edicti præterea mentionem omisit, ne qua Capitularium vestigia remaneret in hoc loco.
- INÆQUALITAS AERIS**] Statuta antiqua sancti Petri Corbeiensis cap. 3. *Si propter aliquam necessitatem cujuslibet temporis, hospitium, & inæqualitate aeris necesse fuerit, deputetur ei talis frater maturus de cujus conscientia omnes secus sint.* Anastasius Bibliothecarius in vita Stephani III. Postea verò beatissimus Papa pro nimio labore itineris atque temporis inæqualitate fortiter infirmatus est. Institutio sancti Angilberti Abbatis Centulensis de diversitate officiorum: *Per viam monasterij unâ cum populo accedentes ad portam beati archangeli Michaëlis, paradisum ingrediantur, & coram sancta nativitate oratione facta, post ostium medianum & per cocleam meridianam ascendentes, ad sanctum Salvatorem perveniant. Quod si ratio aeris hoc non permiserit, de sancta Maria per Longaniam terratenus usque ad ascensorium ipsius Longaniam, quo sursum ascenditur, veniant.* Inæqualitas alibi morbum significat, ut pleribus ostendit Hugo Menardus in Notis ad Concordiam regularum **TOM. I.** pag. 179. 638. 669.
- TRIBVLATIO**] Vita Alcuini: *Docuit etiam eum (id est, Karolum M.) per omne vite sue tempus quos psalmos penitentia cum letania & orationibus precibusque, quos ad orationem specialem faciendam, quos in laude Dei, quos quoque pro quacunque tribulatione, quinque etiam ut se in divinis exerceret laudibus decantaret.* In libro sacramentorum, inter orationes feriæ quartæ post palmas ista leguntur: *Perveniam ad te preces de quacunque tribulatione clamantium.* Et infra pag. 257. habetur Miila pro quacunque tribulatione. Aliam nos olim ex codice Colbertino edidimus post Notas ad Reginonem tit. VII.
- EDICTVM NOSTRVM**] Hinc collegimus in Notis ad Reginonem pag. 569. jejunia & supplicationes quæ tum extra ordinem injungebantur, auctoritate Principis interdum consuevisse decerni. Frustra enim Princeps tollerent necessitatem expectandi edicti, si ea nulla fuisset.
- FAMIS INOPIA**] Nihil frequentius in annalibus & veteribus monumentis illorum temporum quàm commemoratio famis quæ diversis temporibus & per multos annos sub Karolo & Ludovico afflixit populum Christianum. Frotharius Episcopus Tullensis epist. 26. *Cum his præteritis annis inopia famis multimodam ob ariditatem segetum vel grandinis irruptionem perpeffi fuerimus.*
- DE LIBERIS**] Istud caput sic paraphrasti. **Fig. 715. c. 114.** expofuit Beatus Rhenanus in libro secundo rerum Germanicarum pag. 94. *Libero homini non licebat sese addicere monasterio nisi consulo Principe. Nam quidam hoc faciebant, non studio pietatis, sed ut pericula bellorum & civilium functionum molestias evitarent. Quidam, quod opibus pollerent, à callidis monachis circumveniebantur illos velut piscem in nassam pelliciemibus. Huc quoque respexisse videtur Ioachimus Vadianus libro secundo de collegiis monasteriisque Germaniæ veteribus pag. 43. Francus quidem, inquit, tamesi liberum non esset monasterium ingredi nisi Principe consulo, quod jam tum essent quæ conditione delectati otium magis quàm pietatem sectarentur, tamen hoc amplius monachismo Alemanni favebant.*
- FUNCTIONE REG. FVGIENDA**] sive ut onus curiale declinet, ut verbis sancti Ambrosij utamur ex libro secundo adversus Symmachum. Vide Concilium primum Aurelianense cap. 4.
- DE OPPRESSIONE**] Caput istud reperitur descriptum in capite 17. Concilij Moguntini anni DCCCXLVII.
- PAUPERVM**] Hæc vox non habetur in antiquis exemplaribus, Vaticano, Thuano, Sangallensi.
- A POTENTIORIBVS OPPRESSI**] Anianus in interpretatione legis 9. Cod. Theod. de contrahenda emptione: *Sciant omnes, quicumque à potentioribus personis oppressi aut donaverint aut vendiderint, posse revocari.* Ad quæ vetus glossa in antiquissimo codice M. S. biblio-

TOM. I. theca regis sic habet: *Verbi gratia. Si in malo non fuerit vilis persona, potentior, ut iudex, minando requirit ab eo cur streverit. constringensque fisco coget multam pecuniam offerre, qui ob pauperitatem res suas cogetur tradere iudici, at postea revocari poterit.* Vide Iacobum Gothofredum ad hunc locum.

LATRONES] In auctario Sigeberti Aquincino scriptum est tantam fuisse famem anno **MCCXCVII.** in multis hac necessitate constructi contra consuetum vivendi usum latrones effecti, laqueo sunt suspensi.

NI SI SICUT] Rhabanus in eodem capite Concilij Moguntini: *nisi sicut in dominico capitulari olim factio precipitur.*

ITA SERVETUR] Hæc est lectio omnium ferme veterum exemplarium & editionis Basileensis. In Tiliana & Pithœana legitur, *sed omnimodo ita servetur.* Quæ lectio sanè habetur in codice Colbertino, in Rivipullensi, & Sangillensi.

DE MENDICIS] Beatus Rhenanus lib. 2. rerum Germanicarum pag. 95. referens leges aliquot Francorum: *Mendici per regiones vagari non permittuntur. Suos pauperes quaque civitates alio. Illis, nisi manibus operentur, nullus quicquam dato.*

VERA EST] Burchardus istam constitutionem refert ex Concilio Agathensi cap. 1. ubi non extat. Sic etiam Ivo in veteri codice sancti Victoris. Nam in editionibus legitur, ex Concilio Carthaginensi cap. 211. In Pannormia quoque lib. 3. cap. 161. refertur ex Concilio Agathensi cap. 1. Vide Notas ad Gratianum pag. 513.

PRÆSTAT] commodat, mutuum dat, ut dictum est in Notis ad Regionem pag. 569. Alibi præstare significat donare, ut in Concilio primo Hispanensi cap. 11. *si præstitum de suis rebus non fecit Ecclesia.* & in Concilio Toletano IX. cap. 3. *causam præstiti evidenter exponat.*

QVICUNQUE] Burchardus caput istud accepisse se ait ex decretis Iulij Papa usurariis missis cap. 125. Vide Notas ad Gratianum pag. 514. **PROPTER CUPIDITATEM**] Vide Iureti miscellanea ad Symmachum pag. 72.

NEGOTIVM] negoce Francis, id est, mercaturam, negotiationem. Vnde negotiari significat mercaturam exercere.

DIVIDIFFERRE] Vide Capitulare sextum anni **DCCCXIX.** cap. 10.

FILIOS HABENTES] Tilius & Pithœus ediderunt, *filios habentibus & uxores & omnino Christum predicantibus.* Sed omnia vetera exemplaria & editio Basileensis repugnant. Vtrobique enim scriptum est uti nos edidimus. Atque ita profectò legitur in canone secundo synodi Romanæ sub Silvestro, unde ista accepta sunt. Aneas Episcopus Parisiensis in libro adversus Græcos cap. 204. legit, *in septem testimonia filios & uxores habentes & omnino Christum predicantes.* Similis loquendi modus reperitur in capite secundo Francofordiensi, *nullus ex mancipiis ad illum pertinens beneficium fame moriatur.* Sic emendandum est diploma Arnulphi Ducis pro monasterio sancti Arnulphi Metensis; ubi pro eo quod Meurissius in historia Episcoporum Metensium pag. 113. edidit *mobilibus & immobilibus cum omni*

integritate seu adjacentiis ad se aspicientibus vel **TOM. I.** *perinentibus, in chartulario ex quo ista edita sunt legitur aspicientes vel perinentes.* Hinc apud Hincmarum in opusculo **L V.** capitulor. cap. 24. & in legibus sancti Stephani Regis Hungariæ lib. 2. cap. 3. *Testes autem & accusatores sine aliqua sine infamia, uxores & filios habentes, & omnino Christum predicantes.*

SI QVIS AD ECCLESIAM] Hæc constitutio Ludovico Pio tribuitur in vulgatis editionibus legis Longobardorum, in antiquis verò libris Karolo Imperatori, quod melius est.

ECCLESIAM INGRESI] Glossa vetus in uno exemplari regio legis Longobardorum: *Per hoc apparet Ecclesiam non dici emunitatem.* Vide infra lib. 5. cap. 279.

CONFITERI] Ad hoc verbum ista adnotat Nicolaus Boherius: *Nota processum criminalem in Ecclesia fieri posse.* Vide infra lib. 6. cap. 291.

TRADERE VOLVERIT] In antiqua editione & in vetustis exemplaribus legis Longobardorum legitur *maluerit*, apud Lindenbrogium verò *voluerit.* Glossa interlinearis in uno codice regio sic habet ad hunc locum: *Hinc debemus intelligere quòd ideo illi tradita erant ut ab ea distribuerentur & sub conditione.*

TESTIBVS LEGITIMIS] id est, viventibus eadem lege qua & ipse, ut ait eadem glossa.

STABILES PERMANEANT] Sive legitimis testibus sive non legitimis confecta sunt, valeant, ut est in eadem glossa.

VT PRESBYTERI] Vide infra lib. 5. cap. 40. & lib. 6. cap. 217.

SINE CAUSA] id est, irrationabiliter. Floardus lib. 3. cap. 21. de epistolis ab Hincmaro Archiepiscopo ad diversos scriptis: *Erpino Silvanellensi pro quodam homine quem irrationabiliter ab eo excommunicatum, ut compererat, intimat.*

PROMISSIONE FACTA] Leg. *promissionem factam secundum regulam firmiter teneat.* **TOM. I.**

SECUNDVM REGVLAM] Ita etiam in vulgatis editionibus legis Longobardorum. Sed in uno veteri codice legitur *secundum legem*, in alio *secundum regulam*, ubi postea vox *legem* reposita est supra lineam à manu antiqua, ut indicaretur, opinor, sic emendandum esse.

AD BIBENDVM] Editiones Tiliij & Pithœi addunt, *nisi quantum sufficit.* Sed hæc non habentur in antiquis exemplaribus. Translata autem huc sunt ex Capitulari tertio anni **DCCCIII.** ubi hæc clausula additur in codice sancti Remigij Remensis, ut illic monuimus. Vide Cæsarij Arelatensis homiliam quintam inter eas quæ à nobis editæ sunt.

VT MERCATVS] Burchardus caput istud tribuit Concilio apud sanctum Medardum præfente Karolo Imperatore. **Ibid. c. 139.**

DIE DOMINICO] Vide Notas ad Agobardum pag. 20. & ad Concilia Galliæ Narbonensis pag. 45.

VT NULLVS] Burchardus hanc constitutionem refert ex Concilio Autclianensi cap. 10. ubi non extat. **Ibid. c. 140.**

EXENIA] Sic scribebant per illas tempestates, Haiminus Presbyter in libro de miraculis

T O M. I. **S**ancti Vedasti cap. 6. *Exenia qua manus ejus invenire potuit, mihi quidem obtulit.* Sic legendum apud Ivonem par. 3. cap. 93. Vide eundem ibid. cap. 269.

E X E N I A] id est, munera. Capitulare Theodulfi cap. 16. & Attonis Episcopi Vercellensis cap. 33. *Si quis Presbyter invenit fuerit alicui Clerico aut laico munera dare aut dedisse ut Ecclesiam alterius Presbyteri subripiat.* Capitulare Ahytonis Episcopi Basileensis cap. 12. *Sciatis quia nemo per pecunias ordinandus est, nec per munera Ecclesiam debet occupare.* Hincmari capitula tit. 4. cap. 5. *Sæpe vos admoni de exemis superfluis contra sacras regulas pro Ecclesiis viduatis non dandis.* Idem apud Flodoardum lib. 3. cap. 28. scribit Sigloardo & Rodaldo pro quodam Presbytero cui consenserat, suadente Sigloardo, ut libello sua professionis à regimine plebis sibi commissa redderet se alienum, & alium in loco suo expeteret ordinandum, sed colladium quod habebat factum sibi celaverat, videlicet ut alumnus ejus sine consensu senioris sui in loco ipsius ordinaretur & quia venium reuadiare dolose fecerit.

Pag. 729. c. 142. **V T E P I S C O P I**] Caput istud ex Concilio Arelateni cap. 3. laudat Burchardus, Regino ex capite 142. Capitularium. Vide Capitula Karoli Calviti. xl. cap. 8. 9.

Pag. 730. c. 143. **V T D E C I M Æ**] Charta Vdalgarij Episcopi Helensis pro monasterio Atulensi data anno M C X L I I. *Locis enim prædicta parrochia juxta terminum sit Bisullunensi, & multa habeantur infra ejus terminum qua ad prædictam parrochiam pertinere dinoſcuntur, quia prædicta parrochia sub nostra diocesi constructa manet, decime, primitie, atque oblationes fidelium, qua juris esse debentur, nostra auctoritate terminari debent. Quia sic scriptum est in canonicali auctoritate: Decime & primitie in manu Episcopi consistunt.* Vide Addit. III. cap. 82.

Ibid. c. 144. **M E L I U S C O N S T R V A N T V R**] In uno codice Vaticano legitur, *melius à Presbyteris conserventur.*

Ibid. c. 145. **V T E C C L E S I Æ**] Burchardus refert ex Concilio Meldensi cap. 45. Gratianus ex eodem Concilio cap. 8. Male utrobique, uti dictum est in Notis ad Gratianum pag. 559.

C O N S E C R E N T V R] Regino addit, & *superflua altaria destruantur de Ecclesia.* Burchardus, & *ut superflua altaria destruantur.* Gratianus, & *superflua altaria destruantur.* Sed ista clausula in nullo veterum exemplarium extat quæ nos vidimus, neque in vulgatis editionibus Capitularium.

Ibid. c. 146. **V T P R E S B Y T E R I**] Apud Burchardum constitutio ista sumpta dicitur ex Concilio Remensi cap. 4.

L I N T E A M I N A A L T A R I B V S] Regino lib. 1. cap. 60. & Burchardus, *linteamina in altaria.* Sic etiam codex Metensis Vide Notas Hugonis Menardi ad librum sacramentorum pag. 197.

Ibid. c. 147. **A L T E R I V S P A R R O C H I A N V M**] Vide Capitula Herardi Archiepiscopi Turonensis cap. 29. qui addit *absque licentia sui Presbyteri.* Burchardus legit *alterius plebsanum eo nolente*, id est, nolente proprio Presbytero. Gratianus addit

in initio capitis: *Nullus Presbyter aut Diaconus alterius plebanum &c.* ubi Correctores Romani rectè adnotant has duas voces *aut Diaconus* non extare in Concilio Nannetensi, ex quo caput istud descriptum est, neque in Capitularibus, neque apud Burchardum. Sanè non extant in Colbertino Gratiani codice.

M I S S A M C A N T A R E] id est, celebrare, ut palam est vel ex capite 431. libri septimi Capitularium. Admonitio synodalis antiqua: *Nullus in alterius parrochia Missam cantet absque proprii Presbyteri voluntate & rogatu.* Attothar Proprii in epistola ad Ludovicum Pium, quæ est centesima septima inter Bonifacianas: *Hortari me Fortwinus cantare in illa Ecclesia.* Notitia traditionum Ecclesie Salisburgensis apud Canisium to. VI. pag. 1155. *Omnibus Presbyteris contra dicitur ut nemo ibi cantaret Missam.* Hincmarus epist. 41. pag. 697. *ad altare Ecclesie mee cantare possent.* Concilium Duziacense parte 4. cap. 7. *ut Missam Presbyteri non cantarent.* Dithmarus lib. 7. pag. 100. de Thieddego Pragensi antistite. *Paralyticus autem erat, & præ manuum tremore assiduo sine assistantium auxilio Presbyterorum Missam canere non potuit.* Fratres Ioannes & Petrus S. R. E. Presbyteri Cardinales & apostolicæ sedis Legati in epistola data anno M C X X I X. ad Canonicos sancti Alexandri Pergamensis edita à R. P. Celestino in libro 22. historie Pergamensis pag. 428. *Vestra namque intererit sacerdotem aut Clericum idoneum invenire, inventum verò in eis collocare; quem si non poteris Episcopus canonica ratione repellere, & canendi licentiam & curam commendabit animarum.* Primus pœnitentialis Andegavensis à Ioanne Morino editus in appendice operis de pœnitentia pag. 36. *Roget Presbyterum ut Missam cantet pro eo.*

V T V N V S Q V I S Q V E] Burchardus istam constitutionem accepisse ait ex capite 48. Concilij Carthaginensis. Sanè in Concilio Carthaginensi tertio cap. 49. habetur sententia istius capitis, sed non iisdem verbis. Itaque Burchardus non descriptit ex Concilio Carthaginensi, sed ex Reginone. Admonitio synodalis antiqua ad Presbyteros: *Res & facultates quas post diem ordinationis vestra acquiritis, ad Ecclesiam ad quam titulati estis pertinere sciatis.* Vide Isidorum Pelusiotam lib. 2. epist. 127. Capitulare quintum anni D C C C X I V. cap. 6. Flodoardum lib. 3. cap. 26. ubi agit de epistola ab Hincmaro scripta ad Theodulfum Comitem, Bignonium in Notis ad appendicem Martulli pag. 958. & 964.

P O E N I T E N T E M] Admonitio synodalis antiqua: *Nullus pœnitentem invitet carnem manducare & bibere vinum, nisi pro eo ad presens eleemosynam faciat.*

I N V I T E T] In codice Palatino, in regio, Colbertino, Trecenti, & meo, tum etiam infra lib. 5. cap. 53. legitur *cogat.* Sic etiam in suo exemplari legebat Heraldus Turonensis Archiepiscopus, ut patet ex capite 26. capitulorum ejus. In titulo sanè scriptum est: *De pœnitentibus non cogendis.* ubi codex Divionensis addit, *ad manducandum vel bibendum.*

V N V M V E L D V O S D E N.] Hæc est lectio veterum exemplarium Normannici, Tiliani, Divionensis,

Tom. I. Divionensis, Rivipullensis, Thuani, Remensis, & editionis Basileensis, Colbertinus, Bellovacensis, & Metensis habent, unum aut duos denarios. At in codice Palatino, in regio, Pithæano, Trecentis, Camberonensi, & meo scriptum est, unum aut duos vel tres. In Sangallensi, unum aut duos vel tres.

pag. 731. CHARTAS SCRIBAT] Nota, inquit hoc loco Nicolaus Boherij, Presbyterum notarium esse non posse. Postea tamen licuit.

CONDYCTOR] id est, generalis administrator, ut ait glossa interlinearis in uno codice regio legis Longobardorum. Alia glossa sic habet: id est, ministerialis, si laicus est senior, vel ut possit conducere Ecclesiam ab Episcopo. Admonitio synodalis antiqua: Nullus vestrum usuras exigat & conductor sui senioris existat. Inquitio vetus episcopalis cap. 41. Si usuras exigat, & conductor sui senioris existat. Ildorus Clarus Episcopus Fulginas oratione 21. in sermonem Domini in monte: Abutuntur homines sacerdotibus tanquam mancipiis ad vilissima quaque officia, ad prophana negotia, ad mercatorem. Plerique vero non expellunt dum accersantur, sed ipsi ultro se offerunt, neque ullum quamvis abjectissimum officij munus devertant, modo inde aliquid lucri assequi possint sperent. Vide Notas ad Agobardum pag. 64.

SVI SENIORIS] Hæc est vera lectio. In codice tamen legis Longobardorum legitur suis senioribus. Quam lectionem habent etiam vetera Capitularia exemplaria Palatinum, Colbertinum, & Sangallense. Normanicum habet suis senioris.

Ibid. c. 153. IN ECCLESIA] De hoc argumento pluribus dictum est ad Reginonem pap. 557. & sequentibus.

Ibid. c. 154. VI VNVSQVVSQUE] Burchardus ait se accepisse hanc constitutionem ex capite 26. Concilij Moguntini.

CAPITVLA DE MAIOR.] In veteri codice Oxoniensi ex quo Spelmanus edidit Capitulare Episcoporum anni docti, sequebantur post caput ultimum tituli de capitalibus criminibus. Majora vitia sunt octo, quæ apud Bedam & Reginonem explicantur, id est, superbia, vana gloria, invidia, ira, tristitia, avaritia, ventris ingluvies, luxuria. Minora vitia sunt, furtum, falsum testimonium, & similia, ut idem Beda ait.

VITIIS] Vvalterius Episcopus Aurelianensis addit, seu etiam viribus. Sed hæc verba mendose irrepererunt in hunc locum.

Ibid. c. 155. VI PRESBYTER] Burchardus citat ex Concilio Vormaciensi cap. 10. Inter capitula excepta ex Capitularibus Regum Francorum, quæ à Spelmanno edita sunt sub nomine Egberti Archiepiscopi Eboracensis, istud sic legitur cap. 22. Vi Presbyter eucharistiam habeat semper paratam ad infirmos, ne sine communione moriantur. Citat autem hoc caput Ioachim Vadianus in libro sexto de eucharistia pag. 215.

PARVVLVS INFIRMVS] Vide Notas ad Reginonem pag. 551.

VI PRESBYTER] Constitutionem istam Burchardus adscribit Concilio Meldensi.

Ibid. c. 156. DVAS AMPVLLAS] Multum hæc differunt Tom. II.

Tom. I. crepant antiqui libri & editiones. Nam editio Tibana, Basileensis, & prima Pithæana habent uti nos edidimus. Secunda & Lindenbrogica, tres ampullas. Nimirum hæc pars istius capituli mutata est prout varie fuerunt provincialium ac temporum consuetudines. Vetus temporibus in provincia Belgica secunda mos erat ut Presbyteri duas tantum ampullas secum deferrent. Itaque in codice Capitularium Remensi & in Bellovacensi scriptum hoc loco est duas ampullas. Istud confirmari potest ex libro miraculorum sancti Vedalli Episcopi Atebatensis apud Bollandum to. I. Februarij pag. 808. ubi mentio est olei ad baptizandum tantum & ad infirmos unguendos: Unde factum est ut Dominus Hildebrandus & universi successores Bellovacensis Ecclesie inde sumerent oleum tam ad baptizandum quam ad infirmorum unctiorem. Postea cum mutatus fuisset hic ritus, in eisdem codicibus Remensi & Bellovacensi jugulata est vox duas, eique superposita vox tres, quæ est ex emendatione. In Camberonensi verò erasa est cullelli ope tota ferme ista clausula, pro qua hæc substituta sunt à manu antiqua: aliam ad oleum catechuminorum, tertiam ad unguendos infirmos. Itaque in veteri libro pontificali Ecclesie Remensis sic legitur: Feria quinta majoris hebdomade, id est, in cena Domini, mane primo, mansionarij ordinent omnia que sunt necessaria ad consecrationem chrisimatis, ampullas tres de oleo mundissimo plenas ponentes in sacrario, unam ad oleum pro infirmis, alteram ad chrisina, tertiam verò ad oleum ad catechuminos unguendos. Ob eandem rationem, ut opinor, tria olei genera distinguit Manasses Episcopus Cameracensis anno M C I. in literis pro Ecclesia de Burnchem, quæ ab Andrea Duchesnio editæ sunt inter probationes historie Ghisnensis pag. 63. Statuimus quoque oleum infirmorum, oleum baptisimatis, & sanctam chrisina ab Episcopo vel à ministris eius nullatenus abnegandum. In Belgica prima & in Germania nonnullæ dioceses tribus ampullis agebant, alie duabus: Regino, qui in Belgica prima morabatur, lectionem retinuit quæ duas ampullas habet. Sic etiam codex Metensis & Palatinus. Idem usus fuit apud Helvetios, ut patet ex ordine librorum catholicorum qui in Ecclesia Romana ponuntur ad legendum in vetustissimo codice M S, sancti Galli: & preparantur ampulla dua cum oleo. At tribus ampullis utebantur Presbyteri qui in Moguntina provincia habitabant, ut patet ex Burchardo, qui tres ampullas hæc legit, & ex libris Fuldensibus ab Heroldo laudatis in præfatione ad leges antiquas. Apud Misenenses quoque trium ampullarum usus servabatur, ut colligitur ex homilia quam Cochlæus ex veteri pontificali descripsit quod extabat in Stolpensi arce Episcopi Misenensis, & in libro secundo miscellaneorum edidit pag. 138. Hodie tribus modis consecratur oleum, oleum pro infirmis, & pro populo, oleum principalis chrisimatis, & oleum ad unguendos catechuminos & neophitos. In provincia Lugdunensi quarta usus erat trium ampullarum. Ita docet vetus liber pontificalis Ecclesie Senonensis qui nunc extat in bibliotheca regia, in quo hæc leguntur: E E e e

TOM. I.

Incepit ordo in die cæna Domini. Feria V. majoris hebdomada, id est, in cæna Domini, mane primo, mansionarij ordinent omnia &c. ut supra in pontificali Ecclesiæ Remensis. Eundem usum fuisse provincie secundæ Lugdunensis probat vetus alter liber pontificalis Ecclesiæ Rotomagensis ab Hugone Menardo laudatus in Notis ad librum sacramentorum pag. 80. ubi eadem verba habentur quæ paulo antè descripta sunt ex libro pontificali Ecclesiæ Remensis. Extant autem hæc ipsa etiam in Ordine Romano. Vfus iste provincie Lugdunensis secundæ confirmari potest ex eo quòd in codice Normannico, tamenesi de duabus tantum ampullis agat in initio capituli, in calce tamen tertie ampullæ mentio reperitur. Ex alijs Capitularium vetustis exemplaribus nulla observatio similis profertur potest, quia eorum origo nescitur. Sufficiet itaque adnotare eorum lectiones. Duo Vaticana, Tiliatum, Divionense, Tuanum, Rivipullense habent duas ampullas. Sic etiam legitur in Pithæano, Parisiensi, Remensi, Normannico. Sed tamen iidem libri, pro eo quod heic legitur *vel infirmos*, habent *tertiam ad infirmos*. Vnus codex Vaticanus, regius, Trecentis, Colbertinus, Sangallensis, meus legunt *tres ampullas*.

Ibid. c. 137.

HABENT ET AD MED.] Codex Tilianus, Divionensis, & Thuanus; *habent, ad medietatem laborent, & de.* Ita etiam in Palatino, Metensi, & uno Vaticano, & apud Reginonem, Normannicus, Remensis, & editio Basileensis, *habent, ut ad medietatem.* Editio Tiliana & prima Pithæana, *habent quod ad medietatem.* Ita etiam in codice Colbertino. Vnus Vaticanus habet *quo.* In secunda editione Pithæana, tum etiam in codice Parisiensi scriptum est, *habent unde ad medietatem laborent, & de.* Bellovacensis & Rivipullensis, *habent unde ad medietatem laborent, de.*

Pag. 712.
c. 138.

DE ASSUMPTIONE S. MARIÆ] Superfedit Karolus definiendæ huic rei donec interrogaverit Episcopos, ut opinor, regni sui. Huc enim referri debent hæc verba, *interrogandum relinquimus.* Postea cum illi in Concilio Moguntiaci congregati anno DCCCXII. respondissent eam festivitatem reponendam esse in catalogo, Ludovicus Pius eam celebrari iussit, ut patet ex capite 35. libri secundi Capitularium. Observavit istud ante me Ioachimus Vadianus in libro primo de monasteriis collegiisque Germaniæ veteribus pag. 10. *De assumptione sanctæ Mariæ Carolus interrogandum reliquit, Ludovicus filius persuasus festivam esse iussit.* Ab illo tempore frequens mentio est istius festivitatis apud veteres; eique stabilendæ fabricata est homilia quædam sancto Hieronymo tributa, quæ nunc quoque extat in tomo nono operum ejus pag. 53. in editione Niveliana, & à Floardo commemoratur lib. 3. cap. 5. de Hincmaro: *Libellum quoque de oru sanctæ Dei genitricis Mariæ, sed & sermonem beati Hieronymi de ipsius Domina assumptione scribi fecit.* Attamen hæc homilia contradictionem passa est, propter quorundam duritiem qui falsam eam esse dicebant. Testis idem Floardus in capite 23. ejusdem libri: *Item pro libello historiæ de oru*

sanctæ Mariæ, & homilia beati Hieronymi de assumptione ipsius Dei genitricis, qua quidam monachus Corbeiensis monasterij non esse recipienda contendebat. Ad quæ respondet idem Dominus Hincmarus præfatam historiam nos habere ad lectionem, non ad profendum auctoritatem; homiliam verò eandem à sancto Hieronymo asserit catholicè dictam, sicut & filius & caucela sensus & intellectus & alia certa indicia monstrant, & certa persona, per quas de partibus orientibus tempore certo delata ad regiones nostras pervenit, fidem faciunt. Apud Pamelium tomo secundo liturgicorum pag. 388. assumptio beate Mariæ ponitur inter festivitates, hoc modo: *Huc usque præcedens sacramentorum libellus à beato Papa Gregorio constat esse editus, exceptis his quæ in eodem in navitate vel assumptione beate Mariæ, præcipue verò in quadragesima, virgulis antepositis, lectoris invenitur jugulata solertia.* At in vetustissimo codice Ecclesiæ Lugdunensis, quem suspicor scriptum esse ævo saltem Karoli Magni, nulla illic navitatis aut assumptionis beate Mariæ mentio, & in eo hæc tantum leguntur: *Huc usque præcedens sacramentorum libellus à beato Papa Gregorio constat esse editus, exceptis his quæ in eodem in quadragesima virgulis antepositis lectoris invenitur jugulata solertia.* Post edictum Ludovici, assumptionis beate Mariæ memoria in omni regno Francorum celebrata est præcipua veneratione. Narrant enim Anastasius Bibliothecarius Paschalem Papam dedisse Ecclesiæ beate Mariæ ad præsepe vestem de chrysolavo habentem historiam qualiter beata Dei genitrix Mariæ corpore est assumpta. Leo IV. in privilegio Ecclesiæ Ham-maburgensis numerat assumptionem sanctæ Mariæ inter dies festos quibus Anshario Archiepiscopo & successoribus ejus concedit usum Pallij. Floardus in poemate de Pontificibus Romanus pag. 591.

Tandem clara dies Regina assumptionis colit Regiparentis adest.

Prætermittæ est in hoc loco & in edicto Ludovici Pij navitas beate Mariæ. Vnde collegit Baronius Gallicanam Ecclesiam etiam temporibus Karoli M. & Ludovici Pij eam ignorasse. Et tamen ejus mentio extat in charta synodi Suesionensis anni DCCCLXII. pro monasterio S. Dionysij. Eadem ignoravit festum conceptionis beate Mariæ per multa secula, quod Hispanis quoque antiquitus ignotum fuisse puto. Neque enim mihi placet quòd quidam ejus antiquitatem in Hispania colligunt ex decreto Erygij Regis adversum Judæos, in quo enumerantur dies festi qui ab isdem Judæis sollicita devotione observandi sunt, & in his primo loco ponitur festum sanctæ virginis Mariæ quod gloriosa conceptio ejusdem genitricis Domini celebratur. Heic enim non agitur de conceptione beatissimæ virginis, sed de conceptione Christi, quæ adnuntatio sanctæ Mariæ matris Domini vocatur in vetustis martyrologiis; pro quo in libro Comitatus MS. in bibliotheca Ecclesiæ Bellovacensis scriptum est: *In conceptione sanctæ Mariæ.*

VT SACERDOTES] Burchardus pro more suo caput istud tribuit Concilio Aurelianensi. Sic etiam Ivo, quia Burchardum describebat.

Pag. 712.
c. 139.

Tom. I.
 Ibid. c. 161. **DE EBRIETATE**] Mirum nemini videri debet quod Princeps tantus quantus erat Karolus M. ebrietatem fugiendam esse moneat, vir aliunde, ut Eginhardus tradit, *in cibo & potu temperans, sed in potu temperantior, quippe qui ebrietatem in qualicumque homine, nedum in se ac suis, plurimum abominabatur.*

Pag. 735.
 c. 2. **ECCLESIAE CVRAM GEREREMVS**] Capitula Karoli Calvi tit. 2. cap. 1. *Ecclesia vobis ad gubernandum commissa.* Præceptum Ludovici Pij pro monasterio Landeveneci apud Henfchenium & Papebrochium to. 1. Martij pag. 260. *cum universali Ecclesia Deo dispensante nobis commissa.* Vide Notas ad Agobardum pag. 21.

Pag. 736.
 c. 5. **A POPVLIS**] In codice Parisiensi legitur *apostolis*, certo mendo. Similes errores nos olim emendavimus in libro tertio Salviani de gubernatione Dei pag. 48. & apud Agobardum in capite septimo apologetici.

Pag. 738.
 c. 7. **LEIVNA INDICTA**] Vide supra lib. 1. cap. 47. & lib. 5. cap. 152.

ET VTI ETIAM] Hæc constitutio Karolo M. tribuitur in libro secundo legis Longobardorum. **VT LIBERIVS POSSIT**] id est, ut integra libertas sit orandi Deum, ne Christiani ab oratione avocentur, mercata & placita die dominico prohibeantur. Glossa vetus in uno codice regio legis Longobardorum: *Vi dies dominicos liberius possint homines colere, & mercata & placita prohibeantur illis diebus. Vel aliter. Et ut liberius & mercata & placita feri possint, in die dominico feri prohibeantur.* Itaque in altero codice regio ad verba *ut liberius feri possit* adnotatum est supra lineam, *scilicet in aliis diebus.*

Ibid. c. 9. **EPISCOPI VEL COMITES**] Flodoardus lib. 3. cap. 23. de epistolis Hincmari: *Villeberto Cahalannensi rescribit ad ipsius consulta pro Gangulfo Comite ut de his que contra eum se fecisse vel negabat quædam vel confitebatur aliqua, iuxta præceptum apostolicum leniter ageret, quatinus in hoc legem Christi, caritatem scilicet, adimpleret, & ad satisfactionem dilectionemque sui utrumque posset & industria eundem Comitem provocans, illi suam clarescere benignitatem permitteret.*

Pag. 739.
 c. 15. **PERICVLVM**] Hæc est lectio editionis Basileensis & veterum exemplarium Colbertini, Trecentis, Sangallensis, unius Vaticani, Rivipullensis, & Thuanus. In Normannico legitur *peculium*, haud dubie pro *periculum*. Tilius & Pithæus ediderunt *pluvium*. Quo modo scriptum est in libro Pithæano, in Parisiensi, & in Divionensi. In Remensi primò scriptum fuit *pluvium*. Sed postea emendatio reposuit *pluvium*. Codices Bellocensis & Tilianus habent *pluvium*.

Pag. 741.
 c. 10. **MISSAM S. MARTINI**] id est, diem sancto Martino festum. Hæc interpretatio non indiget probatione. Frequenter in veteribus libris & scriptoribus legitur Missam sancti Martini, sancti Ioannis, Apostolorum Petri & Pauli, sancti Andree, sancti Michaelis, sancti Bonifacii, sancti Remigij, sancti Albini, sancti Felicis, sancti Marcellini, sanctæ Balthildæ, sancti Nazarij, sancti Philiberti, sancti Galli, sancti Clementis, sancti Aniani, sancti Lamberti, sancti

Tom. II.

Tom. I.
 Juliani, sancti Mauricij, sancti Bavonis, & omnium sanctorum. Vvormius lib. 3. Fastorum Danicorum exhibet vetus Kalendarium Runicum ante trecentos annos scriptum, cum interpretatione Latina. In eo Kalendario vocabulum Missæ accipitur pro festo; ut *Paulus Messa* mense Ianuario, pro quo Vvormius rectè vertit *Pauli festum*. Mense Februario *Matthias missa*. Maio *Crusis missa*. Iunio *Ioans missa & Petrus missa*. Iulio *Iacobs missa & Olafis missa*. Et sic in ceteris mensibus, ne singulos commemorem.

DE OMNI CONLABORATO] Sirmondus in Notis ad Capitula Karoli Calvi pag. 780. c. 22. hanc constitutionem tribuit Karolo Magno. In quo illum puto falsum esse.

VNSQVISQ; P. S. DIOCESIM] id est, unusquisque Archiepiscopus per suam provinciam suscipiat curam proponendi capitula à Principe constituta. Quod ita fiebat ut in proximo placito rationem reddere tenerentur Archiepiscopi an paritum in hoc fuisset iussioni Imperatoris, ut patet ex epistola 28. Frotharij Tullensis.

HETTI ARCHIEPISCOPVS] De hac Hetti Treverensis Archiepiscopi legatione agit, ut puto, Frotharius Episcopus Tullensis epist. 18.

QUANDO POTVERIT] Iubet Ludovicus ut Ebbo Remensis Archiepiscopus legationem istam exerceat in Remensi provincia, *quando potuerit*. Istam clausulam Henfchenius in Notis ad vitam sancti Anscharij to. 1. Februarij pag. 404. interpretatur de legatione Ebbonis ad septentrionales regiones, pro qua illum abesse interdum oportebat à sua provincia, tuncque curam missatici implendi in ejus absentia commissam esse Rothado Episcopo. Ego verò arbitror clausulam illam simpliciter additam quia Ebbo frequenter erat in palatio, adeoque substituendi erant qui locum absentis implerent. Flodoardus lib. 2. cap. 19. *Dum frequenter igitur Ebbo Præsul in palatio tunc moraretur.*

RHYOTHADVS EPISCOPVS] Sueffionensis.

RANGARIVS EPISCOPVS] Noviomensis, qui Concilio Parisiensi interfuit anno **DCCCXXIX**. Ad eum extat epistola Amalarij in tomo septimo Spicilegij Dacheriani pag. 165. Hinc ergo illustrari poterit catalogus Episcoporum Noviomensium.

DONATVS COMES] Heroldus habet, *Donatus & Ingobertus Comes*. Codex Thuanus, *Donatus & Ingobertus Com.* Palatinus, Sangallensis, Colbertinus, & Rivipullensis, *Donatus & Ingobertus Comites.*

DONATVS COMES] Melodunensis. Adrevaldus Floriacensis lib. 1. de miraculis sancti Benedicti cap. 25. *Aderant in eodem placito missi à latere Regis Ionas Episcopus Aurelianensis & Donatus Comes Melidunensis.* Hincmarus in narratione de villa Noviliaco cap. 4. *Domnus Hludowicus Imperator donavit ipsam villam Noviliacum Donato in beneficio.* Et infra: *Donatus de infidelitate ejus comprobatus ipsi Imperatori questum sacramentum juravit, & comitatum Mivridunensem & villam Noviliacum cum suis appendicijs Imperatori ab eo abstulit.* Idem anno **DCCCXXVII**. missus est in Hispaniam Tarraconensem, quæ tum Marcæ Hispanica dice-

E E e ij

Tom. I. batur, ad componendos provincie illius motus. Eginhardus: *Imperator Helisachar Presbyterum & Abbatem, & cum eo Hildebrandum atque Donatum Comites ad motus Hispanice Marce componendos misit.* Anno dein DCCCXXXVII. in eandem provinciam iterum missus est cum Bonifacio Comite & Adrebaldo monasterij Flavinianensis Abbate, ut querelas adversus Bernardum Ducem illarum partium propositas audirent; quemadmodum testatur auctor vite Ludovici Pij. Ejsdem Donati, ut opinor, mentio extat in Capitulis Karoli Calvi tit. XIV. pag. 70.

VVILLIBERTVS ARCHIEPISCOPIVS] Rotomagensis. In veteri codice MS. bibliothecæ imperatorie, ex quo prodiit codex Carolinus à Grefsero editus, scriptum est in principio majusculis literis.

LIBER VVILLIBERTI ARCHIEPI. Docet nos ita Petrus Lambecius in libro secundo commentationum de bibliotheca Cæsarea pag. 321. & mox addit sibi dubium non esse quin per Archiepiscopum Vvillibertum, ad quem codex iste olim pertinuit, intelligi debeat Vvillibertus Archiepiscopus Rotomagensis, qui illum sibi comparaverit post mortem Karoli M. ex bibliotheca ipsius.

ALBRICVS EPISCOPIVS] Lingonensis. Ejus esse videtur epistola trigesima eorum quæ sub Frotharij Tullensis Episcopi nomine editæ sunt.

Pag. 745. c. 26. CVM OMNIB. EPISCOPIIS] Reperi in chartulario Ecclesie Viennensis veterem querelam ab Agilnato Archiepiscopo adversus Vvigericum Comitem propositam in solenni Missorum dominicorum conventu cui Remigius Lugdunensis Archiepiscopus & alij quatuor Episcopi intererant cum Comitibus undecim & viginti vassillis dominicis. Hinc ergo valde illustrari potest hic locus & agnosci quoniam modo fierent istiusmodi conventus.

Pag. 746. c. 29. NVLLA SVB ROMANA] Burchardus, qui partem aliquam istius capituli descripsit, accepisse se ait ex Concilio apud Silvanctium presente Ludovico Rege cap. v.

PANES CIVILES] qui alibi gradiles vocantur, quia de gradibus palatij palam accipiebantur. Vide Cujacium lib. 26. Observat. cap. 17. & Iacobum Gothofredum in Notis ad l. 1. 4. 6. Codicis Theodos. de annonis civicis & pane gradili.

ALIENATIONIS VERBVM] Ianus à Costa in librum primum Decretalium pag. 261. Alienationis nomine intelligitur quæcumque traditio perpetua omnisque conditio impedita rei ecclesiastica. Sic enim interpretandum esse censeo quod viris eruditissimis negotium fecerit in d. cap. Nulli. Alienationis verbum continere venditionem &c.

INTERDICTA INSTRUMENTA] Ita editiones & codex Metensis ac Rivipullensis. Reliqui habent *strumenta*; nisi quod in uno Vaticano & in Pitheano scriptum est *strumenta* vitio librarium. Ivo quoque Carnotensis heic *strumenta* habet, non quidem in libris editis, sed in veteri codice MS. sancti Victoris Parisiensis. Franciscus Pitheus sic edidit in capite octavo Novellæ 124. apud Iulianum antecessorem; cum

instrulto strumetiæque suo. Concordia regularum Tom. I. pag. 607. ex regula sancti Isidori: *strumentorum custodia.* Nihil vulgatus in veteribus libris, presertim verò in antiquis exemplaribus formularum Marculfi.

SI PRINCEPS] Burchardus caput istud Pag. 747. tribuit eidem Concilio Silvanctensi cui adscrip. c. 30. serat caput quod antecedit. Imposuit autem hæc Burchardi fraus auctori glossæ capituli istius in libro tertio Decretalium, titulo *De rerum permutatione*, ubi ita scriptum est: *Quæsitum fuit in Concilio isto utrum Ecclesia possit rem immobilis permutare cum Principe. Stant Concilium quod si Princeps voluerit permutare rem immobilis cum sanctis locis & ab eis rem aliam accipere & de communi voluntate permutationem facere, hoc licitum sit, dummodo causa rationalis hoc exposcat. & res quam Principi præstiterit major fuerit vel saltem æqualis. & super hac permutatione Principis sancti promulgetur.* Vide Notas Antonij Augustini ad hunc locum in prima collectione Decretalium.

PRAGMATICA SANCTIONE] præcepto, ut loquebantur ævo Capitularium. Hujusmodi præceptum Arnulphi Imperatoris pro Ecclesia Pataviensi extat in tomo primo Metropolis Salisburgensis pag. 350.

PROPTER PROVISIONES] Hæc constitutio repetita est in Concilio Moguntino anni DCCCXVII. cap. 18.

DE CAUSIS] Caput istud & sequens defunt Ibid. c. 33. in antiquis exemplaribus Vaticanis, Palatino, Metensi, Divionensi, Sangallensi, Tiliano, Rivipullensi, Thuano, Bellocensibus, Camberonensi, Colbertino. Defunt etiam in editione Basiliensi. In Remensi prætermissa erant; sed postea addita sunt à manu antiqua in scheda codici adjecta. Extant autem suis locis in libro Pitheano, in Parisiensi, & in Normannico. Vnde colligi debet primam editionem Ansegisii non habuisse hæc duo capita, addita verò fuisse in posteriori. Nam Hincmarus in Quaternionibus Karolo Calvo oblati pag. 430. in editione Cellotij caput *De his qui injuste super alios querelas faciunt* laudat ex libro secundo Capitularum imperialis. Et Concilium Trosleianum cap. 6. caput *Vi Ecclesia antiquitus constituta* refert ex secundo libro Capitularium cap. 47. Quod verum esse non posset si duo illa capitula jam tum inserta non fuissent in hoc loco.

VNDE SVST. SE POSSINT] In antiquis Pag. 748. exemplaribus Pitheano, Parisiensi, & Normannico legitur: *unde se suscitare possint.* In Remensi verò: *unde suscitare possint donec ad eorum perveniantur justitiam.*

TANTOS CLAMORES] In Remensi codice legitur *tantas clamores.* Vide quæ de hoc Gallicismo supra diximus pag. 1006.

CAVSANDI] id est, litigandi, causam agendi, ut rectè ista explicat Hugo Menardus in Notis ad Concordiam regularum pag. 141.

CVM HONORE ET SOBRIETATE] Ibid. c. 31. Hæc non habentur apud Reginonem. Pato autem heic insinuari fidelibus festos Pasche dies transigendos esse absque luxu & temulentia, ut Christianos deceat. At hodie omnia in diversum mutata

Tom. I. sunt. Vide Notas ad Agobardum pag. 21.

ASSYMPTIONEM S. MARIÆ] Vide quæ de hoc argumento dicta à nobis sunt supra pag. 1171. & Notas ad Gratianum pag. 365.

PURIFICATIONEM S. MARIÆ] Hæc sola sanctæ Mariæ festivitas olim celebrabatur in Ecclesia. Addita deinde est assumptio, tum conceptio, præsentatio, annuntiatio, ac visitatio. Ingeniosa posterorum diligentia ultra progressa festum desponsationis sanctæ Mariæ reperit, auctore Petro Aurato ex sodalitate Dominicanorum, qui anno MDCXVI. novæ istius festivitatis officium composuit & Paulo III. obtulit approbandum, ut Ferrucius Loctrus testatur in libro sexto Mariæ Augustæ cap. 4.

Ibid. c. 36. ECCLESIA] Caput istud Burchardus refert ex Concilio Meldens[is] cap. 8. Ita etiam Ivo par. 5. cap. 12. in veteri codice sancti Victoris Parisiensis. In Concilio Moguntino anni DCCCXLVII. sic legitur: *Ecclesie antiquitus constituta nec de ceteris nec aliis possessionibus pro novis oratoriis sine consensu & concilio episcopali priventur.*

Ibid. c. 38. VI IVXTA] Caput istud, quod re vera est Concilij Cabilonensis secundi, Burchardus tribuit Concilio Aurelianensi.

INSTRVANT] Ita omnia exemplaria Ansegisi, Regino, Burchardus. Hinc itaque emendandum est caput quintum Concilij Cabilonensis, ubi legitur *instruunt*.

Pag. 749. DICTVM EST] In libro tertio legis Longobardorum caput istud refertur inter constitutiones Lotharij, haud dubie quia ab illo renovata est hæc lex.

Pag. 750. MATREM S. ECCLESIAM] Vide infra lib. 6. cap. 426.

Ibid. c. 42. MONASTERIIS PVLLARIB.] Vide infra lib. 5. cap. 384.

Pag. 750. VEL TER LAICI] Hinc collegit Vadianus libro sexto de eucharistia pag. 216. laicos imperante Ludovico Pio cepisse abstinere à frequenti communione corporis & sanguinis Domini, cum paulo antea, id est, sub Karolo Magno, frequentius fuisset per Ecclesias communicatum; hincque abulum descendere facit ex studio Missæ privatæ & ex cupiditate monachorum. Referenda autem sunt ipsa Vadiani verba. Imperante *Hudovico Caroli filio circiter annum à nato Christo DCCCXV. adeo increbuit privata Missa studium ut quum paulo antea frequentius fuisset (ceu diximus) per Ecclesias communicatum, legem ferre Princeps compulsus fuerit ut laici saltem ter in anno communicarent. quam legem Ansegisus prodidit canone 38. libri secundi. Adeo quisque suam vicem sumenda eucharistia in alium rejiciebat qui & sumere se pro aliis posse proficibatur, quòdque omnium fides & pietas exprosecbatur, paucorum curæ ceu pro aliis merentium commissum est, nec sine quæstus accessione, qui monasteria multa, præsertim Benedictina, ad illas opes quibus hodie tam splendide & tanta cum securitate profruuntur evexit. Dolendum est hanc observationem, quæ falsa est, excidisse viro docto: qui si consulisset antiquos canones Gallicanos, invenisset illam laicorum abstinentiam à communione multò antiquiorem esse quàm ut ad tempora Ludovici Pij referri possit. Nam in ca-*

none 18. Concilij Agathensis ita disertè scriptum Tom. I.

est: *Seculares qui natale Domini, Pascha, & Pentecosten non communicaverint, catholici non credantur, nec inter catholicos habeantur.* Præterea constitutio Ludovici relata à Vadiano sumpta est ad verbum ex Concilio Turonensi III. habito sub imperio Karoli Magni. Neque hic mos censendus est descendisse ex persuasione quæ in animos hominum illius ævi penetravit, posse fideles eucharistiam sumere per vicarium, id est, per eum qui pro se ac populo sacrificat & oblationes Deo offert in altari, sed ex tepiditate Christianorum, *remordente conscientia mala*, ut in epistola 83. ait Fulbertus Episcopus Carnotensis de Presbyteris agens qui toties non communicant quoties Missam celebrant, Ioannes Aventinus annuum Boiorum lib. 4. pag. 367. alia via aberrans, hæc lege, quam Karolo Magno tribuit, putat interdictum esse laicis, quos ipse Latina lingua prophanos vocat, ne plusquam ter in anno communionem acciperent eucharistia. *Edixit quoque, inquit, præbantum plusquam ter in anno de sacrosancto convivio. quod eucharistiam nuncupamus, vestri non placere.*

IMPEDIATVR] Regino addit, id est, in Pag. 751. *Pascha, Natali Domini, & Pentecosten.* Ita etiam Burchardus, Ivo, & Gratianus. Sed hæc non habentur in Concilio Turonensi, ex quo caput istud sumptum est, neque in exemplaribus Ansegisi. Interpretatio est Reginonis, sumpta ex adnotatione synodali antiqua, in qua hæc leguntur: *Tribus temporibus in anno, id est, in Natale Domini, Pascha, & Pentecosten, omnes fideles ad communionem corporis & sanguinis Domini accedere ammonent.* Vide etiam inquisitione de vita & conversatione laicorum cap. 56. apud Reginonem in initio libri secundi. Ceterum Burchardus Fabiano Papæ tribuit hanc constitutionem.

PATRINI] Patrini sunt qui offerunt baptizandos, eosque baptizatos de sacro fonte suscipiunt, ut ait Hugo Menardus in Notis ad librum sacramentorum pag. 107. Iesse Ambianensis in libello de ordine baptismi cap. 1. *Signent ipsos infantes in fontibus eorum susceprores viri vel femina, id est, patrini vel matrina.* Homilia incerti auctoris in ascensa Domini in vetustissimo codice Ecclesie Lugdunensis: *Quid dicendum est de parvulis, qui, quando baptizantur, non habent intellectum credendi neque pro se respondendi. De maioribus nulla quæstio est, quia ipsi pro se respondere sciunt. Facilis solutio est. Parvuli, qui necdum sciunt loqui, sunt illorum qui eos suscipiunt de sacro fonte merentur remissionem peccatorum accipere. Et certè dignum est ut qui peccato carnalium parentum pollutantur, fide spiritalium parentum salventur.* Amalarius Trevirensis Archiepiscopus in epistola ad Karolum M. cap. 2. *Docemus orationem dominicam patrinos & matrinæ, ut & ipsi similiter faciant quos suscipiunt ad sacrum baptismum.* Cap. 4. *Illud signum faciant in fontibus eorum Presbyteri, Acolybi, patrini vel matrina.* Item cap. 15. *Deinde perforantur patrinos & matrinæ si possint cantare dominicam orationem & symbolum.* Concilium Remense apud Reginonem lib. 1.

TOM. I. cap. 272. *Presbyter omnibus patrinis annuntice quod debitores sint suis filiis &c.* Apud Ivonem parte 6. cap. 158. legitur *patrimis*. Sed emendandus est ex Reginone & ex veteri exemplari MS. sancti Victoris Parisiensis. Eodem modo emendandum est caput primum secunde additionis, ubi legitur *patroni* pro *patrini*.

FIDEI VISSORES] Homilia sancti Eligij Episcopi Noviomensis in tomo quinto Spicilegij Dacheriani pag. 212. *Memento quia tunc patrum cum Deo fecistis, atque abrenuntiare vos diabolo & omnibus operibus ejus in ipso baptismi sacramento promissistis. Qui potuit, tunc ipse per se & pro se hac respondit. Qui vero non potuit, fideiussor pro eo ad ejus vicem ista Deo promisit, ille scilicet qui eum de sacro fonte suscepit.*

AB ANTIQVIS PATRIEVS] id est, ut opinor, in canone sexto Concilij Nannetensis. Nam Regino, postquam retulit istud nostrum caput, statim describit canonem illum Nannetensem, tanquam si ostendere vellet quid per antiquorum patrum constitutionem heic intelligatur.

VIDVARVM] Vide supra lib. 2. cap. 33.

BANNVM DOMINICVM SOLVAT] Vide infra lib. 5. cap. 247. & lib. 6. cap. 271.

PARTIEVS SCLAVORVM] Negotiatores Francos consuevit antiquitus exercere mercaturam apud Sclavos docent gesta Dagoberti Regis cap. 27. *Sclavi cognomento Vvini, quorum regnum Samo tenebat, negotiatores Francorum cum plurima multitudine interficiunt & rebus exspoliant.*

AVARORVM] Ita codex Metensis. Divionensis habet *Arorum*. Pithæanus, Normannicus, Remensis, Bellovacensis, Tilianus, & Parisiensis, *Havavorum*. Contra in Colbertino, Thuanus, Rivipullensi, uno Sangallensi, & in editione Basileensi scriptum est *Bavavorum*, in altero Sangallensi *Baugariorum*, & in Camberonensi *Bajuvatorum*.

DE CLAMORIEVS] Leg. *De clamatoribus*. Clamatores autem hoc loco sunt qui litigant.

CVM IPSIS LITERIS] Karolum M. non esse repertorem istius juris colligi potest ex epistola 104. sancti Bonifacij, in qua sic scribit ad Pipinum Regem: *Quidam servus Ecclesie nostra, & ipse mendacissimus, qui nos arte fugiebat, Ansfrid nomine, veniens ad nos cum indiculo vestro, rogans ut ei justitiam faceremus, misimus illum ad vos cum ipsis literis cum Misso nostro, ut cognoscatis quia mentitus vobis est, petentes ut nos pro mercede vestra defendatis contra tales falsarios, & eorum mendacis non credatis.*

ET INEANTES] Vide quæ adnotantur infra post caput 16. hujus libri.

DE CONSPIRATIONIBVS] Hæc constitutio tribuitur Lothario in libro primo legis Longobardorum. In uno vero codice regio ejusdem legis hæc adnotata antiquitus sunt in margine: *Infirmat hæc supradictum capitulum Volumus, si conspiratio per sacramentum firmetur. Infirmat etiam legem Rotharis Si quis pro injuria sua vindicanda, & Si quis gregem equorum, & Si pro quacunque causa homines, & li. quæ est Si quis sine voluntate, & Ruchis Cognovimus enim. Nisi be omnes pradilla de conspiratione non sacramen-*

to vel dextera data loqui dicantur.] Capitulum **TOM. I.** *Volumus*, cujus heic mentio, est constitutio Lotharij, quæ extat in eodem libro primo legis Longobardorum tit. 17. cap. 9. Lex Rotharis est prima in eodem titulo.

PERHOC] Ita omnia ferè antiqua exemplaria, editio Basileensis, & Regino. Codex Trecentis habet *propter hoc*, unus Sangallensis *pro hoc*. Defunt hæc duæ voces in codice legis Longobardorum.

VEI VERO NIHIL MALI] Alia glossa marginalis in eodem codice regio: *Si nihil mali perpetratum est, actor secundum quosdam in Corsicam est mittendus, secundum alios tam actor quam sequaces est flagellandus, secundum alios actor mori debet.* Quod heic ait auctor glossæ actorem secundum quosdam in Corsicam esse mittendum, sumptum est ex titulo tertio capitulorum Lotharij cap. 4.

DE PERIVRIIS] In ipso capitulari ex quo ista sumpta sunt legitur ut heic editum est, itemque in plerisque vetustis Ansegij exemplaribus & in codice legis Longobardorum. In uno tamen Vaticano, in uno Sangallensi, in Trecentis, & Colbertino scriptum est: *Præcipimus ut perjuriam summopere caveantur.*

SEPARANTVR AB INVICEM] In quibusdam codicibus legitur, *separantur ad invicem*. Alcuinus in libro de virtutibus & vitiis ad Vvitonem Comitem cap. 20. *Si falsi testes separantur, mox mendaces inveniuntur.*

ACCVSATORI] id est, *aliori*, ut ait vetus glossa interlinearis in uno codice regio legis Longobardorum. Quod ideo rectè observatum est, ne quis putare possit heic agi de causis tantum criminibus.

TESTES ELIGERE] id est, *adducere testes ut iurem*, inquit eadem glossa. Vnde ait alia glossa in altero codice regio: *Etiam reo licet testes eligere & contradicere per capitulum Lotharij: Si quis cum altero. Verum lex quam auctor istius glossæ dicit esse Lotharij, Ludovico Pio tribuitur in libris legis Longobardorum. Extat autem infra lib. 4. cap. 23.*

CAVSATORE] id est, *reo*, inquit auctor prioris glossæ. Quidam codices legunt *accusatore*.

SI VERO ALIQVIS REPVATVR] Ita pleraque exemplaria. In Thuanus, Remensis, Tiliano, Bellovacensi, Divionensi, Metensi, & in editione Basileensi legitur simpliciter: *Si refutatur, dicat &c.* In Camberonensi: *Et ille qui ad testimonium ducitur, si refutetur.* In Pithæano, Normannico, & Parisiensis: *Et ille qui ad testimonium adducitur, si refutatur.* Codex legis Longobardorum: *Et ille qui ad testimonium adductus fuerit, si refutatur.*

SI REPVATVR] Charta Ludovici VI. Regis pro monasterio Fossatensi: *Quod si aliquis temeraria presumptione illorum testimonium in aliquo refutaverit. Vetus historia Trevirensis in tomo XII. Spicilegij Dacheriani pag. 219. Ceptit à fratribus omnino caritatem refutare, id est, recusare, ut in margine adnotat clarissimus editor. Regula cujusdam in Concordia regularum pag. 72S. Caro & vinum sive potus in quo sit ebrietas*

Tom. I. *refutanda sunt monachis nec suscipienda*, ubi vide Notas Hugonis Menardi.

Pag. 716. c. 11. **VT NON EXIGANTVR.**] Hæc habentur in ipso Capitulari ex quo sumpta sunt, & in antiquis exemplaribus Metensi & Rivipullensi. In Normannico legitur: *præstatur, non exigantur*. Reliqua exemplaria non habent hæc tria vocabula, quæ defunt etiam in editione Basileensi & apud Ivonem. Vide infra lib. 6. cap. 379.

SINE NEGOTIANDI CAUSA] sive ad eorum supplendam necessitates, ut legitur in præcepto Ludovici Pij de immunitate monasterij Micacienfis à præstatione tributorum pro navibus per flumina regni Francorum discurrentibus pro quibuslibet præfati monasterij necessitatibus, quod privilegium postea confirmatum est à Karolo Calvo. Simile privilegium monasterio sancti Philiberti concessit Pippinus Rex Aquitanorum; ut patet ex ejus præcepto, quod à R. P. Chiffletio editum est in historia monasterij Trenorchiani pag. 192. Item Lotharius Imperator simile monasterio Dufrensi apud eundem Chiffletium pag. 264. Simile quoque privilegium Andegavensi Ecclesie concessum à Ludovico Pio ediderunt Sammarthani in tomo secundo Gallie Christianæ, & aliud Karoli M. pro monasterio Organensi juxta Veronam Ferdinandus Vghellus in tomo quinto Italiae sacrae pag. 600. Habemus præterea præcepta Karoli M. & Pippini Regis Aquitanie quibus immunitatem telonij & aliorum tributorum concedunt monasterio Cormaricensi pro duabus navibus per diversa flumina discurrentibus. Item præceptum Ludovici Pij de quinque navibus Ecclesie Viennensi concessis *ad sua negotia deferenda*, itémque aliud de quatuor navibus monasterij sancti Germani Autisiodorensis. Idem Ludovicus monasterio sancti Aniani Aurelianensis concessit privilegium habendi sex naves *qua sive per Ligerim flumen sive per cetera flumina infra ditionem imperij nostri ob utilitatem & necessitatem monasterij discutere possint ubicunque velint*, ut legitur in litteris ejusdem Ludovici à clarissimo Huberto editis pag. 75. probationum historiae ejusdem monasterij sancti Aniani. Quæ ideo adnotavimus ut agnoscerent lectores eam generalem legem, de qua nunc agimus, indignis auctoritate Principis speciali ut executioni mandaretur per singula loca.

NI SI IN PALATIO] quæ moneta palatina dicebatur. Vide Capitula Karoli Calvi tit. xxvi. cap. 12. & Capitulare secundum anni dcccviii. cap. 7.

Pag. 717. c. 14. **DE HERIBANNO**] Ita plerique codices. Palatinus tamen, Camberonensis, Tilianus, unus Sangallensis, Thuanus, Bellovacensis, & Divionensis legunt *hairibanno*. Vaticanus unus & Rivipullensis, *haribanno*. In polyptico monasterij Fossatenfis legitur *hairbannus*. Vide Adversaria Petri Pithæi lib. 2. cap. 20. & Notas Bigonij pag. 963.

BLANDITIA] Codex Palatinus, Metensis, Thuanus, & Divionensis, *blanditia*. In uno codice regio legis Longobardorum legitur, *absque ullius persone gratia, ambitione, sive terrore*.

BVBVS, VACCIS] In editione Tiliana & sequentibus legitur, *bobus, ovibus, vaccis*. Sed vox *ovibus* non extat in editione Basileensi, neque

in antiquis Ansegisi exemplaribus, neque demum Tom. I. in codice legis Longobardorum. Error ortus ex eo quod in quibusdam editionibus Capitularis secundi anni dcccv. legitur *bobus* pro *bobus*. In libro tamen quinto cap. 258. legitur *bovis, ovis*.

PECULIO] id est, pecudibus, animalibus. Hinc peculium utriusque sexus in veteri charta monasterij Schleichdorfensis in tomo tertio Metropolis Salisburgensis pag. 321. Statuta antiqua sancti Petri Corbeienfis in tomo quarto Spicilegij Dacheriani pag. 20. *Similiter quicquid in diversis laborationibus quolibet modo acquiritur, vel in variis peculium generibus emittitur*. Testamentum Evaradi Comitis apud Aubertum Miræum in Codice donationum piarum pag. 99. & in tomo duodecimo ejusdem Spicilegij pag. 495. *sive in laboratione sive in peculio*. Porro in hoc istius capituli loco, pro eo quod heic legitur *peculio*, codex Palatinus & Bellovacensis habent *pecunia*, quod idem est. In testamento sancti Aldrici Episcopi Cenomanensis legitur ipsum statuisse ut quicquid *de pecuniis diversis generis & vestimentis* in suo ergastulo inventum fuerit post mortem suam, tribuatur monasterio à se condito super fluvium Sartæ. Homilia incerti auctoris in vetustissimo codice sancti Galli: *Quando Abraham decimas de præda donavit, quanto magis omnis homo de suo labore, de omni pecunia, & de omnibus animalibus*. Concilium Duziacense pag. 293, in editione Cellotij & pag. 1655, in tomo octavo Conciliorum ultimæ editionis: *generis diversi ac sexus pecuniam*. Cellotius in Notis ad hunc locum, cum ista non intelligeret, pecuniam heic explicavit de argento signato. Hæc sunt ejus verba. *Vox insolens*, inquit, *& nusquam alibi mihi lecta. Neque ego sexum alium in pecunia conjicere possum quam si aurum pro mare, argentum signatum pro femina accipias*. Porro pecunia alibi significat quamlibet rem quam quis de pecunia sua comparavit, ut libro quinto Capitularium cap. 347. & lib. 6. cap. 11. & in Capitularibus Lotharij tit. 3. cap. 12.

EXIEBAT] Ita fere omnia vetera exemplaria Pag. 717. & editio Basileensis. Tiliana & Pithæana prima c. 15. habent *exigebatur*, quam lectionem præferunt veteres libri Camberonensis, Colbertinus, Vaticanus, & unus Sangallensis.

DE LIBERIS HOMINIBVS] Leg. *De li-* Ibid. c. 16. *beris hominibus qui uxores*. Error fuit typographi. Ad hunc locum respexit Beatus Rhenanus quum hæc scriberet in libro secundo rerum Germanicarum pag. 94. *Erant & tabularij sive chartularij, libertorum genus. In hoc jus habebat Ecclesia. Sed fiscalini privilegij ecclesiasticos vincebant. Nam liber homo habens uxorem fiscalinam, aut mulier libera habens fiscalinum maritum, nibilo deterioris conditionis hoc nomine efficiebatur*. Item Ioachimus Vadianus lib. 2. de collegiis monasteriisque Germanie veteribus pag. 75. *Ex publicis autem servis regij seu fiscalinis ditibus nostris quorum vectigal & usufructus ad fiscum pertinebat. Erant & ecclesiastici, qui operas suas Ecclesie pendebant. Ceterum & regionum & ecclesiasticorum longè melior erat conditio. Regios fiscalinos commemorat Ivo Carnotensis episcopus. 147.*

T O M . I . Post caput istud sequitur in codice Normannico: *De infantibus qui non juraverunt fidelitatem. De his qui tunc infantes fuerunt, & alius atque alius qui non juraverunt fidelitatem Domino Imperatori aut suos infantes, modo jurent.* Vide supra cap. 8. hujus libri.

Pag. 758. c. 20. **A L O D E M]** Alodium olim dicebant fundum liberum nullius juri obnoxium, ut ait Sirmondus in Notis ad Goffridum Vindocinensem pag. 5. Opus autem non est ista pluribus probare, cum viri clarissimi doctissimos commentarios de toto hoc argumento ediderint.

P E R E O R . V O L U N T A T E M] Ista & quæ deinceps sequuntur extant quidem in codice Tiliiano, in Parisiensi, Palatino, Metensi, Thuano, Bellovacensi, Pichæano, Normannico, Rivipullensi, Divioniensi, & in uno Sangallensi. Ita etiam editio Tiliiana, Basileensis, & prima Pichæana. Secunda, quæ juvatur auctoritate veterum exemplarium Colbertini, Vaticani, Camberonensis, & unius item Sangallensis, habet: *deinceps caveant se omnino à talibus, ne à propriis honoribus & à proprio solo à Dei gratia & nostra extorres fiant.* Hanc postremam lectionem retinuit Lindenbrogus. Pro eo autem quod heic legitur à *Dei gratia*, melius, ut opinor, scriptum est in libro Camberonensi *ac Dei gratia*.

Pag. 758. c. 21. **F A T I G A T I]** Hæc est lectio multorum veterum librorum. In Thuano, Vaticano, Colbertino, & uno Sangallensi legitur *fugati*. Et hæc quoque lectio bona est.

Ibid. c. 23. **I N F I D E L I S E S T N O S T R O R E G N O]** Hanc lectionem Franciscus Pichæus huc transtulit ex libro primo legis Longobardorum. Nam in antiquis exemplaribus & editionibus sic habetur: *larvo est & infidelis noster & Francorum.* Itaque sic reponendum est. Vide supra in Notis ad paginam 543.

Pag. 759. c. 24. **V E L A L I A]** Codex Rivipull. *vel alia quæcunque re.*

Ibid. c. 16. **S I Q U I S I N I M M U N I T A T E]** id est, in Ecclesia vel in rebus Ecclesie quæ immunitatis nomine censentur infra lib. 5. cap. 279.

D A M N V M] id est, furtum, homicidium, aut aliquod crimen, ut statim dicitur.

D A M N V M] *Ve si ruperis murum, aut Ecclesia portam, aut aliud simile. Sed secundum Gualcausum damnam pro homicidio ponitur. Nam si de omni damno diceret, ut si gallinas occidisset, iniquum videretur. Alij vero de omni damno dicunt.* Ita auctor glossæ veteris in uno codice regio legis Longobardorum.

A D P R I N C I P E M] id est, ad Ducem, qui super Comitem constitutus est. Infra lib. 5. cap. 367. *Si quis iussione Regis vel Ducis illius qui ipsam provinciam regis &c. Princeps vero & successores ejus defendant eum.* Vvalfridus Strabo, horum temporum scriptor, cum in fine libri de ecclesiasticis officiis institueret computationem principatum seculi cum dignitatibus ecclesiasticis, Metropolitanos Ducibus comparavit: *quia sicut Duces singularum sunt provinciarum, ita & illi in singulis provinciis singuli ponuntur.* Comites vero comparat Episcopis, quorum non est adeo ampla jurisdictio ac Metropolitanorum.

P E R M A L V M I N G E N I V M] Hæc desunt Tom. I. in uno codice Vaticano, in Colbertino, Thuano, Pag. 760. & in uno Sangallensi.

I N S E R V I R E] id est, in servitute revocare, Ibid. c. 13. ut ait vetus glossa marginalis in uno codice regio legis Longobardorum.

M V L T A M] Eadem glossa: *Ob hoc dicunt quidam quod hæc lex ad legem Salicam sit facta. In alijs enim libertatis cartulis nisi in Salicis pena poni non solet.* Hanc opinionem refellit auctor alterius glossæ. *Hæc lex, inquit, in hoc quod facit multam componere, à quibusdam dicitur Salica esse. Sed male dicunt, quia in omnibus cartulis pena potest poni.*

O M N I A D E B I T A] Vide infra lib. 4. cap. Ibid. c. 50. 75.

F R E D A] id est, compositio qua fit pro injuria facta mulieri in mundo Regis habita, ut ait glossa interlinearis in uno codice regio. Alia sic habet: *id est, excepta injuria qua fit mulieri Salica qua est in mundo Regis.*

O P T I M V S] Burchardus, sui semper similis, Pag. 761. caput istud interpolatum, ne qua Capitalarium c. 34. vestigia deprehendi possent, tribuit Concilio Matificensi.

N V L L . C R I M . P O S S I T I N D I C E R E] id est, nullam eis infamiam possit inferre, ut ait Burchardus. Sive nullam eis possit asserere calumniam, ut apud Gratianum, quod melius est.

V T N E C C O L O N V S] In codice legis Longobardorum legitur: *Vt nec colonus nec fiscalis possit alicubi foras mixtos traditionem facere;* ubi glossa interlinearis in uno codice regio foras mixtos interpretatur extra confervos. Ista lucem accipere possunt ex libro quinto legis Visigothorum tit. 7. cap. 16. ubi prohibetur ne servi fiscales mancipia sua aut terras ad liberos homines venditione transferant, nisi tantummodo ad alios servos fiscales, & ut terras sine mancipia donare Ecclesiis non possint.

M A N S I O N E M] Frotharius Tullensis episcopus, Ibid. c. 19. 18. ad Hetti Archiepiscopum Treventensem Missum dominicum: *Vestris literis mihi significari exopto quando huc pro legatione vobis injuncta venire vel quando synodale Concilium juxta modernam constitutionem debeatis convocare. De his ob id precipue sollicitus maneo quia & ipse secundum imperiale præceptum ad providendas mansiones in quibus Legati suscipi debent, scilicet à monte Iovis usque ad palatium Aquis, ire debet.*

P E R V I T A M R E G I S] Caput istud repetitur in libro tertio legis Longobardorum tit. 24. c. 42. Vide Filescum lib. 2. selector. pag. 85. & Vvestenium in Notis ad opuscula Origenis pag. 110.

D I M I T T E R E] id est, manumittere vel desinere possidere, ut ait glossa interlinearis in uno codice regio, quod confirmat & alia glossa.

O F F E R A T] In lege Longobardorum legitur *asserat*, etiam in antiquis libris.

C O M M I S I T] In eadem lege scriptum est, *commisisset, & sit absolutus.*

S Y P E R N O C T E S] Majores nostri olim Pag. 761. spacia temporis non numero dierum sed nocturnis c. 41. ceterum finiebant. Vide Sirmondum in Notis ad Goffridum pag. 38.

TOM. I. REM INTERTIATAM] Vide infra lib. 6. Ibid. c. 46. cap. 214.

VEL CRUCE] Hæc non extant in codice Metensi.

DE ILLIS HOMINIBVS] Glossa interlinearis in uno codice regio: *Hæc lex loquitur cum iudicatus fuerit ad mortem propter crimen maiestatis. Quæ interpretatio confirmari potest ex præcepto Karoli M. mox laudando.*

QUALITER IUDICIUM] In lege Longobardorum legitur *aguale iudicium*. Ibi verò in margine ejusdem codicis regij sequentia adnotata sunt à manu antiqua: *Hæc lex in hoc quod dicit, æquale iudicium inter illos terminetur, sic exauditur ut nec ipsi iustitiam faciant nec accipiant de causis ante perpetratis. Rationem verò reddit alia glossa, quoniam pro mortuis habentur ad ante gesta.*

SECUNDUM IUDICIUM FRANCO- RVM] Præceptum Karoli M. editum post Acta sanctorum ordinis sancti Benedicti to. IV. pag. 623. *Fuerunt namque aliqui in nostra presentia convelli & secundum iudicium Francorum iudicati. Hincmarus in Notitia de villa Noviliaco cap. 4. Deinde Landrada uxor Donati, sed & filij eorum, pergente Karolo Rege ad obsidendos Normannos qui in insula que Osellus dicitur residebant, cum alijs descenderunt: quorum honores & proprietates à Francis auferri & in fiscum redigi iudicata sunt.*

SECUNDUM IUDICIUM FRANCO RVM] Glossa marginalis in codice regio paulò antè laudata: *Item cum dicitur secundum iudicium Francorum, erant quidam qui dicebant hanc esse Salicam. Sed non est. Quia non ideo dicitur secundum iudicium Francorum ut esset Salica, sed quia Karolus Francus nauitatis erat, & respexit suam nationem propter sue gentis dignitatem.*

FRANCO RVM] id est, Karoli, qui fuit Francus, inquit alia glossa. *Et hoc ad removendam hanc legem esse Salicam.*

CVM ARMIS CONTENDAT] Cum alij fustibus pugnare debeant, ut ait una glossa, isti iubentur pugnare cum armis, id est, scuto & lancea.

VT TESTES] Burchardus refert ista ex Concilio Maticensi, ut dictum est paulò antè ad caput 32. hujus libri.

IUDICIUM SVBVERTENDVM] Vide infra lib. 5. cap. 145. & Reginonem lib. I. cap. 72.

DEPOSITVS] In Capitulari secundo anni dcccix. legitur *expoliatus*, in codice verò legis Longobardorum *expulsus*.

HYBERNO] hyeme. Sanctus Ambrosius sermone 38. *Miser peccator dum hic hyberni rigorem metuit, ibi tenebrarum frigus incurrit.* Brevis annotio de Principibus Francorum in vetustissimo codice MS. bibliothecæ Colbertinæ: *Hibernus grandis & durus.* Pro quo hæc habentur in annalibus Laurishamensibus ad annum d c c l x i v. quo istud contigit: *Hiems grandis & durus.* In veteri chronico S. Galli nondum edito: *DCCLXIII. xviii. Kal. Jan. sic incipit gelus, & finivit in xvij. Kal. April.* Eadem habentur in annalibus Francorum Tilia-

Tom. II.

nis. Hinc *hivernaticum & hivernatica satio* in po-lyptico monasterij Fossatensis & alibi.

VT SACRAMENTA] Vetus nota marginalis in uno codice regio legis Longobardorum: *De his sacramentis loquitur qua ad manum Regis principaliter pertinent, ut si quis iuratus sit regium seruum non plagasse, vel que arduantur sponte fieri ad palatium, licet ad manum Regis non pertineat.*

VIRTUTEM] Ita vetera exemplaria Tili- num, Palatinum, Rivipullense, Metense, Bel- lovacense, Camberonense, unum Sangallense, Pithæanum, Parisense, Divionense, Remense. Sic etiam scriptum est in Tiliana editione, in prima Pithæana, itémque in codice legis Longobardorum. At in uno codice Vaticano, in uno Sangallensi, in Thuano, Colbertino, & Camberonensi, tum etiam in Capitulis Karoli Calvi, in Concilio apud sanctam Macram, apud Ivonem, & in secunda editione Pithæana, postremò in Lindembrogica legitur *vim*, eadem omnino significatione, uti jam dictum est supra.

SECUNDUM LEGEM ET EYVAM] Multum variant in hoc loco vetera exemplaria & editiones. Lectionem quam nos retinimus exhibent unus codex Vaticanus & unus Sangallensis, tum etiam editiones Tilij, Pithæanæ, & Lindembrogica. Colbertinus habet, *secundum legem & euvam illi cuius*. Alter Sangallensis & Thuanus, & eam illi cuius. Rivipullensis & Divionensis, & ea illi cuius. Palatinus & Bellovacensis, & coram illi cuius. Tilianus & Camberonensis, & coram illi cui. Metensis, & coram illo cuius. Parisiensis, Pithæanus, Normannicus, Remensis: aut furaverit, ei cui domus infracta & spoliata fuerit. In Capitularibus Karoli Calvi, ubi caput istud reperitur descriptum, *secundum legem eam illi*. In Concilio apud sanctam Macram, *secundum legem illi*. Apud Ivonem, *secundum legem & vvasios illi*. In uno codice regio legis Longobardorum: *rapuerit aut furatus fuerit, totum illi secundum legem cuius domus*. In alio: *rapuerit aut furatus fuerit, secundum legem illi debet & totum illi cuius domus*. Editio Nicolai Bohetij, *secundum legem & totum illi*. Lindembrogica, *secundum legem & euvam illi*.

SI QVIS MESSIS] Vide capitula Karoli M. Ibid. c. 66. excerpta ex lege Longobardorum cap. 4.

PRINCIPIS] id est, Regis, ut explicat ve- Ibid. c. 67. tus nota in codice sancti Remigij Remensis, quam exhibemus in Notis ad titulum nonum Karoli Calvi.

HERISCLIZ] Ita plerique codices anti- qui. Alij habent *herisliç, herieliz, heriseli*. Beatus Rhenanus lib. 2. rerum Germanicarum pag. 94. *Deservisse exercitum inter capitalia numerabatur. Id flagitium Franci vocabant heriscliz, quasi dicas exercitus scissionem.* Vide glossarium Pithæi ad libros Capitularium.

ROGET] Ita omnia vetera exemplaria, uno Rivipullensi excepto, in quo legitur *cogat*. Hæc tamen lectio videtur esse melior, quia in lemma- te scriptum est: *De non cogendo bibere in hofte.* Beatus Rhenanus in libro supra laudato pag. 91. agens de legibus Francorum: *Nemo militia suam aut quemlibet alium ad potandum in-*

FFF

- Tom. I.** *vitato. Quod si quis ebrius repertus fuerit, ejus quoad culpam agnoscat, aquam bibito.* Vide Notas ad Reginonem pag. 561. Rogare autem heic significat cogere, ut infra Addit. IV. cap. 17. *Nec omnino a quoquam respondere rogetur &c.*
- Pag. 768. c. 74.** **HISPANIAM** id est, eam citerioris Hispaniæ partem quæ in eor. Pyrenæos, mare mediterraneum, & fluvium Rubricatum habitatur. Ea quippe tum erat in regno Francorum, & Marca Hispanica dicebatur. In ea sunt præclaræ urbes Autona, Barcino, Gerunda, Vigellis. Frotharius Episcopus Tullensis epist. 24. *Si in partes Hispania præter custodiam & sollicitudinem me senior noster isto hyeme futuro destinare voluerit, vos ab illo servitio excusare me dignemini.* Hinc custodes maræ Hispanicæ & limitis Hispanici in vetustis annalibus.
- Ibid. c. 75.** **QVAM**] Plerique codices habent *qua*. **IDEM RECTOR**] In uno codice Sangallensi, in Thuano, & Camberonensi legitur, *id est, rectorum.* Sed hæc lectio bona non est.
- Ibid. c. 77.** **VLLVS COMES PALATII**] Bignonius in Notis ad Marculfum pag. 914. ex hoc loco & nonnullis aliis collegit plures Comites palatii uno eodemque tempore fuisse. Einhardus epist. xi. *Adalberto & Gebuino Comitibus palatii.* Quod fuerit officium Comitum palatii explicat Hincmarus epist. 14. cap. 21. ex libro Adalhardi de ordine palatii, qui nunc non extat.
- Pag. 769. c. 78.** **IN IPSO PAGO**] Ratio hujus constitutionis affertur in capite 23. libri quarti. Charta reclamatoria filij Richard ad Ludovicum Pium inter epistolam sancti Bonifacii num. 115. *Multi enim testes de ipsi pagis super hac ipsa re adhiberi possunt qui hanc rem bene sciunt & eam detegere veraciter valebunt.*
- Ibid. c. 81.** **CONDRICTA**] Quidam codices habent *constricta*.
- Pag. 770. c. 89.** **Caput istud & sequens in editionibus Tilij, Pithæorum, & Lindembrogij leguntur post caput 64. & 69. libri primi.** Nos illa inde sustulimus, quia non extant in hoc loco antiquis libris, sed in fine libri tertij, ut in hac editione nostra. Ex eodem libro tertio citat Regino lib. 2. cap. 75. & 427. ubi vide Notas. Ivo tamen par. 10. cap. 41. postremam partem istius capituli refert ex libro primo Capitularium cap. 64. Quod indicat Ivonem habuisse collectionem Ansegisi exemplar in quo caput istud repositum erat in libro primo. Sane in libro Bellovacensi, in uno Sangallensi, in Camberonensi, & in Metensi sancti Vincentij caput de homicidiis conjungitur cum capite 64. libri primi, caput verò de mensuris cum cap. 69. ejusdem libri.
- Ibid. c. 90.** **VT ÆQVALES MENSVRAS**] Vide Concilium Calchutense cap. 17. & Concilium Patiensense VI. lib. 1. cap. 51. & lib. 3. cap. 13. & Addit. II. cap. 20.
- Post caput istud sequitur in codice Palatino, in uno Vaticano, in Merensi, & in Camberonensi caput *De rebus Ecclesiarum &c.* quod habetur in Additione quarta cap. 171. Præterea in Metensi descriptum est in fine libri istius caput *Peruenit ad nos &c.* quod extat infra lib. 5. cap. 279.
- Pag. 771. c. 91.** **CONSTITVIMVS**] Caput istud in nullo eorum exemplarium extat quæ nos vidimus præter-
- quam in Bellovacensi; in quo tamen descriptum **Tom. I.** non est eodem tempore quo superiora, neque eodem atramento, quamvis manu ejus, ut reor, scriptum sit qui codicem integrum confecit.
- MANV PROPRIA SINGVLA**] id est, absque conjuratoribus, absque consacramentalibus. Frustra igitur alij in singulis hoc loco reposuerunt pro eo quod in veteri codice scriptum est *singula*.
- QVAL RER. DIREPTIONES**] In lege **Pag. 771.** Longobardorum legitur, *qualecunque damnus, c. 1.*
- SOLVERE COGANTVR**] In veteribus libris legis Longobardorum legitur ut isthic. In editione verò Boherij, *bannum nostrum solvere cogantur.* Apud Lindembrogium verò, *bannum nostrum solvere cogantur, id est, l. x. sol. componant.* In uno codice regio, post vocem *cogantur* additum est à manu recentiore, sed tamen antiqua, & *insuper damnus aut homicidium componat.*
- SI SERVI**] Vide infra cap. 41.
- MARCHAM CVSTODIENDAM**] **Pag. 771. c. 1.** Annales Fuldenses ad annum **DCCCLXIX.** *intores parium illarum.* **Ibid. c. 4.**
- AD EOR. PLACITA VENIANT**] nimirum vassalli domini. Et sanè in chartis judiciorum per illa tempora aditatorum videmus nomina vassorum posita post nomina Missorum & Comitum, ut in charta de controversia quæ erat inter Agimarus Archiepiscopum Viennensem & Vvigericum Comitem. Acta sancti Aldrici Episcopi Cenomanensis; *Preceptis hanc justitiam inquirere ab Ebroino Pillavienfis ubis Episcopo & Rogonis Comiti & Almaro Senesbalco Domna Judith Imperatricis & Misso palatino, unà cum aliis vassis domini.*
- AD CVSTODIAM MARITIMAM**] **Bea. Ibid. c. 5.** Rhenanus libro secundo rerum Germanicarum pag. 94. *Erant præterea Comites ad custodiam maritimam, item ad marcam tuendam deputati, quos hodie Marchiones vocamus.* Eginhardus epist. 22. *ad custodiam maritimam fuerunt.*
- PROPTER INCERTVM**] **Ibid. c. 6.** Hæc lectio constans est in omnibus antiquis exemplaribus, nisi quòd in Rivipullensi legitur *incertum.* Veteres librarij interdum permutabant hæc vocabula; ut in titulo xxxi. Capitularum Karoli Calvi cap. 5. *interdum etiam incertam propinquam suam.* pro quo in codice sancti Vincentij Metensis scriptum est *incertam.* Et in decrezione Childeberti Regis cap. 2. pro eo quod illic rectè legitur *incertum usum sibi societ conjugio*, veteres libri Remensis & Bellovacensis habent *incertum.* Sed ut ad rem nostram redeamus, certum est heic legendum esse uti nos edidimus. Vide glossarium Francisci Pithæi ad libros Capitularium in verbo *Reclamare*.
- DE CONIVRAT. SERVORVM**] **Ibid. c. 7.** Rhenanus lib. 2. rerum Germanicarum pag. 94. *De conjuratione servorum in Flandris, Mempisco, & ceteris ad mare locis facta meminimus leges Francorum.*
- MEMPISCO**] Charta Karoli Calvi pro monasterio sancti Bavonis apud Miram in codice donationum piarum pag. 75. *In pago Mempisco, in villa Helsea.* ubi Miræus conjicit Helcam fortasse intelligi debere de vico agri Aloftani cui *Esche* nomen est. Andreas Catullius in Tomaco

Tom. I. Nerviorum pag. 18. contendit Menapios sive Mempifcos partim in diocesi Tornacensi fuisse, partim in Morinensi.

Pag. 776. c. 8. **VBI SALEM FACIUNT**] Hieremias in epistola ad Frotharium Episcopum Tullensem, quæ est vigesima septima inter epistolas ejusdem Frotharij: *Contigit in nostra provincia presenti anno sal fore carissimum, eo quod propter pluvias in arenis maritimis, ubi fieri solebat, non potuisset perfici.*

Ibid. c. 9. **PARTEM COLLABORATIONIS**] Vide legem Ripuariorum tit. 37. cap. 2. & Alteserram lib. 3. rerum Aquitanicarum. cap. 18.

Ibid. c. 10. **PIPPINO**] Regi Aquitanie, Pij filio.
Ibid. c. 11. **RETAURANDIS**] Hæc vox addita est ex plurimis antiquis Ansegisii exemplaribus. Eam tamen non habent Vaticana, neque Palatinum. Deest quoque in Rivipullensi, Tiliano, Divionensi, Metensi, Bellovacensi, tum etiam in editione Basilee:si.

Pag. 777. c. 13. **POENITENTIAM ACCIPIAT**] In codice Rivipullensi ista statim adduntur. *id est, xxj. annis, vij. ex his in pane & aqua ad ostium Ecclesie satisfaciatur, remotus ab oratione & communione fidelium, ceteros septem societur orationi fidelium, transactos qui super sunt vij. communionem plenam perfectè subsequatur. Abstinencia ejus sacerdotali providentia temperetur. Si proprius servus &c.* Itaque ista sunt ex glossemate.

IVDICIO AQUÆ FERVENTIS] Vide legem Vvilgothorum lib. 6. tit. 1. cap. 3.

DE ECCLESIASTICO] Integra hæc clausula usque ad vocem *tradatur* deest in codicibus Sangallensibus, in Thuano, Colbertino, Camberonensi.

CVIVS PORTA... CONSEC. EST] Ista non extant in codice Colbertino neque in Camberonensi. Necessaria tamen sunt.

Ibid. c. 14. **SANGVINIS EFFVSIO**] Nota marginalis in uno codice regio legis Longobardorum: *Hæc lex Salica censetur per hoc quod dicit Ecclesiis secundum suam legem debere componi, cum lex Salica, solum super hoc loquatur.* Respicit hæc nota ad caput 85. legis Salicæ.

CVM RVSTE] Ita omnia vetera Ansegisii exemplaria & omnes editiones. Ita etiam legitur in ipso Capitulari, tum etiam in titulo quarto Capitularium Lotharij cap. 1. & apud Reginonem. In codice tamen legis Longobardorum scriptum est *cum furore*, non solum in libris editis, sed etiam in manuscriptis. Ea mutatio inducta est ex legibus Regum Longobardorum.

Rex Rachis lib. 3. tit. 9. cap. 26. *Et si ipse neglexerit, & furore accepto eum battiderit, aut, quod absit, eum occiderit.* Liutprandus in edicto anni xix. cap. 7. & lib. 1. tit. 16. cap. 4. *Si quis furore accepto battiderit hominem liberum aut mulierem liberam &c.* Itaque fator in his legibus significat fustem.

ET DE VNIVS CVIVS QVI] Hæc usque ad *bannus noster* desunt in veteribus libris Colbertino, Thuano, Camberonensi, in duobus Sangallensibus, & in codice legis Longobardorum.

Ibid. c. 15. **PRESBYTERI INTERFECTI**] Caput istud non extabat haud dubie in prima editione Tom. II.

Capitularium quam fecit Ansegisius, cum in ple-
risque vetustis exemplaribus non reperitur.
Præterea Ludovicus Pius in Capitulari anni
DCCCXXXIX. tit. 2. cap. 1. & 7. referens caput
32. & 38. istius libri, trigessimum & trigessimum
sextum vocat; quia inter Capitula libri quarti
non numerabatur decimum quintum neque vige-
simum sextum. Istud verò non extitisse in codice
Ecclesie Trevirensis hinc colligitur quod Brou-
verus in apparatu ad annales Trevirorum cap.
10. describens caput *Si quis res suas*, quod deci-
mum nonum est in hac editione nostra, deci-
mum octavum esse ait in codice M.S. primariæ
Ecclesie Trevirensis. Itaque hæc duo capitula,
quæ reperiuntur in codice Pithæano, Parisiensi,
Normannico, & Remensi, sunt repetita editio-
nis. Certè antiquitus inserta fuisse libro quarto
probat auctoritate Capitularium Karoli Calvi,
qui tit. xxxvi. cap. 8. 13. 28. & tit. xlv.
cap. 3. nonnulla istius libri capita laudat secun-
dum numeros editioni posteriori affixos. In co-
dice Divionensi, in quo caput istud descriptum
reperitur, caput 26. *Homo de statu suo &c.*
omissum est.

PRESBYTERI INTERFECTI] Regino caput istud refert ex libro secundo Capitularium. Sanè in uno codice Vaticano, in Bellovacensi, Metensi, & Camberonensi reperitur in fine libri secundi, qui illud non habent in quarto. Vide porro quæ de isto capite dicta sunt in Notis ad Reginonem pag. 581. & in Notis ad Gratianum pag. 325.

SECYNDVM CAPITVLARE] Burchardus, qui caput istud tribuit Concilio Triburien-
si, clausulam istam omisit, ne quis animadvertere
posset illud sumptum esse ex Capitularibus
Regum Francorum. Itaque qui eam clausulam
non habent Ivo & Gratianus, ij decepti à Bur-
chardo sunt.

QVAM ILLE.... SOCIAVIT] Hæc
desunt in codice Parisiensi & in Pithæano, &
absque iis nihilo minus constat sensus. Haben-
tur tamen in Normannico, Remensi, Divionen-
si, & apud Isaacum, Burchardum, Ivonem, &
Gratianum.

PRÆCIPIMVS] Ioachimus Vadianus lib. pag. 778.
1. de collegiis monasterisque Germanicæ veteri-
bus pag. 22. *Extat præclara Ludovici Pij san-
ctio, qua jubebat ut in malis & placitis primium
omnium vidua, pupilli, & pauperes audirentur,
& si ad causam agendam inhabiles essent, datis
patronis iuvarentur.*

QVI VIDVAM] Nota marginalis in uno
codice regio legis Longobardorum: *Hæc lex de
Longobarda tantum loquitur. Sed si intelligat-
ur de Romana, rumpit legem Romanam, cum
per huius legis intellectum post triginta dies posse
nubere, illa post annum. Item nota marginalis
in altero codice regio: Si vidua Romana est,
raptor omnem substantiam suam perdat, & femi-
na substantiam ipsam habeat, si ipsa non consen-
sit. Si verò vidua Longobarda est, DCCCC.
solidos componat, ut dicit lex Liutprandi, Si quis
rapuerit qualemcumque feminam, sit. De raptu.*
Ea extat lib. 1. legis Longobardorum. tit. 50. cap. 11.

SI QVIS RES SVAS] Vetus nota margi-
Ibid. c. 19.
FFFF ij

To m. I.
* Scilicet
lex Karoli
M. quæ ex-
tat suprâto.
l. pag. 147.
c. 1.

* Lex Lo-
tharij extat
suprà pag.
323. c. 17.

nalis in uno codice regio legis Longobardorum: *Ex eo quod prædicta* lex, Si quis Longobardus, donatorem potestatem aliquam de rebus ipsis conservare pacto venerat, intellectus duo concipiuntur, quorum alterius occasione facta fuit hæc constitutio. Cum enim aliquis religiosus locis res suas donans sibi potestatem secundum aliqua reservabat, eo defuncto ejus heredes, quasi contra legem donatione facta, eoque invalida, res donatas revocabant. Ad quod evitandum Lotharius* istud quasi generale rebus religiosis indulset ut hoc quoque pacto facta donatio rata permaneat. Ac per hoc si non specialis in locis religiosis judicetur, superior ad hanc trahenda dicitur. Sed alia sententia secundum alium intellectum ex hac lege colligitur. Erit & hujus superioris legis diversitatis facillis inspectio.*

ET FIDEIYSSORES FACIAT] Hæc desunt in libris Saugillensibus, Colbertino, Thuano, & Camberonensi. Desunt etiam apud Ivonem.

FIDEIYSSORES DONET] Vetus Nota marginalis in eodem codice regio: *Hic notari potest quod ex sola traditione qua sit per investituram non transfertur dominium. Si enim transfertur, cum huc per investituram traditio facta fuisset, eoque factus dominus, qua occasione ab heredibus vexari poterat?*

Pag. 779.
c. 20.

VIRGILDVM EIVS] Eginhardus epist. 18. *Duo servi sancti Martini fugerunt ad limina beatorum Christi martyrum pro eo quod frater eorum quandam socium suum occidisset, rogantes ut eis liceat solvere illum vovergendum pro fratre suo, & ut ei membra perdonentur. Vide glossarium Spelmani & Vossium in libro secundo de vitiiis sermonis pag. 324.*

Ibid. c. 21.

IN LEGE] *id est, in usu, ut ait glossa interlinearis in utroque codice regio.*

ACCIPITRE] Ita omnes veteres. Et tamen hæc lectio falsa est. Itaque legendum accipite, ut supra lib. 3, cap. 91. In uno codice regio legis Longobardorum scriptum est *accipite*, in editione Boherij *accipitve*. Hinc itaque confirmatur nostra emendatio.

Ibid. c. 22.

CVM SYA LEGE] *id est, cum pœna DCCCC, solidorum, ut ait glossa in uno codice regio legis Longobardorum. Sed apertius alia glossa: id est, cum DCCCC, solidis, per legem Rotharis, Si quis puellam aut viduam sponfam alterius. Rotharis lex extat in libro primo legis Longobardorum tit. 30. cap. 3.*

Ibid. c. 23.

SI QVIS CVM ALTERO] Vide capitula Ludovici Pij excerpta ex lege Longobardorum cap. 3.

SI ILLE FALSOS EOS] Gesta sancti Aldrici Episcopi Cenomanensis, eo loco ubi agitur de placito Aquisgranensi habito anno dcccccxxxviii, in quo Ludovicus Pius monasterium sancti Carilephi restituit eidem Aldrico Episcopo: *Testatur etiam supra memorati testes quod omnes Episcopi qui in dicta civitate à tempore sancti Innocentis Episcopi, secundi successoris videlicet sancti Willury, & à tempore sancti Karilephi fuerunt, prædictum monasterium subiectum habuissent. Et hoc si aliqui testes contra se venerint, falsos eos, qualiter præcepit, facere posse testamur.*

LICEAT EI ALIOS TESTES] Hujus legis utrum reperio in notitia judicij pro monasterio Cuxanensi adversus Ricofindum mandatarium Salomonis Comitis anno dcccclxix, ubi idem Ricofindus ait: *Sic me evacuo ego Ricofindus abrogatione judicij quod non possum diffamare ipsos testes & ipsas scripturas, nec testes ampliores nec meliores ut legibus convincere possim ut beneficium abeat esse nec per scripturas nec per nullum indicium veritatis.*

ALTERI CEDERE] Narratio de controversia quæ Karoli M. ævo fuit inter clerum & populum Veronensem, edita in tomo quinto Italix factæ pag. 610. *Chimque in hac conventionne atq; immorarentur, & neutra pars alteri cederet, tandem habito consilio pacti sunt in hac Dei & sancti Spiritus reservatione iudicio, eligentes duos juvenes Clericos sine ullo crimine existimatos &c.*

CVM SCVTIS ET FVSTIBVS] Vide Simondum in Notis ad Goffridum Vindocinensem pag. 61. & seqq.

EX VTRAQUE PARTE ECCLES.] Hoc loco abusi sunt Ioannes Episcopus Pinnenfis & Adam Abbas Casauriensis anno dcccclxix, in literis quibus invicem commutatur curtes de Saliano & de Suffano: *Et iterum Dominus Ludovicus Imperator in sua capitula affixit ut ubi ex utraque parte ecclesiasticum fuisset, rectores eorundem Ecclesiarum, si se familiariter pacificare velint, licentiam habeant. Itaque hanc commutationem postea vocant pacificationem & familiaritatis pacificationem, ut hæc arte eludant vim legis quæ vetat ne commutationes rerum ecclesiasticarum fiant absque auctoritate Principis.*

CONFINIO] id est, ut omnes intelligunt, in medio duorum comitatum. Eginhardus ad annum dcccclxix. *Aureolus Comes, qui in confinio Hispania atque Gallia trans Pyrenæum contra Oscam & Casarungiam residebat, defunctus est. Hic locus in vita Ludovici Pij corruptus est, itémque in annalibus Bertinianis, ubi pro confinio scriptum est commercio vitio libratorum, ut sæpe contingit. Ea falsa lectione deceptus vir doctissimus Antonius Dadinus Alteferri lib. 7. rerum Aquitanicarum cap. 16. putavit heic agi de commercio quod in ea Pyrenæi parte inter Gallos & Hispanos tempore belli & pacis æquæ exercetur, quod pagenses vocant passerilles.*

NONDVM CVM SVIS COHEREDIBVS] Pag. 711. Chartularium prioratus de Paredo fol. 83. *Ally verò heredes nondum sunt divisi; sed tres partes sunt ad sanctum, quarta Valterij.*

SI QVIS DE STATV SVO] Vetus nota marginalis in uno codice regio legis Longobardorum: *Quidam dicunt, Si quis de contractu vel qualibet re appellatus fuerit, & iustitiam reddere noluerit, ut res ipsius in bannum mittantur, propter prædictum capitulum. Sed malè dicunt. Quia prædictum capitulum non loquitur de crimine. Sed juxta hoc capitulum possumus dicere ut pro omni re res alicujus in bannum mittantur, si iustitiam reddere noluerit, eo quod dicit, si post unam & alteram ammonitionem Comitis aliquis ad mallum venire noluerit, rebus ejus in bannum missis venire ad iustitiam compellatur.*

TOM. I. Sed ea res non transactabuntur, nisi pro crimine in bannum missa sunt.

Ibid. c. 16. **OMNIS EXCEPTA]** Vide capitula Karoli M. excerpta ex lege Longobardorum cap. 30. cum Notis.

Pag. 78a. c. 17. **AD PRÆSENTIAM NOSTRAM]** Beatus Rhenanus in commemoratione quarundam legum Francicarum libro secundo rerum Germanicarum pag. 95. *Qui feudum deserere noluerit, ad Regem mittitur. Feudum vocabant Franci simultatem apertam, qua unus aliquis uni vel pluribus bellum denuntiat. Ab hac Gallicani scriba feudum appellant qui feudum exerceat.* Flodoardus lib. 3. cap. 21. de epistolis ab Hincmaro scriptis ad Lotharium Regem: *Item aliam epistolam de hominibus pacem recipere nolentibus, quid inde fieri debeat, collaudans quod de quibusdam talibus regale iam ministerium exercuerit.* Item cap. 23. *Arnoldo Episcopo pro quibusdam qui homicidium perpetraverant in Remensi parochia & pacem obtinere non valebant, sed penitentiam facere querebant, quam in hac parochia non poterant agere.* Vide epistolam 18. Eginhardi.

MAIUS DAMNUM] Vide infra lib. 5. cap. 105. & Addit. IV. cap. 140.

Ibid. c. 18. **VEI ANTIQVITVS]** In codice Rivipullensi legitur: *Volumus ut ubi antiquitus consuetudo fuit de libertate sacramenta adhamire vel jurare, ibi Scabini & legis doctores cum reliquis conveniant, & ibi mallus habeatur &c.*

NEQUE IN ECCL. NEQ. IN ATRIO] Vetus nota marginalis in uno codice regio legis Longobardorum: *Supra de officio iudicis, Ut placita &c. Ibi enim ut nullum placitum in Ecclesia vel in atrio fiat, hic vero videtur permittere minora placita in Ecclesia vel in atrio fieri. Sed mihi non ita videtur. Quod notamus per hoc quod dicit, vel ubi impetrare poterit. Hoc enim propter Ecclesiam, ac si diceret: Mallum, hoc est, generale placitum, non fiat in Ecclesia vel atrio vel quolibet loco, si sit certa domus ad mallum faciendum constituta. Minora vero placita in quolibet loco, ubi impetrare poterit.*

NEQUE IN ECCL. N. I. ATRIO] Epistola Gregorij V. ad Herluinum Episcopum Cameracensem apud Baldericum lib. 1. cap. cx1. *Confirmamus ut nullus Dux, Marchio, vel Comes, seu alia quavis magna vel parva persona aliquem districum sine iudicio vel aliquo placitum in aliquo loco saepe nominati episcopij tenere audeat nisi ab eisdem sedis Episcopo licentiam acceperit vel invitatus fuerit.* Hoc Ecclesiarum privilegium videtur valuisse ubique. Nam in veteri charta monasterij Casariensis data anno dcccclxvii. reperio controversiam de libertate ejusdem monasterij agitatam fuisse villa *Mariani campo juris proprietatis sancte Firmane Ecclesia residente Pandulfo Duce & Marchione per licentiam Gaidulsi Episcopi sancte Firmane Ecclesie.*

Ibid. c. 18. **PROPTER CALOREM SOLIS ET PLUVIAM]** Vir clarissimus Innocentius Cironius in paratitulis ad titulum Decretalium de immunitate Ecclesiarum sic interpretatur hunc locum. *Mors erat olim sub dno causas agere atque in portu civitatum. Sed plerumque ob ingruentes pluvias aut*

soli ardores in templum juris dicundi causa sese recipiebant Comites. Quod prohibuit Carolus, jubens ut ipsi domos sibi constituerent in quibus mallum tenerent, non vero in Ecclesiis.

SI QVIS LITTERAS] Certum est hanc constitutionem esse Ludovici Pij. Attamen Karolo M. tribuitur in canonibus Abbonis Floriacensis editis in tomo secundo Analektorum v. cl. Joannis Mabillonij, ubi sic legitur pag. 265. *Siquidem non de imperiali precepto, sed de indiculis epistoliarum suarum hoc Carolus proposuit editam in libro I V. capitul. suorum. Si quis litteras nostras &c.*

TRACTORIAM] *Eo nomine* (inquit Iuretus in miscellaneis ad Symmachum pag. 233.) *significabantur diplomata quibus concessa facultas movendi equos publici cursus, pariterque definiti solebat commensus in itinere prestandus.* De tractoriis vide Filescum in commentario de sacra Episcoporum auctoritate cap. 1. §. 20. Sirmondum in Notis ad Capitula Karoli Calvi pag. 796. Correctores Romanos in cap. *Placuit ut quaterfanguis*, dist. 18. & Notis nostras ad Lupum Ferrariensem pag. 400.

QVICUNQUE LIBER] Caput istud Karolo M. tribuitur in vulgatis editionibus legis Longobardorum. At in uno codice regio inscribitur nomen Pippini Imperatoris, in alio vero Ludovici Pij. Ludovici Pij esse constat ex Capitulari anni dcccxxix. infra Addit. IV. cap. 110.

DE FALSA MONETA] In uno codice Vaticano, in uno item Sangallensi, in Colbertino, Camberonensi, Rivipullensi, & apud Ivonem legitur: *Quicumque falsam monetam percussisse comprobatus fuerit &c.* Ludovicus Pius in precepto de moneta Cenomanensi: *Nostri futurisque temporibus prescripta moneta in prefata urbe sapedito Episcopo successoribusque suis concessa permaneat; ita tamen ut hoc provideat tam praeclitus Aldricus quam successores ut aliqua falsitas in ipsa moneta non appareat.*

SEXAG. ICTVS ACCIPIAT] Karolus Calvus tit. xxxvi. cap. 16. sic interpretatur hunc locum: *Si serenus vel colonus, nudus cum virgine vapulet.*

SI QVIS PVERVM] Vetus nota marginalis in uno codice regio legis Longobardorum: *Hac lex Salica est.* Item in alio: *Hac lex Salica iudicatur.*

SECUNDVM LEGEM SVAM] Glossa interlinearis in priori codice regio: *De puero est pana XLV. solidorum. De puella non velata est pana sexaginta solidorum.*

TERRAM CENSALEM] id est, terram de qua census solvitur. Polypiticus monasterij Fossatensis: *Est ibi terra censalis unde solvunt festivitatem sancti Dionysij solidos novem, denarios octo.* Littera sancti Bernardi Abbatis Clarevallensis de controversia quae erat inter Hugonem Episcopum Autissiodorensis & Vvilelmum Comitem Nivernensem: *De terris censualibus manifestum est quod nusquam licet Comiti vel homini suo eas qua de fundo sunt Episcopi acquirere nisi per Episcopum.*

CONSIDERATVM EST VT DE] Vide infra lib. 5. cap. 177.

TOM. I. SI CIVIS LIBET] Vide supra cap. 3 hujus libri.

PAG. 785. c. 41. PROPTER VESTITVRAM] id est, propter possessionem, ut ait glossa interlinearis in utroque codice regio.

IBID. c. 42. VT QVICVNQVE] In codice Petri Pithæi legitur: *Volumus ut quicumque habet forestes non videri institutas, dimittat illas.* In uno Sangallensi & in Colbertino: *Volumus atque precipimus ut quicumque.* Ita etiam in Camberonensi & Rivipullensi. Petrus Gregorius Tolofanus lib. 3. synagmatis cap. 16. refert hoc caput ex libro quarto legis Francicæ cap. 19. hoc est ex editione Basileensi. Deinde addit: *Ius regium est Monarcha nostro Galico in saltibus Normanicis, vulgi vocabulo Tertium & Dangierum; casus canon confisit, ut in aliis in quibus ius habet, in arborum casura, glande, pascuis &c.* Postea Petrus Miraumontius pag. 323. des *Memoires de la Chambre des eaux & forests*, cum ageret de forestibus regis, laudans librum legis Francicæ, docuit in eo agi de iuribus tertij & dangertij, retulitque verba Gregorij Tolofani tanquam ex libro quarto ejusdem legis, quia ea perperam in editione Lugdunensi operum Gregorij scripta sunt characterem quem vocamus Italicum, cum scribi debuissent Romano characterem ut reliqua Gregorij. Quod si Miraumontius animadvertisset, non incidisset in hunc errorem.

PAG. 786. c. 43. SECVNDVM CONSTIT.] id est, prout sancitum est supra lib. 3. cap. 10. & 52.

IBID. c. 48. DE HONORE ECCLESIARVM] Codex Colbertinus, Camberonensis, & Rivipullensis: *Precipimus ut honor Ecclesiarum debito per omnia.* Vnus Sangallensis: *Precipimus ut debitus honor Ecclesiarum per omnia.*

IBID. c. 49. DE NONIS] Idem codices: *Precipimus ut nona & decima secundum.*

IBID. c. 50. DE LOCIS DANDIS] Hunc locum malè Vadianus traxit ad fundationes monasteriorum. Hæc sunt eius verba ex libro primo de collegiis monasterisque Germaniæ veteribus pag. 23. *Loca ipsa condendis monasteriis delicta, principio non nisi Principum favore concedebantur. Que si liberorum hominum fuissent, & donata non essent, permutatione compensabantur. Si fiscalia, religionis causa dabantur Abbatibus.*

CLAVSTRA CANONICORVM] Ludovicus Pius in præcepto pro Ecclesia Tornacensi apud Aubertum Miræum in codice donationum Belgicarum pag. 7. & in Notitia Ecclesiarum Belgij pag. 42. *Postulavit vir venerabilis Venedilmarus Tornacensis urbis Episcopus ut terras quasdam sibi nostri in eadem urbe ei in amplianda & dilatanda castra Canonicorum in nostra elemosyna concederemus.* Præceptum ejusdem pro Ecclesia Remensi apud Flodoardum lib. 2. cap. 19. *Fiat etiam publicus omnes que circa eandem Ecclesiam vadant, & impedimento esse possunt ad claustra & servorum Dei habitacula construenda, ut transferri atque immutari possint concedimus, quod postea confirmatum est à Karolo Calvo, ut docet ejus præceptum apud eundem Flodoardum lib. 3. cap. 4. Idem cap. 10. loquens de gestis Hincmari Archiepiscopi: Præceptum quoque ipsius Karoli de via qua impediēbat ad*

claustrum Canonicorum sancta Remensis Ecclesia TOM. I. amplificandum idem Dominus Hincmarus obtinuit.

TERRA] Hæc vox non extat in magna parte veterum exemplarum, neque in editione Basileensi. Deest etiam in codice Parisiensi Reginonis, in quo caput istud descriptum reperitur post caput 364. libri primi.

NOSTRA LIBERALITATE] Ita codex Divionensis, Bellocensis, Remensis, Metensis, Pithæanus, Parisiensis, & editio Basileensis. Ita etiam unus Vaticanus & Palatinus. Alter Vaticanus, duo Sangallenses, Colbertinus, Normannicus, Camberonensis, Thuanus, Rivipullensis, & codex Reginonis habent, *nostra liberalitate.* Codex Tilianus pro his vocibus habet tantum *reddatur ibi.* Infra scriptum est in aliquot exemplaribus *liberitate* pro eo quod nos secuti auctoritatem aliorum veterum librorum edidimus *liberalitate.* Ceterum integrum hoc caput sic paraphrastice exponitur in capite 53. Concilij Meldensis: *Si vicina episcopo terra de eadem Ecclesia esse reperta fuerit, & ab alio possidetur, Ecclesia rectori ad claustra Clericorum vel alia que libet Ecclesie commoda facienda reddatur. Si autem de sisco fuerit, regia liberalitas eandem terram ad servorum Dei habitacula construenda largiri dignetur. Si autem de alia casa Dei aut de cuiuslibet proprio fuerit, ex convenientia commutandi licentia tribuatur.*

DE LOCIS] Burchardus caput istud refert ex Concilio apud Aquigranum cap. 6.

GENITORIS NOSTRI] Karoli, que est in titulo de officio iudicis, *Ut ante vicarios,* inquit glossa in uno codice regio legis Longobardorum. Hæc constitutio habetur inter capitula Karoli M. excerpta ex lege Longobardorum cap. 27.

VT NVLLVS AD PALATIVM] Beatus Rhenanus lib. 2. rerum Germanicarum pag. 95. in commemoratione legum aliquot Francicarum: *Ad Regem vel in bellum proficiscens, aut rediens, à vestigali quod straturam vocant immunis esto. Straturam Germani hodie & vuesturam appellant.*

TRANSVRAS] Hæc est lectio veterum exemplarum Thuani, Divionensis, & unius Sangallensis. In Colbertino, Camberonensi, Rivipullensi, & altero Sangallensi legitur *transituras.* In Vaticano, Palatino, Bellocensis, *straturas.* In Tiliano *straturas.* In Metensi *traturas.* In Remensi, Normannico, Pithæano, & Parisiensi *tristuras.* In antiquis exemplaribus legis Longobardorum scriptum est *tributum quod transitoria vocatur.* Sed in editionibus Bohetij & Lindenbrogij legitur *transitorium.*

VBI IVSTITIA] Hincmarus apud Flodoardum lib. 3. cap. 26. pag. 540. in editione Colvenetij scribit *Achadeo Comiti pro rapinis quas audiebat ab ipsius hominibus fieri in ipsius comitatu, & pro villa Spantia, qua ille annuam Ecclesie Remensis auferre disponebat, notificans ei quod si aliquid inde raperet, tam ipsum quam suos excommunicaret, & alienos ab omni christianitate faceret, atque per suum missicium quod de illo Comite fieri debet qui in suo comitatu iniustitiam faciat exequi procuraret.*

TOM. I. Quod heic minatur Hincmarus executurum se in suo missatico adversus Achadeum quod de illo Comite fieri debet qui in suo comitatu iniustitiam facit, explicatur supra in pag. 523. ubi idem Hincmarus mandat Luitardo illustri viro ex auctoritate Dei & sancta Maria & sancti Remigii & sua episcopali, necnon ex banno Regis, cuius Missus ipse Pontifex erat, ut nullum impedimentum vel ipse vel homines sui hominibus Remensis Ecclesie faciant &c. Quia si aliter fecerit, tam per episcopalem auctoritatem quam per missaticum Regis quod inde reatum fuerit sustinebit. Itaque Hincmarus tum instructus erat & sua auctoritate episcopali & delegata Principis; sicut hodie Episcopus licet, ex instituto synodi Tridentinae, nonnulla agere tanquam delegatus apostolicae sedis que ad eorum jurisdictionem alias quoque pertinent, Capitula Karoli Calvi tit. XLVII. cap. 12. *Ipsi nihilominus Episcopi, singuli in suo episcopio, missatici nostri potestate & auctoritate fungantur.*

Pag. 789. c. 69. QVAMDIV P. S. BENEFICIUM EVERTINT] In libro tertio legis Longobardorum, ubi caput istud descriptum est, legitur: *usquequo intra suam judicariam vel terminum fuerint.*

Ibid. c. 70. COMITE] In codice Colbertino, in Camberonensi, & in uno Sangallensi legitur *nobis.*

ET PROPTER CONI. A. D. E. C. V. S. T. O. D.] Hac non habentur in antiquis exemplaribus monasterij sancti Galli, neque in uno Vaticano, neque in Thuano, Camberonensi, Colbertino, Thuano.

Pag. 790. c. 71. VT MISSI] Caput istud deest in codicibus Vaticanis & Sangallensibus. Deest etiam in Palatino, Tiliano, Bellovacensi, Divionensi, Colbertino, Camberonensi, Thuano, Metensi, & Rivipullensi. Deest quoque primo in Remensi, sed postea additum est in margine a manu antiqua.

Ibid. c. 74. SI QVIS IN ALIENA] Caput istud & sequens desunt in veteribus libris Tiliano & Divionensi.

Pag. 791. c. 75. VT OMNIS SOLVITIO] Vide Capitula Karoli M. excerpta ex lege Longobardorum cap. 45. & lib. 3. Capitularium cap. 30.

DVODECIM DENARIORVM] Vetus charta sancti Severi edita in historia Beneventana pag. 233. *trecentos solidos argenti duodenorum denariorum.*

SOLVERE DEBET] Post ista additur in codice Metensi, & compositionem de ea juxta modum superioris comprehensum his ad quos illa legibus pertinetur *exsolvat.*

Pag. 791. c. 10. DE ECCLESIIS] Burchardus tribuit caput istud Concilio Agrippinensi.

SALVA ETIAM] Tota haec clausula deest in uno codice Sangallensi, in Colbertino, Thuano, & Rivipullensi.

Ibid. c. 11. DE ORDINATIS EPISCOPIS] Vide Concilium Ancyranum cap. 17. & Antiochenum cap. 18.

Ibid. c. 12. QVOD NON OPORTEAT] Caput istud sic omnino habet in antiquis codicibus Bellovacensi, Divionensi, Metensi, Thuano, Palatino, Tiliano, & in uno Sangallensi: *Quod non oportet salvere quoslibet vel ordinare.* Ita etiam editio Basileensis.

DE ELEEMOSYNA M. IN HIERS.] TOM. I. Eginhardus in vita Karoli M. Circa pauperes sustinendos & gratiam liberalitatem, quam Graeci eleemosynam vocant, devotissimus, ut qui non in patria sua solum & in suo regno eam facere curaverit, verum trans maria in Syriam & Aegyptum atque Africam, Ierusalem, Alexandria, atque Carthaginem, ubi Christianos in paupertate vivere compererat, penuria illorum compatiens, pecuniam mittere solebat.

VT ISTI MANGONES] Beatus Rhenanus lib. 2. rerum Germanicarum pag. 95. in commemoratione legum aliquot Francicarum: *Mangones vagabundi & cotiones, qui imposturis homines ludunt, coarcentur. Mangonum adhuc nomen & res apud Germanos manet.* Michael Menotus in sermone feria quinta post cineres: *Non est cauda Prelatorum, qui hodie post se ducunt canes & mangones indutos ad modum armigerorum, sicut Saxonum.* Idem in sermone feria quinta passionis, loquens de Maria Magdalena: *Ipsa ante se misit mangones portantes force de carreaux de cramoisy, ut disponerent sibi locum.* Per mangones Menotus intelligit famulos variorum colorum vestibus indutos, quos hodie laquayos vocamus.

NYDI CVM FERRO] Per illas tempestates qui gravealiquod & extraordinarium crimen commiserant, interdum ferreis vinculis conficti, per loca sancta peregrinari jubebantur, ut recte observatum est a clarissimo viro Ioanne Mabillonio in pluribus locis, sed praecipue in praefatione ad tonum secundum actorem sanctorum ordinis sancti Benedicti cap. 4. §. 41. ubi hunc locum edidit ex codice M. S. de miraculis sanctorum Floriani & Florentij, dignum profecto qui heic quoque describatur ad lucem huic loco afferendam. *Consuetudine antiqua, inquit auctor horum miraculorum, partibus interioris Francia usque hodie mos inolevit ut quisquis propinquum sibi parentem gladio jugulaverit, & postea poenitentia ductus ad Pontificem crimen admissi facinoris detulerit, ipso decernente Pontifice ex ipso gladio ferrei nexus componantur, & collum peccatoris, venter, atque brachia stricim innectantur ex ipsis ferreis vinculis, sicque de propria patria & solo pellatur. Interim, quousque divina pietas eadem vincula solvi praecipiat, primum Roma, dehinc per diversa sanctorum loca, veniam criminis effugitando, peregre profecti cogitur. Docet praeterea Karolus M. hujusmodi poenitentes consuevisse incedere nudos cum ferro. Quod ex visionibus quorundam ex eis profectum puto qui tum hominibus peccata consistentibus poenitentiam indicebant. Videbantur enim sibi interdum istiusmodi homines multum sapere si extraordinariam poenitentiam, quamvis ridiculam, excogitassent. Ineunte seculo decimo quarto mulieri cuidam libidinosa inter cetera inunctum est uti quadraginta diebus per communia fora nudo corpore ab usque ad umbilicum incedens, cedulam sui delicti conscriptam deferret in capite manifeste, ut legitur in formulario poenitentiarum Romanae M. S. in bibliotheca regia.*

VT BAUGA] Lib. 6. cap. 223. *Vt armilla*

TOM. I. & *brunia*. Vide Vossium in libro secundo de vitis sermonis pag. 182.

Pag. 795. c. 8. **PERDONET**] In codice Remensi, Divionensi, Pichetano, & Parisiensi legitur *accipiat*.

Pag. 796. c. 10. **DE VAGIS PEREGRINIS**] id est, de nudis cum ferro, qui dicunt se data penitentia ire vagantes, ut dictum est paulo ante.

Ibid. c. 25. **VICEM NOSTRAM**] In uno codice Vaticano, in uno Sangallensi, & in Camberonensi legitur *judicium nostrum*. In Colbertino, Thuano, Normannico, Rivipullensi, & in altero Sangallensi, *judicium vestrum*.

Ibid. c. 16. **VT FORTITER**] Hæc clausula non extat in codice Palatino, Metensi, Remensi, Bellocacensi, Divionensi, Thuano, Parisiensi, Tiliario. Deest etiam in editione Basiliensi.

Ibid. c. 28. **DE HOMICIDIIS FACTIS**] Caput istud aliqua cura indiget, quod ita conceptum sit ut prima fronte heic agi videatur de pulvere mortali cujus vi perpetratae sunt hominum mortes. Atque ob eam causam vir doctissimus existimavit vocem *propter*, quæ paulo post isthic legitur, idem hoc loco valere ac vocem *per*. Aliter tamen se res habet. Anno dcccxx. magna, ut Eginhardus docet, boum mortalitas fuit in regno Francorum. Fama vulgatum est eam cladem ortam esse ex pulvere venenato quem nonnulli homines spargebant per campos & montes, prata & fontes. Hinc commotum vulgus, boum jacturam ultimum, sævit in suspectos criminis. Plurimi caesi, alii diversis supplicis necati sunt. Homicidia itaque patrata sunt propter pulverem mortalem, quæ causa & occasio fuit homicidiorum, non verò per pulverem, cum constet nullum aliud animalium genus quam boum hæc calamitate affectum fuisse. Auctor istius nostræ interpretationis est Agobardus Archiepiscopus Lugdunensis in libro de gradine & tonitruis cap. 16. *Ante hos paucos annos disseminata est quedam stultitia, cum esset mortalitas boum, ut dicerent Grimaldum Ducem Beneventorum transmississe homines cum pulveribus quos spargerent per campos & montes, prata & fontes, eo quod esset inimicus Christianissimo Imperatori Carolo, & de ipso sparsis pulvere mori boves. Propter quam causam multos comprehensos audivimus & vidimus, & aliquos occisos, plerosque autem affixos tabulis in flumen projectos atque necatos. Et, quod mirum valde est, comprehensi, ipsi adveritum se dicebant testimonium habere se talem pulverem & spargere. Et infra: Nec rationaliter pensabam unde fieri posset talis pulvis de quo soli boves morentur, non cetera animalia.*

Pag. 797. c. 34. **AVT AD CRUCEM**] Hæc non habentur in codice Palatino, neque in Metensi. Vide supra in Notis ad caput 101. libri primi.

SI VERO HOC NOLVERIT] Heroldus edidit *volverit*, quam lectionem ei quam nos retinimus præferunt Vellerus & Gretserus. Hæc sunt istius verba lib. 2. de cruce cap. 21. *Edidit quidem Pithæus, Si vero hoc noluerit. Attamen ego cum Vellero in Heroldum, de cetero Pithæo multo modis diligentia inferiorem, hic sum prior.* Frustra. Nam & sensus huic lectioni repugnat, & omnia vetera exemplaria confirmant editionem Pithæanam.

PRÆPARATIONES] Legendum, *præparati omnes*. Error fuit typographi.

LIVTRIGO] Alibi *Laurigo*. In codice Thuano & in uno Sangallensi, *Lautfrido*.

HEIMINVS ET MANOALDVS] sive Monoaldus, ut alibi legitur, iidem fortassis sunt qui inter Missos dominicos nominantur lib. 2. cap. 25.

FISCALES] In codice Bellocac. *fiscalina*. **HELVDOVICVS ENIM**] Octo sequentes verius deunt in libro Bellocacensi, pro quibus ista ibidem leguntur.

Lotharius primum regnum sortitus avitum, Arduenna nemoris incolta saltus ova.

Hinc Hludovicus heros Rheni cis lititora genti Imperat, & populi essera colla teri.

Tunc Karolus, cari species genitoris amata, Gallorum cæcus ordinat atque domat.

Illis nos qui fata tenent loca paribus aquis

Hæc ferimus scripta, semper habenda sibi.

HABVISTIS ENIM] Hæc pars epistolæ Zachariæ extat apud Ivonem par. 10. cap. 34.

IN NOMINE DOMINI] Daniel Papebrochius in prolegomenis ad tomum secundum Aprilis pag. 7. hæc acta abominatur quia Principem laicum faciunt conventui ecclesiastico præsidere, adeoque pro genuinis ea non vult agnoscere, Baronium etiam redarguens quod illa non iatis severo examine ponderaverit cum in annales suos transferret. Hæc sunt verba Papebrochij: *Cum hæc omnia excedant potestatem secularum, & Principem laicum faciunt conventui ecclesiastico præsidere eaque ordinare quæ disciplinam & correctionem cleri ac monachatus concernunt, absit ut ea habeamus pro genuinis.* Et paulo post: *Extant ea quidem in vulgatis Conciliorum collectionibus, æque ac alia spuria non pauca, suisque annalibus haud indigna Baronius censuit. Sed, quod salva tanti scriptoris reverentia dictum sit, severiori fuerant examine ponderanda, nec propter eam quam præferunt speciem utilitatis statim recipienda.* Sed hæc Papebrochij argumenta adeo nullius momenti sunt ut supervacaneum existimem his refellendis occupari. Illud tantum dicam, nemini hæcenus ante ipsum in mentem venisse ea acta, quæ in multis vetustissimis libris hæc bibliothecis reperiuntur, ac tot seculorum reverentia & usu celebrata fuerunt, esse falsa ac supposititia. Nam quod ea vir clarissimus rejicit quia Princeps laicus ecclesiastico conventui præsedisse heic narratur ac decreta condidisse de emendanda vita Clericorum ac monachorum, si semel ista disputandi ratio permessa fuerit, certum est plures constitutiones ecclesiasticas quæ vetustis temporibus editæ fuerunt casuras, cum constet Principes olim præfuisse per semetipsos pluribus conventibus ecclesiasticis, pluribus etiam per suos gloriosissimos iudices sive legatos.

MISSVS S. PETRI] id est, Legatus apostolicæ sedis & Zachariæ Papæ. Hic erat mos loquendi per illas tempestates. Hincmarus epist. 41. ad Hadrianum Papam: *Missos vestros, Paulum scilicet & Leonem venerabilem Episcopos.* Idem apud Flodoardum lib. 3. cap. 21. scribit Luitberto Moguntino antistiti, *exhortans ut litteras & Missum Papa benigne suscipiat.* Concilium apud

TOM. I. apud Alheim apud Burchardum lib. 11. cap. 68. *presente videlicet Domni Iohannis Pape Apocrifario sancte Orientalis Ecclesie Petro venerabili Episcopo.* Et paulo post: *Tum demum prefatus sancti Petri & Domni Iohannis Pape Missus proferens charitatem &c.* Item lib. 1. cap. 51. *In terdicio eis Petrus sancti Petri & Pape Missus.* Ivo Carnotensis episc. 133. ad Richardum Episcopum Albanensem & apostolica sedis in Gallia Legatum: *Debitor sum honestati Romana Ecclesie, quantum ad parvitate meam pertinet, providere: cuius si non honore Missum, non video honorare mittentem.*

VNUM VEL DVOS EPISCOPOS.] Antea legebatur *presbyteros.* Emendatum est auctoritate veterum exemplarium. Fatendum tamen est in codice Tiliiano & in Trecenti scriptum esse *presbyteros.*

VAGATIONES CVM CANIBVS.] Vide Notas ad Agobardum pag. 81. & Petrum Blesensem episc. 56. & 61.

CONFESSORVM DOMINI, ET SVOS.] Hæc est lectio veterum codicum Normannici, Camberonensis, Tiliiani, Sangallensis, & Trecentis, quam lectionem retinuerunt Tilius & Petrus Pithæus. At in codice Colbertino & in Rivipullensi, tum etiam in secunda editione Pithæana legitur *confessorum Deum & suos.* quæ est sincera lectio. Error ortus ex eo quod veteres librarij vocem *Deum* sic scribebant per abbreviationem *dm.* ex quo postea alij effecerunt *dni*, id est, *domini.* Simile omnino mendum extat apud Pseudoplatinum in Querolo; ubi ad eum locum *sequuntur auge obervant unice panem domini* Pithæus manu sua adnotavit in veteri codice scriptum esse *panem dm.* quod ipse rectè interpretatur *panem Deum.* Transcribo enim ipsa verba ex libro edito qui fuit ejusdem Pithæi, in cuius margine vir clarissimus emendationes posuit ex veteri exemplari MS. & notulas etiam suas adjecit. Alterum quoque ejusdem comædiæ exemplar editum habeo manu Petri Danielis notatum, in quo ille ad hunc locum adnotavit legendum esse *panem Deum,* & de eucharistia intelligendum aperte pronuntiat.

PROPTER IMMINENTIA BELLA.] Infrà lib. 5. cap. 333. *Loca sibi à nobis propter aliquam necessitatem concessa.* Hincmarus apud Floardum lib. 3. cap. 10. *Ab Imperatore quoque Lothario preceptionis imperiali auctoritate super quibusdam rebus obtinuit quæ tempore Karoli Imp. occasione quadam interveniente à Remensi sunt abstrahæ Ecclesie & publicis usibus suballa.* Præceptum Karoli Regis Burgundie editum in tomo duodecimo Spicilegij Dacheriani pag. 129. *sed nos postmodum pro quadam necessitate illas in beneficium commuleramus.*

PECVNIA COMMODATA.] Ita codex Sangallensis, Normannicus, Camberonensis, Colbertinus, Rivipullensis habet *accommodata.* Trecentis & Tilianus, *commendata.* Marca lib. 1. historiz Beneam, cap. 28. §. 13. præfert hanc ultimam lectionem. Præstat ejus verba referre. *Filefacus in tractatu de querela veteris Ecclesie Gallicane hic agi putat de pecunia numerata, in quo egregie fallitur. Pecunia pro bonis ecclesiarum*

Tom. 11.

stici, ut capite primo prioris synodi Liptin. & Tom. 1. lib. 6. Capitularium tit. 321. Quod probatur ex natura contractus precarij; qui alius est à contractu mutui, & pertinet ad immobilia. Quò tendunt etiam verba canonis: Ecclesia revesita sit cum propria pecunia. Itaque non erat quòd in editione Conciliorum sollicitaretur lectio ista, pecunia commendata. Commendare enim apud auctores istius seculi idem sonat ac in beneficium dare.

PAUPERE TATEM NON PATIANTVR.] Statuta antiqua monasterij Corbiensis edita in tomo quarto Spicilegij Dacheriani pag. 19. ita ut nec penuriam patiantur nec aliqua superfluitate distendantur.

DECREVIMVS QVOQVE.] Vide infra lib. 6. cap. 422.

SI QVIS BAPTIZATVS.] Rhabanus in epistola ad Reginaldum tomo VIII. Conciliorum pag. 1849. cap. 6. *De illo verò qui Presbyterum se esse finxerit, cum non esset orātinatus, & baptismi officium exercuit, requirendum est utrum ipse baptizans baptizatus esset, & utrum in nomine sancte Trinitatis sub irina merione baptizaverit. Quod si ita erat, non est iterum baptizandus, sed per impositionem manus episcopalis & unctionem sacri christiatis id quòd factum est confirmandum.* Homilia incerti auctoris in die Pentecostes manuscripta in vetustissimo codice Ecclesie Lugdunensis: *Sive enim facinorosus quisque Presbyter aut Diaconus baptizaverit, sive hereticus, sive scismaticus, sive ille baptizaverit in nomine sancte Trinitatis, ille qui ita baptizatus est non valet iterum à bonis catholicis rebaptizari, ne confessio vel invocatio tanti nominis videatur annullari, nisi fortè hoc evenierit ut ignoretur utrum ille qui venit ad fontem baptizatus fuerit annon. Quòd solet evenire de infantibus qui prociuntur à matribus in rivis aut in ostiis domorum, & de illis qui revertuntur de captivitate, quorum matres pregnantibus captivæ sunt à paganis. Isti tales si propter ignorantiam rebaptizati fuerint, pro uno baptizate habebitur eorum baptismus.*

SERGIVS.] Itam monuimus in Notis ad Gratianum pag. 478. videri heic legendum esse *Stephanus,* ita ut hæc constitutio referenda sit ad Stephanum secundum. Nam quis est iste Sergius Papa?

SANCTA TRINITAS.] Concilium Suedionense II. act. 5. *sacrum baptismus, quod in nomine sancte Trinitatis perfectum est.*

IMPOSITIONE MANVS INDIGET.] Vide epistolam sancti Leonis ad Rusticum cap. 18. & Burchardum lib. 4. cap. 41.

SI QVIS FILIASTRVM.] Vide supra pag. Ibid. c. 7. 1054. in Notis ad capitula Karoli M. excerpta ex lege Longobardorum cap. 48.

MATRINA DE FON. AVT CONFIR.] Ibid. c. 9. Hinc colligi posse videtur hanc consuetudinem tum fuisse in Ecclesiis nostris ut non iidem patrini, non eadem matrine essent in baptismo & in confirmatione. Alioqui superflua esset ista matrinatum distinctio.

PER VERBVM D. REGIS.] Constitutio Pippini de letaniis faciendis: *Sic providere facias & ordinare de verbo nostro.* Infrà cap. 198.

G G G

T O M. I. matus apud Floardoardum lib. 3. cap. 28. scribens ad Sigloardum Archiepiscopum: *Notificetur etiam eiusdem accusatoribus & testibus quales personas ad accusationem Presbyteri vel ad testimonium super eum sacri canones recipi non permittunt.*

EXEMPLO LEONIS PAPÆ] Vide Burchardum lib. 1. cap. 198. 230. & lib. 2. cap. 184. **QVI DVOD. P. I. S. PVRG. HABVIT.**] Hæc addita sunt auctoritate aliquot veterum exemplarium. Sanè sensus integer non est absque illa clausula. Confirmant autem hanc lectionem Hincmarus, Isaacus, & Ivo.

VEL EO AMPLIVS] Hincmarus apud Floardoardum lib. 3. cap. 26. *Anselmo illustri viro pro quodam Presbytero quem apud se accusaverat, sed ad denominatum placitum non venerat, significans purificasse hunc Presbyterum canonicè se ipsam a crimine coram Missis ipsius Anselmi in conspectu plurimorum tam Clericorum quam laicorum, non tamen misisse, quia nec debuerit, in sacramentum plures sacerdotes ipsius testes.*

PVRGATVM ECCLESIA REDDAT] Hincmarus ibidem cap. 28. *Placitum eidem Presbytero denuntietur ad triginta dies, ut ita preparatus veniat quò se vel canonicè purificet vel concedat.*

COMITES MINISTRIS] Vide supra lib. 1. cap. 23. & infra cap. 273. istius libri.

STATVTVM EST] Vide infra lib. 6. cap. 306.

VT NVLLVS PRESBYTER] Caput istud sumptum est ex capite octavo synodi Vernensis sub Pippino Rege.

CONCILIVM EPISCOPI] Sic tum vocabant synodum quam nos hodie dicimus diocesanam, ut patet etiam ex capite octavo synodi Vernensis relato infra cap. 60. huius libri. In tomo primo analectorum Ioannis Mabillonij pag. 387. extat titulus capitulorum synodaliū Hildegarij Episcopi Meldensis, in quo scriptum est eum convocasse *Concilium sacerdotum sua diocesi apud Ecclesiam sanctæ Celinie.* Vide capitula Herardi Archiepiscopi Turonensis cap. 133.

SI QVIS NON CONFITEVTR] Ex canone duodecimo Concilij Ephesini ex versione antiqua quæ extat in collectione Isidori.

SI QVIS PRESBYTER] Burchardus caput istud in epitomen contraxit & Toletano Concilio tribuit. Sed Loaisa noluit illud agnoscere pro legitimo canone Toletano, & inter supposititios reposuit. Burchardum secutus est Ivo.

VBIQVQVE COMMVTATIONES] Ad hoc ut commutationes de rebus Ecclesiarum valerent, necessaria erat interventio auctoritatis regie, ut docent Karoli Calvi Capitula tit. xxxvii. cap. 6. & vetus charta monasterij Conchenensis data regnante Ludovico Pio. Floardoardus lib. 3. cap. 10. loquens de Hincmaro: *Res etiam nonnullas episcoporum, terras scilicet atque mancipia, cum diversis personis ad incrementum Ecclesie pro parvum opportunitate commutavit. Sed & precepta regalia super pluribus eorum rerum commutationibus obtinere curavit.* Ludovicus Pius confirmavit commutationem factam inter Flodegarium Episcopum Andegavensem & Vvinnerandum. Idem confirmavit com-

Tom. II.

mutationem factam inter Smaragdum Abbatem sancti Michaelis Virdunensis & quosdam homines qui nominantur in tomo secundo analectorum Domni Ioannis Mabillonij pag. 406. Item commutationem de villa Cluniaco factam ab Hildebaldo Episcopo Matisconensi cum Vvratino Comite, ut patet ex illius præcepto quod extat in Notis ad Bibliothecam Cluniacensem. Karolus Calvus confirmavit commutationem factam inter Abbatem Fossatensem & Abbatem Latiniacensem, item commutationem inter Erchenradum Episcopum Parisiensem & Eginardum Abbatem Fossatensem. Idem confirmavit commutationem quam Hirmintrudis Regina & Abbatissa Kalensis fecerat cum eodem Anardo Abbate Fossatenfi. Confirmavit præterea permutationes factas inter Herpinnium Episcopum Silvanectensem & Godefridum Abbatem Fossatensem.

INRATIONALIBES DISSOLVANTVR] Lotharius Rex Austrasiae sive Lotharingie Remigio Lugdunensi Archiepiscopo restituit res quasdam anno dcccclix. quas per irrationabilem & iniquam commutationem amiserat, tamenetsi commutatio confirmata fuisset à Lothario Imperatore patre Lotharij; ut patet ex eius præcepto, quod editum est in tomo duodecimo Spicilegij Dacheriani pag. 132.

SACRAMENTARIO] In quibusdam codicibus & heic & alibi infra legitur *sacramentario*, c. 216.

In tomo tertio Spicilegij Dacheriani pag. 241. scriptum est Ansegisium Abbatem Fontanellensem, inter ceteros libros quos Flaviacensi monasterio dedit, dedisse *sacramentaria volumina duo.* Credunt plerique sacramentarium idem esse cum libro sacramentorum. Sed Hugo Menardus in Notis ad librum sacramentorum pag. 85. existimat distinctionem esse inter hæc duo, eo argumento quòd cum in ipso sacramentorum libro pag. 69. sacramentarium citetur, manifestum est sacramentarium à libro sacramentorum distingui. At tamen hæc res non adeo manifesta est quin adhuc plurimum habeat difficultatis; ac nisi res apertius elucescat, non admodum constabit sacramentorum librum esse diversum à libro sacramentario. In capite sanè quod heic explicandum suscepimus dubitari non potest quin per orationes quæ in sacramentario ad dandam penitentiam continentur intelligantur et orationes quæ in libro sacramentorum leguntur pag. 225. in editione ejusdem Menardi. Ibidem & infra lib. 7. cap. 202. reconciliatio penitentium fieri jubetur *sicut in sacramentario continetur*, id est, secundùm formulam quæ extat in eodem libro sacramentorum pag. 226. Infra in eodem libro septimo capite 179. & 389. mentio fit benedictionis nuptiarum quæ in sacramentario continetur. Hæc verò benedictio ab Hugone Menardo edita est pag. 286. ex codice Remensi. Unde colligi posse puto librum sacramentorum non esse diversum à libro sacramentario. In vetustissimo & elegantissimo codice bibliothecæ Colbertinæ literis aureis scripto liber sacramentorum habet hunc titulum. *In nomine Dei. Incipit liber sacramentorum de circulo anni à sancto Gregorio Papa Romano editus qualiter Missa*

GGgg ij

TOM. I. *Romana celebratur.* Vide Notas ad Agobardum pag. 90.

Pag. 844. c. 117. **VNIVERSAM COMM. ECCLESIAM**] In Concilio ipso legitur, *universa Ecclesia noverit.* Sed nostra lectio, quæ apud Dionysium quoque & Isidorum extat, videtur esse sincerior. Vide Gratianum 26. q. 6. cap. 14. *Presbyter.*

ANTE ABSIDAM] Vir clarissimus Carolus Dufresnius in commentario ad Paulum Silentiarium pag. 537. ait sibi videri hunc locum intelligendum esse de abside narthecis, ubi confitebant penitentes, non verò de absida seu concha altaris. De absida porrò vide Rosveydum in Onomastico ad vitas patrum & Notas ad Reginonem pag. 570.

Ibid. c. 119. **EX EPISTOLA**] Hæc est sincera lectio istius loci, quàm & sensus indicabat & auctoritas vetustæ collectionis canonum quæ edita est in tomo undecimo Spicilegij Dacheriani. In superioribus editionibus & in veteribus libris legitur *Exemplar.* quod mendum fuisse proclive dicemus ad caput 461. libri septimi.

Ibid. c. 112. **VT PENITENS OSTENSIS**] Sumptum est ex canone tertio Concilij primi Arausiaci, sive ex postrema illius canonis parte.

Ibid. c. 115. **PLACUIT HIS QVI**] Hoc caput videtur esse sumptum ex eodem canone Arausiano, additis nihilo minus quibusdam clausulis ex canone quarto Concilij Carthagenensis secundi & ex canone 32. Concilij Carthagenensis III.

Pag. 848. c. 130. **SVPERSTITIBVS**] In codice Sangallensi legitur *supprestitibus*, in Camberonensi *subprestitibus*, in Normannico *prestitibus*. Sic olim scribebant cum de superstitibus intelligerent. Vide Notas ad Gratianum pag. 522.

Pag. 850. c. 136. **MAGNUM DIEM**] id est, diem Paschatis, ut explicat Henricus Spelmanus. Protevangelium D. Iacobi: *Veni autem dies Domini magna, & dixit Iudith ancilla eius: Quousque tandem affliges animam tuam? Non licet tibi lugere, quia dies Domini magna est.* Alibi dies magnus intelligitur de die in quo fiet iudicium universale. Karolus M. in epistola ad Elipandum & ceteros Episcopos Hispaniæ orat ut Deus illos in die magno ante conspectum gloria sue gloriosos stare concedat.

Pag. 851. c. 143. **OMNIA NECESSARIA**] Concilium Trofleinum cap. 3. *Sane ne ulla monachis evagandi vel de talibus presumendi quippiam detur occasio, provideant Abbates vel Prepositi monasteriorum ut secundum quod temporis vel loci fieri possibilitas, omnia illis in vidualibus & vestibus necessaria, sicut regula precipit, opportunè ministrantur.* Vetus auctor historix Trevirensis in tomo XII. Spicilegij Dacheriani pag. 247. *Attimo namque quod Episcoporum est summam Deo famulantibus diligentiam adhibere, necessaria ministrando; ne dum pro necessariis conquirendis negotiantur, à sancto proposito discedere compellantur.*

NECESSARIA] id est, aqua, molendinum, horius, pistrinum, vel artes diversa intra monasterium exercentur, ut heic legitur in regula sancti Benedicti.

VEL CLERICIS] Hæc verba non extant in regula sancti Benedicti, & addita sunt propter

Canonicos, ut rectè observat Hugo Menardus **TOM. I.** in Notis ad Concordiam regularum pag. 1034.

PROVIDEANT] Hunc locum sic exposuit **Pag. 851. c. 143.** is qui statuta collegit quæ sancto Bonifacio tribuuntur in tomo nono Spicilegij Dacheriani pag. 64. cap. 12. *Vt diligenter unusquisque quæ Episcopus in sua parochia provideat ut ubi monasterium monachorum fuerit, si regulariter vivant & monachicè; ubi autem canonica vita fuerit, bene & canonicè vivant.* Vide Capitulare primum anni DCCCXIII. cap. 4.

PRESBYTERI SVB SIGILLO] Vide **Ibid. c. 146.** caput undecimum capitulorum Presbyteris datorum post Capitulare ad Salz. Vide etiam Capitulare primum anni DCCCXIII. cap. 17. lib. 3. Capitular. cap. 55. & Addit. 111. cap. 99.

MALEFICII] Isidorus Clarus Episcopus Fulginas in constitutionibus synod. lib. 1. cap. 4. *Corpus Domini honorificè custodiat in pyxide munda & decenti, & nra cum oleo sancto sub clavi diligenter reponatur in aliquo loco concedenti specialiter ad hoc constituto. Quod si qua parochia sunt qua non teneant corpus Domini, hoc quod diximus faciant de oleo sancto, & hoc maxime, ne ad veneficia possint auferri.*

PRÆSUMANT] In Concilio sexto Arelatensi & in statutis Bonifacio Archiepiscopo tributis cap. 5. additur: *Genus enim sacramenti est, & non ab aliis nisi à sacerdotibus coningi debet.* Itaque caput istud sumptum est simpliciter ex Capitulari primo anni DCCCXIII. quod hæc clausulam non habet. Deest quoque in Concilio Moguntiaco.

LETANIA MAIOR] Vide infra lib. 6. **Ibid. c. 150.** cap. 74.

INDICTVM IEIVNIVM] ab Episcopo **Pag. 854.** nimirum. Riculfus Episcopus Suevionensis cap. c. 134.

22. *Quando autem vobis à nostra parvitate vel à communitris nostris jejunium faciendum injungitur, plebes ad Ecclesiam venite regate.* Indicabatur etiam interdum à palatio, ut pluvius exemplis probari possent. Capitulare Ahytonis Episcopi Basileensis cap. 8. *Indictum verò jejunium quando à palatio vel à dono fuerit denuntiatum, ab omnibus generaliter observetur.* Totus hic locus clarissimum editorem istius capitis: qui ut se à difficultatibus heic occurrentibus expediret, putavit heic pro domo legendum esse *Domno*, ita ut intelligatur *Domnus* Apostolicus sive Papa. Nos simplicitatis existimamus heic per vocem *domo* intelligi domum episcopij, in qua Episcopus habitat, unde jejunia indicit. Ac sanè si lectio ista, quæ constans est in duobus antiquissimis codicibus manuscriptis monasterij Sangallensis, mutanda esset in *Domno*, non statim sequeretur explicandam illam esse de Domno Apostolico Romano. Simpliciter verum esset existimare per *Domnum* heic intelligi proprium Episcopum. Rhabanus lib. 2. de institutione Clericorum cap. 25. *Necon & illa omnino custodire oportet unquamque qua communiter omnibus facere sive pro tribulatione sive pro gratiarum actione proprius Ecclesie mandat Episcopus. Quia qui constituta atque demandata jejunia servare neglexerit, peccat.* Amalarius in libro de ordine antiphonarij

TOM. I. cap. 77. *Collegi quoque simul quasdam antiphonas qua consonant tempore exomologeseos; & solemus eos & eas canere per noctes quando observatur jejuniis indicium & jejunium quatuor temporum.*

pag. 855. **MEMBRA EIS OBTINERE**] Vide Einhardum epist. 7. & 25.

Ibid. c. 156. **PRÆCIPIMVS VT IN ECCLESIIIS**] Vide infra Addit. III. cap. 32. & 118.

Ibid. c. 158. **QVICVNQVE BENEFICIUM**] Caput istud sumptum est, ut monuimus in margine, ex capite 42. Concilij Moguntiaci, ex quo etiam illud laudavit Burchardus. Vide supra lib. 4. cap. 40. & Notas ad Regionem pag. 546.

Ibid. c. 159. **SOLVS MISSAM CANTARE**] Contra in capitulis Theodori Archiepiscopi Cantuariensis, si tamen Theodori sunt, editis in tomo nono Spicilegij Dacheriani legitur cap. 49. *Prefbytero liceat soli Missam facere, si necesse est.* Vide infra Addit. II. cap. 9.

CVM EO SIT] Simon Goulartius in additionibus ad Catalogum testium veritatis pag. 1023. monet quosdam pro his verbis habere *communiter*. Deinde addit: *In communione etenim mysteriorum hæc verba Dominus Vobiscum, Sursum corda &c. elata voce à Diacono & Sacerdote pronuntiantur, turba fidelium adstante & signa sacra participante.* In initio divisionis quæ in Ecclesiam irrepsit occasione errorum Martini Lutheri, contendebant Protestantæ non debere Missam celebrari nisi cum adfuerit aliqui communicantes. Ad quæ Ioannes Cochleus respondit non rectè adferri Missam propter defectum communicantium, & nullam scripturam prohibere ne solus sacerdos sumat eucharistiam.

Ibid. c. 161. **SYMBOLVM**] Vide Concilium Cloveshoviæ cap. xi.

pag. 856. **PVRITER**] Ita veteres libri & omnes editiones Capitularium. Deest autem hæc vox in codice Camberonensi & apud Regionem. In prima editione capitulorum quæ cum canonibus Concilij Vormatiensis edi solent legitur *punitur investigare studeant*. Pro quo Crabbus & reliqui Conciliorum editores malè repositurunt *punitur & investigare studeant*. Malè, inquam. Nam secundum iudiciorum ordinem prius investigandi sunt rei, dein puniendi. Error ortus est ex prurigne corrigendi. Hinc etiam emendandum est Concilium Moguntiacum, ubi *pariter* scriptum est loco *punitur*. Longius aberratum est in capite 28. Concilij Moguntiaci anni dcccxlvi. ubi ita legitur: *Vi Episcopi incestuosos penitus investigare studeant*. Vocem potè *punitur* vir clarissimus Franciscus de Roye in libro de Missis dominicis pag. 92. sic intelligi posse existimat ut Episcopi debeant incestuosos investigare absque dilatione, sicut Iurisconsultis purè, id est, sine die & conditione. Ex primo tamen Capitulari anni dcccv. cap. 16. colligi posse videtur alium esse istius vocabuli sensum, nimirum ut Episcopi sic *punitur* & absque personarum acceptione incestuosos investigent & examinent ut nec propter alicujus amicitiam alij relaxentur, alij verò confringantur. In vetustissimo libro sacramentorum Ecclesiæ, ut reor, Lemovicensis, qui nunc extat in bibliotheca regia, sic legitur: *Ordo ad visitandum & ungen-*

dum infirmum, Antequam ungeatur infirmus, confiteatur omnimodis Deo & sacerdoti suo puriter omnia peccata sua, & reconciliationem ab eo percipiat plenam. Eadem habentur in codice Tiliano, ut legitur apud Hugonem Menardum in Notis ad librum sacramentorum pag. 340. Item apud Morinum in appendice tractatus de penitentia pag. 25, ubi tamen perperam editum est *pariter* pro *punitur*.

CONTRADICIMVS QVQVE] Hæc Ibid. c. 166. constitutio renovata est in Concilio Moguntino anni dcccxlvi. cap. 30.

SI QVIS VIDVAM] Caput istud reperitur in eodem Concilio Moguntino anni dcccxlvi. cap. 29.

DVAVS SORORIBVS NVPSERIT] Flodoardus lib. 3. cap. 29. de epistolis Hincmari: *Item cuidam fratri de homine qui cum quadam femina concubuit & postea sororem ipsius in conjugium duxit.* Vide infra Addit. III. cap. 115.

TALES COPVLATIONES] Codex Camberonensis ita habet: *pro tam injusta copulatione debet anathematizari, nec unquam amplius copulari, sed sub magna districtione ferri.*

AMPLIVS CONIVGIO COPVLARI] Ita vetera pleraque exemplaria, Editio Francisci Pitchei: *nec unquam amplius conjugio sub magna districtione copulari.* quam lectionem in nullo eorum librorum reperi quibus usus sum.

FIERI] In libro Trecenti & in Camberonensi legitur *ferri*.

QUALICVNQVE MODO] Balsamon ad canonem tertium Concilij Ancyani: *Porrò & Comnenam Dominam Theodoram, qua dicta est Laparda illius Domini Andronici conjux, vbi illius tyranni Andronici tonsam, Constantinopolitana synodus non sinit mutare habitum, nec cum Crate Hungaria, qui hoc vehementissimè petebat, conjungi, eò quod post ejus virimoricem processisset tonsura, etiam si vi facta esset, & in cenobiaco monasterio vitam egisset.* Vide capitula anni dccc li. cap. 4. & Notas ad Agobardum pag. 135.

VT EPISCOPI] Caput istud descriptum est in Concilio Moguntino anni dcccxlvi. cap. 7. Illud quoque sanctus Stephanus Hungariæ Rex inseruit libro secundo decretorum suorum cap. 2.

VIDVAS ET ORPHANOS] Hæc & reliqua pars istius capitis desunt in codice sancti Arnulphi Merensis, in quo ista substituantur. *Et Nicolai Papa ad locum, ita ut secundum sacrorum canonum sanctionem in potestate Episcopi res omnes Ecclesiæ consistant, & ille secundum timorem Dei quibus voluerit & quomodo voluerit illas dispenset. Et in superscripto libro ex canonica auctoritate assumptum istud ita invenitur capitulum: Si quis oblata dederit &c. ut supra cap. 24. hujus libri.*

ET EPISCOPI CONSENTIENTES] Ista in diversum mutata sunt in decretis Stephani Regis Hungariæ, hoc modo: *Consentientis que sint Comes & iudices Presulibus suis ad iustitias faciendas, iuxta præcepta legis divini.*

PRESBYTERI INTERFECTI] Vide canones Haaci Episcopi Lingonenfis tit. 2. cap. 1.

T o m . I .

ubi caput istud rectè describitur ex lib. 5. cap. 186. ut in antiquis codicibus. Vide etiam quæ dicta sunt supra in Notis ad caput 15. libri quarti.

Pag. 860.
c. 191.

VICEDOMINI] Ianus à Costa in titulum 31. libri primi Decretalium pag. 192. putat alicubi Vicedominos eisdem esse qui à Græcis Oeconomis dicuntur, alibi verò ab Oeconomis omnino separandos esse. In vita sancti Meinverci Episcopi Paderbornensis cap. 83. legitur ipsum mortuum, *ascito Vicedomino suo*, omnia quæ in pecunia vel diversarum eucarum copia habuit, Ecclesiis & pauperibus erogari præcepisse. Vir clarissimus Carolus le Coindre in annalibus ecclesiasticis Francorum ad annum 779. §. 21. putat Vicedominum in Capitulari anni DCCCLXIX. cap. 19. eum esse qui alibi Vicecomes appellatur.

Ibid. c. 191.

ARCHIDIACONI VEL ARCHIPR.] Heic Archidiaconus præponitur Archipresbytero. Vide omnino Notas ad Gratianum pag. 455.

Pag. 861.
c. 107.

BIDUANAS] id est, jejunium duorum dierum. Rhabanus lib. 2. de institutione Clericorum cap. 25. *Leguntur aliqui sanctorum per biduanas, sive per triduanas, sive etiam per totam hebdomadam jejunium extendere.* Regino lib. 1. cap. 163. *Si quis lascivus in lingua fuerit, triduanam poenitentiam expietur.* Obiter moneo caput septimum Capitularis Haytonis Episcopi Basileensis sic omnino legi in duobus antiquissimis codicibus sancti Galli: *Septimo, ut sciant tempora legitima ad baptizandum in anno, id est, sabbato sancto Pascha, ut illa triduanam mersio in baptismo imitetur triduanam mortem Domini clarificata resurrectione.* Vbi vir clarissimus Lucas Dacherius edidit *trina mersio.* Rectè sanè. Nam sic legitur apud sanctum Gregorium lib. 1. epist. 41. *Nos autem quòd tertio mergimus, triduanam sepultura sacramenta signamus, ut dum tertio infans ab aquis educitur, resurrectio triduanis temporis exprimat.* Item in capitulis quibus anonymus scriptor respondet ad interrogationes Karoli Magni: *Propterea infans ter mergitur in sacro fonte ut sepulturam triduanam Christi trina demersio mysticè designaret.* Sed ego tamen puto retinendam esse lectionem quam præferunt vetera Haytonis exemplaria, cumque fortassis ludere voluisse in antithesi triduanæ mersionis & triduanæ resurrectionis.

COMITES FORTIORES] id est, majores, ut rectè explicat Hugo Menardus in Notis ad Concordiam regularum pag. 149. Erant enim tum in regno Francorum Comites majores; ut Comes Arvenorum, cum eodem tempore in pago Arvenico essent præterea Comites Brivatenis, Talamitenis, & Tollornensis. Plura exempla si quis habere desiderat, facillè inveniuntur in veteribus libris & monumentis.

Pag. 872.
c. 147.

DE ARMIS INFRA PATRIAM] Vide supra lib. 3. cap. 4. & infra lib. 6. cap. 271.

Pag. 879.
c. 176.

DE HIS QUI NONAS] Caput istud mutilum est in antiquis exemplaribus libri quinti Capitularium. Extat autem integrum infra Addit. IV. cap. 99. Caput autem *Quicumque decimam* dividi debet ab isto.

CAPITULO LVII.] Hæc est lectio omnium veterum librorum. Tilius, cum non animadverteret hoc caput esse mutilum, numeros heic

mutavit, & pro *LVII.* reposuit *CLXIII.* Tom. I. Verùm nec sic quoque restitui potest hic locus. Nam caput *Quicumque decimam* non extat in libro primo Capitularium, sed in Additione IV. cap. 100. & 166.

ET CVNCTIS C. E. NOSTIL.] Hæc non habentur in libro quarto, neque in ipso Capitulari; ut verisimile sit addita fuisse à Benedicto Levita.

PERVENIT AD NOS] Sirmundus in Notis ad Capitula Karoli Calvi pag. 765. ait hanc constitutionem esse Ludovici Pij. Apud Ivonem refertur simpliciter *ex libro capitularium.*

CLAVSTRA MONASTERII] Litteræ sancti Bernardi Abbatis Clarevallensis de compositione Hugonis Episcopi Autissiodorensis & Vvillelmi Comitis Nivernensis: *Si aliquis laicus deprehensus fuerit in claustris in latrocinio, cum una quacunque veste sua pro justitia faciendæ Comiti reddatur. Extra claustra autem quicumque laici latrones deprehensi fuerint, & ipsi & res eorum Comiti sunt.*

CLAVSARVM GENERE] Apud Ivonem editum est *clausarum nomine.* Sed in codice Victorino legitur ut in Capitularibus.

QVICVNQVE PROPRIA] Burchardus caput istud valde interpolavit & Pio Papæ tribuit, quamvis illius non sit. Est enim constitutio Ludovici Pij. Hinc ergo emenda Ivonem & Gratianum. Vide infra Addit. IV. cap. 118. 161.

PROPRIA VXORE DERELICTA] Vide infra lib. 7. cap. 305. Hincmarus apud Flodoardum lib. 3. cap. 26. scribit *Fulericus cuidam, qui uxorem legitime inlegitimè dimiserat, alteramque insuper duxerat, vocari ad synodum, excommunicationis jam in eum data atque in provinciali synodo confirmanda pandis modum.* De ejusdem excommunicatione agit supra in capite 21. ejusdem libri.

SINE CVLPA INTERFECTA] Extat apud Burchardum elegans Paulini Episcopi Aquileiensis epistola de hoc argumento, quæ pereram apud Ivonem & Gratianum Stephano V. Papæ tribuitur, uti dictum est in Notis ad Gratianum pag. 547.

ARMIS DEPOSITIS] Iure enim pontificio, ut Iuretus ait ad epistolam 135. Ivonis, miles pœnitens armis cingi vetabatur, citatque in eam rem caput *Admonere* 33. q. 2. id est epistolam Paulini de qua mox dicebamus.

ADALARDO COMITE PALATII] Pag. 887. Hincmarus epist. 14. cap. 12. *Adalardum senem & sapientem Domni Karoli Magni Imperatoris propinquum & monasterij Corbeia Abbatem inter primos Consiliarios primum in adolescentia mea vidi, cujus libellum de ordine palatii legi & scripsi.* Marquardus Freherus in Origibus Palatinis par. 2. cap. 1. ait habuisse se fragmentum istius libri, & huic adscriptum fuisse hunc titulum: *Ordo palatii & reipublice dispositio qui sub Imperatoribus Pipino & Karolo Francorum gerebatur, per Adalardum venerabilem abbatem literis commendatus ad memoriam & instructionem futurorum.* Ejus vitam scripsit Paschasius Radbertus.

SI QVIS A SERVO] Vide Ivonem parte 16. cap. 101. Pag. 887. c. 306.

TOM. I. PLACUIT UT ADVERSY] Vide infra lib. 6. cap. 363. & lib. 7. cap. 204.

Pag. 888. c. 311.

Ibid. c. 315.

HOMO IUDICET DEOS] Ad caput istud respexisse videtur Carolus simplex in precepto pro Arnulfo Archiepiscopo & reliquo clero provincie Narbonensis, quod editum est à Catello in libro quinto Memoriarum historie Occitanice pag. 772. cujus verò nos authenticum vidimus in archivo Archiepiscopi Narbonensis: *Si aliquis verò querimonia adversus illos exorta fuerint, in presentiam suorum Episcoporum veniant, & ibi de his canonicè atque legaliter iudicentur: quia juxta sanctiones legum indignum est ut homines iudicent deos.*

BEATUS PROSPER] sive Iulianus Pomerius, quem auctorem esse librorum de vita contemplativa & activa Simonidus ostendit, & cui tribuuntur etiam in vetustissima collectione canonum Andegavensi & in antiquissimo codice MS. bibliothecæ Thuanae.

Pag. 890. c. 318.

ECCLESIA UNUM CORPUS] Infra lib. 6. cap. 404. *Quod in capite processit, in corpore ejus, quod est Ecclesia, videtur impletum.* Epistola Episcoporum catholicorum ad Marcellinum Notarium in collatione prima Carthaginensi cap. 18. *Non est itaque difficile quoniam caput est Christus & corpus Ecclesia, simul in evangelio commendatum videre & caput contra calumnias Iudeorum & corpus contra criminationes hereticorum.* Et Augustinus in cognitione tertia cap. 237. & 242. *Habeo caput, sed Christus est.* Vide formulas exorcismorum & excommunicationum cap. 12. pag. 665.

IN CORPORE DIABOLI] Formula duodecima excommunicationum: *Inter adoptivos filios Dei adnumeratus, quamvis modò filius diaboli se imitando diabolum.*

Ibid. c. 319.

DVA SVNT QVIPP] In epistola ipsa Gelasij legitur: *Duo quippe sunt, Imperator Auguste, quibus principaliter &c.* Rectè. Scripta enim est ad Anastasium Imperatorem. Confirmant autem hanc lectionem, præter ceteros, Hincmarus Remensis, Archiepiscopus in epistola 29. & opusculo 61. & patres Concilij apud sanctam Macram habiti. Immo in Concilio Parisiensi habito anno DCCCXIX. (ex quo sumptum est hoc caput) ita vulgò legitur lib. 1. cap. 3. *Duo quippe sunt, Imperator Auguste &c.* Sed antiquissimum exemplar manuscriptum illius Concilij, quod extat in bibliotheca Thuana, tum etiam omnes veteres libri Capitularium & antiquæ editiones disertè scriptum habent: *Dua sunt quippe, inquit, Imperatrices auguste quibus &c.* Veteris vestigia fraudis, ut Virgilij verbis utamur, visuntur etiam in excerptis è libris Capitularium in antiquissimo codice MS. sancti Arnulphi Metensis, ubi sic legitur: *Dua sunt quippe, inquit, Imperator Auguste, quibus &c.* Ego, si quid heic video, puto cum qui pravam istam lectionem intulit in codicem ex quo eam hauserit patres Concilij Parisiensis, dolo malo id fecisse, ut pro sua virili fulciret regnum ecclesiasticum, quod tum caput extulerat post Karoli M. victorias de Longobardis & triumphos quos Ildorus Mercator egit de devicta vetere disciplina. Itaque falsarius ille univerfum orbem Chri-

stianum, hoc est, Ecclesiam Christi, divisit in TOM. I.

duo summa imperia, in auctoritatem videlicet sacratam Pontificum & regalem potestatem, quas vocat Imperatrices augustas. Atque ea opinio facile pervasit per animos hominum illius seculi, jam imbutos ea doctrina quam in Ecclesiam Christi invexerant spurie veterum Pontificum epistola. Itaque non multò post editam à Benedicto Levita collectionem Capitularium, in qua caput istud retulit prout reperiebatur in Concilio Parisiensi, Episcopi provinciarum Remensis & Rotomagensis è Carisiaco palatio ad Ludovicum Germanie Regem scripserunt anno DCCCLVIII. Christum, qui solus Rex fieri potuit & Sacerdos, in caelum ascendentem, suum regnum, id est, Ecclesiam, inter pontificalem auctoritatem & regiam potestatem gubernandum disposuisse. Hæc sunt enim ipsa eorum verba in Capitulis Karoli Calviti. XXVII. cap. 15. extremo. Ea persuasio cum deinde, ut fit, in occidentali Ecclesia invalisset, jamque opinio de monarchia temporali Romani Pontificis valde propagata esset, rudi seculo creditum est concertationem quæ inter Gelasium Papam & Anastasium Imperatorem fuit, de regno fuisse, illam verò auctoritatem suam fortiter ac strenuè vindicasse adversum conatus Imperatoris. Ne quis verò existimare possit me ista sine auctore dicere, adferam verba Bartholomæi Brixienensis, qui in cap. Duo sunt dist. 96. ita loquitur: *Gelasius Papa & Anastasius Imperator contendebant de preeminencia unius ad alterum & de preeminencia dignitatum. Sed Gelasius ostendit hic quod auctoritas pontificalis longè major est quam culmen imperiale.* Demum Leonellus de Chieregaribus Episcopus Concordienensis in sermone quem habuit Romæ coram Alexandro VI. anno MCCCCXXXV. in publicatione confederationis initæ inter eundem Alexandrum ac Romanorum & Hispaniæ Reges Venetorumque ac Mediolanensium Duces, hæc ait: *In universali siquidem Ecclesia duo constituta sunt dignitates, quibus principaliter hic mundus administratur, prout ad Anastasium Imperatorem scribit Gelasius Romanus antistes, auctoritas sacra Pontificum, & Imperatorum excelsa potestas.* Stabilita igitur ea opinione in mentibus hominum qui circa cathedram D. Petri habitabant, dubium illis non erat quin regnum in ea Ecclesia esset: Itaque Conservatores populi Romani, ut Franciscus Albertinus docet in libro de mirabilibus urbis Romæ ad Iulium II. Papam, inscriptionem hanc in palatio suo posuerunt ad aeneum Herculis simulacrum in foro boario repositum: *SIXTO IIII. PONT. MAX. REGNANTE, Aeneum Herculis simulacrum aurca mala secundum vivente tropæum sinistra gerentis in ruinis Herculis Vici. fori boar. effusum Conservatores in monumentum gloria Romana heic locandum curarunt.* In veteri editione Romana epistolarum sancti Hieronymi hæc leguntur in fine tomii secundi: *Eusebii Hieronymi doctoris eximij secundum epistolarum explici volumen anno Christi MCCCCXXVIII. Inditio. ne prima die verò XIII. mensis Decembris. Pontifice maximo Paulo regnante secundo, anno ejus quinto, Roma in domo magnifici viri Petri de*

TOM. I.

Maximo. Philippus Labbeus in Specimine novæ bibliothecæ pag. 230. testatur fuisse in bibliotheca Naudazana disputationem de potentia Dei, auctore Francisco Cardinale Saonensi, qui postea fuit Sixtus Papa quartus, in cujus calce ista scripta erant: *Finis parvuli opusculi intitulati de potentia Dei editi per Reverendissimum D. D. Franciscum Saonensem Cardinalem tituli S. Petri ad Vincula die prima mensis Octobris 1470. regnante Paulo Papa II. pontificatus sui anno septimo*. Habemus nos æneum-numisma Iulij III. Romani Pontificis, quod editum reperies apud Joannem Iacobum Luckium, in cujus recta parte visitur vultus Iulij cum hac inscriptione. *D. IVLIVS. III. REIPVB. CHRISTIANÆ. REX. AC. PATER*. Sed ut ad rem nostram redeamus, addendus est insignis locus ex præcepto Karoli III. Francorum Regis pro Ecclesia Noviomensi, in quo Princeps ille præclarum documentum dat quomodo intelligendus sit hic locus Gelafij de duabus summis potestatribus. *Duabus siquidem, inquit, personis univrsalis roboratur Ecclesia, sacerdotali videlicet & regali, ut si una insolens seu minus existeret provida pigritando, non dormitet altera*. Bartholomæus Brixienfis addit auctoritatem pontificalem culmine imperiali longè majorem esse, cum tamen Gelafius in eadem epistola fateatur ipsos quoque religionis antistites esse subditos Imperatori legibusque ejus parere quantum ad ordinem pertinet publicæ disciplinæ. Quæ sententia confirmatur auctoritate sancti Fulgentij, cujus verba referuntur in hoc nostro capite. In canone septimo Concilij Trullani scriptum est spirituales dignitates præstantiores esse secularibus seu mundanis. *Quæ verba sic interpretatur Balsamon: Nota autem & canonem qui dicit spirituales dignitates esse præstantiores secularibus seu mundanis dignitatibus. Sed ne hoc èd traxeris, ut nonnulli dicebant, ut ecclesiasticæ dignitates præferantur imperatoriis. Eis enim subjiçientur. Interpretare autem hoc adversus Subdiaconos, qui fortasse superbi & insolenter se gerunt adversus Diaconos, vel Diaconos qui adversus Presbyteros.*

Pag. 893.
c. 326.

CONVERSATIONIS SVÆ TESTES] Suprà cap. 2. hujus libri Karlomannus Princeps statuit in synodo ut Presbyter Episcopo testis assistat castitatis & vitæ & fidei & doctrinæ illius. Renovatum istud in Concilio Londinensi sub Anselmo Archiepiscopo anno M C II. habito, in quo statutum est ut Episcopi semper & ubique honestas personas habeant conversationis suæ testes.

VITAS B. AVGVSTINI] Possidius Episcopus Calamensis in vita sancti Augustini cap. 26. *Et si forte ab aliquibus feminis ut videretur vel salutareretur rogabatur, nunquam sine Clericis testibus ad eum intrabant, vel solus cum solis nunquam est locutus*. Sanctus Gregorius lib. 7. Indict. 2. epist. 39. *Legitur quod beatus Augustinus nec cum sorore habitare consenserit dicens: Quæ cum sorore mea sunt, sorores meæ non sunt. Dosti ergo viri cautela magna nobis debet esse instructio*. Citant hunc Gregorij locum Hincmarus epist. 48. cap. 10. Concilium Trosleianum cap. 9. Re-

gino lib. 1. cap. 98. & Gratianus dist. 81. cap. 25. TOM. I.

DE CLERICIS LAICORVM] Hincmarus apud Flodoardum lib. 3. cap. 26. scribit Theodulfo Comiti de Presbytero ordinando in Ecclesia vacante: *Si autem vis ibi habere Presbyterum, adduc mihi talem Clericum qui aptus sit sacro ministerio, & ego illum inquiram, & illi Ecclesiam dabo*. Item Bertranno Comiti Tardunensis pagi pro loco vacante sine Presbytero, ubi sancta Patricia requiescit, monens ut quantocius ministris ecclesiasticis Clericum sacro ministerio aptum ostendat qui valeat ibi ordinari. Vide Notas ad Agobardum pag. 63.

INVICTA PERMANEAT.] Post caput pag. 897. istud, additum est à manu antiqua in codice Colbertino: *Homicidium laici si in Ecclesia perpetratum fuerit, altare destruat donec proprii Episcopi arbitrio restituatur. Sin autem Presbyter illic aut ante altare peremptus fuerit, altare simul cum Ecclesia destruat, donec consensus Apostolici reconcilietur*. Sed hæc non pertinent ad Capitularia, & à studio quodam adjecta postea sunt.

PLACVIT NE PRÆDIA] Vide Concilium lib. c. 339. Moguntinum anni DCCCCLXXXVIII. cap. XI. & Gratianum 17. q. 4. cap. 13. *Attendendum*.

SI NOS IPSOS COMEDIMVS] Ivo epist. pag. 131. 85. *Ne forte si perinaciter vos invicem mordetis & comeditis, ab invicem consumamini*.

SI QVIS ALIENVM] Ithius capitis sensus lib. c. 341. reperitur in libro septimo legis Vvisigothorum tit. 2. cap. 6.

FVR NOCTVRNO TEMPORE] Et hoc lib. c. 344. quoque caput extat in eodem titulo legis Vvisigothorum cap. 16.

CVIVS PECVNIAM] id est, rem propriam, pag. 899. ut dictum est suprà ad caput tertium hujus libri. c. 347.

LITOSTRATVM] Ita veteres. Editiones pag. 900. habent *lithostratum*. Litostratum fortassis dixere c. 333. viam ex lito sive litio stratum. Vide glossarium Francisci Pithæi & Notas ad Reginonem pag. 562.

SI CVI AVRVM] Hoc caput habetur in li. lib. c. 336. bro quinto legis Vvisigothorum tit. 5. cap. 3.

EXCEPTO AVRVM] Ita vetera exemplaria Capitularium. At in lege Bajuvariorum & in lege Vvisigothorum legitur: *excepto auro & argento*. Sic etiam legitur in vulgatis Capitularium editionibus. Nos prætulimus lectionem quæ multorum librorum auctoritate confirmatur, ut diximus ad Reginonem pag. 91. Atque id sanè probare infinitis, ut ita dixerim, similibus exemplis foret facillimum.

PROCVRET] In lege Vvisigothorum legitur *cogatur*.

REM IN CONTENTIONE POS.] id est, pag. 901. *quam alter aut petere capit aut recipere rationabiliter poterat*, ut legitur in eodem libro quinto legis Vvisigothorum tit. 4. cap. 9.

SI QVIS SERVVM] Habetur in eodem titulo legis Vvisigothorum cap. 15.

SI QVIS SERVVS] Extat in eodem titulo legis Vvisigothorum cap. 16. Vide Bignonij Notas ad appendicem Marculfi pag. 966.

PLACVIT IN VENDITIONE] Prior pars lib. c. 344. istius capitis extat in eodem titulo legis Vvisigothorum cap. 7.

QVI

Tom. I. QVI ARRAS DEDERIT] Caput istud mul-
tilum est in collectione Benedicti Levite. Integrius habetur in lege Bajuvariorum. Plenum autem est in eodem titulo legis Vvisigothorum cap. 4.

Tom. I. VNVISQVYI QVY PRESBYTER] Vide capitula Herardi Archiepiscopi Turonensis cap. 105.

Tom. I. SCRVTINIVM MORE ROMANO] Amalarius Archiepiscopus Trevirensis in epistola ad Karolum M. cap. 12. *Scrutinium finitur sabbato sancto ante Pascha. Ipso die facimus scrutinium septimum, sicut in Romano Ordine invenimus scriptum. Theodulfus in libro de ordine baptismi cap. 8. Hunc enim morem Ecclesia servare consuevit ut per aliquot dierum spatium hi qui in solemnitate paschali baptizandi sunt scrutentur, ut instructi & docti & simplici corde ad fidem veram venientibus vite sacramenta imperiantur. Auctor anonymus de ordine baptismi cap. 4. Scrutinium a scrutando dicitur, quia tunc scrutandi sunt catechumeni si rectam iam noviter fidem symboli eis traditam firmiter tenent. Scrutinij ordo habetur supra pag. 1159. ex vetustissimo codice MS. bibliothecae regiae. Vide porro Notas Hugonis Menardi ad librum sacramentorum pag. 139. & Iosephum Vicecomitem lib. 3. de antiquis baptismi ritibus cap. 21. & seqq.*

Tom. I. CATHENIS] Hac est lectio omnium veterum exemplarium & editionis Tiliacae prioris Pithocanae. Postea Franciscus Pithocus reposuit decaniam, quia Iulianum Antecessorem, ex quo caput istud sumptum est, voce illa usum esse constabat in epitome novellarum Iustiniani, ubi Antonius Augustinus adnotat decanicam esse carcerem Ecclesiae. Vide Carolum Dufresnium in Notis ad Paulum Silentiarium pag. 594.

Tom. I. SI MONACHVS MONASTERIVM] Vide novam collectionem formularum cap. 36.

Tom. I. DOMINIO MONASTERII] In aliis editionibus male legebatur *domino*. Abbo in sua canonum collectione cap. 22. *Omnes enim res cum ejus domino monasterij sunt.* Sed apud Iulianum Antecessorem, ex quo Abbo sumpsit, legitur: *Omnes enim res ejus domini monasterij sunt.*

Tom. I. NON RECIPITVR] Infrà lib. 6. cap. 108. additur, *sine Abbatis sui & Episcopi proprii licentia.* Sed hæc non habentur in Novella, ut illic adnotamus.

Tom. I. SI ALIQVVS INCOGNITVS] Ista sumpta sunt ex Novella quinta Imperatoris Iustiniani cap. 2. Vide Notas Hugonis Menardi ad Concordiam regularum pag. 957. & quæ nos supra adnotavimus pag. 1110. ad Capitulare anni MCCXXII. de causis sanctæ Radegundis Pictaviensis.

Tom. I. SI AVTEM MONACHVS] Vide infrà Addit. III. cap. 66.

Tom. I. NEMO ECCLESIAM] Vide Notas ad Regionem pag. 544. & ad Gratianum pag. 558. Vide etiam infrà Addit. III. cap. 72. & Concilium Londinense anni MCL. cap. 15. 16.

Tom. I. ORATORIVM] Solebant tum viri nobiles habere oratoria in domibus suis. De Rorigone Comite testatur Odo Abbas in libro de miraculis sancti Mauri cap. 2. eum in domo sua quæ Boscus vocabatur oratoriorum compendiosè constructam, ut nobilioribus mos est, habuisse in quo

Tom. I. & matutini hymni recitabantur & psalmi ac preces Christianæ. De oratoris monasteriorum vide Notas Hugonis Menardi ad Concordiam regularum pag. 858.

Tom. I. FISCIVIRIBVS] Ita omnia vetera exemplaria, regio & meo exceptis, quæ habent *viribus*. Hanc ultimam lectionem exhibent vulgata Capitularium editiones. Isaacus Lingonensis legit *viribus*. Atque hæc est sincera lectio, quæ frequenter reperitur in Codice Theodosiano, ubi Iacobus Gothefredus ad l. 1. *Si certum petatur de suffrag.* adnotat male facere eos qui vocem *viribus* mutant in *viribus*. Probat hanc lectionem esse veram constitutio Chindasvindi Regis in libro quinto legis Vvisigothorum tit. 7. cap. 15. ubi ita legitur: *fiscalium sæpe subreptione servorum, sicut vires attenuantur.* Vide Cujacium lib. 28. Observat. cap. 1.

Tom. I. ABBATISSA ELIGATVR] Vide supra Pag. 906. lib. 2. cap. 42.

Tom. I. CONFIRMETVR AB EPISCOPO] Iam monimus ad caput 81. libri primi privilegia eligendi Abbates monasteriis concessa fuisse ea ratione ut salva esset canonica Episcoporum auctoritas. Nunc verò idipsum ostendendum est in causa Abbatissarum. Karolus Calvus in diplomate pro monasterio sanctæ Mariæ Sueffionensis præcipit ut post decessum Immaræ Abbatissæ, *de ipsa congregatione, quandiu ibi talis inveniri poterit que ipsi sancto gregi regulariter præesse & prodesse possit, per successionum curricula eligatur & Abbatissa secundum jura ecclesiastica constituatur.* Karolus III. Imperator cognomento Crassus in præcepto pro monasterio Herifensi, quod reperitur in secunda editione Monumentorum Paderbornensium pag. 264. *Post suum verò decessum licentiam ipsa sorores habeant inter se eligendâ Abbatissam unâ cum consensu illius Paderbornensis Ecclesie Presulis.* Otto III. Imp. in præcepto de privilegiis monasterij Eltenensis prope Embricam: *Ceterum pro anima nostra expiaculo eidem largis sumus monasterio ut post hæc perpetuo cum ejusdem monasterij Abbatissa morbo consumpta morietur, sanctimoniales inter se unam, qualemcumque velint, simul cum consensu Trevelensis Episcopi, in cujus parochia sunt diaconi, absque mortalium omnium contradictione licenter eligant.* Ed itum est hoc præceptum ab Egidio Gelenio in historia sancti Engelberti Archiepiscopi Colonienfis pag. 359. & ab Hermanno Stangefol in libro secundo annalium circuli Vvestphalici pag. 203.

Tom. I. INCIVITATIBVS] Apud Iulianum Antecessorem Novella 85. in editione Antonij Augustini & 69. in Pithocana sic legitur cap. 7. *In civitatibus in quibus Praefides præsto non sunt, adeant litigatores Defensorem civitatis, & ille audiat causas. Si autem Episcopum judicare sibi maluerint, hoc quoque fieri jubemus.* Argumento ista sunt tollendam esse negotiationem quæ in sine istius nostri capituli reperitur. Nam Karolus M. præterea confirmavit constitutionem Constantini quæ extat in calce Codicis Theodosiani, ut patet ex libro sexto Capitularium cap. 366. Janus tamen à Costa in Decretales pag. 282. existimat non esse delendam, & abrogatam in hoc regno

- Tom. I. fuisse constitutionem Constantini Magni, quamvis à Karolo M. confirmata fuisset.
- Pag. 906. c. 388. **SI QVIS EX SCENICIS**] Ista sumpta sunt ex Novella 123. Iuliani Antecessoris cap. 65. non quidem verba ipsa, sed sensus. Vide Notas ad Salvianum pag. 439.
- Pag. 907. c. 389. **NE DECEM ANNI**] Vide Cujacium lib. 5. Observat. cap. 5.
- Ibid. c. 390. **APVD IVDICES PVBLICOS**] Vide Bigonionum in Notis ad Marculum pag. 878. & Ianum à Costa in Decretales pag. 299.
- Ibid. c. 395. **SI ACCVSATORIS PERSONA**] Caput istud sumptum est ex capite septimo Concilij tertij Carthaginensis.
- Pag. 908. c. 396. **NON EST IVSTVM**] Vide infra lib. 6. cap. 381.
- Ibid. c. 398. **MAIOR A MINORE**] **IVDICIS NON EST**] Apud sanctum Ambrosium, sive quis alius est auctor commentarij ad caput quintum prioris epistolæ ad Corinthios, ex quo caput istud sumptum est, legitur: *Iudicis non est sine accusatore damnare, quia & Dominus Iudam, cum fur esset, quia non est accusatus, minime abiecit.* Vide Gratianum 2. q. 1. cap. 17. De manifesta.
- Pag. 931. c. 49. **NON INTRABIT EVNVCHVS**] Vide Fiesacum lib. 1. selectorum cap. xi. pag. 169.
- Ibid. c. 55. **SI VIR ET MVLIER**] Constitutionem istam in synodo Liptinensi editam fuisse docet Hincmarus, ut supra diximus pag. 1021.
- NVBERE CVM EA**] Rhabanus in epistola ad Heribaldum legit, *quod non possit ei nubere.* Regino quod non possit coire cum eo. Burchardus, quod non possit coire cum ea. Ita etiam Ivo parte 3. cap. 178. & Gratianus.
- PROBARE QVOD VERVM SIT**] Rhabanus, Regino, Burchardus, Ivo, & Gratianus habent probare per justum iudicium quod verum sit.
- ACCIPAT ALIVM.**] Heic est finis istius capituli in vetustis Capitularium exemplaribus, apud Rhabanum item, Reginonem, & Burchardum 17. q. 2. cap. 29. *Quod autem. Quæ sanè lectio confirmatur etiam auctoritate Hincmari.* Burchardus tamen addit: *Si autem ille aliam acceperit, separentur.* Eandem clausulam habent Ivo in loco paulò antè laudato & Gratianus 33. q. 1. cap. 1. *Quod autem.*
- Pag. 932. c. 63. **VT HI VEL HÆ**] Sententia hujus capituli habetur in cap. 102. collectionis Africanæ. Vide supra quæ adnotata sunt ad caput vigesimum primum libri quinti. Vide etiam infra cap. 87. istius libri.
- Pag. 933. c. 64. **ITERARE IVDICIVM**] Vide glossarium Francisci Pithœi ad libros Capitularium.
- Ibid. c. 68. **OMNES**] Hæc est lectio codicis Bellovacensis, Sangallensis, & Normannici. In Colbertino & in Tiliano legitur *homines.* Facile antiqui librarij permutabant hæc vocabula, uti supra diximus pag. 1076. in Notis ad Capitulare Pippini Regis Italiæ.
- Pag. 934. c. 73. **VNAM ECCLESIAM**] De hoc argumento pluribus olim dictum est in Notis ad epistolam 29. Lupi Abbatis Ferrariensis. Has consule, si lubet.
- Ibid. c. 74. **LETANIA MAIOR**] Vetustissimum Calendarium MS. in bibliotheca Colbertina: *VII.*
- Kal. Maij. Nat. sancti Marci Evangeliste. Letania major. Concilium Cloveshoviz cap. 16. Sexdecimo condixerunt capitulo ut letania, id est, rogationes, à clero omnique populo his diebus cum magna reverentia agantur, id est, die septimo Calendarum Maiarum, juxta ritum Romana Ecclesie, quæ & letania major apud eam vocatur.* Vide Baronium in Notis ad diem 25. Aprilis.
- QVAPROPTER OMNIS PLACVIT**] Ibid. c. 77. Tota hæc clausula quæ sequitur, usque ad verbum *vindictæ.* deest in vulgatis editionibus Capitularium. Reliqua vero conjunguntur cum capite 73. post verbum *præsumat.* Nos secuti sumus auctoritatem veterum exemplarium. Mutationem porro quam nos hoc loco fecimus confirmat etiam Isaac Lingonensis, qui utramque partem istius capituli consequenter descripsit in suis excerptis.
- DIGNVM EST**] Caput istud sumptum est ex pag. 931. epistola 105. sancti Bonifacij, in qua referens decreta synodi paulò antè celebratæ ait: *Decrevimus Metropolitanus, qui sit Pallio sublimatus, hortetur ceteros & admoneat & investiget quis sit inter eos curiosus de salute populi, quisve negligens servus Dei.*
- PALLIO SVBLIMATVS**] Egilvardus in vita sancti Burchardi Episcopi Herbimodensis cap. 3. de sancto Bonifacio narrat quod *Moguntia metropolitana susceperit cathedram, ipsamque postea archiepiscopatus pallio sublimaverit.*
- HONORETVR**] In epistola sancti Bonifacij legitur: *hortetur ceteros & admoneat.*
- PROGENIEM SVAM**] Vide infra. Addit. Ibid. c. 69. IV. cap. 75.
- PRESBYTEROS**] Vide Ivonem parte 6. cap. Ibid. c. 11. 117. & Gratianum dist. 68. cap. 2. *Presbyteri.* Vide etiam Notas ad Gratianum pag. 478.
- ABSQVE PERMISSV EPISCOPI**] In Pag. 936. signis est in hoc argumento formula prima novæ collectionis. Hanc consule.
- NVLLI ALTERI COPVLETVR**] Vide Ibid. c. 67. supra cap. 63. istius libri.
- SI QVIS SECVLARIVM**] Vide infra Ad. Ibid. c. 11. dit. IV. cap. 38.
- SI VIR ET MVLIER**] Fulbertus epist. 64. Pag. 937. *De causa unde simplicitatem nostram consulere voluissis, in sexto libro Capitularium era xxi. ita scriptum invenimus. Si vir & mulier conjuxerint se in matrimonio, & postea dixerit mulier de viro suo non posse nubere cum ea, si poterit probare quod verum sit, accipiat alium, eò quod juxta Apostolum non potuit illi reddere vir suus debitum.* Vide Ivonem parte 8. cap. 80.
- SI QVIS PRESBYTER**] Burchardus ac Ibid. c. 94. post eum alij referunt ex Concilio apud Compendium, ubi non extat.
- BAPTIZETVR**] Vox ista deest in superioribus editionibus & in aliquot vetustis codicibus. Addita est ex Palatino & Bellovacensi. Eam quoque habent Burchardus, Ivo, Gratianus, & Raymondus in cap. *Si quis.* & in cap. *Veniens.* titulo *De Presbytero non baptizato.*
- ET OMNES QVOS PRIVS BAPTIZAVIT**] Hanc clausulam habent veteres libri, Burchardus, & Ivo. Gratianus & collectores decretalium, quia Gratianum describebant, illam omni-

TOM. I. ferunt. Ipse quoque Pontifex Innocentius III. caput istud in cap. *Veniens* retulit absque illa clausula. Attamen Antonius Augustinus in Notis ad primam collectionem decretalium pronuntiat illam recte omisam esse à Bernardo Papiensi & à Raimundo.

Pag. 918. CAPITULO XXVIII.] Vide supra pag. 1152. in Notis ad caput 98. libri primi.

Ibid. c. 97. SI QVIS INFRA REGNUM.] Vide infra cap. 383. hujus libri.

Pag. 939. c. 98. SI QVIS SACERDOTEM.] Consultus à Vvidone Episcopo, ut reor, Silvanectensi Droco Bellocacensis quid agendum foret de quibusdam hominibus qui sacerdotem acriter verberaverant, respondit inter alia ex Capitularibus, & hoc caput ad sententiam suam probationem adduxit. Epistolam ejus dabimus in appendice actorum veterum. Vivebat autem Droco sub imperio Roberti Regis Francorum.

LEGI SALICÆ SVNT ADDITA.] Vide Capitulare primum anni DCCCIII. cap. 1. De illo enim heic agitur.

Ibid. c. 99. ECCLESIA IN SACERDOTIBVS CONSTAT.] Constitutio Theodosij & Valentiniani in appendice Codicis Theodosiani tit. 20. *De obnoxio vero, si quis ambulaverint cum Episcopo vel cum Presbytero aut etiam Diacono, sive in platea, sive in agro, sive in quolibet loco, nullo pacto eos retineri vel adduci jubemus, quoniam in sacerdotibus Ecclesia constat.* Gregorius IV. in epistola de Aldrico Episcopo Cenomanensi: *Ceterum insectatores fratrum ecclesiastica disciplina comprimere & erudire debetis, qui statum majorum non tenentes, Dei sacerdotes atque sanctam Ecclesiam, que in sacerdotibus maxime constat, sua violare per sepe nituntur presumptione.* Cyprianus epist. 69. *Vnde scire debes Episcopum in Ecclesia esse & Ecclesiam in Episcopo, & si quis cum Episcopo non sit, in Ecclesia non esse.* Vide C. V. Petri Francisci Chiffletij Notas ad Ferrandum pag. 272.

NAM DETRACTIO SACERDOTVM.] Tota ista clausula sumpta est ex supposititia epistola sancti Gregorij ad Felicem Episcopum Melfanensem.

Pag. 940. c. 101. SI QVIS QVOLIBET MODO.] Imitatum est istud ex Novella septima Iuliani Antecessoris, cujus verba referuntur in Additione tertia cap. 84.

Ibid. c. 104. NVLLIS VITA PRÆSVLVM.] Hæc sumpta sunt ex canone quinto Concilij Toletani undecimi. Vide epistolam ad Felicem Episcopum Melfanensem paulo antè laudatam.

THRONI DEI.] Vide infra cap. 357. & lib. 7. cap. 156.

Ibid. c. 106. SINE RECONCILIATIONE.] Ita habent hoc loco omnia vetera exemplaria. Sed in vulgaris editionibus legitur, *sine sacrati olei unctioe & reconciliatione.* Additum verò istud est ex capite 132. libri septimi, quod Pithæus omisit tanquam superfluum, quia jam editum fuerat in sexto.

Pag. 941. c. 107. SI MONACHVS MONAST.] Sumptum est istud ex Novella quinta cap. 4. apud Iulianum Antecessorem in editione Antonij Augustini, quam nos secuti sumus in edendis Capitularibus. Alius est ordo in Pithæana, in qua, præter No-

vellarum numeros, descripti sunt etiam numeri TOM. I.

D LXXXVIII. qui in vetulis codicibus adscripti inveniuntur breviationi Novellarum quam Iulianus Antecessor composuit. Hunc ordinem secutus est Abbo in collectione canonum quæ nuper edita est in tomo secundo analictorum eruditissimi viri ac meliore valetudine digni Ioannis Mabillonij, Illic caput istud citatur ex legibus cap. XVI. ut est apud Iulianum in editione Pithæana.

ET IPSE OFFICIO FISCO S. COG.] Hæc non habentur in hoc loco apud Iulianum, Extant tamen paulo post in eadem Novella cap. 6. ubi legitur, *officio Pithæi provincia servire cogatur.*

SI VERO MONACHVS.] Pars ista sumpta est ex eadem Novella cap. 6.

SINE ABBATIS.] Hæc clausula non extat in capite 379. libri quinti Capitularium, & omiffa est in vulgaris editionibus. In Novella sanè præcipitur ne omnino recipiatur in alio monasterio. Hæc sunt verba Iuliani: *Aliorum autem monasteriorum primates prohibeant eum transire ut in alio monasterio non recipiatur. Et de hoc curare debent non solum religiosissimi Episcopi, sed etiam reverendissimi Archimandrita.* Ex his itaque verbis malè intellectis conflata est clausula adjecta huic nostro capiti.

QVICVNQVE MONACHVS.] Apud Iulianum Antecessorem Novella 123. cap. 55. & sequenti.

QVÆCVNQUE A SINGVLIS.] Licet caput istud sit in codice legis Romanæ, secundum quam causæ ecclesiasticæ judicabantur, in causâ tamen quæ anno MXXIV. erat inter Ermengaudum Episcoporum Vrgellensem & Durandum Abbatem sanctæ Cæcilie hæc constitutio laudata non est ex Codice Theodosiano, sed ex Capitularibus, caputque istud descriptum est integrum in sententia quæ pro Episcopo adversus Abbatem lata est. Eam dabimus in appendice actorum veterum.

IVGI SOLIDATA ÆTERNITATE.] Lib. 5. legis Vvisigothorum tit. 1. cap. 1. *impensa legum soliditate servare.*

QVÆCVNQUE SVNT.] Vide infra lib. 6. pag. 941. cap. 381.

IGNOSCENDI SOLI.] Certum est legi debere *solum.* Sed omnia vetera exemplaria habent *soli.* non solum in libris Capitularium, sed etiam in Codice Theodosiano, & apud Isaacum Lingonensem, & in Concilio Troleiano. Sirmondus tamen in appendice Codicis Theodosiani tit. 14. & in epistola 29. Hincmari pag. 319. edidit *solum.* Vide infra cap. 406. hujus libri.

PLACVIT NE IVDÆIS.] Vide lib. 12. pag. 943. legis Vvisigothorum tit. 13. cap. 12. & Notas ad c. 119. Agobardum pag. 18.

SACRIFICANS.] Simon Goulartius in ad. editionibus ad catalogum testium veritatis pag. 1023. nomine sacrificantis eum intelligit qui oblationes dono adferebat, nempe panem & vinum ad usum sacrae communionis. Falsam propterea esse hanc interpretationem manifestum est vel ex contextu capitis, ubi vox *sacrificans* refertur ad eum qui corpus & sanguinem Christi in altario immolat, id est, ad Presbyterum. Populus enim non immolat neque sacrificat, sed sacrificio

HHhh ij

- T O M. I.** interest, oblationem facit ad sacrificium. Confirmatur hæc interpretatio ex verbis sequentibus, in quibus præcipitur ut sacrificans toties perceptio- nis corporis & sanguinis Christi se participem præbeat quoties idem corpus & sanguinem immo- lar. Quod adversus Presbyteros Missam cantan- tes & non communicantes dictum esse patet ex his quæ supra dicta sunt ad caput sextum libri pmi.
- Pag. 943. c. 111.** **DELECTATIONIBVS INHÆRENTI- BVVS]** Vide præfationem nostram ad librum Rhabani de Chorepiscopis & Notas ad Regino- nem pag. 542.
- Ibid. c. 112.** **IN SYNODO]** Infrà lib. 7. cap. 4. scriptum est Chorepiscopus ante apostolicam atque syno- dalem prohibitionem non fuisse ex numero Apo- stolorum, sed ex numero discipulorum. Intelligen- da autem sunt hæc loca de synodo Ratibonensi habita circa annum **DCCXCIX.** post reditum Legatorum Karoli M. à sede apostolica, ut patet ex eodem lib. 7. cap. 160.
- Pag. 944. c. 124.** **SI PRESBYTER]** Sumptum est hoc caput ex Novella 123. Iuliani Antecessoris cap. 31.
- Ibid. c. 125.** **CLERICVS VEL MONACHVS]** Et hoc quoque caput extat in eadem Novella cap. 8. Vide infrà Addit. III. cap. 46. 47.
- Ibid. c. 125.** **CLERICIS DE ECCLESIA]** Habetur in eadem Additione cap. 44.
- Ibid. c. 129.** **SI QVIS EPISCOPO]** Vide eandem Ad- ditionem cap. 28.
- Pag. 945. c. 132.** **LETANIAM EVERTERIT]** Apud Iulia- num Antecessorem, ex quo ista sumpta sunt, le- gitur: *Sin autem litania conturbaverit.* Quid tum per litanias intelligerent, docere videtur fe- quens caput Novellæ. Vide miracula sancti Mau- ri cap. 7. de litania imposita.
- Pag. 945. c. 132.** **EPISCOPI SVI LICENTIA]** Olim, ut dictum est ad epistolam 102. Lupi Ferrariensis, monachis non licebat proficisci in regionem lon- ginquam, ne Romam quidem, absque permisso proprii Episcopi. Apud Frotharium Episcopum Tullensem in epistola tertia legitur ipsum mona- chis Mediolacensibus licentiam dedisse adeundi Imperatorem pro necessariis monasterij causis. Idem in epistola decima ad Drogonem Episcopum Metensem queritur de quibusdam monachis mo- nasterij, ut reor, Senoniensis, qui absque ejus permisso & licentia, quasi ob quasdam reclama- tiones, egrediebantur è diocesi Tullensi contra jus canonicum & reverentiam proprio Episcopo debitam. Vide infrà lib. 7. cap. 169.
- Pag. 946. c. 137.** **APVD QVEM SCELVS]** Vide infrà cap. 355. hujus libri.
- Ibid. c. 138.** **QVICVNQVE INGENVVS]** Vide infrà c. 356. istius libri.
- Pag. 947. c. 143.** **NE IVDICES QVICQVAM]** Hæc lex ita intelligenda est ut tamen si sacerdotes defuerint, sola potestate judicum rei distringendi sint, ut legitur in libro duodecimo legis Vvisigothorum tit. 3. cap. 25. ex cuius lemmate factum est hoc nostrum capitulum.
- Ibid. c. 144.** **SI EXPOSITVS]** Sanctus Augustinus epist. 23. ad Bonifacium Episcopum: *Aliquando etiam quos crudeliter parentes exposuerunt, nutriendi à quibuslibet, nonnunquam à sacris virginibus col- ligantur, & ab eis offeruntur ab baptismum.* Sic enim rectè scriptum est in prima editione epistola- rum sancti Augustini, cum in posterioribus male legatur *nutriendos.* Epistolam collectionis infan- tis expositi habes inter formulas Sirmondicas. Vide Reginonem lib. 2. cap. 70. & seqq. & Cu- jacium lib. 16. Observat. cap. 36.
- RELICTO OFFICIO SVO]** id est, eccle- siastico iudicio, ut legitur in canone nono Con- cilij Carthaginensis tertij. Hincmarus apud Flo- doardum lib. 3. cap. 26. scribit *Folconi Comiti palatii Regis pro quodam Presbytero parochie Sues- sonica, qui relicto ecclesiastico ad civile iudicium proclamaverat super accusatore suo.*
- PROPTER DISTRICTIONEM]** id est, si ab Episcopo suo, à quo damnatus est, provoca- verit ad iudices seculares, quod est contra ordi- nem in canone 17. Sardicensi constitutum. Vide Photium in Nomocanone tit. 9. cap. 6. & com- mentarium Balsamonis.
- AD SECVLAREM]** Apud Gratianum ad- ditur *iudicem.* ubi Correctores Romani rectè adnotant hanc vocem abesse à vetustioribus edi- tionibus synodi Agathensis, à codicibus Vatica- nis, & à Capitulari. Vide infrà cap. 157. & lib. 7. cap. 210.
- ET SOLATIUM]** Infrà Addit. IV. cap. 65. & is ad quem recurrit *solatium ei.* Ita etiam apud Gratianum. Hinc ergo voces illas additas Sir- mondis transtulit in canonem hunc Agathensem.
- SCRIPTVRÆ QVÆ DIEM]** Constitutio **Ibid. c. 144.** est Chindasvinti Gothorum Regis, relata in libro secundo legis Vvisigothorum tit. 5. cap. 1. Vide infrà cap. 416. istius libri. Iustus constitutionis verba usurpavit Gausfredus Comes Rufinonensis in notitia iudicij pro monasterio Rodensi lati adversus hominem quendam nomine Adalbertum, quam daturus sumus in appendice actorum veterum.
- PACTA VEL PLACITA]** Extat hoc ca- **Ibid. c. 149.** put in eodem titulo legis Vvisigothorum cap. 2. & infrà cap. 346. hujus libri.
- FILIO VEL HEREDI]** Habetur in eodem **Pag. 948.** titulo legis Vvisigothorum cap. 4. & infrà cap. 349. hujus libri.
- NON PASSIM DAMVS]** Vide infrà cap. **Ibid. c. 151.** 350. istius libri.
- QVI TIMORE COMPVLSVS]** Extat in **Ibid. c. 151.** libro quinto legis Vvisigothorum tit. 7. cap. 7.
- NULLVS EX ORDINE]** Vide infrà lib. 7. **Pag. 949.** cap. 210. **c. 157.**
- LIBERTVS VEL LIBERTA]** Hæc confi- **Ibid. c. 159.** tutio habetur in eodem titulo legis Vvisigotho- rum cap. 12.
- PERMISSVM]** Ita legitur in vetustis Capitu- larium exemplaribus & in editionibus, tum etiam in codice legis Vvisigothorum Moyfiacensi. Pi- thæus illic edidit *premissum.*
- AD TESTIMONIUM ADMITTANTVR]** In superioribus Capitularium editionibus legitur, *ad testimonium à tertia generatione admittantur.* Certum est illam clausulam reperiri infrà cap. 352. hujus libri. Sed non extat in hoc loco in ve- tustis codicibus neque in codice legis Vvisigotho- rum. Tanti momenti erat Capitularia edere prout in veteribus libris reperuntur.
- NON SOLVM ILLE]** Ista constitutio ha- **Ibid. c. 160.**

- TOM. I.** betur in libro septimo legis Vvifgothorum tit. 2. cap. 7. Vide infra lib. 7. cap. 429.
- Pag. 949. c. 161.** **QVICVQVE VIOLENTER**] Extat in libro octavo legis Vvifgothorum tit. 1. cap. 2. Vide infra cap. 353. hujus libri.
- Pag. 951. c. 169.** **VT NVLLVS EPISCOPORVM**] Vide Concilium Africanum cap. 56.
- Ibid. c. 171.** **SIGNA**] campanas. Capitulare quintum anni **DCCCXIV.** cap. 5. *signum in tempore suo pulsem.* Rudolfus in vita sancte Liobae Abbatis cap. 6. *signum Ecclesie quod vulgo kloekum vocant.* Concilium Anglicanum apud Celichyth cap. 10. *Pulsato signo, omnis famulorum Dei catus ad basilicam conveniat.* Gesta Aldrici Episcopi Cenomanensis: *In dicta Ecclesia seniore duodecim signa ex metallo optimo fundere & firmare studuit, qua in ciocariis collocavit, & ad singulos curjus mirabiliter robore & sonare disposuit.* Odo Abbas in libro de miraculis sancti Mauri cap. 7. *signis sonantibus, sumptis sanctorum reliquis.* Ibidem cap. 11. *Christi clementiam ac beati Mauri auxilium instantissima prece signis sonantibus inclamare ceperunt.* Flodoardus lib. 3. cap. 20. *Item de metallo quod ei transmissi ad faciendum signum.* Annales Fuldenfes ad annum **DCCCLXIX.** *signis etiam cunzarum in Regensburg Ecclesiarum conerepantibus.* Bercharius in historia Episcoporum Virdunensium tomo XII. Spicilegij Dacheriani pag. 261. *Signa grandia & honorabilia & minora valde bona in illa basilica suo opere ibidem esse constituit.* Concilium Londinense anni **MLXX.** *neq signa pro eo pulsantur.* Polypticus sancti Remigij Remensis: *signum de metallo unum, de ferro unum, signum ferreum unum, scibillam de metallo unam.*
- Pag. 951. c. 171.** **VT SACERDOTES STOLAS**] Vide Regionem lib. 1. cap. 333. Burchardum lib. cap. 10. Ivonem parte 10. cap. 159. & Gratianum 17. q. 4. cap. 25. *Vi Presbyteri.*
- Ibid. c. 173.** **TE IGITVR NON INCHOENT**] Capitula Herardi cap. 16. *Vi secreta Presbyteri non inchoent amequam Sanctus finiat, sed cum populo Sanctus cantent.* Micrologus cap. XI. *Angelicus hymnus, id est, sanctus, sanctus, sanctus, subsequitur, quem beatus Sixtus Papa in ordine octavo constituit ut ante sacrificium diceretur. Hunc autem hymnum & ipse sacerdos cum aliis necessario debet dicere, ne se ipsum sua prece videatur privasse, qui & suas voces & aliorum angelicis laudibus admitti deprecatus est in prefatione.*
- Ibid. c. 174.** **VT ADVNYTIENT**] Caput istud & pleraque ex sequentibus reperiuntur inter capitula quae sancto Bonifacio tribuuntur in tomo nono Spicilegij Dacheriani.
- PLACVIT VT INSTRVANTVR**] Haec sumpta sunt ex Concilio Parisiensi sexto lib. 1. cap. 7. & 54. Vide Addit. II. cap. 1. & Concilium Calchutenfe cap. 2.
- Pag. 954. c. 184.** **DE QUIBVS DVBIVM EST**] Hugo Nicolai Canonicus Metensis in Manuali Curatorum diocesis Metensis folio 21. *Si vero dubium sit utrum bene fuerit baptisatus, tunc Presbyter debet cum baptisare sub hac verborum forma: Si tu non es baptisatus, ego te baptiso in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti Amen. Si autem*

es baptisatus, non te baptiso. Et ut audiant assistentes, hoc dicat alta voce & materna lingua, ne laici credant quod aliquis possit bis baptisari.

QVATVOR TEMPORVM IIVNIA] **Ibid. c. 186.** Homilia incerti auctoris in vetustissimo codice sancti Galli: *Ieiunia debetis custodire quatuor tempora in anno, id est, in mense Martio in prima septimana, quando intrat Martius, debetis ieiunare die Mercuris & die Veneris & die Sabbati. In mense Iunio in secunda septimana postquam Iunius intrat, debetis ieiunare die Mercuris & Veneris & die Sabbati. In mense Septembris in tertia septimana postquam Septembris intrat, ieiunare die Mercuris & Veneris & Sabbati. In mense Decembris in quarta septimana postquam Decembris intrat, ieiunare die Mercuris & Veneris & Sabbati.*

SABBATIZARE] id est, colere, observare, cessando ab omni opere servili. Hinc feriari pro sabbatizare dixit Hayto Episcopus Basileensis cap. 8. *Oratio pronuntiandum est ut sciant tempora feriandi per annum, id est, omnem dominicam a mane usque ad vesperam ob venerationem dominicae resurrectionis; sabbatum vero operandum a mane usque ad vesperam, ne in Iudaismo capiantur. Feriandi vero per annum isti sunt dies, ut supra orsi sumus. Natalis Domini &c.* Sic emendandus & supplendus est hic locus; qui mutilus est in editione Dacheriana, apud Burchardum lib. 2. cap. 77. Ivonem parte 4. cap. 14. & Gratianum dist. 3. de consecrat. cap. 1. *Pronuntiandum, Vide Concilium Laodicenum cap. 29. & Ioannem Diaconum in vita sancti Gregorij lib. 4. cap. 9. Apud Tertullianum quoque in libro adversus Iudeos cap. 4. sabbatizare significat cessare ab omni opere servili, & non tantum septimo quoque die, sed per omne tempus, quod intelligit de sabbato aeterno sive divino, id est, de altera vita.*

IN ASCENSIONE . . . DIEM VNVM] Mirum est festum Pentecostes heic omisium esse, quod in libro primo Capitularium cap. 158. & in secundo cap. 35. tum etiam in citato capite Haytonis ponitur post Ascensionem Domini. Sane nulla alia hujus omissionis causa esse potest quam quia in capite sequenti scilicet precipitur de festo Pentecostes.

IN TRANSITV S. MARTINI] In excerptis sancto Bonifacio tributis omisium hoc loco est nomen sancti Martini, cuius loco ista substituta sunt: *In nativitate sancte Mariae v. r. Idus Septembris diem unum.* Sed nos jam ostendimus supra ad caput 158. libri primi festum istud nondum ea aetate cognitum fuisse in Ecclesia.

ADVNYTIENT PRESBYTERI] Caput **Ibid. c. 190.** istud miserè interpolatum & mutilatum est in excerptis quae edita sunt sub nomine sancti Bonifacii.

PLACVIT VT FIDELES] Caput istud **Pag. 956. c. 193.** sumptum est ex canonibus Concilij sexti Parisiensis, ut adnotatur infra Addit. II. cap. 2. & 3. Vide Burchardum lib. 4. cap. 27.

BALATIONES] In titulo canonis 23. **Con. Pag. 957. c. 196.** concilij Toletani tertij, ex quo caput istud videtur esse sumptum, legitur in antiquis codicibus manuscriptoris: *Vi ballematia & turpia cantica prohibeantur a sanctorum sollempnitatibus.* Burchardus

H H h ij

- TOM. I.** lib. 10. cap. 39. hæc verba tribuit Concilio Bra-
charenſi: *Si quis balationes ante Eccleſias ſan-
ctorum fecerit. Baligeram ſtultam interpretatur
vetus glosſarium manuſcriptum bibliothecæ reg-
iæ. Vide Voſſium in libro quarto de vitiis ſer-
monis pag. 657.*
- SALTATIONES**] Burchardus lib. 10. cap.
36. *Saltationes ſceleratiſſimas per vicos atque
plateas exercent, quod ſumptum eſt ex canone
27. Concilij Africani. In chronica Sclavica in-
certi auctoris à Lindenbrogio edita extat memo-
rabilis hiſtoria de pœna quindecim virorum &
trium mulierum choreas agentium in nocte na-
tivitatis Domini. Legat illam qui nocte cupie-
rit ordinem rei geſta.*
- LYSA DIABOLICA**] Homilia ſancti Eli-
gij Epifcopi Noviomenſis in tomo quinto Spi-
cilegij Dacheriani pag. 217. *Ludos etiam diabo-
licos & vallationes vel cantica gentilium ſeri ve-
tate. Vide Notas ad Reginonem pag. 537.*
- DE PAGANORVM RITV**] Vide Regi-
nonem lib. 1. cap. 382. & Burchardum lib. 10.
cap. 34. *Vide etiam Concilium Toletanum tertium
cap. 21.*
- PLACVIT VT FIDELES**] Caput iſtud
ſumptum eſt ex Concilio Pariſienſi ſexto, ut ad-
notatur infra Addit. II. cap. xi.
- CVM ENIXA**] Vide Capitulare anni dccxlii.
cap. 3. Iſaacum Lingonenſem tit. xi. cap. 18. &
Gratianum diſt. 5. cap. 1. *Cum enixa. & cap. 2.
Si mulier.*
- PLACVIT VT FIDELES**] Vide infra Ad-
dit. II. cap. 12.
- AD IVSTITIAS FACIENDAS**] Præcep-
tum Ludovici Pij pro Eccleſia Placentina: *Quam-
rem juſſimus Miſſis noſtris Adallabo venerabili
Epifcopo & Armano Comiti, quos ad juſtitias
faciendas in Italian miſimus, diligenti in-
quiſitione inveſtigare.*
- HOMO DENARIALIS**] *id eſt, denarius
intercedentibus manuſiſſus, ut ait glosſa interlin-
nearis in uno codice regio legis Longobardorum,
in quo reperitur quoque hæc vetus nota margi-
nalis: Denarialis dicitur qui cum denario manu-
mittebatur. Nam, ut dicitur quidam, qui liber
efficiebatur, ante Regem habebat in manu dena-
rium, quem Rex percutiebat, & in vultum dena-
rium proiebat. De præcepto denariali vide
Marculfum lib. 1. cap. 22. & de charta dena-
riali in appendice ejudem Marculfi cap. 24.*
- HOMO DENARIALIS**] *id eſt, ut ait alia
glosſa vetus, ſervus qui manuſiſſitur ante Im-
peratorem tenentem denarium in manu ſua ſupra
caput ſervi, & ita manu percuffa proſectum facit,
& ita ſervus manuſiſſus impan. & denarialis
dicitur. Huic liberi ſui ſuccedere poſſunt. Ipſe
verò ſuis parentibus non poteſt, niſi exiſtentibus
in tertio gradu.*
- TERTIAM GENERATIONEM**] *uſque
ad nepotem vel neptem, ut ait glosſa interlinearis
in uno codice regio.*
- HOMO CHARTVLARIVS**] *id eſt, per
chartam manuſiſſus, ſive per chartam ingenui-
tatis, cujus formula extat apud Marculfum.*
- SI RES INTERTIATA**] *Vetus nota mar-
ginalis in uno codice regio Longobardorum: Hæc
in lege notantur dua ſententia, id eſt, ſi res inter-
tiata poſtea fuerit furto ablata, poterit vel jurare
vel abſolvi, vel ſi non juret, extimationem rei
praſtare. Vel aliter. Si res furata fuerit intertia-
ta, jurejurando ſe excuſe de furto, & rem reſti-
tuit, & ſine damno. Alia glosſa ſic habet: Hic
dua poſſunt dici ſententia. Veluti ſi res intertia-
ta poſt fuerit ablata furto, poterit vel jurare &
abſolvi, vel reſtituere aſtimationem rei ſine ſacra-
mento. Vel aliàs, ſi res furata poſtea fuerit in-
tertiata; juret ut ſine damno reſtituat.*
- INTERTIATA**] *Idem codex regio: Inter-
tiata dicitur propter ſolempnitatem Salicorum, qui
tribus reſibus adhibitis pergebant ad eum qui
res poſſidebat quas dicebat furto ablatas, & in-
terdicebat ei ut non alienaret, ſed ad judicium
veniret. Sed idem eſſet & ſine reſibus.*
- RESTITVATVR**] *Sequitur poſtea in lege
Longobardorum. Si aliter venerit, & rem inter-
tiam &c. ut ſupra lib. 3. cap. 46. In hoc loco
verò ſic annotatum eſt in uno codice regio:
Si alior datus fuerit ab illo ſuper quem res inter-
tata fuerit, & ipſe auctor rem intertiam recipere
noluerit in auctoritate ſua & dixerit ſe illi
rem illam non tradidiſſe vel vendidiſſe cui inter-
tata fuerit & nullo modo ſe auctorem illius rei
eſſe, tunc debet contendere cum illo cauſe aucto-
rem negat campo vel cruce. Sed cruce non, propter
capitulum Lotharij Sancionem eſt.*
- PLACVIT VT FIDELES**] *Caput iſtud
ſumptum eſt ex Concilio ſexto Pariſienſi lib. 3.
cap. 2. cujus verba referuntur in Additione II.
cap. 23.*
- ET VT CAUSA FORNICAT.**] *In Con-
cilio ipſo legitur: Et quod niſi cauſa fornicatio-
nis, ut Dominus ait, non ſit uxor dimittenda.
Quo etiam modo habetur in capite Additionis
II. mox laudato. Rectè itaque monuit vir do-
ctiſſimus Ioannes Baptiſta Cotelerius in Notis
ad Paſtorem pag. 55. reſtituendam huic loco eſſe
vocalum niſi.*
- MANVFIRMATIONES**] *Adnotatio vetus
in calce ſecundi Capitularis anni dccciii. c. 237.
Etiam omnes Scabini, Epifcopi, Abbates, Co-
mites, manu propria ſubſcripſerunt. In Con-
cilio Carthagenſi primo cap. 12. Antigonus
Epifcopus Madurenſis dixit: Manuſcriptioes
noſtra tenentur.*
- FORENSIBVS PRESBYTERIS**] *Vide pag. 964.
illuſtriſſimi viri Franciſci Boſqueti Monſpelien-
ſis Epifcopi Notas ad Innocentium III. pag.
139.*
- ET VT SERVI LANCEAS**] *Tota hæc
clauſula deſt in libro tertio. Illam omiſerunt
Tilius & Pithæus, brevitati conſulentes, id eſt,
magnam partem capitulorum à Benedicte Levita
collektorum ſupprimentes, quia edita jam erant
ſuis locis in præcedentibus libris.*
- SINE NEGOTIANDI CAUſA**] *Interdum
etiam his immunitatem à ſolutione telonei &
tributorum concedebant Principes qui negotian-
di gratia cum curribus, equis, vel navibus hoc
illucque diſcurrerant. Extat enim præceptum
Karoli Calvi pro monaſterio Foſſatenſi, in quo
hæc immunitas continetur.*
- SI QVID VERO FVERIT**] *Tota hæc*

T O M. I. clausula deest in libro tertio; & omiſſa quoque est à Tilio & Pithoro, nisi quod eam inter uncos reposerunt post finem capituli duodecimi.

Pag. 971. c. 189. **LIBRI CANONICI VERAGES**] Vide supra lib. 1. cap. 20. 68. 73.

Pag. 971. c. 194. **VT NULLVS COMPARET**] Savaro in Notis ad Sidonium pag. 389. tribuit hanc constitutionem Pippino Regi.

Pag. 974. c. 199. **PLACVIT VT ADMONEANTVR**] Caput istud sumptum est ex Capitulari Theodulfi Episcopi Aurelianensis, cujus nos duo antiquissima exemplaria habuimus ex bibliotheca Sangalensis. In eorum uno tribuitur Theotolffo Episcopo, in alio nullum titulum habet. Sanè eo libro utebantur nonnulli Episcopi quasi suo, ut colligi potest ex statuto Hildegarij Episcopi Meldensis; quæ cum descripta sint ad verbum ex illis Theodulfi, tamen in veteri codice Gemblacensi, ut testatur Mabillonius, hunc habent titulum: *Anno dominice incarnationis octingentesimo sexagesimo octavo, regni vero gloriosissimi Regis Karoli viceſimo octavo, Indictione secunda, sub die quintodecimo Kalendarum Novembrium, convocavit Hildegarius Episcopus Concilium sacerdotum sua diocesis apud Ecclesiam sancte Celinie in suburbio civitatis suam, quibus, post multa salutifera admonitionis exhortamenta etiam hæc capitula contulit observanda.* In codice Cantabrigiensi cum nullum titulum haberent, Spelmanus illis istum apposuit: *Capitula incerti auctoris, loci, & temporis, ad Ecclesiam regimen congesta.* Hinc deceptus vir clarissimus Gabriel Collartius, cum non animadverteret hæc capitula non esse diversa à Capitulari Theodulfi quod editum est in tomo septimo Conciliorum, illa rursum edidit in tomo nono pag. 1008. & seqq. ex tomo primo Conciliorum Angliæ.

Pag. 975. c. 501. **SI QVIS STATVTA**] Vide infra Addit. IV. cap. 60.

Bid. c. 506. **SI QVIS PRESBYTER**] Vide infra Addit. IV. cap. 70. ubi locus Concilij Carthaginensis refertur integer.

Pag. 976. c. 311. **VT PEREGRINO EPISCOPO**] Vide infra lib. 7. cap. 189.

Pag. 977. c. 312. **EXCEPTO CRIMINALI NEGOTIO**] In Concilio ipſo legitur, *exceptis criminalibus causis.* Sed in vetustissimo codice Ecclesie Lugdunensis scriptum est, *excepto criminalia negotia,* uti monuimus in Notis ad Gratianum pag. 514. Antiqui dicebant *exceptio* per omnes casus. Lib. 5. Capitular. cap. 250. *excepto his sacramentis,* & alibi pluries in Capitularibus. Lib. 3. legis Visigothorum tit. 5. cap. 1. *exceptis illis personis,* pro quo vetustissimi codices monasterij Moysiacensis & Ecclesie Albiensis habent *excepto illas personas.* In charta monasterij Casauriensis qualiter Hildericus Abbas superavit Iohannem Episcopum Pinnensem causantem monasterij libertatem anno **DCCCCLXVI.** *excepto ipsam cartam de Breliano.* Item in charta sancte Trinitatis de lapidaria: *excepto ipsum castellum & ipsa mea donnetalia.* Concilium primum Hispanense cap. 1. *excepto filiis & nepotibus.* Concilium Toletanum quartum cap. 33. in titulo in eodem codice Ecclesie Lugdunensis: *excepto tertiam oblationem.* Beda de remediis peccatorum cap. xi.

Pag. 978. c. 326. **PESTVS**] Hæc est lectio libri Bellovacensis. In Tiliario legitur *pestis*, ut in editionibus. Hoc caput deest in aliis exemplaribus. Cum dubitarem autem utra lectio præferenda esset, prætulim eam quæ Bellovacensis codicis auctoritate juvabatur. Nam vox *pestis* nullum bonum sensum heic facere potest. Videtur autem hic locus esse mutilus.

Pag. 981. c. 342. **OMNES VT NON CONTENDANT**] Caput istud extat etiam in libro septimo cap. 247.

Pag. 981. c. 343. **ALIENÆ GENTIS**] Caput istud sumptum est ex libro secundo legis Visigothorum tit. 1. cap. 9. Aliis autem verbis refertur à Cironio lib. 5. observationum juris canonici cap. 4. hoc modo: *Prohibemus ad negotiorum discussionem usum legum Romanarum; quæ quamvis eloquiis polleant, tamen difficultatibus hærent.* Sed hæc non repertiuntur in Capitularibus, & abbreviata sunt ex libro legis Gothicæ.

Pag. 981. c. 344. **HOMINES**] Hæc vox non extat in lege Visigothorum, & videtur superflua.

Pag. 981. c. 345. **AD EXERCITIUM IMBVI**] Deest heic vox *utilitatis*, quæ sic restituenda est ex eodem libro legis Gothicæ, *ad exercitium utilitatis imbui.* Quæri autem hoc loco potest quid per vocem *utilitatis* intelligi debeat in hoc loco.

Pag. 981. c. 346. **SERVO PENITVS NON CREDATVR**] Ibid. c. 344. Vide infra lib. 7. cap. 177.

Pag. 981. c. 350. **NON PASSIM DAMVS**] Vide supra cap. Pag. 981. c. 350. 151. istius libri.

Pag. 981. c. 354. **SI QVIS AD DIRIPIENDVM**] Hæc constitutio habetur in libro octavo legis Visigothorum tit. 1. cap. 6.

Pag. 981. c. 355. **SEPTVPLVM**] Ita etiam Ivo, quia descripsit ex Capitularibus. At in codice legis Visigothorum legitur *undecuplum*, non solum in libris editis, sed etiam in manuscriptis.

Pag. 981. c. 356. **CENTVM**] Hæc vox deest in lege Visigothorum.

Pag. 981. c. 357. **APVD QVEM SCLVVS**] Illa quoque constitutio sumpta est ex eodem titulo legis Visigothorum cap. 10.

Pag. 981. c. 358. **QVADRVPLICITER**] In codice legis Visigothorum legitur *undecupli restitutione*, ut in superiori capite.

Pag. 981. c. 359. **CENTVM QVINQVAGINTA**] In eodem codice legitur *CC.*

Pag. 981. c. 360. **QVICVMQVE INGENVVS**] Extat in eodem titulo legis Visigothorum cap. 11.

Pag. 981. c. 361. **SI INGENVVS EST**] Hæc clausula deest in codice legis Visigothorum, quæ nullum hoc loco discrimen ponit inter ingenuum & servum,

in codice sancti Galli; *excepto Ecclesia.* Carta **T O M. I.**

Vvilemi de Campo felici in chartulario prioratus de Paredo fol. 59. *exceptio unam sextariam quam dedit sancto Martino.* Statuta antiqua S. Petri Corbeienſis cap. 2. *exceptio provenenda sua.*

Et infra: *exceptio illud ad villam preparandum pertinet.* Charta Roberti Advocati Atrebatensis apud Davidem Lindanum lib. 3. de Teneramonda cap. 3. *exceptio servus & hominibus advocatis.*

Vide Notas ad Reginonem pag. 591.

VT CLERICI QVI] Caput istud sumptum est ex Concilio Toletano IV. cap. 45. ut adnotatur infra lib. 7. cap. 217. Vide Addit. III. cap. 17.

Pag. 978. c. 326. **PESTVS**] Hæc est lectio libri Bellovacensis. In Tiliario legitur *pestis*, ut in editionibus. Hoc caput deest in aliis exemplaribus. Cum dubitarem autem utra lectio præferenda esset, prætulim eam quæ Bellovacensis codicis auctoritate juvabatur. Nam vox *pestis* nullum bonum sensum heic facere potest. Videtur autem hic locus esse mutilus.

Pag. 981. c. 342. **OMNES VT NON CONTENDANT**] Caput istud extat etiam in libro septimo cap. 247.

Pag. 981. c. 343. **ALIENÆ GENTIS**] Caput istud sumptum est ex libro secundo legis Visigothorum tit. 1. cap. 9. Aliis autem verbis refertur à Cironio lib. 5. observationum juris canonici cap. 4. hoc modo: *Prohibemus ad negotiorum discussionem usum legum Romanarum; quæ quamvis eloquiis polleant, tamen difficultatibus hærent.* Sed hæc non repertiuntur in Capitularibus, & abbreviata sunt ex libro legis Gothicæ.

Pag. 981. c. 344. **HOMINES**] Hæc vox non extat in lege Visigothorum, & videtur superflua.

Pag. 981. c. 345. **AD EXERCITIUM IMBVI**] Deest heic vox *utilitatis*, quæ sic restituenda est ex eodem libro legis Gothicæ, *ad exercitium utilitatis imbui.* Quæri autem hoc loco potest quid per vocem *utilitatis* intelligi debeat in hoc loco.

Pag. 981. c. 346. **SERVO PENITVS NON CREDATVR**] Ibid. c. 344. Vide infra lib. 7. cap. 177.

Pag. 981. c. 350. **NON PASSIM DAMVS**] Vide supra cap. Pag. 981. c. 350. 151. istius libri.

Pag. 981. c. 354. **SI QVIS AD DIRIPIENDVM**] Hæc constitutio habetur in libro octavo legis Visigothorum tit. 1. cap. 6.

Pag. 981. c. 355. **SEPTVPLVM**] Ita etiam Ivo, quia descripsit ex Capitularibus. At in codice legis Visigothorum legitur *undecuplum*, non solum in libris editis, sed etiam in manuscriptis.

Pag. 981. c. 356. **CENTVM**] Hæc vox deest in lege Visigothorum.

Pag. 981. c. 357. **APVD QVEM SCLVVS**] Illa quoque constitutio sumpta est ex eodem titulo legis Visigothorum cap. 10.

Pag. 981. c. 358. **QVADRVPLICITER**] In codice legis Visigothorum legitur *undecupli restitutione*, ut in superiori capite.

Pag. 981. c. 359. **CENTVM QVINQVAGINTA**] In eodem codice legitur *CC.*

Pag. 981. c. 360. **QVICVMQVE INGENVVS**] Extat in eodem titulo legis Visigothorum cap. 11.

Pag. 981. c. 361. **SI INGENVVS EST**] Hæc clausula deest in codice legis Visigothorum, quæ nullum hoc loco discrimen ponit inter ingenuum & servum,

TOM. I. Vnde suspicari cogor mutilum esse hoc caput in eodem codice, & restitui ac suppleri debere ex hoc nostro.

PAG. 984. c. 333. **PLACUIT UT VNVS EPISCOPVS**] Caput istud sumptum est ex capite 74. Concilij Africani, ut adnotatur infra lib. 7. cap. 114.

PAG. 985. c. 366. **VOLVMVS ATQVE PRÆCIPIMVS**] Plura ad explicationem hujus capitis diximus in Notis ad Gratianum pag. 506. quæ heic necessario reperenda sunt. Habere enim videntur aliquam difficultatem. Ea versatur circa interpretationem populorum imperij Francici qui heic enumerantur. Romani, Frânci, Alamanni, Bassoarij, Burgundiones, Saxones, Thuringi, & Frisones nullam, ut arbitror, difficultatem habent, neque Britones, Longobardi, Vvascones, aut Beneventani. Quærendum igitur quid heic intelligi debeat per Gallos, Gothos, & Hispanos. Ac primò quidem dubium esse non potest quin per Gallos intelligi debeant homines originis Gallicæ, Frânci quidem & Francico imperio subiecti, sed qui genus repetebant à vetustis Gallicis incolis ante Francorum adventum. Gothi & Hispani Francico imperio subiecti eandem regionem incolebant, id est, eam Hispania partem quæ nunc Catalonia dicitur usque ad fluvium Rubricatum, ubi fuit limes regni Francici. Gothi igitur in ea Hispaniæ parte habitantes ij erant qui supererant ex regno Gothorum; Hispani vero ij erant qui ex ea Hispaniæ parte orti erant quam Sarraceni tenebant, & se in regnum Francorum contulerant ut se Sarracenorum jugo subtraherent. Hæc paulò fufius dicta sunt in Notis ad Gratianum.

BURGUNDIONES] quos Eduos vocat monachus Sangallensis in libro primo de vita Karoli M. cap. xi. In illo tempore, propter excellentiam gloriosissimi Caroli, Galli & Aquitani, Edui & Hispani, Alamanni & Bassoarij, non parum insignitos se gloriabantur si vel nomine servorum Francorum censerentur. Petrus à sancto Iuliano in libro de origine Burgundionum pag. 194. ait olim Heduarum vocabulo comprehensos fuisse populos qui nunc ducatum Burgundiæ incolunt, Nivernensem pagum, Burbonensem, Cadrellensem sive Carolehum, Matifconensem, Autissiodorensensem, Tornodorensensem, & Barrensem super Sequanam. Frustra ergo Philippus Labbeus in dissertatione historica de scriptoribus ecclesiasticis castigat Alphonsum Fernandes, quòd Hugonem Magistrum generalem ordinis Prædicatorum, è Romanensi oppido ortum in diocesi Viennensi, vocaverit Hedum; quasi Burgundi atque Hedui, inquit Labbeus, eadem sit significatio, cum una dicitur altera longius latiusque extendatur, præsertim apud auctores medij ævi.

HANC SENTENTIAM] id est, constitutionem Constantini quæ heic refertur. Eam nonnulli viri docti putarunt esse supposititiam. Alij bonam esse crederunt, ut Ianus à Costa in Decretales pag. 281. & Seldenus in libro primo de Synedriis pag. 328. Et tamen Iacobus Gothofredus in commentario ad hanc constitutionem omnino falsam esse contendit adversùs Seldenum,

THEODOSII IMP.] Hinc decepti Gregorius IX. & Innocentius IV. putarunt legem istam à Theodosio latam fuisse. Gregorius enim scribens ad sanctum Ludovicum Regem Francorum apud Odoricum Raynaldum ad annum 1236. §. 32. ait: *Propter quod ipse Carolus Ecclesiam, à qua omnem honorem susceperat, cupiens honorare, perpetua lege decrevit ut omnes ipsius jurisdictioni subiecti statutum à Theodosio Imperatore pro Ecclesia libertate editum inviolabiliter observarent, videlicet ut quicunque litem habens &c.* Innocentius vero in epistola ad Episcopum Tusculanensem apud Andream Duchesium in tomo quinto scriptorum historie Francorum pag. 715. *Si dicti Barones diligenter adtenderent quòd Carolus Magnus Ecclesiam, à qua omnem honorem susceperat, cupiens honorare, perpetua lege decrevit ut omnes ipsius jurisdictioni subiecti statutum à Theodosio Imperatore pro Ecclesia libertate editum inviolabiliter observarent, videlicet ut quicunque litem habens &c.* Illi tamen Pontifices non acceperunt ex Capitularibus, sed ex Gratiano.

NEMO EPISCOPVM] Vide infra Addit. pag. 994. cap. 10.

EPISCOPOS ELECTOS] Vide eandem pag. 995. Additionem quartam cap. 3.

PLACUIT UT SI QVÆCVNQUE] Vide eandem Additionem cap. 9. ex qua patet istud capitulum esse descriptum ex historia tripartita.

QUI NON VULT LEGIBVS] Hæc & pag. 996. quæ sequuntur non extant supra lib. 5. cap. 341. c. 332. neque in lege Bajuvariorum. Omnia quoque sunt à Tilio & Pithæo, quia noluerunt bis repetere idem capitulum in libris Capitularium, & non animadvertunt heic nonnulla haberi quæ non extant in libro quinto.

SI QVIS INEKA REGNVM] Caput istud editum est anno DCCCXXVI. ut adnotatum est in ipsis Capitularibus. Vide supra cap. 97. hujus libri.

IN CONCILIO AGATHENSI] vel pontificis Vasensi primo, ex quo sumptum est istud capitulum. Hic tamen error propagatus est in collectionibus Iſaaci, Burchardi, & Ivonis.

AMICO QVIPPAM] Hæc non sunt synodi Vasensis, sed Hieronymi, ut adnotamus ad Capitulare secundum anni DCCCXIV.

CONTRA LEGES] Sanctus Gregorius lib. 8. Indiç. 3. epist. 6. *Nam sacrilegium & contra leges est si quis quod venerabilibus locis relinquatur, prava voluntatis studio suis tentaverit compendij retinere.*

QVOD OMNIBVS] Prior pars istius capituli sumpta est ex epistola quæ circumfertur sub nomine sancti Gregorij ad Felicem Episcopum Messanensem. Vide infra lib. 7. cap. 331.

PECVLATVS ENIM] Vide Notas ad Agobardum pag. 97.

VNAM PERSONAM] Quomodo Christus & Ecclesia unum corpus sunt, ita unam personam constituere senserunt veteres, uti dictum est in Notis ad eundem Agobardum pag. 14. Vide infra cap. 407. hujus libri.

OMNIA QVÆ DOMINO] Burchardus lib. 407.

- Tom. I. lib. 3. cap. 129. caput istud in epitomen contraxit & Concilio Aurelianensi attribuit. Certe aliquid simile reperitur in canone 14. & 15. Concilij primi Aurelianensis. Attamen non dubito quin verba Burchardi abbreviata sint ex isto nostro capitulo.
- TALIVM VERO SCELERVM**] Hic locus laudatur in Concilio Colonienfi anni DCCCLXXVII. cap. 3. *Talium enim scelerum paratoribus, sicut in Capitularibus gloriosissimorum Imperatorum Caroli & Ludovici continetur, nisi post puram & publicam penitentiam, & per Ecclesiam satisfactioem, & per impositionem manus Episcoporum, nec vivis nec mortuis communiare debemus.* Vide infra cap. 427. ubi adnotamus hæc sumpta esse ex epistola 105. sancti Bonifacij.
- Pag. 1003. **QVOD INCESTI NON SINT**] Vide infra Addit. III. cap. 104. ubi bene multa habentur que in isto capitulo non extant. c. 410.
- Pag. 1005. **PRACIPIMVS GENERALITER**] Vide supra cap. 119. istius libri. c. 423.
- Pag. 1007. **MATER NOSTRA ECCLESIA**] Lib. 2. cap. 41. *unam matrem sanctam Ecclesiam, que eos intemerato sacri fontis uero gignit.* c. 426.
- Ibid. c. 47. **TALEM HOMINEM ANTIQVI**] Hæc usque ad ne tacentes damnemur descripta sunt ex epistola 105. sancti Bonifacij Archiepiscopi Moguntini. Extant autem abbreviata supra in fine capituli 407.
- Pag. 1009. **OMNIBVS SCIRE VOLVIMVS**] Caput istud videtur sumptum esse ex Concilio Parisiensi festo lib. 3. cap. 2. non tamen integrum. Vide infra Addit. II. cap. 23. & capitula Herardi Archiepiscopi Turonensis cap. 67. c. 411.
- Pag. 1010. **NEQVE PELLICEM NEQVE CONCVB.**] Concilium Parisiense ibidem: *& quod uxores habentes neque pellicem neque concubinam habere debeant.* c. 413.
- Pag. 1031. **AD SECVLARIA NEGOTIA CONVOLARE**] Supra lib. 5. cap. 21. monuimus heic legendum esse *secularia iudicia.* c. 5.
- Pag. 1034. **TEMPORA PENITENTIAE**] Vide capitula Isaaci Episcopi Lingonensis tit. 1. cap. 29. c. 11.
- Pag. 1039. **INTERIORVM**] Certum est legendum heic esse *inferiorum.* Sed omnia vetera Benedicti Leuitæ exemplaria habent *interiorum.* Itaque nihil mutare volumus. c. 57.
- NEGLIGENTES**] Nam parva negligentia Pontificis, ingens animarum discrimen est, ut ait Dionysius Exiguus in epistola ad Iulianum.
- Ibid. c. 59. **NON EST DVBIVM**] Vide infra cap. 105. istius libri.
- Ibid. c. 62. **QVI PRO ILLICITIS**] Sanctus Gregorius lib. 9. In dict. 4. epist. 39. *Licebat enim bibere, si voluisset. Sed quia illicita se fecisse meminerat, laudabiliter à licitis abstinebat.* c. 62.
- Pag. 1040. **NULLA LVCRÆ NEGOTIATIONIS**] Vide Iliacum Lingonensem tit. 1. cap. 32. c. 61.
- Pag. 1041. **SERVATA VERO**] Pro his verbis Angilrammus Metensis Archiepiscopus scripsit: *Salvo Romana Ecclesia in omnibus primatu.* Ingenuè autem fatentur Correctores Romani in Notis ad Gratianum 5. q. 4. cap. 1. se caput istud alibi reperire non potuisse quam inter capitula Hadriani. Hinc etiam accepisse puto Sergium secundum Tom. II.
- ista verba, quæ extant in epistola de vicariatu Drogonis Archiepiscopi Metensis: *Salvo in omnibus hujus universalis Romanae sedis primatu.* Tom. I.
- VT NULLA AD TESTIMONIA**] Caput istud sumptum est ex canone primo Concilij quinti Carthaginensis. Extat autem etiam in capite 59. collectionis Africanae. Pag. 1042. c. 51.
- CANONES AFRIC.**] Canones illos magnam auctoritatem habuisse in Ecclesia Gallicana patet ex pluribus locis. In causa Contumeliosi Reienfis Episcopi Casarius Arelatenfis reverentiam quæ canonibus Africanis debetur comparavit cum ea quæ Nazænis debebatur: *Si istorum Conciliorum qui per omnes Ecclesias Concilia fieri præceperunt tam sancta decreta negligimus, non illos solos despiciamus, sed & sicut supra iam dictum est, & Africanos Pontifices & omnes reliquos qui ipsi ordinantibus per totum mundum pro ecclesiastica disciplina aliquid stauerunt, cum peccato anima nostra contemnimus.* Apud Flodoardum lib. 2. cap. 20. scriptum est Ebbonem Archiepiscopum Remensem secundum Africanum Concilium dictasse libellum suæ depositionis & scribi coram se fecisse, eique propria manu subscripsisse. Et paulo post: *Et ut omnia secundum leges quibus moderatur Ecclesia in synodo legaliter adimpleret, simul cum eis quos secundum Africanam provinciam canones elegerat sibi iudices & c.* citanturque postea in eam rem capitulum 59. & cap. 74. Concilij Africani. Baldericus Episcopus Noviomensis lib. 1. cap. 54. adnotat Hincmarum Episcopum Laudunensem ab Hincmaro Remensi Archiepiscopo accusatum iudices electos expetiisse secundum Africanum Concilium. Hincmarus ipse in opusculo LV. capitulorum cap. 16. ait sanctum Remigium auctoritate Africani Concilij ordinasse Episcopum in castro Lauduno. Et in epistola 44. ad Adventium Episcopum Metensem ait eum qui electus est Episcopus examinandum esse ab Episcopis secundum capitulum Carthaginensis Concilij quo manifestatur qualis debeat ordinari Episcopus. In Concilio Remensi anni DCCCXCI. Episcopi Gallicani supposititius veterum Pontificum Romanorum episcopis opposuerunt canones Africanos qui de judicandis intra provinciam Episcopis decreverunt, ut dictum est in præfatione ad Reginonem. Vide infra cap. 155. hujus libri.
- NVPTIALE MYSTERIVM**] Hincmarus epist. 37. cap. 5. *Secundum diffusionem sancti Leonis Pape & traditionem doctorum superius demonstratam dubium non est eam mulierem non pertinere ad matrimonium in qua conjunctione sexuum non docetur Christi & Ecclesie sacramentum hoc est nuptiale fuisse mysterium.* Pag. 1046. c. 105.
- VT NULLVS METROPOLITANVS**] Ibid. c. 106. Vide infra Addit. IV. cap. 20.
- AD PROPRIAM PARROCHIAM**] Contra in canone undecimo synodi apud Celichyth scriptum est *ut nulli Episcoporum liceat alterius parrochiam invadere vel etiam aliquid alterius ministerij ad se pertrahere in aliqua consecratione Ecclesiarum vel Presbyterorum Diaconorum, que nisi solus Archiepiscopus, quia caput est suorum Episcoporum.*

T O M. I. PLACUIT UT VNVS EPISCOPVS] Vide supra lib. 6. cap. 358.

PAGANAS OBSERVATIONES] id est, divinos, sortilegos, auguria, auspicia, phylacteria, incantationes, sive omnes spurcicias impiorum gentiliūque errata, ut legitur in canone tertio Concilij apud Cloveshoviā habiti. Vide indiculum superfectionum & paganiarum adjunctum synodo Liptinensi.

Pag. 1051. SACRATI OLEI YNCTIONE] Heic adnotandus est ordo servatus in administratione sacramentorum. Primum agrotus inungitur oleo sacro; dein reconciliatur ecclesiasticæ communioni, si in publica pœnitentia constitutus erat; postremò tribuitur ei viaticum, id est, communio corporis & sanguinis Domini. At si pœnitens non erat, necessaria non erat reconciliatio. Itaque non dabatur, sed tantum unctio & viaticum. Edicti sunt olim ritus observati in unctioe & communione infirmorum. Sed ego nuper in vetustissimo codice Lemovicensi, qui nunc est in bibliotheca regia, inveni ordinem ad visitandum & ungendum infirmum, in quo nonnulla sunt scitu digna quæ non leguntur in vulgatis, adeoque fortassis operæ pretium fuerit illum editionis honore donare.

Ibid. c. 134. PRO FIDELIBVS SVIS] id est, pro optimatibus, pro exercitu Francorum, ut supra lib. 5. cap. 207.

Pag. 1051. NULLVS SACERDOS IN HOSTEM] Si vera sunt quæ narrantur in vita sancti Ansovini Episcopi Camerinenfis apud Ferrarium & Vghellum, hæc constitutio Karoli observata non fuit, & nova Ludovici Pij lege opus fuit ut Episcopi levarentur onere proficiscendi ad bellum. Narrat enim Philippus Ferrarius in catalogo sanctorum Italiae pag. 149. Ansovinum electum Episcopum à Camertibus non antè eam dignitatem accipere voluisse quam ab Imperatore consuetudo proficiscendi ad bellum militibus, non Episcopis, congruens tolleretur, tum verò abrogata ea consuetudine, electioni consensisse. Vghellus verò in tomo primo Italiae sacre ait eum electum Episcopum anno DCCCXVI. non prius assensum esse electoribus quam mos ille perverfus per imperatorum diploma arma tractandi Episcopis adimeretur; quo à Ludovico Imperatore obtento, cui à secretis confessionibus fuerat, summa animi moderatione episcopale munus subisse. Sed ex vita ejus ab Egiño monacho conscripta legitur tantum ei datam esse à Ludovico optionem securiter accedendi ad pontificatum, quia non auderet eum quispian compellere deinceps in servire militiæ rei secularis. Nihil heic de lege generali. Itaque verissimam puto Henrici observationem ad hunc locum, quæ sic habet: *Laxius id accipit Vghellus, quasi universim id pro Episcopis omnibus imperatorio diplomate sancitum fuerit in gratiam Ansovini, quod non videtur verum fuisse.*

Pag. 1051. HISPANIARVM] Decretum Concilij Tolletani octavi: *Eccè enim ita ex gentis nostre medicis majoribusque personis multos balneus cornuiss reperimus & deflemus ut eorum agnitis ruinis non aliud possimus quam divina iudicia considerare permissionis.*

Pag. 1054. QVIA ECCLESIAS EXPOLIAVERVNT]

Hæc sunt verba Guntchramni apud Gregorium T O M. I. Turonensem lib. 8. cap. 30. *Qualiter nos hoc tempore victoriam obtinere possumus qui ea qua patres nostri consecuti sunt non custodimus. Illi verò Ecclesias adificantes, in Deum spem omnem ponentes, martyres honorantes, sacerdotes venerantes, victorias obtinuerunt, gentisque adversas divino opitulante adjutorio in ense & parma sepius subdiderunt. Nos verò non solum Deum non metuimus, verum etiam sacra ejus vastamus, ministros interficimus, ipsa quoque sanctorum pignora in ridiculo disceperimus ac vastamus. Non enim potest obtineri victoria ubi talia perpetrantur. Ideo manus nostre sunt invalide, ensis repestis, nec clypeus nos ut erat solius defendit ac protegit.*

INIQVVM EST] Hæc sumpta sunt ex cano- **Pag. 1055.**
ne tertio Concilij Romani quarti sub Symmacho, **c. 142.**

CONVICTI] Antea male legebatur **conventi,** **Pag. 1062.**
Sed in codice Vaticano & in Bellocacensi legitur **c. 177.**
convicti. Viderat hoc mendum Iuretus, qui illud ex ingenio sustulit in miscellanis ad Symmachum pag. 302.

IN DECRET. PAPÆ GREGORII] Hæc **Pag. 1069.**
citra controversiam sunt Gregorij secundi. Sed **c. 179.**
quia laudari vulgò solent sub nomine Gregorij Pa-
pæ, crediderunt nonnulli ea esse Gregorij Magni.

In Concilio Londinensi anni M LXX. tribuuntur utrique: *Decretum est etiam ex decretis majoris Gregorij necnon minoris ut nullus de propria cognatione &c.*

UT PEREGRINO EPISCOPO] Vide su- **Pag. 1074.**
pra lib. 6. cap. 312. **c. 189.**

IN CAUSA CAPITALI] Istud abbrevia- **Pag. 1068.**
tum est ex interpretatione sententiarum Pauli lib. **c. 104.**
5. tit. 35.

BAPTISMATIS SACRAMENTIS] Hæc **Pag. 1074.**
est lectio codicis Bellocacensis, cum in vulgatis **c. 131.**
editionibus legatur *sacramentum.* Confirmatur autem hæc nostra lectio ex capite 391. hujus libri, in quo legitur: *neque ipsi sunt per atatem idonei de traditis sibi sacramentis respondere.* Item Beda lib. 2. hist. eccles. cap. 9. ubi loquens de Edvvyño Rege Northanymbrorum, qui pollicitus erat se fidem Christi amplecturum si victoriam de hostibus suis reportaret, ait: *Sicque victor in patriam reversus, non statim & inconsultè sacramenta fidei Christiana percipere voluit; quamvis nec idolis ultra servivit ex quo se Christo servitutum esse promiserat.* Et libro tertio cap. 1. *Osfricus, qui ad prædicationem Paulini fidei erat sacramentis imbutus, Et mox: sacramenta regni celestis, quibus initiatus erat, anathematizans perdidit. Et eodem libro cap. 3. baptismatis sacramenta consecutus erat. Concilium Moguntinum anni DCCCXLVII. cap. 3. Sacramenta itaque baptismatis volumus ut concorditer atque uniformiter in singulis parochiis secundum Romanum ordinem inter nos celebrentur.* Baptismatis sacramenta hæc sunt, ipsum baptisma, confirmatio, & communio corporis & sanguinis Domini, quæ tum conferebantur unicuique eorum qui baptizabantur. Hinc in scripto veteris auctoris anonymi de ordine baptismi legitur: *Et hæc sunt sancta Ecclesia sacramenta, baptismum, christma, corpus & sanguis Christi.*

TOM. I. **COMAM NVTRIVNT]** Concilium Carthaginense IV. cap. 44. *Clericus nec comam nariat nec barbam*, ubi quidam codices addunt *radat vel tondent*. Vide Notas ad Gratianum pag. 453.

CALCIAMENTA] Idem Concilium Carthaginense cap. 45. *& nec vestibus nec calceamentis decorem quarat*. Concilium habitum apud Castrum Gonterij anno MCCXXXI. cap. 24. *Et omnes religiosi, cujuslibet sint ordinis, vestibus & calceamentis suo ordini competentibus, quantum fieri potest, uniformibus utantur*. Hildebertus episc. 60. *Cum vagetur pes laxioribus calciamentis, cum caput in ampliorem radatur coronam, cum monachum loquantur cetera monachi insignia, extra viam est qua ducit ad vitam*. Quippe monachi, ut vilitatem ac simplicitatem suam habitu etiam incessitque testantur, calceamenta laxiora gestabant, dissimilia nimirum his quibus laici solebant uti. Vnde Philippus Francorum Rex monachum quendam strictis utentem calcis faceret monuit non fastidire institutum suum, ut docet Casarius Heisterbachensis lib. 4. cap. 12. Ovidius in libro primo de arte amandi:

*Linguaque nec rigeat, carcant rubigine dentes,
Nec vagus in laxa pes tibi polle nater.*

DISCORDANTIVM NEMO] Homilia incerti auctoris in Dominica septima post Pentecosten in vetustissimo codice MS. Ecclesie Lugdunensis: *Si autem frater tuus (id est, quilibet Christianus) inclemens fuerit & noluerit tibi veniam deprecanti indulgere, oblatio ejus non debet recipi in altario, id est, in altare, nec in gazophylatio, hoc est, in thesauro Ecclesie, neque in ceteris usibus, nec pacem debet facere cum Christiano, neque communicare corpori & sanguini Domini*. Vide Notas ad Regimoneum pag. 550.

ARNONEM ARCHIEPISCOPIVM] Iuvavensem sive Salzburgensem; de quo supra actum est.

PERMITTENTE APOSTOLICO] Verba illa (inquit Marca lib. 2. de concordia cap. 12. §. 7.) formulam redolent qua magistratus utebantur cum rescriptorum principalium tristitiam moliebant, quaque usus est Gregorius Magnus cum legem Mauritij de militibus ad monachismum propertantibus temperavit. *Nam his placatur Imperator*, inquit ille in epistola ad Metropolitam. Quod nos hodie cum bona venia aut sub beneplacito Pontificis fieri dicimus.

INTER PRESBYTEROS] Ex ea Gallicanorum Episcoporum constitutione profectum est ut dein in aliquot antiquis codicibus librarij nomen Presbyterorum reponerent ubi de Chorepiscopis agebatur, uti à nobis observatum est in præfatione ad librum Rhabani de Chorepiscopis. Quod Hispanos quoque secutos esse animadverto. Nam pro eo quod canon septimus Concilij Hispanensis II. apud Isidorum & in veteri collectione edita in tomo XI. Spicilegij Dacheriani pag. 170. habet *Chorepiscopos vel Presbyteros*, Loaisa in suis codicibus legit tantum *Presbyteros*. Ut valde putem primò quidem illic fuisse scriptum *frequentè Chorepiscopos destinasse*, additum vero fuisse *vel Presbyteros* tempore Leonis III. aut non ita multò post, demum extinctò prorsus ordine Chor-

Tom. II.

episcoporum, solum Presbyterorum nomen constitutum fuisse.

PLACVIT VT EPISCOPI] Ad hunc locum respiciebat Hincmarus Archiepiscopus Remensis apud Flodoardum lib. 3. cap. 26. inter cetera scribens Theodulfo Comiti *qualiter Ecclesie in potestate & ordinatione sum Episcopi secundum sacros canones & imperialia capitula*.

SACRAMENTVM CATECHVMENIS] De toto hoc argumento fusè disputat Gabriel Albinus in libro secundo obleruat. cap. 35. & seq.

SI EPISCOPIVS PRÆSENS] Vide Notas ad Gratianum pag. 561.

NEQVE ANTE MISSAM] Hæc clausula non extat in Conciliis Aurchianensibus, neque apud Regimoneum, Burchardum, & Gratianum.

VT LAICI SECVS] Vide Burchardum lib. 3. cap. 102.

AD ORANDVM] Hæc est vera lectio istius loci, quæ extat in Concilio Turonensi. Sic etiam legitur in Decretalibus. Antonius tamen Augustinus præfert lectionem quæ habetur in veteri Burchardi exemplari, ubi legitur *Ad adorandum*. Sanè in uno eorum Burchardi codicum quos ego vidi legitur *Ad adorandum*, in alio vero *Ad orandum*. Apud Ivonem quoque legitur *Ad adorandum*.

PARVVLVS, SENES] Homilia incerti auctoris in vetustissimo codice S. Galli: *Nullus Christianus debet laxare ista jejunia, si talis infans non est qui non possit jejunare, aut talis senex, vel infirmus. Et qui ista jejunia laxat aut negligit, peccatum grande inde habet*.

OMNIS VOBIS] Legendum: *Omnibus vobis &c.*

DE PRESBYTERO VERO] Vide Burchardum lib. 2. cap. 186.

SECVDVM REGIS ADMONIT.] In Concilio Toletano legitur *secundum regiam admonitionem*, quod idem est. At in veteri Capitularium exemplari Trecenti scriptum est *secundum magistri ammonitionem*. In regio & in meo, *secundum magis admonitionem*.

AVRIBVS] Hæc est lectio codicis Bellovacensis, quam Ivo quoque habet. In Concilio vero & in codice Capitularium Vaticano, Colbertino, & Tiliano legitur *auditibus*. In Trecenti, *judicibus*. Sed hæc lectio sana non est.

ABSENS] Ita Martinus Bracharensis & vetera Capitularium exemplaria. id est, *absentia*, ut est in Concilio, sive segregata à communione fidelium, Martinus Bracarensis in codice Thuanino & Isidorus legunt, *habeatur in absentia*.

VIVENTE IPSO MARITO] Hæc est vera lectio, quæ extat apud Isidorum & Martinum Bracarensem & in vetustissimo codice Ecclesie Lugdunensis. Loaisa reposuit *viro*.

QVOD OMNIBVS FIDELIBVS] Vide supra lib. 6. cap. 402.

AGNATI SVNT] Vide Cujacium lib. 27. observat. cap. 26.

VT NE QVIS] Caput istud sumptum est ex capite 59. capitularium ab Angliranno collectorum.

CVI SIT NECESSARIA] Sensus istius loci hic esse debet. Si mater, amita, aut soror, aut alia propinqua Presbyteri adeo pauperes sint ut

Tom. I. absque auxilio & ope ejus non habent unde vivunt, manent quidem in eodem loco in quo Presbyter habitat, sed procul ab arduis ejus, Presbyter verò domum ad eas mittat quæ sustentationi illarum necessaria sunt. Hæc interpretatio manifesta est ex capite 19. Herardi Turonensis. Vide Notas ad Reginonem pag. 555.

Pag. 1106. c. 379. **SECUNDVM PLACITVM HOMINIS** id est, non ex suo sensu, ut dicitur in capite 82. libri primi Capitularium, non ex animi sui motu, non ex impetu quodam mentis & voluntate, sed prout ut Penitentiæ scriptum est, in quo omnia peccatorum remedia, omnes pœnæ continentur, ut dictum est in Notis ad Reginonem pag. 538. Vide infra Addit. III. cap. 63.

Ibid. c. 381. **MVLIER QVÆ DVOBVS** Ivo par. 16. cap. 343. describit ex libro septimo Capitularium cap. 381. caput Bonifacii I. *Probat illa vera esse &c.* Sic paulò antè & paulò post plurima capitula laudat ex eodem libro septimo quæ in locis ab eo laudatis non extant. In plerisque autem eorundem capitulorum titulis numeri apud Ivonem omitti hoc loco sunt in vetustissimo codice MS. sancti Victoris Parisiensis. Quare oportet eos additos fuisse postea ab aliquo homine imperito, aut certe Ivonem deceptum fuisse auctoritate veteris cuiuspiam exemplaris imperfecti, in quo pleraque capitula addita fuerant quæ in libris Capitularium non extabant. Nam quoad caput istud, certum est 381. esse debere, cum præter auctoritatem codicis Bellovacensis, Isaac illud laudet ex libro septimo Capitularium cap. 381.

Pag. 1107. c. 381. **MVLIER HABENS VIRVM** Duplicationis heic numerum 381. secuti scripturam libri Bellovacensis & auctoritatem Isaaci, qui caput istud refert ex libro 7. Capitularium cap. 382. Præterea, nisi duplicaretur, caput 16. primæ additionis, quod in quibusdam antiquis codicibus & apud Ivonem dicitur esse 494. libri septimi Capitularium, esset necessariò 495.

Ibid. c. 383. **PRÆCIPIMVS VT AD ACCIP.** Heic rursus Ivo parte 16. cap. 344. aliud substituit caput, nimirum *Si quos culpatorum.* Ac ne quis existimare possit mendum esse librarij prohibet idem Ivo, cujus hæc sunt verba ex epistola 171. *Vnde habetur in libro capitulorum regaliū auctoritate Episcoporum constitutorum: Si quos culpatorum regia potestas &c.* Lalandeus in Supplementis Conciliorum Galliarum pag. 351. asserit istud caput sub eisdem numero & ordine quibus ab Ivone citatur reperiri in codice MS. monasterij Rivipullensis, idque sibi & pluribus aliis asseruisse illusterrimum virum Petrum de Marca Archiepiscopum Parisiensem. Debeo primùm publicæ fidei, deinde famæ optimi patroni mei ut hunc errorem avellam ex animis hominum. Caput istud non habetur in libro Rivipullensi; neque certe illic extare potest, cum integri duo ultimi Capitularium libri in eo desint. Itaque non potuit vir illustrissimus dicere cuiquam mortalium se in eodem codice legisse caput de quo nunc agimus. Porro nos illud in tomo secundo retulimus inter fragmenta Capitularium pag. 368.

Pag. 1108. c. 387. **SINE FRAVDE** Ita codex Bellovacensis. Sed alibi legitur *sine fide.* Atque ita emendandus est hic locus.

SINE DVBITATIONE Hæc desunt in exceptionibus Egberti Archiepiscopi Eboracensis cap. 41. ubi caput istud refertur. Extant tamen in canone sexto Concilij quinti Africani, ex quo caput istud sumptum est, & apud Reginonem & Burchardum.

ABSQVE VILLO SCRVPVLO Egberti exceptiones; absque ullo scrupulo hos esse baptizandos, ne ista irrepudatio eos faciat sacramentorum purgatione privari. Hæc verò sumpta sunt ex eodem Concilio Carthaginensi.

TEMPORE LEGITIMO Hæc non habentur in Concilio neque apud Egbertum, Reginonem, & ceteros.

QUONIAM QVOD NON OST Et hæc quoque desunt in Concilio & i antiquis collectionibus canonum. Ista verò clausula addita est ex epistola 92. sancti Leonis, ut adnotatum est cap. 260. & 424. hujus libri. Innocentius III. in cap. *Veniens*. de Presbytero non baptizato: *non intelligitur iteratum quod ambigitur esse fallum.*

ISTI PRÆSVMPTIOSI id est, Chorepiscopi. Hinc *temeritas chorepiscopalis* apud Floardum lib. 3. cap. 10.

PLACVIT VT HI Isaac Lingonensis & Concilium Trosleianum citant hoc caput ex libro septimo Capitularium cap. 393.

VT PRESBYTERI Vide supra lib. 6. cap. 306. & cap. 165. istius libri.

PLACVIT VT CLERICI Vide supra lib. 6. cap. 111. & 390.

NAM SI PROPRIORVM Hæc & quæ sequuntur non extant in Codice Theodosiano.

POTESTATES EXTERAS Hincmarus Archiepiscopus Remensis in epistola ad Laudunensem apud Floardum lib. 3. cap. 22. *Postea autem per exteras id est seculares potestates contra Saracenos canones eandem administrationem sine mea conscientia obtinisti.* Vide supra cap. 399. hujus libri.

VT EPISCOPI TVNC Caput istud sumptum est ex libro duodecimo legis Vvisigothorum tit. 3. cap. 26. in lemma, ubi tamen diversus est sensus. Nam illic ita legitur: *Ut Episcopi tunc immunes habeantur à dampnis cum eorum Presbyteri ea qua ipsi non correxerint ad eos non remiserint corrigenda.* Lemma autem istud respondet verbis quæ in contextu legis habentur.

SICVT DEFLENDVM CHRISTIANIS EST Ita etiam verus codex Moysiacensis in quo lex Vvisigothorum continetur. Male in editis: *Sicut defendendum est à Christianis.*

MISSAS CANTARE Vide quæ supra dicta sunt in Notis ad caput 148. libri primi.

VT PRO SE ORARE Vide Notas nostras ad homilias Cæsarii Arelatenfis pag. 116.

BONORVM HOMINVM Haud dubiè legendum est *bonorum operum.* Pravam tamen lectionem prætulimus sinecæ quia sic uti nos edidimus legitur in vetustis Benedicti Levitzæ & Isaaci Lingonensis exemplaribus. Contra codex Sargallensis in capite 24. secundæ appendicis habet *bonorum operum*, cum legendum sit *bonorum hominum.*

PRIMATES Duo heic Metropolitanorum genera constituuntur. Primi ordinis Metropoli-

Tom. I.
Pag. 110.
c. 391.

Ibid. c. 394.

**Pag. 111.
c. 395.**

**Pag. 114.
c. 414.**

**Pag. 115.
c. 421.**

**Pag. 114.
c. 445.**

**Pag. 116.
c. 451.**

**Pag. 117.
c. 461.**

Ibid. c. 418.

**Pag. 118.
c. 431.**

**Pag. 112.
c. 433.**

**Pag. 113.
c. 457.**

TOM. I. tani vocantur Primates, quia primas sedes tenent, id est, opinor, civitatibus præfunt quæ in veteribus notis primum locum tenent, ut Lugdunum inter provincias Lugdunenses, Avaricum Biturigum inter Aquitanicas, Narbo inter Narbonenses, Trever inter Belgicas. & sic de ceteris. Et tamen Hincmarus, qui Belgicæ secundæ Metropolitanus erat, se Primatem esse contendit & unum de primis Galliæ Primatibus. Flodoardus lib. 3. cap. 10. de epistola Hincmari ad Leonem IV. Papam: *Item in eadem de privilegiis hujus Remensis Ecclesiæ, quæ habuit ab initio quo privilegia sedes habere cœperunt, & quia Remorum Episcopus Primas inter Primates semper & unus de primis Galliæ Primatibus existit, nec alium se potiorē præter Apostolicum Præsulem habuit, ut scilicet ea quæ tanto tempore ab antecessoribus ipsius huic sedi sunt concessa & conservata, conservare & augmentare dignetur.* Habuit ista dignitas initium ab Hadriano primo, qui Tilpinum Remensem Archiepiscopum constituit Primatem esse Belgicæ secundæ cum omnibus civitatibus quæ ab antiquo tempore Remensi metropoli Ecclesiæ subiectæ fuerunt, ut legitur apud eundem Flodoardum lib. 2. cap. 17. Benedictus III. in epistola ad Hincmarum: *Et hoc volumus, ne quilibet ex provincia & diocesi metropolitana tibi que subiecta sunt secundum ecclesiasticas constitutiones primatus Ecclesiæ tuæ & tibi debitum quomodo modo per contemptum convellere presumat.* Vide Marcum in dissertatione de Primatibus cap. 94.

IMITATIONEM] Haud dubie lectio illa prava est. Et tamen ita legitur in ipso Capitulari ex quo ista sumpta sunt & in antiquis Benedicti Levite exemplaribus. Legendum porro esse *immutationem* ostendit lex Codicis Theodosiani relata infra cap. 479. hujus libri. *Immutatio* autem heic significat immutationem.

IMMOLATI] Leg. *inviolati*.

SENIORIBUS DEBITAM OBEDIENTIAM] Vide supra lib. 1. cap. 142.

EX EPISTOLA] In superioribus editionibus legebatur *Exemplar*. Sanè ita scriptum est in codice Bellovacensi, sed à manu recentissima, ut videatur esse emendatio hominis imperitissimi substituta bonæ lectioni. Vera & sincera lectio est illa quam nos retinimus, sumpta ex canone sexto Concilij primi Vasensis, ex quo caput istud descriptum est; quam confirmant vetera aliquot exemplaria Benedicti Levitæ. Hic tamen error proclivis olim erat inter librarios. In libro quinto cap. 119. legitur in titulo: *Ex epistola Papa Leonis &c.* Pro quibus codex Colbertinus, Rivipulensis, Sangallensis, Normannicus, Camberonensis, & editiones habent *Exemplar Papa Leonis*. Caput quartum additionis quartæ habet hunc titulum in codice Palatino: *Exempla Leonis Papa Calcidonensi Concilio directæ.* Et in capite sequenti: *Exempla Stephani Papa.* Item in capite septimo: *Exempla Leonis Papa.* In Pannormia Ivonis edita lib. 6. cap. 115. legitur, *Exempla Gregorij ad Iohannem Revennatensem Episcopum.* cum in manuscriptis libris legatur *Ex epistola Gregorij.* In Concilio Aquilgranensi anni **DCCCXVI.** cap. 98. legitur in titulo: *Ejusdem*

ex epistola ad Oceanum. At in vetustissimo codice MS. bibliothecæ Colbertinæ: *Item ejusdem exempla ad Oceanum.* In Talonico Burchardi codice legitur lib. 1. cap. 22. *Exempla Ormisdæ pro Ex epistola.* Item lib. 2. cap. 3. *Exempla Zosterini.* Et libro primo cap. 33. *In primis exempla Pauli ubi Tito discipulo &c.* Pro quo in Concilio duodecimo Toletano cap. 4. & apud Ivonem parte 5. cap. 144. rectè scriptum est *ex epistola.* Inter canones Abbonis Abbatis Floriacensis cap. 22. legitur: *Item exempla Siricy Papæ:* ubi legendum etiam est *ex epistola.*

PARANYMIS] Vide Notas nostras ad Gratianum pag. 541. ubi ex mente Cujacij explicatur quid per paronymos intelligi debeat apud Christianos.

PER FIRMISS. FIDEIVSSORES] id est, sub idonea prosecutione, ut legitur in rescripto Constantini ad Probianum Proconsulem Africae apud sanctum Augustinum epist. 68. *Vnde volumus ut eundem ipsum Vigentium sub idonea prosecutione ad comitatum meum Constantini augusti mittas.* Puto autem, ut hoc quoque obiter dicam, voces illas Constantini Augusti esse superfluas & ex glossate profluxisse.

HAS OMNES CONSTITUTIONES] Hæc sumpta sunt ex Concilio tertio Toletano, ubi leguntur ante subscriptiones.

SI CLERICUS FUERIT] In Concilio ipso legitur: *Si Episcopus, Presbyter, Diaconus, aut Clericus fuerit, ab omni Concilio excommunicationi subiacet.*

MINORIS] In Concilio legitur *inferioris.*

Hic est finis horum septem librorum in vetustis exemplaribus, tamen in uno Vaticano & in Bellovacensi in titulis capitulorum libri septimi descripta reperiantur lemmata octuaginta capitum ad monachos spectantia quæ anno **DCCCXVII.** constituta sunt in conventu Aquilgranensi. Ivonem quoque Carnotensem Episcopum usum esse exemplari in quo eadem octuaginta capitula partem faciebant libri septimi colligi potest ex parte 1. Decreti cap. 131. ubi caput decimum sextum eorundem capitulorum citat ex libro septimo Capitularium cap. 494.

PATRONI] Ita omnino legitur in Concilio Parisiensi. Cæterum est tamen legendum esse *parvini.* Verùm vetus exemplar ejusdem Concilij & antiqua Capitularium exemplaria lectionem præferunt quam nos retinimus. In capite tamen 182. libri sexti, in quo sensus & plurima istius capituli verba referuntur, scriptum est *parvini.*

EX PARTE VERO] Hæc & quæ postea sequuntur non extant in codice Pirheano & in Parisiensi, in quibus desunt etiam hæc verba, *Ex toto quippe transgreditur.*

UT EPISCOPI] Caput istud obscurum est in illa parte in qua agit de infirmis & morte periclitantibus. Sensus autem hic est, Episcopos omnino oportere esse jejunos cum Spiritum sanctum tradunt baptizatis, nisi ea sit infirmorum ægritudo ac necessitas ut expectari non possit tempus quo Episcopus esse possit jejunus.

SOLVS MISSAM] Vide quæ supra adnotata sunt ad caput 159. libri quinti.

NIHILO MINUS ETIAM] Caput istud

T O M. I. refertur à Burchardo lib. 8. cap. 17. & Ivone pag. 8. cap. 38.

NONNULLÆ ABBATISSÆ] De hoc argumento plura à nobis dicta sunt suprâ ad caput 71. libri primi.

Pag. 1141.
c. 19.

IN AUDITORIO] Locus ubi sanctimoniales conveniri possunt, qui auditorium isthic dicitur, saluatorium vocatur in regula sancti Aureliani Episcopi Arelatenſis cap. 15. *Si quis pro devotione aut parentela occurrere voluerit, in saluatorium monasterij occurrat.* Item in regula sancti Donati Episcopi Vefontionensis cap. 56. & 57. Saluatorium verò sanctimonialium rectè Hugo Menardus in Notis ad Concordiam regularum pag. 189. interpretatur locum quem nos hodie vocamus *le parloir*, in quo sanctimoniales colloquantur cum extraneis.

ILICO EGREDIANTVR] Rudolfus monachus Fuldenſis in vita sanctæ Liobæ cap. 1. *Nanquam enim virorum congregationem femina aut virginum contubernia quisquam virorum intrare permittebatur, exceptis solummodo Presbyteris, qui in Ecclesiis earum ad agenda Missarum officia tantum ingredi solebant, & consummata solenniter oratione, statim ad sua redire.* Vide suprâ lib. 7. cap. 272.

MODVM PENITENTIÆ IMPONAT] Sequitur postea in ipſo Concilio ex quo ista sumpta sunt: *Nec etiam illud videtur nobis congruum ut clerici & laici, Episcoporum & Presbyterorum canonicorum iudicia declinantes, monasteria monachorum expetant ut ibi monachis sacerdotibus confessionem peccatorum suorum faciant; praesertim cum eisdem sacerdotibus monachis id facere fas non sit, exceptis his dumtaxat qui sub monastico ordine secum in monasteriis degunt.* Contra in decreto Bonifacii IV. de libertate monachorum reprehenduntur illi qui aiunt monachos, quia mundo mortui sunt, neque penitentiam neque Christianitatem seu absolutionem largiri posse per sacerdotalis officij injunctam gratiam. Sed ego decretum illud omnino supposititium esse arbitror. Neque me movet auctoritas Bedæ ista dicentis: *His temporibus venit Mellitus Londonia Episcopus Romam, de necessariis Ecclesie Anglorum causis cum apostolico Papa Bonifacio tractaturus. Et cum idem Papa reverendissimus cogeret synodum Episcoporum Italia, de vita monachorum & quiete orânaturus, & ipse Mellitus inter eos assedit.* Opponi quoque potest auctoritas canonum Nemausensium, inter quos reperitur Bonifaciana isthac constitutio. Primum reponi potest eam non esse auctoritatem Concilij Nemausensium ut novis inventis tribuere possit auctoritatem vetustatis. Deinde certum est plerosque canones qui sub nomine canonum Nemausensium editi sunt, synodi illius non esse, & additis diversis temporibus fuisse constitutionibus ejusdem Concilij. Vidimus nos duo vetustissima illius exemplaria, in quibus descripti tantum sunt duo priores canones cum hoc titulo: *Decretum Urbani PP. in Nemausensi Concilio.* Pro quo vit clarissimus Lucas Dacherius emendavit: *Decreta Urbani Pape in Nemausensi Concilio.* Sanè fatendum est in uno exemplari extare omnia capitula Concilij Nemausensium quæ edita à Da-

cherio sunt. Sed illa multò post tempora habiti Concilij addita sunt à diversis hominibus, quia paginae vacabant. Sciunt autem eruditi hunc veterum monachorum morem fuisse ut vacantes pagellas impleterent interdum malis rebus, plerumque bonis, huicque eorum diligentie deberi plurima antiquitatis illustra monumenta quibus, nisi hæc eorum cura fuisset, careremus. Sed ut ad confessionem redeamus quæ monachis fit, vide epistolam 69. Ivonis Carnotensis & Concilium Londinense anni MCCII. cap. 18.

SVNT SANE DIVERSORVM] Vide infra Addit. IV. cap. 160. Pag. 1145.
c. 21.

FAME ET PESTILENTIA] Fuit seculum Karoli M. & Ludovici P. famulum & nobile propter hæc duo mala, ut colligitur ex publicis illorum temporum monumentis. Ea nunc congerere non est animus. Illud tantum admoneo, miserabilem illorum temporum statum graphice descriptum esse in Concilio sexto Parisiensi lib. 1. cap. 53. *Vvisio Vvetini: Seculo enim pestilentia & fame laboravit sua prece succurre. re potuissent si lucrum Deo tota virtute conferre voluissent.* Et infra: *Interrogante autem eo cur, pestilentia grassante, tanta populi numerositas interiret, immensitate, ait, criminum mundo peccante peccatorum puniis est.*

CVM MASCVLIS ET PECORIBVS] Eadem visio: *Post hac inde recedentes, cepit ei angelus exponere in quantum vitiorum soratibus volutatur humanitas. Licet enim, inquit, in diversis criminum numerositates ab auctore suo recedat humanum genus, diabolo se mancipando, in nullo tamen Deus magis offenditur quam cum contra naturam peccat.*

AERA POSSE CONTVRBARI] Agobardus in libro de grandine & tonitruis cap. 1. *In his regionibus penè omnes homines, nobiles & ignobiles, urbani & rustici, senes & iuvenes putant grandines & tonitrua hominum libitum posse fieri.* Vide lib. 6. legis Visigothorum tit. 2. cap. 3. Pag. 1144.
c. 21.

BENEDICANT EVM] Hæc est vera lectio, quam exhibet liber Tobiar. Et tamen in codice Bellocacensi legitur *Deum*. Antiqui librarj in hunc errorem quandoque incidebant. In capite primo regulæ sancti Benedicti legitur: *Ammonitionem ppi patris libenter excipe & efficaciter comple, ut ad eum per obedientiam laborem redeas à quo per inobedientiam desiderium recesseris.* ubi Turrecemata legit *ad Deum*. In tomo tertio Monastici Anglicani pag. 208. col. 2. scriptum est: *Dirivante autem sanguine ejus, ait ad Deum: ubi manifestum est legi debere ad eum.* Sic nos olim in Notis ad Lupum Ferrariensem pag. 473. monuimus apud eandem Lupum legendam esse *scire eum* pro eo quod editum est *scire Deum*. Apud sanctum Gregorium lib. 9. Indict. 4. epist. 49. legitur in vulgatis editionibus: *Omnipotenti Deo gratias agite, & tanto vos Dei debitores esse cognoscite quanto illi ab hujus morbi contagione eo custodiente mansistis.* At in optimo codice Colbertino, itemque in Remensi sancti Rentigij & in Puteano rectè scriptum est, & tanto ei vos debitores esse cognoscite. Sunt per multa istiusmodi in epistolis sancti Gregorij, quæ suo tempore emendabuntur. Pag. 1151.

- TOM. I.** PRÆSENTI ANNO] id est, anno DCCCXXXIX. quo habitum est Concilium Parisiense. Attamen hæc quoque repetuntur in Concilio secundo Aquigranensi habito anno DCCCXXXVI. sed descripta ex isto.
- Pag. 116j. c. 42. **VI EPISCOPI IUDICES]** Ita legitur in tribus antiquis exemplaribus. In Tiliano verò scriptum est: *Vi Episcopi & iudices.* Sic etiam in Concilio Remensi, ex quo caput istud sumptum est, & apud Burchardum.
- Pag. 116j. c. 31. **PERLATVM AD NOS EST]** Burchardus caput istud, quod est synodi secundæ Cabilonenfis, refert ex Concilio Mediomatricis. Vide Notas ad Regionem pag. 366.
- Pag. 1166. c. 34. **SERVORVM MATRIMONIA]** Vide Eginhardum epist. 53.
- POTESTATIVA]** Lex Alamannorum cap. 1. §. 2. supra pag. 1001. *manus potestativa.* Charta S. Galli LXX. apud Godalium: *manu potestativa.* Donationes Ecclesiæ & alisburgensis apud Canisium tomo VI. pag. 1660. *Ruther Comes & Gerbold nobiles viros ac potestativi.* Et paulo post: *nobiles & potestativi homines.* Item pag. 1661. *ad viros nobiles & potestativos.*
- Pag. 1167. c. 37. **QVIDAM DEO SOLVM MODO]** Vide epistolam 71. Alcuini, quam rectè Duchesnius monuit datam esse ad eos qui in provincia Gothorum habitabant, cum in editione Canisij legeretur *Scotorum.* Nam in codice sancti Galli, ex quo Canisius illam edidit, disertè scriptum est *Gothorum.* De provincia Gothorum sive Gothia dictum est supra pag. 1118.
- Pag. 1168. c. 61. **PROPTER ELEMOSYNAR. LARGIT.]** Sanctus Fulgentius in libro de Trinitate: *Nam qui sibi peccata impune videntur committere dum fortasse aliquas elemosynas in pauperes faciunt, multum falluntur. Nesciunt enim quod opus misericordiam primum sit se ipsum Deo offerre, & sic in alio misericordiam facere. Ergo facienda sunt elemosyna, sed ante sunt vitia relinquenda.* Insignis est locus ex homilia incerti auctoris in vultissimo codice M. S. sancti Galli. *Nam qui pro laude humana, inquit ille, elemosynam facit, & testimonium inde querit, & ei audire delectat, mercedem à Deo non speret, quia in ista vita laudem recepit. Unde sunt alij peruersi & iniqui qui contra animas suas & contra Domini mandatum prædicant ut nullus elemosynam faciat nisi coram testibus. Et si aliquis sine testibus elemosynam fecerit, in lege sua habere dicunt quod eam possent requirere. Abst. fratres, ista dementia ut se tollant à lege Christi, qui illos redemit, & contra Deum & contra animas suas faciant, & aliam legem plus quam istam teneant.* Vide Salvianum in libro primo adversus avaritiam pag. 230. in secunda editione nostra.
- Pag. 1169. c. 61. **PER ANT. CANON INSTRVCT.]** Vide Concilium Parisiense sextum lib. 1. cap. 32. 34. & quæ supra à nobis adnotantur ad caput 379. libri septimi.
- Ibid. c. 61. **SCOTTI]** Concilium apud Celichyth cap. 5. *Vi nullas permittatur de genere Scotorum in alicujus diocesi sacrum sibi ministerium usurpare.* Capitula Theodori Archiepiscopi Cantuariensis in tomo nono Spicilegij Dacheriani pag. 59. cap. 80. *Qui ordinati sunt à Scotorum aut Britonum Episcopis, qui in Pascha & in tonsura adunati Ecclesiæ catholice non sunt, iterum ab Episcopo catholico manus impositione confirmantur.* Præceptum Ludovici Pij Imp. pro monasterio Landeveneci apud Bollandum to. I. Martij pag. 260. *cognoscetes quia ab Scotis sive de conversatione sive de consone capitum accepissent, dum ordo totius sanctæ apostolicæ atque Romane Ecclesiæ aliter se habere dignoscitur.* Vide canones Hibernenses in eodem tomo Spicilegij editos lib. 50. cap. 6. simul cum laudato Theodori capitulo, ex quibus explicantur quæ hic Ludovicus ait de Scotis. Nova collectio formularum cap. 15. ut *Escois mens.*
- SE DICVNT EPISCOPO ESSE]** Isti circumcelliones variis temporibus turbant ordinem in Ecclesiâ constitutum. Cosmas Pragenfis in libro secundo chronice Bohemorum extremo narrat memorabilem historiam impostoris cuiusdam nomine Ruperti, qui se dicebat Episcopum Cavellonensem, & plurimas ordinationes fecit in Bohemia. Cum is detectus fuisset, & falsum Episcopum esse constaret, Bohemi legatos miserunt ad Clementem III. Papam, ejus consules auctoritatem quid sit opus factu verum in discrimine tanto. Quibus ille remandans iussit Ecclesiâ ex integro reconsecrare, baptizatos christiane pseudoepiscopi non rebaptizare, sed tantum confirmare, similiter ordinatos non reordinari, sed solummodo inter ordinandos sive ad ordinationem, & per solam manus impositionem recipere benedictionem. Avo Bonifacij VIII. cum quidam in Alamannia promotus esset ad sacros ordines à quodam pseudoepiscopo vagante, junctum est alij Episcopo à sede apostolica ut si constaret ordinatorem non fuisse Episcopum, ei eisdem ordines conferret, quia nec conferre ordinem nec ordinis characterem potuit qui pontificali officio minimè fungebatur, ut legitur in formulario penitentiarie Benedicti XII. quod supra laudavimus ex codice MS. bibliothecæ regie. Anno MCCXC. in civitate Trajectensi quidam sacerdos de ordine fratrum Minorum, qui se dicebat Episcopum Lavarensis, per aliquot annos officio illic episcopalia complevit, in eadem diocesi consecrando Ecclesiâ, altaria, calices, vestes sacras, etiam conferens ordines minores & majores. Tandem compertum est. Deo dissonante, ipsum esse falsum Episcopum. Quapropter quidam sacerdos & electorum ab eodem ordinatum, dimittentem statum spirituales, acceperunt uxores, & permanserunt in statu seculari. Ceteri verò, quibus status clericali non displicuerat, ab alio veris Episcopis reordinati sunt. Hæc Ioannes à Leidis refert in libro 31. Chronici Belgici cap. 43. Vide Cironium lib. 1. observationum juris canonici cap. 13. & Notas nostras ad Gratianum pag. 478.
- VT DECIMÆ]** Constitutionem istam Rhabanus descripsit in Concilio Moguntino anni DCCCXLVII. cap. 10.
- POPVLORVM]** Hæc lectio constans est in Pat. 1175. veteribus libris & in Concilio Arelatensi VI. ex quo caput istud descriptum est. Arbitror tamen legi debere *pupulorum.* Simile mendum extat in

TOM. I. capite 36. legis Alamannorum §. 3. ubi pro eo quod antiqui codices & editiones rectè habent *nec maledicani Ducem nec populum terra.* in codice Puteano scriptum est *pupillum terra.* In codice Burchardi Talonico lib. 19. cap. 28. legitur *pupillos pro pulvisillos.* Alibi vidimus *Apostolos* positum fuisse pro *populos.* Quod ideo observamus ut hinc colligi possit voces istas frequentibus mutationibus fuisse obnoxias.

Pag. 1178. c. 111. **PRÆBENDA.]** Præceptum Ludovici Pij pro monasterio S. Dionysij apud Doubletum pag. 746. *ad præbendam famulorum illis servientium de secale modia nongenta.* Charta Karoli Calvi ibidem pag. 782. *villulus quasdam ad præbendas illorum Canonicorum ibi Deo servientium.* Alia ejusdem pag. 798. *ad præbendas famulorum sibi servientium.* Charta LXX. sancti Galli apud Goldastum, data regnante in Germania Ludovico Pij filio: *Et si illa Diopspit illam traditionem sibi placitam dimittere voluerit, tunc ad cellam Ratpouli locum & præbendam quasi unus monachus juxta facultates loci illius habeat.* Hincmarus apud Flodoardum lib. 3. cap. 28. scribit Lantardo cuidam sacerdoti quod si ad locum suum redire voluerit, ei, mox ut venerit, *canonicam præbendam & ordinem pristinum inter fratres concedet, id est, sua canonica locum,* ut legitur in epistola Hincmari Laudunensis ad Remensem quæ edita est in tomo secundo operum Remensis pag. 340. Polypricus sancti Remigij scriptus, ut opinor, tempore Hincmari: *Facit suo seniori tempore messis dies tres cum præbenda sibi data.* In Capitulari Karoli M. de villis suis cap. 50. *de dominica accipiat provendam.* Hinc provendarij in statutis antiquis abbatiæ Corbeiensis, quos tamen vir clarissimus Dacherius interpretatur eos esse qui Gallicè *Pourvoyeurs* dicuntur à providendo. Provendarij inquam dicti sunt à provenda sive præbenda. Quod colligitur manifestè vel ex ipso initio eorundem statutorum: *Isti sunt provendarij qui omni tempore aequaliter & pleniter in nostris diebus esse debent. Et si unus ex eis mortuus fuerit, statim alter restituendus est, ut ille numerus semper sit plenus, & nullus amplius in illo numero addatur.* Statuitur itaque illic de certo numero Canonicorum, qui ultra centesimum & quinquagenarium excrecere non poterat. Quis autem existimare posset centum quinquaginta viros ea tempestate fuisse in monasterio Corbeiensis quibus unica cura esset ut providerent & administrarent ceteris quæ necessaria essent ad vitam?

Pag. 1181. **ERCHEMBALDO CANCELLARIO]** Fuit primò notarius sive Cancellarius palatii sub Radone Archicancellario, deinde Archicancellarius, uti jam observatum est ab aliis. Anno DCCXCVII. subscripsit præcepto Karoli M. quo Theoboldum Comitem absolvit à suspensione criminis læsæ majestatis, quod à Mabilonio editum est post Acta sanctorum ordinis sancti Benedicti to. IV. pag. 624. Leo III. in epistola IX. ad Karolum M. *Potestis interrogare fratrem nostrum Hildibaldum Archiepiscopum & Erchanbaldum Cancellarium.* Plura de Cancellario isto si quis scire desiderat, consulat Bernardum à Mallinçrot in libro de Archicancellariis sacri Romani imperij pag. 11. &

Philippum Labbeum in elogiis historicis Regum Franciæ pag. 88. Alius istius nominis Cancellarius fuit in palatio Lotharij Imperatoris, ut patet ex præcepto ejus apud Doubletum in antiquitatibus monasterij sancti Dionysij pag. 775. & ex duobus præceptis ejusdem Lotharij pro Agilmaro Archiepiscopo Viennensi, quæ leguntur in chartulario Ecclesiæ Viennensis. Is verò Erchanboldus idem haud dubiè est qui Cancellarius fuit in palatio Lotharij Regis Burgundiz, cujus præceptum extat in Notitia Ecclesiarum Belgij pag. 59.

CHRISTIANVS VEL CHRISTIANA.] Hæc non habentur in codice legis Vvifigothorum, & sunt perflua. **Pag. 1189. c. 1.**

IVXTA LEGEM.] Respicit ad legem Recaredi Gothorum Regis, quæ extat in libro tertio legis Vvifigothorum tit. 5. cap. 1. in qua statuitur *ut usque ad sextum generis gradum nulli liceat sanguinis propinquitatem libidinosè facere vel in conjugio appetere.* Falluntur ergo qui putant hæc agi de lege Ludæorum, sive de Milina.

SEPTIMI.] In lege Vvifigothorum legitur *sexum,* quod melius est. Sed puto heic positum *septimi* propter constitutionem Gregorij III. quæ habetur infra cap. 75. istius additionis.

CHRISTIANVS VEL CHRISTIANA.] Hæc etiam desunt in lege Vvifigothorum. Item paulò post vox *Christianorum* desit in eadem lege. Desit etiam vox *consentanei.*

AD EMENDAT. DOGM. INT.] Hæc melius coherere videntur cum his quæ sequuntur quàm vertiones Christophoroni & Valelij. Et Christophoronus quidem ita vertit. *Mittam ad eum pro se legatum Hypatianum Heraclæ, quod est oppidum Perinthe, Episcopum oratum ut sibi de doctrina fidei vite constituenda in unum conveniendi potestas permitteretur.* Valelius verò sic: *Hypatianum Heraclæ Perinthe Episcopum elegerunt, qui suscepta pro ipsi legatione peteret ab Imperatore ut ad corrigendam fidei doctrinam convenire permitteretur.* Hæc inquam meliùs coherere videntur cum responsione Valentiniani. Ridicula enim esse videretur illius responsio si non rogatus ut se fidei negotiis immisceret, sed tantùm ut Episcopis licentiam daret celebrandi synodum, respondisset sibi, quòd laicus esset, non licere se immiscere rebus fidei. Meliùs Epiphanius scholasticus, ut dixi.

VNVS DE POPVLO.] Vetus exemplar historiz tripartite in bibliotheca Colbertina habet *minimus de populo.* Sed hæc lectio bonæ non est.

FAS NON E. T. PERSCVRTARI.] Tolerari potest hæc interpretatio. Veriorem tamen puto eam quæ est Christophoroni, quæ sic habet: *sibi, qui unus è laicorum numero erat, non licere se ejusmodi negotiis interponere.*

PRIMO SYA OMNIA EIS REDDI.] Hæc non extant in historia tripartita, neque apud Sozomenum. Addita ergo videntur ex capitulis Angilramni, apud quem extant. Stabilito igitur hoc jure, Hincmarus apud Flodoardum lib. 3. cap. 28. scripsit Sigloardo Archiepiscopo, cui inquisitionem facere de quodam Presbytero jussit, *ut quoniam audierat eundem Presbyterum sui quibusdam facultatibus contra leges expulsum, suis omnibus revelaretur antequam suis accusatoribus*

Tom. I. *accusatoribus respondere cogentur.* Vide infra cap. 4. §. 5. & 17. istius additionis.

Pag. 1194. c. 17. **SYNODVS ROMANA**] id est, capitula Angilramni, quæ nonnulli tum putabant ab Hadriano Papa collecta & transmissa fuisse ad Angilramnum, ut patet ex Hincmaro.

Pag. 1195. **RISPONDERE ROGETVR**] id est, cogatur. Infra: *ne antequam omnia hac fiant coactus respondeat.* Vide Notas ad caput 72. libri tertij.

Pag. 1199. c. 31. **CAVSAM LVPICINI**] Hunc locum, qui sumptus est ex epistola sancti Leonis ad Episcopos Mauritanie Caesariensis, vir clarissimus Palschius Quenellus putat suppositum illi fuisse & Dionysij Exigui collectioni insertum ævo Karoli Magni, quedam enim illic legi quæ & veteribus institutis repugnant & modestie sancti Leonis. Ego sanè non statim resellere argumentationes viri docti. Illud tantum dicam, magni apud me ponderis esse quòd caput istud reperitur in omnibus antiquis Dionysij codicibus, & quòd nihil heic video bonis moribus adversum & disciplinatum in Ecclesia Romana receptæ contrarium. Vna certè res falsi suspicionem injicere merito possit, mentio nimirum appellationis Lupicini ad apostolicam sedem, cum constet Afros multum abhoruisse ab appellationibus transmarinis, ut rectè observat idem vir eruditus. Verùm ea res minimum habet difficultatis. Appellationes quidem illas respuebant Afri. Sed nihilo minus Romani Pontifices existimabant posse se eum qui à synodo sue provincie damnatus sedem apostolicam appellasset, communioni restituere, ut patet ex epistola Concilij Africani ad Celestinum Papam & ex Actione prima Concilij Chalcedonensis in causa Theodoret. Itaque ex eo saltem capite salva est auctoritas istius epistolæ.

QVIA SIC NOBIS PLACVIT] Hæc non extant in epistola sancti Leonis, neque apud Dionysium Exiguum. Addita verò sunt haud dubie ævo Karoli Magni.

PENDENTE NEGOTIO] Non dubito quin Leo respiciat ad canonem quartum Sardicensem, in quo ad suggestionem Gaudentij Episcopi decretum est ut cum aliquis Episcopus depositus fuerit eorum Episcoporum iudicio qui in vicinis locis commorantur, & proclamaverit agendum sibi negotium in urbe Roma, alter Episcopus in ejus cathedra post appellationem ejus qui videtur esse depositus, omnino non ordinetur, nisi causa fuerit in iudicio Episcopi Romani determinata, id est, pendente negotio. Ea fuit Leonis mens. Scio Afros contra sensisse & huic Romanorum Pontificum dogmati multum pro sua sapientia resistisse. Verùm ex hac illorum perseverantia colligi nullo modo potest non licuisse Leonis illis objicere constitutionem ecclesiasticam de cujus auctoritate & æquitate ipsi sedique apostolicæ constabat. Vide porrò Marcum lib. 7. de concordia cap. 17. §. 9.

NOSTRA SENTENTIA ROBORENTVR] Hanc sibi auctoritatem non arrogat sanctissimus Pontifex, quemadmodum viro docto visum est, ut post relationem Episcoporum Africanorum licet sibi putet eorum definitiones infirmare aut confirmare. Illud tantum vult, ut de rebus in Africa constitutis quæ ad publicam Ecclesiæ concordiam pertinent relatio ad se plena mittatur, ut ip-

Tom. II.

sus quoque sententia roborentur ea quæ iuxta ecclesiasticum morem justè & rationabiliter fuerint definita. Hæc verò nihil præjudicant adversus auctoritatem Conciliorum Africanorum.

EX HIS ENIM] Integra hæc clausula deest in epistola sancti Leonis & apud Dionysium Exiguum. Addita ergo fortassis est ex scrimio Ecclesiæ Moguntina, in quo recondita à Riculfo Metropolitanano fuisse capitula à se collecta docet Benedictus Levita.

VNA CVM DECR. EPISCOPOR.] Hinc Pag. 1100. c. 32. Iacobus Gothofredus ad legem 2. Cod. Theod. *de his qui super relig. conendum* collegit hæc legem constitutam fuisse ad decretum aliquod synodale Episcoporum, quod & ipsum Theodosius huic constitutioni indiderit. Istam autem opinionem facilius conceperit si Pithæus lemma istius capituli edidisset integrum ut in antiquis exemplaribus invenitur, ubi caput istud dicitur sumptum ex *synodalibus statuti & Imperatorum edictis*.

Qui additionis istius auctor est, cuncta ad auctoritatem ecclesiasticam referebat, etiam cum periculo veritatis. Sic supra synodo Romana tribuit unum ex capitulis Angilramni, uti diximus. Sic infra cap. 74. extremo refertur caput quoddam ex *dictis Episcoporum & Imperatorum Theodosij & aliorum*, cum tamen constet sumptum esse ex libro quarto sententiarum Pauli.

THEODOSIO AVGVSTO BIS] Pro his hæc tantum habentur in vulgatis editionibus Codicis Theodosiani, *Stobis*, ubi Gothofredus ista adnotat: *Stobis, Macedonia urbs, cujus apud Ptolemaum & in Itiner. Pevinger, & alibi mentio. Ibidem data hoc ipso mense 1. 15. infra de hereticis.* Antiqua Capitularium exemplaria habent uti nos edidimus. In exemplari verò Codicis Theodosiani quod fuit Pithæi, ipse jugulavit vocem *Stobis*, & in margine monuit legendum esse *Theodosio Aug. bis*.

QVINEGIO] Ita vetera istius additionis exemplaria. Pro quo legendum est *Cynegio*, qui consultatum cum Theodosio gessit anno Christi cccclxxxviii.

ILLVD QVOD NOBIS] Caput istud re vera sumptum est ex epistola sancti Leonis ad Theodorum; sed valde mutatum & interpolatum fuit ab auctore istius additionis.

AB EPISCOPO ELECTOS] Hæc sunt ex glossæ, & tamen vera.

PRÆSCRIPTVS] Ita vetera exemplaria. Sic etiam habet canon Eliberitanus in vetustissimo codice Ecclesiæ Lugdunensis, itémque Burchardus. At editiones Concilij Eliberitani, Ivo, & Gratianus legunt *proscriptus*.

CATECHVMENVS] Veteres libri habent *catecumini*, non solum in hoc loco, sed etiam alibi apud omnes auctores ferè semper. Ac ne quis putet erratum heic esse à scriptoribus, ne quis existimare possit hanc depravationem esse novam & vetustis Ecclesiæ seculis ignotam, prohibet auctoritas Commodiani, ex cujus acrotichis versibus constat hoc vocabulum ita scriptum vulgò fuisse ævo Commodiani, ut illic rectè observat Rigaltius.

SACRAS SCRIPT. NON AVDIT] Hæc Pag. 1104. c. 33. est lectio quæ extat in capite 83. Martini Braca-

KKK

TOM. I.

rensis in vetustissimo codice MS. Ecclesie Lugdunensis & in editione Loaisie. Quo etiam modo legendum esse monuerat Crabbus in margine tomi secundi Conciliorum. Negatio tamen deest in reliquis editionibus canonum Martini & in canone secundo synodi Antiochenæ, qui est fons istius capituli.

COMMVNIONE PERCEPTA] Ita legitur in editione Merlini. At Loaisia maluit *communione percepta indulgentia promereri*. Vide Notas Correctorum Romanorum ad Gratianum dist. 2. de consecrat. cap. 18. *Si quis intrat*.

Pag. 1105. DE HIS QUÆ PARROCHIIS] Vide supra c. 37.

Pag. 1107. QVAM FORMAM] Hæc clausula non habetur in Concilio Herdensi, ex quo caput istud sumptum est.

Ibid. c. 70. NVMIDIUS EPISCOPVS] Caput istud sumptum est ex canone nono Concilij Carthaginensis secundi, quod sub Genethio Episcopo habitum est, qui isthuc mendosè Genilius vocatur. Vide breuiationem Ferrandi cap. 90.

Pag. 1108. PROPTER IGNORANTIAM] Hæc verba non extant in Concilio Carthaginensi.

Pag. 1109. VT NULLVS FAMILIARITATEM] In veteri collectione canonum Andegavensi caput istud sic habet inter canones Augustodunenses: *Vi compates nullus monachorum audeat habere, nec familiaritatem extraneorum mulierum. Et qui inventus fuerit, severius corrigatur.*

Pag. 1115. CONTEMPTOR AVT MISSOR.] Leg. *contemptor aut Comitum aut Missorum*. In capite 278. libri quinti legitur *Vassallorum pro Missorum*, quod idem est. Vide infra. cap. 169.

Pag. 1116. DE BENEFICIIS DESTRVCTIS] Caput istud sumptum est ex Capitulari anni DCCCXXIX. tit. 2. cap. 1.

Ibid. c. 107. AD PRÆS. N. VENIAT] Vetus nota marginalis in codicibus regis legis Longobardorum: *Hæc videtur rumpere legem Ruchis Cognovimus; quia illa faciebat honorem amittere & quidrigilt componere, ista vero facit ad Regis presentiam venire. Sed non rumpit, quia postquam ad Regem venerit, debet ut illa precipit condemnari.*

Pag. 1117. IN PERIVRIVM INDVXISSET] Vide epistolam 56. Hincmari, quæ est ad Engilgarium virum illustrem, extatque apud Flodoardum lib. 3. cap. 26.

Pag. 1118. SCATSLEGI] Hæc est vera lectio, pro qua in codice Legis Longobardorum malè legitur *herisiz*.

Ibid. c. 115. HOC MISSI NOSTRI] Vide Ioannem Itacium Pontanum lib. 6. originum Francicarum cap. 16.

Ibid. c. 116. INFERENDA] Gestæ Dagoberti I. cap. 31. *Attamen Saxones tributum quod reddere consueverant, per præceptionem Dagoberti hactenus habent indultum. Quingentis enim vacca inferendales annis singulis à Clothario seniore censiti reddebant, quod tunc à Dagoberto Rege cassatum est. Item infra cap. 37. Super hæc vero centum vacca inferendales, quæ ei de ducatu Cinomannico annis singulis soluebantur, fratribus inibi (id est, in monasterio sancti Dionysij) Deo servientibus per proprii præcepti subscriptionem vi-*

sus est omni futuro tempore annuatim concessisse. TOM. I.

Donum illud postea confirmavit Chilpericus Rex anno DCCXVI. ut patet ex ejus præcepto quod vir clarissimus Ioannes Mabillonius edidit in calce tomi quarti Actorum sanctorum ordinis sancti Benedicti pag. 623. in quo hæc leguntur: *Chilardus Abba de baselica peculiaris patroni nostri Domni Dionysij clementia regni nostri suggestis eò quòd bona memoria proavus noster Dagobertus quondam Rex per sua auctoritate manu sua roborata cartas cento soldaris quod in inferenda de pago Cinomannico in fisci ditionibus sperabatur, ad ipsa sancta baselica annis singulis concessisset.* Vbi vides pro *cartas cento* legendum haud dubiè esse *vaccas centum*. Vide glossarium Francisci Pitheci ad Capitularia.

CENSO] pro *censu*, ut supra lib. 5. cap. Pag. 1112. 198. Charta Constantij Presbyteri pro Ecclesia Viennensi: *ad censo concedere debeatis*. Infra: *cum ipso censo dare vel adimplere potuerit.*

ET QVI PRÆDICTA] Hæc & reliqua quæ sequuntur desunt in Capitulari anni DCCXXIX. & in libro quinto Capitularium. Omnia etiam sunt in vulgatis editionibus, studio brevitatis.

POST CONSVLATVM] Hæc verba, quæ Concilij secundi Milevitani sunt, planè ostendunt vulgatissimam rem Theodosij Honorique principatu in Africa fuisse uelgestis publicis ad-

scriberetur *Post consulatum*, tameneti annus quo gesta illa describerentur suos Consules ordinarios haberet. Quod non solum in Africa sed etiam in ceteris Romani imperij partibus obtinuisse observat Baronius ad annum Christi cccx. ubi scribit accidisse plerumque ut etiam cum certis essent alicujus anni Consules, tamen acta publica post consulatum anni superioris Consulium consignata habeantur. Sed quoniam viro docto Paschasio Quenello nuper placuit id factum aliquando à Conciliis Africanis fuisse præter notarum consularium morem, annos enim computatos olim fuisse per unicusjulsque anni Consules ordinarios quandiu dignitas consularis perseveravit, & usum scribendi *Post consulatum* tunc solummodo introducendum fuisse cum ordinarij Consules non erant designati, istam porro annos numerandi rationem longè post Rustici Narbonensis Episcopi tempora iniri ceptam, adeoque hinc juvari non posse interpretationem quam nos adhibuimus antiquæ inscriptioni quæ initia demonstrat episcopatus ejusdem Rustici, res potè videtur ut testimoniis approbemus sententiam Baronij nostramque esse veram & usum notandorum annorum per Consules anni superioris diù ante Valentianum III. ac Rustici tempora cepisse. Vtar autem in primis auctoritate patris fastorum Onuphrij Panuinij, quam scio plurimum valitaram apud eundem virum doctum.

Onuphrius ergo in commentariis ad librum secundum fastorum A. V. C. MXXI. qui in annum Christi cccix. incidit, hæc adnotat: *Quum deinceps frequens mentio futura sit annorum sine Cos. quos per hæc tempora post consulatus appellabant, non alienum ab re erit pauca quadam de his annis tradere.* Annus enim cccix. & sequens notati à Cassiodoro reperiuntur post consulatum Diocletiani X. & Maximiani VII.

TOM. I. cum tamen, ut idem Onaphrius & Baronius observatum reliquerunt, anno cccix. Maxentius & Maximus gesserint consulatum. Anno Christi cccxi. Magnentius & Gaiso Consules fuerunt, ut notat auctor libri de Præfectis apud Onaphrium. Et tamen liber Calspini, Cassiodorus, & Socrates lib. 2. cap. 26. huic ipso anno adscribunt post consulatum Sergij & Nigriniani, qui superiore anno gesserant consulatum. Annus Christi cccxxv. in fastis inscribitur post consulatum Gratiani Aug. III. & Equitij. Anno Christi cccxcviii. Concilium Carthaginense quintum dicitur celebratum post consulatum Cælatij & Attici, cum tamen eo anno Honorius IV. & Eutyrianus Consules notentur in fastis. Sequenti anno Manlius Theodorus & Flavius Eutropius erant Consules. Et tamen Concilium Africanum, quod eo anno habitum est, celebratum scribitur P. C. Honorij Aug. IV. & Eutyriani. Deinde anno Christi quadringentesimo Stilico & Aeteliano consulatum gesserunt; annoque sequenti, quo Vincentius & Fravita Consules fuerunt, Concilium Africanum secundum notatur esse congregatum P. C. Flavij Stiliconis. Annus postea ccccxix. inscriptus reperitur consulu Honorij VIII. & Theodosij III. & post consulatum eorum legitur habitum Concilium Africanum VIII. eo tempore quo Varanes erat consul; post cujus consulatum, anno nimirum sequenti, habita est collatio Carthaginensis inter Catholicos & Donatistas, tamen tam Theodosius Aug. gereret quartum consulatum. Annus ccccxviii. Consules habuit Honorium XII. & Theodosium VIII. quibus anno sequenti substituti sunt Monaxius & Plinta. Istorum tamen mentionem non faciunt gesta duorum Conciliorum apud Carthaginem congregatorum anno ccccxix. quæ habita dicuntur P. C. Honorij XII. & Theodosij VIII. Sed nihil illustrius in hoc argumento profertur potest quam acta Concilij Ephesini, quæ notant habitum illud fuisse post consulatum Theodosij Imperatoris XIII. & Valentianiani III. cum tamen consistet eodem anno Consules creatos esse Bassum & Antiochum, sub quibus Prosper ait congregatam apud Ephesum fuisse synodum plus ducentorum Episcoporum adversus Nestorium. In actione nona & decima Concilij Chalcedonensis referuntur acta synodum in Tyro & Beryto celebratarum anno ccccxlviii. in causa Ibae Episcopi Edesseni, in quibus scriptum est illas fuisse habitas post consulatum Flavij Zenonis & Posthumiani. Scio illustrissimum Cardinalem Baronium admonuisse erratum utrobique fuisse in consignanda synodorum istarum epocha, & auctores Romanæ Conciliorum editionis in margine nonæ actionis Chalcedonensis ista adnotasse: *Hi duo Episcoporum conventus habitus sunt his Consulibus, non post eorum consulatum. Et hic annus est CCCXLVIII. ab ortu Christi. Quare aut alia numerandi ratio servata est & ab alio principio ducta, aut mendam in numeris irrepit. Sed cum omnes eodd. MSS. quos habuimus, tam Græci quam Latini, sic legant, nihil mutare voluimus.* Ego heic non disputo utrum acta illa mendosa in hoc loco sint,

TOM. II.

neque utrum legitima sit Baronij & editorum Romanorum emendatio. Satis mihi est quod omnes antiqui codices Græci & Latini præferunt lectionem quæ in vulgatis editionibus reperitur. Ex his ergo quæ dicta hæcenus sunt manifestum est rationem numerandi annos post consulatum longè ante Rustici Narbonensis Episcopi tempora cepisse & ævo ejus maximo in usu fuisse. Itaque rem minime insolentem is fecit quam tempus conlocati liminis in Ecclesia Narbonensi notavit in anno quarto post sextum Valentianiani consulatum, tameneti tum Posthumiani Zenonisque consulatus vigeret. Quod enim idem vir eruditus, his difficultatibus victus quas ipse sibi fecit, putat aliam ineundam esse Rusticianæ inscriptionis explicandæ viam, & quartum illum annum non à consulu sexto Valentianiani sed à jactis basilicæ fundamentis numerandum censet, ingeniosa quidem conjectura est, sed quæ nulla probabili ratione, nullo simili exemplo nititur, & quam vel solus ordo verborum refellit quæ in prima inscriptionis linea leguntur. Nam si de anno quarto à jactis basilicæ fundamentis intelligenda illa sunt, cur Rusticus annum illum quartum non conjunxit potius cum die quo limen collocatum est quam cum sexto Valentianiani consulu? Præterea certum est limen illud non esse collocatum anno quarto à jactis basilicæ fundamentis, sed quinto. Etenim si verum est, uti profecto ambigi non potest quin verum sit, jacta fundamenta fuisse trigesima septima die à deposito pariete Ecclesiæ dudum exstita, id est, die xviii. mensis Novembris anni xv. episcopatus Rustici, certum quoque esse debet ab eo die usque ad tertium Kalendas Decembris anni xix. episcopatus ejusdem Rustici superesse duodecim aut tredecim dies supra quatuor annos, adeoque limen Ecclesiæ Narbonensis positum non esse anno quarto à jactis basilicæ fundamentis, sed quinto. Sanè quæ contrà ab eodem viro docto afferuntur de paucis diebus supra quatuor annis additis & de numero rotundo quatuor annorum, ea leviora sunt quam ut existimare oporteat eum credidisse magni illa momenti esse ad constituendam novam suam opinionem de initis episcopatus Rustici. Quemadmodum enim apud Iulius-consultos extra controversiam est annum inchoatum seu ceptum sæpius pro completo seu pleno accipi, ita verum est duodecimum, exempli causa, annum esse cum quantumlibet ex duodecimo anno venerit aut præterierit, ut docet Pomponius in l. 41. ff. deo manumiss. testam. Ita loqui solemus, inquit, duodecimus annus est, cum quantumlibet ex duodecimo anno venisset aut præterisset. Hinc apud Socratem lib. 2. cap. 26. & Sozomenum lib. 4. cap. 1. consulatus Sergij & Nigriniani ac cordes Constantij Imperatoris, quæ anno illo facta est mense Martio apud Helenam oppidum pagi Ruscinonensis, conferuntur cum anno quarto post habitum Sardicense Concilium, qui in initiis omnino suis erat. Quippe Concilium Sardicense congregatum est anno cccxlvii. & Sergius ac Nigrinianus creati sunt Consules anno trecentesimo quinquagesimo. Adeo autem proclive est annos ita vulgò numerare ut cum Baronius in actione undecima

KKKX ij

TOM. I.

Concilij Chalcedonensis ista legisset, *Hodie quatuor anni sunt & Romanus Episcopus cum deposuit*, quae verba sunt Stephani Episcopi Ephesini adversus Bassianum aduersarium suum, tempus depositionis istius rejecerit in annum ccccxlviij. à die videlicet i v. Kal. Novembtis anni ccccl. numerando retrogrado ordine. Itaque ut ad rem nostram redeamus, puto ex his quae huc usque dicta sunt liquere morem notandi tempora annisque distinguendi post consulatum diu ante Rustici Narbonensis Episcopi etatem introductum fuisse, inscriptionem porrò quae istius controversiae occasio fuit positam esse anno ccccxlviij. qui erat quartus post sextum Valentiniani III. consulatum, adeoque Rusticum ordinatum fuisse Episcopum anno ccccxxx. uti nos contendimus. Neque est quod quis heic mihi objiciat insolentem esse hanc scribendi rationem ut cum quis significare vult annum quartum post consulatum, dicat anno quarto Consule tali. Quamvis enim non admodum gravatè fatear id factum esse extra vulgarem scribendi modum, non inde tamen colligi potest annum illum quartum non esse explicandum de anno quarto post sextum Valentiniani consulatum, praesertim cum ostenderit referri illum non posse ullo modo ad annum quartum à jactis basilicae fundamentis. Neque verò exemplis adeo delitutus est iste loquendi modus quin auctoritate quoque antiquitatis confirmari possit. Ex tat post Novellas Iustiniani Imp. apud Iulianum Antecessorem constitutio Iustini junioris, in cuius calce adnotatum est eam datam esse Indictione tertia, anno quinto imperij & anno secundo post consulatum ejus, mendosè tamen, cum Indictio tertia & annus quintus imperij non conveniant anno secundo post consulatum Iustini, sed quarto. Marij porrò chronicon habet *Anno IV. Conf. Iustini Jun. Aug.* pro eo quod in constitutione ipsa legitur *post consulatum*; eodemque postea modo designatus est annus secundus post consulatum Tiberij. Sed ut lector de toto isto negotio facilius judicare possit, recu- denda heic est inscriptio Narbonensis quae istius disputationis fundus est. Sic ergo habet.

✠ DO. ET. XPO. MISERANTE. LIM. HOC. CIL. K. T. E. ANNO. III. GS. VALENTINIANO. AVG. VI. IIIKL. D. XVIII. ANNO. EPTVS. RVSTI.
 RVSTICVS. EPVS. EPI. BONOSI ILLIVS
 EPI. ARAT O R I S. DE SORORE NEPVVS
 EPI VENERISOCI. IN MONASTERO
 CONPTE ECCLIE MASSILIENS.
 ANNO. XV. EPTVS. SVI. D. ANN. V. III. ID. OCTB
 C. VRSORRBO. HERMETE. DIACO. ET FOR. SFO. TTB
 COH. DEPON. PARLET. ECCL. DVV. EXVSTAE
 XXXVII. D. QVAD. INVPNDAM. PONI. COEHT.
 ANNO. II. VII. ID. OCTB. ABSID. P. F. MONTANVS. SVB.
 MARCELVS. GALT. PEE. DI. CVLTOR. DRECE
 EXEGIT. EPM. HOC. ONT. SVSCI. INVPNDIA
 NECESSAR. REPRIMITENS. QVAE PER
 HING. OBLAT. SCL
 BIENN. ADMINIST
 SYAE PREEV. ARTIH. TE
 MERCED. SOL. TIC
 ADOPER. E CETER. SOL. T. O
 ET DECONIAE.
 SALVTI.
 EPI. VENER. SOL. C.
 EPI. DYNAMI. L.
 CC.
 T.
 ET DECONIAE.
 SALVTI.

TOM. I.

TOM. I. SCIMVS ENIM QVONIAM] Hæc non extant in Concilio Parisiensi ex quo prima capituli istius parò sumpta est. Addita itaque constitutioni synodali sunt à Ludovico Imperatore.

Pag. 1132. c. 171. V T D E REBVS] Certum est hanc constitutionem esse Ludovici Pij, cui etiam tribuitur à Regimone. Et tamen Burchardus eam refert ex *Concilio Maticensi cap. 7.*

Pag. 1133. CANONES ISAAC] Vetus exemplar ex quo Simondus illos edidit extat nunc in bibliotheca illustrissimi viri Karoli Mauricij Tellierij Archiepiscopi Remensis. In is autem emendandis usus sum duobus antiquissimis codicibus, uno bibliothecæ regie, qui fuit olim monasterij sancti Germani Aurissiodorensis, alio bibliothecæ Colbertinæ. Præterea in tomo primo Spicilegij Dacheriani pag. 345. ei tribuitur epistola de canone Missæ ad Joannem Episcopum Pictaviensem. Sed præterquam quòd nullus istius nominis ea tempestate fuit Episcopus Pictaviensis, opusculum illud Isaaco Abbati Stellæ tribuitur in duobus antiquis codicibus manuscriptis bibliothecæ regie, & à Bertrando Tissier sub ejus nomine editum est in tomo sexto Bibliothecæ Cisterciensis pag. 104. Sanè in uno codice regio habet hunc titulum: *Domino Patri ac venerabili Pictavorum Episcopo Isaac dicitur Abbas Stella obedientiam in Christo & reverentiam. Ecce quod diu multumque postulasti &c. Et in fine: Explicit tractatus Isaac Abbatis Stella de altari Moysi & Christi.* In alio verò sic legitur: *Isaac Abbas Iohanni Pictaviensi Episcopo. Domino & Patri in Christo semper venerabili & dignè amando I. Dei gratia Pictavorum Episcopo T. A. salutem, obsequium, & obedientiam. Ecce quod diu &c.*

Pag. 1183. CAPITVLA HERARDI] Capitula ista placuit conjungere cum Capitularibus Regum Francorum, quia videntur sumpta esse ex Capitularibus, ut adnotamus in margine uniuscujusque capituli.

Pag. 1190. c. 39. PRO QVIBVS ORARE] Olim in Notis ad Agobardum pag. 25. adnotavimus vetustum esse in Ecclesia morem orandi pro Regibus & Principibus. Quod confirmari multis testimoniis possit. Et tamen vir plurimæ lectionis Christianus Lupus, novitate rei commotus, acerbè adversùm me insurgit in tomo tertio commentariorum suo-

rum pag. 425. & omnino contendit falsa esse Tom. I. quæcumque de eo argumento scripta à me sunt. Laudo conatum hominis, sed requiro modestiam. Alibi autem commodior erit locus refellendi argumentationes ejus.

DE PASCHA ANNOTINA] Micrologus Pag. 1294. cap. 56. Romani annotinum Pascha quasi an. c. 93. nverfarium Pascha dicunt: quia antiquitus apud illos qui in priori Pascha baptizati sunt, in sequenti anno eadem die ad Ecclesiam convenire. siveque regenerationis anniversarium diem cum oblationibus solemniter celebraverunt. Sed quamvis hujusmodi anniversarium à paucis uspiam observetur, authenticis tamen libri ipsum observari debere innuunt, qui nobis lectiones & evangelia sub titulo Pascha annotini præscribunt. In lectionario quod sancto Hieronymo tribuitur, & Comes vulgo dicitur, ista leguntur in fine hebdomadæ secundæ post octavas Paschæ: *In Pascha annotino. Lectio apocalypsis &c. Quo loco vetus codex sancti Petri Bellocensis cap. 80. habet: In Pascha annotina. Et infra v. Nonas Maij cap. 82. in eodem codice scriptum est: Evangelium quod legitur in Pascha annotina. Vetus Breviarium Parisiense: De annotino Pascha nota quod debet semper fieri in crastino octavarum Paschæ anno revoluto aut non revoluto, nisi revolutio in quadragesima evenerit. Item in alio Breviario Parisiensi MS. in bibliotheca Colbertina: *L'Annotif Pasquel doit estre tousjours fait en l'année revolote, se il ne avient en Karesme.* Hic emendandus est Guillelmus Durandi, cujus hæc sunt verba ex Rationali divinatorum officiorum lib. 7. cap. 38. *Annotativum Pascha vocatur quando aliquis diem quo baptizatus est celebrat anniversarium. Vbi nemo non videt legi debere annotivum, ut tum dicebant pro annotinum. Hanc emendationem esse veram probant duo Rationalis exemplaria manuscripta in bibliotheca regia & vetus editio Romana anni MCCCCLXXIII. ubi legitur *annotivum Pascha, non annotativum.* Veteres glossæ Latino-Græcæ: *Annotini, iustitias, iustitias.* Et Græcolatinæ: *Evhuic, annuus, anniversarius.* *Evhuic, annuus, anniversarius, anniculus.* Columella lib. 4. cap. 24. de vinea colenda: *Vngues custodum annotinos reserato.***

AD TOMVM SECVNDVM.

TOM. II. Pag. 1. VVARINI] Vocatur vir illustrer in præcepto Ludovici Pij quo confirmat commutationem de villa Cluniaco inter eum & Hildebaldum Episcopum Maticonensem factam, quod extat in Notis ad Bibliothecam Cluniacensem. Ei Karolus Calvus abbatiam Flaviniacum dedit. Series Abbatum Flaviniacensium edita à Labbeo: *Marianus successit DCCCXLV. Indictione VIII. & Volfaldo sedem reliquit. Quo migrante, Vvarinus Comes dono Imperatoris Karoli præfuit vice Abbatis. & sub eo Sarulfus Diaconus.* Item Hugo Abbas Flaviniacensis: *Marianus anno 1. Caroli viguit. Volfaldus in anno octavo. Vvarinus Comes & Sarulfus Decanus in anno x.* Hæc erat seculi illius ac sequentis publica in aliquot locis disciplina, Annales

Bertiniani: *Anno Domini DCCCLXVII. Tom. II. Hludovicus Abbas monasterij sancti Dionysij & nepos Caroli Imperatoris ex filia majore natus Rotrude v. Idus Januarij obiit. & Carolus Rex abbatiam ipsius monasterij sibi retinuit, causam monasterij & collaborationem per Præpositum & Decanum atque Thesaurarium, militie quoque curam per Majorem domus sua commendatione geri disponens.* Karoli itaque Calvi tempore Gerardus fuit Decanus monasterij sancti Dionysij, & Franco Præpositus, ut patet ex præceptis ejusdem Karoli pro eodem monasterio. Anno DCCCLXI. Bernardus Comes Arvernorum erat Abbas sancti Iuliani Brivatensis, & Adalgifus sub eo Præpositus. Vetus charta Brivatensis data anno DCCCLXI. mense Maio: *Sacro sancta Ecclesia*
KKKK ij

Tom. II. *clesia sancti Iuliani martyris vico Brivate, ubi in Christi nomine Bernardus gratia Dei Comes super ipsam casam Dei rector praeesse videtur, seu & Adalgisus Prapositus super ipsam catervam sancti Iuliani custos praeesse videtur. Item Guillelmus Dux Aquitaniae, ut patet ex veteri charta anni DCCCXCVIII, in qua haec leguntur: Ego in Dei nomine Guillelmus Comes, Archiepiscopus, atque Dux cedo Deo sacrosanctae Ecclesiae sancti Iuliani martyris, qui requiescit in vico Brivate, ubi ego dono regio abbatali videor fungere officium, Prapositumque nomine Heldefridum sub me ad custodiendam canonicam vitam cum Canonicis sub nobis constituis habere videor. Item in alia charta data anno DCCCXIII, idem Guillelmus sic loquitur: Adite serenitatem nostram Arlebaldu Ecclesiae Brivateni ad nos Prapositus institutus. Denique in alia charta ejusdem Ecclesiae Brivateni data anno quarto regni Karoli simplicis: Sacrosanctae Dei Ecclesiae Brivateni vico sita, qua vir beatus Iulianus martyr requiescit cum sociis suis, & cui Guillelmus Comes & Abbas praeesse videtur, necnon Erlefredus Prapositus, seu Nethardus Decanus. Item alia data anno secundo regnante Ludovico filio Karoli Regis: Sacrosanctae Dei Ecclesiae sancti Iuliani martyris vico Brivate &c. quare in Christi nomine Vvarinus gratia Dei Comes super ipsa casa Dei rector praeesse dicitur, ubi in Dei nomine Adalgisus Prapositus super ipsam catervam custos praeesse videtur.*

Pag. 6. c. 3. **FAVENTE DEO**] Codex Metensis: favente Domino nostram magnificentiam observatam promittimus.

Ibid. c. 4. **MEMORABILI**] Ita Sirmondus & tria vetera exemplaria. Sed Bellovacensis habet memoriali.

IUSTITIAE RATIONEM] Codex Met. iustitiam & rationem.

Ibid. c. 6. **ADNECTERE**] Ita omnia vetera exemplaria. In editione Sirmondi legitur advertere.

Pag. 7. **IN LOCO QUI DICITUR IUDICIUM**] Charta Hugonis Primicerij Metensis edita a Meurisso in historia Episcoporum Metensium pag. 112. villam nuncupatam Iudicium sitam in pago Metensi. Sic enim illic legendum est, non verò Vigiam. Praeceptum Karoli Calvi de Ecclesia quae est in villa Iustia: quandam capellam in pago Moslensi in villa Iustia.

Pag. 9. c. 2. **SOLVS REX ET SACERDOS**] Ista repetuntur infra tit. 27. cap. 15. pag. 120. Idem Deus in carne veniens, qui solus Rex fieri potuit & sacerdos. Ita tum putabant nostri, Hincmarus episc. 43. nomine Karoli Calvi scripta ad Hadrianum II. pag. 712. Et per Regem Regum ac summum Pontificem cunctarum Pontificum, qui solus Rex & sacerdos fieri potuit. Fortius urget epistola 41. ejusdem Hincmari ad Hadrianum pag. 695. in qua ad eum scribit nomine procerum Francorum Papam Romanum non posse simul esse Regem & Episcopum: Et petite Dominum Apostolicum ut quia Rex & Episcopus simul esse non potest &c. Insuper hic Baronius adversus Hincmarum, furiosum illum vocans atque dementem, quia dixerat regna bellis quaeri, victoriis propagari, & non Apostolici vel Episco-

rum excommunicationibus obtineri, istumque si- Tom. II. mul Regem & Episcopum esse non posse. Sanè postea persuasum est Romanensibus Papam esse Regem, ut supra adnotavimus ad cap. 5. 19. libri quinti. Sed ista opinio nondum stabilita erat aro Hincmari. Immo altera certa videbatur. Itaque tum capitale non erat si quis regnum dixisset in Ecclesia non esse; adeoque Hincmarus extra culpam tunc erat, quamquam non extra invidiam. Sic sancto Bernardo fas fuit libris de consideratione scribere ad Eugenium tertium. Alia fuere Baronij tempora, quia manu sub dominantis erat.

EPISCOPIS PRIVATE] ut Remensis & Aurelianensis, de quibus in titulo seq. cap. 9. 10.

SAMUEL PROPHETA] Amicus noster Pag. 11. Ioannes Baptista Cotelarius in Notis ad librum quartum constitutionum apostolicarum pag. 221. admonet legendum heic esse Semeias pro Samuel. Haec sunt ejus verba: In Capitularibus Caroli Calvi tit. 2. cap. 4. corruptè editum est Samuel pro Semeias vel Semeas. Qui autem his locis adnotarunt ad marginem textum III. Regum x. 30. de Abia, immemores erant consimilis alterius de Samea ejusdem libri cap. 12. in Graeca editione, quam etiam Theodoritus ac Procopius explicant.

IN VERNO PALATIO] Capitoliorum isto. Pag. 13.

In auctorem se esse docet Lupus Abbas Ferrariensis in epistola 42. in qua loquens de Karolo Calvo, haec ad Hincmarum Remensem Archiepiscopum scribit. Si consilis, inquit, quae in Verno quaesita & inventa sunt adquevisses, iam enim in pace regnare fecisset ille de quo sacra continent littera: Non est sapientia, non est prudentia, non est consilium contra Dominum. Canones eosdem sive, ut vos vocatis, capitula meo stilo tunc comprehensa vobis direxi: de quarum equitate credo atas posteriori iudicabit, & devotionis meae non erit immemor cordam renūmque scrutator. Certè multa sunt in his canonibus sive capitulis quae ita Lupum spirant ut probris necesse sit fateri unius ejusdemque auctoris eos esse cum epistolis Lupinis. Ex eo potro Karolus, quem Lupus perstringit ob non servatos canones Vernenses, excusari posse mihi videtur quòd ei nondum innotuissent, ut conqueruntur Episcopi synodi Meldensis, qui ob eam causam putant immisissos à Deo Nortmannos, velut ultores.

HLVDOVICVS S. DION. ABBAS] Auctor annalium Bertinianorum ad annum DCCCXVII. ait eum fuisse nepotem Karoli Imperatoris ex filia majore natu Rotrude, illa nimirum qua Constantino Graecorum Imperatori desponsata fuerat anno DCCCLXXXI. & obiit anno DCCCX. VIII. Idus Junij, quam ceteri temporum illorum scriptores docent majorem natu seu primogenitam filiarum Karoli M. fuisse. Quare mirum est virum clarissimum Philippum Labbeum scripsisse hunc Ludovicum fuisse filium Rotrudis filiae naturalis ejusdem Karoli, nullo interim istius rei auctore laudato. Roriconis potro Comitris filium fuisse Ludovicum vulgò tradunt scriptores nostrates.

REDISTIS AD PACEM] nimirum in synodo secus Theodonis-villam habita in loco qui Iudicium dicebatur, ut vidimus in titulo proximo.

IMMO PLVSQVAM CIVILEM] Haec ad. Pag. 25. c. 2.

TOM II. dita sunt ex antiquis exemplaribus. Deertant enim in editione Simondi. Hincmarus epist. 9. cap. 5. *Nunc autem quia civile & plusquam civile bellum inter Christianos instare opinamur. Imitatum ex Luciano in initio Pharsalix: Bella per Amatibus plusquam civilia campos.*

Pag. 16. c. 3. **DIRECTI A VESTRA MANSVETUDINE**] Legatos regio quaquaversum ad monasteria mitti postulat synodus qui vitam & mores monachorum inquirant, & ad Principem postea referant. Quam disciplinam videmus constitutam in Concilio Moguntiaco iussu Karoli Magni celebrato. Suprà lib. 5. cap. 143. *Dignum ac necessarium est ut Missi nostri per quaque loca divelli simul cum Episcopis uniuscujusque diocesis perspicant loca monasteriorum &c.* Invenimus nos in vetustissimo codice Sangallensi capitula quedam ad monachos pertinentia, quibus præfixus erat hic titulus: *Capitula novitiarum de his in quibus præceptum regule & constitutiones novellorum Conciliorum acutius nos considerare & promptius exercere iussu imperialis ammonet.* Ex quibus verbis colligi potest capitula ista edita fuisse post Concilium Aquisgranense anni MCCXVI. & post conventum Aquisgranensem Abbatum. Habemus præterea ex eadem bibliotheca Sangallensi duodecim capitula monachorum ad Augiam directorum, in quorum præfatione ad Abbatem ista leguntur: *Dum regulares monachi venerint, qui iussu imperialis tota canobia genis nostra, ubi opus fuerit, regulariter instruere debebunt.* Vide epistolam 63. Lupi Ferrariensis, & que nos diximus ad epistolam duodecimam ejusdem Lupi.

Pag. 17. c. 9. **REMORVM ECCLESIAM**] Interim dum sedes Remensis sine pastore erat, Lupus Catalaunensis Episcopus episcopale illic officium exercebatur iussu Karoli Regis. Concilium Suesfionense II. actione VI. *Surgens idem Lupus porrexit volumen in quo continebatur, quia metropolis Remorum Ecclesia carebat pastore, iussu est regis litteris Domini Caroli ut in confessione christiani & in aliis necessitatibus, videlicet ut sua marri Ecclesie, pro sua possibilitate in ecclesiasticis negotiis consulere procuraret.* Vide Floardum lib. 3. cap. 11.

Ibid. c. 10. **AGIVM**] Ordinatus fuerat Episcopus Aurelianensis anno MCCCLIV. ut colligitur ex veteri charta sancti Aniani Aurelianensis in qua ipse annunt. MCCCLIV. Indiç. II. comparat cum anno undecimo ordinationis sue. Extat in antiquitatibus ejusdem Ecclesie à clarissimo Huberto editis. Obtinuit autem Agius à Karolo Calvo præceptum de quibusdam villis ad Ecclesiam Aurelianensem pertinentibus.

Ibid. c. 11. **DE PRÆLATIONE DROGONIS**] Sergij II. litteras de prælatione ista edidit Simonus ex veteri codice sancti Arnulfi Metensis; & in postica parte folij in quo litteræ illæ descriptæ sunt, ista leguntur: **HVNC LIBRVM DROGO ARCHIEPISCOPVS DEDIT AD SANCTVM ARNVLFRVM.** De negotio potro de quo agitur in isto capite synodi Verrensis vide lib. 5. de concordia sacerdotij & imperij cap. 44. §. 8. & lib. 6. cap. 19. §. 3.

Pag. 19. **VENILONIS**] Archiepiscopi Senonensis. **ERCHANRADI**] Episcopi Parisiensis. Duo,

TOM II. ut alibi diximus, fuere Episcopi Parisiensis istius nominis. Et prior quidem sedet regnante Karolo Magno; iste vero sub imperio Ludovici Pij & Karoli Calvi, successoremque habuit Aneam. Vetus catalogus Episcoporum Parisiensium: *Deodofridus Episcopus, Erkanradus Episcopus, Ermanfredus Episcopus, Inhadus Episcopus, sicem Erkanradus Episcopus, Aneas Episcopus.* Ex his Erkanradus, Ermanfredus, & Inhadus omitti sunt in Gallia Christiana. Erchenradi tamen istius nominis primi & Inhadus mentio extat in præcepto Ludovici Pij pro Ecclesia Parisiensi: *Vir venerabilis Inhadus Parisiæ urbis Ecclesie Episcopus detulit serenitati nostre quandam auctoritatem quam Dominus & genitor noster bone memoria Karolus gloriosissimus Imperator ad petitionem prædecessoris sui Erchenradi ipsius civitatis Episcopi fieri iussit.* De Inhadus jam facta est mentio suprà pag. 1061. De Ermanfredo nihil reperire potui. Itaque cum Erchenradus cathedram Parisiensem tenuerit, tempore Karoli Magni, & Inhadus eidem præfuisse reperitur anno XI. imperij ejusdem Karoli, manifestum est Ermanfredi pontificatum non fuisse diuturnum. Erchenradus secundus obtinuit à Karolo Calvo confirmationem quarundam villarum quas Inhadus Ecclesie Parisiensi dederat, & obiit anno MCCCLVI. aut circiter, ut dicitur ad formulam nonam promotionum episcopaliū.

IMMONIS] Noviomagensis. Vetus catalogus Episcoporum Vitomandensium: *Pleon, Guandelmarus, Ramgarius, Falvardus, Emmo martyr.* *Iste occiditur anno Domini DCCCLX.* Ad eum scribit Lupus Abbas Ferrariensis epist. 41.

VOCATI ARCHIEPISCOPI] id est, designati seu nominati, ut nos hodie loquimur. Floardus lib. 2. cap. 18. de Vulfario: *Jam quoque vocatus Episcopus, adhuc etiam antequam ordinaretur.* Idem lib. 3. cap. 23. *Item pro acceleranda ordinatione Berardi Ecclesie Verdunensis electi & vocati Episcopi.* & cap. 24. *Adalgario vocato Episcopo.* Vetus charta Viennensis data anno duodecimo imperij Karoli Magni: *Per consensu Domno & seniore nostro Bernardo vocato Archiepiscopo.* Hinc ergo colligi potest Bernardum fuisse factum Archiepiscopum Viennensem anno duodecimo imperij ejusdem Karoli. In nonnullis quoque chartis Viennensibus scriptum est *Agilmarus vocatus Archiepiscopus.* Sic in Concilio Narbonensi habito sub Karolo M. legitur adfuisse Raganboldus Diaconus, Diniensis vocatus Episcopus. Facile enim assentior clarissimo scriptori annalium ecclesiasticorum Francorum, qui de electo & nondum consecrato Episcopo Diniensi heic agi putat. Vide Notas ad epistolam 89. Lupi Ferrariensis.

EXACTATIONES] Vetera exemplaria Bel-

Pag. 27. c. 5. **AFVD TOLOSAM**] Hinc colligi posse videtur Karolum coegisse Tolosam ad dedicationem. Nam præcepta ejus data *dum obfideretur Tolosa* annotantur esse data *in monasterio sancti Saturnini prope Tolosam*, hæc vero capitula acta dicuntur *apud Tolosam.* Vir clarissimus Guillelmus Catellus lib. 3. Memoriarum historię Occitanicę

- T o m. II. pag. 560. existimat Tolosam à Karolo captam sub finem mensis Iunii, argumento petito ex titulo istius Capitularis.
- Pag. 13. c. 4. POPULI ERRATA INQUIRANT] Inquisitio secundum quam Episcopus inquirere debebat de vita & moribus laicorum extat apud Reginonem in fronte libri secundi de ecclesiasticis disciplinis.
- Pag. 16. c. 9. DVOS SCILICET] Antea legebatur *duo*, eaque lectio optima est. Sed nos sequi volumus auctoritatem veterum exemplarium, quae *duos* habent. Notum est synodum frequenter masculini generis fuisse per illas tempestates.
- Ibid. tit. 6. PRÆCEPTVM CONFIRMATIONIS] Editum fuit à Francisco Didaco in historia Comitum Barcinonensium lib. 2. cap. 4. ex chartulario Ecclesiae Barcinonensis, ex quo nos quoque exemplum habemus. Hinc ergo illud emendavimus. Putavit vir doctissimus Petrus Casanova præceptum illud esse supposititium, multaque argumenta protulit ut falsitatem ejus adstrueret. Sed illa tanti non sunt ut adversus illud præjudicare possint, quod planè sapit modum loquendi illorum temporum, & nihil habet historice veritati contrarium. Quòd si suppositum fuisse contenderemus, necessariò fatendum esset fraudem istam admittam esse eo tempore quo veteri libro insertum est ex quo Didacus illud emisit in publicum. At seculi illius stili adeo alienus erat à stilo ævi Carolini, ea ætas adeo rudis ut certò pronuntiaripot possit neminem tum fuisse qui potuisset tale figmentum componere.
- TERRACIVM CASTELLVM] Infrà tit. XLVI. cap. 2. *Castrum Terracinesè*. Hodie Terrassa in diœcesi Barcinonensi, uti pluribus dictum à nobis est in dissertatione de episcopatu Egarensi.
- Pag. 30. IN MON. S. SATVRNINI] Habemus nos plurima Karoli Calvi præcepta hoc tempore data in monasterio sancti Saturnini, à die nimirum quinta ante Idus Maias usque ad V II. Kalendas Julias. Vnde colligi debet Karolum illic fuisse per mensem Maium & Iunium.
- EPISCOPOR. AMMONITIONE] Annales Bertiniani ad annum DCCCXVI. *Carolus apud villam sancti Remigij Sparnacum nomine contra morem conventum populi sui generalem mense Iunio habuit, in quo Episcoporum regni sui pernecessaria admonitio de causis ecclesiasticis ita flocci pensa est ut vix unquam reverentia pontificalis Christianorum duntaxat temporibus sic posthabita legatur.*
- Pag. 32. c. 22. PRECARIÆ AVTEM] In canonibus Abbonis cap. 7. caput istud citatur ex libro *Conciliorum tertio capitulo xxij*. Ad quem locum Mabillonius ita disserit: *Cum verò ex libro Conciliorum tertio id citet Abo, innuit fortasse Concilium Meldense suo tempore in codicibus MSS. habuisse rationem libri tertij inter Concilia quæ à Caroli Calvi principatu ad eum annum celebrata fuerant. Ego simpliciter interpretor canonem istum Meldensem descriptum fuisse in libro tertio Conciliorum, habita ratione bibliothecæ in qua Abbo lucubrationem istam conficiebat, quemadmodum in testamento Riculfi Episcopi Helenenfis legitur libros legis duos, unum Romanum, alium Gothorum, quorum iste poterat citari tanquam*
- liber secundus legis. Chronicon Centulense lib. T o m. II. 3. cap. 3. *Canones collecti de diversis Conciliis volu. I I.* Possent adferri & alia exempla. Sed puto rem istam non indigere ampliori probatione.
- REGIA DISCRETIONE] Puto meliorem esse lectionem codicis Pithæani, in quo scriptum est *discretione*.
- DE QVINQUENNIO IN QVING.] In Pag. 13. vetustissima collectione bibliothecæ Tellerianæ ista legi de precariis: *Statuimus & manemus quatenus lex per omnia de Ecclesiarum precariis servetur canonica, ut post quinquennium renovetur. Si verò expleto quinquennio renovata non fuerint, censemus ut vigorem habeant nullum. Ideo talia decernimus, quia nolimus ut res alienentur Ecclesie nec priventur. Hoc capitulum in Nicæna synodo relictum est, conlaudatum, & confirmatum, demumque in diversis synodis & Conciliis à sanctis patribus est sollempniter roboratum.*
- PROPTER SVAM QVIETVDINEM] Vi- Ibid. c. 18. de quæ suprâ pag. 1127. dicta sunt de hoc argumento.
- ORNARI] In codice Pithæano legitur, *hortentur & compellant*.
- HOSPITALIA SCOTTORVM] Infrà tit. Pag. 14. XXVII. cap. 10. *Hospitalia peregrinorum, sicut c. 40. sunt Scottorum.* Beatus Rhenanus lib. 2. rerum Germanicarum pag. 96. *Extat in volumine legum Francicarum caput Meldensis synodi quo Rex admonetur ut hospitalibus tam regis quam Scotticis prospiciat, quorum res in longè alium usum ab improbis hominibus vertantur.* Vide Sirmondi Notas ad hunc locum.
- FVNITVS] Leg. *funditus*, Error fuit typographi.
- IDEM] Codex Bellovacensis, *id est*. Frequenter ista vocabula permittantur in veteribus libris. Exempla passim suppetunt.
- PRIOR DEFINITIO] Ista videntur sumpta ex epistola Innocentij Papæ ad Exuperium c. 68. Episcopum Tolosanum, in qua sic legitur: *De his observatio prior durior, posteriori interveniente misericordia inclinatio est.*
- DE ALIENO VELLE] Codex Metensis Pag. 18. habet, *de alieno velle facere luctu compendium, c. 72.* ut apud sanctum Gregorium & Reginonem. In Bellovacensi & in meo, *de alieno nullo facere luctu compendium.* In Trecenti, *de alieno nullo facere luctu compendium.* In Pithæano, *de alieno nullo facere compendium.* In Tiliano, *de alieno nullo facere lucri compendium.*
- LANTVVERI] In calce codicis sancti Remigij Remensis habentur excerpta antiqua ex libro Capitularum Domni Karoli & Domni Hludovici Imperatorum, inter quæ legitur ista adnotatio: *Et quia in hostem aut propter terram defendendam aut propter terram adquirendam iur, de lantuveri, id est, de patria defensione, non aliter nisi secundum istum modum in lege aut in capitulis Imperatorum scriptum habemus nisi in anterioribus capitulis de pauperibus Francis, qui si non habent unde heribannum persolvant, ut se in servitium Regis tradant, & tandem in eodem servitio maneant usque dum ille heribannus fiat persolutus. Et si mortuus fuerit in eodem servitio, heredes ejus suam hereditatem recipiant, & nec*

Tom. II. & nec de libertate nec de ipso hanno obnoxij fiant. Similiter in posterioribus capitulis de pauperibus Franci ibidem scriptum invenimus ut unusquisque Comes describat quoniam sint in suo comitatu qui per se hostem facere non possunt, ut alios adfanniant, sicut ibi scriptum est.

Pag. 50. HERIMANNVS] Vide præfationem nostram ad dialogos Antonij Augulini de emendatione Gratiani cap. 10.

PERSEVERANTIA LEVITATVM] id est, jocosum ac facetiarum. Infra tit. XII, cap. 1. de eodem Herimanno legitur cum saepe ineptire solitum. Concilium Ticinense anni DCCCL. c. 4. Purgetur sanè ab omni levitate atque jactantia dignitas episcopalis.

IBID. c. 3. CARNYTVM] Codex Pithæanus habet Carnotensem.

FATEREVR] diceret. Flodoardus lib. 3. cap. 21. se absolutum à prefato Theodorico fuisse fatebatur. Et cap. 26. neurum se concessisse vel concessuram esse fateatur. Hincmarus epist. 41. ad Hadrianum Papam: cum ipse Rex Carolus fateatur hanc regni partem sibi à patre Ludovico Augusto consensu iam Episcoporum quam ceterorum procerum totius imperij traditam. Ivo parte 6. cap. 324. per scripturam se probaturum esse fateatur. Sunt in ipsis Capitularium libris plurima istius rei exempla.

Pag. 51. RAGAMFRIDVM] Hincmarus apud Flodoardum lib. 3. cap. 28. scribit Ansolde, Gerolo, & Hadrico pro inquisitione ejusdem fratris Ragamfredi ministerialis sui; & ut, si necesse esset, libera salvaque custodia detineretur ne auferret, sibi que adduceretur. Mandans etiam eidem Ragamfredo, ex auctoritate Dei ac sua precipiendo, ut cum ipsis in eadem permaneat inquisitione; cui etiam, postquam recesserat, in alienis parochiis immoranti litteras mittit, revocans cum auctoritate canonica ut ad metropolim suam redeat & ejus se humilitati representet; vel si de ipsius judicio queritur, synodo regulari adesse festinet. Hinc ergo colligi posse videtur Ragamfredum ministerialem Hincmari eundem fuisse qui heic Diaconus Remensis Ecclesie dicitur. Apud Doubletum in historia monasterij sancti Dionysij pag. 778. extat præceptum Karoli Calvi datum anno DCCCXLV. cui subscriptus reperitur Ragemfredus notarius ad vicem Ludovici.

Pag. 53. ISTA CAPITVLA CONSTITVTA] Codex Metensis hæc tantum habet: Capitula Karoli Regis junioris facta in monasterio sancti Medardi. Brevius in Divionensi: Capitula Karoli Regis filij Hludovici. Capitula autem ista renovata sunt anno DCCCLXVIII. apud Compendium.

Pag. 60. NEC BENEF. N. PRECARIO IVRE] sive jure beneficiario & usufructuario, ut legitur in præcepto Karoli Calvi pro monasterio sancti Germani Autissiodorensis. Ex hoc potè præcepto, ut illud quoque observemus, colligitur res Ecclesiarum in precariam traditas, tamen earum proprietates ad Ecclesiam pertinuisset, publicari & ad fiscum transferri potuisse propter negligentiam possessorum, id est, si possessores non implerent functiones regales sive servitia regalia, ut tum loquebantur, quibus res precario possessa Tom. II.

erat obnoxia. Itaque cum Adelbertus quidam negligentie suæ pœnas daret, fiscus cepit possessiones ejus, etiam eas quas precario tenebat à monasterio sancti Germani Autissiodorensis. Eas verò non aliter recipere potuit monasterium quam per novam Principis concessionem.

SECVVNTVR CAPITVLA] Titulus horum capitulorum sic habet in antiquis exemplaribus Palatino & Metensi: Capitula Lotharj Imperatoris & Karoli Regis facta in palatio Valentianis.

SILVATICO] Codex Bellocacensis habet Silvaco. Extant Karoli Calvi diplomata data in Silvaico palatio regio, quod alibi Silvagium quoque vocatur.

OCCASIONIBVS] In codice Palatino, in Metensi, & in Bellocacensi legitur occupationibus. mendosè tamen. Vide quæ supra adnotata sunt pag. 1045. extrema.

PERFICERE] Idem codices habent adimplere.

PARABOLAVERT] locuti sunt. Homilia incerti auctoris in vetustissimo codice S. Galli: Surdos fecit audire, mutos parabolare.

POENITENTIA] Codex Bigotianus habet sententia.

OTLINGVA SAXONIA] Commemoratio de mansionibus & novalibus sancti Salvatoris Cenomanensis: In Aulingua Saxonia unum. Extat præceptum Karoli Calvi in quo legitur illum Atroni fidei suo dedisse villam Heidram sitam in comitatu Bajocacinsè in pagello qui dicitur Orlingua Saxonia. Itaque si quis villam illam monstraverit, simul situm Orlingux Saxoniae demonstrabit.

ARCISISIS] Codex Metensis habet Archie. Palatinus Archisist.

HOC EST SACRAMENTVM] In codice Pithæano legitur: Hoc est sacramentum quod sibi res fratres Francorum Reges mutuo juraverunt.

PRÆCEPTVM CONFIRMATIONIS] Ideo illud addidimus Capitulis Karoli Calvi quia apertius quam alia loca ostendit qualiter se gerent Principes in constituendo certo numero Canonicoorum in quapiam Ecclesia.

APVD BONOILVM] vicum agri Parisiensis, ad quem ex Burgundie partibus convenisse Vvarinum & Bernardum Comites anno DCCCXXXIV. narrat auctor vite Ludovici Pij. Eiusdem loci mentio est in epistola 18. Lupi Ferrariensis & apud Hincmarum in præfatione posterioris refutationis Gothercalci. Existimabat autem apud Bonoilum loqui cujus acta heic extant, Lupum de alio quodam superiore. Et nos quidem in Notis ad Lupum adnotavimus fieri posse ut indictus conventus fuerit ad Kalendas Julij, sed Augusto demum mense celebratus. Nunc verò addimus rem esse omnino certam. Habemus enim præ manibus privilegium sanctorum Præsulum apud Bonoilum villam Concilium celebrantium VIII. Kal. Septembris, cui juxta mandatum Karoli Regis interfuit & subscripsit Lupus hoc modo: Ego Lupus Abba in Dei nomine subscripsi. Interim verò donec privilegium illud edatur, puro me rem gratam facturum le-

T O M. II. Etoribus si heic nomina Episcoporum & Abbatum descripsero qui Concilio isti interfuerunt. Amalricus Turonensis Archiepiscopus, Vvenilo Senonensis, Hincmarus Remensis, Paulus Rotomagensis, Heribaldus Episcopus Autissiodorensis, Erchenradus Parisiensis, Rothadus Suedionensis, Teutboldus Lingonensis, Hirminfridus Bellovacensis, Balfridus Bajocensis, Herluinus Constantinensis, Herpinnus Silvanectensis, Guntbertus Ebroicensis, Ionas Aduensis, Hariardus Lexoviensis, Hildebrannus Sagientis, Hildegarius Meldensis, Immo Noviomensis, Agius Aurelianensis, Frotholdus Carnotensis, Pardulus Laudunensis, Elmeradus Ambianensis, Remedius Abrincatenus, Godelladus Cabillonensis, Braundingus Maticonensis, Prudentius Tricassinus, Dodo Andergavensis, Aetardus Nannetensis, Ludovicus Abbas sancti Dionysij, Adalardus Abba, Lupus Abbas Ferrariensis, Heinhardus Abbas, Frodinus Abbas, Odo Abbas Corbeiensis, Hunfredus Abbas Dervensis, Bernardus Abbas, Gaudenus Abbas, Abbo Abba, Arcamboldus Abba, Georgus Abba, item Abbo Abba.

Pag. 84. c. 14. CLERICIS] In codice Bellovacensi deest hæc vox, præque illa legitur *Amus*.

Pag. 85. ADALARDVM ABBATEM] Hemeræus in Augusta Viromandorum edidit præceptum Karoli Calvi pro Ecclesia sancti Quintini, in quo ista leguntur: *unâ cum carissimo nobis Comite Adalardo, qui & Abba præfixi canobij.*

Pag. 87. tit. 25. c. 1. ILLI EPISCOPO] In codice Palatino & in Metensi legitur: *Hanfrido venerabili Episcopo, Inghisalco & Berengario Comitibus & ministerialibus ac fidelibus Missis nostris in Domino salutem.* In Bigotiano verò sic: *dilecto nobis Iona venerabili Episcopo & Isimbardo inlustris Comiti Missis nostris salutem.* Vide supra pag. 70. tit. 14. cap. 11.

FIDELIVM NOSTRORVM] Horum unus fuit Hudalricus Comes & Marchio, ut colligitur ex duobus præceptis Karoli Calvi pro Fredaldo Archiepiscopo Narbonensi; quæ cum data sint in Carisiaco palatio xv. Kal. Mart. anno xvii. regni ejusdem Karoli, hæc à manu antiqua in calce unius leguntur, *Hudalricus inclitus Comes & Marchio hoc ambaxiavit*, in alio verò, *Hudalricus inclitus Marchio hoc ambaxiavit*. Idem fortasse nominatur Odalricus infra titulo xxvi. extremo, & in præcepto Karoli Calvi dato anno xv. quod extat in chartulario Ecclesie Helenensis lib. 1. cap. 4.

Pag. 95. tit. 14. ITEM CAPITVLA] Edita sunt ex veteri codice bibliothecæ Bigotianæ. Non extant enim in aliis codicibus. Sunt autem missa ad Missos dominicos, ut patet ex præfatione.

Pag. 97. tit. 15. ADVNTIATIO KAROLI] Titulus iste non extat in codice Palatino, neque in Metensi. Ejus verò loco ista substituantur: *Capitula Karoli & Lotharij Regis nepotis ejus in Valentiana.*

Ibid. c. 1. NOSTRVN SENIOREM] Ludovicum Pium Imperatorem, Karoli & Ludovici patrem.

Ibid. c. 2. OCCASIONIBVS] Ita veteres libri & editio Sirmondi. Nos tamen mutavimus propria auctoritate, quia constabat emendationem esse

certam & necessariam. Sic supra in præfatione tituli xiv. perperam scriptum est *occupationibus* in quibusdam codicibus, ut illic monuimus. Infra hoc titulo in adnuntiatione Karoli legitur: *ex parte pro salibus occasionibus &c.*

ISTE MEVS NEPOS] Lotharius Rex Austrasie, Lotharij Imperatoris filius.

PER MEI AVVNCVLI] Sirmondus ediderat *per meos avunculos*. Emendatum est ex li. 5. i. bro Metensi.

MEORVM FIDELIVM] Sic restitutum est ex codice Palatino.

MEI AVVNCVLI] Sirmondus & aliquot antiqua exemplaria habent *meis avunculis*. Sed in Palatino scriptum est *meorum avunculorum*. Certum est autem legi debere uti nos edidimus.

SACRAMENTA APVD CARISIACVM] Ibid. tit. 14. Edita primò fuerunt à Petro Pithæo inter scriptores cœtaneos historiae Francorum.

VOLVNTARIE] lubenter. quod Franci dicunt *voluntiers*. Infra pag. 127. *Voluntariè vobis dono consitiam*. Et pag. 144. *Voluntariè faciam*. Pap. 170. cap. 2. *Voluntariè illi erat factus diligens parvus &c.*

DIVINIS LEGIBVS] id est, sacris canonicis & humanis sive civiles, ut dicitur infra cap. 5. & tit. xxxii. pag. 148. c. 6. & pag. 150. cap. ult.

SANCTVS CYPRIANVS] in tractatu de duodecim abusionibus seculi, qui falsò adscriptus est Cypriano. Illic in duodecima abusione leguntur ea quæ in capite isto commemorantur.

EIDEM PROCVRABO] Leg. *eidem conciliare procurabo*, ut est in codice Bellovacensi. Sirmondus edidit, *consiligare eidem procurabo*. Sed idem postea in editione Conciliorum reposuit *eidem conciliari procurabo*.

BRITONES COMMVNICANTES] Leg. *Britones excommunicatis communicantes*.

KAROLVM REGEM] In canonibus Abbonis Abbatis Floriacensis legitur, *Karolum gloriosum Regem*.

QVI PRÆF. A. INR. TENEBAT] Hanc clausulam non habet editio Sirmondi. Non extat etiam in canonibus Abbonis. Ac sanè si ea fuisset in codice quo is utebatur, eam non peremisset homo monasticarum rerum studiosissimus. Quare certum esse debet illam desuisse in aliquot exemplaribus istius synodi. Addita est autem ex libro Bellovacensi, ex quo etiam Sirmondus illam reposuit in tomo tertio Conciliorum Gallie.

REGVLARIS] Hæc vox non extat in canonibus Abbonis.

SANCTVS GREGORIVS] homilia decima in evangelia. Vide quæ supra pag. 1082. adnotata sunt.

CONSVETVDINE OLITANA] Inter epistolas Francicè scriptas ad Iosephum Scaligerum reperitur num. 79. epistola Ludovici Servini in qua caput istud refertur, & Servinus ingenue fatetur se nullibi reperire potuisse quæ sit illa consuetudo, Scaligerumque orat ut si quid de ea noverit, ad se scribat. Consuetudo olitana est

T O M. II consuetudo præca, vocabulo deducto ab *olim*. Hadrianus primus in epistola 71. Codicis Carolini, *olitana traditione*. Sic enim legendum, non *olitaria*. Idem in epist. 80. *Secundum olitanam patrum traditionem*. Item in epist. 85. *olitana consuetudo proclamatur*. Et epist. 95. *olitana regula*. Idem in epistola adversus Capitulare Karoli M. de non adorandis imaginibus: *olitana traditionem sancte catholice & apostolice Romana Ecclesia tenentes*. Epistola Formosi Papæ ad Episcopos Angliæ apud Spelmannum: *ab olitanis temporibus notissimum est*.

Pag. 133. **A D V E R S V S V V E N I L O N E M**] Et tamen ille sedem suam non amisit, sed Karolo Regi reconciliatus illam retinuit, ut docet auctor annalium sancti Bertini. Vide Notas ad epistolam 19. Lupi Ferrariensis.

Pag. 134. c. 5. **O S C E L L V S**] Sita est ea insula in fluvio Sequanæ, haud procul Meleduno, ut patet ex annalibus Bertiniani ad annum DCCCLXI. Vide epistolam 125. Lupi Ferrariensis.

Q U I D A M A N O B I S D E F I C I E N T E S] Hincmarus in notitia de villa Noviliaco cap. 4. *Deinde Landrada uxor Donati, sed & filij eorum, pergente Karolo Rege ad obsidendos Nortmannos, qui in insula qua Oscellus dicitur residebant, cum aliis defecerunt*.

Pag. 135. c. 7. **V I L L A B R E O N A**] Annales Bertiniani ad annum DCCCLVIII. *Karolus Rex per Catalaunos usque ad Breonam villam festinus graditur*. Præceptum Karoli Calvi de Masfaco & aliis villis Ecclesiæ Aurelianensis: *Altum in villa Breona in Dei nomine feliciter*. Vita sancti Corbiniani Episcopi Frisingensis cap. XI. *Roman pergendo, cum Breones perveniret, juxta sylvam quandam in castris manebat*. Vide Sirmondi Notas ad Capitularia pag. 778.

Pag. 136. c. 10. **D E A B B A T I A S. C O L U M B Æ**] in urbe Senonensi. Vide autem omnino Notas ad epistolam duodecimam Lupi Ferrariensis.

E C H A R D V M] Comitum fortassis Ambianensium. Nam in vetustissimo codice sancti Petri Bellovacensis sic lego: *In Christi nomine. Anni circuli liber Comitum incipit, auctus à Theoticho indigno Presbytero rogatus venerabilis Hechardi Comitum Ambianensis*.

Pag. 138. **A T Q U E K A R O L V M**] Provinciæ Regem, Lotharij Imperatoris filium. Hinc ergo colligitur falsum esse quod in annalibus Metensibus scriptum est, hunc Karolum anno DCCCLVIII. mortuum esse. Præterea auctor annalium Bertinianorum docet eum interfuisse synodo Tullenensi apud Sablonarias anno DCCCLIX. quo tempore Karolus Calvus obtulit libellum proclamationis adversus Vvenilonem Archiepiscopum Senonensem.

C A P I T V L A A B O M N. C O N S E R V A N D A] In codice Palatino & in Metensi sic legitur: *Anno incarnationis Domini nostri Jesu Christi DCCCLX. Hæc sunt capitula venerabilium Regum Hlotharij, Hludouici, & Karoli, que inter se firmaverunt * pridie Idus Jun. in pago Trejeclunse, juxta ipsum locum Trejeclunum. Ut omnium preteritorum malorum*.

Pag. 139. c. 3. **P A R E M**] Sic emendatum est & heic & infra Tom. II.

ex codicibus Metensi & Palatino. Nam antea **T O M. II.** legebatur *fratrem*.

B A R C A N I A R E] Litteræ sancti Bernardi Abbatis Clarevallensis de compositione inita inter Hugonem Episcopum Autissiodorensis & Vvilelmum Comitem Nivernensem: *Si ad alios thelonearius Episcopi primus advenerit, & primus barginnaverit, tantum accipiet quantum curia Episcopi necesse habebit*. Puto vocem barginnare heic simpliciter significare ipsam emendi actionem, cum emptor à mercatore petit quanti merces suas vendere velit. Nam hodieque Lenovices eam actionem vocant barginnare. Nescio autem quid sit bargannicium in præcepto Karoli M. quod à Doubleto editum est in antiquitatibus sancti Dionysij pag. 708. nisi sit locus ubi merces emuntur, ubi mercatus habetur.

P I S T I S] Annales Bertiniani ad annum DCCCLXI. *Carolus omnes primores regni sui ad locum qui Pistis dicitur, ubi ex una parte Audella & ex altera Audura Sequanam influunt, circa Junij Kalendas convenire facit*. Vide reliqua.

D C C C L X I I.] In codice Divionensi & in Metensi ista referuntur ad annum sequentem.

A B A G R O] Hæc est lectio libri Divionensis. Pag. 155. Nam antea legebatur *ab ara*.

C I C V T A S V A N I T A T I S] Rectè idem liber. Nam in Metensi legitur *conitas vanitates*. Quam lectionem retinuit Sirmondus, quia non viderat exemplar Divionense.

E F F O S S A S V N T] Intelligendum id de factis sanctorum hominum reliquis in diversa loca delatis propter metum Normannorum, ut observatum est in Notis ad epistolam 110. Lupi Ferrariensis. Suppetunt autem istius rei innumera, ut ita dixerim, exempla.

I V X T A D E I P E R M I S S I O N E M] Antea legebatur *iusta Dei permissione*. Emendatum est ex codice Metensi. Vide supra pag. 986.

Q U I S E L A V A T I N L V T O] Codex Divionensis, *qui se jactat in luto*.

A N N O I N C A R N A T I O N I S] Causam & originem istius conventus explicant annales Bertiniani. Præstat itaque integrum locum, tametsi prolixum, heic describere. Ludovicus Rex Germaniæ directis Missis blandiloquis ad fratrem suum Karolum, obviam sibi in territorium Tullensem venire petit. Et quia Karolus cum Lothario antè alloqui noluit quam fratri suo causam diceret quæ ei in Lothario displicebant, non meo diocri querela inde sermonibus est confictum. Tandem Karolus cum Episcopis qui secum erant, Ludovico & Episcopis qui erant cum eo scripto capitulatum ostendit pro quibus Lothario communicare volebat nisi profiteretur quod inde aut certam redderet rationem aut secundum auctoritatem dignam ostenderet emendationem. Post quam professionem, sub hac convenientia Karolus & Episcopi qui cum eo erant in communionem Lotharium receperunt, & scriptas ac Consiliariis recitatas adnunciationes, quas de illorum conventu debuerunt populo nuntiare, usi consilio præcipue Ludovici & Lotharii Chountadi sui Consiliarij, Caroli autem avunculi, qui supercilio, sed frivola & nec sibi adeo nec pluribus

Tom. II. » proficua more sueta scientia nitebatur, ne inno-
 » tescerentur populo cause quas Carolus Lothario
 » reputabat, penitus rejecerunt. Verum Carolus
 » contra eorum vota omnibus pleniter notum fecit
 » quia pro uxore contra evangelicam & apostoli-
 » cam auctoritatem relicta, altera ducta est, &
 » quia uxori Bosonis & Balduino, qui filium ejus
 » furatam fuerat in uxorem, excommunicatis com-
 » municaverunt, Lothario ante predictam confes-
 » sionem communicare nolbat. Sicque condicen-
 » tes placitum sui conventus in futuro mense Octo-
 » brio in confinio Mosomagensis & Vonzenlis co-
 » mitatus, ab invicem fecerunt.

Pag. 165. c. 4. NEPOTI NOSTRO] Lothario Regi Lotha-
 ringia. Epistola autem Nicolai Papae scripta ad
 eundem Lotharium, de qua heic mentio est, quin-
 quagesima prima reperitur inter ejus epistolas. In
 calce autem epistolae quinquagesimae, quae in-
 scripta est Karolo Calvo, orat obtestaturque eum
 Pontifex uti epistolam ad Lotharium scriptam
 perferri diligenter ad eum curet, itemque eam
 quae ad Episcopos regni Astrasiae scripta erat, quae
 est quadragesima nona inter epistolas Nicolai.
 Eiusdem exemplar tradi petit Episcopis in regno
 Karoli constitutis. *Quae vero, inquit, quoniam
 nobis annuentibus in Galliam abitura repedavit,
 super ea Episcopis regni Lotharii scripserimus, in
 epistola quam eis misimus potestis agnoscere, cu-
 ji quae transcriptum exemplar venerandis antisti-
 tibus in regno vestro Ecclesiam Dei gubernantibus
 vestra tribui gloria faciat.*

Pag. 166. c. 5. QVADAM AVTEM NOBIS] nimirum
 quinquagesimam epistolam, in qua Nicolaus Ka-
 rolum oburgit quod cum initio resistisset Lo-
 thario divortium meditati, postea tamen foedera
 cum eo injisset, ac assensum suum illi dedisset.

FILIAM NOSTRAM IVDITH] Hincmarus
 apud Flodoardum lib. 3. cap. 23. *Hungario
 Episcopo pro excommunicatione Balduini, qui
 Iudith viduam Regis filiam sibi furatus fuerat
 in uxorem, unde & ab Episcopis hujus regni fue-
 rat excommunicatus. Ibidem cap. 26. Hincmarus
 monet Roricum Normannum ut eundem Baldui-
 num per episcopalem auctoritatem propter filiam
 Regis, quam in uxorem furatus fuerat, anathe-
 matizatum nullo modo reciperet.*

EXCOMMUNICAVERT] in synodo
 Sueffionensi anni DCCCLXII, ut patet ex an-
 nalibus Bertinianis.

Pag. 173. c. 2. AD MELDIS] Contigit istud anno DCCCLXII,
 ut docent iidem annales Bertiniani.

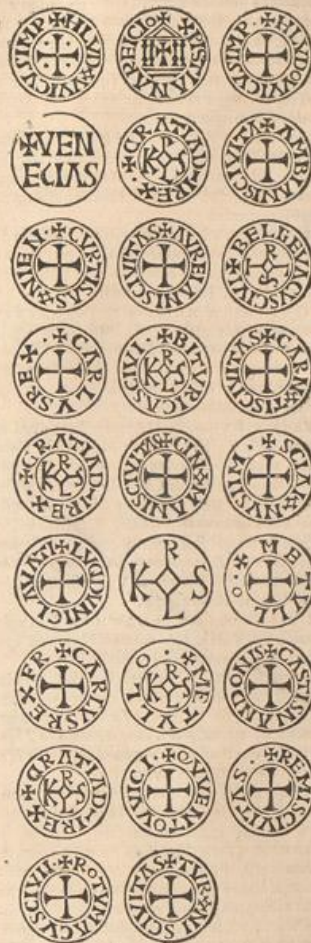
Pag. 176. c. 5. DE MONASTERIIS QVAE CONIVGI]
 Hiramtrudi, cui donatum fuit monasterium Ka-
 lae in agro Parisiensi, ut fidem facit praecipuum
 Karoli Calvi in chartulario monasterij Fossatensis.

Pag. 178. c. 11. MONOGRAMMA] Historia translationis
 sancti Sebastiani cap. 19. *calicem aureum cum
 patena patris sui Magni Caroli monogrammate
 insignita. De monogrammate plura vir clarissi-
 mus Carolus Dufresnius in Notis ad Annam
 Comnenam pag. 253. quem consule.*

Ibid. c. 12. SICVT IN ILLORVM CAPITVLIS]
 id est, lib. 3. cap. 13.

IN QVENTOVICO] Praeter monetam in
 locis heic commemoratis culam, reperiuntur plu-

res denarij in aliis civitatibus & oppidis moneta- Tom. II.
 ti, ut seculi illius verbo utar, puta in civitate Ce-
 nomanensi, in Biturigeni, Turonensi, & aliis,
 quorum nos cetera heic tibi exhibebimus.



QVI LIBER EST] In editione Sirmondi Pag. 180.
 legitur *quilibet*. Quo etiam modo legitur in co- c. 13.
 dice Metensi & in Palatino. Nos retinimus
 lectionem libri Bellovacensis.

CVM VIRGIS VAPVLET] In codice Me- Ibid. c. 16.
 tensi scriptum est, *cum virgis cedatur*. Sic etiam
 in fine capituli sequentis.

MANVS EI AMPVTETVR] Idem liber, Ibid. c. 17.
manu ei absidatur.

CAPITVLO CXXXVI.] Hae est lectio Pag. 182.
 c. 19.

T O M. II. codicis Bellovacensis, Metensis, & Palatini. Sirmondus habet *CXLV.* quia caput quod heic laudatur ex libro primo Capitularium, erat *CXLV.* in superioribus editionibus.

Pag. 183. c. 10. **NUDO CORPORE**] In codice Palatino & in Bellovacensi legitur, *nudo corio.* Quo etiam modo scriptum est apud Reginionem.

CONTRA INTERD. D. FECIT DIC.] Apud Reginionem legitur: *contra interdictionem Dei fecit. At enim: Equus tibi sit modius & sextarius aquas. Et alibi: Mensuram & mensuram odit Dominus. Qui pecuniam suam non dedit ad usuram. Quod peccatum inter illa capitalia peccata computatur &c.*

SECUNDUM S. M. C. INDICENTUR] Regino: & *damnum sustineant, & virgis cedantur.*

Pag. 186. c. 25. **AD PERDITIONEM GENT.]** Hæc & quæ sequuntur non extant in exemplari Metensi; pro quibus ista illic habentur. & *adjutor gentium erroris. Igitur pro tali venditione & ausu temerario volumus ut venditor de vita componat, & omnes res ejus infiscentur. Ecclesiasticus vero aut Deo sacrata perpetuo exilio damnetur.*

Ibid. c. 26. **CVM SVIS COMITIBVS]** Idem codex Metensis habet *cum suis armis.*

INDEBITAM OPPRESSIONEM] In eodem libro scriptum est *cupiditatem aut oppressionem.*

Pag. 188. c. 28. **DE ILLIS AVTEM]** Cironius lib. 5. observat. cap. 4. putat hanc clausulam pertinere ad leges Karoli Magni, tamen fateatur non reperiri in libris Capitularium.

Ibid. c. 29. **POLYPTICIS]** Glossæ veteres Codicis Theodosiani in codice MS. bibliothecæ regie: *Polypticos, id est, breves tributi & aliorum.* Vetus polypticus sancti Remigij Remensis, ævo Hincmari, nisi fallor, scriptus, extat nunc in bibliotheca Tellieriana. In Bibliis Fossatenfis bibliothecæ regie descriptus est polypticus monasterij Fossatenfis. Vide Cujacium lib. 4. observat. cap. 27. & Menardum in Notis ad Concordiam regularum pag. 147.

Pag. 190. c. 31. **SVVM QVÆQVE ... FACIAT]** Pro his ista habentur in libro Metensi, *potestatem habeat recipiendi & sibi coniungendi.*

Ibid. c. 32. **HOMINES IECTIVI]** Codex Metensis habet *homines fugitivi.* Vide Notas Sirmondi ad hunc locum.

Ibid. c. 33. **SVPER QVADRAGINTA NOCTES]** In eodem codice legitur, *super quadraginta dies.* Quam lectionem esse meliorem colligi posse videtur ex his quæ postea dicuntur.

Pag. 191. **OBSERVARI VSQVE AD SANCTAM]** Regino istorum verborum sensum sic reddidit, *usque ad illud die Lunis post octavam Pasche observari precipimus.*

Pag. 192. c. 6. **VT DE INIVSTIS]** Videlib. 5. Capitular. cap. 110.

INQVIRANT ET EAS] Sic emendavimus ex codice Divionensi & Bigotiano. Antea legebatur, *requirant, ut eas.*

Ibid. c. 9. **SICVT IN CAPITVLARIBVS]** id est, lib. 4. cap. 50. & lib. 5. cap. 264.

Pag. 100. c. 16. **MINISTERIALIBVS MISSORVM]** In editione Sirmondi legitur *ministerialibus minist-*

rorum. Nos heic reddidimus lectionem veterum **T O M. II.** exemplarium.

ANNO INCARNATIONIS] Titulus iste **Pag. 102.** deest in codice Rivipullensi, in quo hæc tantum leguntur: *Capitula Karoli Regis atque Ludovici fratris ejus.*

IN COMPENDIO] Edita à nobis sunt ista **Pag. 203.** capitula anno **MDCLXIV.** in appendice operum Lupi Abbatis Ferratiensis, descripta ex veteri codice MS. monasterij Rivipullensis. Postea Philippus Labbeus ista adnotavit in margine tomi octavi Conciliorum pag. 92. contra capitula edita anno **DCCCLIII.** in synodo Sueffionensi: *In ms. cod. Rivipullensi in Catalonia monasterij capitulare hoc dicitur Compendiense & anno 888. tribuitur. quod amanensis errore aut ositantia evenisse arbitramur.* Verum non animadvertit vit clarissimus diversa esse capitula, licet Compendiense descripta sint ex Sueffionensibus. Nam in codice Rivipullensi scriptum est illa facta fuisse in Compendio palatio anno regni Karoli **XXVII.** Indictione **XV.** Porro Karolum fuisse Compendij **X. Kal. Maji** Indictione **XV.** anno **XXVII.** regni sui patet ex precepto quod tum ab eo obtinuit Aneas Episcopus Parisiensis. Itaque Capitulare istud factum fuit anno **DCCCLXVII.** quo Indictio **XV.** erat, & mense quidem, ut videtur, Aprilis.

IPSIVS QUI LOCVM RETINET] id est, **Ibid. c. 1.** illius qui monasterium possidet, sive Abbas sit monachus, sive Clericus, aut laicus. Nam quia tum Principes pro arbitrio tribuebant monasteria monachis, Clericis, vel laicis, quos secularæ vocabant, sic temperanda fuit sententia hujus capituli ut nemini daretur occasio tergiversandi.

IBI INVENERIT] Hincmarus apud Floardum lib. 3. cap. 28. scribit *Anselmo cuidam monacho, precipiens ut describat omnia quæ in monasterio, ut videtur, Altilavensi ante ipsius Præsulis ordinationem facta vel collata fuerant, & quæque postea, numerum quoque fratrum ac famulorum eis servientium, & si qua exinde suo tempore dispensata fuerant, & in quos usus, vel per quas personas, & ita veraciter omnia describantur ut Missi dominici nihil ibi falsum possint invenire.*

ADNVLATA] Ea enim fuit Normanno-**Pag. 204.** rum rabies & implacabile odium adversus Ecclesias & monasteria ut passim destruerent everterentque. Neque verò necesse est ire per omnes regni Francici provincias. Adferam tantum testimonium Rainaldi Presbyteri & monachi Turellensis, qui sub Karolo simplice vixit. Is ergo sic loquitur de Ecclesia sancti Petri de Pallojanas in Lemovicibus: *Post multum verò temporis venerunt pagani qui vocantur Normanni per totam provinciam, & destruxerunt Ecclesias sive monasteria multa; inter quas fuit ista Ecclesia destructa ab eis, & in longa oblivione tradita.*

ABBATIARVM PRÆLATI] Non dicit *Abbatas, sed abbatiarum prælatis*, ob causam quam paulò antè diximus.

IN BENEFICIUM] id est, in feudum, **Ea Pag. 205.** enim fuit illorum temporum calamitas ut coacti sint Principes bona Ecclesiarum dare laicis in feudum; ut his bonis adjuti, faciliùs morari possent

T O M. II. in servitio Principum, id est, militare officium & ceteras functiones regales exercere, ut patet ex Flodoardo lib. 3. cap. 4. itémque ex multis aliis locis.

Ibid. c. 4. **CAPITVLARIA**] Suprà lib. 1. cap. 5. Vide synodum Sardicensem cap. 17.

Ibid. c. 5. **IN EADEM**] Ita omnino scriptum est in codice Rivipullensi, sed malè. Legendum quippe est *in alodem*, ut suprà tit. xi. cap. 5.

Pag. 106. c. 8. **CONSECRATOS DIES**] id est, dies festos qui subsequuntur natale Domini usque ad epiphaniam, ut opinor, quos olim Christiani in maxima læticia & pietatis operibus transegebant, adeoque propter hanc causam rite dici poterant consecrati.

Pag. 107. c. 11. **IN SYNODO**] nimirum Suessionensi, quæ anno **DCCCLIII.** habita est in monasterio sancti Medardi. Nam in ea synodo primùm inventa sunt hæc capitula. Quamquam nihil vetat quin intelligi quoque possit de alia synodo in qua tursum lecta & confirmata sint hæc capitula, Compendiensi nimirum, si quæ tum habita fuit.

PRÆSTARIAS] Apud Reginonem lib. 1. cap. 368. legitur *prearias*. In Notis autem ad eundem Reginonem pag. 574. adnotavimus hæc vocabula confundi olim solita: quia res quæ precario tenebatur, præfata vel præfata dicebatur.

EPISCOPVS AVT] Hæc non habentur apud Reginonem.

Pag. 108. c. 11. **VT MISSI NOSTRI**] Caput istud in duas partes dividitur apud Reginonem, Burchardum, & Ivonem, apud quos secunda pars incipit ab his verbis, *Neque mancipia ecclesiastica &c.* Hinc in libro tertio Decretalium tit. 19. cap. 3. *Mancipia ecclesiastica nisi ad libertatem non conveniunt commutari.* Vide Notas ad Reginonem pag. 575.

LIBERTATE PRIVATVR.] Sequitur postea apud Reginonem: *Quod enim semel Domino consecratum est, ad humanos usus jam transferri non potest. Aut enim lex: Si quis mutaverit, & quod mutat & quod mutatum est, sacrificabitur Domino.* Vide Notas Antonij Augustini ad primam collectionem Decretalium lib. 3. tit. 16. cap. 3.

Pag. 111. c. 8. **VT PRESBYTERI PARROCHIANI**] Vide suprà lib. 1. cap. 142.

Pag. 112. c. 9. **DE VNO MANSO**] Vide suprà lib. 1. cap. 85. & infrà lib. 5. cap. 100. & 214.

Pag. 113. c. 10. **SECUNDVM EVANGELICVM**] In codice Bigotiano legitur, *secundum ecclesiasticum præceptum.* Sed hæc lectio bona non est.

REIP. POTESTATEM] id est, ministrum reipublicæ, Ducem videlicet, Comitum, Vicecomitem, aut alium quempiam ex iudicibus publicis, qui in capite sequenti nominantur.

Pag. 114. c. 13. **EPISCOPI PRIVILEGIA**] Caput istud additum est ex codice Rivipullensi. Non extat enim in ceteris, neque in editione Simondi.

CAPVT EPISCOPATVS] sive caput Ecclesiarum totius diocæseos. Eam ob causam Helenensis Ecclesia frequenter in veteribus actis vocatur caput Ecclesiarum Rossilonensium & Val-lapitriensium. & sic de ceteris.

ANNO DCCCLXIX.] De toto isto negotio plura notatu digna habet auctor annalium Bertinianorum, & ex eo continuator Aymoini, quos consule. Insurgit autem hæc adversus Karolum Calvum auctor annalium Fuldensium, qui addit eum se Imperatorem & Augustum, quasi duo regna possessurum, appellari præcepisse, quod non memini me alibi legisse. In annalibus Metensibus scriptum est Karolum, postquam Mettis in regnum sublimatus est, inde digredientem, Aquitigrani palatium ingressum esse, *id quod sedes regni esse videretur.* Karolus enim Magnus sedem illic imperij constituerat.

V. IDVS SEPT.] Extat in chartulario sancti Arnulphi Metensis præceptum Karoli eo die datum ad deprecationem Karolomanni Abbatis filij sui, quo donat eidem monasterio capellam in pago Mollensi in villa Iussica in honorem sancti Hilarij Confessoris fundatam & dedicatam.

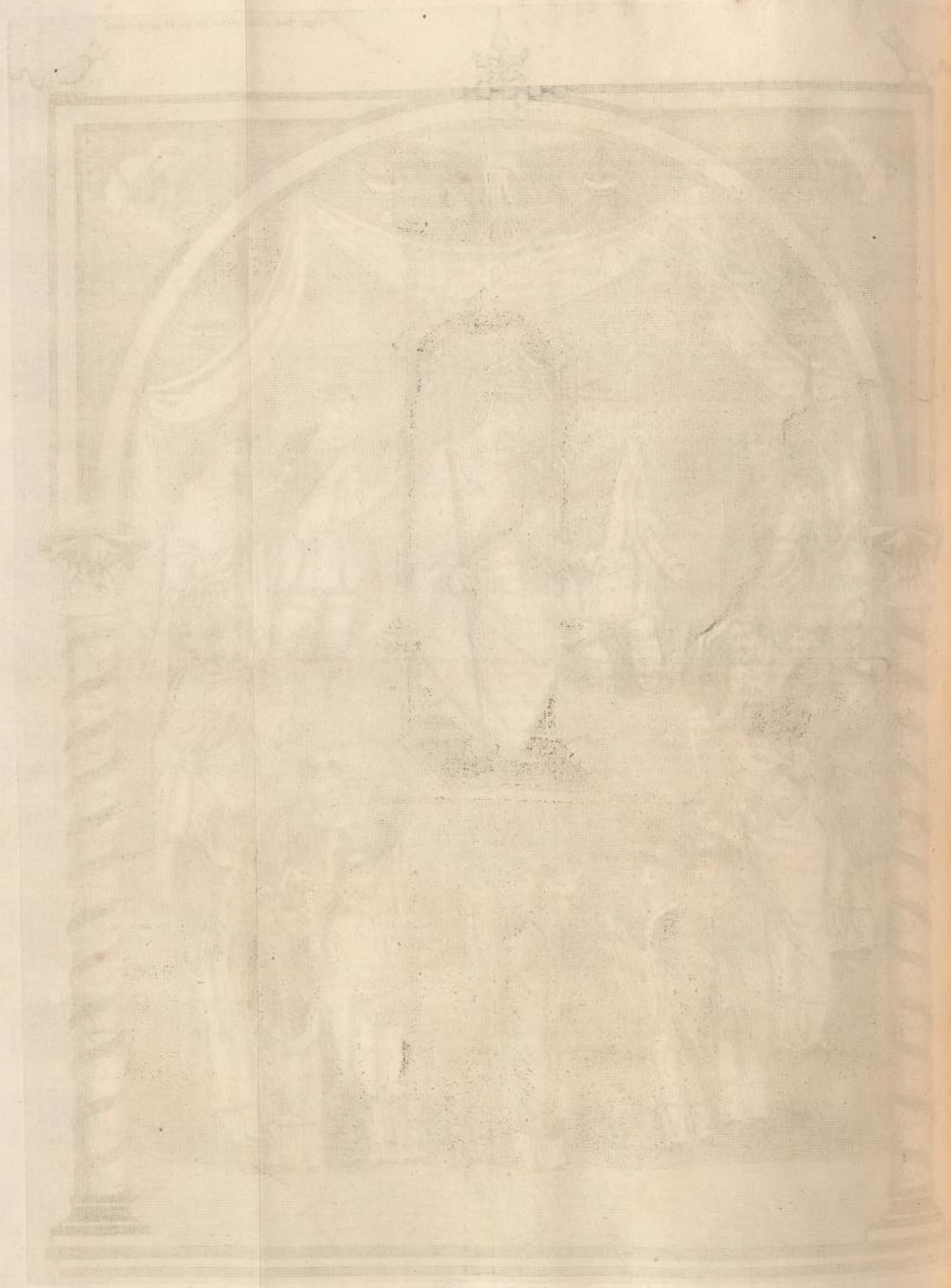
METTIS CIVITATE] Dum Karolus in Metensi civitate esset, monachi sancti Martini Metensis ei obtulerunt codicem sacrorum librorum elegantissimè scriptum, quem anno **MDCCLXXV.** insigne Capitulum sancti Stephani Metensis dono dedit illustrissimo viro Ioanni Baptista Colberto, in cuius bibliotheca nunc servatur. Codex est magnæ molis, picturis & imaginibus ornatus, quarum unam hæc tibi exhibemus, lectorem, in qua vides Vivianum monachum sancti Martini Metensis cum sociis suis offerentem Karolo sacra biblia.

Ad hunc locum pertinet tabella hæc adiuncta.

In eandem bibliothecam Colbertinam delatus est, eisdem insignis Capituli beneficio, liber precum eisdem Karoli Calvi, literis aureis ad miraculum scriptus, gemmis & ebore vestitus, ut planè descriptus videri possit in epistola Hieronymi ad Eustochium, in qua hæc leguntur: *Insistentur membrana colore purpureo, aurum liquefit in literas, gemmis codices vestiantur.* Hunc codicem probabile est Karolum Ecclesie Metensi sancti Stephani ea tempestate donasse, nimirum post acceptum nuntium de morte Hirmintrudis Reginae, quæ pridie Nonas Octobris obiit apud sanctum Dionysium quo tempore Karolus erat in villa Duciaco. Nam post extinctam Hirmintrudem, liber iste precum videbatur esse inutilis Karolo, quod in litaniis in calce libri positus ista legentur: *Vt Hirmintrudim conjugem nostram conservare digneris, te rogamus audi nos.* Post litaniis verò finitas, hæc leguntur: *Hic calamus factus Lintardi sine quiescit.* At in initio libri Karolus depictus est in folio regali sedens, coronatus; supràque caput ejus, quemadmodum etiam in superiori tabella, visitur manus aurea, quasi è cælo missa, ut indicio esset Karolum à Deo coronatum esse, ut legitur in eidem litaniis: *Vt mihi Karolo à te Regi coronato vitam & prosperitatem atque victoriam dones, te rogo audi me.* Damus hæc tibi exemplum illius imaginis, ut tu ipse meliùs judicare possis de toto isto negotio.

Imago haec poni debet in to. II. pag. 1276.





T

Fig. 11
c. 1.



Præter Biblia Metensia, extat aliud divinorum librorum volumen pulcherrimum, à Karolo Calvo oblatum Ecclesie sancti Dionysij, quod nunc servatur in bibliotheca regia.

Pag. 217.
c. 1.

REGE ET PRINCIPE NOSTRO] Lothario, qui præterito mense Junio mortuus erat Placentia in Italia; ad cuius vacuum regnum occupandum Karolus Metas advolavit, ibique ab aliquot utrinque regni Episcopis consecratus est. Ceterum etsi regni Lotharij integram possessionem non retinuit, successione tamen hujus epocham, ut heic notat Sirmondus, suis deinceps diplomatibus adjecit. Habemus nos præceptum pro monasterio sancti Arnulphi Metensis, quod datum est in die coronationis Karoli, ut supra monuimus, & ita adnotatum est: *Data V. Idus Septembr. Indictione II. anno xxx. regnante Karolo gloriosissimo Rege, & primo in successione regni Clotharij.* Item aliud pro monasterio Solemniacensi, in quo hæc scripta sunt: *Data XVII. Kal. Augustæ Indictione IX. anno XXXVII. regnante Karolo gloriosissimo Imperatore, & in successione regni Lotharij anno VI. imperij autem ejus anno primo.* Apud Aimoinum lib. 5, cap.

34. extat aliud ejusdem Karoli præceptum pro monasterio sancti Germani datum anno xxxij, regnante Carolo gloriosissimo Rege, & in successione Lotharij Regis anno tertio.

BASVLAM] id est, Basileam, ut ait Guillimannus in catalogo Episcoporum Argentinensium cap. 25, pag. 123. Hinc ergo emendandi annales Fuldenfes ad annum DCCCLIX. ubi legitur *Baslam*, pro quo annales Bertiniani legunt *Basiliam*.

BALMAM] De Balma, Offonis villa, monasterio sancti Gregorij, & Mauri monasterio vide Notas ad Notitiam Aquigranensem anni DCCCXVII. Vide etiam Guillimannum in catalogo Episcoporum Argentinensium cap. 10, pag. 67.

S. STEPHANI IN STRASTEBVRCH] Apud Guillimannum pag. 22. & 27. extant præcepta Ludovici Pij & Lotharij pro monasterio sancti Stephani Argentoratensis.

GRANDIVALLEM] in diocesi Basileensi, vulgò *Munsterthal*, de quo mentio fit apud Eucharidum in libro de casibus monasterij sancti Galli cap. 2. Extant in tomo septimo Spicilegij

T O M. II. Dacheriani pag. 184. & seqq. præcepta Lotharij Imperatoris, Caroli Crassi, Lotharij Regis, & Conradi Iurensis pro monasterio Grandisvallis.

SANCTI MARTINI] juxta urbem Metensem, nunc diruta. Huic abbatix præfuit Sigilaus tempore Lotharij Imperatoris, ut docent versus positi in fronte textus evangeliorum quem Lotharius obtulit eidem monasterio, cujus frater fieri capuit, non quidem ut illic monachus esset, sed ut conscriberetur inter eos qui fratres erant illius loci, ad exemplum patris Ludovici & Ludovici fratris, qui fratres erant monasterij sancti Dionysij, ut legitur in tomo quarto Spicilegij Dacheriani pag. 230. Illi porro qui ad communi-

nem orationum & bonorum operum admittebantur, & nomina sua inter nomina monachorum conscribi petebant & obtinebant, fratres conscripti dicebantur, ut docet Vadianus in libro secundo de collegiis monasterijsque Germaniæ veteribus pag. 88. Nomina fratrum conscriptorum cenobij sancti Galli edidit Goldastus in tomo secundo rerum Alamannicarum pag. 184. & monasterij sancti Dionysij Dacherius in tomo quarto Spicilegij pag. 230. Codex ille evangeliorum à Lothario datus monasterio sancti Martini Metensis servatur in præsentiarum in bibliotheca regia, in cujus initio apposita est hæc imago Lotharij.



Tom. II. COMITATV MOSLENSI] Præceptum Karoli M. pro monasterio sancti Arnulphi Metensis: *Villam nostram nuncupatam Cameneto, sitam in ducato Mosinsis in comitatu Mettense.* Aliud Karoli Calvi: *quandam capellam in pago Mostensi in villa Iussica in honorem sancti Hilarij confessoris fundatam.* Vide Notitiam Galliarum doctissimi viri Hadriani Valesij pag. 363.

Pag. 214. col. 1. SANCTI MICHAELIS] in Vefontione. de quo pluribus dictum est supra pag. 1094.

S. MARIA IN BISINGIONE] fundatum à sancto Donato Episcopo Vefontionensi & matre ejus Flavia, ut docent veteres membranæ & Chiffletio relata, quod postea Iuffanum monasterium dictum est. Anno MDCVII. cœnobium illud Minimis concessum est ad habitandum, ut tradit idem Chiffletius.

Ibid. col. 1. SCARPONINSE] sic dictum à Scarponna castro vetustissimo à Divoduro Mediomatricorum duodecim millibus passuum distante, ut docet idem Valesius pag. 508. Notitiæ Galliarum. Charta Arnulphi Ducis pro monasterio sancti Arnulphi: *Predium meum Floriacum dictum, situm in pago Vvabrinse, in comitatu Scarponensi.*

Pag. 225. APVD GUNDULFI VILLAM] Duos Regum conventus apud Gundulfi villam fuisse reperio, unum anno DCCCLIX. alium anno DCCCLXXII. de quo heic sermo est. Prioris mentio est in præcepto Lotharij Regis Austrasiæ, quod editum est in tomo duodecimo Spicilegij Dacheriani pag. 132. Putavit clarissimus Spicilegij editor datum illud fuisse circa annum DCCCLV. Sed ista contigit anno DCCCLIX. colligitur ex annalibus Bertinianis, in quibus legitur Lotharium & Karolum fratres apud Karolum patrum fuisse cum is libellum proclamationis adversus Vvenilonem Archiepiscopum Senonensem obtulit synodo Tulensi apud Saponarias.

GUNDULFI VILLAM] in territorio Tulensi. Bulla Hadriani IV. adversus Mattheum Ducem Lotharingæ: *pro castello Gundulfi villa, quod ante civitatem Tullensem erexit.* Gundulfi villa & palatij regij in ea sui frequens mentio est in annalibus & monumentis illorum temporum. Præceptum Lotharij Imperatoris editum à Ioanne Columbi in libro secundo de rebus gestis Episcoporum Vivariensium pag. 68. *Alium Gundulphi villa palatio regio.* Præceptum Lotharij Regis Austrasiæ paulo antè commemoratum: *Residentibus nobis Gundulfi villa cum dilectissimo parvo nostro Karolo & carissimo fratre nostro aquivo.* Annales Bertiniani ad annum DCCCLXIX. pag. 238. *Palatium quod Gundulfi villa dicitur.* Item ad annum DCCCLXXII. *Carolus autem à Burgondia ad Gundulphi villam Kalendis Septembris revertitur.* Hincmarus Archiepiscopus Remensis in epistola ad Hincmarum Laudunensem apud Flooardum lib. 3. cap. 22. *in Gundulfi villa coram Episcopis qui assuerunt.* Responsoria Laudunensis in tomo secundo operum Remensis pag. 613. *quamvis eas litteras in Gundulfi villa suscepisset.* Concilium Duziacense in præfatione: *in Vermeria, deinde in Gundulfi villa.* Annales Fuldenfes ad annum DCCCLXXX. *Quosdam ex fidelibus suis obviam Legatis nepotum suorum ad villam Gundulfi transmisit.* Item ad Tom. II.

annum sequentem: *Rex cum suo nepote Hludovico apud villam Gundulfi congruum habuit colloquium.* Regino ad annum DCCCLXXXIV. *Optimates regni ad Carolum Imperatorem Missis dirigunt, cùmque ultro in regnum invitant, et que adveniunt ad Gundulfi villam obviam procedunt.* Idem ad annum DCCCLXXXV. *Hugo ejusdem Heinrichi consilio ad Gundulfi villam promissionibus attractus, dolo capitur.* Karolus simplex in confirmatione rerum Ecclesiæ Tullensis anno DCCCXXII. in villa Embrecha super Rhenni fluenta: *Capella in Gundulphi villa.* Vide Notitiam Galliæ clarissimi viri Hadriani Valesij pag. 238.

IN FIRMATI] In editione Simondi malè legitur *informati.* Certa est emendatio nostra. Simile mendum extat apud Reginem lib. 2. cap. 108. ubi scriptum est *informatur,* cùm legendum sit *infirmatur.* Contrà in responsione Legatorum Karoli VII. ad orationem à Pio II. habitam in conventu Mantuano, quæ edita est in tomo nono Spicilegij Dacheriani, legitur pag. 326. *Intellexit præterea hæc decreta sacris canonibus antiquorum Conciliarum ac decretis summorum Pontificum confirmari.* Pro quo in veteribus schedis ex quibus ista responsio edita est legitur *confirmati,* omnino rectè.

RATIONABILIS NON ESSE VID.] Tolle negationem, & lege, *quæ rationabilis esse videatur.* In editione Simondi legitur, *quæ rebellis esse videatur.* Quæ prava lectio ita imposuit summo viro ut etiam in indice voluminis notaverit paginam in qua de rebellis causa agebatur. Emendatum est ex libris Capitularium. Quamquam, fateudum enim est, aliquot vetera exemplaria Capitularis anni DCCCXXIX. tit. 2. cap. 5. habent *rebellis* pro *rationabilis,* ut illic monuimus.

SEPTIMANIE ATQVE GALLICIE] Nulla Septimaniæ mentio est in canone quarto Concilij Tolertani septimi, ad quod respicit hic locus. Sed Frodoinus Episcopus Barcinonensis vim canonis pertinere voluit etiam ad Septimanos. Vnde colligi posse videtur etiam illam Tarracensis Hispaniæ partem tum accenseri solitam Septimaniæ, saltem quoad causas ecclesiasticas, quia omnes Ecclesiæ tractus illius usque ad Rubricatum subjecit erant Narboni Septimaniæ metropoli.

CASTRVM TERRACINENSE] in dicecesi Barcinonensi, ubi olim fuit sedes episcopalis Egarentis. Hodie vulgò Terrassa.

FACTIONE BAIONIS] Hincmarus apud Flooardum lib. 3. cap. 21. scribit Bertulfo Archiepiscopo Trevirensi *pro quibusdam capellis ad villam Duodecimam pertinentibus, quas quidam ex parochia Trevirensi usurpabat per falsitatem cuiusdam Presbyteri.*

RICOSINDVS GOTHVS] Causa ista finita est post biennium, tempore synodi Tricassinæ. Habemus enim præceptum Ludovici Balbi tum datum in gratiam Frodoini Episcopi Barcinonensis, in quo ista leguntur: *Concedimus ei agrum suum prope civitatem Barcinonam quem habentis Godus nomine Ricosindus de potestate Ioannis Episcopi tulit & absque lege tenuit.* Hunc

M M M M

TOM. II. Ricofindum ego puto diversum non esse à Ricofindo mandatario Salomonis Comitis in causa quam is habebat anno **DCCCLXIX.** adversus Vvitzam Abbatem monasterij sancti Andreæ Exalatenfis in diocesi Helenensi, cujus acta extant in chartulario monasterij Cuxanensis.

SANCTÆ EVLALIÆ id est, cathedralis Ecclesiæ Barcinonensis.

Pag. 137. **TIT. XLVIII.]** Reponendum est, **XLVII.** Error fuit typographi, qui continuatus est in sequentibus titulis.

VICARIUM IPSORVM] id est, Ioannem Papam, ut statim dicitur. Olim Romani Pontifices se vocabant vicarios Apostolorum Petri & Pauli, & hoc titulo se ornari ab iis qui ad illos scribebant, quique de illis scribebant, non inviti ferebant. Quare mirum valde est Innocentium III. eò usque audaciæ progressum esse ut negaret Romanum Pontificem esse vicarium Petri aut alicujus Apostoli. Hæc sunt ejus verba lib. 1. epist. 326. ad Episcopum Faventinum: *Nam quamvis simus Apostolorum principis successores, non tamen ejus aut alicujus Apostoli vel hominis sed ipsius sumus Vicarij Jesu Christi.*

Pag. 141. c. 11. **QVAS PLEBES APPELLANT]** Capitulare Lotharj apud Olonam cap. 20. *Precipimus ut singula plebes secundum antiquam consuetudinem fiant restauratae.* Leo IV. apud Gratianum 13. q. 1. cap. 1. *Ecclesiæ. §. Item Leo. & 16. q. 1. cap. 45. De decimis iusto ordine non tantum nobis sed etiam majoribus nostris visum est plebibus tantum, ubi sacrosancta baptismata dantur, debere dari.* Vvalafidus Strabo in libro de rebus ecclesiasticis cap. 31. *Cemenarij, qui & Cemenariones, vel Vicarij, qui per pagos statuti sunt. Presbyteris plebium, qui baptismates Ecclesiæ tenent, & minoribus Presbyteris præsent, conferri queunt.* Epistola Paschalis II. pro Guidone Archidiacono Virdunensi: *Alioqui, donec obediant, divinis officiis careant, & decimas sua plebis amittant.* Charta foundationis monasterij sancti Mauri in territorio Amitertino: *Venerunt Petrus Presbyter de plebe sanctæ Mariæ de Amiterno cum fundatoribus sancti Mauri.* Vide supra pag. 1067.

Ibid. c. 11. **MISSATICI NOSTRI POTESTATE]** Vide quæ supra adnotata sunt pag. 1179. ad caput 67. libri quarti.

Pag. 143. **ANSBERTVS ARCHIEPISCOVVS]** Subscriptiones istæ sunt additæ ex codice Bellocensis. Nam horum capitulorum subscriptiones in editione Stirmondi incipiunt à Joanne Tuscanensi. Ac sanè heic videntur necessariæ, cum multa diversa habeant à subscriptionibus tituli præcedentis.

Pag. 144. **OTRAMVVS VIENNENSIS]** Infra pag. 275. subscribit capitulis conditis in synodo Tricassina. Impetravit à Bosone Rege Provinciæ præceptum de confirmatione rerum & privilegiorum monasterij sancti Andreæ inferioris, in quo id se facere Rex ille testatur *pro remedio gloriosissimæ memoriæ Karoli Imperatoris ac sanctæ conjugis ejus a quæ bona memoriæ Hirmintrudis atque prole eorum Ludovici piissimi Regis. Paci reverentia erga memoriæ Karoli usum esse eundem Bosonem reperio in præcepto ejus*

pro monasterio Trenorchiano, quod à R. P. **TOM. II.** Petro Francisco Chiffletio editum est, & in altero pro monasterio Carloci, quod nos daturus sumus post Notas.

VVALTERVS AVRELIANENSIS] Recensetur infra tit. **LII.** cap. 15. inter rectores Ludovici Balbi, à cujus filio Karlomanno obtinuit restitutionem quarundam villarum ad Aurelianensem Ecclesiam pertinentium. Capitula ejus in veteri codice monasterij Rivipullensis invenit vir illustrissimus Petrus de Marca Archiepiscopus Parisiensis, eaque communicavit cum Ludovico Cellotio & Petro Lalando. Vterque illa primum edidit. Sed in editione Cellotij extant menda quædam quæ in supplementis Conciliorum Galliæ non habentur.

GISEBERTVS CARNOTENSIS] Hujus fortasse sunt capitula Guilleberti Episcopi in vetustissimo codice M. S. bibliothecæ Thuancæ. Videntur autem sumpta ut plurimum ex Capitularibus, ut factum videmus ab Herardo Archiepiscopo Turonensi.

INGELVVIVVS PARISIACENSIS] qui infra tit. **LII.** cap. 15. recensetur inter rectores Ludovici Balbi, à quo præceptum obtinuit de abbacia sancti Eligij & de villa Gentiliaco. Idem antea præceptum de eadem abbacia obtinuerat à Karolo Calvo, in cujus extrema parte hæc legitur: *Vt autem hujus nostre piissimæ largitionis auctoritas potiorum in Dei nomine obtineat firmitatis vigorem, de bulla nostra insigniri jussimus.* quod & ipsum legitur in alio ejusdem præcepto pro Anea Episcopo Parisiensi. Extat in bibliotheca regia vetus bulla plumbea, in cujus recta parte, ut heic vides, expressus est vultus Karoli Regis, in averfa verò monogramma ejusdem Principis.



Difficile est pronuntiare cujus Karoli sit hæc bulla. Actamen ego in ea sum sententia ut existimem intelligi debere de Calvo. Ioachim Vadianus in libro secundo de collegiis monasteriisque Germaniæ veteribus pag. 73. ait se Sangalli visum esse diploma Karoli Crasti in cujus sigillo plumbeo ipse Imperator laureatus cernebatur. In Chronico monasterij Fatenfis extat diploma Lotharj Imperatoris, in quo hæc scripta sunt: *Et ut hæc auctoritas confirmationis nostræ firmior habeatur & per futura tempora à fidelibus sanctæ Ecclesiæ & nostris verius credatur & diligentius conservetur, more nostro eam subscribere & de bulla nostra jussimus sigillari.* In chronico monasterij sancti Michaelis in pago Virdunensi, quod à clarissimo Mabillonio nuper editum est, legitur de Ermengaudus Abbate: *Is quoque Ermengaudus ordinavit & præcepto prædicti Karoli bullato confirmavit quid Abbas &c.* In

Tom. II.

Concilio Cabilonensi secundo cap. 41. præcipitur ut Presbyter in alieno loco non recipiatur sine litteris in quibus sint nomina Episcopi & civitatis plumbo impressa. Hinc Ratbodus Archiepiscopus Trevitensis apud Reginem lib. 1. cap. 438. & formula 42. novæ collectionis formularum: *Hanc ergo epistolam Græcis litteris hinc inde munire decrevimus, & anulo Ecclesie nostræ bullare censuimus.* Vide Sirmondum in Notis ad Goffridum Vindocinensem pag. 42.

Pag. 146.

THEOTARIUS GERUNDENSIS] de quo hæc habet Franciscus Diago in catalogo Episcoporum Gerundensium: *Hic 4. Kal. Septembris anno 3. regni Caroli Mani filij Ludovici Balbi (qui fuit 882.) obtinuit ab ipso apud villam Fossianum confirmationem eorum omnium qua Ludovicus Balbus & alij p̄ homines contulerant Ecclesie Gerundensi. A Carolo autem Crasso Imperatore obtinuit quandam aliam similem confirmationem apud Parisium Kal. Novembris anno 2. imperij ejus in Gallie, qui fuit 888. Constat supervivisse ad minus usque ad 3. Non Iunij anni 4. ejusdem Caroli, qui fuit 890.* Habemus nos præcepta Karolomanni & Karoli Crassi hæc commemorata, quæ suo loco dabuntur.

XVII. KAL. AVGVSTI] Extat apud me præceptum Karoli Calvi hoc die datum Pontigone palatio imperiali in gratiam Bernardi Abbatis Solemniacensis.

Pag. 151.

ADALGARIUS EPISCOPVS] Augustodunensis. Obtinuit is ea tempestate literas à Ioanne VIII. de confirmatione jurium & privilegiorum Ecclesie Augustodunensis, quæ postea à Karolomanno, Odone, & Bosone Regibus confirmata quoque fuerunt.

AD VRBAM CIVITATEM] Annales Bertiniani ad annum DCCCLVI. *Ludovicus Imperator Italiae & Lotharius frater ejus Rex Francia cum Karolo puero germano suo apud Vrbam conveniunt.* Idem annales ad annum DCCCLXXIX. *Karolus Ludovici quondam Germanie Regis filius in Longobardia perrexit, & ipsum regnum obtinuit: cum quo apud Vrbam, antequam Montem Jovis transiret, Ludovicus & Carolomannus loqui perrexerunt.* Vicus est pagi Transjurenensis ad Vrbam flumen, à lacu Lemano millia passuum circiter XVIII. distans, ut scribit vir clarissimus Hadrianus Valesius in Notitia Galliarum pag. 623. quem consule.

SEQVITVR GESTA] Ita codex vetus sancti Remigij Remensis. Pro quo alij maluerunt *Sequuntur gesta.* Et tamen olim vulgò *gesta* dicebant in singulari, & *gestas* in plurali, ut in Capitulari tertio anni DCCXIV. cap. 1. pag. 526. extrema. unde *les gestes* veteribus Francis. In antiquissimo codice MS. collationis Carthagenensis inter Catholicos & Donatistas legitur in calce secundæ cognitionis: *Explicit gesta secunda cognitionis, ubi Donatista dilationem poposcerunt.* Et statim sequitur: *Incipit gesta tertia cognitionis.* Et in fine gestorum purgationis Felicis Episcopi Autunnicani: *Explicit gesta purgationis Felicis Episcopi Autunnicani.* Annales Francorum Tiliiani apud Duchesnum to. 2. pag. 13. *Hic incipit gesta Karoli Imperatoris.* Hincmari notitia de villa Noviliaco in eodem codice sancti Remigij:

Tom. II.

Sequitur gesta quomodo Dominus Hincmarus villam Noviliacam apud Dominum Karolum Imperatorem filium Hludovici Imperatoris impetravit. Vide formulas Sirmondicas cap. 3.

Tom. I.

XVIII. KAL. IVLIAS] Paulo antè, nimirum III. Idus Iunij, Karolus in Carisiaco palatio constitutus Olibæ Comitæ Carcaffonensi dedit alodes quosdam in comitatibus Gothiæ consistentes, quos per iudicium Francorum amiserat Etlius Berani filius, id est, ut opinor, Beræ Comitæ Barcinonensis.

Pag. 159.

HONORES APERTI] Honores aperti, ut heic rectè notat Sirmondus, vel aperta beneficia dicuntur cum vacant. Interim autem dum beneficia aperta sunt, reditus beneficiorum pertinent ad dominum beneficij. Itaque heic in responsione Episcoporum & optimatum regni continetur ut si interim dum Imperator erit in Italia, aliquis Archiepiscopus aut Episcopus defunctus fuerit, vacantem sedem Archiepiscopus aut vicinus Episcopus prævideat cum Comite donec obitus antistitis ad notitiam Imperatoris perveniat. Porro tum extra controversiam erat ulumfructum episcopatus vacantis pertinere ad Imperatorem. Manifestum est istud ex his quæ Baldericus Noviomensis Episcopus lib. 1. cap. 48. narrat de vacatione sedis Cameracensis, nimirum Hincmarum Remensem Archiepiscopum Gunterbo, cui Lotharius Imperator contulerat episcopij dignitatem, restituisse, cum quibusque ipsius Ecclesie Clericis ac Militibus sub anathemate interdixisse ne quis eorum cum adultero pastore ullam assensum aut familiaritatem habere putasset, *ulumfructum verò terre, quod Imperatoris erat, tantummodo commodarent.*

Pag. 164.

c. 8.

DE CAPPIS] Vir illustrissimus Franciscus Bosquetus in Notis ad Innocentium III. pag. 36. c. 31.

putat capponum vocabulo Iudæos intelligi, & hinc fluxisse eorum appellationem quos vulgus Beneamensium *Capos* & *Gabets* vocat. Contra Marca lib. 1. historiae Beneam. cap. 16. §. 9. censet Caporum vocabulum non posse hoc loco explicari de Iudæis, & si quis ipsa Capitularis verba attentè consideret, manifestum esse capos non fuisse nomen sectæ, sed negotiatorum genus qui metes quasdam soli vendebant, sive illi Christiani essent, sive Iudæi, cum hoc tamen discrimine ut mercator Iudæus sisco deberet decimum denarium ex mercibus quas vendebat, Christianus autem undecimum. Emendanda porro est per occasionem epistola 61. Aviti Viennensis Episcopi, in qua sic legitur: *Vtatur paterarum capacitate pro capis.* Vetus codex Viennensis heic habet *cuppis pro capis.*

Pag. 168.

c. 31.

DE SVO ITINERE ROMAM] Hincmarus apud Flodoardum lib. 3. cap. 23. scribit *Episcopis totius regni primoribus, ammonens & exhortans eos intemeratam fidem Regi suo Karolo conservare, quando idem Rex Romam perrexit.*

Pag. 167.

ANNO INCARNATIONIS] Annales Bertiniani ad annum DCCCLXXVII. *Quando Ludovicus Rex filius Caroli Imperatoris fuit coronatus in Compendio, hoc petierunt Episcopi apud ipsum sicut heic subsequitur. A vobis perdonari nobis petimus &c.*

Pag. 171.

PATER MEVS A SE ET A ME SER.]
M Mmm ij

TOM. II. In annalibus Bertinianis legitur, *pater meus se servaturum*. Sed meliorem esse lectionem quam nos retinimus patet ex promissione Karlomani.

PER REC. EXH. DEBET] Idem annales, *debitor est exhibere*.

Pag. 276. **HISPANIA ET GOTHIA**] Hic locus habet aliquam difficultatem. Hispaniæ enim vocabulo heic non comprehenditur universa Hispania, sed ea tantum pars provincie Tartaconensis quæ Francorum imperio parebat usque ad fluvium Rubricatum, Gothiæ verò vocabulo, ut ego quidem arbitror, intelligitur ea quoque Hispaniæ pars ac præterea Gallia Narbonensis sive Septimania usque ad Atacem fluvium & Carcaffonem, ubi constitutus olim erat limes regni Gothici. Vide quæ supra pag. 1118. dicta sunt de Gothia.

Pag. 281. **PETITIO EPISCOPORVM**] Post mortem Ludovici Balbi Francorum Regis, filij ejus Ludovicus & Karlomanus regnum inter se diviserrunt. Anno postea **DCCCLXXXII.** mense Augusto Ludovicus excessit è vivis. Tum verò Karlomannus à regni primoribus evocatus recepit partem regni quæ Ludovici fuerat, id est, Franciam & Neultriam. Itaque profectus ad Carificacum palatium, convocatisque Episcopis & proceribus, in regno Ludovici coronatus est v. Idus Septembris, ut arbitror. Nam codex Rivipullensis, ex quo ista edita sunt, mensem non exprimit. Attamen quia ex annalibus Bertinianis patet Karlomannum in Belgica id est in regno fratris fuisse mense Septembris anni **DCCCLXXXII.** non vana est conjectura de mense quo petitionem istam factam diximus ab Episcopis.

V. IDVS] Hæc tantum habentur in codice Rivipullensi, ut jam monui. Et tamen Lalandeus in supplementis Conciliorum Galliarum pag. 359. de suo addidit *Septemb. anno DCCCLXXXII.* cum interim se describere profiteatur ex editione nostra. Quod mirandum non est in homine qui propria auctoritate, id est, absque ullius vetulsi codicis mentione, titulum mutavit epistolæ 115. Lupi Ferrariensis, & epistolam 130. ejusdem, quam ex codice Floriacensi Sirmondus ediderat cum hoc titulo *Scriptum servati Lupi ad Papam Nicolaum*, quam verò integram non esse nos olim ostendimus in Notis ad Lupum, ille tamen velut integram dedit, titulum illi & finem pro sua audacia tribuens contra fidem veteris codicis. Itaque apud Lalandum hic est titulus istius epistolæ: *Reverent. & sanctiss. Domino Patri ac Papæ Nicolao Pvenilo Archie. Senon. & Coepiscopi ejus.* In fine verò ista addidit: *Optamus sanctitatem vestram in Christo bene valere.* Operæ pretium fuit ista adnotare, ne fucus iste imponeret hominibus istarum rerum studiosis.

Pag. 282. **IN FERRAR. MONASTERIO**] ubi Ludovicus & Karlomannus coronati sunt anno **DCCCLXXXIX.** ab Ansegiso Archiepiscopo Senonensi, ut legitur in annalibus Bertinianis.

Pag. 283. **DCCCLXXXIV.**] Legendum, **DCCCLXXXIV.**

tit. j. Error fuit typographi.
QUINTO] Ita scriptum est in codice Palatino & in Metensi. Antea legebatur *quarto*. Sed hunc errorem esse typographorum, non verò Sirmondi, patet ex Notis ejus ad hunc titulum.

EPISCOPVS IN CVIVS] Regino in titulo **TOM. II.** lo istius capituli scripsit: *Vnde supra.* Quia verò **Pag. 287.** capita duo quæ antecedunt, sumpta sunt ex Concilio Meldensi, Burchardus putavit istud quoque ad eandem synodum pertinere.

DEPRÆDATVS EVERIT] Regino & Burchardus, *injustè fecerit.*

AD EMENDATIONEM] Codex Palatinus addit, *sive ad compositionem.* quam lectionem habent etiam Regino & Burchardus.

ADMONITIONEM] Rectè in codice Palatino & apud Reginonem & Burchardum, *ejus admonitionem.*

ET EMENDATIONEM] Idem & codex Palatinus habent, & *dignam emendationem.* Item infra, *usque ad dignam satisfactionem.*

SVIS COEPISCOPIS] Burchardus addit & *omnibus suis parochianis*, quòd puraret haud dubiè necessarium esse ut cum quis Christianus erat excommunicatus, id in omnium parochianorum notitiam perferretur.

PLACVIT NOBIS] Codex Palatinus addit **Pag. 288.** & *fidelibus nostris*, quæ apud Reginonem quo- **c. 7.**

que extant. Sed non habentur apud Burchardum, Ivonem, & Gratianum, neque in libris Decretalium. In veteri codice Reginonis quo nos usi sumus, hæc verba, & *fidelibus nostris*, erasa sunt heic & in capite quod est octavum in isto Capitulari, sic tamen ut manifesta vestigia superint veteris lectionis. Extant autem in codicibus quibus in edendo Reginone usus est vir amplissimus Ioachim Hildebrandus.

SOLI] In codice Metensi & in editione Sir- **Ibid. c. 7.** mondi legitur *sibi*, nullo sensu. Emendatum est ex codice Palatino & ex Reginone.

PRVDENTIA TEMPERATOS] Codex Palatinus & Regino habent *prudencia morum temperatos Presbyteros, qui sua vice superius statuta modestè perficiant.*

PLACVIT NOBIS] Idem codex Palatinus **Ibid. c. 8.** & Regino addunt, & *fidelibus nostris*. Vide quæ de hoc argumento paulò antè dicta sunt.

ERADICANDVM] In Palatino legitur, *era-* **Ibid. c. 9.** *dicandum atque tollendum & tantum bonum plantandum atque statendum necesse habet &c.*

SVISQUE CENTENARIIS] Palatin. *suis-* **Pag. 289.** *que Vicarius atque Centenarius.* **c. 9.**

POTVERINT, QVOTIES] Idem, *potuerint tam per se quam cum ministris Ecclesie, quoties &c.*

IPSI PAUPERES] In eodem veteri exemplari additur, *super hac re eos appellaverint.*

EPISCOPALEM AVT REGIAM] Codex **Ibid. c. 10.** Palat. *episcopalem aut etiam regiam.*

SI QVOD INIVSTE] Idem vetus codex: *legaliter quod injustè abutuleris emendare contempserit.*

PARENTVM EIVS] Idem codex, *parentum aut amicorum ejus aliquam inde scidam portare voluerit.*

REGVM TENETVR] Idem codex, *Regum* **Ibid. c. 11.** *antecessorum nostrorum tenetur.*

QVOD SI ALIQVIS] In codice Palatino **Pag. 290.** legitur: *Quod si aliquis parentum aut amicorum c. 11.* *eorum inde scidam portare voluerit, potestativi eam ejurare faciemus sicut superius dictum est.*

Tom. II. & nostra regia auctoritate exinde illos iuvabimus.

IRACUNDIA QVAM] Codex Palat. iracundia aut invidia quam ante contra illos tenebat illud fecerit, hoc Comes eis ante nos satisfaciatur, secundum quod nobis placuerit, quod non ob aliud quam pro rapina sit altum.

Ibid. c. 11. EXEMPLVM OMNIBVS] In codice Palatino & apud Reginem & Burchardum legitur exemplum caritatis omnibus.

SICVT APOSTOLVS DICIT] Apud Reginem & Burchardum legitur iuxta dominicum & apostolicum preceptum, & humanitatem prebeant iter facientibus: quia per hospitalitatem placuerunt quidam Deo, angelus hospitio receptis. Et Dominus in die iudicii dicitur esse electus: Hospes eram, & suscepisti me. Et Iob dicit: Hospitium meum semper viatori patuit.

QVAM PRÆBEANT] Codex Palat. & hospitalitatem prebeant.

PER ILLAM] Ibidem, per hospitalitatem.

SUSCEPTIS] Ibidem, receptis.

Ibid. c. 13. PLACVIT NOBIS VT] Ibidem & apud Reginem legitur: Placuit nobis & nostris fidelibus ut Presbyteri.

VENDATUR] Codex Palatinus & Regino, vendant.

SICVT IN MERCATO ACCIPIVNT] Item codex & Regino, quanto in mercato vendere possunt.

Pag. 193. FRIDERVNAM] Ioannes Aventinus lib. 6. annalium Boiorum pag. 629. prioris editionis & pag. 501. posterioris: *Illa à Gracis Irena, hoc est, Teutonice Frideruna, dicta est, quod Romane pacem valet.*

FRIDERVNAM] quam ante sacratissimum pignus sancti Remigij benedictione olei & consecratione in Reginam fuisse delibutam testatur Karolus III. in precepto de Corbiniaco. Sed coronationis acta nunc non extant. Mortua est quarto Idus Februarij, ut docent eisdem Karoli diplomata pro monasterio sancti Germani Parisiensis & pro monasterio Fossatensi. Obitus ejus contigit ante annum DCCCXXIII. Nulli, ut arbitror, liberi ex hoc conjugio prodierunt.

CORBINIACVM] Idem Karolus in diplomate de Corbiniaco narrat quomodo Frideruna Regina monasterio sancti Remigij Remensis dedit villam quam habebat ex dote scilicet nostri regalis connubij, hoc est, Corbiniacum in comitatu Laudunensi, ubi corpus confessoris Christi Marculphi quiescit, & Ecclesiam unam in Craunna. In precepto vero Lotharj Regis ista leguntur: *Natum fieri volumus omnium nostrorum industria fidelium tam presentium scilicet quam & futurorum quoniam Dominus Karolus Francorum Rex, avus videlicet noster, atque inclita conjux ejus Frederuna Regina patrocinia sancti Remigij Francorum gentis Apostoli & ducis gloriosi speciali affectu diligentes & digna familiaritate complectentes, locum ipsius augere & sublimare devotè studuerunt, & beneficij sui largitate plura libenter impenderunt. Inter qua munificentia sua votiva donaria, prædicta Regina, annuente idque confirmante glorioso Rege Karolo, villam Corbiniacum, quam eadem Regina jure dotalicij acceperat atque libera hereditate possidebat, pro Regis ac sua sa-*

lute necnon & peccatorum remissione cum manso- Tom. II. nilibus & appendiciis suis integre sancti Remigij loco tradidit.

MATVLEI] Legendum Marculsi, ut planum est ex his quæ dicta sunt.

REGVVM NOBIS AVFERRE] Charta Pag. 195. Acfredi Ducis Aquitanorum in chartulario Ecclesie Brivatenfis cap. 433. *Datum fidei istum commissum v. Idus Octobrj, anno v. quod Franci deinceps honestaverunt Regem suum Carolum & contra legem elegerunt Radulfum sibi in Regem. Alia charta ejusdem Ecclesie cap. 41. *Acta xiiii. Kal. Marcij, anno tercio quo Karolus Rex per insidos Francos dehonestatus est. Charta monasterij Nobiliacensis in diocesi Pictaviensi: *Data mense Decembrio anno quarto Radulfi Regis, quando Karolus in custodia tenebatur.***

SENIORE IVSTO] Vox iusto non extat Pag. 196. in Capitularibus, neque in Codice Theodosiano, c. 1.

Videtur autem additi ne Hilduinus objicere posset episcopium Tungrense sibi datum à domino suo fuisse. Nam si iustus ac legitimus dominus terræ non erat, sed perversor, donare non poterat episcopium. Vox tamen iusto reperitur apud Isaacum Lingonensem.

VI. IDVS DECEMBRIS] Ludovicum Pag. 306. Balbum consecratum fuisse sexto Idus Decembris docet ipse in precepto quo abbatiam sancti Eligij & villam Gentiliacum confirmat Ecclesie Parisiensis: *Et siquidem pacto ut diem à Deo nobis concessa unitionis, qua est sexto Idus Decembris, & diem nostri futuri obiitus Presul memoratus &c. celebret.*

HERMINTRVDIS EVIT CONSECRATA] Pag. 313.

Sirmondus in Notis ad hunc locum pag. 317. existimat illam fuisse consecratam post mortem Karoli filij, quem anno DCCCLXVI. infelici casu extinctum narrat. Verum cum Hermintrudim constet fuisse consecratam in Concilio Suctionensi, quod habitum est xv. Kalendas Septembris, & Karolum obiisse 111. Kalendas Octobris ejusdem anni, manifestum est Hermintrudem coronatam fuisse ante mortem Karoli. Annales Bertiniani ad annum DCCCLXVI. *Antequam iidem Episcopi ab ipsa recederent urbe, Carolus eos petiit ut uxorem suam Hermintrudem in Reginam sacrent, quod & ipso attestante in basilica sancti Medardi fecerunt. Et infra de obitu Karoli: *Caroli filius nomine Carolus & Aquitanorum Rex, plaga quam in capite antea aliquot annos acceperat, cerebro commoto, diutius epileptica passione vexatus, 111. Kalendas Octobris in quadam villa secus Bosentiaca moritur.**

DCCCXXIV.] Hoc enim anno Lotharium Pag. 317.

Romam profectum esse iussu Ludovici patris docet Eginhardus, ut vice sua functus ea quæ verum necessitas flagitare videbatur cum novo Pontifice atque Romano populo statueret ac firmaret. Et infra: *Lotharius vero juxta patris preceptum Romam profectus, ab Eugenio Pontifice honorifice suscipitur. Cui cum injuncta sibi patefaceret, statum populi Romani jam dudum quorundam Presulum perversitate depravatam memorati Pontificis benevola assensione ita correxit ut omnes quæ rerum suarum direptione graviter fuerant desola-*

- TOM. II. tit. 11. de restitutione bonorum suorum, qua per illius adventum Deo donante provenerat, magnificè essent consolati.** Contigit ista fine anni, ac fortitan mense Novembri, colligi potest ex vita sancti Rudperti Episcopi Salisburgensis apud Canisium to. vi. pag. 1146. ubi ista leguntur: *Ipse enim Adalramus anno natiuitatis Domini DCCCXXIV. pallium accepit ab Eugenio Papa I dibus Novembris, praesente Lothario filio Caroli magni.*
- Pag. 319. tit. 2. AD LIMINA B. PETRI.]** Praeceptum Lotharii in Chronico Fatfensi pag. 659. *Igitur ego Lotharius Augustus paternae concordans voluntati & obtemperans iussis, cum protegente Deo quieti prosperitate ad limina beati Petri principis Apostolorum orationis atque exaltationis eiusdem sanctae Dei Ecclesiae gratia venissemus.*
- Pag. 310. c. 4. VOLVMVS VT POP. KOM.]** Verus nota marginalis in uno codice regio: *Non est putandum populum Romanum ulterius esse interrogandum, quandoquidem Romana lege confessi sunt se vivere eo tempore.* Vide Marcam lib. 5. hist. Beneacn. cap. 2. §. 5. & Gallandium in tractatu de Franco alodio pag. 319.
- Pag. 311. tit. 3. INCIPIVNT CAPITVLA.]** Edita fuere Florentiae anno MDCCLXXV. à clarissimo viro Carolo Dato, sed valde mendosa ac mutila. Nos illa emendavimus & supplevimus ex antiquis libris bibliothecae regiae.
- CVRTE OLONNA.]** sive palatio regio, ut legitur in praeepto Lotharii pro monasterio sanctae Christinae in regno Italico. Hinc autem discimus situm Olonae. Nam cum in praeeptis Ludovici Pij, Lotharii, & Karolomanni monasterium sanctae Christinae dicatur situm esse prope villam sive curtem regionem Olonnam, & apud Glabrum Rodolphum in vita sancti Guillelmi Abbatis Divionensis cap. 13. legamus illum, cum pervenisset ad monasterium sanctae Christinae, in gravem morbum incidisse, & postea, cum paululum convalescisset, Vercellas venisse, manifestum est Olonam palatium regionem in illo tractu fuisse. Referenda autem sunt ipsa Glabri verba: *Ad oxonbium, inquit, sancta Christina perveniens, in lectum decubuit: qui paululum convalescens, Vercellas devenit, rursumque ibidem gravius periclitari cepit.*
- Ibid. c. 1. SI LIBER HOMO.]** Vetus nota marginalis in uno codice regio legis Longobardorum: *Haec lex videtur rumpere legem Ludovici Vi si cuiuscunque servus liberam mulierem. Sed non rumpit: quia illa respexit de femina ducta à servo in servitute revera constituto, haec vero de ducta, non à servo, sed à libero postea propter maleficiam servo facta.*
- PRO ALIQVIBVS CAVSIS.]** id est, pro debito vel crimine, ut ait glossa interlinearis in alio codice regio.
- Ibid. c. 3. CAPITVLARE DOMNI KAROLI.]** quod in libro secundo Capitularium habetur cap. 40.
- Pag. 311. c. 5. VOLVMVS VT CVM COLLECTA.]** Extat haec lex in libro secundo legis Longobardorum tit. 46. cap. 2.
- IN PALATIO.]** Sic habet editio Florentina istius Capitularis. Codices regij habent in palatium. Apud Boherium & Lindenbrogium verò, ad placitum, quam lectionem puto esse meliorem. **TOM. II. COMITIS.]** In uno codice regio legitur Regis, vitio haud dubie librarij.
- IN POTESTATE EPISCOPI.]** Vide Inanum Ibid. c. 4. à Costa in librum secundum Decretalium pag. 297.
- SCVBIIS.]** In libro tertio legis Longobardorum legitur *excubis* in antiquis libris & editionibus.
- PRÆCEPTVM EMVNITATIS.]** In eodem libro legis Longobardorum legitur, *praecipia emunicatum impedimentum non praesent.*
- VT CANCELLARIIS.]** quos nunc Notarios Ibid. c. 11. vocamus. Itaque Nicolaus Boherius hanc interpretationem huic loco adjecit: *Nota Notariis debere esse bonos & veraces.*
- DE PECVNIA.]** In uno codice regio scriptum est *de substantia*. quae lectio fluxit ex interpretatione. Nam pecunia accipitur hic pro qualibet substantia, ut ait vetus nota marginalis in eodem codice regio. Vide quae supra dicta sunt ad caput 14. libri tertij.
- DE PECVNIA.]** Vetus nota marginalis in uno codice regio: *Vi non scribat venditorem pecuniam suscepisse nisi prius sit soluta. Alij ita dicunt de pecunia, id est, de contractu cum pecunia datur, nisi prius cartam scribat quam pecunia fuerit soluta.*
- ANTEQVAM LEG. PRETIVM.]** Eadem glossa: *Hic dupliciter intelligi potest, id est, ut non ante scribat de pecunia, id est de re, vel non ante scribat quam legitimum pretium de pecunia detur.* Alia glossa sic habet: *ante scribat de re vendita quam pretium numeratum sit, vel aliter, ut non scribat instrumentum de pretio dato antequam pretium sit numeratum.*
- DE CANCELLARIIS.]** Vetus nota marginalis in posteriori codice regio: *Haec in lege dicebantur quidam, priusquam cartula facta esset ante veraces homines, quod falsa appellari non possent. Quod nequaquam verum est.*
- VT MVLIERES ROMANAE.]** id est, mulieres quae secundum legem Romanam vivebant antequam virorum consortio usae fuissent. Vide Notas ad Salvianum pag. 394. secundae editionis nostrae.
- SINGVLÆ PLEBES.]** id est, Ecclesiarum baptismales, ut legitur in titulo XLVII. capitulum 10. rum Karoli Calvi cap. XI. ubi vide Notas nostras. Capitula Ludovici I. tit. 3. cap. 1. de restitutione plebium.
- DE FEMINIS.]** Vide supra pag. 1051. ubi Ibid. c. 11. monuimus eam legem tribui Karolo M. in libris editis legis Longobardorum.
- LEX LONGOBARDORVM.]** id est, Liutprandi Regis, lata anno XVI. regni ejus, quae habetur etiam in libro secundo legis Longobardorum tit. 6. cap. 1.
- CAPITVLARE GENITORIS NOSTRI.]** Pag. 311. Ludovici Pij, quod extat in libro quarto Capitularium cap. 19. Quod rectè notavit auctor glossae in uno codice regio legis Longobardorum. *Hic respexit, inquit, legem Ludovici retro, si quis res suas pro salute animae suae, supra de ult. vol. l. ult.*
- SICVT LEX.]** Vetus glossa interlinearis in Ibid. c. 11.

Tom. II. uno codice regio: *Recolie legem Liutprandi Si mulier libera r. 1. e. Et per hoc de Longobardis tantummodo mulieribus loqui videtur.* Hæc Liutprandi lex descripta reperitur in libro secundo legis Longobardorum tit. 9. cap. 3.

Ibid. c. 19. SICUT IN CAPITVLARE CONTINETVR] id est in libro quarto Capitularium cap. 57.

Pag. 326. SI QVIS ALIQUVM] In capitulis quæ Philippus Labbeus edidit in tomo septimo Conciliorum pag. 1553. ex schedis Sirmondi, istud quoque reperitur cum hac præfatione: *Concessas quoque petitiones vestras consideravimus, etiam ea quæ ad nos jam pridem pervenerunt, & ad rescandam malorum insidiasiones hisdem adiungere capitulis, id est. Si quis aliquem de aliquo malaverit negotio &c.* Vide capitula Ludovici II. tit. 2. cap. 5.

Pag. 327. HÆC SVNT CAPITVLA] Edita sunt in tomo septimo Conciliorum pag. 1551. ex schedis Sirmondi.

Ibid. c. 1. QVOD AD OLONAM FECIMVS] Hinc patet Capitulare ad Olonam non esse integrum. Nihil enim illic legitur de Ecclesiis emendandis.

DESTRVANTVR] juxta legem Karoli M. quæ extat in appendice prima libri quarti cap. 28.

SECVNDVM IVSS. GENITORIS N.] quæ libro primo inserta est cap. 85. ubi vide Notas nostras.

Ibid. c. 2. CVM FVSTE] Iam monuimus ad caput 14. libri 4. in codice legis Longobardorum scriptum esse cum furore, & furorem heic accipi pro fuste.

Pag. 341. DE RESTITVTIONE EBBONIS] Epistola Episcoporum Concilij Tricassini ad Nicolaum Papam: *Defuncto autem eodem Imperatore, Hlotharius ab Italia in Franciam venit. Cui ad Voormaciam civitatem Ebbo, deducente Bosone Abbate, cui commendatus ad custodiendum fuerat, occurrit; etique Hlotharius post aliquot dies per edictum imperiale, quod in altera schedula vobis mittimus, sedem & diocesim, consensientibus & cooperantibus non paucis Episcopis, sicut ibidem est scriptum, restituit.*

Pag. 345. CAPITVLA DE REBVS] Edita sunt ab Henrico Canisio post capitula apud Ticinum sancita anno dccccl.

Pag. 347. CAPITVLA EDITA AN. DCCCLIV.] vel potius dcccclv. exeunte, Indictione quarta. Tum verò agebatur annus sextus imperij Ludovici, ut colligi potest ex his quæ dicta sunt in Notis ad Gratianum pag. 437. Illa cum Labbeus invenisset inter schedas Sirmondi, descriptaque illic essent post capitula Lotharij addita ad legem Longobardorum, putavit in esse revera Lotharij, & ad annum dcc cxxvi. retulit.

EORVM] In editione Labbei legitur *Episcoporum*, quod melius est.

POPVLI SALVAT.] Apud Labbeum, *populi pacem vel salvationem.*

Pag. 349. EIVS] Hæc vox redundat, & non habetur in editione Labbei.

Ibid. c. 2. PATRES NOSTRI VEL NOSTRI] Editio Labbei, *reclamaverunt vel patris nostri super eos superflua &c.*

PATRONO EIVS] Labbeus, *patroni omnia cum lege emendant, & insuper pro incanta præsumptione ban. no. componant.*

DE CHARTIS] Vide capitula Lotharij tit. Ibid. c. 3. cap. 25.

RESERVANDAS] Leg. *reservandas.*

CAPITVLIS] Sequitur postea in editione Labbei, *id est. Si quis aliquem de aliquo malaverit negotio &c.* Repetit autem heic Ludovicus constitutiones Lotharij patris quæ inter capitula ejus habentur tit. 2. cap. 31. & seqq.

Postea sequuntur in editione Labbei duo capitula alio tempore superioribus addita, quæ quoniam non constat ad quem Principem referri debeant, ad Lothariumne, an ad Ludovicum, suis locis non reddidimus. Quamquam huc magis inclinatur animus ut existimem esse Ludovici. Sic ergo habent.

Alio tempore dictus serenissimus Augustus instituere prævidit capitula.

I. Si quislibet Episcopus, Abba, vel Comes in propria sede vel domo aut villa residet, homines ipsius deprædationes fecerint, messes vel prata defensionis tempore devastaverint, & hoc cognitum absque injusta dilatione non emendaverint, & factori condignam castigationem non imposuerit, ipsum malum ut lex est emendare cogatur, & insuper quadraginta dies & noctes vino & carne abstineat.

II. Per viam quoque ad palatium veniens aut rediens cuicumque homines rapinam fecerint, & cognito statim non emendaverit, & factori condignam castigationem non imposuerit, omnia quæ rapta sunt ut lex est emendare cogatur, & insuper triginta dies à carne & à vino abstineat.

ANGILBERTVS ARCHIEPISCOVVS] Pag. 351. Mediolanensis.

ANDREAS PATRIARCHA] Aquileiensis. Sed aut falsi sunt catalogi antistitum Aquileiensium, aut Andreæ nomen heic perperam positum est pro nomine Theodemani, quem anno dccccl. fuisse Patriarcham Aquileiensem scriptum est in præfatione synodi Ticinensis.

IOSEPH ARCHICAPELLANO] qui Episcopus & Archicapellanus dicitur in eadem præfatione synodi Ticinensis. Fuit autem Episcopus Eporediensis. Hinc autem colligi potest Archicapellani dignitatem jam tum prolabi cœpisse in palatio Regum Italiae. Nam antea Archicapellani qui Episcopi erant, primum locum super Archiepiscopos obtinebant, etiam in Conciliis, ut alibi dictum est. Heic verò Ioseph Archicapellanus postponitur duobus Archiepiscopis.

QVOD GENITOR VESTER] Vide supra Pag. 354. tit. 4. capitularium Lotharij cap. 1.

ADMONITIONE] id est, auctoritate, edito.

- TOM. II. POSSVNT**] Dubium est utrum heic *possunt* legi debeat aut *poscunt*.
 Pag. 355. c. 13.
PETIMVS ETIAM] Vide Bignonij Notas ad Marculfum pag. 877. ubi hunc quoque locum refert.
 Pag. 357. tit. 4. **CONSTITVTIO PROMOTIONIS**] Capitula ista editionis honore donata sunt à Camillo Peregrinio, qui ait illa constituta esse anno, ut citius, DCCCLXVI. exeunte.
 Ibid. c. 1. **QUALITATEM**] HÆC VOX corrupta haud dubie est. Legendum est *equaliter* aut aliquid simile.
 Pag. 368. **SI QVOS CVLFACTORVM**] Ivo Carnotensis epist. 171. caput istud reperisse se ait in libro capitulorum regaliū auctoritate Episcoporum constitutorum, & in Decreto ex libro septimo Capitularium, uti supra pag. 1239. monuimus. Quod cum Iuretus non inueniret in libris Capitularium, huc descendit ut existimaret Ivonem usum esse codicibus amplioribus quam sint cusa exemplaria. Savaro verò in Notis ad Sidonium pag. 85. Pithæum & Iuretum reprehendit quod constitutionem illam ab Ivone laudatam putaverint sumptam ab illo esse ex Capitulis Karoli Magni, cum simpliciter sumpta dicatur ex libris capitulorum regaliū, id est, ut Savaro interpretatur, ex Concilio Toletano. Sanè certum est illam extare in Concilio Toletano duo-

decimo. Sed cum veteres consueverint referre Tom. II. constitutiones Karoli M. & ceterorum ex libro capitulorum regaliū sive imperialium, ut apud Hinematum epist. 29. pag. 320. & in Concilio Trolesiano & alibi, manifestum est Ivonem esse locutum de codice Capitularium ab Ansegiso & Benedicto Levita collecto. Nam quod hodie caput illud non reperitur in illo codice, puto hinc evenisse quod cum in exemplari quo Ivo utebatur desisset aliquot capita sub finem libri septimi, studiosus aliquis hunc hiatus supplevit ex aliis Capitulis regaliibus, excerptis videlicet à Karolo M. aut ejus filio & Episcopis Gallicanis, ut tum solebant. Quippe hoc capitulum religiosè olim custoditum à patribus nostris fuisse constat ex his quæ à viris clarissimis observata heic sunt, tum etiam ex epistola Gerberti ad Vvilerodum Episcopum Argentinensem, in qua loquens de Arnulfo Remensi Archiepiscopo ait: *Sed cum à se fautores maximos nequitia sue discedere sensit, terribius, Regem adit, novisque sacramentis ac novis reum conditionibus regia mensa participes factus est; atque ita ira Regis sedata, omni crimine se exutum creditit.* De sensu porro istius capitis vide Marcam lib. 4. de concordia sacerdotij & imperij cap. 14. §. 6. 7. & Seldenum in libro primo de synedriis veterum Ebrorum cap. 10. pag. 355.

NOTÆ AD MARCVLFVM.

- Pag. 369. MARCVLFI**] Variæ sunt eruditorum hominum sententiæ de ætate Marculfi. Quidam enim vixisse putant sub finem primæ stirpis Regum Francorum, alij Karolo M. regnante. Vide M. Antonium Dominicy in tractatu de treuga & pace, Labbeum in tomo sexto Conciliorum pag. 530. & sequenti, Launoium in assertionem inquisitionis in chartam immunitatis B. Germani Patifensis pag. 619. Quatremarium in privilegio sancti Germani propugnato pag. 113. & Conringium in censura diplomatis Lindaviensis pag. 210.
LANDERICO] In codice Pithæi legitur *Glidulfo*.
Pag. 371. LIRINENSIS] Præceptum Lotharij Imperatoris pro monasterio Sabinensi apud Duchesium tomo III. pag. 660. *Sed ita immune & liberum esse sicuti cetera monasteria infra regna Francorum constituta sunt, id est, Luxoviensium, Liriniensium, & Agauensium.*
Pag. 386. CVM ARIMANIA SVA] In exemplari regio legitur, *cum arma sua*. Et juramentorum super arma frequens mentio est in lege Longobardorum: quæ quonam modo fierent explicat caput ultimum tituli XVI. legis Bajuvariorum. Retinuimus tamen lectionem quæ *arimania* habet propter rationes quas Bignonius heic affert pag. 899.
Pag. 387. PROPTER SIMPLICITATEM] Vide Ianum à Costa in librum primum Decretalium pag. 237.
Pag. 414. DVLCISSIMA FILIA MEA] Vide Cujacium lib. 3. observat. cap. 14.
SERVO MEQ. SECVTA ES] Vide epist. Pag. 411. 15. & 16. Einhardi.
REPVDIANDI LOCVS PATET] In veteri codice archivi regij Barcinonensis extat vet. c. 30. tus charta de divortio inter Guillelmum Raymundi de Moncada Seneschallum Comitis Barcinonensis & uxorem ejus Beatricem facta anno M CXXXV. cuius mentionem facit Franciscus Diago lib. 2. cap. 139. historię Comitum Barcinonensium. Sunt qui putant divortium intercessisse propter affinitatem quæ inter conjuges erat. Sed in veteri charta nihil legitur istiusmodi.
BITORIGE] Bignonius & Simonius ediderunt *Biturige*, quia sciebant literas *o* & *u* frequenter invicem permutari solitas à veteribus librariis. Sed tamen retinendam in hoc loco esse lectionem regij codicis probant sequentia, ubi Ebroinus ait he his literis commendatiis addidisse quartam civitatis suæ literam, id est, *o*, quam illi contra veteris exemplaris fidem mutarunt in *Y*.
DOMNI NOSTRI ILL.] Ita vetus exemplar. Editiones habent, *Domini nostri Caroli*. Quæ sanè lectio bona est. Sed nos secuti sumus auctoritatem veteris codicis.
 Formula ista non extat hoc loco in codice regio, sed in initio voluminis, quod habet hunc titulum: *INCIPIVNT CARTAS SENICAS. QVALESQVQVE QVESIERIS, IBI INVENIES.* Vetus codex notarum quæ Tyrioni tribuntur MS. in bibliotheca regia: *Incipit prologus de notis senicis.* Philippus Labbeus in Specimine

T O M. II. Specimine antiquarum lectionum pag. 44. commemorat codicem Puteanum cum hoc titulo: *Liber notarum Senici. Nonius Marcellus: Senica significat senex. Pomp. Pistoribus: Pappus hic medio habitat senica, non sefencia. Idem Pracone posteriore: Sed me exercet senica nequam neque illo quid faciam scio.*

Pag. 457. **VIRA**] id est, uxore. Sic conjuga apud Symmachum lib. 3. epist. 24. *Non prius conjugam tibi quam sobolem accessisse cognovi.* Et lib. 8. epist. 19. *obfessam à morbo conjugam.* ubi vide Notas doctissimi viri Francisci Iureti.

Pag. 457. **DE LUCTUOSA HEREDITATE**] Luctuosa est portio quam parens ex filij defuncti bonis capit, id est, quarta portio de rebus filij, ut interpretatur Anianus ad l. 2. Cod. Theod. de inoffic. testamento. Vide legem Vvisigothorum lib. 4. tit. 2. cap. 18. Inter schedas illustrissimi viri Petri de Marca Archiepiscopi Parisiensis reperit illum ista adnotasse ad gesta iudicij cuiusdam a Bono iudice habiti, quæ extant in chartulario Ecclesie Barcinonensis: *In sententia lata à Bono iudice palatii anno xxxiiij. regnante Roberto Rege dicitur mater propter quasdam hereditates luctuosus filiorum suorum possidere alodiam quoddam. Unde patet sensus hujus dictionis, quæ extat in aliis actis, P E R L V C T V O S A M.*

Ibid. c. 41. **CONSTRIS**] id est, custrix, sive custos, ut Bignonius emendavit. Vide formulam superiorem.

Pag. 467. **SECUNDVM LEGEM ROM.**] In veteri codice ex quo formulæ istæ editæ sunt nullus extat titulus. Bignonius hunc illis præfixit ut facilis à ceteris discerneretur, ea de causa quia ferè omnes his scriptæ sint qui lege Romana uterentur.

Pag. 475. **QUI DEBITVM**] Hanc formulam descripsit Regino lib. 1. cap. 401. & post eum Burchardus lib. 2. cap. 30. & Ivo parte 6. cap. 131.

Pag. 477. **EAT, PERGAT**] Regino, eamque pergat, quod melius est.

Pag. 493. **CONIUNCTA NON SOLVUNTVR**] Secuti heic sumus auctoritatem codicis regij. Nam Simondicus habebat *contracta*. Apud Anianum in interpretatione Pauli legitur *conjuncta*.

Pag. 501. **IN MATRIAM TANTVM**] In veteri codice legitur *in matriam tantu membra*. Pro quo Simondus legit *in atriamem membra*. Bignonius emendavit in *atriamento membra*.

Pag. 501. **NAVFRAGATA**] Malè antea legebatur *navrata*. Annales Bertiniani ad annum DCCCLXX. de Ludovico Rege Germaniæ: *De quodam solario venitate confesso sub lignis cecidit, & aliquantulum naufragatus in brevi convalescit.* Preceptum Karoli M. in Chronico Laurishamensi: *Helmericus Abba nobis innouit eò quòd caria per diversa loca Ecclesia sua sancti Nazarij perditæ fuissent & naufragata.*

Pag. 505. **IMAGINARIO IVRE**] Vetus glossarium bibliothecæ regie: *Imaginaris, subposita persona.* Collatio prima Carthaginensis cap. 65. *Per videt jam hinc presantia tua duos in unius plebe fuisse imaginariæ constitutos.* Concilium Turonense II. can. 3. *Ut corpus Domini in altari, non in imaginario ordine, sed sub crucis titulo componatur.* Vide Notas ad Gratianum pag. 428.

Pag. 561. **VLTIMISSIMA**] Libellus precum Marcellini & Faustini pag. 87. *Ne sciens quòd Christi*

Tom. II.

Dei gratia etiam minimissimis servulis ejus patrocinetur. Edictum anni duodecimi Liurprandi Regis Longobardorum cap. 9. *De Gasindis vero nostris volumus ut quicumque minimissimum in tali ordine occisus fuerit.* Vide Notis Holstenij ad acta sanctarum Perpetuæ & Felicitatis pag. 91. in editione Parisiensi.

DVM LEGALITER] Formula ista usus est Vvidilo quum filium suum Ambulsum offerret in monasterio Novalicensi, tempore Karoli Magni. Erat etiam in usu in monasterio Cluniacensi, ut patet ex antiquis consuetudinibus ejusdem monasterij lib. 3. cap. 8. Ea etiam usus est Pontius Comes Impuritanensis anno M L X I I I. quum filium suum Petrum offerret in monasterio sancti Petri Rodensis. Vide etiam formulas à Gallandio editas in tractatu de franco-alodio pag. 331.

SVOS TRADERE FILIOS] Homilia incerti auctoris in Dominica octava post Pentecosten in vetustissimo codice MS. Ecclesie Lugdunensis: *Sunt multi in sancta Ecclesia qui ab ipsis infantia sua cunabulis mancipantur Dei servitio, & omni tempore vite sue immaculatè Deo servire student, sive in monastico ordine, sive in canonicis. Illud à plerisque parentibus fiebat bona mente ac studio pietatis. Nonnulli tamen hoc instituto abutuntur ut familiam suam liberarent filiis inuilibus. Docet istud Vdalricus in antiquioribus consuetudinibus monasterij Cluniacensis ad Vvilelmum Abbatem Hirsaugensem: *Acedit aliquotiens admodum grata & jucunda memoria pollicitationis tue de cavendo ingenio quorundam hominum secularium, qui nimirum non magnopere curantes de alio quàm de hac sola temporalis vite, postquam domum habuerint, ut ita dicam, plenam filiorum & filiarum, aut si quis eorundem claudus erit aut mancus, surdus aut cæcus, gibbosus aut leprosus, vel aliud quid hujusmodi quod enim aliquo modo seculo facit minus acceptum, hunc quidem impensissimo voto ut monachus fiat offerunt Deo. Quod imitatum videtur ex Hieronymi epistola ad Demetriadem de virginitate servanda. *Solent, inquit, miseri parentes & non plena fidei Christiani deformes & aliquo membro debiles filias, quia dignos generes non inveniunt, virginitati tradere.***

PALLA MANV MEA INVOLVTA] Vox mea redundat in hoc loco. Agitur enim illic de manu infantis oblatis, quæ secundum regulam sancti Benedicti cap. 59. debet involvi in palla altaris, id est, in illo velamine quo velatur altare, ut Hugo Menardus rectè interpretatur in Notis ad concordiam regularum pag. 983. Certa autem est hæc lectio. Apud Gratianum tamen 21. q. 3. cap. 4. legitur *pallio* contra veterum librorum & Ivonis fidem. Ut mirum valde sit virum doctum Franciscum Alseferram in Notis ad Cresconium pag. 154. pravam lectionem prætulisse sinceræ.

TRADO CORAM TESTIBVS] Vide Glabrum Rodolphum in vita sancti Guillelmi Abbatis Divionensis cap. 2.

PROMITTO STABILITATEM] Vide pag. 575. sanctum Gregorium lib. 1. epist. 40. & Menardi c. 32. Notas ad Concordiam regularum pag. 940. 975. 1005.

PRÆSENTE ABBATE] Sanctus Bernardus

NNR

Pag. 577. c. 35.

TOM. II epist. 7. cap. 17. *Item notum est solemniter ac regulariter proficere quemque in praesentia Abbatis. In praesentia ergo tantum, non etiam ad nutum ipsius sit cuiusque professio. Testis proinde adhibetur Abbas, non dictator professionis, adiutor non fraudator adimpletionis, vindex non auctor praevicationis.*

Ibid. c. 36. De monachis fugitivis vide supra lib. 5. Capitulum cap. 379. & lib. 6. cap. 108. Vide etiam Hugonis Menardi Notae ad Concordiam regularum pag. 580. 561. 978. 1010. & Flodoardum lib. 3. cap. 24.

CANIS AD VOMITUM SVVM] In regula sancti Ferreoli cap. 20. monacho dicitur vagari cum non decere, *ne in quocunque vitio capitis seculi delectatione elabatur ut redeat ad vomitum suum.* Regula monastica communis sancti Fructuosi cap. 18. *Comperimus per minus cauta monasteria, qui cum facultatibus suis ingressi sunt, postea tepesallot, cum grandi exprobratione repetere, & seculum, quod reliquerant, ut canes ad vomitum revocare.* Memorabilis est historia cuiusdam monachi Cenomanensis ad secularem conversationem redeuntis sub imperio Karoli Calvi, quam reperi in vetustissimo codice MS. Ecclesiae Colbertinae, dignam profecto quae haec à nobis edatur in appendice actorum veterum. Continet enim multa notata dignissima.

SYNODVS NICÆNA] Certum est Nicenam synodum nihil statuisse de monachis fugitivis. Sed tum, quicquid certum ac perpetuum esse vellent, ad eam synodum referebant; veluti observatum est supra de precariis, quas in eadem synodo decretas esse docet vetus codex bibliotheca Tellieriana. Extant praeterea alia exempla hujus motis.

Pag. 583. c. 39. Post editam à nobis hanc formulam, deprehendimus eam à Francisco Pithæo publicatam fuisse in glossario ad Iulianum Antecessorem in verbo *commendatoria.*

Pag. 584. c. 41. **I OSEPH**] Archiepiscopus Turonensis; de quo haec leguntur in vita Alcuini sub finem: *Tesaurus est siquidem Ioseph Archiepiscopus per totam nobem & ab eo & à suis visum fuisse.* Et paulò post: *Audient verò civitatis Turonis Ioseph Episcopus, vir bonus & Deo amabilis, beatum obiisse Alcuinum, advenit celerius illuc cum suo clero.*

FREDEGISI ABBATIS] sancti Martini Turonensis, de quo vide Notae ad Agobardum pag. 70.

Pag. 586. **ISONIS MONACHI SANGAL.**] Quae sequuntur formulae sex, auctorem agnoscunt Isonem monachum Sangallensem, & à Goldasto editae sunt in tomo secundo rerum Alamannicarum inter veteres chartas sancti Galli.

ISONIS] Eckehardus in vita Notkeri balbuli cap. 3. *magisterio Isonis omnium artium eruditissimo & maxime divinarum scripturarum peritissimo imbuendus traditur.* Idem in libro de casibus monasterij sancti Galli cap. 2. narrat vitam ejusdem Isonis. Mortuus est in monasterio Grandivallensi anno **DCCCXXI**, pridie Idus Maij. Extant ejus glossae in Prudentium Amœnum.

Pag. 601. c. 6. **ADLOCVTIO MISSOR. IMP.**] In veteri codice sancti Michaelis ad Mosam, ex quo Sirmondus edidit hanc formulam, titulus nullus erat.

Ipsae putavit esse Episcopi Visitationis. Nos ex con- **TOM. II** textu ejus deprehendimus adlocutionem esse Missorum dominicorum. Nam ex formula **XII**. & **XIII**. colligitur magnam fuisse tum auctoritatem Missorum illiusmodi in electionibus Episcoporum, non solum regnante Ludovico Pio, sed etiam sub imperio Karoli Magni. In epistola quippe Hadriani Papae ad Tilpinum Archiepiscopum Remensem legimus, quum ageretur de ordinatione Lulli Episcopi Moguntini, injunctum fuisse Tilpino ut unà cum Missis ejusdem Karoli diligenter inquireret omnia de illius ordinatione, & fidem ac doctrinam illius atque conversationem & mores ac vitam investigaret. Ipsorum quoque Romanorum Pontificum electio fieri per illas temperatas non poterat extra praesentiam Missorum dominicorum, uti pluribus dictum est ad Agobardum pag. 125.

Ante Robertum Quatremarium nullus dubitaverat de veritate istius epistolae, quae descripta reperitur inter epistolas Lupi Abbatis Ferrariensis. Tandem in anno **MDCXII**, quum propugnaret privilegium sancti Germani Parisiensis, epistolam istam & sequentem accusavit falsitatis, parum feliciter. Quas enim observationes profert ad elevandam earum fidem & auctoritatem, nullius momenti sunt, mea quidem sententia. De tempore porro quo Erconradus Parisiensis Episcopus decessit, nihil certum dici potest. Illud sane constat, mortuum non fuisse anno **DCCCXII**, ut vulgò putant, cum ex his quae dicuntur ad titulum **XVII**. constet adhuc in humanis fuisse anno **DCCCXVI**.

PRÆSVLIVS] Ita vetus exemplar epistolarum Lupinarum. Pro quo Mallonus edidit *praesensibus*. Postea Sirmondus, quum epistolam istam describeret in tomo tertio Conciliorum Gallicae, vocem illam mutavit in *praesidentibus*.

QVOS INVENS] Ista melius explicat Flodoardus lib. 3. cap. 23. *Item de ordinatione*

Vuilleberti, cui Rex episcopium Cathalaunense dederat, ne in ipsius ordinatione ab ordine debito declinaret, inimani quod irrationabiliter Cathalaunenses, post obitum sui Episcopi, de sua ipsa necessitate fecerim, & quod ad Regem litteras suas pro electione praefati Vuilleberti miserim, decretum vero suum ad Archiepiscopum, sicut mittere debuerant, ut inde qua agenda essent canonice ageret, non miserim, insinuans qualiter inde rite facere debuissent, sed quia non fecerant, quid exinde cautius agendum sibi videatur edisserit, & prudenter attendendum mandat ut regularis electio fiat, & postremo sicut ipsius prudentia melius inde videretur, haec ita disponeret. Quae sumpta sunt ex epistola Hincmarj Archiepiscopi ad Odonem Episcopum Bellovacensem.

ARCHIMANDRITA] id est, Archiepiscopus. Aetha excommunicationis Aicardi edita in tomo primo analectorum Ioannis Mabillonij pag. 98. *Habemus enim excommunicationem Domni Theutbaldi Viennensis Archiepiscopi, Domni Amblardi Lugdunensis Archimandrita.* Vita sancti Gebehardi Archiepiscopi Salisburgensis apud Canisium to. VI. pag. 1251. *Reverendissimi & Deo digni Archimandrita Inuvensis Chumardus, postquam bonum certamen certavit, cursum*

Tom. II. consummavit, fidei servavit, quinto archipra-
fulatus sui anno obdormivit in Domino.

FROTERRI EPISC. CATYRC.] Non
reperitur in vulgatis tabulis Episcoporum Cadur-
censium. Sedisse eum Divonæ Cadurcorum anno
DCCCCLXXIII. reperio in chartulario Eccle-
siæ Tutelensis fol. 135. & 255. Eiusdem mentio
est in charta donationis Ecclesiæ Albiacensis,
quam Hugo quidam & uxor ejus Hermedrudis
dederunt Ecclesiæ Cadurcensi in mense Aprilis in
die feria vi. anno J. Ludovico regnante Rege.

pag. 631.

S. ANDRÆ] fortè Suredensis in diocesi
Helenensi.

S. MARIÆ LAVAIÆ] in pago Ripar-
curcensi ad Nucariam fluvium, sanctæ Mariæ
& beato Petro Apostolo dicat. Daconis porrò
Abbatis mentionem reperio in actis consecratio-
nis Ecclesiarum sanctæ crucis & sancti Petri anno
MXX. peractæ ab Emerico Episcopo Ripacur-
censi.

S. PETRI TABERNA] in diocesi Vrgel-
lensi. Acta consecrationis Ecclesiæ Vrgellensis
an. DCCCXIX. Similiter locum sanctæ Mariæ
& sancti Petri Apostoli quem dicunt Taverna.
DE S. STEPHANO] Balneolensis in diocesi
Gerundenf.

S. MICHAELIS] Cuxanensis in diocesi
Helenensi.

S. MARIÆ ALAONE] Acta consecra-
tionis Ecclesiæ Vrgellensis anno DCCCXIX. In
pago Ripagurcensi atque Gestabienf. locum sanctæ
Mariæ quem vocant Alaone. Sed in literis quas
Bernardus Comes, Dux, atque Marchio conce-
cessit Fringello Abbati ejusdem monasterij XXI.
Kal. Augusti anno XXXII. Karoli Regis, mo-
nasterium illud dicitur esse in pago Palliariensi.

CIVITATE ROTA] Constituta illic fuerat
episcopalis cathedra ab Aymerico Archiepiscopo
Narbonensi anno DCCCCLVII. ut Surita
ait in Indicibus rerum ab Aragoniæ Regibus ges-
tarum. Sed in exemplari actorum ejusdem institu-
tionis, quod penes me est ex archivo Vrgellensis
Ecclesiæ descriptum, ista dicuntur acta anno
DCCCCLVII. anno tertio regnante Leutario
Rege. Cum autem initia Lotharij constituantur
in anno DCCCCLVI. manifestum est certam
esse epocham quæ iisdem actis adscripta est. Pri-
mus porrò Rotensis Episcopus fuit Odifendus
filius Raimundi Comitis Ripacurcensis & Gar-
fendis uxoris ejus, qui sedem illam episcopalem
dotasse videntur in gratiam Odifendi. Nescio
autem quid sibi velit idem Surita quum ad annum
MLX. ita scribit: *Sedes episcopalis Rota consti-
tuitur, diocesisque Palliariensis & Ripacurcensis
illi contribuntur.* Nam cum constet institutum
illam fuisse anno DCCCCLVII. Episcopumque
ei rursus datum anno MXXVII. Botrellum, ma-
nifestum est constitutum non fuisse anno millesimo
sexagesimo. Ego facile crediderim contributam
illi tum diocesim Palliariensem, quæ Episcopum
suum amiserat auctoritate Concilij quod apud
Fontem cooperatam habitum est anno DCCCXXI.

pag. 634.
c. 21.

VVADALDI EPISCOPI] Helenensis apud
Ruscinones, cujus frequens mentio est in chartu-
lario illius Ecclesiæ. Sedit autem extremis Karoli
simplicis annis usque ad annum undecimum Lu-

Tom. II.

Tom. II. dovici Transmarini, quo eum agrotasse IV. Kal.
Februarij reperio in eodem chartulario lib. 2. cap.
68. Ex quo confirmatur epocha ordinationis Ri-
culfi. Porrò ut heic Riculfus succedit Vvadaldo,
sic Vvadalus Riculfo istius nominis primo suc-
cesserat.

Hanc formulam nos descripsimus ex veteri co-
dice MS. bibliothecæ regie. Eadem habetur apud
Pamelum to. 1. liturgic. pag. 145.

EXCOMMVNICATIO RAGENARDI] pag. 671.

Anno DCCCCLXXVI. cum Anastasius Senonen-
sis Archiepiscopus obiisset, Ragenardus urbis il-
lius Comes, qui pontificatum in familiam suam
inferre cupiebat, novi antistitis electionem tur-
bavit spatio quinque mensum. Tandem Segui-
nus, filius sororis ejusdem Ragenardi, eo invito
electus & consecratus apud Autissiodorum est III.
Idus Junij. Venientem deinde eum Senonas Raga-
nardus aditu urbis prohibuit. *Videns hoc autem
ipse Archiepiscopus,* ut ait Clarius in chronico
sancti Petri Vivi Senonenf., *omnem provinciam
interdixit à Calendis Obobris usque in caput Je-
junij.* Eo igitur tempore facta est ista excommuni-
catio adversus Ragerardum Comitem & Rod-
mundum ejus filium, (quem Frotmundum vocat
idem Clarius) quia Seguinum, postquam
archiepiscopalem benedictionem susceperat, san-
ctum Sennensis Ecclesiæ locum ingredi non per-
miserant, ut legitur in excommunicatione. Post
mortem Seguini, quæ anno DCCCCLXXI.
contigit XVI. Kal. Novembris, rursus tempestas
in Ecclesia Senonensi. Nam cum Frotmundus
Comes, qui Ragenardo patri non ita multò antè
successerat, Brunonem filium Senonibus dari vel-
let Episcopum, eodemque tempore plurimi etiam
Clericorum, ut Clarius ait, id est, Canonicorum,
ambitionibus episcopatum appetere, in-
gens schisma factum est in Ecclesia, quia neque
Bruno neque ullus Canonicorum qui episcopari
volebant ad eam dignitatem pervenire potuit, eli-
gentium votis in Leothericum Archidiaconum
convenientibus. Ea de causa Frotmundus adver-
sus ipsum commotus, ei post consecrationem ad
sedem suam accedenti portas clausit & urbis in-
troitum denegavit, ut legitur apud Tavellum.
Cum ergo eadem tum excommunicandi causa es-
set quæ Seguinum adegerant ista decernere ad-
versus Ragenardum & Rodmundum ejus filium,
placuit uti eadem formula, mutatis nominibus,
ita videlicet ut prioris excommunicationis nomi-
na deleta alicubi sint cultelli ope, & in eorum
locis supposita eorum nomina qui recenter ex-
communicabantur, supra lineam tamen utpluri-
mum. Vno in loco, ubi puncta literis permixta
edi curavimus, duorum Canonicorum nomina in
contextu orationis teposita sunt, non verò supra
lineam. Ista nos summa cura heic adnotari volui-
mus, ut triusque excommunicationis tempora &
nomina distingui possent. Simul autem & diverso
charactere cudi fecimus quæcumque addita in se-
cunda excommunicatione sunt; si duo illa voca-
bula excipias quæ punctis permixta sunt. Quam-
vis enim pertineant ad secundam excommuni-
cationem, tamen mutari non debuit neque potuit
forma literarum illius lineæ. Itaque sermo uno te-
nore decurrens ad excommunicationem Seguini

NNn ij

T. om. II. pertinet. Quæ verò supra lineas addita sunt, & diverso charactere cusa, tum etiam duo vocabula punctis permixta, ea addita sunt tempore Leo-therici. Vbi autem nomina excommunicatorum ita deleta sunt ut legi omnino non possint, illic puncta substituimus pro nominibus excommunicatorum. Ista porro nos totidem omnino verbis olim enarravimus ad Reginonem.

Pag. 673. **SVNIARIUS EPISCOPVS HELENEN.]** Fuit filius Gaufridi Comitis Emporitaniac Ruscinonenfis & Avæ Comitissæ, ut docent tabularia Ecclesiæ Helenensis & monasteriorum sancti Petri Rodensis & sanctæ Mariæ Rodensis. Successit autem Riculfo, quem in cathedra Helenensi sedisse repetio usque ad annum octavum regni Lotharj. Suniarium autem illic sedisse constat ab anno xiiii. ejusdem Lotharj usque ad annum dcccclxxvii. quo interfuit consecrationi monasterij Rivipullensis. Successorem habuit Hildefindum Abbatem sancti Petri Rodensis, qui sedem Helenensem tenuisse reperitur anno primo regni Ludovici Regis filij Lotharj & anno quarto regnante Hugone Magno Rege.

VOLVERADVS LEVITA.] Subscriptus reperitur donationi alodis de Troliars quam Ecclesiæ Helenensi fecerunt Ava Comitissa & filius ejus Sonarius Episcopus iii. Kalendas Augusti anno xviii. regnante Leutario Rege filio Ludovici Regis.

Pag. 674. **OLIBANVM COMITEM.]** Bifuldunensem & Ceritanensem, filium Mironis Comitis Barcinonenfis & Avæ Comitissæ. Sic enim reperio in veteri charta Rivipullensi & in gestis Comitum Barcinonenfium.

MIRONEM FRATREM EIVS.] qui Gerundenfis Episcopus & Comes fuit, cujus multa extant monumenta. Gesta Comitum Barcinonenfium: *Miro vero tertius filius Mironis Comitis Barcinonenfis fuit Gerundenfis Episcopus & Comes, qui apud monasterium Rivipulli sepultus est anno Christi dcccclxxiv.* Vide Franciscum Diago in catalogo Episcoporum Gerundenfium.

S. MICHAELIS.] Cuxanensis in diocesi Helenensi.

S. MARIE IN VALLE ASPERI.] id est, monasterium Arularum in diocesi Helenensi, de quo pluribus dictum est supra pag. 1103.

Pag. 675. **SALLA EPISCOPVS Vrgellen.]** Filius fuit Ifatni Vicecomitis Vrgellenfis, & frater Ber-

nardi Vicecomitis Vrgellenfis. Antè verò quam Episcopus fieret, erat Archidiaconus Vrgellenfis. Bernardus autem uxorem habuit Guisflam Vicecomitissam Salla erat adhuc Episcopus IV. Nonas Julij anno duodecimo regnante Roberto Rege. Ista ego collegi ex veteribus monumentis Ecclesiæ Vrgellenfis, in quibus hæc præterea leguntur: *Salla Episcopus Vrgellenfis sedis in episcopatu annis triginta. Iste sanctus creditur à multis.*

COMITISSAM ERMENGARDS.] Ceritanie nimirum, ut opinor, viduam videlicet Olibani Cabretæ Comitis Ceritanensis & Bifuldunensis, qui obiit anno Christi dcccxc. filios relinquens Bernardum cognomento Taliaferum, qui Bifuldunensis Comes fuit, Guisfredum Comitem Ceritanie, & Olibam, qui dein Abbas Rivipullensis & Cuxanensis ac Episcopus Aufonensis fuit. De Oliba extant plurima clara virtutis & industriæ monumenta, quæ commodius alibi referentur. Nunc satis erit describere fragmentum ex vita inedita Petri Ducis Venetiarum; in qua cum agatur de monasterio sancti Michaelis Cuxanensis in diocesi Helenensi, in quo monasticam vitam egit idem Dux, additur: *Defuncto Guarino Abbate, inclitus vir Oliba rector ejusdem patriæ, post susceptionem sancti habitus relicto seculo, post susceptionem sancti habitus relicto seculo, Abbas in eodem canobio ab omnibus monachis & illius regionis incolis eligitur, qui postmodum Pontificum culmen adeptus in Ansoniæ cathedra dignus Deo Pontifex est electus. Cumque pontificatus sui jura, velut arguta apes, æquo libraminis pondere ac virga dilectionis, & omnem subditam creditamque plebem sibi ei Deo regeret, discernens discretæ ratione utrorumque ordinum causas, id est, Clericorum, effectus est Ecclesiæ Dei sanctæ pastor egregius. Eratque muliarum abbatiarum eximius pater; præcipue tamen sanctæ Mariæ sanctique Michaelis, in quo requiescit; admodum in omnibus curis dilexit canobium. Qui sollicitus in orationibus, philosophiæ studiis exercitatus est &c.*

VIVAS EPISCOPVS.] Barcinonenfis, quem sedisse reperio anno vigesimo regnante Leutario Rege filio Ludovici Regis.

ALMERICVS EPISCOPVS.] Ripacurcensis. Mortuus est anno mxvii. ut legitur supra pag. 632. cap. 21.

VICO.] Vrgellenfis. Sic enim tum vocabantur.

ADDENDA IN NOTIS.

Pag. 988. post lineam 29. induceremus adde. Chartularium monasterij Conchenfis in diocesi Ruthenensi cap. 311. *Et si ipse filius primus morierit ante suam sororem, ad sororem remaneat, & post mortem sorori, sancto Salvatore remaneat ad Conchas.* Ibidem cap. 431. *In tali convenientia ut si Petrus & Bernardus filij sui morierint sine filiis de uxore natis & ipse filij sine aliis, ut fiat hac Domini nostri Salvatoris & sanctæ Fidis pro anima ejus.*

Pag. 11. c. 15. **PRETIO REDIMAT.]** Post ista edita da-

tum mihi mutuo est exemplar legum antiquarum ex editione Tiliana, in quo Franciscus Pitheus sequentia addidit ex quodam codice antiquo.

De fiscalibus ut contra dominus censuimus pro amore pacis jubemus ut in truste electi Centenarij ponantur per quorum fidem atque sollicitudinem pax prædicta servetur.

Et quia propitiante Domino inter nos germanitatis caritas indirupta vinculo cul-

TOM II. todatur, Centenarij inter communes licentiam habeant latrones persequi vel vestigia assignata minare, & in trulle qua defecerint, sicut dictum est, causa remaneat, ita ut continuo capitale ei qui perdidit reformare festinet, & latronem perquirat quem si in trulle pervenerit, medietatem sibi vendicat vel delaturam, si fuerit facultate latronis; & qui damnum pertulit, sarcatur. Nam si persequens latronem comperit, integram sibi compositionem simul & solutionem vel quicquid dispendij fuerit revocabit. Fredus tamen iudicis in cuius pago est reservetur.

Hinc ergo emendari poterit caput duodecimum istius decretionis.

Pag. 1044. post lineam 46. adde sequentia.

IBID. c. 6. **VERSIONIS VIENNENSIS**] Vocatur Orsus in veteri charta Viennensi anni **DC CXXII.** quæ edita est infra in appendice actorum veterum tit. **XXIII.**

Pag. 1049. post lineam quartam adde sequentia.

Pag. 197. c. 16. §. 4. Post caput istud in exemplari Pithæano legum Tilianarum quod nos mutuo accepisse paulo ante diximus additur: *Si quis mulierem gravidam batrit, XCVIII den. qui facium solidos DCC culpabilis iudicetur.* Vide editionem Basileensem legis Salicæ cap. 28. §. 4.

IBID. c. 7. **CULPABILIS IUDICETUR**] Post hæc verba sequitur in eodem Pithæi exemplari: *Si vero ipsa femina aliquem occiderit, & ipsa DCC solidos cul. iud.*

Pag. 198. c. 29. §. 26. **SI QVIS MESSEM**] Pithæus in eodem exemplari monet hanc fuisse lectionem codicis Loiseliani: *Si quis messem alienam in furto aut inripaverit aut meterit, DC. den. qui &c.*

SI QVIS BARONI] In eodem codice Loiseliano sic scriptum erat: *Si quis baronem in via sua ostaverit.* In Fauchetiano verbò, ut illic quoque monet idem Pithæus: *Si quis baroni viam suam ostaverit.*

DENARIUM HABERE DEBIT] Pithæus addit ex codice Loiseliano, & tres erant qui solidos pensare vel habere vel prestare debet.

Pag. 1050. post lineam 18. adde sequentia.

DE GADALIBVS] Puto certum esse heic agi de feminis prostitutis, gadales autem dictas esse quo modo Franci dicunt *filles de joye.* Nam hodie Lemovices gadalem vocant hominem qui bene se habet, qui est hilari animo & prompto ad jocandum, ut Ciceronis verbo utamur.

Pag. 1067. post lineam 31. adde sequentia.

SERVATVS ESSE COGNOSCITVR] **Pag. 428. c. 22.**

Iam monuimus capitulare istud heic desinere in antiquis codicibus. Idem erat finis in veteri exemplari ex quo Franciscus Pithæus variantes lectiones manu sua descripsit in codice legum antiquarum ex editione Tiliana. Docet autem idem Pithæus hæc in calce istorum capitulorum scripta fuisse in eodem veteri exemplari: *Explicium capitula qua Dominus noster Karolus gloriosus Imperator accepit (adjicere) feliciter.*

Pag. 1129. linea 14. post vocem videntur adde. quæ verba legisse se in aliquot antiquis codicibus refert eminentis doctrinæ, pietatis, dignitatisque ac immortalis memorie vir Ioannes Bona Cardinalis lib. 2. liturg. cap. xi.

Pag. 1207. post lineam 30. adde sequentia.

OFFICIUM ECCLESIAE] Ita veteres libri & editiones. Puto tamen legi debere *offium.* Vide infra cap. 126. hujus libri.

Pag. 1230. linea 23. post illa verba, OMNES VT NON CONTENDANT, adde. Caput istud descriptum est ex decretis Anastasij Papæ cap. 4. & repetitur infra lib. 8. cap. 147.

IN archivo celeberrimi monasterij sancti Dionysij in dicecesi Parisiensi ostensa mihi sunt duo præcepta Ludovici Pij & Karoli Calvi Imperatorum Regumque Francorum, quibus affixa erant eorundem Principum sigilla cerea, & in his expressi eorum vultus. Horum ecypa heic tibi exhibemus.



IN codice sancti Vincentij Metensis in quo Capitularia Pippini, Karoli Magni, Ludovici Pij, Karoli Calvi, & collectio Ansegisi leguntur, delineata erat in fronte hæc imago Principis, quam cum omissem esse nollem, nescirem verò ad quem ex Regibus nostris referenda esset, heic in fine operis edendam curavi.

